

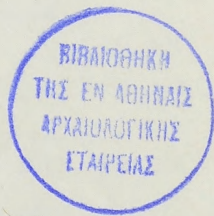
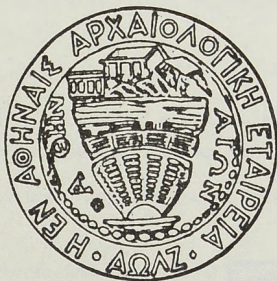
Ω 152

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ

1983

ΤΕΥΧΟΣ Β'

ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

1986

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Α' ΕΚΘΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΑΝΑΣΚΑΦΕΩΝ

Σελ.

29. 'Ανασκαφή στήν Πάρο υπό Δημήτρη Σκιλάρντι (παρένθ. πίν. ΙΓ' και πίν. 183 - 191)	271 - 296
30. 'Ανασκαφή Νάξου: Σαγκρί υπό Β. Κ. Λαμπρινουδάκη	297 - 298
31. 'Ανασκαφή Πλατείας Μητροπόλεως Νάξου υπό Β. Κ. Λαμπρινουδάκη (πίν. 192 - 202)	299 - 311
32. 'Ανασκαφές Θήρας ('Ακρωτήρι) υπό Χρίστου Ντούμα (πίν. 203 - 206)	312 - 315
33. 'Ανασκαφή Μινώας 'Αμοργού υπό Αίλας Μαραγκοῦ (παρένθ. πίν. ΙΔ' - ΙΕ' και πίν. 207 - 222)	316 - 334
34. 'Ανασκαφή Ζάκρου υπό Νικολάου Πλάτωνος (πίν. 223 - 235)	335 - 347
35. 'Ιερό τοῦ 'Ερμῆ και τῆς 'Αφροδίτης στή Σύμη Βιάνου υπό 'Αγγελικῆς Λεμπέση (παρένθ. πίν. ΙΣΤ' και πίν. 235 - 247)	348 - 366
36. 'Ανασκαφή 'Αρχανῶν υπό 'Εφης και Γιάννη Σακελλαράκη (πίν. 248 - 251)	367 - 414
37. 'Ανασκαφή 'Ιδαίου 'Αντρου υπό Γιάννη Σακελλαράκη (παρένθ. πίν. ΙΖ' και πίν. 252 - 282)	415 - 500
Β' ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΙΣ	501 - 502
Γ' Α' ΤΑΚΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1984	503 - 505
Β' ΤΑΚΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1984	506 - 508

Δ' ΕΚΘΕΣΙΣ ΤΗΣ ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑΣ	509 - 519
Ε' ΚΙΝΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙ- ΡΕΙΑΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1983	520
ΣΤ' ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙ- ΡΕΙΑΣ 1837 - 1986	

Οί ανασκαφικές εργασίες τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας συνεχίσθηκαν στόν κόλπο τῆς Νάουσας, στή ΒΑ Πάρο γιά δέκατο κατά σειρά ἔτος¹. Ἡ μελέτη τῆς περιοχῆς προωθήθηκε μέ τήν ἐπίσκεψη καί καταγραφή θέσεων μέ ἐπιφανειακές ἀρχαιότητες καί τή συνέχιση τῆς συστηματικῆς ἀνασκαφικῆς μελέτης τῆς ἀρχαίας ἀκροπόλεως τῶν Κουκουναριῶν, στά ΝΔ τοῦ κόλπου (παρένθ. πίν. ΙΓ'). Οἱ ἔρευνες διενεργήθηκαν μέ τή συμμετοχή φοιτητῶν ἀπό τά Πανεπιστήμια Ἀθηνῶν καί ἀπό τό Τμῆμα Κλασικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὀττάβας. Ἡ ἀνασκαφή διήρκεσε ἀπό τίς 21 Ἰουλίου μέχρι τίς 27 Αὐγούστου 1983. Οἱ νέοι φοιτητές παρακολούθησαν σειρά εἰσαγωγικῶν μαθημάτων σχετικῶς μέ τή μεθοδολογία τῶν ἀνασκαφῶν καί στή συνέχεια στελέχωσαν τίς ὁμάδες ἐργασίας τῶν παλαιῶν μελῶν τῆς ἀνασκαφῆς, πού ἐπόπτευσαν τή συστηματική ἀνασκαφή τῶν διαφόρων κτιρίων τῆς ἀκροπόλεως². Σέ αἰθούσες τοῦ τοπικοῦ Δημοτικοῦ Σχολείου τῆς Ναούσης ἔγινε ὁ καθαρισμός, ἡ μελέτη καί καταγραφή τῶν εὐρημάτων πρὶν νά ἀποσταλοῦν στό Ἀρχαιολογικό Μουσεῖο Πάρου. Ἐπίσης, σέ κατάλληλα διαρρυθμισμένη αἰθούσα τά μέλη τῆς ἀνασκαφῆς εἶχαν τήν εὐκαιρία νά τελειοποιήσουν σέ ἀπογευματινές συναντήσεις τά ἡμερολόγια τῆς ἀνασκαφῆς καί νά παρακολουθήσουν σειρά σεμιναρίων πού περιστράφηκαν γύρω στήν πρόοδο τοῦ ἐν ἐξελίξει ἐγχειρήματος καθὼς καί

1. Γιά τήν πρώτη ἐκθεση ἐργασιῶν στήν περιοχή βλ. ΠΑΕ 1974, 185 κέ. Πρὸς τό Συμβούλιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καί τήν ΚΑ' Ἐφορία Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων ἐκφράζονται θερμές εὐχαριστίες γιά τήν ἐποικοδομητική συνεργασία στήν ὑλοποίηση τῶν στόχων τῆς ἀνασκαφῆς. Ἐπίσης, εὐχαριστίες ἐκφράζονται καί πρὸς τά διοικητικά συμβούλια τοῦ Ἰδρύματος Ψῦχα καί τῆς Ἑνώσεως Ἑλλήνων Ἐφοπλιστῶν γιά συμπληρωματικές ἐπιχορηγήσεις οἱ ὁποῖες διατέθηκαν γιά τή συντήρηση καί ταξινόμηση τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς στό Μουσεῖο Πάρου καί γιά τήν ἐνίσχυση τῶν ἐλλήνων φοιτητῶν τοῦ κλιμακίου μας. Τέλος, σημειώνεται καί πάλι ἡ ἀνεκτίμητη συμβολή τοῦ ζεύγους F. Merle-Smith ἀπό τό Princeton τῶν Η.Π.Α. γιά τή συμβολή τους στήν ἐπιτυχία τῆς ἀνασκαφῆς.

2. Οἱ παρακάτω φοιτητές ἐργάστηκαν ὡς ἐπόπτες τομῶν στήν ἀνασκαφή: E. Brulotte (Πανεπ. Ottawa, Canada), W. de Beger (Πανεπ. Leiden, Holland), C. Gillis (Πανεπ. Lund, Sweden), I. Morris (Πανεπ. Cambridge, England), T. Ροδόλφου (Πανεπ. Ἀθηνῶν), J. Saucer (Πανεπ. George Washington, U.S.A.), A. Schallin (Πανεπ. Göttenburg, Sweden), J. Streed (Πανεπ. Pennsylvania, U.S.A.), Σωτηρακοπούλου (Πανεπ. Ἀθηνῶν).

στή διαπραγμάτευση θεμάτων τῆς Ἀρχαιολογίας καί Τοπογραφίας τῆς ἀρχαίας Πάρου¹.

Στίς ἀποθῆκες τοῦ Μουσείου Πάρου συνεχίσθηκε ταυτοχρόνως ἡ ταξινόμηση, καταγραφή καί μελέτη τοῦ πολύτιμου υἱικοῦ τῆς ἀνασκαφῆς. Ὁ φωτογράφος τῆς ἀνασκαφῆς D. Connelly προσέβη στή λήψη φωτογραφιῶν τῶν νέων ἀποκτημάτων, ἐνῶ τόν καθαρισμό καί τή συντήρηση τῶν χαλκῶν καί πῆλινων ἀντικειμένων ἀνέλαβε ἡ συντηρήτρια S. Schussler. Τήν ἀποτύπωση τῶν ἀρχαιοτήτων τῆς ἀνασκαφῆς καθῶς καί ὁλόκληρου τοῦ λόφου ἀποπεράτωσαν οἱ ἀρχιτέκτονες Sergio καί Paola Jona. Ὁ καθηγητής κ. Στέφ. Κουμανούδης συνέβαλε ἀποτελεσματικά στήν ἐπιτυχημένη ἀποπεράτωση τῆς ἀνασκαφῆς, ἐκτελώντας χρέη ὑποδιευθυντοῦ².

Στήν ἀκρόπολη τῶν Κουκουναριῶν τό κλιμάκιό μας ἐργάσθηκε γιά ἑβδομο κατά σειρά ἔτος³ (εἰκ. 1 - 2). Ὁ βραχὺδῆς λόφος ὑψώνεται κοντά στή ΝΔ παραλία τοῦ κόλπου τῆς Ναούσης. Ἡ ἀνασκαφή τῆς ἀκροπόλεως ὁδήγησε στήν ἀνακάλυψη πλουσίου ἡγεμονικοῦ κτιρίου στήν κορυφή τοῦ λόφου⁴. Τό κτίριο, ὅπως καί ὑπολείμματα ὀχυρώσεων στή νότια πλευρά τῆς ἀναβάσεως ἀνάγονται στόν 12ο π.Χ. αἰ. Ἡ καταστροφή τοῦ κτιρίου ἐγινε βίαια στή διάρκεια τῶν ΥἸ ΠΠ χρόνων⁵, μετὰ ἀπό σχετικὰ σύντομη περίοδο ἀκμῆς τῆς ἀκροπόλεως, ἡ ὁποία ὅπως πιστεύεται πρέπει νά ἦταν ἡ ἔδρα τοῦ ἀνακτος τῆς Πάρου στά μυκηναϊκά χρόνια. Μετὰ ἀπό σύντομη φάση ἐπανεγκατάστασης, ὁ λόφος ἐρμώθηκε ἀπό τόν 11ο καί μέχρι τά μέσα τοῦ 10ου π.Χ. αἰ. Στήν πρωτογεωμετρική φάση σημειώνεται ἐγκατάσταση νέων κατοίκων στό λόφο⁶. Δημιουργεῖται οἰκισμός πού γνωρίζει ἀργότερα, στή διάρκεια τῶν ὕστερων γεωμετρικῶν χρόνων, μεγάλη ἀκμή⁷.

Οἱ ἐργασίες τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς ἀρχισαν, ὅπως καί στά παλαιότερα χρόνια, μέ τή διερεύνηση τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ μυκηναϊκοῦ ἡγεμονικοῦ κτιρίου.

Συνεχίσθηκαν οἱ ἐργασίες στήν πρώτη ἀποθήκη τοῦ μυκηναϊκοῦ οἰκοδομι-

1. Τήν ἀνασκαφή ἐπισκέφθηκαν οἱ μελετητές τῆς μυκηναϊκῆς ἀρχαιολογίας E. Schofield καί P. Mountjoy. Ἡ καθηγ. Schofield σέ ὁμιλία της πρὸς τά μέλη τῆς ἀνασκαφῆς ἀνέλυσε προβλήματα τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Κέας.

2. Στούς παραπάνω ἐκφράζονται βαθύτατες εὐχαριστίες γιά τήν ἀνεκτίμητη συμβολή τοῦς στήν ἀνασκαφή.

3. Γιά πρόσφατες παρατηρήσεις σχετικὰ μέ τά εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς Κουκουναριῶν Πάρου, βλ. ΔΗΜ. ΣΚΙΛΑΡΝΤΙ, ΠΑΕ 1980, 272 κέ. καί 1981, 273 κέ.

4. ΠΑΕ 1980, 281 κέ.

5. ΠΑΕ 1980, 283.

6. ΠΑΕ 1980, 246 - 247, 1981, 290.

7. ΠΑΕ 1981, 291 - 292, 1982, 285 - 286. Βλ. κυρίως D. SCHILARDI, The Decline of the Geometric Settlement of Koukounaries at Paros στο The Greek Renaissance of the Eight Century B.C: Tradition and Innovation (R. Hägg, Ed.), Acta Instituti Atheniensis Regni Sueciae, Series in 40, XXX (Stockholm 1983) 173 κέ.

κοῦ συγκροτήματος, ὅπου ἀνασκάφηκαν κατὰ περιόδους διάφορα τμήματά της (εἰκ. 2). Τό δυτικό της τμήμα καί ὁ μάρτυρας C1/D1 (νότιο τμήμα) διερευνήθηκαν κατὰ τό 1981¹, ἡ λωρίδα μπροστά στή θύρα τό 1976², ἐνῶ τό ἀνατολικό τμήμα της τό 1977³. Τομή 1.5×3 μ. ἀνοίχτηκε στή νότια πλευρά, κατὰ μήκος τῆς ἐσωτερικῆς ὀψης τοῦ τείχους. 'Ανασκάφηκε ἡ στρώση 2 μέ γκριζωπές στάχτες, θαλάσσια ἀνθράκων, πεσμένους λίθους, μικρά θαλάσσια λευκοῦ ἐπιχρίσματος, ὅστά, θαλάσσια ὄστρεα, θαλάσσια ὀψιανοῦ καί ὄστρεα ἀγγείων. Δύο κυκλικά σχιστολιθικά καλύμματα πύθων τά ὑπ' ἀριθ. 51 καί 52⁴ προέρχονται ἀπό τή στρώση. Ἡ ἐπόμενη στρώση 3 περιέχει καί αὐτή στάχτη, τεμάχια ἀνθράκων καί ἐπιχρίσματος, ὅπως ἀκόμα καί τά κυκλικά σχιστολιθικά καλύμματα πύθων ὑπ' ἀριθ. 53 καί 54. Διάφορα θαλάσσια ἀγγείων μέ γραπτή διακόσμηση ἀνάγονται στήν ΥΕ ΙΙΓ φάση⁵. Ξεχωρίζουν θαλάσσια ἀνοικτῶν σχημάτων καί τεμάχιο ὤμου ψευδόστομου ἀμφορέα μέ διακόσμηση ἐνάλληλων ἀγκώνων⁶.

Συνεχίστηκε ἐπίσης ἡ καθαίρεση τοῦ μάρτυρα C1/D1 στό βόρειο τμήμα του, πέρα τοῦ παραλληλογράμμου ABCD. Μέσα στή στρώση 2 πού περιεῖχε στάχτη μέ λίθους καί πλάκες σχιστολίθου, βρέθηκαν δύο πήλινα κωνικά σφονδύλια, τό πρῶτο ὕψους 0.021 καί διαμ. 0.032, τό δέ δεύτερο ὕψους 0.020 καί διαμ. 0.030 μ. 'Από τήν ἴδια στρώση προέρχεται τό κυλινδρικό πόδι κύλικας, σωζ. ὕψους 0.064 μ. Τό στέλεχος περιβάλλεται μέ τρεῖς ἐρυθρωπές ταινίες. Ὁ τύπος τῆς διακόσμησης εἶναι χαρακτηριστικός τῆς ΥΕ ΙΙΓ φάσεως καί συναντᾶται συχνά σέ κύλικες τῶν Κουκουναριῶν⁷. 'Από τήν ἴδια στρώση προέρχεται θαῦσμα πύθου σωζ. διαστ. 0.22×0.25 μ. μέ ἀνάγλυφη διακόσμηση σχοινοειδοῦς κοσμήματος⁸. Στή ΒΑ γωνία τοῦ μάρτυρα καί ἀκριβῶς μπροστά στό βόρειο τοῖχο 1 τῆς ἀποθήκης παρατηρήθηκε συγκέντρωση κοκκινωποῦ πηλώδους χρώματος. 'Επίσης ἀνακαλύφθηκε μικρή κατασκευή ἀποτελούμενη ἀπό σχιστολιθικές πλάκες τοποθετημένες κάθετα καί κάλυμμα πού σχηματίζουν κιβώτιο μήκους 0.39, πλάτους 0.20 καί ὕψους 0.45 (πίν. 183α). Τό χῶμα πού κάλυπτε τό ἐσωτερικό ἦταν παρόμοιο μέ αὐτό τῆς περι-

1. ΠΑΕ 1981, 276 - 277.

2. ΠΑΕ 1976, 293.

3. ΠΑΕ 1977, 367 - 368.

4. Γιά τίς κυκλικές σχιστολιθικές πλάκες πού ἀντιπροσωπεύουν ἀναμφίβολα ἴσο ἀριθμό πύθων καί ἄλλων μικρότερων ἀγγείων, γιατί χρησίμευσαν ὡς καλύμματα, βλ. ΠΑΕ 1977, 367. Ὁ τεράστιος ἀριθμός παρόμοιων κυκλικῶν πλακῶν υπογραμμίζει τήν παρουσία τεράστιου ἀριθμοῦ ἀγγείων ἀποθηκεύσεως γεωργικῶν καί ἄλλων προϊόντων.

5. ΠΑΕ 1981, 275, σημ. 2.

6. Γιά τόν τύπο τῆς διακοσμήσεως, βλ. ΣΠ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, Περαιτή Β', 1970, εἰκ. 28, ἀριθ. 1009.

7. D. U. Schilardi.

8. Πρβ. ΠΑΕ 1976, πίν. 192α.

βάλλουσας ἐπίχωσης, παρότι χαλαρότερο. Δέν κατορθώθηκε νά ἐξακριβωθεῖ ὁ προορισμός τῆς κατασκευῆς. Κοντά της φάνηκε σωρός θραυσμάτων μεγάλων πίων σέ δύο στρώσεις (πίν. 183α). Ἕνας πῖθος διακρινόταν ἀνεστραμμένος, ἐνῶ ἀπό κάτω ὑπῆρχε δεύτερος ὄρθιος πῖθος, τοῦ ὁποίου σωζόταν τό χεῖλος καί μέρος τοῦ ὤμου μέ σχοινοειδή διακόσμηση. Ἐπίσης ἀπό τή στρώση 2 προέρχονται ἕνα λεπτό καί μακρό ὅστω ἀπό μικρό ζῶο, πού παρουσιάζει ὁπῇ στό ἕνα ἄκρο, ἴσως γιά νά χρησιμοποιοθεῖ σάν βελόνα καί εὐμεγέθης ὁστέινος ἀστράγαλος διαστ. $0.060 \times 0.017 \times 0.022$ μ. Ἕνα ἀξιόλογο θραῦσμα γραπτοῦ ἀγγείου, σωζ. διαστ. 0.176×0.076 μ., φέρει τρεῖς παράλληλες ταινίες καί πάνω ἀπό αὐτές ζώνη συστάδων τριγλῶφων συνδυαζομένων μέ σπειροειδές κόσμημα¹ (πίν. 183β). Ἄλλα εὐρήματα περιλαμβάνουν δύο κύλικες, δύο βαθεῖς σκύφους, ψευδόστομο ἀμφορέα καί λίθινο τριπτῆρα διαστ. $0.28 \times 0.23 \times 0.07$ μ. Στή διάρκεια μικρῆς δοκιμαστικῆς τομῆς πού ἀνοίχθηκε μετὰξυ τοῦ ἀνατολικοῦ ὁρίου τοῦ μάρτυρα καί τῆς τομῆς ABCD, ἐρευνήθηκε σέ βάθος ὁ χῶρος ἕως τή στρώση 3. Ἡ στρώση περιεῖχε μεγάλη ποσότητα λίθων γρανίτη σέ διάφορα μεγέθη καί πρόσμειξη χωμάτων, πού ἀποτελέσαν προφανῶς γέμισμα γιά τή δημιουργία ὀριζοντίου ἐπιπέδου ἐπάνω στό ὁποῖο ἐδράσθηκε ὁ βόρειος τοῖχος τῆς πρώτης ἀποθήκης.

Κάτω ἀπό τό ναόσχημο οἰκοδόμημα τῶν τετραγώνων B2 - D2 βρέθηκαν στή διάρκεια παλαιότερων ἐτῶν δύο ἀρχαιότερες οἰκοδομικές φάσεις (εἰκ. 2). Οἱ τοῖχοι 6 τοῦ τετραγώνου C2 καί 3 τοῦ D2 συμβεβλημένοι σέ ὀρθή γωνία ἀνήκουν σέ κτίριο τῶν γεωμετρικῶν χρόνων². Ὡστόσο σέ μεγαλύτερο βάθος ἡ σκαπάνη ἀποκάλυψε τμήμα ἀπό τό ἐσωτερικό μυκηναϊκοῦ θαλάμου πού μεσολαβεῖ μετὰξυ τῆς πρώτης ἀποθήκης καί τοῦ διαδρόμου Α - Δ τοῦ ὑπογείου τοῦ ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος³. Τό 1983 ἡ ἔρευνα συνεχίσθηκε μέ τή μελέτη τῶν μυκηναϊκῶν στρωμάτων στή στενή λωρίδα μετὰξυ τοῦ γεωμετρικοῦ τοίχου 3 καί τοῦ πρὸς Νότο βόρειου τοίχου τῆς πρώτης ἀποθήκης. Ἡ ἐργασία περιορίσθηκε μετὰξυ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς 1 τοῦ γεωμετρικοῦ ναόσχημου κτιρίου (τετράγωνο D2) καί τοῦ μυκηναϊκοῦ τοίχου 5, κάτω ἀπό τόν διάδρομο μετὰξυ τῶν τετραγώνων C2 καί D2. Κάτω ἀπό τή μυκηναϊκή στρώση 10, πού ὅπως εἴπαμε εἶναι στρώση καταστροφῆς⁴, ἀποκαλύφθηκε στρώση ἐλαφροκάστανης ἀποχρώσεως, μαλακῆς καί ἀμμόδους. Ἡ 11 εἶναι στρώση κατοίκησης καί ἐκτείνεται ἐπάνω στό δάπεδο 12. Μετὰξυ τῶν εὐρημάτων τῆς 11 περιλαμβάνονται θραύσματα μεγάλων πίων μέ τήν τυπική σχοινοειδή δια-

1. Πρβ. FM 50: 24 (μέ λιγότερο ἔντεχνη τήν ἀπόδοση τοῦ κοσμήματος καί μέ ἀντίθετη τήν κατεύθυνση τῶν σπειρῶν).

2. ΠΑΕ 1982, 247.

3. ΠΑΕ 1977, 371 καί 1982, 240.

4. ΠΑΕ 1982, 240.

κόσμηση¹ — μερικά από αυτά φέρουν μολύβδινους συνδέσμους από παλαιές συγκολλήσεις —, θραύσματα μολύβδινων συνδέσμων, κωνικό σφονδύλι από μαύρο σεατίτη² (ύψος 0.011, διαμ. 0.016 μ.) και συμπληρωματικά θραύσματα από τούς δύο άξιόλογους σκύφους στους οποίους άναφερθήκαμε στήν έκθεση τοῦ 1982³. Ὁ πρῶτος (ύψ. 0.112, διαμ. 0.164 μ.) φέρει στή ζώνη τῆς λαβῆς τρίγλυφο πλαισιούμενο μέ ρόμβους δικτυωτοῦ (πίν. 183γ). Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καί ὁ δεύτερος (ύψ. 0.094 διαμ. 0.157 μ.) μέ ἀντιθετικές σπεῖρες. Σημαντικό εἶναι καί τό πῆλινο κυλινδρικό πόδι, ἴσως ἀπό τριποδικό ἀγγεῖο, ἀπό τή στρώση 11. Τό θραῦσμα ἔχει σωζ. μήκος 0.20 μ. Στενεύει ἐλαφρά στό μέσον τοῦ μήκους του (διαμ. 0.05 μ.), ἐνῶ στό πέλμα τοῦ λοξότμητου ἄκρου διευρύνεται (0.09 μ.). Ἀπό τή γωνία προσκολλήσεως τοῦ ποδιοῦ στό σῶμα τοῦ ἀγγείου προκύπτει ὅτι τό κάτω ἄκρο του προβαλλόταν πρὸς τά ἔξω. Διαμπερής ὁπῇ στό κατώτερο τμήμα τοῦ ποδιοῦ ἔχει ἀνοιχτεῖ κατὰ τή φορά τῆς κλίσεως τοῦ μέλους. Τό δάπεδο 12 μέ σκληρό πρασινωπό χῶμα περιεῖχε θαλάσσια ὕστρεα, κόκαλα, θραύσματα ὀψιανοῦ καί θραύσματα ἀγγείων. Ὅμως καί ἡ ἀποκάτω 13, καστανῆς ἀποχρώσεως, μέ διάσπαρτους μερικούς μεγάλους λίθους, περιεῖχε εὐρήματα ὅπως κομβίο κωνικοῦ σχήματος ἀπό μαῦρο σεατίτη⁴ (ύψος 0.017, διαμ. 0.022 μ.), θραῦσμα ψευδόστομου ἀμφορέα (0.055 × 0.036 μ.) μέ παράλληλες γραμμές πού πλαισιώνουν ζώνη ὀριζόντια διατεταγμένου κοσμήματος συστάδας τεθλασμένων γραμμῶν⁵ καί τέλος κυκλική βάση, προφανῶς κύλικας ἀξιόλογων διαστάσεων, διαμ. 0.102 μ. μέ ἐρυθρωπούς κύκλους γύρω στήν ἔνω ἐπιφάνεια. Βαθύτερα ἡ στρώση 14 ἀνήκει σέ παλαιότερο δάπεδο. Ἡ στρώση ἀπέδωσε ἐλάχιστα εὐρήματα, δηλ. λίγα θαλάσσια ὕστρεα καί κόκαλα. Τέλος ἡ στρώση 15 χαρακτηρίζεται γιά τό καστανοπράσινο μαλακό χῶμα της, καί εἶναι ἀναμφίβολα παλαιότερη ἀπό τόν τοῖχο 1 τῆς πρώτης ἀποθήκης, καθόσον ἐκτείνεται κάτω ἀπό τή θεμελίωσή της.

Ἐπίσης συνεχίσθηκε ἡ ἀνασκαφή στόν χῶρο συμβολῆς τῶν δύο διαδρόμων τῶν ὑπογείων τοῦ μυκηναϊκοῦ συγκροτήματος (εἰκ. 2). Στό σημεῖο αὐτό ὁ διάδρομος πού ξεκινώντας ἀπό τή δυτική κύρια εἴσοδο ἐκτείνεται πρὸς Α, συναντᾶται μέ τόν δεύτερο κάθετο πρὸς αὐτόν διάδρομο, Β - Ν κατεύθυνσης, ὁ ὁποῖος ὁδηγεῖ πρὸς Βορρά σέ ἄλλη εἴσοδο τοῦ κτιρίου. Πέρυσι στόν χῶρο αὐτό ἡ ἀνασκαφή εἶχε κατεβεῖ μέχρι τό δάπεδο ἀριθ. στρώσεως 9, ἐπάνω στό ὁποῖο φάνηκε μεγάλος σωρός κατακερματισμένων πίθων, θραύσματα γραπτῶν ἀγγείων, θραυσμάτων ἐλεφαντοστοῦ, ἄλλων ἀντικειμένων καί ὑπολειμμάτων

1. Πρβ. ΠΑΕ 1976, πίν. 192α.

2. Γιά τόν τύπο, βλ. Περαιτή Β' (ἐ.ἀ. σημ. 15) εἰκ. 124, ἀριθ. 4.

3. ΠΑΕ 1982, 240.

4. Γιά τόν τύπο, βλ. Περαιτή Β' (ἐ.ἀ. σημ. 15) εἰκ. 123, ἀριθ. 3.

5. Πρβ. FM 60: 5.

ἀνθρωπίνων σκελετῶν¹. Ὁ παιδικός σκελετός τῆς στρώσεως 8 πού ἀνακαλύφθηκε στὸν χῶρο μεταξύ τῶν τοίχων 2 (D3) καὶ 6 (E3) μελετήθηκε καὶ ἀποτυπώθηκε τὸ 1983, πρὶν νὰ μεταφερθεῖ γιὰ συντήρηση στὸ μουσεῖο Πάρου (πίν. 184α). Ὁ σκελετός βρέθηκε συνθλιμμένος κάτω ἀπὸ μεγάλους λίθους. Διασώθηκαν ὁστά ἀπὸ τὰ ἄκρα καὶ τῇ σπονδυλικῇ στήλῃ. Θραῦσμα τοῦ ἄνω τμήματος μικροῦ ψευδόστομου ἀμφορέα σωζ. ὕψους 0.038 καὶ διαμ. δίσκου λαβῶν 0.030 μ., διακοσμημένο μὲ ὁμόκεντρος κύκλους στὸν ἐπίπεδο δίσκου² καὶ συστάδες ἀγκώνων³ στὸν ὄμο, προέρχεται ἀπὸ τὸν ἴδιο χῶρο, καθὼς ἐπίσης βάση κύλικας (διαμ. 0.04 μ.) μὲ ταινία στὴν πάνω ἐπιφάνεια καὶ τέλος, τουλάχιστον ἕξι ὁστά ἀπὸ μικρά ζῶα, μὲ διάτρητο τὸ ἓνα ἄκρο, προφανῶς γιὰ νὰ χρησιμεύσουν σάν βελόνες.

Στὴ συνέχεια ἀνασκάφηκε δοκιμαστικὴ τομὴ πλάτους 0.40 μ. μὲ κατεύθυνση Β — Ν μεταξύ τῶν τοίχων 2 καὶ 4. Μέσα στὴ στρώση 8, πού περιεῖχε τέφρα, βρέθηκε σωρὸς σπασμένων ἀγγείων, τὸ ἄνω τμήμα ἐλεφάντινης περόνης σωζ. ὕψους 0.051 μ. μὲ τὴν κεφαλὴ διαμορφωμένη σὲ τρεῖς ἐγχάρακτους στενοὺς δακτυλίους⁴, κέρας αἰγὸς καὶ μεταλλικὸ χάλκινο στέλεχος, σωζ. μήκους 0.093, πλάτους 0.011 μ., μὲ πεπλατυσμένο ἄκρο, πού μάλλον ἀνήκει σὲ τριχολαβίδα⁵. Μέσα σὲ κατακερματισμένο ἀγγεῖο βρέθηκε ὁ σκελετός τρωκτικοῦ. Τέλος, ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ δαπέδου 9 προέρχεται τεμάχιο γραπτοῦ ἀγγείου (0.065×0.055 μ.) μὲ διακόσμηση σπείρας, καθὼς καὶ μικρὸ θραῦσμα ἐλεφαντοστοῦ. Ἀκολουθῶς, σὲ μικρὴ τομὴ πλάτους 0.50 μ. πού ἀνοίχτηκε ἀπὸ τὴ στρώση 9, ἀκριβῶς μπροστὰ στὸ ἀνοιγμα τῆς πόρτας τῶν τοίχων 3 καὶ 4 τοῦ τετραγώνου D2, ἀνακαλύφθηκαν σὲ βάθος —0.40 μ. μεγάλοι λίθοι πού ἴσως ἀνήκουν στὸν ἴδιο ἀγωγὸ πού διέρχεται κάτω ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τῆς πρώτης ἀποθήκης⁶.

Ἡ ἀνασκαφὴ προχώρησε καὶ στὴν ἔρευνα τοῦ ἀνατολικοῦ πέρατος τοῦ ὑπόγειου διαδρόμου Α - Δ, κάτω ἀπὸ τὸν διάδρομο τῶν τάφρων E2/E3. Ἡ στρώση 8 περιεῖχε μέσα σὲ ἐπίχωση χωμάτων μὲ πεσμένους λίθους ἄφθονα ἀντικείμενα, ὅπως κατακερματισμένα ἀγγεῖα, μικρά θραύσματα ἐλεφαντοστοῦ, τρεῖς βελόνες ἀπὸ λεπτὰ ὁστά ζῶων τρυπημένα ἀπὸ ἓνα ἄκρο, ὁστίνου ἀστράγαλο καὶ χάλκινη καρφοβελόνα μὲ πεπλατυσμένη κεφαλὴ, σωζ. μήκους 0.025 μ. Στὸν ἴδιο χῶρο ἀνακαλύφθηκε καὶ δευτέρος παιδικός σκελετός, συνθλιμμένος

1. ΠΑΕ 1982, 241.

2. FM 41: 15.

3. Τὸ κόσμημα σχετίζεται πρὸς τὸ FM 19: 31.

4. Γιὰ τὸν τύπο, βλ. Περαιτὶ Β' (ἔ.ἀ. σημ. 15) 289 (τύπος α').

5. Ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος τῶν Κουκουναριῶν προέρχονται καὶ ἄλλες τριχολαβίδες. Βλ. ΠΑΕ 1976, πίν. 193γ. Γενικά, γιὰ τὸν τύπο, βλ. Περαιτὶ Β' (ἔ.ἀ. σημ. 15) 284 - 285.

6. ΠΑΕ 1977, 368, 1982, 237 - 238.

κάτω από λίθους και θραύσματα πύλων. Διασώζονται τμήματα του κρανίου και των οστών του θώρακα και της σπονδυλικής στήλης.

Επίσης μελετήθηκε η σχέση της θύρας των τοίχων 3 και 4 προς το συνανήκον δωμάτιο που εκτείνεται προς Ν, κάτω από την τάφο D2. Συγκρίνοντας τα επίπεδα μεταξύ του δαπέδου του διαδρόμου και του δαπέδου του προς Ν δωματίου, διαπιστώνεται ότι υπάρχει ύψομετρική διαφορά 0.80 μ., περίπου, πράγμα που οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η κάθοδος στο δωμάτιο γινόταν με λίθινες βαθμίδες ή ξύλινη σκάλα.

Επίσης το 1983 αναλήφθηκε η μελέτη των επιχώσεων κάτω από την παραλληλόγραμμη υπερυψωμένη κατασκευή που εκτείνεται προσκολλημένη κατά μήκος του τοίχου 3 της τάφου D3 (εικ. 2). Ο 3 αποτελεί τη μεσοτοιχία κτιρίου των ύστερων γεωμετρικών χρόνων, για το οποίο παραθέσαμε γενικές πληροφορίες σε παλαιότερες εκθέσεις μας¹. Η κατασκευή είχε πλάτος 1.25 μ. και μήκος 1.65 μ. περίπου. Το δάπεδο ήταν επιστρωμένο με σχιστολιθικές πλάκες, ενώ φαίνεται ότι η δυτική και νότια πλευρά διαγράφονταν με σχιστολιθικές πλάκες τοποθετημένες κάθετα και κατά μήκος². Μετά τη λεπτομερή αποτύπωση και τη φωτογράφησή τους, οι πλάκες του δαπέδου αφαιρέθηκαν προσωρινά προκειμένου να ερευνηθούν οι αποκάτω στρώσεις. Ερευνήθηκαν οι 4 - 6 μέ χαλίκια και στάχτη. "Οστρακα άγγείων των πρωτογεωμετρικών και των ύστερων γεωμετρικών χρόνων προέρχονται από αυτές. Αμέσως επάνω από τον μυκηναϊκό τοίχο 4 που εκτείνεται κάτω από τη δυτική πλευρά του βάρθρου αποκαλύφθηκε η στρώση 7 που ανήκει σε αποθέτη με λεπτόκοκκη τέφρα και λίγους λίθους. Η 7δια στρώση εκτείνεται κάτω από τη γεωμετρική μεσοτοιχία 3. Ο αποθέτης ανήκει στους πρωτογεωμετρικούς χρόνους, όπως φαίνεται από την ανεύρεση μεγάλης ποσότητας οστράκων που προέρχονται από ανοιχτά σχήματα αγγείων, όπως κρατήρες, αμφορείς κ.ά. Ο πηλός όπως και η διακόσμηση τά εντάσσουν σε παριανό έργαστήριο. Ο πηλός χαρακτηρίζεται για το ανοιχτόχρωμο καστανό χρώμα του, ενώ διακοσμούνται με καστανό γάνωμα. Ενδιαφέρουσα είναι η διακόσμηση σε θραύσμα αγγείου σωζ. διαστ. 0.122 x 0.018 μ. με διακόσμηση όμοικεντρων κύκλων που ανέρχονται συνολικά στους δεκαπέντε (πίν. 184β)³. Επίσης από τη στρώση 7 προέρχεται και η αξιολογή κεφαλή μαρμαρίνου πρωτοκυκλαδικού ειδωλίου, σωζ. ύψους 0.039 μ. (πίν. 184γ). Στην κοιλότητα του λάκκου παρατηρήθηκαν σαρφείς ένδειξεις κάυσεως. Κάτω από την 7 αναφάνηκε η παχιά στρώση καταστροφής του μυκηναϊκού ή γεμονικού κτιρίου.

1. SCHILARDI (έ.ά. σημ. 9) 177 και ΠΑΕ 1977, 372 - 3, 1978, 204, 1980, 285 - 6.

2. SCHILARDI (έ.ά. σημ. 9) εικ. 6.

3. Για ανάλογα αξιολογή θραύσματα κρατήρα από πρωτογεωμετρικό αποθέτη της ανασκαφής, βλ. ΠΑΕ 1979, 247, πίν. 151α.

Γιὰ τὴν πληρέστερη κατανόηση τῆς μορφῆς τῆς ἀκροπόλεως στὴν ἀρχαιότητα κατέστη ἐπιβεβλημένη ἡ ἀνασκαφὴ ἐκτός ἀπὸ τὸ πλάτωμα, τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ λόφου, ὅπου ἐλίσσεται ἡ ἀτραπὸς τῆς ἀναβάσεως μέσα ἀπὸ ἐπάλληλα βαθμιδωτὰ ἄνδρα. Παλαιότερες ἐπιφανειακὲς ἔρευνες καὶ ἡ περισυλλογὴ θραυσμάτων κεραμικῆς ἀπὸ τὸν χώρο ὁδήγησαν στὴ διαπίστωση ὅτι καὶ τὰ ἐπτὰ ἄνδρα μὲ τοὺς σύγχρονους ἀναλημματικούς τοίχους τοὺς καταλαμβάνουν σημαντικὴ ἔκταση, πού χρησιμοποιήθηκε στὰ μυκηναϊκὰ καὶ τὰ γεωμετρικὰ χρόνια γιὰ τὴν ἀνέγερση ποικίλων ὀχυρωματικῶν ἔργων καὶ κτιρίων. Ἡ ἔρευνα ἀποσκοποῦσε κυρίως στὸν ἐντοπισμὸ ἀρχιτεκτονικῶν ὑπολειμμάτων πού θὰ μπορούσαν νὰ προσφέρουν νέα στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴν ἔκταση καὶ τὴ μορφή τῶν παλαιότερων ἐγκαταστάσεων τῶν μυκηναϊκῶν χρόνων.

Γενικά, ἡ μορφολογία τοῦ λόφου ἐντυπωσιάζει τὸν ἐπισκέπτη γιὰ τὴν τραχύτητα τῶν γρανιτίνων ὅγκων βράχου πού περιβάλλουν τίς κλιτύς καὶ γιὰ τὴν ἔντονη κλίση τῆς ἀνάβασης στὴ νότια πλευρά. Τὸ ἀνατολικὸ μονοπάτι¹ πού ξεκινώντας ἀπὸ τὴ βάση τοῦ λόφου ἀναρριχᾶται πρὸς τὰ ἐπάνω, ὅπως καὶ ἡ ἐπίσημη ἀρχαία ἀνάβαση στὴ ΝΔ πλευρά, συναντῶνται κάτω ἀπὸ τὸ πρῶτο ἀνάλημμα τῆς σειρᾶς τῶν βαθμιδωτῶν ἐπιπέδων. Ἀπὸ τὴν κορυφὴ τῆς συμβολῆς τῶν δύο ἀνόδων² καὶ πρὸς Β, δηλ. τὴν κατεύθυνση τοῦ πλατώματος τῆς κορυφῆς, μεσολαβοῦν ἐπτὰ συνολικὰ βαθμιδωτὰ ἄνδρα πού ἔχουν ἀριθμῶν 1 - 7, μὲ τὸ 7ο καὶ ὑψηλότερο ἄνδρo νὰ ἐκτείνεται ἀμέσως κάτω ἀπὸ τὸ πλάτωμα. Σημειώνεται ὅτι τὰ χαμηλότερα δύο ἄνδρα 1 καὶ 2 ἔχουν ἀναλημματικούς τοίχους πού πρέπει νὰ χρονολογοῦνται ἀπὸ τοὺς μυκηναϊκοὺς χρόνους, γιατί εἶναι οἰκοδομημένοι μὲ τεράστιους κυκλώπειους ὀγκολίθους. Τὰ τεῖχη αὐτὰ αποτελοῦσαν σημαντικὲς ὀχυρωματικὲς γραμμὲς στὴ διαφύλαξη τῆς ἀκροπόλεως ἀπὸ ἐχθρική ἐπιδρομή. Ἡ παρουσία τῶν παραπάνω ἐρείπιων υπογραμμίζει τὴ σπουδαιότητα τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ λόφου καὶ γι' αὐτὸ ἀναλήφθηκε ἀπὸ τὸ 1982 ἡ συστηματικὴ ἔρευνα στὰ ἄνδρα, ἀρχίζοντας μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 5ου ἐπιπέδου³. Δυστυχῶς, μυκηναϊκὰ ἐρείπια ἀνακαλύφθηκαν ἐλάχιστα. Ὡστόσο διαπιστώθηκε ὅτι σημαντικός οἰκισμὸς τῶν ὑστέρων γεωμετρικῶν καὶ τῶν ὑπογεωμετρικῶν χρόνων εἶχε ἐξαπλωθεῖ σὲ μεγάλῃ ἔκτασιν τῆς πλευρᾶς αὐτῆς τοῦ λόφου (εἰκ. 1). Οἱ ἔρευνες ἔφεραν σὲ φῶς ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τίς διαστάσεις, τὴ μορφή καὶ τὴ χρονολογία τοῦ οἰκισμοῦ τῶν Κουκουναριῶν, ὁ ὁποῖος διαπιστῶνεται ὅτι κατεῖχε σημαντικὴ θέσιν στὴν Πάρο καὶ μεταξύ ἀντίστοιχων ὁμοίων τοῦ στό Αἰγαῖο.

Ἡ ἀνασκαφὴ τῆς τάφρου Β04 (εἰκ. 1) στό 5ο ἐπίπεδο ἔφερε στό φῶς τὸ 1982 τὰ ἐρείπια ἀρχαίου δρόμου πλάτους 2 μ. περίπου, πού πλαισιωνόταν στὴ

1. ΠΑΕ 1976, 288.

2. ΠΑΕ 1979, 239.

3. ΠΑΕ 1982, 248.

ΒΑ πλευρά από τό νότιο τμήμα οικίας, καί στή νότια από ἀρχαῖο τοῖχο¹. Δεδομένου ὅτι ἡ ἀνεύρεση ἀρχαίου δρόμου ἀποτελεῖ σημαντικό στοιχεῖο στήν κατανόηση τῆς πολεοδομικῆς μορφῆς τοῦ οἰκισμοῦ, ἀνοίξαμε τό τετράγωνο Α04, ἀμέσως πρὸς Δυσμάς τοῦ Β04. Στήν τομῇ Α04 φάνηκαν οἱ τοῖχοι 1 - 5 δωματίων ἄλλης οικίας, κατευθύνσεως Α - Δ. Σέ σχέση μέ τή διάταξη τῶν τοίχων ἐντυπωσιάζει ἡ πορεία τοῦ τοίχου 1, ΒΔ - ΝΑ. Προφανῶς, ἡ ὑπαρξή τοῦ ἀρχαίου δρόμου ὑποχρέωσε τοὺς κατασκευαστές νά προσαρμόσουν τὰ σχέδια στίς ὑφιστάμενες δυνατότητες χώρου. Ἔτσι ὁ τοῖχος 1 μαζί μέ τοὺς 2 (Α - Δ) καί 3 (Β - Ν) σχηματίζουν τριγωνικό δωμάτιο, ἐπεὶ ὁ δρόμος διέρχεται πρὸς ΒΑ. Πέρα ἀπὸ τοὺς τοίχους 1 - 3 ἀποκαλύφθηκαν δυτικά τοῦ 3, οἱ 4 καί 5, μέ κατεύθυνση Α - Δ πού ἀνήκουν σέ ἄλλους θαλάμους. Γενικά οἱ τοῖχοι ἔχουν κτισθεῖ μέ ἀνάμεικτους λίθους γρανίτη καί πλακοειδεῖς ὀγκολίθους· οἱ σχιστολίθοι ὑπερέχουν σέ συχνότητα. Κατ' ἐξαίρεση, στή μέση τοῦ 3 διακρίνεται συσσωματωμένος σχιστολιθικός ὀγκόλιθος διαστ. μήκ. 2 μ., πλάτ. 0.64 μ., πάχ. 0.12 μ. Τό πάχος τῶν τοίχων κυμαίνεται ἀπὸ τὰ 0.43 μέ-χρι τὰ 0.63 μ. Ἐνῶ δέν παρατηρήθηκαν ἀνοίγματα στοὺς τοίχους γιὰ τὴν ἐσω-τερικὴ ἐπικοινωνία τῶν δωματίων, στό ΒΔ ἄκρο τοῦ 1 ἐντοπίσθηκε θύρα πλάτους 0.46 μ. Πλάκα μήκους 0.43 μ. τοποθετημένη κατὰ μῆκος καί κά-θετα στό ἔδαφος ἔφραζε τὴν εἴσοδο ἀπὸ Β, μαζί μέ ἄλλους λίθους πού κατα-λάμβαναν τό πλάτος τοῦ ἀνοίγματος. Προφανῶς τὴν ἐπικοινωνία μέ τὸν δρόμο πετύχαιναν μέ τό παραπάνω ἄνοιγμα, πού ὥστόσο τοιχίσθηκε γιὰ ἄγνωστο λόγο σέ μεταγενέστερη φάση. Οἱ τοῖχοι σῶζονταν γενικά σέ χα-μηλὸ ὕψος, κάτω ἀπὸ τὴν παχιά ἐπίχωση πεσμένων λίθων καί σχιστολίθων ἀριθ. 2. Στόν θάλαμο τῶν τοίχων 1 - 3 τό σκληρὸ δάπεδο εἶχε ἐλαφρὸ ψαρό χρῶμα, καί περιεῖχε βότσαλα καί ἀπολεπίσματα σχιστολίθου. Ἐπάνω στό δάπεδο βρέθηκε θραῦσμα κυπέλλου ὕψους 0.061, διαμ. χεῖλους 0.095 καί βά-σης 0.035 μ. Τὰ τοιχώματα διανοίγονται πρὸς τὰ ἄνω ἐνῶ τό στενὸ χεῖλος νεύει πρὸς τὰ ἔξω. Μαῦρο γάνωμα καλύπτει τό σῶμα τοῦ ἀγγείου, ἐνῶ γραμ-μὴ τοῦ ἴδιου χρώματος περιβάλλει τό χεῖλος. Ἡ χρονολόγηση τοῦ εὐρή-ματος τοποθετεῖται στὰ ὕστερα γεωμετρικά χρόνια². Στὸ δωμάτιο πρὸς Ν τοῦ τοίχου 2 ἀποκαλύφθηκε τό δάπεδο στρώση 3, ἐνῶ στό ἀνατολικὸ του ἄκρο, σέ σημεῖο ὅπου αὐτὸ ἐξαφανίζεται ἀποκαλύφθηκε στάχτη καί ἀσήμαντα ὀ-στρακα. Ἀπὸ τὴ στρώση καταστροφῆς 2 τοῦ δωματίου πού ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς τοίχους 3, 4 καί 5, προσέρονται πῆλινη πυραμοειδῆς ἀγνύθα ὕψους 0.055 μ. καί διαστ. βάσης 0.020×0.025 μ. καί θραύσματα ἀνοιχτῶν ἀγγείων, προφα-νῶς σκύφων. Ἡ διακόσμησή τους εἶναι ἡ τυπικὴ «παριανή» μέ συστάδες κάθε-

1. ΠΑΕ 1982, 249.

2. Πρβ. E. BRAUN, Late Geometric and Protoattic Pottery (The Athenian Ago-
ra, τ. 8) πλ. 10, ἀριθ. 180.

των γραμμῶν καί δυσδιάγνωστα κοσμήματα ἀποδιδόμενα μέ τελεῖες¹. Γενικά ἀπό τή φύση τῶν εὐρημάτων τῆς παραπάνω οἰκίας προκύπτει ὅτι αὐτή ἦταν σέ χρήση καί καταστράφηκε στό τέλος τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς φάσης, ἢ λίγο ἀργότερα.

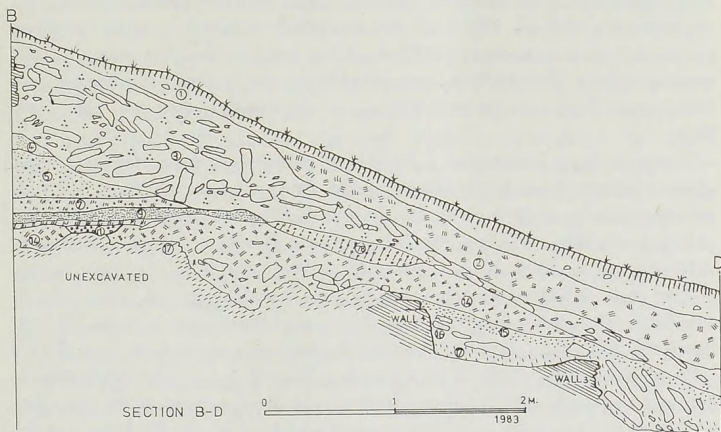
Ἐρευνες παλαιότερων ἐτῶν στίς πρὸς Α τάφρους C03 καί C04 (εἰκ. 1) ἔφεραν στό φῶς εὐρήματα τῶν ὕστερων γεωμετρικῶν καί ὑπογεωμετρικῶν χρόνων². Παρ' ὅτι οἱ τάφροι διερευνήθηκαν σέ βάθος μέχρι τόν φυσικό βράχο, δέν ἀποκαλύφθηκαν ἐνδιαφέροντα μυκηναϊκά ἐρεῖπια ἢ ἐπιχώσεις. Μόνο στό τετράγωνο C04 ἀποκαλύφθηκαν δύο λαξευμένοι ὀγκόλιθοι γρανίτη, τοποθετημένοι ἐπάνω στὸν βράχο, πού ὑποδηλοῦν ἴσως τή θέση ὀχυρωματικοῦ μυκηναϊκοῦ τείχους. Ὡστόσο, ἡ ἔρευνα στίς δύο τάφρους ἐπιβεβαίωσε τή χρήση τοῦ χώρου σέ ὅλη τή διάρκεια τοῦ 7ου π.Χ. αἰώνα.

Ἐπειδὴ οἱ παραπάνω δύο τάφροι ἀπέδωσαν στρωματογραφικὴν κεραμικὴ καί γενικότερα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τὸν οἰκισμὸ τῶν Κουκουναριῶν, συνεχίσθηκε ἡ ἀνασκαφὴ τους καί κατὰ τὸ 1983 μέ τή συνένωση τῶν C03 καί C04 σέ μιὰ μεγάλη ἐνιαία τάφρο. Τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀνασκαφῆς ὑπῆρξαν σημαντικά καί γιὰ τὸν λόγο αὐτὸ παρέχεται παρακάτω διεξοδική περιγραφή τῆς στρωματογραφίας καί τῶν κεραμικῶν εὐρημάτων σέ συνδυασμὸ μέ τομὴ τῶν τετραγώνων κατὰ μῆκος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς. Στὴν τομὴ C03 δύο τοῖχοι, οἱ 1 καί 2 συναντῶνται σέ ὀρθή γωνία (εἰκ. 1). Ὀλόκληρο τὸ ἄνδρo 5 καλυπτόταν ἀπὸ δύο ἀνώτατες στρώσεις 1 καί 2 μέ ὄστρακα πού χρονολογικὰ ἐκτείνονται σέ εὐρεία περίοδο ἀπὸ τοὺς μυκηναϊκοὺς μέχρι τοὺς κλασικοὺς χρόνους. Ἡ ἐπίχωση πρέπει νά προέρχεται κατὰ μεγάλο μέρος ἀπὸ τή διάβρωση τῶν στρωμάτων τῆς κορυφῆς τῆς ἀκροπόλεως. Ἡ ἐπόμενη στρώση 3, μέ ἰσχυρὴ κλίση πρὸς Ν, εἶναι πιθανότατα μεταγενέστερη τοῦ τοίχου 2 καί ἀντιπροσωπεύει μεγάλη χρονικὴ περίοδο, στή διάρκεια τῆς ὁποίας ὁ χώρος ἦταν ἐγκαταλειμμένος (εἰκ. 3). Ἡ 3 ἦταν στρώση μάζων μέ ριγμένα χρώματα καί λίθους. Σχιστολιθικὲς πλάκες βρέθηκαν πεσμένες μέσα σέ ὅλη τὴν ἔκταση τῆς τάφρου καί δυτικὰ τοῦ τοίχου 2 στὸν διάδρομο B04/C04. Ἀπὸ τή στρώση προέρχεται τμῆμα μεσόμφαλης φιάλης σωζ. διαστ. 0.090 × 0.043 μ., πού φέρει ζευγὸς ὀπῶν στό χεῖλος γιὰ ἀνάρτηση καθὼς καί ὄστρακο τοῦ νησιωτικοῦ ρυθμοῦ, σωζ. διαστ. 0.050 × 0.050 μ. μέ ἀντίνωτες φυτικές

1. Γιὰ τὴ διακόσμηση μέ τελεῖες πρβ. τὸν λαϊμὸ τοῦ ἀμφορέα Délos XV πίν. 15, ἀριθ. 1 (ὁμάδα Αα). Τὸ θραῦσμα εἶναι τυπολογικὰ μεταγενέστερο τοῦ τύπου σκύφων πού εἰκονίζονται στό SCHILARDI (ἑξ. σημ. 9) 179, εἰκ. 11. Τὰ ἀγγεῖα τῆς παραπάνω ὁμάδας Ab, ὁ COOK (Greek Painted Pottery, 1966, σ. 106) χαρακτηρίζει ὑπογεωμετρικά. Ὁ COLDSTREAM, στό ἔργο του Greek Geometric Pottery (1968) 180 παρατηρεῖ ὡς πρὸς τὴ χρονολογία ὅτι ἀγγεῖα τῆς παραπάνω κατηγορίας παράγονταν λίγο πρὶν ἀπὸ τὰ ἀγγεῖα τοῦ ἀνατολίζοντος ρυθμοῦ.

2. ΠΑΕ 1982, 248 - 249.

σπεῖρες πού πλαισιώνουν ρομβοειδές κόσμημα μέ δικτυωτό¹. Τό θραῦσμα προέρχεται ἴσως ἀπὸ ἀμφορέα. Τυπολογικά ἡ διακόσμηση τοῦ εὐρήματος μέ ἀνατολίζοντα στοιχεῖα ὀδηγεῖ στὴ χρονολόγησή του στὸ πρῶτο ἕμισυ τοῦ 7ου

Εἰκ. 3. Τομή μέ στρωματογραφία ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς Τάφρου C03 - C04.

π.Χ. αἰ. Τά ἐπόμενα στρώματα 4 - 6 ἀποκλίνουν ἀπότομα πρὸς Ν καὶ ἀποτελοῦν ριχτὴ ἐπίχωση μπάζων καὶ τέφρας, μεγάλο μέρος τῆς ὁποίας διερευνήθηκε τό 1982². Μικρὸ τμῆμα πού εἶχε ἀφεθεῖ ἔθικτο πρὸς Ν τοῦ τοίχου 1, ἀνασκάφηκε ἐφέτος. Πέρα ἀπὸ τὴ μεγάλη ποσότητα ὀστέων καὶ θαλάσσιων ὀστράκων ἀποκαλύφθηκαν ἀάμπολλα θραῦσματα ἀγγείων τῶν ὕστερων γεωμετρικῶν καὶ ὑπογεωμετρικῶν χρόνων μαζί μέ ἄλλα παλιότερα τῆς ὙΕ ΙΙΙΓ φάσεως (πίν. 186β). Ἰδιαιτέρα ἡ 5 ἀπέδωσε ὄστρακο μέ ζώνη συστάδων ἐναλλασσόμενων ὀριζόντιων καὶ κάθετων γραμμῶν, τῶν ὙΕ ΙΙΙΓ χρόνων, ὄστρακα τῶν γεωμετρικῶν χρόνων καὶ τέλος, θραῦσμα μαρμαρίνου πρωτοκυκλαδικοῦ εἰδωλίου (πίν. 186α). Τό θραῦσμα ἔχει μῆκος 0.060 μ. καὶ διασώζεται σὲ τμῆμα ἀπὸ τοὺς γοφούς μέχρι τὰ γόνατα γυναικεῖου σώματος³. Τό εἰδῶλιο βρέθηκε στὸν διάδρομο μεταξὺ C03 καὶ C04. Κατὰ πλειοψηφία τὰ θραῦσματα τῶν ἀγγείων προέρχονται ἀπὸ ἀνοιχτὰ σχήματα. Ἡ ἀνεύρεσή τους μαζί μέ τέφρα,

1. Παραπλήσιο τό κόσμημα στὸ λαμὸ τοῦ νησιωτικοῦ ἀμφορέα Délos X, πίν. 1, ἀριθ. 11.

2. ΠΑΕ 1982, 249.

3. Γιά πρωτοκυκλαδικὰ εἰδῶλια πού ἀνακαλύφθηκαν παλαιότερα στὸ πλάτωμα τῆς ἀκροπόλεως, βλ. ΠΑΕ 1982, 243.

κόκαλα καὶ θαλάσσια ὄστρεα δείχνουν ὅτι ὅπως στήν 4 καὶ 6, ἀνῆκαν σέ ἐπιχωση προερχόμενη ἀπὸ τὴν κατοίκηση κτιρίου, πού ἐκτείνεται ἴσως σέ ὑψηλότερο ἀνάλημμα πρὸς Β. Χρονολογικῶς, ἡ ἐπιχωση 4 - 6 ἀπορρίφθηκε σὸ πρῶτο μισό τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. Ἡ στρώση 7 εἶχε γκριζωπὸ χρῶμα, παρ' ὅτι δέν περιεῖχε στάχτη, ὅπως στὰ 4 - 6. Τὸ στρώμα ἐγκατάλειψης ἀνήκει σέ φάση κατοίκησης τοῦ πρῶτου 7ου π.Χ. αἰ., ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν κεραμικὴ πού περισυλλέχθηκε. Μεταξὺ ἄλλων περιλαμβάνεται καὶ θραῦσμα κορινθιακῆς κοτύλης σωζ. διαστ. 0.061×0.053 μ., μέ διακόσμηση ἀκτίνων γύρω στὴ βάση.

Ἐλαφρῶς ἀρχαιότερος εἶναι ὁ ἀποθέτης 7B πού ἀνοίχθηκε μέσα στίς ἀποκάτω στρώσεις 9 καὶ 14. Ἀντιπροσωπεύει δευτερεύουσα ἐπέμβαση, καὶ ἐνῶ ἀνῆκε καὶ ἐκείνῃ στόν 7ο π.Χ. αἰ., πιστεύεται ὅτι καλύφθηκε ἀπὸ τὴ μεταγενέστερη 7. Μέσα στὴ στρώση 7 ἀνασκάφηκε ἡ τάφος γιὰ τὴν κατασκευὴ κιβωτιόσχημου τάφου, ἔξωτ. διαστ. $0.92 \times 0.45 \times 0.24$ μ. Ὁ τάφος ἀπαρτίζεται ἀπὸ πλάκες σχιστολίθου καὶ ἐνῶ δέν διασώζει τὸ κάλυμμα, ἔχει τὸ δάπεδο ἐπιστρωμένο μέ σχιστόλιθους. Ἀσήμαντα θραύσματα ἀγγείων ἀπὸ τὴ στρώση 8 τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς κατασκευῆς ἀνήκουν στόν πρῶτο 7ο π.Χ. αἰ. Ἡ κατασκευὴ ἀνήκει ἴσως σέ παιδικὸ τάφο (πίν. 186γ),¹ παρ' ὅτι δέν βρέθηκαν ὑπολείμματα σκελετοῦ. Ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ἡ σχιστολιθικὴ κατασκευὴ θά μπορούσε νὰ ἀνήκει σέ ταφή καὶ ὅχι σέ ἀποθηκευτικὸ χῶρο² γιὰ τὴ φύλαξη δημητριακῶν ἢ ἄλλων ἀγροτικῶν προϊόντων εἶναι ἰδιαίτερα πιθανή. Ἡ ἀποκάτω στρώση 9 ἀνήκει σέ δάπεδο κτιρίου. Ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τμήματα καστανοῦ σκληροῦ στρώματος ἐπάνω σὸ ὅποιο ἐπικάθονταν μεγάλες ποσότητες ὀστράκων γραπτῶν ἀγγείων, καθὼς καὶ θραύσματα ὀστῶν. Ἡ ὁμάδα ἀγγείων ἀπὸ τὴν παραπάνω στρώση θά προσφέρει διαφωτιστικὰ στοιχεῖα στὴ μελέτη τῆς ὑπογεωμετρικῆς κεραμικῆς τῆς Πάρου. Στὰ ὄστρακα πού βρέθηκαν ἐπάνω σὸ πάτωμα, περιλαμβάνεται ἓνα παλαιότερο ὑπο-πρωτογεωμετρικὸ θραῦσμα σκύφου, διαστ. 0.010×0.030 μ. μέ ὁμόκεντρα ἀναρτημένα ἡμικύκλια καὶ χεῖλος μέλαν πού νεύει πρὸς τὰ ἔξω³. Ὅμως ἀπὸ τὴν ἴδια στρώση προέρχονται ὄστρακα ἀπὸ τὴ χρῆση τοῦ χώρου, ὅπως σκύφων διακοσμημένων κατὰ τὴ γνωστὴ παριανὴ τεχνοτροπία. Τὰ ἀγγεῖα φέρουν διακόσμηση τριγλύφων πού ἀποτελοῦνται ἀπὸ συστάδες κάθετων γραμμῶν καὶ μετοπῶν διακοσμημένων μέ κυματοει-

1. Γιὰ τὴ χρῆση κιβωτιόσχημων τάφων κατὰ τὴ γεωμετρικὴ περίοδο στίς Κυκλάδες βλ. Α. Μ. SNODGRASS, *The Dark Age of Greece* (1971) 159.

2. Γιὰ ἀνάλογο τύπο κατασκευῆς πού ἐρμηνεύεται ὡς ἀποθηκευτικὸς χῶρος, βλ. ΠΑΕ 1977, 372 - 373 καὶ ΠΑΕ 1981, 291.

3. Γιὰ ἀνάλογο θραῦσμα τῆς ὑποπρωτογεωμετρικῆς φάσεως ἀπὸ τίς Κουκουναριές, βλ. ΠΑΕ 1981, 290. Γιὰ τὸ σχῆμα τοῦ ἀγγείου καὶ τὴ διακόσμηση τοῦ θραύσματος μας, βλ. Délos XV, πίν. 26, ἀριθ. 16 ὁμάδα Ae). Σχετικὰ μέ τὴν τυπολογία τῶν σκύφων μέ ἀναρτημένα ἡμικύκλια, βλ. COLDSTREAM, GGP, 156 - 157.

δεῖς γραμμές ἢ συστάδες τεθλασμένων γραμμῶν καὶ τελειῶν¹. Ἐπίσης ἓνα θραῦσμα πίθου, σῶζ. διαστ. 0.122×0.070 μ., μέ πλαστική ταινία, φέρει σειρὰ ἐμπίεστων κύκλων. Θραύσματα ἀγγείων ἀνακαλύφθηκαν συσσωματωμένα καὶ μέσα στό δάπεδο. Δύο θραύσματα προέρχονται ἀπό Κυκλαδικό ἐργαστήριο. Οἱ διαστάσεις τους εἶναι 0.092×0.028 καὶ 0.071×0.040 μ. ἀντίστοιχα. Ἡ ποιότητα καὶ τῶν δύο χαρακτηρίζεται γιά τόν ἐλαφρῆς καστανῆς ἀπόχρωσης καλοψημένο πηλό. Μέ μαῦρο γάνωμα ἀποδίδονται τμήματα σκελῶν ἀλόγου (;) καὶ δύο ρομβόσχημες συστάδες ἀπαρτιζόμενες ἀπό ἐννέα μικρότερους ρόμβους ἢ κάθε μία². Ἡ ἐρμηνεία τῆς 9 σάν στρώσεις κατοικήσεως προκύπτει ἀπό τή φύση τῶν ἀνευρεθέντων ἀντικειμένων, συμπεριλαμβανομένων τριῶν πηλίνων κωνικῶν σφονδυλίων. Τό ἓνα ἀπό αὐτά, μέ ἐλαφροῦς κοίλες πλευρές ἔχει διαστάσεις: ὕψος 0.020, διαμ. βάσεως 0.028 μ. Μέ βάση τά παραπάνω εὐρήματα ἡ στρώση 9 θά πρέπει νά χρονολογηθεῖ προκαταρκτικά στό πρῶτο τέταρτο τοῦ 7ου π.Χ. αἰ., σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τήν πλέον μεταγενέστερη φάση κατοικήσεως. Ὅμως ὁ κύριος ὄγκος τῶν κεραμικῶν εὐρημάτων δείχνει ὅτι ἡ πρώτη χρῆση πρέπει νά ἄρχισε στά ὑπογεωμετρικά χρόνια.

Ἀπό τή μελέτη τῆς στρωματογραφίας δέν κατέστη δυνατό νά ἐξακριβωθεῖ ἂν ἡ 9 ἀνήκει στό ἐσωτερικό κτιρίου ἢ σέ ὑπαίθριο χῶρο (αὐλή). Οἱ βαθύτερες στρώσεις 9 - 10 ἀντιστοιχοῦν σέ γέμισμα γιά τήν ὀριζοντίωση τοῦ δαπέδου 9. Ἡ στρώση 10 δέν ἀνήκει προφανῶς σέ δάπεδο ἀφοῦ χαμηλώνει βαθμιαία πρὸς Ν καὶ ἐνώνεται μέ τήν 14. Ἡ παχιά ἐπίχωση λίθων καὶ χώματος 14 περιεῖχε ἀρκετά ὙΕ ΙΙΙΓ καὶ πρωτογεωμετρικά ὅστρακα. Ὡστόσο τά νεώτερα ὅστρακα τῆς στρώσης ἀνήκουν στήν ὕστερη γεωμετρική φάση. Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τά οἰκοδομικά λείψανα, οἱ τοῖχοι 3 καὶ 4 ἀντιπροσωπεύουν τήν παλαιότερη φάση, ἐνῶ καὶ οἱ δύο βαίνουν στόν βράχο. Ὁ πρὸς Ν τοῖχος 3 καταστράφηκε στήν ὑπογεωμετρική περίοδο, ὅπως δείχνει ἡ κεραμική ἀπό τήν στρώση 3Β πού τόν καλύπτει. Παρ' ὅτι ἐκφράζονται ὑπόνοιες ὅτι καὶ ὁ ἰσχυρός 4 δέν εἶναι μυκηναϊκός ὅπως κατ' ἀρχάς εἶχε ὑποθεθεῖ, ἀλλά ὅτι ἡ χρονολογία κατασκευῆς του ἀνάγεται γύρω στό 700 π.Χ., ἡ θεωρία παραμένει ἀστήρικτη μέχρις ὅτου νά ἐντοπισθοῦν νέες ἐνδείξεις. Μποροῦμε ὁστόσο νά συμπεράνουμε ὅτι ὁ 4 εἶναι παλαιότερος ἀπό τή στρώση 14 (βλ. ἄνωτ.), πού τόν ἐκάλυψε μετὰ τήν καταστροφή του.

Γενικά, ἀπό τήν ἀνασκαφή τῶν τάφρων C03 καὶ C04 διαπιστώθηκε ὅτι δέν ὑπάρχουν ἐνδείξεις κατοίκησης τοῦ χώρου πρὶν ἀπό τήν ὕστερη γεωμετρική περίοδο. Ἐξάλλου καὶ τά εὐρήματα ἀπό τίς κατώτατες στρώσεις 16 καὶ 17

1. Πρβ. τή διακόσμηση στόν κορμό τοῦ ἀγγείου Délos XV, πίν. 30, ἀριθ. 76. Ἄλλο θραῦσμα (0.072×0.026 μ.) σκύφου ἀπό τήν ἴδια στρώση φέρει στίς μετόπες διακόσμηση χιαζομένων ρόμβων, ὅπως στό λαιμό τῆς ὕδρας Délos XV, πίν. 4, ἀριθ. 7 (ὁμάδα Αα).

2. Ἵσως τό θραῦσμα σχετίζεται κατὰ τή διακόσμηση μέ ἀγγεῖα τῆς ὁμάδας Ad· βλ. Cook, GPP, 109.

ὀδηγοῦν στή διαπίστωση ὅτι ἡ οἰκοδομική δραστηριότητα στά ἀνδρὰ 5 - 6 ἄρχισε στή γεωμετρική φάση. Τό οἰκοδόμημα στό ὁποῖο ἀνήκει ὑποθετικά τό δάπεδο 9 πιστεύεται ὅτι χρονολογεῖται στήν περίοδο 720 - 675 π.Χ. Μετά τήν ἀρχόστευση του, οἱ στρώσεις 4 - 6 κατακάλυψαν τό κτίριο, ἐνῶ ἀργότερα ἀνεγέρθηκαν οἱ τοῖχοι 1 καί 2. Ἀπό αὐτούς, ἐπειδὴ ὁ 2 ἀκολουθεῖ τήν κατωφερική κλίση τοῦ ἐδάφους, εἰκάζεται ὅτι, ὅπως καί ὁ σύγχρονός του 1, δέν ἀνῆκε σέ θεμελίωση κτιρίου ἀλλά σέ ἀπλό τοῖχο περιφράξεως. Τέλος, ὁ χώρος χρησιμοποιοῦντο γιά τήν κατασκευή τοῦ παιδικοῦ κιβωτιόσχημου τάφου. Ὁ λάκκος τῆς ταφῆς ἀνοίχθηκε μέσα στή στρώση 7 καί καλύφθηκε ἀπό τό μπάζωμα τῆς 3. Οἱ μεταγενέστεροι τοῖχοι 1 καί 2 ἔβαιναν ἐπὶ τῆς ἀποκάτω στρώσεως 4, ἀλλά καλύφθηκαν μέ τά μπάζα τῆς 3 ὅταν περιέπεσαν σέ ἀχρηστία στά τέλη τοῦ 7ου ἢ τίς ἀρχές τοῦ 6ου π.Χ. αἰ.

Ἡ τάφος C05 κεῖται πρὸς Ν καί χαμηλότερα τῶν τάφων πού περιγράψαμε παραπάνω (εἰκ. 1). Ἡ C05 ἐκτείνεται στό δυτικὸν τμήμα τοῦ ἀνδρῶν 4. Σύγχρονος ἀναλημματικός τοῖχος συγκρατεῖ τίς ἐπιχώσεις τοῦ πρὸς Β ἀνδρῶν 5, διαχωρίζοντας ταυτοχρόνως τίς τάφους C03 - C04 ἀπὸ τήν C05 καί τή γειτονική της D05. Ἡ ἀνασκαφή τῆς C05 δέν προχώρησε σέ ἱκανὸ βάθος. Ὅμως ἐρευνήθηκαν οἱ στρώσεις 1 ἕως 3, ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ 1 - 2 ἦταν ἐπιφανειακές στρώσεις χωρὶς ἀξιόλογα εὐρήματα, ἐκτός ἀπὸ τό πῆλινο σκέλος, πιθανῶς εἰδωλίου πού παριστάνει ἵππο, προερχομένου ἀπὸ τήν 2. Τό σωζ. μῆκος του εἶναι 0.054 μ. Ὁ πηλὸς εἶναι πορτοκαλόχρους καί διακρίνονται λίγα ἴχνη τῆς διακοσμῆσεως μέ μελάνο γάνωμα. Ἀντίθετα πρὸς τίς στρώσεις 1 καί 2, ἡ 3 διακρινόταν γιά τήν παρουσία μεγάλων πεσμένων λίθων σέ πυκνὴ διάταξη, πού καταλάμβαναν ὅλη τήν ἑκταση τῆς τάφου καί προέρχονταν ἀπὸ γκρεμισμένο κτίριο.

Στό ἴδιο ἀνδρὸ 4 βρίσκεται καί ἡ τάφος D05 πού γειτονεῖ πρὸς τὰ δυτικὰ μέ τήν C05 (εἰκ. 1). Ἡ τάφος δέν ἀποτελεῖ κανονικὸ τετράγωνο, καθόσον ἡ ΒΑ γωνία της καταλαμβάνεται ἀπὸ σωρὸ λίθων πού συνδέονται μέ τὸν προαναφερθέντα ξερολιθινὸ σύγχρονο τοῖχο. Μετά τὸ ἐπιφανειακὸ στρώμα 1 καί τὸ ἐπόμενον 2, μέ λίθους καί πολυάριθμους σχιστολίθους, ἐντοπίζεται τό 3 μέ πυκνὴ μάζα λίθων πού καλύπτουν ὅλη τήν τάφο. Ἡ ἀφαίρεση τῆς 3 ὀδήγησε στήν ἀποκάλυψη δύο τοίχων δωματίου. Ὁ τοῖχος 1 μέ κατεύθυνση Β - Ν διέρχεται στήν ἀνατολική πλευρὰ τῆς τάφου, ἐνῶ ὁ 2 βρίσκεται στή βόρεια πλευρὰ μέ κατεύθυνση Α - Δ. Οἱ δύο τοῖχοι συναντῶνται σέ ὀρθή γωνία στή ΒΑ γωνία τῆς D05. Τό πάχος τῶν τοίχων, οἱ ὁποῖοι ἔχουν κτισθεῖ μέ σχιστολίθους σέ δύο ὀψεις, μία ἐσωτερική καί μία ἐξωτερική, κυμαίνεται στά 0.47 - 0.50 μ. Προφανῶς ἡ στρώση 3 σχετίζεται μέ τήν καταστροφή τοῦ κτιρίου. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς πεσμένους λίθους ἔχουν ἀξιόλογες διαστάσεις (ἕνας μετρεῖ μῆκος 0.66, πλάτος 0.39 καί πάχος 0.28 μ.) καί ἔχουν δεχθεῖ λάξευση. Ἀπὸ τήν ἴδια στρώση προέρχονται θραύσματα χονδρῆς κεραμικῆς καί μικρό-

τερα θραύσματα γραπτῶν ἀγγείων. Σημειώνεται στή στρώση 3 ἡ ἀνεύρεση θραυσμάτων ἀγγείου ἀνοιχτοῦ σχήματος, μέ χαμηλὸ χεῖλος πού νεύει πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἀψιδωτὴ λαβὴ πού ἐπικάθεται ὀριζόντια στὸν ὄμο, καθὼς καὶ τεσσάρων θραυσμάτων πρῶιμου λύχνου.

Στὴ ΝΑ γωνία τοῦ τετραγώνου D05 ἀνακαλύφθηκε τμήμα δαπέδου πού ἀνήκει στοῦ παραπάνω κτίριο.

Ἡ διάνοιξη τῆς τάφρου C06 στοῦ ἀνάλημμα 5 ὁδήγησε στὴν ἀποκάλυψη τμήματος τοῦ ἀρχαίου δρόμου πού ἀνερχόμενος πρὸς Β συνενωνόταν μέ τὸν δρόμο πού προαναφέραμε στὴν περιγραφή τῶν A04 - B04 (εἰκ. 1). Στὴν ἀνατολική πλευρά τῆς τάφρου καὶ ἐν μέρει κάτω ἀπὸ τὸν διάδρομο C06/D06 ἀποκαλύφθηκε ὁ τοῖχος 1, κατευθύνσεως Β-Ν καὶ σωζ. ὕψους 0.80 μ. Τὸ πλάτος του δὲν ἔχει ἐξακριβωθεῖ, παρ' ὅτι ἡ τοιχοδομία του εἶναι ἰσχυρὴ καὶ ἀποτελεῖται ἀπὸ λίθους γρανίτη καὶ σχιστολίθους χτισμένους μέ τὴν προσθήκη λάσπης. Σέ ὕψος 0.55 μ. περίπου ἀπὸ τὴ βάση του ἐπικάθεται στὸν παραπάνω τοῖχο μεγάλος ὀγκόλιθος γρανίτη πού πρέπει νά προέρχεται ἀπὸ κτίριο τῆς μυκηναϊκῆς φάσεως τῆς ἀκροπόλεως. Σέ ἀπόσταση 0.60 μ. πρὸς Β ἀπὸ αὐτὸν ἀκολουθεῖ δεῦτερος ὀγκόλιθος ὕψους 0.38 καὶ ὁρατοῦ μήκους 0.57 μ. (πίν. 187α). Τὸ παρεμβαλλόμενο διάστημα καλύπτεται μέ γέμισμα, παρ' ὅτι ἐκφράζονται ὑπόνοιες ὅτι ἀποτελεῖ τὸ ἄνοιγμα θύρας γιὰ τὴν ἐπικοινωνία μέ τὸν πρὸς Δ ἀρχαῖο δρόμο.

Στρωματογραφικὰ ἡ τάφος περιλάμβανε τὴν ἐπιφανειακὴ στρώση 1, τὴ μάζα χῶματος 2, μέ μικροὺς λίθους καὶ ὅστρακα ἀγγείων, θραῦσμα πίθου μέ διακοσμηση τριῶν ἐμπιεστων κύκλων σέ τριγωνικὴ διάταξη, τὴν 3 μέ καστανὸ μαλακότερο χῶμα πού περιεῖχε πολυάριθμους πεσμένους λίθους καὶ τὴ λεπτὴ στρώση χῶματος 4. Ἡ στρώση 5 μέ πεσμένους λίθους καὶ καστανομέλαν μαλακὸ χῶμα, περιέχει γραπτὰ ὅστρακα μέ ἐξξηρημένες ταινίες καὶ θραῦσμα πίθου σωζ. διαστ. 0.050×0.070 μ., μέ δυσδιάγνωστη ἀνάγλυφη παράσταση. Ἡ 6 μέ σκοῦρο μαλακὸ χῶμα περιεῖχε πολλὰ ὅστρακα, κόκαλα καὶ θραῦσμα ἀγγείου σωζ. διαστ. 0.089×0.058 μ., τὸ ὁποῖο φέρει παράσταση δύο ὕδροβίων πτηνῶν σέ παράταξη πρὸς τὰ ἀριστερά. Ἐμπρὸς σέ κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτὰ ὑπάρχει ζευγὸς ὀμόκεντρων κύκλων¹. Ἀναφορικὰ πρὸς τὸν τοῖχο 2, ἡ στρώση 5 καλύπτει σειρὰ τριῶν λίθων πού σχηματίζουν ἀναβαθμὸ μπροστὰ στοῦ ἄνοιγμα μεταξὺ τῶν ὀγκολίθων (βλ. ἀνωτ.). Στὸ βόρειο μέρος τῆς τάφρου παρατηρήθηκαν πλακοειδεῖς λίθοι σέ ὀριζόντια διάταξη πού δηλώνουν ἔντεχνη πλακόστρωση δρόμου. Τέλος, ἡ στρώση 7 ἀποτελεῖτο ἀπὸ σκληρὸ χῶμα μέ

1. Γιὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ κοσμήματος μετὰ τοὺς γεωμετρικοὺς χρόνους, βλ. GOLDSTEAM, GGP, 179, σημ. 11. Γιὰ ἀγγεῖα διακοσμημένα μέ ὀμόκεντρους κυκλικούς, ὅπως τοῦ θραύσματος τῆς ἀνασκαφῆς μας, πρβ. Délos XV, πίν. 29, ἀριθ. 57 (ὁμάδα Ae) καὶ πίν. 30, ἀριθ. 64 (Ae).

μικρές πέτρες καί ὄστρακα, ὑποδηλώνοντας παλαιότερη φάση τοῦ δρόμου. Πρὸς Ν ὁ τοῖχος 2 καταλήγει στὸν 1, κατεύθυνσης Α - Δ καί πλάτους 0.52, πού γειννιάζει μέ τόν 3, πλάτους 0.50 μ. καί κατεύθυνσης Β - Ν. Προφανῶς ὁ τοῖχος 2 ἀποτελεῖ τὸ δυτικὸ πέρασ οἰκοδομῆς πού ἐκτείνεται πρὸς Α, ἐνῶ οἱ 1 καί 3 ἀνήκουν σέ θάλαμο πού ἐκτείνεται πρὸς Ν καί Ἀνατολάς (πίν. 187β).

Στὴν πρὸς Α τάφρο D06 ἀποκαλύφθηκε ἡ συνέχεια τοῦ ἴδιου κτιρίου (εἰκ. 1). Ἡ ἀνασκαφὴ ἀποκάλυψε τὸν τοῖχο 3, πλάτους γύρω στὰ 0.54 μ., πού ἐκτείνεται Β - Ν, βαίνοντας παράλληλα πρὸς τὸν 2 τῆς C06 (πίν. 187α). Ὁ τοῖχος 3 τέμνεται στὸ νότιο ἄκρο του ἀπὸ δεύτερο Α - Δ τοῖχο, τόν 2, πού ἔχει πλάτος 0.52 στὸ δυτικὸ καί 0.64 μ. στὸ ἀνατολικὸ του τμήμα. Προφανῶς ὁ τοῖχος 2 ἐκτενόμενος πρὸς Δ συνδέεται μέ τόν 1 τῆς C06. Ἐνας ἀκόμα τοῖχος, ὁ 1 τῆς D06 βαίνοντας μέ κατεύθυνση Α - Δ συναντᾶει σέ ὀρθή γωνία τόν 3 στὴ ΒΑ γωνία τοῦ τετραγώνου. Οἱ τοῖχοι σώζονται μόνο στὴ βάση τους. Γιὰ τὴν ἀνέγερσή τους χρησιμοποιοῦθηκαν πλακοειδεῖς σχιστόλιθοι σέ δύο ὅψεις, μέ γέμισμα μικρῶν λίθων καί λάσπης στὸ ἐσωτερικόν. Ὅπως καί στίς προηγούμενες τάφρους τῶν ἀναλημμάτων 4 καί 5 τὰ ἐρείπια βρέθηκαν κάτω ἀπὸ τὴ στρώση 3, ἡ ὁποία εἶναι στρώση καταστροφῆς μέ πεσμένους λίθους καί κυρίως σχιστολίθους. Ἀπὸ τὴ στρώση 3 προέρχονται θραύσματα γραπτῆς καί ἀδιακόσμητης κεραμικῆς, κόκαλα καί θραῦσμα ἄνω τμήματος ἀμφορέα σωζ. ὕψους 0.13 καί διαμ. λαιμοῦ 0.14 μ. περίπου. Οἱ λαβές εἶναι ταινιόσχημες· ἐπικαθήμενες στὸν ὅμο διανοίγονται πρὸς τὰ κάτω¹. Τὸ ἀγγεῖο δέν διασώζει διακόσμηση. Ἐπίσης ἀπὸ τὴ στρώση 3 προέρχεται πῆλινο σφονδύλι σχήματος κολούρου κώνου, ὕψους 0.035 καί διαμ. 0.040 μ. Πρὸς Α τοῦ τοίχου 3 ἀποκαλύφθηκε κάτω ἀπὸ τὴ στρώση 3 δάπεδο αποτελούμενο ἀπὸ ἐπίπεδες σχιστολιθινές πλάκες. Ὅπου αὐτές ἔλειπαν, ἡ ψαροπράσινη στρώση 4 ἦταν σκληρὴ καί περιεῖχε ἀπολεπίσματα σχιστολίθου. Μεταξὺ τῶν συσσωματωμένων εὐρημάτων περιλαμβάνεται μικρὸ ὄστρακο σωζ. διαστ. 0.032 × 0.020 μ. μέ διακόσμηση πυκνῶν παράλληλων ὀριζόντιων γραμμῶν. Τὸ ὄστρακο φέρει ὅπῃ στὴ μέση καί χρονολογεῖται στοὺς ὕστερους γεωμετρικούς χρόνους². Στὸ δεύτερο δωμάτιο πού ἐκτείνεται πρὸς Δ τοῦ τοίχου 3, ἡ στρώση 4 σχετίζεται μέ τὴ χρῆση τοῦ κτιρίου, ὅπως ἔδειξε δοκιμαστικὴ τομὴ πλάτους 1 μ. πού ἀνοίχτηκε μέ κατεύθυνση Α - Δ στὸ ἐσωτερικόν του. Ἡ 4 ἦταν γκριζωπὴ στρώση πού περιεῖχε ὄστρακα ἀγγείων, κόκαλα καί δύο πῆλινα σφονδύλια σχήματος πεπιεσμένου σφαιρικοῦ, διαμ. 0.036 καί 0.050 μ. ἀντίστοιχα. Ἡ ἴδια στρώση ἀπέδωσε ὄστρακο διαστ. 0.062 × 0.062 μ. μέ

1. Τοῦ τέλους τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. Τὸ θραῦσμα ἀνακαλεῖ κατὰ τὸ σχῆμα τὸν ἀμφορέα Délos XV, πίν. 8, ἀριθ. 29 (ὁμάδα Αα).

2. Γιὰ παρόμοιες λεπτές γραμμὲς σέ οἰνοχόη τῶν ὕστερων γεωμετρικῶν χρόνων, βλ. GOLDSTREAM, GGP, πίν. 26α (New York 74, 51. 838).

διακόσμηση πυκνῶν ὀριζόντιων παράλληλων γραμμῶν¹ καί τέλος ὄστρακο διαστ. 0.041×0.048 μ. μέ διακόσμηση ζεύγους ὀμόκεντρων κύκλων, πού χρονολογοῦνται στό τέλος τῶν γεωμετρικῶν χρόνων². Οἱ ἐπόμενες στρώσεις 6 καί 7 συσσωρεύθηκαν γιά νά ὀριζοντιωθεῖ ὁ χώρος προκειμένου νά κατασκευασθεῖ τό δάπεδο. Ἡ 7 ἔφθασε στό βράχο, χωρίς ὥστόσο νά ἀποκαλυφθοῦν μυκηναϊκές ἐνδείξεις.

Ὁ θάλαμος πού ἐκτείνεται πρὸς Ἀνατολάς τοῦ τοίχου 3 συνεχίζεται καί στήν τάφρο Ε06, ὅπου ἀντιπροσωπεύεται ἀπό τά ὑπολείμματα τῶν τοίχων 1 καί 2 (εἰκ. 1). Οἱ τοῖχοι ἔχουν πλάτος 0.55 μ. καί ὁ πρὸς Β εὐρισκόμενος 1, ἐκτείνεται Α - Δ, ἐνῶ ὁ πρὸς Νότο 2 ἔχει ἐλαφρῇ ἀπόκλιση ΒΑ - ΝΔ. Ὁ τρίτος τοῖχος πού ἔκλεινε τό δωμάτιο πρὸς Α δέν ἀποκαλύφθηκε, ἀλλά ἴσως νά βρίσκεται ἀνατολικότερα. Ἡ κατασκευή χαρακτρίζεται καί ἐδῶ ἵσως τή χρήση πλακοειδῶν σχιστολίθων καί λάσπης. Μετά τήν ἐπιφανειακή 1 καί τήν καστανοκίτρινη 2, ἡ σκαπάνη ἀποκάλυψε τή στρώση πεσμένων λίθων 3 πού σχετίζεται μέ τήν καταστροφή τοῦ κτίσματος. Ἡ στρώση μεταξύ τῆς 3 καί τοῦ δαπέδου 5 εἶναι ἐλαφρῶς καστανή καί ἀμμόδης. Περιεῖχε ὄστρακα ἀγγείων σέ κακή κατάσταση, καθῶς καί δύο πῆλινα σφονδύλια, τό ἓνα (διαμ. 0.045, ὕψος 0.026 μ.) ἀμφικωνικό, τό δέ ἄλλο (διαμ. 0.032, μήκος 0.030 μ.) κυλινδρικό. Μικρό θραῦσμα ἀγγείου (0.031×0.011 μ.) μέ διακόσμηση παράλληλων γραμμῶν χρονολογεῖται στοὺς ὕστερους γεωμετρικούς χρόνους. Ἡ στρώση 5 ἀποτελεῖ τό δάπεδο. Ἐχει χρῶμα ψαροκάστανου, εἶναι σκληρό καί περιέχει χαλίκια. Ὡστόσο, στό δυτικό τμήμα τῆς τάφρου διασώζονταν σχιστολιθινές πλάκες ἀπό τήν ἀρχική ἐπίστρωση τοῦ δαπέδου. Γιά τή διερεύνηση τῶν βαθύτερων στρωμάτων σκάφθηκε τομὴ μέ κατεύθυνση Β - Ν, στή μέση τοῦ θαλάμου (εἰκ. 1). Ἡ 6 εἶναι μαλακή καί καστανή, ἐνῶ ἡ 7 εἶναι σκουρόχρωμη ψαροκάστανη καί περιέχει χονδρά ὄστρακα, ἀρβούνα, καμένους λίθους καί λίθινο τριπτήρα κωνικοῦ ἀκανόνιστου σχήματος (ὕψος 0.075 καί διαμ. 0.060 μ.). Ἡ 7 ἀνῆκε μάλλον σέ στρώση κατοικίησης, ἐνῶ ἡ σκληρὴ καί σκουροκάστανη 8 σέ παλαιότερο δάπεδο. Τέλος, ἡ ἀποκάτω 9 ψαροκάστανου χρώματος, ἀποτελεῖ ἴσως τό γέμισμα κάτω ἀπὸ τό δάπεδο 8.

Συνοψίζοντας τό ἀποτέλεσμα τῶν ἐργασιῶν στίς παραπάνω τάφρους τῶν ἀνδῆρου 4 καί 5 παρατηροῦμε ὅτι ἓνα μεγάλο σύμπλεγμα δωματίων ἐκτείνεται κάτω ἀπὸ τίς D05, C05, D06, E06 (εἰκ. 1, πίν. 188α). Τό δυτικό ὄριο αὐτοῦ τοῦ κτιρίου ἐκτείνεται κάτω ἀπὸ τήν C06, ἀκριβῶς δίπλα στόν ἀρχαῖο δρόμο. Τό δεύτερο κτίριο ἐκτείνεται μέσα στίς τάφρους B04 καί C04, πρὸς Β τοῦ δεύτερου δρόμου πού περνάει ἀπὸ κεῖ μέ κατεύθυνση ΒΔ - ΝΑ. Τέλος,

1. Βλ. σ. 288 σημ. 2.

2. Γιά παρόμοιους κυκλίσκους, πρβ. Délos XV, πίν. 29, ἀριθ. 57, (Αε): βλ. καί COLDSTREAM, GGF, 179, σημ. 11.

τό τρίτο κτίριο ἀποκαλύφθηκε στήν τάφρου Α04, πρὸς Δ τοῦ δρόμου πού στρέφεται πρὸς ΒΔ. Εἶναι πράγματι ἀξιοσημείωτο ὅτι ἡ περίοδος κατοικήσεως καί τῶν τριῶν οἰκοδομῶν συσπίπτει μέ τούς ὑστερογεωμετρικούς χρόνους. Ἡ ἐγκατάλειψή τους πιστεύεται ὅτι πρέπει νά τοποθετηθεῖ κοντά στή μετάβαση στόν ἀνατολίζοντα ρυθμό. Τό δεύτερο κτίριο συνεχίζει ὥστόσο νά ἀποτελεῖ τό ἀντικείμενο μεταγενέστερων ἐπεμβάσεων μέχρι τίς ἀρχές τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. περίπου. Ὁ ἀρχαῖος χρόνος πού διερχόταν μέ κατεύθυνση Α - Δ ἀπό τό τετράγωνο Β04, βαίνοντας πρὸς Α κατέληγε σέ στενή δίοδο τῶν βράχων καί ἀπό ἐκεῖ στό μεσαῖο πλάτωμα (εἰκ. 1, πίν. 189), τό ὁποῖο, ὅπως φαίνεται ἀπό τά εὐρήματα πού περιγράψαμε στήν ἐκθεση τοῦ 1982¹, εἶχε καταληφθεῖ ἀπό ἄλλη ὁμάδα κτιρίων.

Στήν τάφρου 1 ἡ ὁποία ἀνασκάφηκε τό 1982 στό ἀνατολικό ἄκρο τοῦ πλάτωματος, ἀποκαλύφθηκαν τά ἐρείπια οἰκίας. Κάτω ἀπό παχύ στρώμα καταστροφῆς, τό 3, μέ πλῆθος πεσμένων λίθων, φάνηκαν οἱ τοῖχοι 1 - 2 μέ ἄνοιγμα θύρας καί κατεύθυνση Β - Ν, καί ὁ κάθετος 3, ὁ ὁποῖος βαίνει μέ ἀποκλίση ΒΔ - ΝΑ. Στή συνέχεια, ἡ ἀνασκαφή τῆς τάφρου 2 ἔφερε στό φῶς τό 1983 τή στρώση καταστροφῆς 3, μέ πεσμένους λίθους ἀπό τήν πτώση τῶν τοίχων τοῦ κτιρίου. Κάτω ἀπό αὐτήν ὑπῆρχε ὁ τοῖχος 2 πού διέσχιζε τό τετράγωνο μέ κατεύθυνση ΒΔ - ΝΑ. Κάθετα πρὸς αὐτόν βαίνει ὁ τοῖχος 1 στή δυτική πλευρά καί μικρό τμήμα ἄλλου τοίχου, τοῦ 4, παραλλήλου πρὸς τόν 1. Τό μέσο πλάτος τῶν τοίχων ἀνέρχεται στά 0.70 μ. περίπου, ἐνῶ ἡ τοιχοδομία χαρακτηρίζεται γιά τή χρήση πλακοειδῶν σχιστολίθων κτισμένων μέ τήν προσθήκη λάσπης. Ἡ συσχέτιση τῶν τάφρων 1 καί 2 ὁδηγεῖ στήν ἀναγνώριση δύο δωματίων, ἐνός πρὸς Ν τοῦ τοίχου 3 τῆς τάφρου 1 καί ἐνός ἄλλου πού ἐκτείνεται μεταξύ ἐκείνου καί τοῦ τοίχου 2 τῆς τάφρου 2. Εἶναι προφανές ὅτι τά παραπάνω δωμάτια, καθὼς καί τρίτο πρὸς Β τοῦ τοίχου 2 τοῦ τετραγώνου 2, ἀποτελοῦν μέρος μεγάλου κτιρίου, προφανῶς ἰδιωτικῆς οἰκίας, ὅπως προκύπτει ἀπό τή φύση τῶν εὐρημάτων πού ἀποκαλύφθηκαν στό ἐσωτερικό του κατὰ τήν ἀνασκαφή τοῦ 1982². Ἀνάλογα εὐρήματα προέρχονται ἀπό τήν ἔρευνα τοῦ 1983. Δύο λίθινοι τριπτῆρες ἀπό γρανίτη βρέθηκαν μέσα στή στρώση 3 τοῦ νότιου δωματίου τῆς τάφρου 2. Ἐπίσης, στή στρώση 3 τοῦ βόρειου δωματίου ὑπῆρχε ἀνάμεσα σέ λίθους καί λίγα ὄστρακα ἀγγείων, λίθινος τριπτῆρας. Αὐτός διασώζει τμήμα τοῦ ἐπίπεδου πυθμένα πού περιβάλλεται ἀπό πλατύ ἐπίπεδο χεῖλος τό ὁποῖο διαγράφει μία στενή καί μία μακριά πλευρά τοῦ ἀντικειμένου. Σωζ. μήκος 0.19, πλάτος 0.09 καί μέγ. ὕψος 0.037 μ. Στό δάπεδο (στρώση 4) τοῦ νότιου δωματίου (πίν. 188γ), κάτω ἀπό τή στρώση καταστροφῆς, πού χαρακτηρίζεται γιά τήν παρουσία ἐπιστρωμένων σχιστο-

1. ΠΑΕ 1982, 249 - 250.

2. ΠΑΕ 1982, 250.

λιθικῶν πλακῶν καὶ σκουροκάστανου χρώματος, βρέθηκε μεγάλο πήλινο σφονδύλι σχήματος ἐλαφρῶς πεπιεσμένου σφαιρικοῦ, διαμ. 0.060 καὶ ὕψους 0.065 μ. (πίν. 1883). Γενικά, τὰ λιγοστά εὐρήματα ἀπὸ τὰ δωμάτια χρονολογοῦν τὴν περίοδο χρήσεως τοῦ κτιρίου στὸν πρώιμο 7ο π.Χ. αἰ.

Συνοψίζοντας τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐργασιῶν τοῦ κλιμακίου μας στὴν ἀκρόπολη τῶν Κουκουναριῶν, ὑπογραμμίζεται ἡ ἀνεύρεση τῶν παιδικῶν σκελετῶν μέσα στὰ ὑπόγεια τοῦ μυκηναϊκοῦ ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος, ἐκεῖ ὅπου συναντῶνται οἱ δύο διάδρομοι. Οἱ σκελετοὶ βρέθηκαν κάτω ἀπὸ τὶς παχιές στρώσεις καταστροφῆς τοῦ κτιρίου, μέσα σὲ στρώση χρώματος μὲ κατακερματισμένα ἀγγεῖα καὶ ἄλλα ἀντικείμενα, πού κάλυπταν τὸ δάπεδο. Παρ' ὅτι οἱ σκελετοὶ φάνηκαν κοντὰ σὲ θαύσματα πύθων, ἀποκλείεται τὸ ἐνδεχόμενο τὰ παιδιά νὰ εἶχαν ἐνταφιασθεῖ μέσα στοὺς πύθους. Οἱ σκελετοὶ δὲν βρέθηκαν μέσα στοὺς πύθους ἐνῶ θαύσματα παρόμοιων ἀγγείων κάλυπταν σὲ ποικίλα σημεῖα τὴν ἔκταση τῶν διαδρόμων. Εἶναι ἐπίσης πολὺ πιθανὸ ὅτι σὲ περίπτωση ἐγγυτρισμῶν, ἡ σκαπάνη θὰ εἶχε ἀποκαλύψει τοὺς σκελετοὺς μέσα στοὺς πύθους, πού θὰ εἶχαν ἀποτεθεῖ σὲ ὀρύγματα μέσα στὸ δάπεδο καὶ ὄχι ἐπάνω σὲ αὐτό¹. Εἶναι ἐπομένως προφανές ὅτι καὶ στὴν περίπτωση αὐτή, ἡ ἀνακάλυψη τῶν παιδικῶν σκελετῶν πρέπει νὰ συσχετισθεῖ μὲ τοὺς σκελετοὺς ἀνθρώπων καὶ ζώων πού φάνηκαν σὲ μεγάλες ὁμάδες κοντὰ στίς δύο κύριες εἰσόδους τοῦ κτιρίου, τὴ δυτικὴ καὶ τὴ νότια. Σύμφωνα μὲ τὴν ἐρμηνεία τῶν σκελετολογικῶν εὐρημάτων πού προτάθηκε, προκύπτει ὅτι οἱ κάτοικοι τῆς ἀκροπόλεως ἀμυνόμενοι καὶ γιὰ νὰ διαφυλάξουν τὶς οἰκογένειές τους καθῶς καὶ τὰ πολὺτιμα ζῶα τους κατέφυγαν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἡγεμονικοῦ συγκροτήματος, ὅταν πλέον κάθε ἀπόπειρα ἀναχαιτίσεως τοῦ ἐχθροῦ εἶχε ἀποτύχει. Πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀμυνόμενους καὶ φυσικά τὰ παιδιά τους σκοτώθηκαν στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ κτιρίου, ὅταν αὐτὸ φλεγόμενο κατακρημνίσθηκε.

Ἐπίσης, σχετικὰ μὲ τὴ στάθμη τοῦ Β - Ν διαδρόμου τοῦ ὑπογείου, διαπιστώθηκε ὅτι αὐτὸ βρίσκεται κατὰ 0.80 μ. ὑψηλότερα ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ ἀμέσως πρὸς Νότο θαλάμου. Ἔτσι καθίσταται σαφές, παίρνοντας ὑπόψη τὴ χαμηλότερη στάθμη τῆς πρώτης ἀποθήκης σὲ σχέση πρὸς τὸν παραπάνω θάλαμο, ὅτι τὰ ὑπόγεια δωμάτια τοῦ κτιρίου ἀκολουθοῦσαν βαθμιδωτὴ διάταξη, καθόσον ὑψώνονταν πρὸς Βορρά, προσαρμοζόμενα πρὸς τὴ φυσικὴ κλίση τοῦ ἐδάφους². Στὴν τάφρο D3, ἡ ἀνασκαφὴ κάτω ἀπὸ τὴν παραλληλόγραμμη κατασκευὴ πού προσκολλᾶται κατὰ μῆκος τοῦ τοίχου 3 τοῦ γεωμετρικοῦ οἴκο-

1. Ἡ ταφὴ γυναικας πού ἀνακαλύφθηκε στὴ δευτέρη ἀποθήκη εἶχε ἐναποτεθεῖ κάτω ἀπὸ τὴ στάθμη τοῦ δαπέδου. Βλ. ΠΑΕ 1981, 277 - 278.

2. Γιὰ τὴ βαθμιδωτὴ διάταξη τῶν θαλάμων τοῦ ἡγεμονικοῦ κτιρίου, βλ. τὴν τομὴ ΠΑΕ 1977, 370, εἰκ. 3.

δομήματος, ἀποκάλυψε ἀποθέτη μέ ἀξιόλογα πρωτογεωμετρικά ἀγγεῖα, πού ἐκτείνεται ἐπάνω στά ἐρείπια τῶν τοίχων τοῦ καταστραμμένου μυκηναϊκοῦ κτιρίου. Μέσα σέ παχιά στρώση καύσεως ἀποκαλύφθηκαν πολλά θραύσματα ἀπό κρατῆρες, ἀμφορεῖς κ.ἄ. τῶν ὁποίων ὁ πηλός καθὼς καί ἡ διακόσμηση τὰ κατατάσσουν σέ ἔργα παριανῶν ἐργαστηρίων. Βεβαίως, εἶναι προφανές ὅτι ὁ ἀποθέτης εἶναι ὁ ἴδιος πού ἀνασκάφηκε τό 1979 κάτω ἀπό τήν ἀνατολική πλευρά τοῦ παραπάνω τοίχου 3, ὅταν ἀνακαλύφθηκαν εισηγμένα ἀττικά πρωτογεωμετρικά ἀγγεῖα μαζί μέ παριανό κρατήρα θαυμαστῆς διακόσμησης¹. Σημειώνεται τέλος ἡ ἀνεύρεση τῆς κεφαλῆς τοῦ πρωτοκυκλαδικοῦ εἰδωλίου στὸν πυθμένα τοῦ ἴδιου ἀποθέτη, γεγονός πού ἐνισχύει τήν ὑπόθεση πὼς στή διάρκεια τῆς 3ης π.Χ. χιλ. στό πλάτωμα τῶν Κουκουναριῶν ὑπῆρχε ἀξιόλογος πρωτοκυκλαδικός οἰκισμός².

Ὁ γεωμετρικός οἰκισμός τῶν Κουκουναριῶν γνώρισε ὅπως ἔχει σημειωθεῖ ἄλλοῦ, τῇ μεγαλύτερῃ του ἀκμῇ στή διάρκεια τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς περιόδου³. Τά ἄφθονα ἀρχιτεκτονικά καί κεραμικά εὐρήματα ἀπὸ τό πλάτωμα τῆς ἀκροπόλεως βεβαιώνουν ὅτι στό τέλος τῶν γεωμετρικῶν χρόνων ἡ εἰκόνα ἄλλαξε καθόσον παρατηρεῖται διακοπή στήν κατοίκηση. Μόνο τό νάοσχημο οἰκοδόμημα στό νότιο τμήμα τοῦ πλατώματος ἐξακολούθησε νά χρησιμοποιεῖται μέχρι τό δεύτερο τέταρτο τοῦ 7ου π.Χ., ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τήν ἀνεύρεση τοῦ γνωστοῦ θραύσματος ἀνάγλυφου πιθαμοφρέα μέ παράσταση μαχομένων ἀνδρικών μορφῶν⁴. Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφῆς στά βαθμιδατά ἄνδρα πρὸς Ν τοῦ πλατώματος, πρόσθεσε νέα ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα στή θεώρηση τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τοῦ οἰκισμοῦ τῶν Κουκουναριῶν. Ἡ ἀνασκαφή τοῦ 1983 ἔδωσε στοιχεῖα πού φαίνεται νά ὀδηγοῦν στή διαπίστωση ὅτι σταδιακά, στό τέλος τοῦ 8ου π.Χ. αἰ. ὁ κατοικημένος χώρος μετατοπίσθηκε ἀπὸ τό πλάτωμα στά ἄνδρα πού ἐκτείνονταν στή νότια πλευρά τοῦ λόφου. Πράγματι, τὰ κεραμικά εὐρήματα πού ἀποκαλύφθηκαν στό ἐσωτερικό τῶν κτιρίων πού ἐκτείνονται στά ἄνδρα εἶναι στό μεγαλύτερο μέρος τους ἐλαφρώς μεταγενέστερα ἀπὸ ἐκεῖνα τοῦ πλατώματος. Ἐνῶ τὰ ἀγγεῖα τῆς φάσεως τῆς ἀκμῆς τῶν κτιρίων τοῦ πλατώματος ἀνήκουν κατὰ κανόνα στήν κατηγορία τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς παριανῆς κεραμικῆς, ἡ τυπολογικὴ φάση τῆς κεραμικῆς ἀπὸ τὰ νότια ἄνδρα ἀνάγεται στοὺς ὑπογεωμετρικούς καί πρώιμους ἀρχαίκοις χρόνους. Ἐξάλλου, ὅπως εἶδαμε παραπάνω, προέκυψαν καί ἐνδείξεις πού πιστοποιοῦν χρῆσιν τοῦ χώρου καί στό β' μισό τοῦ 7ου π.Χ. αἰ.

Ὅταν ὁ οἰκισμός μετατέθηκε στά νότια ἄνδρα, οἱ νέες οἰκοδομές ἀνεγέρ-

1. ΠΑΕ 1979, 247, εἰκ. 151α.

2. ΠΑΕ 1982, 242 - 243.

3. SCHILARDI, ἔ.δ. σημ. 9, σ. 179.

4. ΠΑΕ 1977, 185α.

θηκαν εκατέρωθεν τοῦ ἀρχαίου δρόμου τῆς ἀναβάσας. Εἶναι πολύ πιθανόν ὅτι ἡ συγκράτηση τῶν βαθμιδωτῶν ἐπιπέδων γινόταν καί στά γεωμετρικά χρόνια μέ τούς μυκηναϊκοὺς ἀναλημματικούς τοίχους πού εἶχαν ἀνεγερθεῖ τόν 12ο π.Χ. αἰ., ὅταν κτίσθηκε τό ἡγεμονικό συγκρότημα στό πλάτωμα καί ὁχυρώθηκαν ἐπικάира σημεῖα τοῦ λόφου μέ κυκλώπεια τείχη, ὅπως αὐτά πού σώζονται στό πρῶτο καί δεῦτερο ἀνδρo. Τά κτίσματα ἔχουν σχῆμα παραλληλογράμμου καί ἐκτείνονται Α - Δ μέ τήν πρόσοψη πρός Ν. Γενικά ἀπό τά κτίρια σώζεται τό κατώτατο τμήμα τῆς τοιχοδομίας ἥ ἡ θεμελίωση. Ἡ τοιχοδομία διακρίνεται γιά τή χρήση πλακοειδῶν σχιστολίθων χτισμένων μέ τήν προσθήκη λάσπης. Σπανίως στήν ἀνέγερση χρησιμοποιοῦνται γρανιτόλιθοι ἢ παραλληλεπίπεδοι ὀγκόλιθοι, προσερχόμενοι ἀπό παλαιές μυκηναϊκές κατασκευές. Πιστεύεται ὅτι οἱ τοῖχοι ἦταν καθ' ὅλοκληρίαν κτισμένοι μέ σχιστολίθους, χωρίς τό ἄνω τμήμα νά ἀποτελεῖται ἀπό πλίνθους¹. Ἐνῶ δέν ἐντοπίσθηκαν μέχρι τώρα ἐνδείξεις ὑποστυλωμάτων στά δωμάτια δέν ἀποκλείεται τό ἐνδεχόμενο νά ὑπῆρξαν ξύλινοι στύλοι γιά τή στήριξη τῶν ὀροφῶν. Αὐτές θά ἦταν ἴσως ἐπίπεδες, ὅπως συνηθίζεται καί σήμερα στή λαϊκή ἀρχιτεκτονική τῆς Πάρου. Παρ' ὅτι δέν βρέθηκαν ἐνδείξεις γιά πόρτες ἐσωτερικές, πού ἐξυπηρετοῦσαν στήν ἐπικοινωνία μεταξύ δωματίων, τά ἐρείπια δείχνουν ὅτι ὑπῆρχαν πόρτες πρός τήν πλευρά τῶν δρόμων. Ὅμως, μία ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρουσα παρατήρηση ἀφορᾷ τό ἐσωτερικό τῶν κτιρίων, πού ἀπό τή μορφή τους ταυτίζονται χωρίς ἀμφιβολία μέ ἰδιωτικές οἰκίες. Τά κτίρια βρέθηκαν ἄδεια καί χωρίς τό πλῆθος τῶν ἀγγείων πού παρατηρήθηκαν στίς οἰκίες τοῦ πλατώματος. Παρόμοια ἔλλειψη κεραμικῆς παρατηρήθηκε καί στό κτίριο πού ἀποκαλύφθηκε στό μεσαῖο πλάτωμα. Τήν προσέγγιση τοῦ μεσαίου πλατώματος πετύχαιναν μέ δρόμο κατευθύνσεως Α - Δ, ὁ ὁποῖος συναντοῦσε κάθετα στό δυτικό του πέρασ τόν κύριο δρόμο πού ἀνέβαινε ἀπό τά κατώτερα ἀνδρo στο πλάτωμα τοῦ λόφου (εἰκ. 1).

Ἄλλος δευτερεύων δρόμος, ἀποσχιζόμενος ἀπό τόν κύριο κορμό κατευθυνόταν πρός Α. Ἀναρριχόμενος μέσα ἀπό δίοδο βράχων, ὁδηγοῦσε τέλος σέ σειρά ἀνδρῶν στή ΝΑ πλευρά τοῦ λόφου² (παρένθ. πίν. ΙΓ'). Σέ θέση ὅπου τό 1977 διενεργήθηκε ἀνασκαφική ἐρευνα σύντομης διάρκειας, εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ γραπτά ἀγγεῖα, εἰδῶλια καί ἄλλα ἀντικείμενα λατρευτικῆς σημασίας³. Τότε εἶχε διατυπωθεῖ ἡ ὑπόθεση ὅτι στήν περιοχὴ ὅπου ἀνοίχτηκε ἡ δοκιμαστική τάφρος θά ἔπρεπε νά ἀναζητηθεῖ κάποιος ἀρχαῖο ἱερό⁴. Οἱ ἐργασίες στίς Κου-

1. Ἀποκλειστική χρήση σχιστολίθου διαπιστώθηκε καί στους τοίχους τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκισμοῦ τῆς Ζαγοράς τῆς Ἀνδρου. Βλ. Α. CAMBITOGLU - J. J. COULTON - J. BIRMINGHAM - J. R. GREEN, *Zagora* 1, 1971, 22 - 23.

2. Βλ. ΠΑΕ 1977 πίν. 182, θέση c τῆς ἀεροφωτογραφίας.

3. ΠΑΕ 1977, 373 - 374, πίν. 188δ.

4. ΠΑΕ 1977, 374.

κουναριές στράφηκαν ἐφέτος ἐκ παραλλήλου μέ τήν ἀνασκαφή τοῦ μυκηναϊκοῦ συγκροτήματος καί τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκισμοῦ, στή διερεύνηση τῆς περιοχῆς γιά τόν ἐντοπισμό τοῦ ἱεροῦ. Τό ἐναυσμα γιά τήν ἀνάληψη τῆς ἀνασκαφῆς ἔδωσε ἡ τυχαία ἀποκάλυψη σημαντικοῦ ἀριθμοῦ νέων κεραμικῶν εὐρημάτων, πού φάνηκαν μετὰ ἀπό τή διάβρωση τῶν χωμάτων ἀπό τή βροχή καί ἡ ἀναμόλυνσή τους ἀπό ἀρχαιοκαπήλους. Ὁ χῶρος τῆς νέας ἀνασκαφῆς βρίσκεται στή βάση μεγάλου μετώπου βράχου πού ἀνυψούμενος προβάλλεται πρὸς Νότο, σχηματίζοντας ἔτσι στό κάτω τμήμα του ρηχή κοιλότητα πού δίνει τήν ἐντύπωση παλαιοῦ σπηλαίου. Ὅγκοι βράχου πλασιώνουν στά πλάγια τόν χῶρο πού ἐκτείνεται μπροστά καί πρὸς Ν τοῦ μετώπου τοῦ βράχου. Ἐκεῖ διακρίνεται ἐδαφική κοιλότητα γεμάτη μέ χρώματα, πού ἐκτείνεται σέ πλάτος 6 μ. περίπου (Α - Δ). Πρὸς Ν τό ἔδαφος κλίνει ἀπότομα, μέ ἀποτελεσμα νά ἔχει χαθεῖ ἱκανό μέρος τῆς ἐπίχωσης. Μπροστά στό μέτωπο βράχου ὀρίσθηκε τό περίγραμμα τάφρου διαστάσεων 3 (Α - Δ) \times 4 μ. Ἡ ΒΑ γωνία τῆς τάφρου ἔχει ὑψομετρικό σημεῖο $+50.56$ μ. σέ σχέση μέ τή στάθμη τῆς θάλασσας. Στή συνέχεια ἀνασκάφηκε τομή διαστ. 2×2 μ. πού καταλαμβάνει τή ΒΔ γωνία τοῦ τετραγώνου. Ἡ ἐπιφανειακή στρώση 1, ψαροῦ χρώματος περιεῖχε πηλόχωμα καί ἦταν σκληρή. Ἡ ἔρευνα τῆς στρώσης ἀπέδωσε ἄφθονα ὀστρακα σπασμένων ἀγγείων μεταξύ τῶν ὁποίων καί μελαμβαφές θραῦσμα ἀνοιχτοῦ σχήματος, σωζ. διαστ. 0.044×0.036 μ. Τό θραῦσμα προέρχεται ἀπό μεγάλο σκύφο μέ μελαμβαφές τό κάτω τμήμα του καί συστάδες ἀραιῶν κάθετων γραμμῶν γύρω στό ἄνω ἐξηρημένο τμήμα. Τό θραῦσμα φέρει ἐγγράφητη ἐπιγραφή στή μελαμβαφή ζώνη, τῆς ὁποίας σώζονται τά ψηφία ΑΘ. Ὑπάρχει καί δεύτερο μικρότερο θραῦσμα ἀπό τό ἴδιο ἴσως ἀγγεῖο, σωζ. διαστ. 0.025×0.035 μ., τό ὁποῖο διασώζει μέρος τοῦ ψηφίου Θ καί τό ψηφίο Η (πίν. 190α). Ἐπειδὴ τά παραπάνω θραῦσματα εἶναι πιθανόν νά σχετίζονται μεταξύ τους, προκύπτει ὅτι ἡ ἐπιγραφή ἀναφέρεται ἴσως στή θεά Ἀθηνᾶ. Ἀπό τήν ἴδια στρώση προέρχεται καί θραῦσμα πινακίου σωζ. 0.075×0.045 μ. μέ ἀνάγλυφη παράσταση τῆς Ἀθηνᾶς (πίν. 190β). Ἡ θεά εἰκονίζεται ἐν κατατομῇ πρὸς τὰ ἀριστερά· φορεῖ τήν περικεφαλαία καί φέρει τήν αἰγίδα στό στήθος. Τό θραῦσμα ἀνάγεται στόν 5ο π.Χ. αἰ. Μέσα στήν ἐπόμενη στρώση 2, μέ ψαρό καί πηλόδες χῶμα, πού περιέχει πληθὺς ἀπέργων καί δουλεμένων σχιστολίθων καί λίθων ἀπό ντόπιο γρανίτη, βρέθηκε καί δεύτερο θραῦσμα ἀπό τήν ἴδια ἀνάγλυφη πλάκα μέ παράσταση τοῦ κάτω τμήματος τοῦ σώματος τῆς θεᾶς μέ πέπλο, ἐστραμμένου ἀριστερά ὅπου ὑπάρχει βωμός. Τά εὐρήματα ἀπό τήν παραπάνω στρώση εἶναι πάμπολλα καί περιλαμβάνουν ὀστρακα ἀγγείων διακοσμημένων μέ φυτικά κοσμήματα, τοῦ 7ου π.Χ. αἰ., θραῦσματα μεγάλων ἀδιακοσμήτων λεκανίδων, θραῦσματα ὀστράκων μελανόμορφων καί μελαμβαφῶν ἀγγείων, τεμάχια εἰδωλίων πού παριστοῦν γυναικεῖα μορφή, κ.ἄ. Θραῦσμα βάσης μελαμβαφοῦς κύλικας σωζ. διαμ. 0.076 μ. φέρει

ἀποκάτω τήν ἐγχάρακτη ἐπιγραφή — *NEΘHKEN*. Σπάνιος εἶναι ἐπίσης ὁ μαρμάρινος λύχνος πού σώζεται σέ τμήμα μεγαλύτερο τοῦ μισοῦ, διαμ. 0.137 μ., ὕψους 0.034 μ., ὁ ὁποῖος διατηρεῖ τόν ἕνα ἀπό τούς μυζούς καί τόν διάτρητο ὀμφαλό τοῦ κέντρου (πίν. 191α). Μεγάλος ἀριθμός θραυσμάτων προέρχεται ἀπό πηλίνα πινάκια μέ γραπτή διακόσμηση. Ἡ σειρά καλύπτει τόν 7ο καί τόν 6ο π.Χ. αἰ., καί ἔτσι εἶναι προφανές ὅτι μαζί μέ τά θραύσματα τοῦ πινακίου μέ τήν ἀπεικόνιση τῆς Ἀθηνᾶς, καλύπτεται σέ γενικές γραμμές ἡ τυπολογική ἐξέλιξη στή διάρκεια τῶν τριῶν παραπάνω αἰώνων. Στό πρῶτο μισό τοῦ 7ου π.Χ. αἰ. ἀνήκει θραῦσμα πινακίου, σωζ. διαστ. 0.142 × 0.087 μ., μέ παράσταση τοῦ κάτω τμήματος γυναικείου σώματος ντυμένου μέ χιτῶνα πού κοσμεῖται μέ στιγμές. Στό πινάκιο κοσμεῖται ἐπίσης καί ἡ πίσω ὄψη, μέ δυσδιάγνωστη μορφή ζώου, ἴσως ἵππου. Ἄλλο μεταγενέστερο θραῦσμα ἀνάγλυφης πλάκας, σωζ. διαστ. 0.145 × 0.79 μ., φέρει παράσταση γυμνοῦ κορμοῦ ἀνδρικήs (;) μορφῆς, μέ τόν δεξιό βραχίονα κάμπτομένο ἐλεύθερα ἐμπρός καί τό ἀριστερό χέρι ἀναπαυόμενο στήν ὀσφύ. Τέλος, μικρό θραῦσμα κυπέλλου, σωζ. διαστ. 0.061 × 0.055 μ., ἔχει τό ἐσωτερικό γανωμένο μαῦρο ἐνῶ ἡ ἔξω ὄψη τοῦ τοιχώματος καλύπτεται μέ ἀνάγλυφη προτομή τοῦ Πανός (πίν. 191β). Ὁ θεός παριστάνεται μέ παχιά φρύδια πού πέφτουν λοξά πρὸς τά κάτω καί κέρατα πού κάμπτονται γύρω ἀπό τά αὐτιά του καί στρέφονται καί αὐτά πρὸς τά κάτω. Τσαμπί ἀπό σταφύλι κρέμεται στό δεξί του αὐτί. Τέλος ἡ στρώση 3 ἀπό ψαροπράσινο χῶμα, μαλακότερο ἐκείνου τῆς 2 περιεῖχε πλῆθος ὀστράκων ἀπό ἀγγεῖα καθώς καί ἄλλα εὐρήματα. Ξεχωρίζει μεταξύ τῶν ἀντικειμένων θραῦσμα ἀγγείου σωζ. διαστ. 0.163 × 0.096 μ. ἀπό κρατήρα ἢ στάμνο, πού διασώζει τμήμα τοῦ χείλους καί κοσμεῖται μέ σειρά πτηνῶν πρὸς τά δεξιὰ, κάτω ἀπό ζώνη μέ διπλή τεθλασμένη γραμμή. Τό θραῦσμα χρονολογεῖται στούς ὕστερους γεωμετρικούς χρόνους.

Ἀπό τήν ὁμάδα εὐρημάτων πού ἀνακαλύφθηκαν στήν τάφρο γίνεται σαφές ὅτι αὐτά καλύπτουν χρονική περίοδο ἀπό τόν 8ο μέχρι τόν 5ο π.Χ. αἰ. Ἐπειδή ἡ ἀνασκαφή τοῦ ἀποθέτη δέν ἔχει ἀκόμα ὀλοκληρωθεῖ, τά συμπεράσματα στήν ἐκθεση αὐτή ἔχουν προκαταρκτικό χαρακτήρα. Ἡ φετινή δοκιμαστική ἀνασκαφή δέν κατόρθωσε νά διαφωτίσει τήν προέλευση τῆς ἐπιχώσεως μέ τά λατρευτικά ἀντικείμενα. Εἶναι ἐπομένως ἄκαιρο νά ἰσχυρισθεῖ κανεῖς ὅτι τά εὐρήματα προέρχονται ἀπό ἀποθέτη ναοῦ. Ἡ μορφολογία τοῦ χώρου καί τοῦ σπηλαιώδους κοίλου τοῦ πρὸς Β μετώπου τοῦ βράχου θά μπορούσαν νά στηρίζουν ἐξίσου τήν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται περί λατρευτικοῦ σπηλαίου, στή διάρκεια τῆς χρήσης τοῦ ὁποῖου ἐναποτέθηκαν τά ἀφιερωματικά ἀντικείμενα. Τέλος γιά τήν ταύτιση τῆς λατρείας, τά ἐνεπιγράφα θραύσματα ἀγγείων ὅπως καί τό πινάκιο τοῦ 5ου π.Χ. αἰ. (βλ. ἄνωτ.) φαίνεται νά προσφέρουν διαφωτιστικά στοιχεῖα. Εἶναι ιδιαίτερα πιθανόν ὅτι στίς Κουκουνα-

ριές οἱ κάτοικοι τοῦ γεωμετρικοῦ οἰκισμοῦ ἐλάτρευσαν τή θεά Ἀθηνᾶ ἀπό τόν 8ο π.Χ. αἰ. Μάλιστα ἀπό ἐπιγραφικές μαρτυρίες προκύπτει ὅτι ἡ λατρεία τῆς Ἀθηνᾶς ἦταν ἰδιαίτερα διαδεδομένη στήν Πάρο κατὰ τή διάρκεια τῆς ἀρχαιότητος¹.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΣΚΙΛΑΡΝΤΙ

1. Ἡ λατρεία τῆς θεᾶς Ἀθηνᾶς εἶχε ἰδιαίτερα μεγάλη διάδοση στήν Πάρο, ὅπως προκύπτει ἀπό ἐπιγραφικές ἐνδείξεις. Ἡ θεά λατρευόταν μέ τά ἐπίθετα *Κυνθή* καί *Πολιοῦχος*. Βλ. IG XII, 210, 134. 17, 1029 καί Pauly - Wissowa, RE XVIII. 4 (1949) στ. 1842.

Ὁ ἐπεὶ γων χαρακτηρῆρας τῆς ἔρευνας στήν πλατεία Μητροπόλεως πού διεξάγεται ἀπό κοινοῦ ἀπό τήν Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία καί τήν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων, δέν ἐπέτρεψε τήν ἀπασχόληση τοῦ ἀνασκαφέα καθ. Β. Λαμπρινουδάκη στούς χώρους τῆς Γρόττας καί τῶν Ἀπλωμάτων. Ἐτσι τό 1983 συνεχίστηκε στά πλαίσια τῆς συστηματικῆς ἀνασκαφῆς μόνο ἡ ἀρχιτεκτονική μελέτη στό ἱερό τοῦ Γύρουλα (Σαγκρί), πού κι αὐτή δέν περατώθηκε, ὅπως εἶχε προβλεφθεῖ, ἐξαιτίας μιᾶς ἀσθένειας τοῦ ἀρχιτέκτονα Μ. Κορρέ.

Ἡ προσπάθεια καθορισμοῦ τοῦ ἐπιπέδου στό ὁποῖο βρισκόταν τό δάπεδο τοῦ σηκοῦ μέ βάση τούς 36 λίθους πού σώθηκαν ἀπό τό θεμέλιο τοῦ ἐσωτερικοῦ στυλοβάτη ὀδήγησε στή λύση πού διαφάνηκε ἤδη τό 1982, ὅταν ὁ Μ. Κορρές ξεκίνησε νά δουλεῦει πρὸς αὐτή τήν κατεύθυνση: Τό δάπεδο τοῦ σηκοῦ ἀντιστοιχοῦσε στήν ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ τοιχοβάτη, δηλ. βρισκόταν 28 ἐκ. πάνω ἀπό τόν στυλοβάτη τοῦ προνάου. Ἐτσι τό κατώφλι τῆς θύρας τοῦ σηκοῦ ἦταν ἐνσωματωμένο στή στρώση τοῦ τοιχοβάτη. Ἀπό τή λύση αὐτή προκύπτουν δύο ἀκόμη σημαντικά στοιχεῖα: α) Οἱ ἐσωτερικοί κίονες εἶχαν ἐξαιρετικά λεπτές ἀναλογίες (ὁ μεσαῖος κίονας εἶχε ὕψος 13.85 κ.δ. καί οἱ ἀκραῖοι 11 2/3 κ.δ.), πού μέχρι σήμερα μᾶς εἶναι γνωστές μόνο ἀπό τόν Οἶκο τῶν Ναξίων, σέ ἀντίθεση μέ τούς σημαντικά πιό γεμάτους ἐξωτερικούς κίονες, πού τό ὕψος τους ἔφθανε τίς 8 1/4 κ.δ. β) Τό διάζωμα τοῦ θυρώματος, πού εἶναι βέβαιο ὅτι συνδεόταν μέ τήν ὀροφή τοῦ προνάου μέ γεῖσο καί ὑποδοχέα τῶν δοκῶν τῆς ὀροφῆς, ὑπολογίζεται ὅτι ἔφθανε τό ἐντυπωσιακό ὕψος τῶν 51 ἐκ., πού πιθανότατα μοιραζόταν σέ τρεῖς ἐπ᾽ἀλλήλες ζῶνες κυματίων μέ μορφή ἀνάλογη πρὸς τὰ κυμάτια τοῦ τυμπάνου.

Μέσα στόν σηκό μιᾶ στρώση λίθων ὕψους 11 ἐκ. ἐξεῖχε στό ἄνω μέρος τῶν τοίχων ὡς ἐπίστεψή τους κάτω ἀπό τίς δοκοὺς τῆς στέγης. Ἡ στρώση αὐτή συνεχιζόταν ὡς ταινία στήν ἐσωτερική πλευρά τῶν τοίχων κάτω ἀπό τὰ ἀετώματα τοῦ σηκοῦ καί σχηματίζε μαζί μέ τίς ἐρειδόμενες σ' αὐτά δοκοὺς τῆς στέγης ἀπό ἓνα ἀετωματικό τρίγωνο πάνω ἀπό τόν θυραῖο καί τόν ὀπίσθιο τοῖχο.

Ἀπό τό ὕλικο τῆς στέγης, πού μελετᾶ ἡ Α. Ohnesorg, ἀναγνωρίστηκε ἓνα γωνιαῖο τεμάχιο πού διατηρεῖ τὰ ἔχνη ἀπό τήν πρόσφυση μιᾶς λεοντοκεφαλῆς καί τούς τόρμους γιά τή στερέωση ἐνός πλευρικοῦ ἀκρωτηρίου. Μιά ἀνάλογη ὑδρορρόφη ἀπό τό Πολίχνι στό Μουσεῖο τῆς Νάξου προέρχεται πιθανότατα ἀπό

ένα ὑστεροαρχαῖο ἱερό κτίριο μέ ἀντίστοιχες διαστάσεις. Ἐπίσης εἶναι πολύ πιθανόν ὅτι τό τεμάχιο πού ἀπεικονίζεται στό ΠΑΕ 1954, σ. 336, εἰκ. 8, ἀνήκει στό κεντρικό ἀκρωτήριο τοῦ ναοῦ: πάνω στή βάση τοῦ ἀκρωτηρίου αὐτοῦ, πού ἔχει σωθεῖ, ἀναγνωρίζονται οἱ τόρμοι γιά τά στελέχη δύο ἐλίκων.

Ὅπωςδὴποτε παραμένουν ἀκόμη ἄλυτα ὀρισμένα προβλήματα, παρά τόν πλοῦτο τοῦ ὕλικου πού σώθηκε (1380 καταγεγραμμένοι λίθοι). Ἔτσι στό κεφάλαιο τῆς κατανομῆς τῶν μαρμαρίνων δοκῶν τοῦ προνάου δέν εἶναι δυνατό γιά τήν ὥρα νά ὀρίσει κανεῖς μέ βεβαιότητα τήν ἀπόσταση μεταξύ τῶν δοκῶν, γιατί μποροῦν νά προκύβουν δύο τιμές, μάλιστα πολύ στενή ἀπόσταση 33 ἐκ. καί μία πολύ πιά μεγάλη 97 ἐκ., πού στηρίζεται στίς διαστάσεις μικρότερων ἐγκαρσίων δοκῶν ἢ πλακῶν πού ἔκλειναν τά κενά.

Ὅρισμένα μέλη ἐξάλλου δέν βρίσκουν ὡς τώρα θέση στή σχεδόν χωρίς κενά ὀλοκληρωμένη ἀποκατάσταση τοῦ ναοῦ. Δύο κίονες πού ἀντιστοιχοῦν ὡς πρὸς τό σχῆμα τῆς βάσης, τοῦ κορμοῦ καί τοῦ κιονοκράνου τους πρὸς τοὺς κίονες τῆς πρόσοψης τοῦ ναοῦ, εἶναι μικρότεροι ἀπὸ ἐκείνους. Τό κιονόκρανο πού σώζεται δέν ἔχει ὑποδοχή γιά κάποιο ἀνάθημα, ὥστε ὁ ἀρχιτεκτονικός προορισμός τους νά παρουσιάζεται πιθανότερος. Οἱ κίονες αὐτοὶ θά μπορούσαν νά ἀνήκουν μέ δύο ταπεινά (ὑψ. 3.5 ἐκ.) κυμάτια σέ ένα μικρὸ πρόπυλο, πού ὅμως πρέπει νά παραμείνει ἐντελῶς ὑποθετικό, ἀφοῦ ὡς τώρα δέν βρέθηκε οὔτε τό παραμικρὸ ἔχνος περιβόλου.

Δύο αἰνιγματικοὶ κυβόλιθοι μαρτυροῦν τήν ὑπαρξὴ ἐνός ἀνοίγματος κοντά στή στέγη τοῦ ναοῦ, πού μεγάλωνε πρὸς τὰ ἐπάνω φθάνοντας μέχρι τίς κατ' ἑτέρας δοκούς καί ἔκλεινε μέ πλευρικά ἀναρτημένα, προφανῶς ξύλινα φύλλα. Ἡ ὑπόθεση παραθύρου στό τύμπανο ἀποκλείεται γιατί τό λοξὸ μέλος δέν παρουσιάζει μεταβατικὸ τμήμα πρὸς τό γεῖσο ἢ κυμάτιο πού πλαίσινε τό τύμπανο. Θά μπορούσε ὅμως κανεῖς νά ὑποθέσει ἀνοίγμα στό ἀετωματικὸ διάφραγμα πάνω ἀπὸ τόν θυραῖο τοῖχο, πού καθιστοῦσε προσιτὸ τόν χῶρο τῆς στέγης πάνω ἀπὸ τόν πρόναο.

Ἐξάλλου μιά ὁμάδα ὀκταγώνων πεσσῶν ὕψους 1.10 μ. ἀπὸ τοὺς ὁποίους ἓνας τουλάχιστο κατασκευάστηκε ἀπὸ ἓνα κυβόλιθο τῆς ΒΑ γωνίας τοῦ ναοῦ πού διαλύθηκε ὅταν χτίστηκε ἡ βασιλική, πρέπει ἴσως νά συνδεθεῖ μέ τὴ στέγη τῆς βασιλικῆς τοῦ 6ου μ.Χ. αἰ., πού ἡ δομὴ τῆς δέν ἔχει ἀκόμη καταστεῖ σαφῆς.

G. GRUBEN - M. KOPPEZ - B. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ

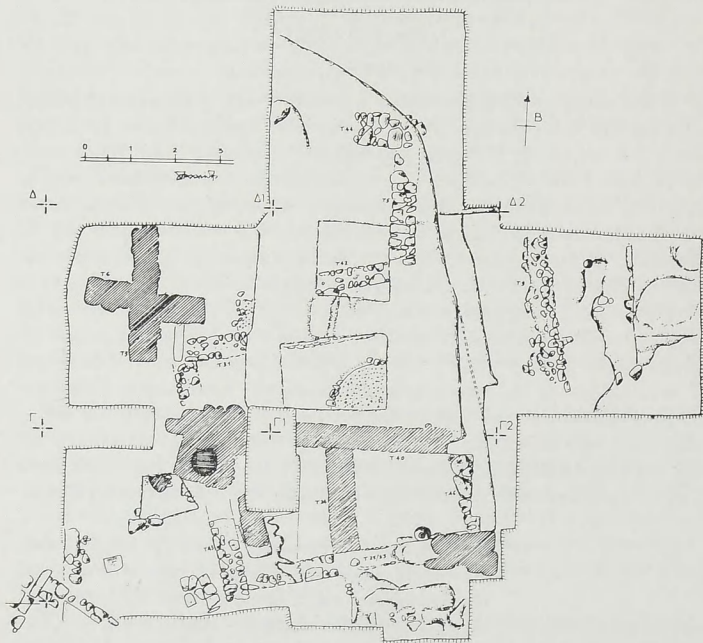
(Πίν. 192 - 202)

Ἡ ἀνασκαφή πού διεξάγεται ἀπό κοινοῦ ἀπό τήν Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία καί τήν ΚΑ' Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων στόν δημοτικό χῶρο πού ἐκτείνεται στά δυτικά τῆς Πλατείας μπροστά στή Μητρόπολη τῆς Νάξου συνεχίστηκε τό 1983 μέ διευθυντές τόν καθηγητή Β. Λαμπρινουδάκη καί τήν ἔφορο Φ. Ζαφειροπούλου. Στήν ἀνασκαφή συνεργάσθηκαν ἡ ἐπιμελήτρια Ὁ. Χατζηαναστασίου καί οἱ ἀρχαιολόγοι Ἀ. Χαλεπᾶ - Μπικάκη καί Ν. Φουσέκη. Ἡ ἔρευνα περιορίσθηκε στό δυτικό τμήμα τοῦ χῶρου, στούς τομεῖς Δ3 καί Ε3 ἀνατολικά τοῦ πρόχειρου τοίχου 9 (βλ. ΠΑΕ 1982), ὅπου εἶχε ἐντοπισθεῖ μυκηναϊκό στρώμα, καί στούς τομεῖς Γ-Ε 2-1, ὅπου εἶχε φανεῖ μεταξύ τῶν ρωμαϊκῶν θεμελιῶν στρώμα ἀπό πλίνθους καί πηλό τῶν γεωμετρικῶν χρόνων (εἰκ. 1 καί πίν. 192). Ὁ χῶρος αὐτός θεωρήθηκε ὁ καταλλήλοτερος γιά τήν ἀσφαλή ἀνίχνευση τοῦ ἀσυνήθους γιά τήν περιοχή σχηματισμοῦ τῶν βαθυτέρων στρωμάτων τῆς ἐπίχωσης. Ἡ βαθύτερη τομή πού ἀποκάλυψε τό 1982 τόν παχύ τοῖχο μέ τή λίθινη βάση καί τήν πλίνθινη ἀνωδομή εἶχε ἤδη ἐπιχωσθεῖ πρίν ἀπό τό τέλος τοῦ ἴδιου ἔτους γιά νά προστατευθοῦν οἱ πλίνθινες κατασκευές ἀπό τά νερά τοῦ χειμῶνα.

Στόν τομέα τῆς ἀνασκαφῆς δυτικά τοῦ τοίχου 9 διαπιστώθηκε μετά τήν ἀφαίρεση τῶν μαρτύρων καί τῶν θεμελιῶν 1 καί 2 (τομεῖς Δ2 καί Ε2), πού ἀνῆκαν σέ κτίρια πού ὑπῆρξαν πρόσφατα στήν περιοχή, ὅτι ὅλος ὁ χῶρος κατεχόταν ἀπό ἕνα παχύ στρώμα ξανθοῦ πηλοῦ, πού σωζόταν στό δυτικό-βορειοδυτικό του τμήμα στό ἐπίπεδο τῶν 3.10 μ. πάνω ἀπό τή στάθμη τῆς γειτονικῆς θάλασσας, ἐνῶ πρὸς τό ἀνατολικό-βορειοανατολικό κατέβαινε στό ἐπίπεδο τῶν 2.70 μ. ὑψηλότερα ἀπό τό ἴδιο σημεῖο ἀναφορᾶς (πρβ. πίν. 195). Τό στρώμα αὐτό περιεῖχε κυρίως γεωμετρικά, ἀλλά καί παλαιότερα, καθώς καί λίγα πρῶιμα ἀρχαῖα ὄστρακα.

Μέχρι τό στρώμα τοῦ πηλοῦ ἔφθαναν τά λείψανα τῆς δραστηριότητος τῶν ὑστέρων ρωμαϊκῶν χρόνων στήν περιοχή, χωρίς νά παρεμβάλλεται κανένας ἐνδιάμεσος ὀρίζων. Χαρακτηριστικό γιά τήν περίπτωση ἦταν τό τμήμα τῆς τάφρου γιά τή θεμελίωση τοῦ τοίχου 4 (τόμ. Δ2) πού εἶχε ἀνοιχτεῖ μέσα στό στρώμα τοῦ πηλοῦ καί ἀποκαλύφθηκε μετά τήν ἀφαίρεση

τῆς μοναδικῆς στρώσης μεγάλων λίθων ἀπὸ τμήμα τοῦ τοίχου αὐτοῦ (πίν. 193-194). Ὁ τοῖχος 4 ἀνῆκε μαζί με ἄλλα τμήματα θεμελίων τῆς Ἰδίας ἐποχῆς πού σώθηκαν δυτικότερα (τομ. Δ-Ε 1, τοῖχ. 3 καὶ 6) σέ ἓνα εὐρύχωρο κτίριο, τοῦ ὁποίου ὅμως εἶναι ἀδύνατο νά προσδιορισθεῖ ἡ κάτοψη καὶ ἡ

Εἰκ. 1. Ἡ κρηπίδα τῆς μάζας ἀπὸ πλίνθους καὶ πηλὸ πάνω ἀπὸ τίς γεωμετρικὲς κατασκευές.

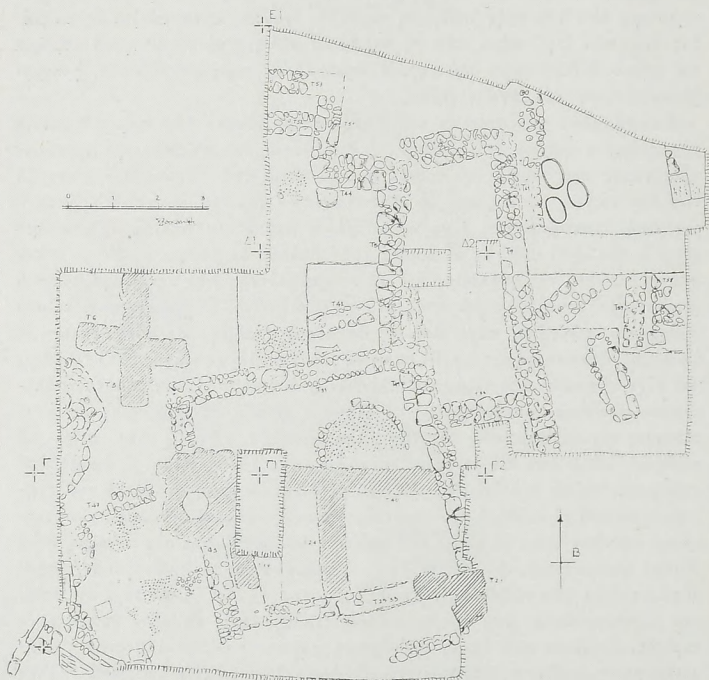
ἐκταση. Στὰ νοτιοδυτικὰ καὶ τὰ νοτιοανατολικά τοῦ χώρου πού ἐρευνήθηκε σώθηκαν τμήματα ἀπὸ τὰ θεμέλια καὶ ἄλλων τέτοιων κτιρίων (τομ. Γ3, Β2 καὶ Γ1, τοῖχοι 21, 36 καὶ 34), ἐνῶ στό κέντρο, κατὰ μῆκος τοῦ μάρτυρα μεταξύ Γ1 - 2 καὶ Δ1 - 2 διατηρήθηκε τμήμα παλιότερου τοίχου (τοῖχος 40), ἀπὸ τὴν ἴδια πάντως ὕστερη ρωμαϊκὴ περίοδο με καλύπτερη τοιχοδομία ἀπὸ μικρότερους λίθους, θεμελιωμένο σέ βάθος +2.70 μ. ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς θάλασσας. Στὸ δυτικὸ ἄκρο τοῦ τοίχου αὐτοῦ ἐνσωματώθηκε ἡ ἐπιμελημένη λίθινη ἐπένδυση ἐνός πηγαδιοῦ (τομ. Γ1), ἐνῶ στὰ νότιά

του σώθηκαν δύο ἐγκάρσια τμήματα θεμελίων ἀπὸ μιᾶ νεώτερη φάση τοῦ κτιρίου (τομ. Γ2, τοῦχος 24 καὶ τομ. Γ1, τοῦχος 35, τοῦ ὁποίου ἡ προέκταση πρὸς τὰ βόρεια, πού δὲν σώθηκε, περιέκλειε τὸ πηγάδι μαζὶ μὲ τὸν τοῦχο 40 σέ γωνία). Στὴν περιοχὴ νότια καὶ δυτικά τοῦ πηγαδιοῦ, ὁ ρωμαϊκὸς ὀρίζοντας, πάντως πάλι χωρὶς ἐνδιάμεσα στρώματα, ἔφθανε πολὺ χαμηλότερα ἀπὸ ὅσο στὴν ὑπόλοιπη περιοχὴ, ἔχοντας καταστρέψει ὡς τὸ βάθος περ. τῶν 2 μ. πάνω ἀπὸ τὴ θαλάσσια στάθμη τὸ γεωμετρικὸ στρώμα τοῦ πηλοῦ. Εἰδικὰ γύρω στὸ πηγάδι, ὅπως ἔδειξε τομὴ στὰ ΝΔ του, ἡ παραβίαση ἔφθανε σέ μεγάλο βάθος.

Ἐπειδὴ μέσα στὸ στρώμα τοῦ πηλοῦ διαφαίνονταν ἤδη στὴν ἐπιφάνειά του τμήματα τοίχων, ἐπιχειρήθηκε ἡ διερεύνησή του σέ βάθος μὲ τρεῖς μικρὲς τομές στὰ βόρεια τοῦ τοίχου 4, στὰ νότια τοῦ τοίχου 40 καὶ μεταξὺ τῶν δύο τοίχων, καθὼς καὶ μὲ ἀνασκαφὴ τῶν τομῶν Δ1 καὶ Γ1, ὅπου ἡ ρωμαϊκὴ δραστηριότητα εἶχε καταστρέψει βαθιὰ τὸν πῆλινο σχηματισμὸ (εἰκ. 2, πίν. 193 - 195). Ἡ βόρεια τομὴ ἔφθασε σέ βάθος +1.60 μ. πάνω ἀπὸ τὴ στάθμη τῆς θάλασσας ἢ 1.40 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ γεωμετρικοῦ πῆλινου στρώματος στὸ σημεῖο ἐκεῖνο. Οἱ ἄλλες ἔφθασαν στὸ βάθος περ. τῶν 2 μ. πάνω ἀπὸ τὴ θαλάσσια στάθμη. Μὲ αὐτὲς ἔγιναν οἱ ἀκόλουθες διαπιστώσεις: α) Τὸ στρώμα τοῦ πηλοῦ εἶχε πάχος 0.50 - 0.80 μ. καὶ εἶχε συσταθεῖ ἀπὸ τρίμματα πλίνθων ἢ ἀπὸ κομμάτια πλίνθων καὶ ὀλόκληρες πλίνθους τοποθετημένες σέ διάφορα σημεῖα σέ ἐπ'ἀλλήλες σειρές — τέσσερις τέτοιες στρώσεις πλίνθων (μῆκ. πλίνθων 0.40 μ., πᾶχ. 0.10 μ.) σώθηκαν κάτω ἀπὸ τὸν ρωμαϊκὸ τοῦχο 40 (πίν. 193 - 194) — ἢ ἀκόμη ἀπὸ στρώματα πηλοῦ πού δημιουργήθηκαν σέ διάφορα χαμηλὰ σημεῖα τοῦ σχηματισμοῦ ἀπὸ τὴ διήθηση τοῦ νεροῦ πού παρέρσυρε τὸ μαλακὸ ὑλικὸ τῶν τριμμένων πλίνθων πρὸς τὰ κάτω. Τὰ νεώτερα ὀστρακὰ μέσα στὸ στρώμα ἦταν ὕστερα γεωμετρικά. β) Κάτω ἀπὸ τὸ περισσότερο ἢ λιγότερο συμπαγὲς αὐτὸ στρώμα τῶν πλίνθων βρέθηκαν τμήματα τοίχων σέ διάφορα ἐπίπεδα, πού χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴν πρωτογεωμετρικὴ μέχρι τὴ μέση γεωμετρικὴ περίοδο, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα ἡ ἐπίχωση χαρακτηριζόταν ἀπὸ ἔντονη ἀνάμειξη μυκηναϊκῶν, πρωτογεωμετρικῶν καὶ γεωμετρικῶν ὀστράκων καλῆς ποιότητος, ἔντονα ἔχνη πυρῶν καὶ ἐπ'ἀλλήλες λεπτὲς στρώσεις πηλοῦ καὶ ἄμμου πού θὰ μπορούσαν νὰ θεωρηθοῦν ὅτι σχηματίσθηκαν ὡς πρόσκαιρη ἐπιφάνεια ὑπαιθρου ἐδάφους. γ) Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρονσα ἦταν ἡ ἀποκάλυψη στὴν τομὴ μεταξὺ τῶν ρωμαϊκῶν τοίχων 4 καὶ 40 τμήματος μιᾶς χαμηλῆς κυκλικῆς κατασκευῆς διαμ. 2 μ. ἀπὸ μικρὲς ἀκατέργαστες πέτρες στὴν περιφέρεια καὶ στρώμα βοτσάλων στὸ ἐσωτερικὸ (πίν. 198α).

Οἱ πλίνθοι ὄχι μόνο φαίνονταν τοποθετημένοι — ὄχι πεσμένοι — σέ σημαντικὴ ἀπόσταση ἀπὸ τοὺς τοίχους, ἀλλὰ σέ ἄλλα σημεῖα, αὐτοὶ ἢ ὁ πηλὸς πού προῆλθε ἀπὸ τὴ διάλυσή τους σκέπαζαν ἀπ' εὐθείας τὴν ἀκανόνι-

στα κατεστραμμένη ἄνω ἐπιφάνεια τῶν τοίχων, ἔτσι ὥστε νά προκύπτει τό συμπέρασμα ὅτι τό στρώμα τοῦ πηλοῦ καί τῶν πλίνθων δημιουργήθηκε ἀπό μεταφερμένο στήν περιοχή ὑλικό μετά τήν ἐρείπωση τῶν τοίχων. Ἡ διαπίστωση αὕτη καί ἡ φανερή σχέση ἀπό τήν ἄλλη πλευρά τοῦ περιεχο-

Εἰκ. 2. Λείψανα μυκηναϊκῶν καί γεωμετρικῶν κατασκευῶν ἀνατολικά καί δυτικά τοῦ τοίχου 9.

μένου τῆς ἐπίχωσης στό ἐπίπεδο τῶν τοίχων καί τοῦ στρώματος τῶν πλίνθων ἔδειξε ὅτι ὁ χώρος ἔπρεπε νά ἐρευνηθεῖ περαιτέρω ὡς ἐνότητα.

Κατά τό δεύτερο αὐτό στάδιο τῆς ἐρευνας διαπιστώθηκε ὅτι τό στρώμα τοῦ πηλοῦ καί τῶν πλίνθων τεματιζόταν πρός τά ἀνατολικά μέ ἕνα εἶδος κρητίδας ἀπό κομμάτια πλίνθων πού μέ μιά ἀνοιχτή καμπύλη καμπτόταν στό βόρειο μέρος της πρός τά δυτικά (εἰκ. 2, πίν. 195). Ἐνα δεύτερο πολὺ

λεπτότερο στρώμα από σπασμένες πλίνθους και πηλό περιέτρεχε λίγο βαθύτερα την κρηπίδα αυτή 0.60 μ. προς τα ανατολικά της, ενώ ο χώρος ανάμεσα στον σχηματισμό αυτό και τον πρόχειρο τοίχο 9, πλάτους 1 περ. μ., ήταν γεμάτος με επίχωση που περιείχε πολλή άμμο και μυκηναϊκά όστρακα. Η έκταση με τον πηλό και τις πλίνθους που περιέβαλλε ή κρηπίδα των πλίνθων αποκαλύφθηκε σε μήκος 14 μ. από Β προς Ν και 9 (Ν) έως 6 (Β) μ. από Α προς Δ. Το στρώμα του πηλού διατηρήθηκε ψηλότερα στο ΒΔ τμήμα του χώρου, ενώ στο νότιο και ιδίως το ΝΔ είχε καταστραφεί από τη δραστηριότητα στους ύστερους ρωμαϊκούς χρόνους.

Κάτω από τη σκόπιμη αυτή, όπως φαίνεται, επίχωση με πλίνθους και τμήματα πηλών αποκαλύφθηκε ή ακόλουθη εικόνα (εικ. 2, πίν. 196): 2 μ. προς τα δυτικά του τοίχου 9, που απέτέλεσε τό όριο της γεωμετρικής εγκατάστασης προς τα ανατολικά, ένας μακρός τοίχος έτρεχε από τα νότια προς τα βόρεια. Του τοίχου αυτού αποκαλύφθηκαν δύο τμήματα (Τ 49) στον τομέα Δ2. Ένας εγκάρσιος τοίχος (Τ 42) χώριζε τον χώρο δυτικά του Τ 49 σε βόρειο και νότιο τμήμα. Αυτή ή κατασκευή που σώζεται μεταξύ των ύψων +1.60 ως +2.20 μ. πάνω από τη θαλάσσια στάθμη κατέστρεψε όπως φαίνεται μυκηναϊκά στρώματα, αφού διέκοψε τον τοίχο 56 (τομ. Δ3 - Δ2) και εγκαταστάθηκε σε βαθύτερο επίπεδο. Έπάνω της πάτησε μία νεώτερη κατασκευή με τους τοίχους 46, 31 και 43, που δημιούργησε ένα μεγάλο τετράγωνο χώρο (5 × 4.70 μ.) αντίστοιχο με τον νότιο της προηγούμενης κατασκευής, αλλά μετακινημένο προς τα νότια κατά 1 μ. Η σχέση της νεώτερης αυτής κατασκευής προς την παλιότερη, καθώς και την επόμενη κατασκευαστική φάση άνηκε πολύ καθαρά στην εξωτερική βορειοανατολική της γωνία (πίν. 196). Με τη μεσαία αυτή φάση συνδέεται τό χαμηλό κυκλικό κατασκευάσμα με τα βότσαλα που αποκαλύφθηκε με τις δοκιμαστικές τομές (βλ. πιο πάνω). Διαπιστώθηκε ότι πατούσε μαζί με τα λείψανα ενός δεύτερου στά δυτικά του πάνω στο δάπεδο του χώρου που σχημάτισαν οι τοίχοι 46, 31 και 43. Στην ίδια περίοδο ανήκουν άλλες δύο τέτοιες κατασκευές, που αποκαλύφθηκαν εν μέρει στον χώρο δυτικά του ρωμαϊκού πηγαδιού κάτω από ένα ελαφρώς νεώτερο θεμέλιο (Τ 47). Οι δύο αυτές κυκλικές κατασκευές τέμνονται, άρα δέν είχαν σύγχρονη χρήση αν και φαίνεται να ανήκουν στην ίδια εποχή. Οι τοίχοι αυτής της περιόδου βρίσκονται μεταξύ επιπέδων ύψους 1.80 και 2.60 μ. πάνω από τη θαλάσσια στάθμη. Μία τρίτη κατασκευαστική φάση αποτελούσαν οι τοίχοι 25/33 (πίν. 199α) (κλείνει στά νότια τον χώρο που δημιουργούν οι δύο προηγούμενοι τοίχοι και αποτελεί τό θεμέλιο του ρωμαϊκού τοίχου 21) και 5, 44, 51, 53, 54, που περικλείουν με τεθλασμένη γραμμή τον χώρο στά βόρεια του τετραγώνου της προηγούμενης φάσης. Με την τρίτη αυτή φάση, που βρίσκεται μεταξύ των ύψων 2.25 και 3.05 μ. πάνω από τη θαλάσσια

στάθμη, συνδέονται δύο πιά πρόχειρες κυκλικές κατασκευές (πίν. 197 καί 198β), πού βρέθηκαν στόν βόρειο χῶρο πού ὀρίσθηκε ἀπό τόν τεθλασμένο τοίχο σέ ὕψος 2.60 μ. πάνω ἀπό τό ἴδιο σημεῖο ἀναφορᾶς. Ἐδῶ ἡ διάμετρος ἦταν μικρότερη καί ὑπῆρχαν μόνο τά βότσαλα, μέ λίγα ἔχνη ἀπό τίς πρόχειρα τοποθετημένες πέτρες στήν περιφέρεια. Ὀλόκληρη ἡ ἐπίχωση χαρακτηρίζεται ἐντονότερα ἀπό ἔχνη πυρῶν στό σημεῖο αὐτό. Στόν χῶρο δυτικά τοῦ πηγαδιοῦ βρέθηκαν ἐπίσης συγκεντρώσεις βοτσαλῶν, ἀπό κάτω τους ὅμως ὑπῆρχε λεπτό στρώμα ἁμμου καί τοποθετημένες κατὰ τμήματα σάν πλάκες πλίνθοι (πίν. 199β), εἰκόνα πού μάλλον πρέπει νά συνδεθεῖ μέ τήν ὑπαρξή δαπέδου μέ τά ὑλικά αὐτά στόν χῶρο.

Ἡ μεγάλη ποσότητα καλῆς ποιότητος κεραμικῆς καί ἄλλων εὐρημάτων (πίν. 200α - β), πυκνότερων στά σημεῖα ὅπου ὑπῆρχαν πυρές ἢ κυκλικές κατασκευές μέ βότσαλα, ἡ συχνή ἀνακατασκευή τῶν χώρων καί ὁ σχηματισμός σέ σχετικά μικρό χρόνο μεγάλης ἐπίχωσης, ἡ σφράγιση τοῦ συνόλου μέ τό στρώμα τῶν πλίνθων καί τοῦ πηλοῦ, καθώς καί ἡ ἀπουσία ἐνδιάμεσων λειψάνων μέχρι τοὺς ὕστερους χρόνους καθιστοῦν τό γεωμετρικό αὐτό συγκρότημα πού ἐγκαταστάθηκε ἀνάμεσα σέ μυκηναϊκά ἐρείπια ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρον. Ἡ συνέχεια τῆς ἀνασκαφῆς θά δώσει περισσότερα στοιχεία γιά τή μορφή καί τή χρήση του.

Στόν χῶρο ἀνατολικά τοῦ τοίχου 9, ὅπου ἡ ἐπίχωση
 ἔδωσε ἀπό τήν ἀρχή ἐνδείξεις γιά μυκηναϊκά στρώ-
 ματα, ἡ κ. Ἀ. Μπικᾶκη ἔσκαψε στοὺς τομεῖς Ε3
 καί Δ3. Παραθέτουμε ἐδῶ δικό της κείμενο γιά τήν ἐργασία αὐτή:

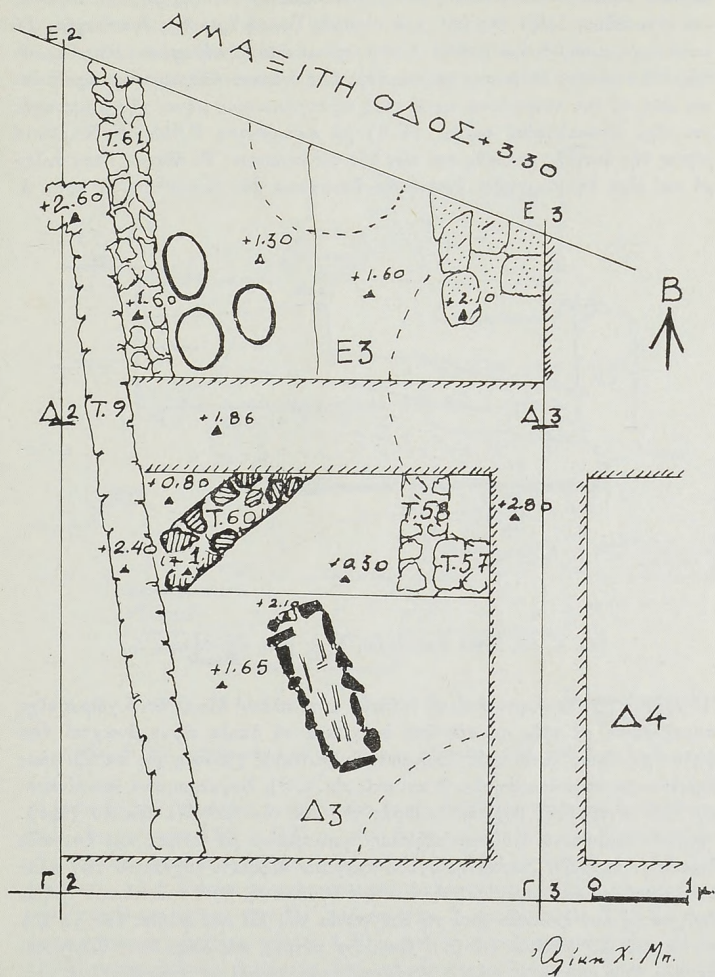
Β. Κ. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ - Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΕΤΡΑΓΩΝΑ Δ3 ΚΑΙ Ε3
 ΥΠΟ
 Α. ΧΑΛΕΠΑ-ΜΠΙΚΑΚΗ

«Ἀπό τίς 4 ἕως τίς 24 Αὐγούστου 1983, μέ πρόσκληση τοῦ καθηγητῆ κ. Βασίλη Λαμπρινουδάκη, πῆρα μέρος στήν ἀνασκαφή τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πού γίνεται στό οἰκόπεδο τῆς πλατείας Μητροπόλεως Νάξου ἀπό τόν ἴδιο, σέ συνεργασία μέ τήν Ἐφορεία Ἀρχαιοτήτων Κυκλάδων.

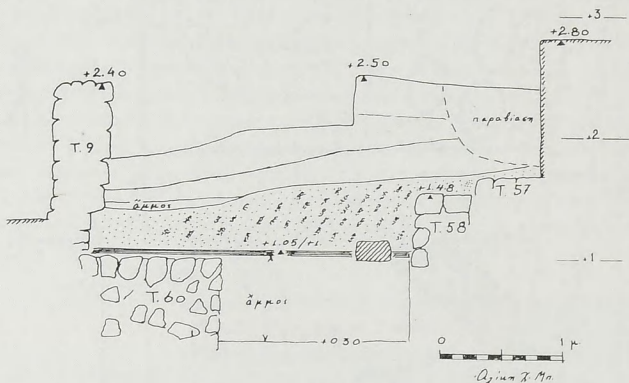
Ἐκφράζονται εὐχαριστίες στόν Γενικό Γραμματέα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας καθηγητῆ κ. Γεώργιο Μυλωνᾶ πού ἐνέκρινε καί βοήθησε νά πραγματοποιηθεῖ ἡ συμμετοχή μου σ' αὐτή τήν ἔρευνα.

Ἀνέλαβα τήν ἀνασκαφή τῶν τετραγώνων Δ3 καί Ε3 (εἰκ. 3). Τά τετράγωνα ἔχουν ἔκταση 25 τετρ. μέτρων τό καθένα, τό Ε3 ὅμως εἶναι ἑλλιπές κατὰ τή ΒΑ του γωνία, ἐπεὶδὴ τέμνεται ἀπό τόν ἀμαξιτό δρόμο πού

Εικ. 3. Δ3 και Ε3, κάτοψη (σχέδιο από τό ημερολόγιο).

περνάει λοῖζά, μέ κατεύθυνση ΒΔ - ΝΑ, κατά μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ οἰκοπέδου, ὀρίζοντας ἔτσι καί τό πρὸς Βορρά ὄριο τῆς ἀνασκαφῆς. Τό κατάστρωμα τοῦ δρόμου εἶναι 3.30 μ. πάνω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς θάλασσας. Ἡ ἀνώτερη ἐπὶ χῶμα, πάχους ἐνὸς ἕως ἐνάμισι μέτρον, εἶχε ἀφαιρεθεῖ καί ἀπὸ τὰ δύο τετράγωνα κατὰ τοὺς προηγούμενους μῆνες τῆς ἀνασκαφῆς καί εἶχε ἀποκαλυφθεῖ τοῖχος (Τ.9) μέ κατεύθυνση Β/ΒΔ - Ν/ΝΑ κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς καί τῶν δύο τετραγώνων. Τό ἔδαφος ἦταν σκληρό καί εἶχε δημιουργηθεῖ ἀνισοϋψῆς ἐπιφάνεια πού ἐκκλινε ἀπὸ Α πρὸς Δ.

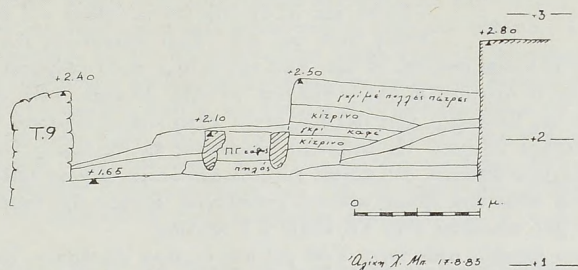
Εἰκ. 4. Δ3, βαθιὰ δοκιμαστικὴ τομὴ: τομὴ ἀπὸ Α πρὸς Δ.

Ἡ ἔρευνα πού ξεκίνησε ἀπὸ τό ἐπίπεδο αὐτό πλέον¹ ἔδειξε ὅτι ὁ χῶρος εἶχε παραβιασθεῖ σέ τρία σημεῖα ἀπὸ ὀρύγματα τὰ ὁποῖα εἶχαν ἀνοιχτεῖ ἀπὸ ψηλότερα, ἴσως κατὰ τοὺς πρώιμους βυζαντινούς χρόνους (οἱ παραβιάσεις δηλώνονται στὴν κάτωψη εἰκ. 3 καί στίς εἰκ. 4, 6). Συγκεκριμένα διακρίναμε: α) Στὸ κέντρο τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ Ε3 τὸν πυθμένα λάκκου (ὕψ. +2.10) διαμέτρου 1.50 μ. περίπου, γεμισμένου μέ πέτρες καί ὀστρακα διαφόρων ἐποχῶν. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρω κομμάτι λυχναριοῦ τῶν κλασικῶν χρόνων καί ὀστρακο βυζαντινὸ μέ ἐφυάλωση. β) Τό κατώτερο τμήμα ὀρύγματος πού ξεκινáει ἀπὸ τὴ ΒΑ γωνία τοῦ Ε3 καί φθάνει ἕως τῆ ΒΑ γωνία τοῦ Δ3 (ὕψ. +2 μ.). Περιεῖχε πέτρες, σοβάδες, ὀστά ζῶων καί μεγάλα θραύσματα ἀγγείων. Ἀνάμεσά τους κομμάτια λεκανίδας μέ χριστιανικὴ ἐπιγραφή καί μικρὸ χρυσὸ νόμισμα τοῦ αὐτοκράτορα Φωκᾶ (602 -

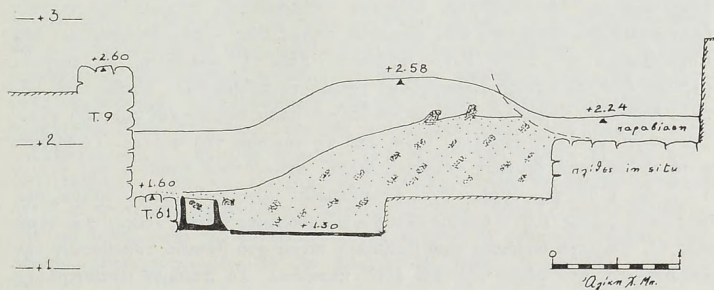
1. Τὰ ὑψόμετρα δίνονται στίς τομές εἰκ. 4, 5, 6.

610 μ.Χ.). γ) Μικρὸ τμήμα λάκκου στή ΝΑ γωνία τοῦ Δ3 (ὕψ. +1.90). Οἱ παραβιάσεις διακρίνονται καθαρά στίς παρειές τῶν σκαμμάτων καὶ δείχνουν ὅτι συνεχίζονται στοὺς πρὸς τὰ Α ἄσκαφτους χώρους.

Τὸ μεγαλύτερο βάθος στοῦ ὁποῖο ἐφθασε ἡ ἔρευνα εἶναι 0.30 μ. πάνω ἀπὸ

Εἰκ. 5. Δ3, νότιο τμήμα: τομή ἀπὸ Α πρὸς Δ.

Εἰκ. 6. Ε3, ἀτὸ δωματίο μέ τις πῆλινες γούρνες: τομή ἀπὸ Α πρὸς Δ.

τὸ ἐπίπεδο τῆς θάλασσας, σημειῶ στοῦ ὁποῖο ἀνέβλυσε νερό, σέ δοκιμαστικὴ τομή, διαστάσεων 2.50×1.25 μ., πού ἐγίνε κατὰ μῆκος τῆς βόρειας πλευρᾶς τοῦ Δ3, ὅπου ἐρευνήθηκε ἐπίχωση ὕψους 2.20 μ. (τομή εἰκ. 4). Στὸ ὑπόλοιπο Δ3 ἡ ἔρευνα σταμάτησε πολὺ ψηλά (ὕψ. +1.65 περίπου) μέ τὴν ἀποκάλυψη τάφου τῶν ΠΓ χρόνων (εἰκ. 3, τομή εἰκ. 5). Στὸ Ε3 σκάψαμε ἐπίχωση μέγιστου πάχους 1.30 μ. καὶ σταματήσαμε σέ ὕψ. +1.30, — δύο μέτρα δηλαδὴ βαθύτερα ἀπὸ τὸ σημερινὸ δρόμο —, ὅπου ἀποκαλύφθηκε δάπεδο δωματίου τῆς ΥΕ ΠΠΓ περιόδου (τομή εἰκ. 6)¹.

1. Τὰ ὑψόμετρα στὰ ὁποῖα σταμάτησε ἡ ἀνασκαφὴ ἀναγράφονται καὶ στοῦ σχ. εἰκ. 3.

Διαπιστώθηκε ἡ ὑπαρξὴ δύο ἐπάλληλων κτιριακῶν φάσεων πού, κρίνον-
τας ἀπὸ τὰ κατὰλοιπα τῶν τοίχων οἱ ὁποῖοι ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ μέχρι τώρα,
διαφέρουν ριζικά στὸν προσανατολισμὸ τῶν κτιρίων.

Δ3

Ἡ πρώτη κτιριακὴ φάση μαρτυρεῖται ἀπὸ τοῖχο
(T. 60, εἰκ. 3, 4) πού ἀποκαλύφθηκε στὴ δοκιμα-
στική τομὴ τοῦ Δ3. Ἦχει κατεύθυνση BA - ND,
πλάτ. 0.50 μ. καὶ σώζεται σὲ ὕψος ἄνω τῶν 0.70 μ. ἀφοῦ προχωρεῖ βαθύ-
τερα ἀπὸ τὸ σημεῖο πού μᾶς σταμάτησε τὸ νερό, 30 ἑκατ. πάνω ἀπὸ τὸ
ἐπίπεδο τῆς θάλασσας, τρία ἀκριβῶς μέτρα κάτω ἀπὸ τὸ σημερινὸ δρόμο.
Τὰ κατώτερα 70 ἑκατ. τῆς ἐπίχωσης ἀποτελοῦσε ἀμυγῆς ἄμμος πού ἀπέ-
δωσε ἐλάχιστα ὄστρακα, ὅλα ἄβαφα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα τὰ μόνια ἐνδεικτικά
εἶναι τρία πόδια ἀπὸ ἄβαφες κύλικες, χρονολογικὸ κριτήριό ὃχι σαφές, πού
πάντως μᾶς τοποθετεῖ στὴν ὙΕ ΠΙΒ2 ἢ Γ περίοδο.

Ἐπάνω ἀκριβῶς στὸν τοῖχο T.60 καὶ στὸ στρώμα τῆς ἄμμου, πατρῷσε
δάπεδο πάχους 3 - 5 ἑκατοστῶν. Ἦταν κατὰ τόπους πολὺ καλὰ διατηρη-
μένο καὶ ἀποτελεῖτο ἀπὸ ἀλλεπάλληλες λεπτές στρώσεις πηλοῦ καὶ λευκοῦ
ἐπιχρίσματος. Ἀκολουθοῦσε ἐπίχωση καταστροφῆς πάχους 60 περίπου
ἑκατοστῶν ἀποτελούμενη ἀπὸ πεσμένες πηλόπλιθες — πού λιγοστεύουν ὅσο
πλησιάζουμε τὸν τοῖχο T.9 — προφανῶς ἀπὸ τὴν ἀνωδομή τῶν τοίχων,
μερικές ἀπὸ τίς ὁποῖες διατηροῦσαν κάπως τὸ σχῆμα του. Ἐπάνω στὸ δά-
πεδο βρέθηκαν κομμάτια ἀπὸ λευκὰ ἐπιχρίσματα τοίχων καὶ κομμάτι γκρί-
ζου πηλοῦ μέ ἔγχνη βούρλων, ἴσως ἀπὸ τὴ δόρωση τῆς στέγης. Τὸ δάπεδο
αὐτὸ ἀνήκει στὴ δευτέρη κτιριακὴ φάση, στὴν ὁποία ἀνήκουν καὶ τοῖχοι
T.57 καὶ T.58, τῶν ὁποίων ἔχει ἀποκαλυφθεῖ μόνον πολὺ μικρὸ τμήμα, κα-
θὼς καὶ ὁ τοίχος T.9, ὁ ὁποῖος ἔχει δύο οἰκοδομικὲς φάσεις (εἰκ. 3 καὶ τομὴ
εἰκ. 4). Τὰ λίγα ὄστρακα πού βρέθηκαν πάνω στὸ δάπεδο τοποθετοῦν τὴν
καταστροφὴν στὸ χῶρο τῆς ὙΕ ΠΙΓ περιόδου. Τὸ στρώμα καταστροφῆς
ἀκολουθεῖ ἐπίχωση πάχους Δ 0.20, Α 0.90 μ. πού δὲν ἀπέδωσε ἀρχιτεκτο-
νικά κατὰλοιπα. Τὰ στοιχεῖα δείχνουν ὅτι, ἀμέσως μετὰ τὴν καταστροφὴ
πού σημειώνεται κατὰ τὴν ὙΕ ΠΙΓ περίοδο, ὁ χῶρος μένει ἐλεύθερος ἀπὸ
κτίσματα. Ἡ ἀποψη αὐτὴ ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀμελή κατασκευὴ τῆς Α
ὀψης τῆς δευτέρας φάσης τοῦ τοίχου T.9, ἡ ὁποία φαίνεται νὰ ἔχει παίζει
καὶ ρόλο ἀναλήμματος. Ἀντίθετα, δυτικά τοῦ T.9 ὑπάρχουν ἐνδείξεις οἰ-
κοδομικῆς δραστηριότητος.

Στὸ νότιο τμήμα τοῦ Δ3 σὲ ὑψόμετρο +2.10 ἐμφανίσθηκε τάφος τῶν
ΠΓ χρόνων (εἰκ. 3, τομὴ εἰκ. 5). Εἶναι κιβωτιόσχημος, ἐξωτερικῶν διαστά-
σεων 1.85×0.75 καὶ βάθους 0.35 μ., κατασκευασμένος ἀπὸ πέτρες σφη-
νωμένες σὲ στρώμα νωποῦ γκρίζου πηλοῦ, πάχους 0.10/0.15 μ.¹

1. Οἱ ἐργάτες τῆς ἀνασκαφῆς μέ πληροφόρησαν ὅτι κοιτάσματα τέτοιου πηλοῦ ὑπάρχουν

E3

Σημαντικά κατάλοιπα τῆς δευτέρας κτιριακῆς φάσης ὑπάρχουν στό τετράγωνο E3, ὅπου ἀποκαλύφθηκε δωμάτιο μέ πῆλινες γοῦρνες ὅμοιες μέ αὐτές πού βρέθηκαν στό Λευκαντί στήν κτιριακή φάση 1¹. Τά ὅρια τοῦ δωματίου δέν ἔχουν βρεθεῖ ἀκόμα, εἶναι ὅμως φανερό πώς προχωρεῖ κάτω ἀπό τό δρόμο, πρὸς τό ἀνατολικό τμήμα τοῦ E3 καί πρὸς τό διάδρομο - μάρτυρα ἀνάμεσα στά τετράγωνα Δ3 καί E3. Ἐρευνήθηκε μέρος μόνο τοῦ δωματίου ὡς τό δάπεδο (ὕψόμετρο +1.30), καί ἀποκαλύφθηκε τμήμα τοῦ δυτικοῦ του τοίχου (T.61), πλάτους 0.40 μ. καί ὕψους ἀπό τό δάπεδο 0.30 μ. Ἡ κατεύθυνσή του εἶναι B/BA - N/ND, ἴδια δηλαδή μέ τοῦ T.9, πού εἶναι κτισμένος ἀκριβῶς δίπλα του, κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς του ὀψης. Ἐδῶ μιλάμε γιά τή δευτέρα οἰκοδομική φάση τοῦ T.9. Ἡ πρώτη ἔχει ἀποκαλυφθεῖ μόνο στήν τομή τοῦ Δ3 πού προχώρησε βαθύτερα (εἰκ. 3, τομές εἰκ. 4 καί 6).

Χτισμένες ἐπάνω στό δάπεδο καί ἐμπρός ἀπό τόν τοῖχο βρέθηκαν τρεῖς γοῦρνες σχήματος ἑλλειψοειδοῦς, κατασκευασμένες ἀπό ὠμό γκρίζο πηλό καί ἔξι σωροί σπασμένων ἀγγείων *in situ* (πίν. 201α - β). Ἐκτός ἀπό τίς τριποδικές χύτρες καί τά ἄλλα χρηστικά ἀγγεῖα, πού τό σχῆμα τους καί ὁ ἀριθμός τους θά φανεῖ μετά τή συγκόλληση, βρέθηκαν, ἕνας τρίωτος ἀμφορίσκος, ἕνα μεγάλο κύπελλο μέ κάθετη ταινιωτή λαβή, ἕνας ἀμφορέας μέ στριφτές λαβές καί μία φλάσκα (λείπει ὁ λαιμός) σχεδόν σφαιρική (πίν. 202α - δ). Ἀπό ὅστρακα σφηνωμένα ἐπάνω στό δάπεδο συγκολλήθηκε τμήμα ἄβαφης κύλικας (FS 267)² καί τμήμα δίωτου σκύφου, ὀλόβαφου μέσα καί ἔξω μέ μαῦρο γάνωμα. Ἀπό τά ἀγγεῖα φαίνεται ὅτι ἡ καταστροφή συντελέστηκε κατὰ τή διάρκεια τῆς ΥἚ IIIΓ περιόδου. Ἄν καί ἡ παρουσία τοῦ τύπου αὐτοῦ τῆς κύλικας θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ στοιχεῖο πρῶιμότητος³ — ἄν δέν ἀποδειχθεῖ τοπική ἰδιορρυθμία — νομίζω

στό χωριό Μέλανες καί ὅτι τόν χρησιμοποιοῦσαν ἀκόμη καί πρὶν ἀπό μερικές δεκαετίες γιά τή στεγανοποίηση τῶν δωματίων, γι' αὐτό καί τόν ὀνομάζουν «δωματοχώμα». Ὅποτε καί μέ ὅποια μορφή τόν βρήκαμε, ὡς τώρα, στήν ἀνασκαφή ἦταν πάντα χωρίς προσμίξεις καί πάντα νωπός.

1. M. R. Popham and L. H. Sackett (eds.), *Excavations at Lefkandi, Euboea 1964 - 1966* (Thames and Hudson 1968), 41 εἰκ. 5, 14, 15 (κεραμική φάση 1β: M. Popham and E. Milburn, «Late Helladic III C Pottery of Xeropolis (Lefkandi), a summary» BSA 66, 1971, 336).

2. FS = «Furumark shape», σύμφωνα μέ τήν κατάταξη πού καθιερώθηκε ἀπό τόν A. Furumark: *Mycenaean Pottery, Analysis and Classification* (Stockholm 1941).

3. Κύλικες αὐτοῦ τοῦ τύπου ἔχουν βρεθεῖ: α) στό στρώμα καταστροφῆς τῆς ἀκρόπολης τῶν Κουκουναριῶν τῆς Πάρου, πού τοποθετεῖται στήν ἀρχή τῆς IIIΓ: D. Schilardi, *Papers in Cycladic Prehistory* (eds. J. L. Davis J. F. Cherry) monogr. XIV Inst. of Arch. UCLA (1979), 173, εἰκ. 19 (ἡ προτεινόμενη στό παραπάνω ἄρθρο ΥἚ IIIΒ2 χρο-

ὅτι κάθε προσπάθεια τοποθέτησης τῆς κεραμικῆς σέ συγκεκριμένη κεραμική φάση τῆς ΠΠΓ περιόδου, θά πρέπει νά ἀναβληθεῖ ὡς τήν ὀλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ δωματίου σέ ἔκταση καί σέ βάθος.

Μέσα σέ σωρὸ ὀστράκων χρηστικῶν ἀγγείων βρέθηκαν — ἡ μία ἐπάνω ἀπὸ τήν ἄλλη — δύο μάζες λευκῆς ὕλης πού διέφεραν στό βαθμὸ σκληρότητας. Ἡ ἀνάλυση πού ἔγινε ἀπὸ τόν Δρα Γιάννη Μανιάτη τοῦ Κέντρου Πυρηνικῶν Ἐρευνῶν «Δημόκριτος» στό ἐργαστήριο ἀκτίνων Χ τοῦ Δρα Βασίλη Περδικάτση¹ στό ΓΓΜΕ, ἀπέδειξε ὅτι ἔχουμε δύο ἀργιλικὰ ὑλικά, καολίνη (caolinite) καί μοντοριλλονίτη (montmorillonite) καί τὰ δύο εἰσηγμένα ἴσως ἀπὸ τὴ Μῆλο. Δέν νομίζω ὅτι μπορεῖ νά διατυπωθεῖ ἀκόμη γνώμη, ἂν πρόκειται γιὰ ἐργαστήριο ἢ γιὰ κάποιο ἀποθηκευτικὸ χῶρο.

Ἐπάνω στό δάπεδο ὑπῆρχε λεπτή στρώση, ἕως δέκα ἑκατοστὰ περίπου, ἀπὸ λεπτὸ χῶμα καί ἄμμο, λίγες πέτρες, συντρίμμια κονιάματος καί κομμάτια ἀπὸ «δωματοχώμα» μέ ἔχνη ἀπανθρακωμένων βούρλων ἢ ἄλλων λεπτῶν κλαδιῶν, ἴσως ἀπὸ τὴ στέγη, σκεπασμένο μέ στρῶμα ἀπὸ πεσμένες πηλόπλιθες. Οἱ πεσμένες πλίθες, πού κάλυπταν καί τοὺς σωροὺς τῶν ἀγγείων, κατελάμβαναν ὅλο τὸ Ε3 ἐκτός ἀπὸ τὴ ΒΑ του γωνία, ὅπου ἀποκαλύφθηκε μικρὸ πλάτωμα ἀπὸ πλίθες *in situ* σέ 3 δόμους (εἰκ. 3, τομὴ εἰκ. 6). Τὸ στρῶμα μέ τίς πλίθες σχημάτιζε ἐπίχωση 0.80/0.20 μ. μέ κλίση ἀπὸ Α πρὸς Δ. Οἱ περισσότερες εἶχαν λιώσει καί ἐβγαίναν σέ ἄμορφες μάζες, ἐνῶ μερικές, ἂν καί ὄχι ὀλόκληρες, διατηροῦσαν τὸ σχῆμα τους. Διακρίναμε δύο εἶδη: γκριζες, ἀπὸ «δωματοχώμα» χωρὶς προσμίξεις, καί κίτρινες μέ μικρὰ πετραδάκια καί συντρίμμια ὀστράκων. Ἡ καλύτερα διατηρημένη εἶχε διαστάσεις 0.30 × 0.20 μ., ὕψος 0.10 μ. καί βάρος 9.600 γραμ.² Ἦταν ἀπὸ γκριζὸ πηλὸ (δωματοχώμα).

Εἶναι, νομίζω, φανερό ὅτι προέρχονται ἀπὸ τήν ἀνωδομή τῶν τοίχων,

νολόγησιν ἔχει ἀναθεωρηθεῖ ἀπὸ τὸν ἀνασκαφέα Δ. ΣΚΙΛΑΡΝΤΙ, ΠΑΕ 1980, 282 - 283, 1981, 275 σημ. 2). β) Στὸ γέμισμα τῆς Β κρήνης τῆς Ἀκρόπολης καί στὴ βάση τοῦ τμήματος IV τῆς σκάλας, πού χρονολογεῖ καί τήν καταστροφὴ τῆς κρήνης σὸ γύρισμα τοῦ 13ου πρὸς τὸν 12ο αἰώνα π.Χ. Ο. BRONNER, A Mycenaean Fountain on the Athenian Akropolis, *Hesperia* 8, 1939, 377 εἰκ. 58. 346, 423. γ) Κάτω ἀπὸ τὸ πρῶτο, ἀπὸ μία σειρά διαπέδων τῆς ΠΠΓ περιόδου στοῦ Κοράκου, τὸ ὁποῖο ὁ Rutter τοποθετεῖ στὴ φάση I τῆς ΠΠΓ: J. RUTTER, Late Helladic IIC Pottery and some Historical Implications, Symposium on the Dark Ages in Greece, NY 1977, 2. Ἀντίθετα, στό Λευκαντὶ στὴν κεραμική φάση Ia ἡ κύλινκα ἂν καί συνήθως ἀκόμη ἄβαφη, ὅπως κατὰ κανόνα σχεδὸν στὴν ΠΙΒ2, ἔχει ἤδη πάρει τὸ κοινὸν τῆς σχήμα: FORHAM καί MILBURN, BSA 66, 1971, 336, εἰκ. 1:2. Ὁ τύπος FS 267 παρουσιάζεται μόνο στὰ ΠΙΒ2, στρώματα *ibid* 346 εἰκ. 8:2. Στὴν Περαιτὴ ἐπίσης ἡ κύλινκα FS 267 ἀπουσιάζει τελείως. Σ. ΙΑΚΩΒΙΔΗΣ, Περαιτὴ, (Ἀθήνα 1970) τόμος Β' 224.

1. Εὐχαριστῶ θερμὰ τοὺς κ.κ. Μανιάτη καί Περδικάτση γιὰ τήν προθυμία μέ τήν ὁποία ἀνταποκρίθηκαν σὸ αἰτημὰ μου γιὰ ἀνάλυση τοῦ ὑλικοῦ.

μετά τήν κατάρρευση τῶν ὁποίων ὁ χώρος δέν καθαρίστηκε καί τό δωμάτιο δέν ξαναχρησιμοποιήθηκε. Τό στρώμα τῶν πλίνθων καλυπτόταν ἀπό ἐπίχωση 0.20/0.50 μ. ἀποτελούμενη ἀπό λεπτές σκληρές στρώσεις ἀποξηραμένης πηλώδους γῆς μέ ποικιλία μικρῶν ὀστράκων, πού φαίνεται νά ἔχουν κυλήσει σταδιακά πάνω στήν ἐπίχωση καταστροφῆς. Πιστεύω ὅτι πρόκειται γιά ἐπίχωση ἀνοιχτοῦ χώρου, πού ἐπιτρέπει νά συμπεράνουμε ὅτι μετά τήν καταστροφή καί ἐγκατάλειψη τοῦ δωματίου μέ τίς πῆλινες γοῦρνες ὁ χώρος αὐτός ἔμεινε ἀκάλυπτος γιά ἀρκετό διάστημα¹».

ΑΛΙΚΗ ΧΑΛΕΠΑ - ΜΠΙΛΑΚΗ

1. Καμιά ἐκτίμηση δέν μπορεῖ νά γίνει γιά τό τί μπορεῖ νά ἀντιπροσωπεύει χρονικά αὕτη ἡ ἐπίχωση, γιατί δέν ἔχουν μελετηθεῖ καθόλου τά εὐρήματα. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τήν ἐπίχωση πού καλύπτει τό στρώμα καταστροφῆς στό Δ3 (κάτοψη εἰκ. 3, τομή εἰκ. 4).

Α. ΑΝΑΣΚΑΦΙΚΑ*

Ἡ ἀνασκαφή (Αὐγουστος καὶ μικρὸ τμήμα τοῦ Σεπτεμβρίου) τοῦ 1983 περιορίστηκε σέ ἐργασίες στή Δυτικὴ Οἰκία καὶ στήν Ξεστή 3.

α. ΔΥΤΙΚΗ ΟΙΚΙΑ

Στὸ χῶρο 7 τοῦ πρώτου ὀρόφου¹ συνεχίστηκε ἡ ἐργασία ποὺ εἶχε ἀρχίσει τὸ 1982 μὲ τὸν καθαρισμὸ τοῦ ἀνατολικοῦ ἐρμαρίου (πίν. 203α). Μετὰ τὴν προσεκτικὴ συντήρησή του ἀφαιρέθηκε τὸ πεσμένο ράφι καὶ ἀποκαλύφθηκαν καὶ ἄλλα ἀγγεῖα κάτω ἀπὸ αὐτό. Καθὼς μαρτυρεῖ τὸ ἐπίχρισμα ἀπὸ λευκὸ κοινίαμα στή μιὰ πλευρὰ πῆλινης πλάκας/πλίνθου, τὸ ἐρμάρι εἶχε ἀρχικὰ τὰ τοιχώματα ἐπιχρισμένα. Τρεῖς μετρίου μεγέθους πίθοι ἢ ἀμφορεῖς βρίσκονται ἀκόμη στή θέση τους ἀλλὰ σέ κομμάτια. Γιὰ τὴ μετακίνησή τους θὰ πρέπει νὰ προηγηθοῦν στερεωτικές ἐργασίες στοὺς παρακείμενους τοίχους.

Στὴ βόρεια παρυφὴ τῆς Δυτικῆς Οἰκίας ὑπῆρχαν ἀκόμη τὰ στρώματα καταστροφῆς καὶ μέρος ἀπὸ τὸ ὑπερκείμενο ἡφαιστειακὸ στρώμα (πίν. 203β). Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος ἀπὸ κίσηρη (πίν. 204α) ἀποκαλύφθηκε κάτω ἀπ' αὐτὸ ἓνα ἀξιόλογο κομμάτι ξύλου μήκους 0.80 μ. ποὺ προφανῶς προσερχόταν ἀπὸ τίς ξυλοκατασκευές τῆς Οἰκίας. Ἡ κατάστασή του, ὅπως φαίνεται καὶ στὸν πίν. 204β, δὲν εἶναι ἄριστη. Πάντως στήν κατάσταση αὐτὴ συντηρήθηκε, στερεώθηκε καὶ μεταφέρθηκε στὰ ἐργαστήρια τῆς ἀνασκαφῆς. Κάτω ἀπὸ τὸ στρώμα τῆς ἐλαφρόπετρας βρισκόταν σωρὸς λίθων καὶ χωμάτων προσερχομένων ἀπὸ τὸ βόρειο τοῖχο τῆς Δυτικῆς Οἰκίας (πίν. 205α-β). Τοῦτο βεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὴν κλίση ποὺ παρουσιάζουν τὰ μπάζα αὐτὰ πρὸς Βορρά

* Κατὰ τὸ 1983 συνεργάστηκαν οἱ ἐξῆς: Ἀρχαιολόγοι: Ἀν. Δεβετζῆ, Δ. Κάτσα, Ἀν. Μιχαηλίδου, Ἀντ. Μουνδρέα-Ἀγραφιώτη, Ἀγγ. Παπαγιαννοπούλου, Τρις Τζαχίλη-Ντούσκου. Ἀρχαιολόγος-Παλαιοεθνοβοτανολόγος: Ἀνάγια Σαρπάκη. Ἀρχαιολόγος-Ζωολόγος: Αἰκ. Τρανταλίδου. Ἀρχιτέκτων: Καλλιρρόη Παλυβοῦ-Μαυροειδῆ. Ζωγράφος: Ὑβόννη Λινάρδου. Συντηρητὲς τοιχογραφιῶν: Στ. Ἀγγελίδης, Σοφ. Βούλγαρη, Ἀρ. Γέροντας, Παν. Δρίτσας, Γεώρ. Νουκᾶκης, Μαρ. Στρατσινίη, Ἀνδρ. Στρατσινίης, Γεώρ. Περράκης, Σταμ. Περράκης. Συντηρητὴς κεραμεικῶν: Λουκᾶς Ἀλεφραγκῆς. Φοιτητὲς τοῦ Ἱστορικοῦ καὶ Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν.

1. ΝΤΟΤΜΑΣ ΧΡ., ΠΑΕ 1982, 263 - 64 πίν. 166α.

λόγω του πάχους τους που μειώνεται, όσο απομακρύνεται κανείς από τον τοίχο. Το πάχος αυτό γύρω στο ένα μέτρο κοντά στον τοίχο, μηδενίζεται σε απόσταση 4 μέτρων περίπου προς τα βόρεια της Οικίας. Σημαντικά μικρότερου όγκου είναι τα μπάζα προς το δυτικό άκρο της Οικίας (πίν. 205β): αυτό οφείλεται αφ' ενός στην ύπαρξη του πολυπαραθύρου και αφ' ετέρου σε πιθανό μικρότερο ύψος της Οικίας κατά τη δυτική της πτέρυγα. Στο ανατολικό τμήμα του βόρειου τοίχου που αποκαλύφθηκε βρέθηκε το άνοιγμα μικρού παραθύρου που αντιστοιχεί στο ισόγειο του δωματίου 6 (πίν. 206). Μελέτη του στρώματος ελαφρόπετρας επιβεβαίωσε παλιότερη παρατήρησή μας σχετικά με τους παροξυσμούς του ήφαιστείου που την εκτόξευσαν (πίν. 203β)¹. Διαχωρίστηκαν πέντε σαφείς στρώσεις ελαφρόπετρας. 'Η κατώτατη, πάχους 2 - 3 εκ., αποτελείται από λεπτόκοκκη κίσηρη και έχει επιφάνεια συνεχή σαν κρούστα. 'Η στρώση αυτή έχει έντοπιστεί σε όλα τα σημεία της ανασκαφής, αλλά και στα όρυγεϊα θηραϊκής γής. 'Αποτελεί την πρώτη τεκμηριωμένη έκρηξη ακή δραστηριότητα του ήφαιστείου, μετά από την οποία φαίνεται πως μεσολάβησε κάποιο διάστημα αδράνειας². Αυτό τεκμηριώνεται και από την άμεσως υπερκείμενη στρώση, λεπτής επίσης, κίσηρης. 'Η στρώση αυτή, πάχους 20 - 30 εκ. είναι ανάμικτη με λεπτά θραύσματα χαλικιών από μαύρο βασάλτη. Τα θρύμματα αυτά μπορούν να έρμηνευτούν ως αποτέλεσμα της διάβρωσης στα βασιλικά τοιχώματα του κρατήρα που παρέμειναν έκτεθειμένα για αρκετό καιρό στα στοιχεία της φύσης. 'Η άμεσως υπερκείμενη στρώση, πάχους 20 εκ. περίπου, αποτελείται από ελαφρόπετρα πιο χονδρή (διατομή περί τα 3 εκ.) και θρύμματα χαλικιών, αλλά σε πολύ μικρότερη ποσότητα από της προηγούμενης στρώσης. Περίπου της ίδιας διατομής είναι και η ελαφρόπετρα που αποτελεί την άμεσως υπερκείμενη στρώση, πάχους 30 εκ. περίπου. Στη στρώση αυτή περιέχονται πολύ άραια θρύμματα χαλικιών. Τέλος η ανώτατη στρώση αποτελείται από άμιγρή ελαφρόπετρα μεγαλύτερης διατομής (συχνά φτάνει και καμιά φορά ξεπερνάει τα 10 εκ.). Χαρακτηριστικό των παραπάνω στρώσεων είναι ότι τα θρύμματα χαλικιών βρίσκονται στο κατώτερο τμήμα καθεμιάς, πράγμα που προδίδει τον μηχανισμό της δημιουργίας των στρώσεων: χαλίκια και ελαφρόπετρα εκτινάχτηκαν συγχρόνως από το ήφαιστειο, αλλά τα χαλίκια, πιο βαριά, έπεσαν πρώτα και κατέλαβαν την κατώτερη θέση σε κάθε στρώση.

Μετά την αφαίρεση των ήφαιστειογενών στρωμάτων η ανασκαφή συνεχίστηκε με την αφαίρεση των μπάζων της καταστροφής που προηγήθηκε της

1. ΝΤΟΥΜΑΣ ΧΡ., ΠΑΕ 1980, 294 πίν. 175β.

2. 'Επιβεβαιώνεται τώρα παλιότερη παρατήρηση ότι το λεπτό κατώτατο στρώμα ελαφρόπετρας είχε παραμείνει έκτεθειμένο αρκετά, ώστε να υποστεί όξείδωση: DOUTAS, C., *Antiquity* XLVIII, 1974, 112.

ἐκρήξεως. Ἀπό τήν ὀγκομέτρηση τῶν μπάζων αὐτῶν ἐπιβεβαιώνεται ἡ ὕπαρξη καί τρίτου ὀρόφου στήν ἀνατολική πτέρυγα τῆς Δυτικῆς Οἰκίας. Πρός τόν ὄροφο αὐτό φαίνεται πώς ὀδηγοῦσε ξύλινη κλίμακα, τῆς ὁποίας τήν κατώτερη βαθμίδα ἀποτελοῦσε πελεκητός λίθος, πού βρίσκεται ἀκόμη στή θέση του σχεδόν πάνω στούς τοίχους κοντά στή νοτιοανατολική γωνία τοῦ δωματίου β.

β. ΞΕΣΤΗ 3

Στό στενόμακρο χῶρο 3B συνεχίστηκαν οἱ ἐργασίες περισυλλογῆς τοιχογραφιῶν καί κονιαμάτων πού εἶχε ἀρχίσει τό 1981¹. Ἡ ἐργασία αὐτή προχωρεῖ μέ βραδύ ρυθμό γιατί ἀπαιτεῖται προηγούμενη στερέωση ὑπερκείμενων τοίχων.

Β. ΣΥΝΤΗΡΗΣΗ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Στά ἐργαστήρια τῆς Ἀθήνας συνεχίστηκε ἡ συντήρηση τῶν τοιχογραφιῶν πού ἀνήκουν στή σύνθεση τῶν κροκοσυλλεκτριῶν². Ἐπίσης στά ἐργαστήρια τῆς ἀνασκαφῆς συνεχίστηκε ἡ διαδικασία συντήρησης καί ἡ ἀναζήτηση τεμαχίων γιά συγκόλληση ἀπό τή σύνθεση τῶν νεανικῶν μορφῶν πού βρέθηκαν στό χῶρο 3B τῆς Ξεστῆς 3³. Τή συγκόλληση καί συντήρηση τῶν ἀγγείων συνέχισε ὁλόκληρο τό χρόνο ὁ ἀκρωτηριανός τεχνίτης Λουκᾶς Ἀλεφρακῆς.

Γ. ΜΕΛΕΤΗ ΕΥΡΗΜΑΤΩΝ

Συνεχίστηκε ἀπό τό ἐπιστημονικό προσωπικό τῆς ἀνασκαφῆς ἡ ταξινόμηση καί μελέτη τῶν εὐρημάτων μέ σκοπό τήν τελική δημοσίευση. Ἐλπίζεται ὅτι θά ξεπεραστοῦν οἱ οἰκονομικές κυρίως δυσχέρειες καί θά προωθηθεῖ μέ γοργότερο ρυθμό ἡ διαδικασία τῆς δημοσίευσης.

Δ. ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΕΙΣ

Προβλήματα σοβαρά ἄρχισαν νά δημιουργοῦνται στίς διάφορες ἐγκαταστάσεις τῆς ἀνασκαφῆς. Οἱ ὑδρορροές, ἀπό γαλβανισμένη λαμαρίνα, τοῦ στεγάστρου δέν κατορθώνουν νά ἀντισταθοῦν στή διαβρωτική δύναμη τῆς θειοῦχου ἡφαιστειακῆς σκόνης, παρά τίς δαπανηρές προσπάθειες συντήρησής τους. Ἡ κατάσταση ἐπιδεινώνεται ἐξαιτίας τῆς γειτνίασης μέ τή θάλασσα. Ὑστερα ἀπό εἰσήγησή μας οἱ τεχνικές Ὑπηρεσίες τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ καί Ἐπιστημῶν ἀνέλαβαν νά ἐκπονήσουν μελέτη γιά τήν ἀντικατάσταση τῶν ὑδρορ-

1. ΝΤΟΥΜΑΣ ΧΡ., ΠΑΕ 1981, 326.

2. ΝΤΟΥΜΑΣ ΧΡ., ΠΑΕ 1980, 294 - 95.

3. ΝΤΟΥΜΑΣ ΧΡ., ΠΑΕ 1981, 326.

ροῶν μέ φύλλα μολύβδου¹. Σοβαρά προβλήματα παρουσιάζουν καί τά κτίρια τῶν ἐργαστηρίων καί τῶν ξενόνων κυρίως ὅσον ἀφορᾷ στίς μονώσεις καί στά πλαίσια θυρῶν καί παραθύρων, ἀπό τά ὁποῖα μερικά ἔχουν ἤδη φθαρεῖ.

Κατά τήν περίοδο τοῦ 1983 ἐπισκευάστηκαν οἱ μονώσεις τῶν στεγῶν, ἀλλά γιά τίς ὑπόλοιπες ἐργασίες θά ἀπαιτηθοῦν εἰδικά κονδύλια.

ΧΡΙΣΤΟΣ Γ. ΝΤΟΥΜΑΣ

1. Ἐκφράζονται καί ἀπό δῶ εὐχαριστίες στίς τεχνικές ὑπηρεσίες τοῦ ΥΠΠΟ καί ἰδιαίτερα στόν Διευθυντή Ἐκτελέσεως Ἔργων Μουσείων τοῦ ΥΠΠΟ κ. Βασ. Χανδακᾶ καί τοὺς συνεργάτες του γιά τήν κατανόηση καί τήν προσπάθειά τους νά ἐξουδετερώσουν τοὺς κινδύνους πού ἀπειλοῦν τήν ἀνασκαφή.

33. ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΜΙΝΩΑΣ ΑΜΟΡΓΟΥ

(Παρένθ. πίν. ΙΔ' - ΙΕ' και πίν. 207 - 222)

Ἡ ἀνασκαφή καὶ οἱ ἐπιφανειακὲς ἔρευνες στὴν Μινώα Ἀμοργοῦ συνεχίστηκαν καὶ κατὰ τὸ 1983 μὲ οἰκονομικὴ ἐνίσχυση τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων*.

Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ἔγινε σὲ δύο χώρους: 1) Στὴν «Κάτω Πόλη»¹ καὶ 2) στὴν ἀκρόπολη τῶν προκλασικῶν χρόνων², στὴν «Ἀνω Πόλη».

1. ΚΑΤΩ ΠΟΛΗ

Ἡ ἔρευνα συνεχίστηκε σὲ τρεῖς τομεῖς: α) Νότια καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὸν ναό, β) δυτικὰ ἀπὸ τὸ κτίσμα Δ1 καὶ γ) ΒΔ ἀπὸ τὸν ναό καὶ τὸ κτίσμα Δ1 (παρένθ. πίν. ΙΔ', κάτοψη τοῦ χώρου τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Κάτω πόλης).

*Στὴν ἀνασκαφικὴ ἔρευνα πήραν μέρος οἱ ἐπιστημονικοὶ συνεργάτες τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου τῶν Ἰωαννίνων ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΠΑΠΠΑ καὶ ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΕΤΡΟΧΕΙΛΟΣ, ὁ μεταπτυχιακὸς φοιτητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Λαζάνης ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΟΚΚΩΝΗΣ, ὁ σχεδιαστὴς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων Ἰωάννης Διαμαντόπουλος καὶ δεκαμελὴς ὁμάδα φοιτητῶν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.

Ἡ ἔφετινὴ, τρίτὴ ἀνασκαφικὴ περίοδος, μὲ τοὺς καθαρισμοὺς καὶ τὴ διαμόρφωση τῶν χώρων ποὺ ἀνεσκάφησαν, διήρκεσε εἴκοσι μία πλήρεις ἡμέρες. Πολύπλευρὴ ἦταν ἡ βοήθεια τῶν πάντα πρόθυμων φυλάκων Ἀρχαιοτήτων Σίμου Γιαννακοῦ καὶ Μανόλη Δεσποτίδη.

Οἱ ἐπιφανειακὲς ἔρευνες καὶ ἡ ταξινόμηση τοῦ πλήθους τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς πραγματοποιήθηκαν μὲ τὴν πολύτιμὴ συνεργασία τῆς Βασιλικῆς Παππᾶ, τοῦ Δημήτρη Κοκκῶν καὶ τῶν φυλάκων Ἀρχαιοτήτων. Ὅλους τοὺς εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἰδιαίτερα τὴν Βασιλικὴ Παππᾶ γιὰ τίς ἀδιάκοπες φροντίδες τῆς καὶ τὴν συμβολὴ στίς ἀρχαιολογικὲς ἔρευνες τῆς Ἀμοργοῦ.

Οἱ φωτογραφίες τοῦ χώρου καὶ τῶν εὐρημάτων ἔγιναν ἀπὸ τὸν τελειόφοιτο τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Τμήματος Πέτρο Σαμσάρη καὶ τὸν μαθητὴ τοῦ Λυκείου Ἀμοργοῦ Γιάννη Ἐμ. Δεσποτίδη.

Στοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν χωραφῶν ποὺ διεξάγονται οἱ ἀνασκαφικὲς ἔρευνες Σοφία Νικ. Νομικοῦ, Κωνσταντῖνο Νομικό, Μαρία καὶ Εὐαγγ. Θεολογίτη καὶ Νικήτα Γαβαλᾶ ἐκφράζω θερμότερες εὐχαριστίες.

1. Τὸν ὥρο ποὺ διεξήχθη ἡ ἀνασκαφή τὸ 1981 καὶ 1982 (βλ. ΠΑΕ 1981, 303 - 322 καὶ ΠΑΕ 1982, 272 - 304) ὀνομάσαμε συμβατικά «Κάτω Πόλη», σὲ διαφορισμὸ πρὸς τὴν ἀκρόπολη τῶν προκλασικῶν χρόνων, τὴν «Ἀνω Πόλη», στὴν κορυφὴ τοῦ ὄρους Μουντουλιά: ΠΑΕ 1982, 304 - 306, πίν. 199 - 200, εἰκ. 18.

2. Σὲ τυπογραφικὴ ἀβλεψία ὀφείλεται ἡ ἀναφορά στὸ Ἔργον 1983, 82 «στὸ τεῖχος τῆς ἀκρόπολης τῶν κλασικῶν χρόνων» ἀντὶ τοῦ ὁρθοῦ: προκλασικῶν.

TOMEAS α
Τομή N-ν2/83

Ἡ ἐπέκταση τῆς τομῆς N - ν2/1982¹ πρὸς τὰ δυ-
τικὰ ἀπέβλεψε κυρίως στὴν διερεύνηση τῶν ὁρίων τοῦ
τοίχου τοῦ «περιβόλου» τοῦ ναοῦ, τμῆμα τοῦ ὁποῖου
εἶχε ἀποκαλυφθεῖ κατὰ τὴν δευτέρα ἀνασκαφικὴ περίοδο² σέ μῆκ. 4.10 μ. Μὲ
τὴν ἐφετινὴ ἐπέκταση τῆς τομῆς ὅχι μόνον ἀποκαλύφθηκε ἡ συνέχεια τοῦ τοί-
χου τοῦ «περιβόλου» σέ μῆκος 7.20 μ. καὶ πλ. 0.90-0.95 μ. (πίν. 207α-β, 208),
ἀλλὰ ἐπιβεβαιώθηκαν καὶ οἱ παρατηρήσεις καὶ οἱ διαπιστώσεις τῶν δύο πρῶ-
των ἀνασκαφικῶν περιόδων σχετικὰ μὲ τὴν σύσταση καὶ τὴν «στρωματογρα-
φικὴ» μορφή τῶν «μπάζων» καὶ τῶν ἐπιχώσεων³.

Πολυάριθμα καὶ πολυσήμαντα ἦταν καὶ τὰ κινητὰ εὐρήματα πού προῆλθαν
ἀπὸ τὴν νέα τομή N - ν2/1983. Μεταξὺ τῶν εὐρημάτων ξεχωριστὴ θέση ἔχουν
καὶ πάλι τὰ θαυῆματα ἀπὸ μαρμάρινα γλυπτὰ καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη,
πού βρέθηκαν ἐντοιχισμένα στὸν νεώτερο τοῖχο τοῦ «περιβόλου», στὴν ξερο-
λιθιά, ἢ διάσπαρτα στίς ἐπιχώσεις τοῦ χωραφιοῦ. Ἡ μελέτη τῶν ἀρχιτεκτο-
νικῶν μελῶν, μερικὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα χωρὶς ἀμφιβολία προέρχονται ἀπὸ τὸν ναό,
ἀσφαλῶς θὰ συμβάλει στὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀρχιτεκτονικῆς μορφῆς τοῦ
ναοῦ. Ἀπὸ τὰ λίθινα εὐρήματα ἀναφέρομε ἐνδεικτικὰ ἀπὸτμημα ἐπιγραφῆς,
ὕψ. 0.08 μ., πλ. 0.065 καὶ πᾶχ. 0.09 μ. μὲ ὑπολείμματα πέντε στίχων (ὕψος
τῶν γραμμάτων 0.01, πλάτος μὲ ἀκρέμονες 0.008):

vacat

1. XIO. TO
XETΟΥΓΙΚ
-- ΡΙΤΟΥΚ
---- Λ

5. ---

Ἡ μορφή τῶν γραμμάτων καὶ ὁ τρόπος χάραξης καθὼς καὶ ἡ ὁμοιότητα
τοῦ λίθου, «σφάραμα ἀμοργιανῆς πέτρας», μὲ τὸ θαυῆμα τῆς ἐπιγραφῆς τῶν
ἐλληνιστικῶν χρόνων πού βρέθηκε τὸ 1981⁴, ὁδηγοῦν στὴν ὑπόθεση ὅτι συ-
νανήκουν.

Ἀπὸ τὰ πολυάριθμα πῆλινα ἀντικείμενα τὴν πρώτη θέση ἔχει καὶ πάλιν
ἡ κεραμικὴ: ἀρκετὰ ὄστρακα ἀπὸ γραπτὰ ἀγγεῖα χρονολογοῦνται στὴν γεω-
μετρικὴ περίοδο, μερικὰ θαυῆματα ἀναγλύφον πίθων στοὺς ἀρχαίκοις χρό-
νους, λιγοστὰ στοὺς ὕστερους κλασικοὺς χρόνους, ἐνῶ τὰ περισσότερα προέρ-
χονται ἀπὸ ἀνάγλυφα, «μεγαρικά», μελαμβαφή καὶ ἐρυθροβαφή ἀγγεῖα τῶν

1. Πρβ. ΠΑΕ 1982, 275 - 283.

2. "Ο.π. 279 - 283, εἰκ. 5α - β, πίν. 181β.

3. Πρβ. ΠΑΕ 1981, 309 κέ. καὶ ΠΑΕ 1982, 275 - 283.

4. ΠΑΕ 1981, 309 σημ. 1 - 2, πίν. 217α.

ἐλληνιστικῶν χρόνων καὶ τῆς Ρωμαιοκρατίας («σάμια καὶ περγαμηνά»). Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ὁσπράκιων χρηστικῶν ἄβαφων ἀγγείων ξεχωρίζουν βάσεις, στόμια καὶ λαβές ἀποθηκευτικῶν πίθων καὶ λαβές ἀμφορέων διαφόρων ἐργαστηρίων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τρεῖς ἐνσφράγιστες ἀπὸ τὴν Κνίδο· ἡ μία ἔχει κυκλικὸ σφράγισμα (διαμ. 0.035) μὲ ἔμβλημα βουκεφάλου στό μέσον καὶ περιμετρικὰ τὴν ἐπιγραφή: $\text{ΑΝΔ}[\text{ΡΩΝ ΚΑ}] \text{ΠΝΗΔΑΔΣ ΕΥΒΟΥΛΟΣ}$ καὶ χρονολογεῖται μεταξὺ τοῦ 108 καὶ 86 π.Χ¹. Μεταξὺ τῶν πηλίνων εὐρημάτων συγκαταλέγονται ὑφαντικὰ βάρη, ἀγνύθες διαφόρων τύπων, λύχνοι ἐλληνιστικῶν καὶ ρωμαϊκῶν χρόνων, κεφαλές καὶ ἀποτμήματα εἰδωλίων κ.ἄ. Εὐάριθμα θραύσματα ἀπὸ μυροδοχεῖα καὶ φιαλίσκας ἀπὸ συμπαγές ἀδιάφανο καὶ διαφανές φυστὴ γυαλὶ τῶν ὀψιμῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων καὶ τῆς Ρωμαιοκρατίας καθὼς καὶ λιγοστὰ τεμάχια ἀπὸ ὀστέινα καὶ μεταλλικά, χάλκινα καὶ μολύβδινα ἀντικείμενα.

Πολλὰ τεμάχια κονιάματος μὲ φροντισμένο ἐπίχρισμα, ὅμοιο μὲ τὸ σωζόμενον *in situ* στὶς ἐσωτερικὲς παρειές τῶν τοίγων τοῦ σηκοῦ τοῦ ναοῦ² καὶ θαλάσσια βότσαλα μὲ ὑπολείμματα συνδετικοῦ ὕλικου, προφανῶς ἀπὸ τὸ «ψηφολόγημα» τοῦ διαπέδου τοῦ σηκοῦ³, βρέθηκαν διάσπαρτα σέ ὅλο τὸ μῆκος καὶ ὡς τίς βαθύτερες στρώσεις τῆς τομῆς N - ν2/83. Ἡ παρουσία θραυσμάτων κονιάματος στὸν χώρο νότια καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὸν ναὸ ἀποτελεῖ σοβαρὴ ἐνδειξη γιὰ τὴν διατάραξη τῶν χωμάτων, ἐνῶ ἡ ἀπουσία τους στήν κατώτερη λεπτὴ στρώση μὲ τὰ ἀποπελεκτήματα πασπάρου⁴ (πάχους 0.05 - 0.06 μ.) ἐνισχύει τὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ στρώση αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ εἶναι ἀδιατάρακτη, τουλάχιστον κατὰ τόπους, καὶ πιθανῶς συνεχίζεται καὶ ἐκτός τῶν ὁρίων τῆς τομῆς N-ν2/83, στὸν ἄσκαφο χώρο νότια ἀπὸ τὸ Δ1 καὶ δυτικὰ ἀπὸ τὸν μάρτυρα τῆς τομῆς N - ν2/83.

Γιὰ λόγους προστασίας τοῦ χώρου ἀπὸ κατακρήμνιση τῶν χαλαρῶν προχειροκτισμένων χωραφότοιχων, ποὺ ἀποκαλύφθηκαν μετὰ ἀπὸ τὴν ἐρευνα τῶν γεμισμάτων τοῦ χωραφιοῦ, ἐρευνήσαμε δοκιμαστικὰ τὸν χώρο ἀποκαλύφθηκε ἔτσι ὁ πελεκημένος πάσπαρος ποὺ περικλείει τὸν ναὸ καὶ στὴν δυτικὴ πλευρὰ (πίν. 208, 209) καὶ διαπιστώθηκε καὶ ἐδῶ, σέ ἐπαφὴ μὲ τὸν φυσικὸ βράχο, ἡ στρώση μὲ τὰ ἀποπελεκτήματα πασπάρου σέ μεγαλύτερο πάχος (0.30 μ.). Στὴν ἀνατολικὴ παρειὰ τῆς «δοκιμαστικῆς - σωστικῆς» τομῆς ἡ διαδοχὴ τῶν στρώσεων εἶναι εὐκρινὴς καὶ ἐπιβεβαιώνει τίς ὡς τώρα «στρωματογραφικὲς» παρατηρήσεις.

1. Ἡ ἀνίχνευση καὶ ἡ συμπλήρωση τῆς ἐπιγραφῆς ὀφείλονται στὸν Δημήτρη Κοικῶνη, ποὺ ἐτοιμάζει τὴν δημοσίευση ὅλων τῶν ἐνσφράγιστων λαβῶν ἀμφορέων ἀπὸ τὴν Ἀμοργό.

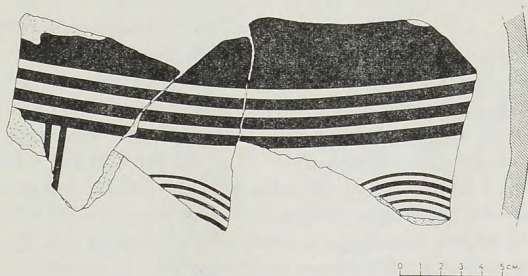
2. ΠΑΕ 1981, 311 - 312, πίν. 219α - β.

3. Ὁ.π. 312, πίν. 214 - 215.

4. Πρβ. ΠΑΕ 1982, 275.

Τετράγωνο ΝΔ/1

Μετά από τήν ολοκλήρωση τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρευνας στήν τομή Ν - ν2/83 καί στήν «δοκιμαστική - σωστική» τομή νότια ἀπό τό Δ1, χαράξαμε τετράγωνο (διαστ. 4×4 μ.) νότια καί δυτικά ἀπό τόν ναό καί νότια ἀπό τό Δ1. Τά κινητά εὐρήματα στίς δύο πρῶτες στρώσεις (humus πάχ. 0.10 μ. καί γεμίσματα πάχ. 0.40 μ.) ἦταν ὄστρακα, κατὰ τό μεγαλύτερο μέρος, ἀπό ἄβαφα χρηστικά ἀγγεῖα καί λιγοστά χρονολογήσιμα, διαφόρων ἐποχῶν. Στήν ἐπόμενη στρώση,

Εἰκ. 1. Θραῦσματα γεωμετρικοῦ ἀμφορέως.

πάχους 0.75 μ., ἐκτός ἀπό τήν ἄβαφη κεραμική, βρέθηκαν καί πάμπολλα ὄστρακα ἀπό ἀγγεῖα μελαμβαφή καί «μεγαρικά», «σάμια» καί «περγαμινά».

Μεταξύ τῶν πολυάριθμων ὀστράκων ἀπό ἀγγεῖα ἐλληνιστικῶν καί ρωμαϊκῶν χρόνων βρέθηκαν καί μερικά θραῦσματα ἀπό ἀγγεῖα γεωμετρικῶν χρόνων μέ γραπτή διακόσμηση. Ἐνδεικτικό στοιχεῖο τῆς ἀναμόχλευσης τῶν λίθων καί τῶν χωμάτων τοῦ χωραφιοῦ ἀποτελεῖ ἡ συγχόλληση δύο θραυσμάτων ἀμφορέως ὑποπρωτογεωμετρικοῦ ρυθμοῦ μέ γραπτά ὁμόκεντρα ἡμικύκλια καί παράλληλες γραμμές μέ ὄστρακο πού εἶχε βρεθεῖ τό 1982 στήν ἀνατολική προέκταση τῆς τομῆς Ν - ν2/82¹ (εἰκ. 1). Ἀξιοσημείωτη εἶναι ἡ διαφορετική ὕψη — ἀμμόδης — καί τό χρῶμα τῶν χωμάτων — ἐρυθρό — τῆς ὑποκείμενης στρώσης σέ μιᾶ λωρίδα διαστάσεων 0.50 ἕως 1.10 μ. σέ βᾶθος 0.95 - 1.05 ἀπό τό Σ1. Ὅπως διαπιστώθηκε ἀπό τά κινητά εὐρήματα καί ἡ στρώση αὐτή μέ τά ἐρυθρά χρώματα ἦταν, τουλάχιστον σέ μερικά σημεία, διαταραγμένη: ὄστρακα ἀπό ἀγγεῖα ἐλληνιστικῶν καί ρωμαϊκῶν χρόνων ἀνάμικτα μέ θραῦσματα λύχνων διαφόρων ἐποχῶν, ἓνα θραῦσμα ἀπό γεωμετρικό ἀγγεῖο μέ γραπτή διακόσμηση ἐνῶλληλων γωνιῶν (Μ/δ 258) (πίν. 210β) καί

1. Ἀριθ. Κατ. Μ/πδ 454 καί 455 (= Μινώα, ΝΔ/1, 12.8.83 καί ἀριθ. κατ. Μ/πδ 399) (= Μινώα, Ν-ν2/82, 28.8). Γιά τό Μ/πδ 399 βλ. ΠΑΕ 1982, 274 εἰκ. 1.

νόμισμα τοῦ Γαλλιανοῦ τοῦ 3ου μ.Χ. αἰ.¹ Ἀξιοσημείωτη εἶναι καί ἡ παρουσία ὑπολειμμάτων ἀπό ξυλάνθρακες μέ ὄστρακα καμένα σέ ὀρισμένα σημεῖα τῆς στρώσης μέ τά ἐρυθρά χρώματα.

Ἡ ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας καί τῆς μελέτης τῶν στρώσεων τῶν χωμάτων ὡς τόν φυσικό βράχο, ἐλπίζομε, ὅτι θά ἀποσφηνίσει ἀρκετά ἀπό τά προβλήματα πού, ὡς τώρα, δέν ἦταν δυνατὸν οὔτε κἄν νά τεθοῦν.

ΤΟΜΕΑΣ β
Δ6

Ἡ επέκταση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στὸν ἑνὸς ὀριζήσαντος ἀπὸ τὸ κτίσμα Δ1 (παρένθ. πίν. ΙΕ' καί πίν. 209) ὑπαγορεύτηκε ἀπὸ τὴν ἐπείγουσα ἀνάγκη νά διαμορφωθεῖ ὁ χώρος καί νά δημιουργηθεῖ ἀσφαλῆς πρόσβαση πρὸς τὸν τομέα γ στῇ θέσῃ τοῦ ἄμορφου λιθοσωροῦ, στὸν ὁποῖο εἶχε μετατραπεῖ τὰ τελευταῖα χρόνια ὁ ὑψηλὸς χωραφότοιχος πού συνέδεε τὰ δύο ἄνδρα². Μετὰ ἀπὸ τὴν χρονοβόρα, ἐπίπονη καί συχνά ἐπικίνδυνη μετακίνηση καί διακριτικὴ διαλογή τῶν λίθων³, σέ ἑνὸς διαστάσεων μήκ. 7.70 μ. καί ὑψ. 4.20 ἕως 6.10 μ., διαπιστώθηκε ὅτι ὁ δυτικὸς τοίχος τοῦ κτίσματος Δ1 κινδύνευε ἀπὸ κατὸλίσθηση τῶν χωμάτων τοῦ ὑψηλότερου ἀνδρῶν πού τὰ συγκρατοῦσαν οἱ λίθοι τοῦ λιθοσωροῦ. Γιά λόγους προστασίας καί μελλοντικῆς συστηματικῆς ἔρευνας τοῦ χώρου δυτικὰ ἀπὸ τὸ Δ1 (συμβατικὰ ὀνομάστηκε Δ6) ὀριοθετήθηκαν δύο ἰσομεγέθη ἀνασκαφικά τετράγωνα⁴ καί μιὰ τομὴ παράλληλη πρὸς τὸν δυτικὸ τοίχο τοῦ Δ1 (τομὴ Δ6 - α1)⁵ (βλ. παρένθ. πίν. ΙΕ', πίν. 211α).

ΤΟΜΗ Δ6-α1

Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στὴν τομὴ Δ6 - α1 ἀπέβλεψε στὴν ἀποκάλυψη τῆς ἐξωτερικῆς παρεῖας τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ Δ1⁶ (πίν. 210γ), στὴν διάσωση στοιχείων καί πληροφοριῶν πού ἦταν ἐνδεχόμενον νά χαθοῦν μέ τὴν κατὸλίσθηση τῶν χωμάτων. Ἀπὸ τὴν ἔρευνα στὴν τομὴ Δ6 - α1 ἀποκαλύφθηκαν κτιριακὰ λείψανα,

1. Ὅλα τὰ νομίσματα πού προῆλθαν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ καθαρίστηκαν στὸ Νομισματικὸ Μουσεῖο. Στὴν Διευθύντρια τοῦ Μουσείου ΜΑΝΤΩ ΟΙΚΟΝΟΜΙΔΟΥ καί στίς συνεργάτιδες τῆς ἐκφράζω τίς πρὸς θερμὸς μου ἐυχαριστίες γιὰ τὴν ταύτιση τῶν νομισμάτων καί τίς πληροφορίες πού πάντοτε παρέχουν μέ ξεχωριστὴ προθυμία.

2. Πρβ. ΠΑΕ 1981, πίν. 222β καί ΠΑΕ 1982, πίν. 188α.

3. Οἱ κατεργασμένοι λίθοι τοποθετήθηκαν χωριστά μέ ἰδιαίτερη ἐνδειξη, ἐνῶ μέ τοὺς ἀκατέργαστους ὁ ἐμπειρὸς τεχνίτης, φύλακας τῶν Ἀρχαιοτήτων Μανόλης Δεσποτίδης ἔκτισε πρόχειρη, ἀλλὰ ἀσφαλῆ, ξερολιθιά μέ σκαλιά γιὰ νά διευκολυνθεῖ ἡ ἐπικοινωνία μεταξὺ τῶν τομέων τῆς ἀνασκαφῆς.

4. Οἱ διαστάσεις τῶν τετραγώνων εἶναι 4 × 4 μ., ὁ διαχωριστικὸς διάδρομος μεταξὺ τούτων πλ. 1 μ.

5. Οἱ διαστάσεις τῆς τομῆς πλ. 2.50 καί μήκ. 6.35 στὴν δυτικὴν παρεῖα καί 6.05 μ. (στὴν ἀνατολική) ὑπαγορεύτηκαν ἀπὸ τὰ κτιριακὰ λείψανα.

6. Ὁ δυτικὸς τοίχος τοῦ Δ1 ἦταν ὁρατὸς μόνον στὴν ἐσωτερικὴν παρεῖα ὑψ. 1.27 καί πάχους 0.60. Πρβ. ΠΑΕ 1981, 316, πίν. 223α καί ΠΑΕ 1982, πίν. 188α.

πού ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴν τοιχοδομία (πίν. 210γ) καὶ τὰ κινητὰ εὐρήματα ἀντιπροσωπεύουν διάφορες οἰκοδομικὲς φάσεις. Τὰ κινητὰ εὐρήματα, ἃν καὶ δὲν προέρχονται ἀπὸ στρώσεις ἀδιατάρακτες, μαρτυροῦν γιὰ τὴν συνεχῆ χρήση τοῦ χώρου ἀπὸ τὴν γεωμετρικὴ περίοδο ὡς τὸν 3ο μ.Χ. αἰῶνα· ποσοτικὰ ὑπερέχουν τὰ ὀστρακὰ ἀπὸ ἀγγεῖα ἐλληνιστικῶν χρόνων (μελαμβραφή, «μεγαρικὰ», πρῶιμα ἀρρετινά) καὶ τῆς Ρωμαϊοκρατίας («σάμια», «περγαμηνά» καὶ ἄλλα). Ἐκτός ἀπὸ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ ὀστράκων ἀπὸ ἄβαφα χρηστικά ἀγγεῖα, βρέθηκαν καὶ θραύσματα λύχνων διαφόρων ἐποχῶν, τμήματα εἰδωλίων καὶ λαβὴ πυραύνου μέ κεφαλὴ κισσοστεφοῦς Σίληνοῦ. Γιὰ τὴν σχετικὴ χρονολόγηση σημαντικὴ εἶναι ἡ ἀνεύρεση δύο νομισμάτων διαφορετικῶν ἐποχῶν: τὸ ἓνα, ἀρκετὰ φθαρμένον, ἀνήκει στοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους (3ος - 2ος π.Χ. αἰ.) πιθανῶς Ἀνδρου, βρέθηκε σὲ στρώση, τουλάχιστον κατὰ τὸπους, ἀδιατάρακτη. Τὸ δεύτερο, χρονολογεῖται στὸν 3ο μ.Χ. αἰ., εἰκονίζει τὸν αὐτοκράτορα Ἀντωνιανὸ Κλαύδιο Β' Γοθικό (268 - 270 μ.Χ.) καὶ μολονότι προέρχεται ἀπὸ τίς ἐπιχώσεις τῆς πρὸς Νότον ἐπέκτασης τῆς τομῆς Δ6 - α1¹, ἀποτελεῖ σημαντικὴ μαρτυρία γιὰ τὴν κατοίκηση τοῦ χώρου στὴν ὕστερη Ρωμαϊοκρατία.

TETPAGWNO
Δ6/1

Ἀπὸ τὴν ὀλιγοήμερη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στό τετράγωνο Δ6/1 ἀποκαλύφθηκαν κτιριακὰ κατάλοιπα (παρένθ. πίν. ΙΕ'), τὰ ὁποῖα, σύμφωνα μέ τίς ὡς τώρα ἐνδείξεις, ἀσφαλῶς σχετίζονται μέ τὰ τμήματα τῶν τοίχων τῆς τομῆς Δ6 - α1. Καὶ ἐδῶ ἡ κεραμικὴ ἀνήκει κυρίως στοὺς ἐλληνιστικοὺς χρόνους.

Ἡ ὁλοκλήρωση τῆς ἔρευνας στό τετράγωνο Δ6/1, ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ τετραγώνου Δ6/2 καὶ ἡ μελέτη τῶν παρακείμενων κτιριακῶν καταλοίπων καθὼς καὶ ἡ συνεξέταση ὅλων τῶν εὐρημάτων, θά ὀδηγήσουν σὲ χρονολογικὴ διακρίση τῶν οἰκοδομικῶν φάσεων τοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματος δυτικὰ καὶ βορειοδυτικὰ ἀπὸ τὸν ναὸ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων.

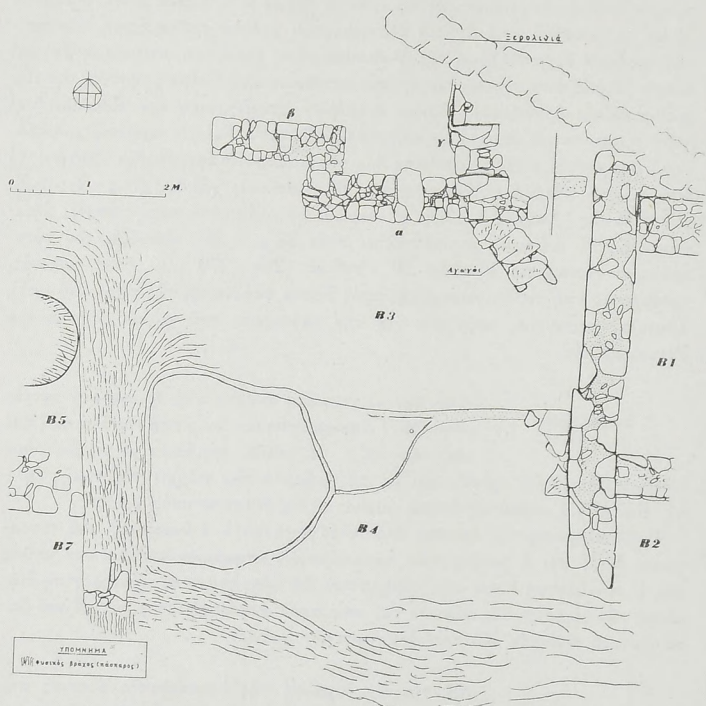
ΚΤΙΣΜΑ Β4

Μέ τὴν ὁλοκλήρωση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στό Β4 (παρένθ. πίν. ΙΕ', εἰκ. 2) διαπιστώθηκε ἡ παρουσία λαξευμάτων στὸν φυσικὸ βράχο, στὸν «πάσπαρο», τὰ ὁποῖα πιθανῶς σχετίζονται μέ τὸν λιθόκτιστο ἀγωγὸ τοῦ κτίσματος Β3². Τὰ κινητὰ εὐρήματα, ἃν καὶ λόγω τῆς κατωφέρειας τοῦ ἐδάφους δὲν εἶναι ἀσφαλῶς («στρωματογραφημένα»), δὲν διαφέρουν χρονικὰ καὶ εἰδολογικὰ ἀπὸ

1. Ἡ προέκταση τῆς τομῆς Δ6 - α1 πρὸς Νότον, στὴν θέση πού ἦταν ὁ λιθοσωρὸς (μῆκ. 4.40 μ.) ὑπακούετο ἀπὸ τὴν ἀνάγκη νὰ διαμορφωθεῖ ὁ χώρος, ἀφοῦ ἐρευνηθεῖ ἐν μέρει.

2. Βλ. ΠΑΕ 1982, 293, εἰκ. 10: ὡς σημειωθεῖ ὅτι ἐσφαλμένα ἀναγράφεται Β4 ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ Β3.

ἐκεῖνα τῶν παρακειμένων κτισμάτων: ὄστρακα ἀπὸ ἀνάγλυφα ἀγγεῖα, «μεγα-
ρικά» καὶ μελαμβραφή καθὼς καὶ δύο ἐλεφαντοστέινα ἀντικείμενα τῶν ἐλληνι-
στικῶν χρόνων.

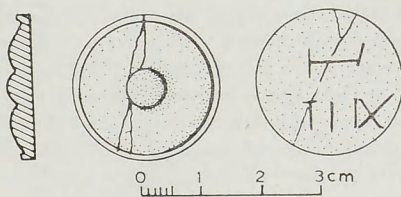
Εἰκ. 2. Λεπτομέρεια τοῦ κτίσματος B4.

Ἡ κτιριακὴ μορφή καὶ ὁ προορισμὸς τοῦ ἀρχιτεκτο-
νικοῦ χώρου ποὺ ἀποκαλύφθηκε νότια ἀπὸ τὸ κτίσμα
B5¹ δὲν ἔχουν ἀκόμα ἀποσαφηνιστεῖ. Μὲ τὴν ἀνασκα-
φικὴ ἔρευνα στὸ B7 ἀποκαλύφθηκε ὁ νότιος τοῖχος τοῦ B5 σὲ ὅλο τὸ σωζό-
μενο ὕψος (1.20 μ. ὡς τὰ θεμέλια) καὶ ἀποσαφηνίστηκαν τὰ ἀνατολικά ὅρια

TOMEAS γ
B7

1. Βλ. ΠΑΕ 1982, 287 κέ. πλν. 189α - β, εἰκ. 8.

τοῦ κτίσματος Δ2 (παρ. πίν. ΙΕ', πίν. 211β) καί τά δυτικά τοῦ Β4 (εἰκ. 2). Ἡ ἔρευνα στό Β7 ἐπεβεβαίωσε καί τίς διαπιστώσεις σχετικά μέ τήν διαδοχή τῶν στρώσεων κατά τήν στρωματογραφική ἔρευνα στό ἐσωτερικό τοῦ Β5, ὁ νότιος τοῖχος τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τόν βόρειο τοῦ Β7 (παρένθ. πίν. ΙΕ'). Τά κινητά εὐρήματα πού προῆλθαν ἀπό τό Β7 καί ἡ τοιχοδομία τῶν οἰκοδομικῶν λειψάνων ἐπιτρέπουν νά διακρίνομε μέ σχετική βεβαιότητα τουλάχιστον δύο, χρονικά διαφορετικές, οἰκοδομικές φάσεις. Μέ τήν χρονικά παλαιότερη, πιθανῶς ὅχι τήν πρωταρχική χρήση τοῦ χώρου, συνδέονται τά κινητά εὐρήματα.

Εἰκ. 3. Ἐλεφαντοστέινη «tessera» ἀπό τό Β7.

ἡ κεραμική καί ἓνα χάλκινο νόμισμα τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων. Στήν ἴδια περίοδο χρονολογοῦνται καί ἀρκετά θραύσματα λύχνων καθώς καί δέκα πήλινα ὑφαντικά βάρη διαφόρων τύπων, τά ὁποῖα βρέθηκαν στό δάπεδο τοῦ κτίσματος καί πιθανῶς ὑποδηλώνουν τήν παρουσία κάθετου ἀργαλειοῦ¹. Στήν χρονικά νεώτερη φάση τῆς χρήσης τοῦ χώρου ἀνήκουν πολλά ὄστρακα ἀπό ἀγγεῖα μέ στυλινό ἐρυθρό γάνωμα, «σάμια» καί «περγαμηνά», θραύσματα σκευῶν ἀπό φουσητό ἀδιάφανο καί διαφανές γυαλί καί μιᾶ ἐνεπίγραφη ἐλεφαντοστέινη «tessera» (εἰκ. 3). Τά κινητά εὐρήματα ἀπό τήν ἀνώτερη στρώση «τῶν πεσμένων λίθων», πού σέ πολλά σημεῖα ἦταν διαταραγμένη, χρονολογοῦνται κατά τό μεγαλύτερο μέρος στούς ὅψιμους ρωμαϊκοὺς χρόνους καί πιθανῶς ἀντιπροσωπεύουν τήν χρονικά τελευταία φάση τῆς ἐγκατάλειψης τοῦ χώρου.

Δ2

Στό κτίσμα Δ2 ὁλοκληρώθηκε ἡ ἀνασκαφική ἔρευνα τοῦ λαξευμένου στόν φυσικό βράχο, στόν «πάσσαρο», μεγάλου φρέατος (παρένθ. πίν. ΙΕ', πίν. 212α) βάθους 5.02 μ. καί μεγίστης διαμ. 4.90 (διάμ. στομίου 0.95 μ.)². Τά εὐρήματα κάτω ἀπό τό στῶμα τῶν νεωτέρων ἐπιχώσεων, πάχους 3.50 καί κατά τόπους 4 μ.,

1. Τά πήλινα βαρίδια καθώς καί ἓνα λίθινο βρέθηκαν συγκεντρωμένα σέ ἀπόσταση 1.10 μ. ἀπό τόν βόρειο τοῖχο καί 0.70 ἀπό τόν δυτικό.

2. Πρβ. ΠΑΕ 1982, 299 - 300, εἰκ. 13 πίν. 193β καί 194α.

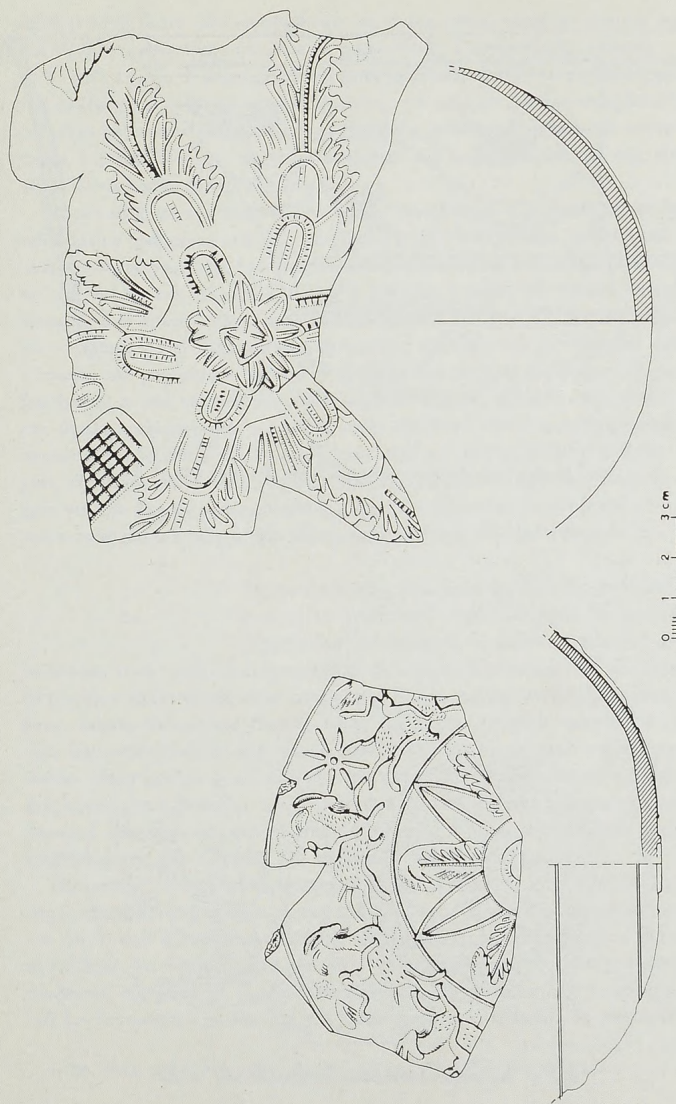
εἶναι ἀναρίθμητα. Τὴν πρώτη θέση ἔχει ἡ κεραμικὴ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων: χρηστικά σκεύη διαφόρων τύπων, πινάκια, ἀμφορεῖς, πίθοι, ἐπιτραπέζια καὶ μαγειρικά σκεύη. Ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴν μελέτη τῆς ἐλληνιστικῆς κεραμικῆς καὶ γιὰ τὴν ἐρμηναίαν, προορισμὸ καὶ χρῆση, τῶν παρακειμένων κτισμάτων ἔχουν τὰ ἀπὸ πολλὰ ὄστρακα ἀπὸ ἀνάγλυφα ἀγγεῖα (εἰκ. 4α - β), πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνανῇκουν καὶ συγκολλοῦνται, καὶ κυρίως θραύσματα ἀπὸ πήλινες μῆτρες, ἡ σχετικὰ συχνὴ παρουσία τῶν ὁποίων ἐνισχύει σημαντικὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς ὑπαρξῆς ἐργαστηρίου παραγωγῆς ἀγγείων αὐτῆς τῆς κατηγορίας¹. Τὰ ὑπολείμματα ἀγγείων μὲ ἀτελὴ ὕπτησιν καθὼς καὶ ἀρκετὰ κομμάτια ἄψητου κατεργασμένου πηλοῦ καὶ ἄλλα ὀξιδωμένοι πηλοῦ ὁδηγοῦν ἀβίαστα στὴν ἀναζήτησιν κεραμικοῦ κλιβάνου στὰ παρακείμενα κτίσματα².

Γιὰ τὴν παλαιότερη χρῆσιν τοῦ φρέατος ὡς ἀποθέτη «ἄχρηστων» ἀντικειμένων ξεχωριστὴ σημασία ἔχει ἡ ἀνεύρεση μελαμβαφῶν ἀγγείων μὲ στιλπνὸ γάνωμα καὶ συχνὰ προσεγμένη ἐντυπὴ διακόσμηση στὸ ἐσωτερικόν. Τὴν χρονολόγησιν τῶν στρώσεων τῶν «ἀπορριμμάτων» βοηθεῖ καὶ ἡ παρουσία ὀστράκων ἀπὸ ἀγγεῖα τοῦ τύπου «δυτικῆς κλιτύος» (εἰκ. 5, πίν. 212γ), ἀπὸ λαγῆνους καὶ τὰ πήλινα μυροδοχεῖα. Γιὰ τὴν χρῆσιν τῆς «στέρνας» ὡς καὶ τοὺς ὕστερους ἐλληνιστικούς χρόνους καὶ πιθανῶς ὡς τὸν πρώτον 1ο μ.Χ. αἰ., μαρτυροῦν τὰ ἀπὸ πολλὰ θραύσματα ἀπὸ σκεύη μὲ στιλπνὸ ἐρυθρὸ γάνωμα, καὶ «περγαμηνά», «σάμια» καὶ ἀρρετινά, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ξεχωρίζει γιὰ τὸ σχῆμα, τὸ εἰκονογραφικὸ θέμα καὶ τὴν ποιότητα τοῦ στιλπνοῦ γανώματος ὑπίποδο καλυκώσχημο ποτήριον μὲ ἀνάγλυφες παραστάσεις τῆς Ἀφροδίτης στὸν τύπον τῆς Ἀναδυομένης, μεταξὺ ἐρωτιδῶν πού κρατοῦν «γυρλάντες» (πίν. 213α, 213β). Στὰ πήλινα ἀντικείμενα τῆς «στέρνας» συγκαταλέγονται καὶ λύχνοι διαφόρων τύπων καὶ ἐργαστηρίων (πίν. 214α). Ἀπὸ τὰ πήλινα εἰδώλια, κεφαλές (πίν. 214β) καὶ θραύσματα, ἰδιαίτερη σημασία ἔχει ἡ εὐμεγέθους κεφαλὴ παγωνοφόρου ἀνδρός³ (πίν. 214γ - δ)· ὅπως δείχνουν τὰ δακτυλικά ἀποτυπώματα στὴν ὀπίσθια ἡμιτελὴ ὄψη τοῦ κρανίου καὶ στὴν κόμη καὶ ἄλλες τεχνικές λεπτομέρειες, πιθανῶς πρόκειται γιὰ «σπουδὴν» ἐργαστηρίου ἢ γιὰ πρόπλασμα γιὰ τὴν κατασκευὴ χαλκοῦ ἀγαλματίου. Σημαντικός εἶναι καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀντικειμένων ἀπὸ διάφορα ὑλικά: θραύσματα ἀπὸ γυαλί, κυρίως ψῆφοι, καὶ ἀπὸ μόλυβδο ὅπως τὸ ἐνεπίγραφο στρογγυλὸ «σταθμίον» (εἰκ. 6, πίν. 215γ - δ), ἄγκυρα, σύνδεσμοι κ.ἄ., καθὼς καὶ ἀπὸ χαλκὸ καὶ λιγοστά ἀπὸ σίδηρο. Ἐργαστηριακὴ δραστηριότητα προδίδουν καὶ οἱ λίθινοι τριπτῆρες καὶ ἄλλα ἐργαλεῖα καὶ μῆτρες (πίν. 212β) πού βρέθηκαν στὰ βαθύτερα στρώματα. Γιὰ τὴν χρονολόγησιν τῶν στρώσεων σημαντικὴ θὰ εἶναι καὶ ἡ ταῦτιση

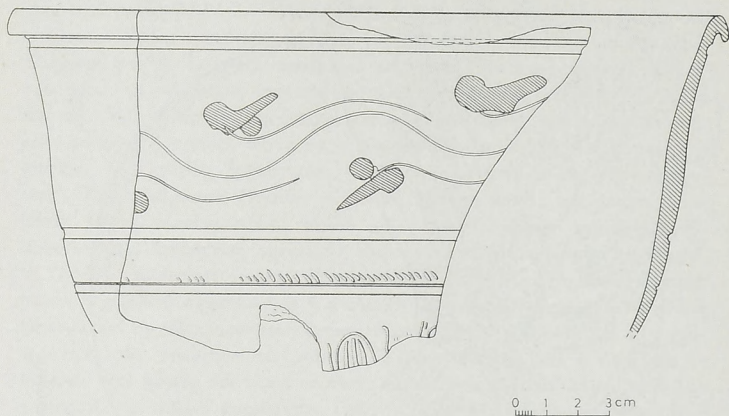
1. Πρβ. ΠΑΕ 1982, 302 σημ. 1 καὶ 303 σημ. 1.

2. Πρβ. δ.π. 301 σημ. 1.

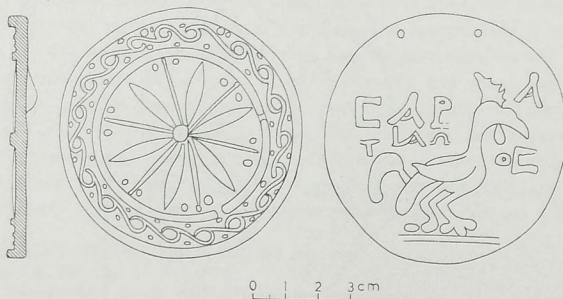
3. Βλ. Ἐργον 1983, 82, εἰκ. 103 (ἀπὸ παραδρομὴ γράφεται ὕψ. 1.25 μ. ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ 11.25 μ.).

Εικ. 4. Θραύσματα «μεγαρικῶν» σκύφων.

Εἰκ. 5. Θραῦσμα ἀγγείου τύπου «δυτικῆς κλιτύος» ἀπό τό Δ2.

Εἰκ. 6. Μολύβδινο ἐνεπίγραφο «σταθμίον» ἀπό τό Δ2.

καί ἡ μελέτη ὅλων τῶν νομισμάτων, τὰ ὅποια ὅπως φαίνεται ἀπό τό σχῆμα καί τό βάθος ἀνήκουν, στό σύνολό τους, στούς ἑλληνιστικούς χρόνους.

Ὁ καθαρισμός, ἡ συντήρηση καί ἡ συγκόλληση καί ἡ συστηματική μελέτη τοῦ πλῆθους τῶν εὐρημάτων τοῦ φρέατος στό κτίσμα Δ2 ἀσφαλῶς θά ὀδηγήσει στήν ἐπίλυση πολλῶν προβλημάτων ὅχι μόνον τοῦ κτιριακοῦ συγκροτήματος ΒΔ ἀπό τόν νάό, ἀλλά θά συμβάλει καί στήν ἀνασύσταση τῆς εἰκόνας τῆς ἑλληνιστικῆς πόλης τῆς Μινώας.

Παράλληλα μέ τήν ἔρευνα στό φρέαρ συνεχίσουμε τήν ἀνασκαφική ἔρευνα τοῦ βορείου τμήματος τοῦ Δ2, σέ χῶρο μικρῶν διαστάσεων, μεταξύ τοῦ στομίου τῆς «στέρας» καί τοῦ Β7 καί τοῦ βορείου ὀρίου τῶν τετραγώνων Δ6/1 καί Δ6/2 (παρένθ. πίν. ΙΕ'). Καί ἐδῶ ἡ στρωματογραφική εἰκόνα γενικά δέν διαφέρει ἀπό ἐκείνη τῶν παρακειμένων χώρων Β5 καί Β7. "Ομοια εἰδολογικά — κεραμική καί θαυῆματα ἀπό γυάλινα σκεύη — καί χρονολογικά — ἑλληνιστικῶν καί ρωμαϊκῶν χρόνων — εἶναι καί τὰ κινητὰ εὐρήματα. Ξεχωρίζει ἕνα θαυῆμα ἀπό τό πρόσωπο ἑλληνιστικοῦ πῆλινου εἰδωλίου (ῥψ. 0.033) γιά τήν ὑψηλή καλλιτεχνική ποιότητα στήν ἀπόδοση τῶν χαρακτηριστικῶν. Ἡ παρουσία νομίσματος τοῦ 3ου μ.Χ. ἀποτελεῖ μιᾶ ἀκόμη ἔνδειξη γιά τήν συνέχιση τῆς ζωῆς στήν πόλη ὡς τοῦς ὄψιμους ρωμαϊκοῦς χρόνους. Σοβαρό στοιχεῖο γιά τόν ἀρχικό προορισμό τοῦ χώρου ὡς ἐργαστηρίου εἶναι καί τὰ λαξεύματα στόν φυσικό βράχο, δύο αὐλακοειδή καί ἕνα κυκλικό (παρένθ. πίν. ΙΕ').

Δ4 Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στό Δ4¹ ἦταν ἰδιαίτερως ἀποδοτική, τόσο ὡς πρός τὰ κινητὰ εὐρήματα ὅσο καί ὡς πρός τὰ νέα στοιχεῖα πού ἀποκαλύφθηκαν στόν χῶρο πού ἐρευνήθηκε ὡς τώρα. Πρόκειται γιά αὐλακοειδεῖς «ἀγωγούς» λαξευμένους στόν φυσικό βράχο καί γιά λακκοειδή ὀρύγματα, φρεάτια, ἀνίσου βάθους καί διαφορετικῆς διαμέτρου (παρένθ. πίν. ΙΔ'). Ἰδιαιτέρα σημαντική ἔνδειξη γιά τήν ἐρμηνεία τῶν φρεατίων εἶναι ὁ πηλός διαφόρων τύπων (διαφορετικό χρῶμα, ὑφή, σύσταση) πού περιεῖχαν τὰ φρεάτια. Ἡ διαμόρφωση τοῦ δαπέδου τοῦ Δ4 καί ἡ ἀνεύρεση πῆλινης μήτρας γιά τήν κατασκευή «μεγαρικοῦ» σκύφου καθῶς καί ἑνός λίθινου σφηνοειδοῦς ἐργαλείου ἐπιβεβαιώνουν τήν ὑπόθεση ὅτι πρόκειται γιά ἐργαστήριον.

Ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσες παρατηρήσεις ἔγιναν ἐπίσης σχετικά μέ τήν στρωματογραφία, ἐπεὶδὴ στά περισσότερα σημεῖα τῶν δύο τετραγώνων Δ4/1 καί Δ4/2 πού ἐρευνήθηκαν ἐφέτος, τὰ χῶματα ἦταν ἀδιατάρακτα. Ἐτσι διαπιστώθηκε ὅτι τό «στρώμα φωτιᾶς» πού ἀπαντᾶται σέ ὁλόκληρο τόν χῶρο συνδέεται, σύμφωνα μέ τίς ὡς τώρα ἐνδείξεις, μέ τήν φάση τῆς «καταστροφῆς» τοῦ ἐργαστηριακοῦ χώρου καί τήν μετασκευή του, πιθανῶς σέ κατοικία.

Τά κινητά εὐρήματα καί κυρίως οἱ ἀπανθρακωμένες ὀργανικές ὕλες, τὰ ὑπολείμματα τῆς τέφρας, τὰ ὀστά ζώων, τὰ ὀστρεα (πορφύρες, πατελίδες κ.ἄ.), ὅταν ἀναλυθοῦν καί συνεξετασθοῦν μέ τὰ ἄλλα κινητά εὐρήματα, θά δώσουν ἀσφαλέστερα στοιχεῖα γιά τίς χρήσεις τοῦ χώρου καί τήν ἀκριβή χρονολόγηση τῶν «ἐπιπέδων ζωῆς».

Ἀπό τά κινητά εὐρήματα σημαντική θέση ἔχει ἡ κεραμική τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων, ὀστρακα ἀπό μελαμβασή καί «μεγαρικά» ἀγγεῖα· θραύσματα λύχνων, πηλίνων εἰδωλίων, μεταλλικά ἀντικείμενα, ὅπως θραῦσμα ἀπό μολύβδινο κτένι καθῶς καί γυάλινες ψῆφοι καί θραύσματα ἀπό ἐλεφαντοστέινα, κεφαλή ἀπό μαρμάρينو ἀγαλμάτιο (πίν. 215α - β) καί ἄλλα, συγκαταλέγονται μεταξύ τῶν εὐρημάτων. Σημαντική εἶναι καί ἡ μερική ἀποκάλυψη κονιάματος μέ λευκορόδινο ἐπίχρσιμα *in situ*, στό δάπεδο (φυσικό βράχο) σέ ὥρο μισῶν διαστάσεων στό τετρ. Δ4/2. Ἡ συνέχιση τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στό νότιο τμήμα τοῦ Δ4 καί ἡ συστηματική μελέτη τῶν εὐρημάτων καί τῆς ἐσωτερικῆς διάρθρωσης τοῦ χώρου, ἐλπίζομε, ὅτι θά διευκρινίσουν πολλά, ἀκόμη ἀναπάντητα ἐρωτήματα.

2. ΑΝΩ ΠΟΛΗ

ΤΕΙΧΟΣ

Ἡ μακρόχρονη¹ περισυλλογή ὀστράκων ἀπό ἀγγεῖα γεωμετρικῶν χρόνων στήν κορυφή τοῦ ὄρους Μουντουλιά² καί ἡ παρουσία κτιριακῶν λειψάνων («καθόριστος χρονολογίας») ὀδήγησε σέ ὀλιγοήμερη συστηματική ἐπιφανειακή ἔρευνα κατὰ τήν δεύτερη ἀνασκαφική περίοδο, φωτογράφηση τῶν οἰκοδομικῶν λειψάνων καί σχεδιαστική ἀποτύπωση ἑνός τμήματος τοῦ «ὑψηλοῦ χωραφότοιχου» πού περιβάλλει τήν ἀνατολική πλαγιά τῆς ἀκρόπολης³ (πίν. 216). Ὁ ὑψηλός «χωραφότοιχος» ἀπό Β πρὸς ΝΑ σώζεται σέ ὕψος 3,20 μ. καί μῆκος 37,70 μ. Στήν ὁρατή, ἐξωτερική παρειά, εἶναι κτισμένος μέ μεγάλες πλάκες ἀπό σχιστόλιθο («πάσπαρο»), ἀκάνονιστου σχήματος, χωρίς συνδετικό ὑλικό (πίν. 217), ἀλλά μέ μικρότερες πέτρες σφηνωμένες στά κενά· ἐκτός ἀπό τίς λειχίνες πού καλύπτουν σέ παχύ στρώμα σχεδόν ὅλη τήν ὕψη τοῦ τοίχου, ἡ κατάσταση διατήρησης εἶναι ἀρκετά ἱκανοποιητική. Στή ΒΑ ἀπόληξη φαίνεται πὺς ὁ «χωραφότοιχος» ἐπισκευάστηκε, «μεταχτίστηκε», ἀπό τοὺς ἰδιο-

1. Τήν περισυλλογή τῶν ὀστράκων στήν Μινώα ἀρχίσαμε μέ τόν φύλακα Ἀρχαιοτῆτων Μανόλη Δεσποτίδη ἀπό τό 1970. Ἀπό τό 1981 πού ἄρχισε ἡ συστηματική ἔρευνα τῆς Μινώας ἀπό τήν Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία ἡ ἐπιφανειακή ἔρευνα ἐπεκτάθηκε καί στήν ἀκρόπολη. Ὅλα τὰ ὀστρακα πού προέρχονται ἀπό περισυλλογές τῶν φοιτητῶν καί τῶν φυλάκων ἀρχαιοτῆτων φυλάσσονται στό Μουσεῖο Ἀμωργοῦ καί ἔχουν καταγραφῆ μέ ἐνδειξη τῆς χρονιάς καί τῆς θέσης πού βρέθηκαν: πρβ. ΠΑΕ 1981, 322 σημ. 9.

2. Πρβ. ΠΑΕ 1981, 307.

3. Βλ. ΠΑΕ 1982, 304 σημ. 2 καί 3, εἰκ. 17 καί πίν. 199 - 200.

κτῆτες τοῦ χωραφιοῦ μέ τίς ἴδιες τίς πέτρες πού προφανῶς εἶχαν κατακρημνιστεῖ· στό ἴδιο σημεῖο βρίσκεται μικρό πρόχειρα κτισμένο ἀνοιγμα, «ἐμπασά», γιά τήν πρόσβαση στόν βοσκοτόπο ἀπό τό μονοπάτι πού ὀδηγεῖ στήν Κάτω Πόλη καί στό λιμάνι.

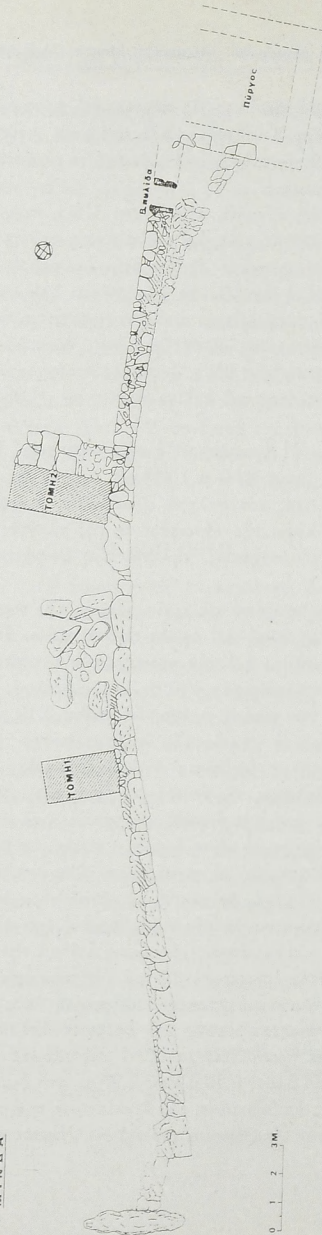
Ἡ ἐφετινή, πενθήμερη ἐργασία στήν Ἄνω Πόλη περιορίστηκε σέ ἐπιφανειακό καθαρισμό γιά τήν ἀποκάλυψη τοῦ πλάτους τοῦ τοίχου καί στήν ἀνασκαφική ἐρευνα δύο δοκιμαστικῶν τομῶν στήν ἐσωτερική πλευρά. Ὁ ἐπιφανειακός καθαρισμός καί ἡ ἀποψίλωση ἔδειξαν ὅτι ὅλη σχεδόν ἡ κατωφερής ἔκταση τοῦ χώρου πού περικλείεται ἀπό τόν προστατευτικό τοῖχο, καλύπτεται ἀπό μεγάλες σχιστόπλακες οἱ ὁποῖες, ὅπως διαπιστώνεται ἀπό μερικές πού σώζονται στήν ἀρχική τους θέση, ἀσφαλῶς προέρχονται ἀπό τήν ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου, τό πλάτος τοῦ ὁποῖου εἶναι 0.80 - 0.98 μ.

ΤΟΜΗ 1

Ἡ ἀνασκαφική ἐρευνα στήν τομῇ 1 (πλ. 1.50 καί μήκους 3.50 μ.) ἔφθασε ὡς τόν ἀνώμαλο, φυσικό βράχο, τόν σκληρό σχιστόλίθο, ὁ ὁποῖος ἀποκαλύφθηκε

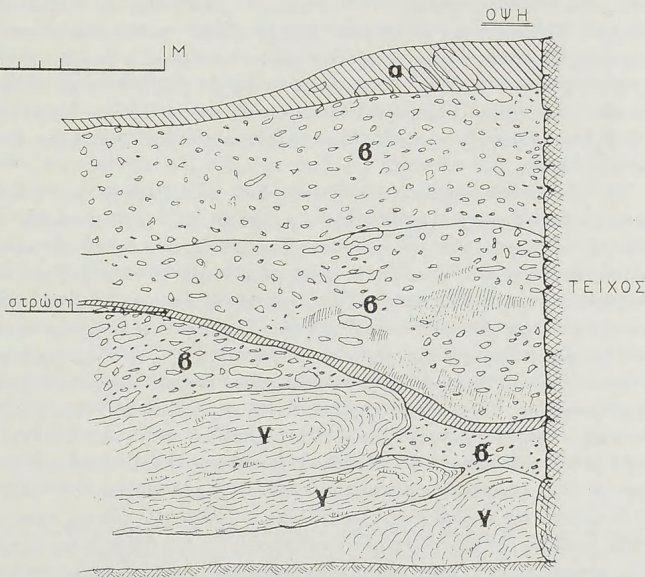
σέ διαφορετικό βάθος λόγω τῆς κατωφέρειας τῆς πλαγιᾶς (2.10 ἕως 2.90 μ. ἀπό τό σταθερό σημεῖο μετρήσεως, τήν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου) (εἰκ. 7, πίν. 218α - β).

Ὅπως διαπιστώνεται καί ἀπό τίς τρεῖς παρειές τῆς τομῆς ἡ κάθετη στρωματογραφία παρουσιάζει σαφή καί ἐνιαία εἰκόνα: κάτω ἀπό τήν ἐπιφανειακή στρώση πάχ. 0.15 - 0.20 μ., ἡ ὁποία περιεῖχε οὐσιαστικά μόνον ρίζες φυτῶν, τό στρώμα μέ τά ἀποπελεκήματα σχίστου καί μεγάλους λίθους ἀκανόνιστου σχήματος ἔφθανε ὡς τόν φυσικό βράχο, ὡς βάθος 2.10 μ. καί 2.90 μ. στήν ΝΑ γωνία τῆς τομῆς, στό σημεῖο τῆς ὑποθεμελίωσης τοῦ τοίχου (εἰκ. 8). Διαφορετική ἦταν μόνον ἡ ὀριζόντια στρωματογραφία: τά ἀποπελεκήματα ἀπό τίς μικρές σχιστόπλακες τῆς ἐσωτερικῆς παρειᾶς κάλυπταν μικρή μόνον ἔκταση, 0.30 - 0.50 μ. ἀπό τήν ἐσωτερική παρειά, ἐνῶ οἱ ἀκατέργαστοι, μεγαλύτεροι λίθοι ἔφθαναν ὡς τό νότιο ὄριο τῆς τομῆς, σέ μήκος 3 περίπου μέτρων. Ἀς σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι οἱ μεγαλύτεροι λίθοι ἐντοπίστηκαν στά σημεῖα ἐκεῖνα, ὅπου ὁ φυσικός βράχος βρίσκεται σέ μεγαλύτερο βάθος καί σχηματίζει μεγάλες κοιλότητες. Πρόκειται λοιπόν γιά λιθορριπή, γιά «μπάζωμα» ἐξισωτικό τοῦ ἀνώμαλου βράχου, καί προφανῶς χρησίμευε καί γιά τήν ἀντιστήριξη τοῦ μικροῦ πάχους τοίχου στήν ἐσωτερική πλευρά. Ἡ παρουσία κεραμικῆς, ὀστράκων ἀπό ἀγγεῖα τροχήλατα μέ γραπτή διακόσμηση (πίν. 219α, 219β-γ) καί ἀγγεῖα μέ μελάνο «γάνωμα» καθῶς καί ὀστρακα ἀπό ἄβαφα, χειροποίητα, ἀπό ἀκάθαρτο πηλό μέ προσμίξεις χαλικιῶν καί μαρμαρυγία, σέ ὅλη τήν ἔκταση τῆς τομῆς καί ἀπό βάθος 0.70 μ. ἕως 2.90 μ., στά θεμέλια καί στήν στρώση τῆς ὑποθεμελίωσης, ἐπιβεβαιώνει τήν διαπίστωση πῶς πρόκειται γιά «μπάζωμα» σύγχρονο μέ τήν οἰκοδόμηση τοῦ τοίχου. Ἐκτός ἀπό τά ὀστρακα ἀγ-

Είλ. 7. Γεωμετρικό τείχος, τομές 1 και 2.

γείων («ύποπρωτογεωμετρικῶν») καὶ γεωμετρικῶν χρόνων μέ τήν χαρακτηριστική γραπτή γραμμική διακόσμηση ἑμοκέντρων ἡμικυκλίων καὶ κύκλων (πίν. 219β), ἥ ἀπλῶς παραλλήλων γραμμῶν καὶ ζωνῶν μέ ἐναλλασσόμενο χρῶμα, ἀνοικτό καὶ σκοτεινό, βρέθηκαν καὶ μερικά θραύσματα λεπίδων καὶ πυρήνων ὀψιανοῦ καθὼς καὶ θαλάσσια ὕστρεα, πατελίδες, καὶ λιγοστά ὀστά ζώων. Τά περισσότερα ὕστρεα μέ γραπτή διακόσμηση προέρχονται ἀπό τήν κατώτερη στρώση μέ τά ἀποτελεχέματα σχίστου, σέ ἐπαφή μέ τόν φυσικό

Εἰκ. 8. Γεωμετρικό τεῖχος, τομή 1, στρωματογραφία δυτ. παρεῖας [α: humus, β: ἀποτελεχέματα (λατύπη), γ: φυσικός βράχος].

βράχο. "Ενα πῆλινο κωνικό σφονδύλι βρέθηκε σχεδόν σφηνωμένο στήν παρεῖα τοῦ τοίχου σέ βάθος 2.10 μ.

Ἡ ἐσωτερική παρεῖα τοῦ τοίχου εἶναι κτισμένη μέ σχεδόν εὐθύγραμμες σειρές ἀπό μικροῦς λίθους ἀκανόνιστου σχήματος, χωρίς συνδετικό ὕλικό μέ «μολώματα» (χαλίκια) στά κενά καὶ δίνει τήν ἐντύπωση φροντισμένης τοιχοδομίας (πίν. 218β). "Ολοι οἱ λίθοι πού χρησιμοποιήθηκαν τόσο γιά τό κτίσιμο τοῦ τοίχου τῆς ἐξωτερικῆς πλευρᾶς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς παρεῖας ὅσο καὶ γιά τήν λιθορριπή, προέρχονται ἀπό τό γειτονικό λατομεῖο σχίστου πού

βρίσκεται σέ μικρή απόσταση ἀπό τήν ἐσωτερική παρειά τοῦ τοίχου, μόλις 7.50 μ. ἀπό τό νότιο ὄριο τῆς τομῆς 1.

ΤΟΜΗ 2

Καί ἐδῶ τά ἀδιατάρακτα στρώματα στό ἀνατολικό κυρίως τμήμα τῆς τομῆς 2 παρουσιάζουν τήν ἴδια εἰκόνα, ἐκτός ἀπό τό ὅτι τά ἀποπελεκήματα τῆς λατύπης καί τῆς λιθορριπῆς βρίσκονται σέ ὑψηλότερα ἐπίπεδα, λόγω τῆς ἀνωφέρειας τοῦ ἐδάφους. Εἰδολογικά καί τυπολογικά ὅμοια εἶναι καί ἡ κεραμική πού προῆλθε ἀπό τήν τομή 2: ὄστρακα ἀπό ἀγγεῖα μέ γραπτή διακόσμηση ὁμοκεντρων ἡμικυκλίων ἢ μέ μελανό («γάνωμα») καί ὄστρακα ἀπό ἀγγεῖα ἄβαφα χειροποίητα καθώς καί λίγα ὄστρακα ἀπό ἀνάγλυφους πῆθους μέ παράλληλες ταινίες (πίν. 220 - 221α) καί ἓνα θραῦσμα ἀπό πῆλινο εἰδῶλιο δυσδιάγνωστο. Ἀπό τήν ἐπιφανειακή στρώση περισυλλέξαμε τέσσερα θραύσματα ἀπό πῆλινα κεραμίδια.

Μέ τήν ἀνασκαφική ἔρευνα στήν τομή 2 διαπιστώθηκε ὅτι καί ὁ διαχωριστικός «χωραφότοιχος» (μῆκ. ὁρατό 3 μ. καί πλ. 1.20 μ.) πού συνδέει τά δύο ἀνδхра τοῦ χώρου, εἶναι ἀρχαῖος, κτισμένος μέ τόν ἴδιο τρόπο καί μέ τό ἴδιο ὕλικό τῆς ἐσωτερικῆς παρειᾶς τοῦ τοίχου στήν τομή 1. Ὁ τοίχος πού ἀποκαλύφθηκε στήν νότια ὀψή του εἶναι κάθετος στήν ἐσωτ. παρειά τοῦ «ὑψηλοῦ χωραφότοιχου», μέ τόν ὅποιον σέ βάθος 0.80 μ. ἀπό τήν ἄνω ἐπιφάνειά του («συμπλέκονται») καί σχηματίζουν γωνία· καί ὁ κάθετος τοίχος εἶναι θεμελιωμένος ἐν μέρει, ἐπάνω στόν ἀνισοῦψή φυσικό βράχο καί ἐν μέρει, στό σκληρό ἐρυθρόπο παρθένο γῶμα. Χαρακτηριστική εἶναι καί ἡ («πατούρα») τῆς θεμελίωσης πού προσέχει ἐλαφρά (0.80 - 0.10 μ.). Προβληματική πρὸς τό παρόν εἶναι ἡ ἐρμηνεία τοῦ προορισμοῦ τῶν πλακῶν πού προσέχουν καί τοῦ μικροῦ «ἀνοίγματος» στήν ἐσωτερική παρειά τοῦ «ὑψηλοῦ» χωραφότοιχου (πίν. 221β). Ἡ ὀλοκλήρωση τῆς ἀποκάλυψης τῶν δύο ἄλλων ὀψεων τοῦ κάθετου τοίχου (βόρειας καί δυτικῆς) μπορεῖ νά δώσει τήν σωστή λύση· ἡ ὑπόθεση ὅτι τό «ἄνοιγμα» προοριζόταν γιά «δοκοθήκη» καί οἱ προσέχουσες πλάκες «γιά πατήματα» τοῦ κτίστη, εἶναι πρὸς τό παρόν χωρίς ἔρευνα. Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ διαπίστωση, μετὰ ἀπό τόν ἐπιφανειακό καθαρισμό τῆς ἄνω ἐπιφάνειας τοῦ κάθετου τοίχου, ὅτι οἱ τρεῖς μονοκόμματα σχιστόπλακες (πλ. 1.20 μ. καί ὕψ. 0.20 μ.) βρίσκονται στήν ἀρχική τους θέση καί σχηματίζουν βαθμίδες· πιθανῶς πρόκειται γιά βαθμιδωτό ἀντερεισματικό τοῖχο γιά τήν ἐνίσχυση καί τήν ἀντιστήριξη τοῦ «ὑψηλοῦ χωραφότοιχου».

Ὁ ἐπιφανειακός καθαρισμός ἀπό τόν βαθμιδωτό τοῖχο ὡς τήν «ἐμπασά» ἀποκάλυψε τήν ἄνω ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου (πλάτος 0.80 - 0.90 μ. καί μῆκος 9.50 μ.): κάτω ἀπό τίς πέτρες τῆς («ἐμπασῆς») ἀποκαλύφθηκε ἐν μέρει πυλῖδα, κτισμένη μέ δολομιτικό ἀβεσστόλιθο ἀνοίγματος 1.20 μ. (εἰκ. 7 πίν. 222α). Σέ ἀπόσταση 1.60 μ. δυτικά ἀπό τήν πυλῖδα ἀρχισαν νά διαγράφονται τά ὅρια

κτίσματος, πιθανώς πύργου ή προμαχώνος (εικ. 7, πίν. 222β), ή αποκάλυψη του όποιου προγραμματίστηκε για τήν επόμενη ανασκαφική περίοδο.

"Όλα τά κινητά εύρηματα — κεραμική και όψιανός — από τίς δύο δοκιμαστικές τομές (1 και 2) προήλθαν από στρώματα άδιατάρακτα από τήν επιφάνεια ώς τά θεμέλια, και αποδεικνύουν ότι ό «ύψηλός χωραφότοιχος» είναι, χωρίς καμία άμφιβολία, αρχαίος.

Προβληματική φαίνεται προς τό παρόν ή άκριβής χρονολόγηση τών όστράκων από άβαφα χειροποίητα άγγεία, τά όποία παρουσιάζουν πολλές όμοιότητες στήν σύσταση του πηλού (έρυθρόχρωμος, άκάθαρτος με μαρμαρυγία και προσμίξεις χαλικιών) τόσο με τήν χειροποίητη κεραμική, πού βρέθηκε στήν Κάτω Πόλη (Τομέας Ναού, τομή ΝΔ/1), όσο και με τά όστρακα πού βρίσκονται διάσπαρτα σε όλες τίς πρωτοκυκλαδικές θέσεις τής 'Αμοργού.

"Όποια και άν αποδειχθεϊ τελικά ή χρονολόγηση τής άβαφης χειροποίητης κεραμικής πού βρέθηκε και στίς δύο τομές, ή παρουσία τών γραπτών ύπο-πρωτογεωμετρικών και κυρίως τών γεωμετρικών άγγείων¹ σε όλες τίς στρώσεις, στήν λιθορριπή και στα θεμέλια του «ύψηλού χωραφότοιχου», είναι απόλυτως δεσμευτική για τήν χρονολόγησή του στους ύψιμους γεωμετρικούς χρόνους. Στήν ίδια χρονολογική ένταξη οδηγούν άλλωστε ή τοιχοδομία και ό διαφορισμός τής έξωτερικής πλευράς από τήν έσωτερική παρειά². Επί πλέον οι διαστάσεις και πρό παντός, ή θέση³ του «χωραφότοιχου» στήν μοναδική προσπελάσιμη πλαγιά του όρους τής Μινώας δέν αφήνουν περιθώρια άμφιβολιών ότι πρόκειται για τμήμα προστατευτικού τείχους τών γεωμετρικών χρόνων⁴. Η διαπίστωση αυτή ένισχύεται και από τήν άπουσία κτιστού τείχους στα φύσει όχυρωμένα σημεία του όρους, στήν βόρεια κυρίως κλιτύ όπου οι άπότομοι, ύψηλοί κρημνοί προστατεύουν τήν άκρόπολη και όλη τήν άθέατη από τήν θάλασσα⁵, νότια πλαγιά στήν όποία είναι κτισμένη ή πόλη.

1. Στους γεωμετρικούς χρόνους ανήκουν και τά θραύσματα πίσθων με άνάγλυφες παράλληλες ταινίες πού βρέθηκαν στήν τομή 2 (πίν. 221α): πρβ. Ν. ΚΟΝΤΟΛΕΟΝ, *Gnomon* 32, 1960, 721 και L. ΜΑΡΑΓΟΥ, *Reliefkeramik aus Amorgos*, Fest. U. Hausmann, Praesant Interna (Tübingen 1982) 195 σημ. 24.

2. Πρβ. ΜÜLLER-WIENER, Panionion und Melie, *JdI Ergh.* 23, 1967, 101.

3. Για τήν θέση πρβ. και Δονούσα: Φ. ΖΑΦΕΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ* 26, 1971, Β'2, 466 και *ΑΑΑ* 4, 1971, 210 κέ.

4. Γενικά βλ. Η. DRERUP, *Griechische Baukunst in geometrischer Zeit*, *Archaeologia Homerica*, τόμ. II, Ο (1970) 100 - 101 με τήν παλαιότερη βιβλιογραφία· βλ. επίσης ASTRID WOKALEK, *Griechische Stadtbefestigungen*, *Studien zur Geschichte der Frühgriechischen Befestigungsanlagen* (Bonn 1973) 32 κέ. Ένισχυτικά στοιχεία, ότι πρόκειται για προστατευτικό τείχος, αποτελούν και ή έξισωτική λιθορριπή στήν έσωτερική παρειά (πρβ. DRERUP, ό.π. 43) και ό άντρευματικός βαθμωδός τοίχος, πού θυμίζει τήν άντρευματική κλίμακα στήν Μελίη τής Καρίας (πρβ. DRERUP, ό.π. 57).

5. Για άνάλογες θέσεις οικισμών «ausser Sicht vom Hafen aus» πρβ. τόν οικισμό στό Έμποριό τής Χίου: DRERUP, ό.π. 49.

Ἡ ὁλοκλήρωση τῶν ἐπιφανειακῶν καθαρισμῶν γιά τόν ἐντοπισμό τῶν σωζόμενων τμημάτων τοῦ τείχους καί γιά τήν ἀποσαφήνιση τῆς περιμέτρου του, ἡ σχεδιαστική ἀποτύπωση καί ἡ ἀνασκαφική ἔρευνα τῶν ἐπιφανειακά ὁρατῶν κτισμάτων, τόσο στήν κορυφή τῆς ἀκρόπολης ὅσο καί στά ἄνδηρα στήν νότια κλιτύ, ἀναμφισβήτητα θά συμβάλουν στήν μελέτη τῆς κατοίκησης τῆς Μινώας στούς προκλασικούς χρόνους.

ΛΙΛΑ ΜΑΡΑΓΚΟΥ

Γιά είκοστή πρώτη ανασκαφική περίοδο συνεχίστηκε η έρευνα στην Κάτω Ζάκρο για την αποκάλυψη σέ μεγαλύτερη έκταση του μινωικού ανακτόρου (πίν. 223), ιδιαίτερα τών περιβόλων τών οπωρόκηπων, τών προσβάσεων τής δυτικής αλλῆς καί τών ἐκεῖ παλαιοανακτορικών κτιρίων, ὅπως ἐπίσης γιά τήν πληρέστερη αποκάλυψη τοῦ λεγόμενου Σπιτιοῦ βορειοδυτικά καί δυτικά τοῦ Σπιτιοῦ Α Hogarth καί τῆς πλάγιας δυτικά ἀπ' αὐτό ἀνάβασης. Ὑπό τήν διεύθυνση τοῦ Ν. Πλάτωνος ἐργάσθηκαν οἱ ἀρχαιολόγοι Ἀναστασία Πλάτωνος, Μαρία Πλάτωνος-Μάντη, Κατερίνα Κόπακα, Στέλλα Χρυσουλάκη, Λευτέρης Πλάτων καί Κέλλυ Χριστοφῆ, ἐνῶ τήν ἐπιστάσια καί τεχνική βοήθεια ἔσκησε ὁ ἀρχιτεχνίτης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας Χαρίλαος Σφακιανάκης. Τό ἐργατικό προσωπικό ἦταν περίπου τριάντα ἐργάτες καί τρεῖς ἐργάτριες.

Τομέας ἀνατολικοῦ περιβόλου. Ἡ ἀνασκαφική έρευνα ἄρχισε ὕστερα ἀπό γενικό καθαρισμό ἀπό τίς βοτάνες, τίς πεσμένες πέτρες καί τά σωριασμένα χρώματα. Τήν ἐποπτεία τοῦ τομέα ἔσκησαν ἡ ἐπιμελήτρια Μαρία Πλάτωνος-Μάντη καί ἡ ἀρχαιολόγος Κέλλυ Χριστοφῆ. Παρακολοιυθήθηκε τό παλαιό ἀνατολικό σκέλος τοῦ περιβόλου στήν πρὸς τὰ ΝΔ πορεία του (πίν. 224α - β). Ἐχουν πάθει καί οἱ δύο πλευρές τοῦ τοίχου καί λείπουν πολλές πέτρες. Στή δυτική πλευρά σχηματίζεται ἐσοχή (δόντι). Πιο πέρα, τό σκέλος ἀποκλίνει πρὸς τὰ ΝΔ καί σέ ὀρισμένο διάστημα ὁ τοῖχος φαίνεται νά ἔχει διαλυθεῖ ὁλότελα, σά νά σχηματίζεται ἄνοιγμα, πράγμα ὅμως μάλλον ἀπίθανο. Λίγο πέρα ἀπό τήν ἐσοχή, στή δυτική ρίζα τοῦ τοίχου, βρέθηκε πιθάρι κομμένο, τύπου jar (πίν. 225α). Κομμάτια ἀπό τό πάνω του μέρος βρέθηκαν πεσμένα μέσα του. Σῶζεται σέ ὕψος τό 1/3 του, κομμένο κατὰ τό κτίσιμο τοῦ σκέλους τοῦ περιβόλου, καί εἶναι φανερά παλαιοανακτορικό. Μέσα σ' αὐτό βρέθηκαν ἄωτο κύπελλο, κομμάτι δοκέλυφου κυπέλλου, μέρη ἀπό τίς λαβές τοῦ πίθου, ἐπιχρίσματα καί κόκαλα ζῶων. Ἀμέσως δίπλα στό πιθάρι καί σχεδόν κάτω ἀπό τό σκέλος τοῦ περιβόλου βρέθηκε ὀρθογώνιο κιβώτιο (αφωριαμός) μέ ἐλαφρά κυρτές τίς μακριές πλευρές καί ἴσιες τίς στενές, μέ γωνιούμενο χεῖλος, πού κομμάτια του εἶχαν πέσει μέσα σ' αὐτό. Στό κιβώτιο βρέθηκαν καί ἄλλα ἀκόσμητα κύπελλα καί κομμάτια ἀγγείων μέσου μεγέθους. Ἐνα γωνιακό κομμάτι τράπεζας προσφορῶν βρέθηκε κοντά στή βόρεια ἀρχή τοῦ σκέλους τοῦ περι-

βόλου. Στή συνέχεια τοῦ σκέλους συλλέχθηκε κομμάτι πιθαριοῦ μέ σχοίνινη διακόσμηση. Στήν ἐπίχωση τοῦ σκέλους τοῦ περιβόλου βρέθηκε ἀμφίκυρτη ἀγνύθα μέ μιά τρύπα ἀνάρτησης. Τό μέσο πλάτος τοῦ τοίχου ἦταν 0.90 μ. Φανερά κατευθυνόταν γιά νά ἐνωθεῖ μέ τό νότιο σκέλος. 11 περίπου μέτρα ἀπό τήν ἐσοχή, σέ ψηλό στρώμα, 1.90 μ. ψηλότερο ἀπό τήν ἐπιφάνεια τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ περιβόλου, ἀνακαλύφθηκαν κονιάματα σέ ὀρθογώνια διάταξη καί δυτικά ἀπ' αὐτά, ὅχι μακριά ἀπό νεωτερικό πηγάδι, πού προξένησε διατάραξη, στερεό δάπεδο χαλικιώτο, ἀνάλογο μέ τά δάπεδα πού βρέθηκαν στή δυτική πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου (πίν. 225β, 226α). Τό κονιαμένο διάχωρο εἶχε διαστάσεις 2.10 μ. × 0.25 μ. καί εἶχε καθιζήσει κάτω ἀπό τή στάθμη τοῦ χαλικιώτο δαπέδου (πίν. 226β). Τό πάχος τοῦ κονιάματος εἶναι 0.05 μ. Ἡ χρονολογία του φαίνεται νά εἶναι ὙΜ ΙΒ. Κάτω καί μέσα ἀπό τά κονιάματα βρέθηκε στρώμα καθαροῦ ἀσβέστη καί ἦταν φυσικό οἱ ἐπιβλέποντες τήν ἐργασία στήν ἀρχή νά νομίσουν ὅτι πρόκειται γιά σύγχρονο ἀσβεστόλακκο, γνώμη πού τελικά ἄλλαξαν μετά ἀπό τή λεπτομερέστερη ἐξέταση τοῦ συνόλου. Τοῦτοι κτηρίων δέν παρουσιάσθηκαν, ἀλλ' εἶναι πιθανό νά καταστράφηκαν, ἀφοῦ ἦταν τόσο ἐπιφανειακοί. Ἀνατολικότερα φανερώθηκαν ἄλλα κονιάματα καί φαίνεται ὅτι ἡ διάταξή τους ἦταν ὅπως στή δυτική πτέρυγα τοῦ ἀνακτόρου, στήν αἶθουσα τελετουργιῶν, σέ μαιανδροειδῆ διάταξη. Τά ὀστρακα στήν περιοχή τῶν κονιαμάτων ἦταν λίγα καί ὅχι τόσο χαρακτηριστικά ἐκτός ἀπό μερικά, ὅπως χεῖλη κυπέλλων καί χεῖλη μεγάλου ἀγγείου μέ ἀναθήρωση. Ἐτσι παρουσιάζεται μιά διαδοχή φάσεων, παλαιοανακτορική (jar καί κιβάτιο), ὙΜ ΙΑ σκέλος τοίχου τοῦ περιβόλου, ὙΜ ΙΒ τοῦ δαπέδου μέ τά κονιάματα, πού δείχνει καί τήν ἔκταση τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγας, πού βεβαιώνεται ὅτι ἐκτείνεται ἀκόμη ἀνατολικότερα ἀπό τήν ὑποθεμελίωση τοίχου νότια ἀπό τό παλαιοανακτορικό συγκρότημα. Ἡ παρακολούθηση πύθ πέρα τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τοῦ περιβόλου παρεμποδίσθηκε ἀπό τήν ἀνέυρεση, σέ τόσο ὑψηλή στάθμη, τῶν δαπέδων μέ τά κονιάματα καί τό χαλικιώτο δάπεδο. Ἡ ἐνδιάμεση ὕλη τῶν πλαισίων μέ τά κονιάματα θά ἦταν ἀνάλογη ἐκείνης πού θά ὑπῆρχε στά κονιαμένα διάχωρα τῆς δυτικῆς καί ἀνατολικῆς πτέρυγας τοῦ ἀνακτόρου. Πάρθηκε δείγμα γιά ἐξέταση. Εἶναι πολὺ δύσκολο νά ἐξακριβωθεῖ ὥς ποιοί σημεῖο ἀπλωνόταν τό νέο ἀνάκτορο. Ἴσως νά ἔφθανε ὥς τό σημερινό κοινοτικό δρόμο, ἐκεῖ πού πρὶν ἀπό χρόνια ἀνακαλύφθηκε ὁ κἀπως καμπύλος τοῦχος, πού σκεπάσθηκε μέ ἀρκετὴ ποσότητα ἐλαφόπετρας. Ἡ ἔκταση τοῦ ὀπωρόκηπου ὅπωςδῆποτε φαίνεται μεγάλη, ἀλλὰ διαφορετικὴ σέ κάθε διαδοχικὴ περίοδο. Στό βῆθος, ἀμέσως νότια ἀπό τή μεγάλη τετράγωνη αἶθουσα τῆς κυκλικῆς δεξαμενῆς, ὑπῆρχε ἡ «τυκτὴ κρήνη», προσιτὴ στοὺς κατοίκους τοῦ οἰκισμοῦ τῆς Ζάχρου γιά ἀντληση νεροῦ.

Τομέας τοῦ νοτιοανατολικοῦ περιβόλου. Ἡ ἔρευνα γίνθηκε μέ τήν ἐποπτεία τῆς ἀρχαιολόγου Κατερίνας Κόπακα. Προηγήθηκε καθαρισμός τοῦ χώρου

από τις βοτάνες, τις πεσμένες πέτρες και τὰ χώματα. 'Ιδιαίτερα παρακολούθηθηκε τὸ παλαιὸ ὙΜ ΙΑ σκέλος, πού κατευθυνόταν ἀπὸ τὰ δυτικὰ στὰ ἀνατολικά μὲ μικρὴ ἀπόκλιση πρὸς τὰ ΒΒΑ (πίν. 227α), ἀσφαλῶς γιὰ νὰ συναντηθεῖ μὲ τὸ ἀνατολικὸ σκέλος, πού εἶχε καθαρὴ ἀπόκλιση πρὸς τὰ ΝΝΔ. Σὲ τρία διαδοχικὰ ψηλότερα ἐπίπεδα ἀντερεισματικοὶ τοῖχοι συγκράτησαν τὶς ἐπιχώσεις τοῦ νότιου ἀνδῆρου, πού πέρα ἀπ' αὐτὸ ἀπλωνόταν ἡ ζώνη τῶν σπιτιῶν τοῦ λόφου τοῦ 'Αγίου 'Αντωνίου (πίν. 227β). Οἱ ἀντερεισματικοὶ αὐτοὶ τοῖχοι, πού ἀποτελοῦνταν ἀπὸ δύο σειρές μεγάλες πέτρες μὲ ἐνδιάμεσο γέμισμα ἀπὸ μικρές, εἶχαν ἰσχυρά διασεισθεῖ καὶ πολλές ἀπὸ τὶς ὀγκώδεις πέτρες τῆς βόρειας πλευρᾶς εἶχαν φύγει ἀπὸ τὴ θέση τους ἢ ἔπεσαν πρὸς τὰ ἔξω. 'Ο νοτιότερος ἀντερεισματικὸς τοῖχος στὸ δυτικὸ του ἄκρο τελειώνει στὸν πολυγωνικὸ πυργίσκο πάνω στὸν ὁποῖο διαμορφωνόταν ἡ ἀβάθρος στὸ ἐπίπεδο πού βρισκόταν τὸ πηγάδι τοῦ ποτίσματος. Κατὰ τὸν καθαρισμὸ βρέθηκαν γύρω σ' αὐτὸ ἀρκετὰ κομμάτια χαναναϊκῶν ἀμφορέων μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ τους ὑποπράσινο πηλὸ. Στὸ κυκλικὸ ἀρδευτικὸ πηγάδι σημειώθηκαν διαδοχικὲς μεταβολές: τὸ ἀρχικὰ κυκλικὸ θωράκιο γκρεμίσθηκε στὸ νότιό του τμήμα καὶ ξανακτίσθηκε πολὺ πρόχειρα. Τελικὰ διαμορφώθηκε εἰσοδος μὲ παραστάδες καὶ κατώφλι καὶ στὸ σημεῖο πού ἀνάβλυζε τὸ νερὸ κατασκευάσθηκε καμπύλος διαχωριστικὸς τοῖχος σὲ χαμηλότερη ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ νεροῦ στάθμη. 'Ο τοῖχος τοῦ παλαιότερου περιβόλου ὥς τὸ τέλος τῆς ἀνασκαφῆς παρακολούθηθηκε σὲ μῆκος 26.50 μ. ἀπὸ τὸν πυργίσκο· ἔχει πλάτος, μὲ τὸν σχετικὰ μικρὸ ἐκπεσμό τῶν πετρῶν πού τὸν πλευρίζουν, 1.40 - 1.90 μ. Οἱ τρεῖς ἀντερεισματικοὶ τοῖχοι τοῦ πάνω ἰσοπέδου διαμορφώνονταν σχεδὸν παράλληλοι, κάθε φορά σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο. Σὲ ἐπιφανειακὸ στρώμα πάνω ἀπὸ τὸν πρῶτο ἀντερεισματικὸ βρέθηκε ρωμαϊκὸ γυαλί μὲ ἀναθύρωση καὶ δύο τρία ἄλλα κομμάτια ἀπὸ γυαλιὰ μὲ ἱριδίζουσα ἐπιφάνεια. Στὴν ἐπάνω ἐπιφάνεια τοῦ ἀρχικοῦ σκέλους τοῦ περιβόλου συλλέχθηκαν μερικὰ παλαιοανατορικά ὄστρακα, ὅπως βάση tumbler, κάτω μέρη λεκανίδας, κομμάτι λεπτοῦ κυπέλλου, ἀλλὰ καὶ ὙΜ ΙΑ ὄστρακα, ὅπως κομμάτι λαίμου ἀγγείου μὲ ὠροκίτρινες ταινίες σὲ στιλπνὸ βάθος, ἐπίσης μερικές τοξωτὲς λαβὲς κυλινδρικής διατομῆς, κομμάτια θαλασσινοῦ τρίταννα, κομμάτι κρουνοῦ ληνοῦ, κομμάτι ἀγωγοῦ σὲ σχῆμα ἀνάποδου Π μὲ ὕδραυλικὸ κονίαμα, κομμάτια ξυλοκάrbουνο καὶ ἀπανθρακωμένο πυρῆνες ἐλιῶν. Πλευρικὰ στὸ ἀρχικὸ σκέλος τοῦ περιβόλου, σὲ βάθος, συλλέχθηκαν ὄστρακα μελανογάνωτα μὲ μαῦρες βοῦλες στὸ ἐσωτερικὸ σὲ πορτοκαλί στιλπνὸ βάθος. Σὲ ἐπιφανειακὸ στρώμα συλλέχθηκε κομμάτι μεταβυζαντινοῦ πιάτου μὲ ταινία μὲ διαγωνίους. Στὸν πρῶτο ἀναλημματικὸ τοῖχο διακριβώθηκε ἄνοιγμα εἰσόδου μὲ παραστάδες. Στὴν ἐπίχωση τοῦ δεύτερου ἀναλημματικοῦ τοίχου βρέθηκαν κομμάτια ἀμφορέων, κομμάτι κωδωνόσχημου σκεπάσματος μὲ δισκόμορφη ἀπόβληξη, κομμάτι ἀγγείου μὲ κοίλη βάση καὶ τρυπητὸ διαχώρισμα ἡθμοῦ. Τοῦ δεύτερου ἀντερεισματικοῦ

τοίχου ἀνατολικά διακόπτεται ἡ συνέχεια καί ἴσως ἀπό ἐκεῖ ὑπῆρχε πέρασμα πρὸς τὸν ὀπωρόκηπο.

Τομέας Δυτικῆς αὐλῆς. Μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ ἐποπτεία τῆς ἀρχαιολόγου Στέλλας Χρυσουλάρη ἄρχισε ἡ ἔρευνα στὴ Δυτικὴ αὐλὴ ὕστερα ἀπὸ γενικὸ καθαρισμὸ ἀπὸ τὰ ξερόχορτα καί τίς πεσμένες πέτρες. Στὴν πλευρικὴ ἀνοδο ἀποκαλύφθηκε τὸ ΥΜ ΙΑ κατῳφλι μὲ παραστάδες πού τὸ πλευρίζουν — τῆς νότιας σώθηκαν μόνο ἕννη — πού φανερά ἔδινε πρόσβαση πρὸς τὴ δυτικὴ περιοχὴ (πίν. 228α). Μικρὴ τομὴ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὕτῃ δὲν ἀποκάλυψε ἄλλα λείψανα (πίν. 228β). Στὴν ἐπίχωση τοῦ μονόλιθου ΥΜ ΙΑ κατῳφλιοῦ συλλέχθηκαν τὰ κάτω μέρη χονδρῶν ἀγγείων, χεῖλη μεγάλου ἀγγείου μὲ περιχέλιωμα καί κυλινδρική λαβή. Δυτικά ἀπὸ τὴ δυτικὴ παρειὰ τῆς νεοανακτορικῆς ἀνάβασης βρέθηκε λίγη κοινὴ κεραμική, ὅπως μέρος τοῦ ἑλλειπτικοῦ στομίου ἀμφορέα, τοξωτὴ κυλινδρική λαβή, πλακουτσωτὸ πόδι χύτρας, ταινιωτὴ λαβὴ μὲ χάραξη καί μέρος κυπέλλου.

Ἀφαιρέθηκε ἡ ἐπίχωση πού σκέπαζε τὰ πλαγιαστά ἐπίπεδα τῆς πρὸς τὰ βόρεια νεοανακτορικῆς ἀνόδου καί ἔτσι φάνηκε τὸ ὑπόστρωμά τους ἀπὸ σπαστὴ πέτρα. Τὸ τέλος τῆς νεοανακτορικῆς ἀνάβασης σχηματίζει ὀρθή γωνία· ἡ ἀνάβαση γίνεται στὸ τέλος τῆς κάπως στενότερη. Ἡ κεραμικὴ στὸ σημεῖο αὐτὸ ἦταν τοξωτές κυλινδρικές λαβές, στόμιο ἀμφορέα, πόδι χύτρας, κομμάτια ἀπὸ τὰ τοιχώματα μελανογάνωτων ἀγγείων, κοινὴ χονδρὴ κεραμικὴ καί κομμάτια χυτῶν. Μαζί βρέθηκαν κόκαλα ζώων καί κομμάτια κάρβουνο. Ἀνατολικά τοῦ δυτικοῦ σκέλους τῆς τελικῆς ἀνάβασης στρώμα ἀπὸ θλαστές πέτρες καί στρώση βοτσαλωτῆ ὀρίζουν τὴν ΥΜ ΙΑ ἀνάβαση, μὲ λίγη κεραμική, ὅπως χεῖλος πίθου τύπου jar, πλακουτσωτὸ πόδι χύτρας μὲ σχοινένια νεύρωση, κάτω μέρη κυπέλλων καί κομμάτι κυλινδρικῆς τοξωτῆς λαβῆς. Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης τοῦ βορειότερου μέρους τοῦ δυτικοῦ σκέλους τῆς νεοανακτορικῆς ἀνάβασης ὡς τὸ στρώμα τῆς σπαστῆς πέτρας βρέθηκαν τοξωτές κυλινδρικές λαβές, πολλὰ μελανογάνωτα ὕστρακα, γεφυρόστομη πρόχυση σκύφου, κομμάτια λύχνου, λαβὴ ἀμφορέα, λαιμὸς πιθαμφορέα μὲ ἀναθύρωση καί μικρὴ προχούσκη.

Μετὰ τὴ διάλυση τῆς πρὸς τὰ νότια προέκτασης τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τῆς νεοανακτορικῆς ἀνάβασης πού ἀνῆκε στὴν τελικὴ φάση βρέθηκε ἀφθονὴ κεραμικὴ, ὅπως τοιχώματα ἀγγείων, πιθαριῶν καί κἀδων, χεῖλη μικροῦ πιθαριοῦ μὲ ἐλαφρὴ ἀναθύρωση, πλακουτσωτὰ πόδια χυτῶν, κομμάτια τοξωτῶν λαβῶν, κομμάτια πρόχου μὲ ἀναθύρωση στὴ βάση τοῦ λαιμοῦ, κομμάτι ἀπὸ τὸν πυθμένα πυράννου, κομμάτια ἀπὸ τὸ κάτω μέρος ἀγγείου, μὲ λεπίδα ὀψιανοῦ στὸ ἐσωτερικόν, κάτω μέρος πρόχου μὲ γραπτὴ στολιδωτὴ διακόσμηση καί μὲ βοῦλες, κομμάτι λοπάδας, χεῖλη κυάθων, κάτω μέρη πρόχων μελανογάνωτων ἢ μὲ λεπτές ταινίες, ἀπὸ τοίχωμα κυάθου μὲ γραπτὴ στολιδωσὴ καί κόκαλα ζώων. Χαμηλότερα συλλέχθηκε κοινὴ κεραμικὴ, κἀθετες

τοξωτές λαβές, πλακουτσωτά πόδια χυτρών, μέρη από τὰ τοιχώματα μεγάλων ἀγγείων, κάτω μέρη κυπέλλων, μέρος διώροφου κυπέλλου, ταινιωτή λαβή πού στενεύει κάτω, ὄστρακο μέ σκοτεινὸ ἐπίχρισμα, χεῖλος ἀγγείου μέ καστανές ταινίες, τροχαλιόσχημη λαβή ἐπιπέδου σκεπάσματος. Μαζί βρέθηκαν κόκαλα ζῶων καὶ ἀπολέπισμα ὀψιανοῦ.

Σέ ἀκόμα πιὸ χαμηλὸ στρώμα βρέθηκαν: τοξωτὴ κυλινδρική λαβή, πλακουτσωτὸ πόδι χύτρας, καμμένα ὄστρακα, ἄλλα ἀπὸ ἀγγεῖα μέ λεπτά τοιχώματα, κάτω μέρος ἀγγείου, χεῖλος πιθαριοῦ μέ σχοινίνη διακόσμηση, ὥστα κωνικά κύπελλα, ταινιωτὴ λαβή πού στενεύει κάτω, ὥσως κυπέλλου, μέρος διώροφου κυπέλλου, ὄστρακο μέ καστανοκόκκινο γάνωμα, χεῖλη ἀνοικτοῦ ἀγγείου μέ καστανές ταινίες, ὄστρακο μέ στολιδωτὴ γραπτὴ διακόσμηση μέ ἐπιπέδο χεῖλος, ἀπολέπισμα ὀψιανοῦ καὶ κόκαλα ζῶων. Σέ βάρους 0.90 μ. ἀπὸ τὴν πάνω ἐπιφάνεια τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τῆς ἀνάβασης βρέθηκαν κομμάτια καθοειδῶν ἀγγείων μέ κάθετα τοιχώματα, κομμάτι ἐσχάρας καὶ κομμάτια κυπέλλων καὶ κιάθων.

Στὸ παλαιοανακτορικὸ κτήριο πού εἶχε ἀνασκαφεῖ στὴ διάρκεια τῶν τελευταίων χρόνων διαλύθηκε ὁ μάρτυρας πᾶνω ἀπὸ τὰ τρία βοτσαλωτά δάπεδα τῆς βόρειας αὐλῆς του. Ὅστερα ἀπὸ αὐτὸ φάνηκε ὅτι ὁ 2ος ἀντερεισματικός τοῦχος πάτησε πᾶνω σὲ παλαιότερο παλαιοανακτορικὸ, πού προχωρεῖ λίγο λοξὰ καὶ ἐξέχει ἀπὸ τὸν τελευταῖο 0.05 μ. (πίν. 229α). Ἡ διαφορὰ ὕψους τῶν δύο κρηπίδων εἶναι 0.70 μ. Στὴν περιοχὴ αὕτῃ βρέθηκε πολλὴ κεραμική, πόδια χυτρών, κάτω μέρη κυπέλλων καὶ κιάθων, κάτω μέρη λοπάδων, κύπελλα μέ κάθετη λαβή, ταινιωτές λαβές πού στενεύουν πρὸς τὰ κάτω, χεῖλη καθίσκου ὀρθογώνιας διατομῆς, κάτω τμῆμα πιθίσκου μέ δύο λεπτές ταινίες μέ κάθετη διαγράμμιση στὴν ἀναθύρωση τῆς δισκόμορφης βάσης καὶ μικρὸ κομμάτι ἀγγείου ἀπὸ πρασινωπὴ πέτρα.

Μετά τὴ διάλυση τῆς πρὸς τὸ Νότο προέκτασης τοῦ ἀνατολικοῦ σκέλους τῆς ἀνάβασης διευκρινίσθηκε ὁ χώρος τῆς παλαιοανακτορικῆς ἀνόδου πού ἔφερνε στὴ βοτσαλωτὴ αὐλὴ τοῦ παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου. Ἡ πρόσβαση γινόταν ἀπὸ τὸ Νότο μέ σκαλοπάτια πού δέν διασώθηκαν ἐκτός ἀπὸ τὸ κατώφλι (πίν. 229β, 230α). Τὸ πλάτος τῆς εἶναι 1.20 μ. καὶ τὸ κατώφλι ἔχει μῆκος 0.60 μ., πλάτος 0.35 μ. καὶ πάχος 0.10 μ. Κάτω ἀπὸ τὸ κατώφλι ὑπῆρχε ὑπόστρωμα σπαστῆς πέτρας, πού συνεχίζεται καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ἀνατολικὸ σκέλος τῆς ΥΜ ΙΑ ἀνάβασης. Στὸ χῶρο τῆς ΠΑ ἀνόδου συλλέχθηκε κοινὴ κεραμική, κομμάτια τοιχωμάτων ἀγγείων, κομμάτια ἀπὸ τὸ στόμιο καὶ τὴ μιὰ λαβὴ ἀμφορέα, κομμάτι ἀπὸ τὴ βάση λεκανίδας, τοξωτές κυλινδρικές λαβές, κάτω μέρη κυπέλλων, πρόχυση σκύφου, κάτω μέρος πρόχου, ταινιόσχημη λαβὴ πού στενεύει κάτω, ὄστρακο μέ πλατιά ταινία, κομμάτια κάρβουνο, δόντια καὶ κόκαλα ζῶων.

Στὴ βαθιὰ ἐπίχωση ἀνάμεσα στὸν ἀνατολικὸ τοῦχο τῆς νεοανακτορικῆς

ἀνάβασης καί τό δυτικό τοῖχο τῆς παλαιοανακτορικῆς διάβασης βρέθηκε κοινή κεραμική, κάτω μέρη μεγάλων ἀγγείων, τροχαλιόσχημη βάση, τοξωτές κυλινδρικές λαβές, κάτω μέρος παλαιοανακτορικοῦ μελανογάνωτου κυπέλλου μέ ἀσπρες ταινίες γύρω ἀπό τή βάση καί κάτω μέρος ἀνοικτοῦ μελανογάνωτου κυπέλλου. Στόν τελικό καθαρισμό τοῦ χώρου συλλέχθηκαν κομμάτια τοξωτῶν λαβῶν, λαιμός ἀγγείου, τά κάτω μέρη κυπέλλων, μελανογάνωτα ὅστρακα, ἔνα μέ σχοινένια ταινία καί κομμάτι διώροφου κυπέλλου.

Στήν ἐπίχωση νότια ἀπό τήν παλαιοανακτορική ἀνάβαση βρέθηκε χονδρή κοινή κεραμική, κομμάτια λεπτῶν ἀγγείων, βάση λεκανίδας, χεῖλη κυάθου μέ κοκκινωπό ἐπίχρισμα ἐσωτερικά καί ἀσπρη ταινία γύρω στό χεῖλη, ὅστρακο μέ ἀνάγλυφη στολίδωση, μικκύλη κυλινδρική λαβή, βάση κυπέλλου καί κόκκαλα ζῶων.

Στή βάση τῆς νεοανακτορικῆς ἀνάβασης παρακολουήθηκαν οἱ δύο παλαιοανακτορικοί παράλληλοι τοῖχοι, μέ κατεύθυνση ἀπό τά δυτικά στό ἀνατολικά (πίν. 230β). Στήν ἐπίχωση τοῦ νοτιότερου συλλέχθηκαν χεῖλη ἀγγείου τριγωνικῆς διατομῆς, κυλινδρική λαβή κυάθου, κομμάτι ἀγγείου μέ ἐσωτερικό ἐπίχρισμα ἀσβέστη καί κομμάτι ἀπό τό χεῖλος ἀγγείου ἀπό μαύρη πέτρα. Ὁ νοτιότερος αὐτός παλαιοανακτορικός τοῖχος, πού στό ἀνατολικό του ἄκρο στρέφεται κάθετα πρὸς τά νότια, σῶζεται σέ ὕψος 0.60 μ. καί ἔχει ὑποθεμελίωση 0.30 μ. Ἀποτελεσθήκε ἀπό δύο σειρές πέτρες μέ ἐνδιάμεσο γέμισμα ἀπό μικρότερες. Στή βόρεια πλευρά σχημάτιζε ἐξοχή (δόντι). Στήν ἐπίχωσή του στό μεσαῖο τμήμά του, βρέθηκε χονδρή κοινή κεραμική καί κομμάτια λεπτότερων ἀγγείων, ἐπιπεδούμενο χεῖλος μικροῦ πιθαριοῦ, πόδια χύτρας, χεῖλη ἀμφορέα, τοξωτές κυλινδρικές ὀριζόντιες ἢ κάθετες λαβές, μία μέ ἀπόφυση στό ἄκρο, κάτω μέρος κυπέλλων καί κυάθων, χεῖλη λεπτῶν ἀγγείων, μελανογάνωτα ὅστρακα καί ἄλλα μέ ταινίες μέσα καί ἔξω, χεῖλη λοπαθίων μέ σκούρο ἐπίχρισμα, ὅστρακο μέ αὐλακωτές ταινίες μέσα καί ἔξω, ὅστρακο μέ καμπύλες ταινίες καί ὀριζόντιες ταινίες μέ κουκίδες σέ ἀνοικτό βάθος καί ταινιωτή λαβή κυάθου. Μαζί συλλέχθηκαν κόκαλα ζῶων, ὅστρακα καί ἐλαφρόπετρα. Λίγο ἀνατολικότερα βρέθηκαν πλακουτσωτά πόδια χυτῶν, χεῖλη ἀμφορέα, κάτω μέρη κυπέλλων καί χεῖλη ἄλλων πού γέρνουν πρὸς τά ἔξω ἢ κάθετα, κάτω μέρος πιθίσκου μέ δακτυλιόσχημη προεξοχή. Στό σημεῖο πού ὁ τοῖχος κάμπτεται πρὸς τά νότια βρέθηκε κοινή κεραμική, κομμάτι χείλους πίθου τύπου jag, κομμάτι μελανογάνωτου κυάθου, κομμάτι πιθόμορφου ἀγγείου μέ ἐπίπεδο περιχέλιωμα, κάτω μέρος κυπέλλου μέ δισκόμορφη βάση, κομμάτια τοξωτῶν κυλινδρικῶν λαβῶν, μερικῶν μελανογάνωτων, κομμάτια ἀπό τά τοιχώματα ἀγγείων μέ μαῦρο ἢ καστανό ἐπίχρισμα, κάτω μέρος μελανογάνωτου tumbler, κομμάτι πέτρινου ἀγγείου ἀπό σταχτιά πέτρα μέ χαραγές ἐξωτερικά καί κομμάτια πλίνθων. Οἱ δύο παλαιοανακτορικοί τοῖχοι ἀπέχουν μεταξύ τους 0.50 μ.

Ἡ κεραμική ἀνάμεσα στό νότιο ἄκρο τοῦ δυτικοῦ σκέλους τῆς νεοανακτορικῆς ἀνάβασης καί τοῦ δυτικοῦ σκέλους τῆς παλαιοανακτορικῆς διάβασης πρός τή βοτσαλωτή αὐλή ἦταν χονδρή κοινή, πλακουτσωτά πόδια χυτῶν, κομμάτια ἀπό τό κάτω μέρος κάδου, χεῖλη ἀγγείου πού γέρνουν πρός τά ἔξω, τοξωτές κυλινδρικές λαβές, κάτω μέρη κυπέλλου καί μερικά μελανογάνωτα ὄστρακα.

Ἐρευνήθηκε ἡ βοτσαλωτή αὐλή στή βάση τοῦ κλιμακωτοῦ δρόμου πού ὀδηγεῖ στά ἄνω ἄνδρα πού ἐκτείνεται ὁ οἰκισμός τῆς Ζάκρου. Στή συνέχεια τοῦ βοτσαλωτοῦ δαπέδου μπροστά ἀπό τό κτήριο τοῦ ΒΔ τομέα μαζεύθηκαν κομμάτι ἀτρακτοειδοῦς ἀγνύθας, πόδι χύτρας, τοξωτή κυλινδρική λαβή, χεῖλη ἀγγείων πού γέρνουν πρός τά ἔξω, ἄλλα χεῖλη μέ ἀναθύρωση κάτω ἀπ' αὐτά καί κάτω μέρη κυπέλλων, ἓνα μέ δακτυλιοειδῆ βάση. Ἀκόμα ἀφθονή χονδρή κεραμική, ἐπιπεδούμενο χεῖλος πιθίσκου, πόδια χυτῶν καί χεῖλος ἀμφορέα. Στήν ἐπίχωση τοῦ δυτικοῦ τμήματος τοῦ ἀνδρῶν βρέθηκε κοινή κεραμική, τοξωτές κυλινδρικές λαβές, μέρη κυπέλλων, πρόχυση πρόχου μέ ἰσόπεδο χεῖλος καί κομμάτι ἀπό στόμιο πρόχου.

Ἀμέσως βόρεια ἀπό τόν δεύτερο ἀντερεισματικό τοῖχο ἀνασκάφηκε τμήμα παλαιοανακτορικοῦ κτηρίου πού σώζεται σέ ὕψος 0.30 μ. καί πατᾶ πάνω σέ στιβαχτό πηλόχωμα καί αὐτό πάνω στό φυσικό βράχο (πίν. 231α - β). Ὁ βόρειος τοῖχος τοῦ κτηρίου εἶναι παράλληλος μέ τό δεύτερο, ἀντερεισματικό καί τόν παλαιοανακτορικό τοῖχο πού βρίσκεται κάτω ἀπ' αὐτόν. Οἱ δύο παλαιοανακτορικοί τοῖχοι φαίνεται ὅτι ἀνήκουν στό ἴδιο κτίριο, πού τό νότιό του τμήμα ἔκοψε μέ τήν κατασκευή του ὁ δεύτερος ἀντερεισματικός, καί ἀπέχουν μεταξύ τους 1.40 μ. Ὁ βόρειος τοῖχος παρακολοιυήθηκε στήν πρός τά ἀνατολικά πορεία του καί πέρα ἀπό τό ὑστερότερο Ν - Β τοιχεῖο πού ἐπικάθησε (πίν. 232α). Πέρα ἀπό τήν κορυφή τῆς νεοανακτορικῆς ἀνάβασης καί ἔξω ἀπό τή δυτική πλευρά τοῦ κτηρίου ἀπλώνεται στρώση τριγωνική μέ τοξωτή πλευρά. Ἡ κεραμική σέ ἐπιφανειακό στῶμα στή βόρεια πλευρά τοῦ δεύτερου ἀντερεισματικοῦ τοίχου ἦταν: κομμάτια πιθαριῶν, πόδια τριποδικῶν χυτῶν, τοξωτές κυλινδρικές λαβές, κάτω μέρη κυάθων, ἑλλειπτικὸς λαιμός ἀμφορέα, κομμάτια ἐργαλείων ἀπό σχιστόλιθο, λεπίδα ὀφειανθοῦ καί μαύρη πέτρα μέ φλεβώσεις τοξωτή στίς τρεῖς πλευρές μέ πριονωτή ὁδόντωση. Λίγο πιο χαμηλά συλλέχθηκαν κομμάτια ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων καί τοξωτές κυλινδρικές λαβές. Μαζί βρέθηκαν κομμάτια ὀφειανθοῦ καί κάρβουνο. Ἀνάμεσα στοὺς δύο παράλληλους τοίχους τοῦ κτηρίου βρέθηκε κοινή χονδρή κεραμική καί ἄλλη μέτριοι πάχους, πόδια χυτῶν, κάτω μέρη ἀγγείων, τοξωτές κυλινδρικές λαβές, μέρη πρόχων, τμήματα κυάθων, πόδι μέ μέρος ἀπό τόν πυθμένα πυραύνου μέ ἀνάγλυφα βρεθάνια στό ἐσωτερικὸ καί μερικά θαλασσινὰ ὄστρακα. Λίγο πιο χαμηλά βρέθηκε παλαιοανακτορική κεραμική, πόδι τριποδικῆς χύτρας, τοξωτή λαβή καί μελανογάνωτα ὄστρακα. 0.25 μ. ἀπὸ τήν ἐπιφάνεια τοῦ δεύτερου ἀντερεισματικοῦ συλλέχθηκε κομμάτι χαλικοῦ δαπέδου, μέρος ἀγνύθας

ἀπό πωρόλιθο, πόδι χύτρας, τοξωτή λαβή, ισόπεδο χεῖλος χονδροῦ ἀγγείου, ἄλλο μέ ἀναθύρωση καί κάτω μέρη κυπέλλων μέ δισκοειδή βάση. Ἀκόμα χαμηλότερα συλλέχθηκαν κομμάτια χυτῶν, διάφορες κυλινδρικές λαβές, χεῖλη ἀγγείων μέ περιχειλίωμα καί κομμάτια κάρβουνο. Στόν κάθετο τοῖχο τοῦ κτηρίου Β ἀπό τόν 2ο ἀντερείσματικό συλλέχθηκε δόντι κἀπρου καί στό ἐσωτερικό ἐπιχρίσματα καί ἐλάχιστη κεραμική βόρεια ἀπό τή γωνία.

Στόν τομέα τοῦ ΒΔ κτηρίου περιοχῆς τοῦ Σπιτιοῦ Α Hogarth, μέ τήν ἐπιστημονική παρακολούθηση τῶν ἀρχαιολόγων Ἀναστασίας Πλάτωνος καί Λευτέρη Πλάτωνος, ἄρχισε ἡ περαιτέρω ἀποκάλυψη, ὕστερα ἀπό γενικό καθαρισμό ἀπό τίς βοτάνες, τίς πεσμένες πέτρες καί τά χρώματα. Στό δωμάτιο μέ τή βάση κολόνας στή μέση, ὅπου εἶχαν ἀνακαλυφθεῖ οἱ δύο κρουνοί μέ τίς πλαστικές λεοντοκεφαλές ἀμέσως κάτω ἀπό τό δάπεδο, πού στό μεγαλύτερό του μέρος εἶχε καταστραφεῖ στό Α του τμήμα, συλλέχθηκαν βάση κυπέλλου, κομμάτι σωληνωτοῦ κρουνοῦ, κομμάτι σπογγώδους μάζας, λεπίδα ὄψιανου, κόκαλα ζώων, καμένη ἐλαφρόπετρα, χεῖλη καμαραϊκοῦ κυάθου μέ κόκκινες ταινίες, ταινιωτές λαβές κυπέλλων πού στενεύουν πρὸς τά κάτω, ΥΜ ΙΑ ὕστρακο μέ κυματιστή ταινία σέ στιλπνό βάθος, κομμάτια κἀδου μέ κάθετα σχεδόν τοιχώματα καί κάθετη κυλινδρική λαβή, κάτω μέρη ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων, σφαιρικός πεπιεσμένος τριπτήρας, δύο κυρτά τριβεῖα καί κομμάτι γούρνας μέ ξέβαθη κοιλότητα ἀπό πωρόλιθο. Τό δωμάτιο τῶν κρουνοῦν ἀνασκάφηκε ὡς τό φυσικό βράχο, πού βρέθηκε σέ βάθος 1 μ. ἀπό τό δάπεδο. Ὁ δυτικός τοῖχος ἔχει πᾶχος 0.55 μ. καί μήκος 1.20 μ. Κάτω του βρέθηκε στρώμα σπασιῆς πέτρας καί συμπίεσμένονη πηλοχρώματος μέ μικρές πέτρες. Στήν ἐπίχωση συλλέχθηκαν λεπίδα ὄψιανου καί κυβική ἀγνῦθα μέ ὀκτάκτινο ἄστρο. Χαμηλά ὑπῆρχε μόνο παλαιοανακτορική κεραμική, ὅπως ταινιόσχημες λαβές κυπέλλων πού στενεύουν πρὸς τά κάτω, κομμάτι πρόχου μέ μαστοειδή ἀπόφυση, τό κάτω μέρος κυπέλλου μέ κυρτό τοίχωμα καί κομμάτι σκύφου. Δυτικά ἀφαιρέθηκε ἐπίχωση ἀπό τό ΝΔ δωμάτιο. Συλλέχθηκαν κομμάτι πιθαριοῦ μέ ἀρχή λαίμου μέ πλαστική ταινία πού ζώνει, πλακουτσωτό πόδι χύτρας, κάτω μέρος κἀδου, κάτω μέρη κυάθων, λαβές ταινιόσχημες κυπέλλων πού στενεύουν κάτω, χεῖλη κυπέλλων, γεφυρόστομη προχὴ σκύφου, πάνω μέρος κυπέλλου μέ γραπτή στολίδωση ἀνάμεσα σέ ταινίες μέ ἐπένθετο ἄσπρο χρῶμα καί δισκόμορφη ἀμφίκυρτη ἀγνῦθα μέ μιά τρύπα ἀνάρτησης. Μέ τήν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης ἀμέσως νότια τοῦ ΒΔ κτηρίου ἀποκαλύφθηκαν δωμάτια μέ στρώμα ἄφθονης κεραμικῆς σ' ὁλόκληρη τήν ἔκταση ὡς τόν ἀνατολικό τοῖχο καί παράλληλα μέ τόν βόρειο τοῖχο (πίν. 233α-β). Συλλέχθηκαν κομμάτι ἀγωγοῦ σέ σχῆμα ἀνάστροφου Π, βάση κἀδου, τοξωτές κυλινδρικές λαβές, πλακουτσωτά πόδια χυτῶν, γεφυρόστομη προχὴ μεγάλου ἀγγείου, κάτω τμήμα μεγάλου κυάθου μέ κυρτή πλευρά καί δισκοειδή βάση, ἄωτα κωνικά κύπελλα, μέρη κυάθων ἀπό βάσεις καί τά τοιχώματά τους διαφόρων τύπων, ταινιωτές

λαβές κυπέλλων πού στενεύουν κάτω, μέρος πρόχου με δακτυλίδι στή βάση τοῦ λαιμοῦ, κομμάτια ὠκέλυφου κυάθου κ.ἄ. Ἡ κεραμική φαινόταν πυκνότερη στό ΒΔ τμήμα. Συλλέχθηκε χονδρή κοινή κεραμική, κομμάτια ἀμφορέων με ἑλλειψοειδές στόμιο, κομμάτια ἀγγείου με χεῖλη πού γέρνουν πρὸς τὰ ἔξω, κομμάτι πρόχου με δακτυλίδι στή βάση τοῦ λαιμοῦ, κομμάτι ἄλλης πρόχου ἀπὸ τὸ στόμιο καὶ τὴν κυλινδρική λαβή, κάτω μέρος ἀγγείου ὥσως ἀμφορέα, μέρη τριποδικῶν χυτρῶν ἀπὸ τὸ τριγωνικῆς τομῆς περιχέλωμα, κομμάτια πρόχων καὶ σκύφων, κομμάτια με ἐμπέστητη σχοῖνινη ταινία, κομμάτια κάδου, κομμάτια ἐπίπεδου σκεπάσματος, κομμάτι κρουνοῦ στρογγυλῆς διατομῆς, κομμάτι ξέβαθης λεκάνης με τοξωτὴ λαβή, ἄωτα κωνικά κύπελλα με κυρτά τοιχώματα, ἓνα τοῦ διώροφου τύπου καὶ ἄλλα ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά μελανογόνα με ταινιόσχημες τὸ πῦρ πολὺ λαβές, κομμάτια ἀμφορέων με ἑλλειπτικὸ στόμιο, κάτω μέρη πρόχων, μερικά με μαστοειδὴ ἀπόφυση καὶ ἀγνύθες με μιὰ τρύπα ἀνάρτησης. Κοντὰ στὸν βόρειο τοῖχο συλλέχθηκε ποσότητα ἐλαφρόπετρας καὶ πυρήνας ὀψιανοῦ. Στὸ ΒΔ χῶρο συλλέχθηκαν κόκαλα καὶ δόντια ζῶων. Κοντὰ στὸν Α τοῖχο συλλέχθηκε κεραμικὴ ὅμοια, λιγότερο ποικίλη: κύπελλα, κύαθοι, πρόχοι, σκύφοι, τριποδικές χύτρες, μικροὶ πίθοι με σχοῖνινη ἐμπέστητη διακόσμηση, κάδοι, τοξωτές λαβές, ράμφος πρόχου πτηνόμορφο με τρία καρφιά καὶ δακτυλίδι στή βάση τοῦ λαιμοῦ με αὐλακωτὴ λαβή, ποικίλη ΥΜ ΙΑ κεραμικὴ με θέματα κρεμαστά φύλλα, παράλληλες ταινίες ἄνισου πάχους πού ζώνουν τὸ ἀγγεῖο, πλαισιώνοντας κροκαλοπαγὴ μίμηση καὶ μνησιδὴ διακόσμηση ἀνάμεσα σὲ ταινίες με ἄσπρη ἐπένθεση πάνω σὲ στιλπνὸ βάθος, ἐρπύζοντες βλαστοὺς, συστρεφόμενα θέματα σὲ στιλπνὸ βάθος κ.ἄ. Κοντὰ στὸν Α τοῖχο, κάτω ἀπὸ στρώμα με ἀσπρόχρωμα, χαμηλότερα ἀπὸ τὴν ὁμάδα τῶν μεγάλων ἀγγείων, συλλέχθηκαν: πολλὰ ἄλλα κομμάτια ΥΜ ΙΑ ἀγγείων, φανερά λίγο παλαιότερων ἀπὸ ἐκεῖνα τοῦ παραπάνω στρώματος. Στὸ κάτω στρώμα κομμάτι λαιμοῦ ἀμφορέα με γραπτὴ στολίδωση σὲ ζῶνες πού περιστοιχίζουν ταινία με ἄσπρη ἐπένθεση, κομμάτι με κρinoειδές με τρεῖς στήμονες, κομμάτι ἀγγείου με ταινίες σὲ στιλπνὸ βάθος, κομμάτι με διακόσμηση πλαγιαστῶν φύλλων ἀνάμεσα σὲ ταινίες σὲ στιλπνὸ βάθος, λεπτὴ κεραμικὴ με σκοτεινὸ ἐπίχρισμα, ἀκόμη μερικά μεγάλα κόκαλα καὶ δόντια ζῶων, κοχύλια, ἐπιχρίσματα καὶ κομμάτια ἐλαφρόπετρας. Σὲ ἀπόσταση 1 μ. ἀπὸ τὸν Β τοῖχο βρέθηκε ὁ Ν τοῖχος πού κλείνει τὸ χῶρο. Στὸ στρώμα τῶν χονδρῶν ἀγγείων κοντὰ στὸν Α τοῖχο (πίν. 233β) ἐκτὸς ἀπὸ τὴ χονδρὴ κεραμικὴ συλλέχθηκαν κομμάτια λεκανίδων με ὑψωμένες τοξωτές λαβές καὶ με τρία πόδια, κομμάτια μερικῶν τριποδικῶν χυτρῶν, ἄλλων χονδρῶν καὶ ἄλλων λεπτότερων, με δύο τοξωτές λαβές, μιᾶς ἄλλης χύτρας με τριγωνικὸ περιχέλωμα, πού γέρνει πρὸς τὰ ἔξω, κομμάτια ἀπὸ μιὰ ἄλλη με τρεῖς ἀνάγλυφες ταινίες καὶ τρεῖς ἀποφύσεις, κάτω μέρη πρόχων καὶ κάδων, κομμάτια γεφυρόστομης προχοῖσκης, δύο εἰκοσάδες ἀπὸ ἄωτα

κωνικά κύπελλα, ἄλλα κύπελλα καὶ κύαθοι σέ κομμάτια, μιά σχεδόν ὁλόκληρη καὶ ἄλλη μέ γυριστά πρὸς τὰ ἔξω χεῖλη, ἄλλες μέ μελανωπὸ ἢ καστανωπὸ ἐπίχρισμα, ἄλλα κομμάτια, ἴσως πρόχων, λοπάδια μέ ἐπίπεδο περιχεῖλωμα, κομμάτι σκύφου μέ τοξωτὴ λαβή, μερικά κομμάτια παλαιοσανακτορικῶν κυπέλλων καὶ κομμάτι ἀπὸ πυθμένα πυραύνου μέ λακκάκια. Ἀπὸ τὸ Β τμήμα τοῦ χώρου προέρχεται χονδρὴ κοινὴ κεραμικὴ, κομμάτια ἀπὸ τὸ κάτω μέρος κάδων, μέρη τριποδικῶν χυτρῶν, μιᾶς μέ περιχεῖλωμα πού ἔξέχει, κομμάτι ρηχῆς λεκανίδας, κομμάτια πρόχων, γεφυρόστομη προχοή σκύφου, κομμάτι ἀγωγοῦ σέ σχῆμα ἀνάστροφου Π, κομμάτι ἀγγείου μέ τοξωτὴ λαβή, εἰκοσάδα ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων, κομμάτια κυάθων διαφόρων τύπων, κομμάτι προχοῦσσης μέ τοξωτὴ κυλινδρική λαβή μέ μελανωπὸ ἐπίχρισμα καὶ ψηλὸ κύπελλο μέ βάση πού ἔξέχει σά δακτυλίδι.

Κάθετος τοῖχος ἀπὸ Β πρὸς Ν χωρίζει τὸν ὥρο σέ δύο τμήματα (πίν. 234α). Ἡ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν Β στὸ Ν τοῖχο εἶναι 2.10 μ. Ἀπὸ τὸ Β τμήμα προέρχονται κόκαλα αἰγοπροβάτων καὶ βοοειδῶν, δόντια ζῶων, θαλασσινὰ κοχύλια καὶ ἐλαφρόπετρα. Στὸ κάτω στρώμα ἢ κεραμικὴ εἶναι πάντα ΥΜ ΙΑ, φανερά λίγο παλαιότερη ἐκείνης τοῦ ἀνωτέρου στρώματος: κομμάτια κυάθων μέ διακόσμηση κρινοπάπυρων, μαργαριτῶν, ταινίας μέ φυλλαράκια, κομμάτι μέ συνεχόμενες σπείρες ΥΜ ΙΑ τύπου, κομμάτι ἀγγείου μέ γραπτὴ στολίδωση ἀνάμεσα σέ ταινίες, κομμάτι κυάθου μέ ἐρπύζοντες βλαστούς, κομμάτι κυάθου μέ κυματιστὴ ταινία καὶ ἐπένθετες ἄσπρες κουκίδες καὶ ἄλλα κομμάτια πρόχων καὶ κυπέλλων μέ ταινίες. Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ Δ δωματίου προέρχονται κομμάτια μεγάλων ἀγγείων, ὅπως χυτρῶν μέ περιχεῖλωμα καὶ τῶν ποδιῶν τους, τὰ κάτω μέρη πολὺ μεγάλων ἀγγείων, κομμάτι μικροῦ πιθαριοῦ μέ σχοίνινη ἐμπέστη διακόσμηση, κομμάτια κυπέλλων καὶ πρόχων μέ ταινίες. Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ Α δωματίου συλλέχθηκαν κομμάτια μεγάλων ἀγγείων, ὅπως χυτρῶν μέ περιχεῖλωμα καὶ τῶν ποδιῶν τους, πάτοι μεγάλων ἀγγείων, κομμάτι μικροῦ πιθαριοῦ μέ σχοίνινη ἐμπέστη διακόσμηση, ἀμφίκυρτη δισκόμορφη ἀγνύθα μέ μιά τρύπα ἀνάρτησης καὶ νεολιθικός πέλκευς ἀπὸ φλεβωτὴ μαρμαρόπετρα. Στὸ κατώτερο σταχτὶ στρώμα τοῦ Δ διαμερίσματος συλλέχθηκαν κομμάτια κεραμικῆς λίγο παλαιότερης ἐκείνης τοῦ ἀνωτέρου στρώματος ἀπὸ τὸ τεφρὸ στρώμα, ὅπως λαιμός καὶ ἔλλειπτικό στόμιο ἀμφορέα, κομμάτι στομίου τρίωτου πιθαμφορέα μέ ἐπίπεδο περιχεῖλωμα, τροχαλίσχημο λαιμὸ καὶ ἀναθύρωση στὴ βάση του, μέ στολιδωτὴ γραπτὴ διακόσμηση καὶ λαβὲς μέ δίσκους στὴ βάση τους καὶ πιὸ κάτω μέ διακόσμηση πού μιμεῖται κροκαλοπαγὴ πέτρα μέ ἄσπρες ἐπένθετες κουκίδες, κομμάτια πῆλινου ὀρθογώνιου κιβωτίου («φωριαμοῦ»), κομμάτια τριποδικῶν χυτρῶν ποικίλων τύπων καὶ διαστάσεων, μιᾶς μέ μαστοειδεῖς ἀποφύσεις, κάτω μέρος γάστρας μέ σκοτεινὴ ζῶνη μέ ἄσπρη ἐπένθετη ταινία, δεκάδα ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων καὶ ἀρκετοὶ κύαθοι, μιά μέ μίμηση καρφιοῦ στὴ λαβή, κομμάτια κυπέλλου

μέ κοκκινωπό γάνωμα καί ταινιωτή λαβή, κάτω μέρη άλλων κυπέλλων μέ σκοτεινό επίχρισμα, κομμάτι λύχνου μέ τοξωτή λαβή καί κομμάτι θαλασσινοῦ τρίτωνα. Ἀπό τή ΒΑ γωνιά τοῦ χώρου καί τή σχισμὴ πού δημιουργεῖται ανάμεσα στό Β τοῦχο καί τό διπλανό κτίριο συλλέχθηκαν: κύαθος μέ γωνίωση στό τοίχωμα μέ σκοτεινό επίχρισμα καί τρεῖς ἀνάγλυφες ταινίες, κομμάτια άλλων κυπέλλων καί κύαθων, ἑνός μέ δακτυλίδι στή βάση καί πολλά ἄωτα κωνικά κύπελλα· ἀπό τή ΒΑ γωνιά κεραμική ΥΜ ΙΑ λίγο παλαιότερη, ὅπως κομμάτια κύαθων καί κυπέλλων, χυτρῶν, ρηχῶν λεκανίδων, κομμάτια μικροῦ πιθαριοῦ καί πάνω μέρος γαστροειδοῦς ἀγγείου μέ ἐγχάρακτες γραμμές. Νότια ἀπό τό Δ διαμέρισμα συλλέχθηκαν κομμάτια πιθαμοφορέα μέ διπλή ἀναθύρωση γύρω ἀπό τή βάση, λαβή σκυφοειδοῦς ἀγγείου, κομμάτι πρόχου, κάτω μέρη κύαθων καί κυπέλλων, λαβή σκυφοειδοῦς, κάτω μέρη tumblers καί δυσκοειδῆς ἀμφίκυρτη ἀγνύθα μέ δυό τρύπες ἀνάρτησης. Στό κατώτερο σταχτί στρώμα ὡς τό σχιστολιθικό βράχο τοῦ ΒΔ διαμερίσματος, μήκους 2.80 μ., πλάτους 1.40 μ., ἡ πρώτη ΥΜ ΙΑ κεραμική ἔδωσε κομμάτια ἀπό τό σῶμα καί τόν ὄμο μεγάλου ἀγγείου, ἴσως ἡθμοῦ, μέ μίμηση κροκαλοπαχοῦς πέτρας στήν ἀρχή τοῦ λαιμοῦ καί σκοτεινὴ ταινία μέ ἄσπρες βοῦλες, μισό σκέπασμα ἀγγείου μέ ἀρχή τοξωτῆς λαβῆς μέ σκοτεινὴ ταινία, μέ ταινία βλαστῶν πού ἔρπουν καί σκοτεινὴ ταινία μέ βούλα στή λαβή μέ ἐσωτερικό κύκλο, λαβή πιθαμοφορέα, ἔκλεινον μέ τήν κροκαλοπαγή διακόσμηση, κομμάτι κύαθου μέ συνεχόμενες σπεῖρες τοῦ ΥΜ ΙΑ τύπου κάτω, ἀπὸ τό γυριστό περιχέλιωμα, λαβὴ σκυφωτοῦ ἀγγείου μέ χεῖλη πού γέρνουν πρὸς τὰ ἔξω, κομμάτι μέ συνδεόμενες σπεῖρες τοῦ ΥΜ ΙΑ τύπου μέ ἄσπρες κουκίδες, κομμάτια γαστροειδῶν σκευῶν μέ καστανές ταινίες, κομμάτι κύαθου μέ βλαστούς πού ἔρπουν, κομμάτι ἀπὸ τὰ χεῖλη μελανογάνωτης κύαθου μέ ἄσπρες σπεῖρες καί δικτυωτὸ στό χεῖλος, κομμάτια άλλων ἀγγείων μέ ὅμοια διακόσμηση δικτυωτοῦ καί σπειρῶν, κομμάτια μελανογάνωτης κύαθου, κομμάτια μέ ταινίες σέ ἀνοικτὸ βάθος, κομμάτι μέ ταινία μέ ἀντιθετικά φύλλα, κομμάτι ἀπὸ τὰ χεῖλη ἀγγείου μέ κρεμαστὴ ταινία μέ ἄσπρες βοῦλες, κομμάτι μέ κρινοπάπυρο, πάνω ἀπὸ δυό δεκάδες ἄωτα κωνικά κύπελλα, ἄλλα κύπελλα καί κύαθοι διάφορων τύπων, κομμάτια πρόχων, κομμάτι ὀρθογώνιου κιβωτίου («φωριαμοῦ») μέ κάθετα τοιχώματα, κομμάτια τριποδικῶν χυτρῶν μέ κάθετα χεῖλη, ὀριζόντια λαβὴ μέ δυό ἐγχάρακτες γραμμές πού ζώνουν τό ἀγγεῖο μέ ἐλαφρὴ πρόχυση, κομμάτια κάδων καί πιθίσκων καί ξέβαθη λεκανίδα μέ ταινία γύρω ἀπὸ τή βάση μαζί μ' αὐτὰ τὰ κόκαλα καί δόντια ζῶων, κομμάτι θαλασσινοῦ τρίτωνα καί ἀγνύθα τοῦ παραλληλεπίπεδου τύπου. Νότια ἀπὸ τό Α δωμάτιο συλλέχθηκαν πολλὰ κομμάτια κυπέλλων καί κύαθων, τριποδικῶν χυτρῶν, μίξ μέ ἐγχάρακτες ζῶνες καί ἐλαφρὴ πρόχυση, καί ἄωτο κύπελλο. Ἀπὸ τήν ἐπίχωση νότια ἀπὸ τό Ν τοῦχο προέρχονται ἀρκετὰ διακόσμητα ὕστρακα, ἕνα μέ συνεχόμενες σπεῖρες τοῦ ΥΜ ΙΑ τύπου, ὕστρακα μέ γραπτὴ στολίδωση ἀνάμεσα σέ ζῶνες πάνω σέ

στιλπνὸ βάθος καὶ ἐργαλεῖο ἀπὸ πρισματικὸ ὀψιανό. Μαζί βρέθηκαν κόκαλα καὶ δόντια ζώων, κοχύλια καί, κομμάτι ἐλαφρόπετρας. Νότια ἀπὸ τὰ δύο διαμερίσματα διαμορφώνεται κεντρικὸς ἐνιαῖος χώρος πού στὴ μέση του διακρίνονται λείψανα τοῖχου μὲ κατεύθυνση ἀπὸ τὰ Δ στὰ Α. Ὁ χώρος αὐτός ὀρίζεται νότια ἀπὸ ἀντερεισματικὸ τοῖχο. Ἀπὸ τὸν Α τοῖχο τοῦ κεντρικοῦ χώρου προέρχονται πολλὰ ἄωτα κύπελλα, κάπου δύο εἰκοσάδες, δύο κύπελλα μὲ βάση πού ἔξέχει σέ δακτυλίδι, μόνωτοι κύαθοι, ἕνας μὲ μίμηση καρφιοῦ στό πάνω μέρος τῆς λαβῆς, κομμάτι ἀγγεῖου μορφῆς ζεμπιλιού, πολλὰ κομμάτια τριποδικῶν χυτρῶν καὶ τοξωτές ἢ κάθετες λαβές στρογγυλῆς διατομῆς ἀγγείων μέσου ἢ μεγάλου μεγέθους, ἕνα μὲ σχοίνινη ἐμπέστη ταινία. Κοντὰ στὸν δυτικὸ τοῖχο συλλέχθηκε γεφυρόστομη προχολὴ σκυφωτοῦ ἀγγείου, κομμάτια κυπέλλων καὶ κυάθων, πολλῶν ἀώτων, κομμάτι προχοϊσκῆς μὲ δακτυλίδι στὴ βάση τοῦ λαίμου, κομμάτια τριποδικῶν χυτρῶν, ἕνα μὲ σχοίνινη ἐμπέστη νεύρωση στό πόδι, ταινιωτές λαβές κυάθων, κομμάτι πρόχου πού σώζει τὸ λαίμο καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς κοιλιᾶς. Νότια ἀπὸ τὸ Δυτικὸ κτίριο ΒΔ τοῦ Σπιτιοῦ Hogarth ὁ βράχος παρουσιάσθηκε σέ μικρὸ σχετικὰ βάθος· νοτιότερα φάνηκε μπάζωμα καὶ μέρος πατητοῦ δαπέδου. Τὸ κομμάτι αὐτὸ σχηματίζει ἀμβλεία γωνία μὲ τὸν Δ τοῖχο τοῦ πάνω ἰσοπέδου. Ἀπὸ τὴν κεραμικὴ διακρίνονται: κομμάτι μὲ σκοτεινὴ διακόσμηση σέ ἀνοικτὸ βάθος, κάτω μέρη κυπέλλων καὶ κυάθων, κάτω μέρη κάδων καὶ σκύφων, κομμάτια τριποδικῶν χυτρῶν, κομμάτι στομίου ἀποφρᾶς, κομμάτι λεκανίδας μὲ ἀπόφυση μὲ δύο τρύπες, κομμάτι ἀπὸ τὸ τρυπητὸ διαχώρισμα ἡθμοῦ μὲ σκοτεινὸ ἐπίχρισμα, μικρὸ ὀρθογώνιο κομμάτι ἀπὸ ἀγγεῖο ἀπὸ σταχτιά πέτρα καὶ μισὴ ἀμφίκυρτη ἀγνύθα μὲ μιά τρύπα ἀνάρτησης. Σέ λιθοσωρὸ συλλέχθηκε μισὸ ἀμφίκυρτης μύλης ἄξονα θύρας. Πρόβολος πού ἔξέχει ἀπὸ τὸν ἀνατολικὸ τοῖχο πάνω σέ κρηπίδα καθαρίσθηκε. Ὁ νότιος ἀντερεισματικὸς τοῖχος τοῦ ἀνδῆρου ἀπέχει 6.40 μ. ἀπὸ τὸ βόρειο τοῖχο τοῦ ἰσοπέδου. Τὸ Δ του ἄκρο συναντιέται κατὰ ὀξεία γωνία μὲ τὸ λοξὸ τοῖχο τῆς ἀνάβασης πού ἀρχίζει ἀμέσως δυτικὰ τοῦ Σπιτιοῦ Α τοῦ Hogarth. Τὸ ἄλλο παράλληλο σκέλος τῆς ἀνάβασης κάμπτεται καὶ προχωρεῖ παράλληλα μὲ τὸν Δ τοῖχο τοῦ Σπιτιοῦ Α. Στὸν ἀρχικὸν χώρὸ πετάχθηκαν πέτρες καὶ πλίνθοι φανερά ἀπὸ τὸν Hogarth. Πολλές πεσμένες πέτρες σκέπασαν τὸ χῶμα τῆς λοξῆς ἀνάβασης (πίν. 234β). Στὴν ἐπίχωση βρέθηκαν κομμάτι ἀπὸ τὸ χονδρὸ τοίχωμα ἀγγείου ἀπὸ τεφρογαλάζια πέτρα, κομμάτι πῆλινου λεμβόσχημου σκεύους, δωδεκάδα τριπτήρων ποικίλων σχημάτων, λαβὴ τραπεζόσχημη, δεκάδα ἄωτων κυπέλλων, μέρη κυάθων διαφόρων τύπων, κομμάτι τραπεζόσχημου τριβείου, τὸ κάτω μέρος πρόχου πού ἔξέχει γύρω σέ δακτυλίδι, κομμάτι πρόχυσης πρόχου καὶ ἄλλο προχοϊσκῆς, τοξωτὴ λαβὴ σκύφου, ὄστρακο μὲ γραπτὴ στολίδωση, κομμάτι πιθίσκου τύπου jar μὲ ἀναθύρωση κάτω, κομμάτι ἀπὸ στόμιο καὶ τοίχωμα πιθίσκου μὲ κάθετη πλακουτσωτὴ λαβὴ καὶ περιχέλωμα, πόδια καὶ μέρη τοιχω-

μάτων χυτῶν, κομμάτια κάδων, πρόχων, σκύφων καὶ ἀμφορέων, κομμάτι μικροῦ πύθου μέ δυό παράλληλες ἐμπέστες ταινίες, προχὴ μεγάλου σκύφου, μισὴ ἀγνύθα ἀμφίκυρτη καὶ κομμάτι χαλικωτοῦ δαπέδου, κομμάτια πλίνθων, κομμάτια γυφολιθικῶν πλακῶν, κομμάτια ἐπιχρισμάτων τοίχων, ὅλων φανερά ΥΜ ΙΑ. Νότια ἀπὸ τὸν ἀντερεισματικὸ τοῖχο τοῦ ἰσοπέδου συλλέχθηκαν τὸ χεῖλος πλατύστομου μικροῦ πύθου, μεγάλες τοξωτές κυλινδρικές λαβές, λαβὴ σκύφου, τὰ χεῖλη πλατύστομου ἀγγείου μέ σκοτεινὴ διακόσμηση σέ στιλπνὸ βάθος, κάτω μέρη κυπέλλων καὶ κιάθων, κομμάτι μέ δυό ἄσπρες ταινίες σέ σκοτεινὸ βάθος καὶ κομμάτι ἀπὸ τὰ χεῖλη χύτρας μέ μαστοειδὴ ἀπόφυση. Δίπλα στὸ βυθισμένο κατῶφλι τῆς ἀρχῆς τῆς ἀνάβασης συλλέχθηκαν κομμάτι πυραύνου μέ μέρος ἀπὸ τὸ τοίχωμα καὶ τὴ λαβὴ μέ μίμηση καρφιοῦ, μέρος πάτου κάδου, κάτω μέρος ἄλλου ἀγγείου, πλακουτσωτὸ πῶδι χύτρας, τοξωτές κυλινδρικές λαβές, κάτω μέρη κυπέλλων καὶ κιάθων, ταινιόσχημη μελανογάνωτη λαβή, ἀγνύθα τοῦ δισκόμορφου καὶ ἄλλη τοῦ κυβικοῦ τύπου, κομμάτια γυφόλιθου καὶ ἀρβουνου, ἐπιχρίσματα μέ σκοτεινὸ χρῶμα.

Ὁ Ν ἀντερεισματικὸς τοῖχος ἔκοψε τὴν προέκταση πρὸς τὰ ΒΔ τῆς λοξῆς ἀνάβασης. Στὴν προέκταση τοῦ Ν ἀντερεισματικοῦ συλλέχθηκε τριπτήρας ἀπὸ πρασινωπὴ πέτρα. Στὴ λοξὴ ἀνάβαση ἔμειναν οἱ πεσμένες πέτρες στὴ θέση τους. Ἡ ἀνάβαση ἀνήκει στὴν ΥΜ ΙΑ φάση. Στὴν ἐπίχωση τῆς ἀνάβασης συλλέχθηκαν δυὸ πλακίδια ἄνισου πάχους ἀπὸ βαθυγάλανη πέτρα, μικρὸ κομμάτι ἀπὸ τὴ βάση ἀγγείου ἀπὸ στεατίτη, κομμάτι πέτρινου σκεύους ἀκαθόριστης πλαστικῆς μορφῆς, κάτω μέρος ἀγγείου μέ γραπτὴ στολίδωση ἀνάμεσα σέ ταινίες, βάση ἀγγείου, ἴσως πρόχου, μέ κυρτά τοιχώματα καὶ γραπτὴ στολίδωση, κομμάτι ἀγγείου μέ διακόσμηση κλαδιῶν ὀριζόντιων σέ στιλπνὸ βάθος, δωδεκάδα ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων, ὄστρακα μέ καστανὸ ἐπιχρῖσμα, κομμάτι λεκανίδιου μέ σύμφυτη κυματιστὴ λαβή, κομμάτι μέ δισκόμορφο ἔξαρχμα στὴ βάση τῆς λαβῆς, χονδρὸ κομμάτι πιθαριοῦ τύπου jar μέ μέρος τῆς λαβῆς πεπλατυσμένης σέ δίσκο, κομμάτι ἀπὸ τὸ στόμιο σκυφοειδοῦς ἀγγείου μέ τὴν ἀρχὴ γλυφῆς κάτω ἀπὸ τὸ χεῖλος πού δείχνει ἀρχὴ πρόχυσης, μέρη μικρῆς χύτρας καὶ πυραύνου, κομμάτια ἀγγείου μέ σχοῖνινη διακόσμηση, κομμάτι λαιμοῦ μεγάλης πρόχου, μελανογάνωτες ταινιόσχημες λαβές, ἄλλες τοξωτές κυλινδρικές, κομμάτι ἀπὸ τὰ χεῖλη σκεύους μέ πλαστικὴ μνηοειδὴ ταινία, κάτω μέρη κιάθων, ἀπολέπισμα ὀφισανοῦ, κομμάτια ἐλαφροπέτρας, δόντι ζώου κ.ἄ.

Ἡ ἀνασκαφὴ ἔκλεισε στίς 24 Αὐγούστου χωρὶς νὰ ἔχει πραγματοποιήσει ὁλόκληρο τὸ πρόγραμμα πού εἶχε προγραμματισθεῖ ἐξαιτίας τῆς ἀνεπάρκειας τῶν οικονομικῶν μέσων καὶ τῆς τεχνικῆς βοήθειας. Ἡ ὁλοκλήρωση τοῦ προγράμματος προβλέπεται γιὰ τὴν προσεχὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο.

(Παρένθ. πίν. ΙΣΤ' και πίν. 235 - 247)

Ἡ ἔρευνα στό ἱερό τοῦ Ἑρμῆ καί τῆς Ἀφροδίτης στή Σύμη τῆς Βιάννου συνεχίστηκε γιά 8η ἀνασκαφική περίοδο μετά ἀπό διακοπή ἑνός ἔτους (1982). Στή φετινή ἀνασκαφή συμμετεῖχαν οἱ ἀρχαιολόγοι Δρ. Πολύμνια Μεταξᾶ-Muhly καί Δρ. Ἀθανασία Κάντα, ὁ ἀρχιτέκτονας David Smyth, οἱ συντηρητές Κ. Νικάκης καί Π. Συναδινάκης καί ὁ εἰδικευμένος ἐργάτης ἀνασκαφῆς Ν. Δασκαλάκης.

Ἡ χρηματοδότηση τοῦ 1983 ἐκάλυψε 17 μόνο ἐργασίμες ἡμέρες, ἀπό τίς ὁποῖες δύο ἀναλώθηκαν στόν καθαρισμό τοῦ χώρου καί τέσσερις στή στερέωση τοίχων τῶν κτισμάτων τοῦ ἱεροῦ. Ἐτσι τό κύριο ἀνασκαφικό ἔργο εἶχε διάρκεια ἔντεκα μόλις ἡμερῶν. Λόγω τῆς σύντομης διάρκειας τῆς ἀνασκαφῆς, περιορίστηκε τό ἔργο τοῦ ἀρχιτέκτονα στήν ἀποτύπωση ἐκεῖνων μόνο τῶν μνημείων πού ἀποκαλύφθηκαν φέτος (παρ. πίν. ΙΣΤ', ὁρθογ. Μ50 - 51 καί Ι - Ν53). Μέ τήν προσθήκη τους στή γενική κάτοψη τοῦ 1981, τό ὕψος τῆς ἀποτύπωσης ἔχει χάσει τήν ὁμοιογένειά του. Αὐτή ἡ προσωρινή ὁπωσδήποτε σχεδιαστική ἀτέλεια ἐπισημαίνεται, γιά νά ἀποφευχθεῖ ὁ κίνδυνος τυχόν λανθασμένης ἀνάγνωσης τοῦ σχεδίου.

Ὑπενθυμίζεται ὅτι ἡ λατρεία στό κρητικό αὐτό ἱερό, σύνθετου πάντως χαρακτήρα, ἦταν συνεχῆς γιά 19 τουλάχιστον αἰῶνες. Συγκεκριμένα ἀπό τό 1600 ὥς καί τόν 3ο αἰ. μ.Χ. Γιά τήν ὥρα ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ ἀρχιτεκτονικά μνημεῖα ἀπό ὅλες τίς φάσεις τῆς λειτουργίας του, χωρίς νά ἔχει ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἔρευνα σέ ἔκταση καμίας φάσης. Πληρέστερη εἰκόνα παρουσιάζουν δύο ἐπάλ-ληλα ἀρχιτεκτονικά σύνολα. Τό πρῶτο ἀπαρτίζεται ἀπό ὑπαίθριο βωμό μέ δύο ἀρχιτεκτονικές φάσεις: τήν παλαιότερη τῆς πρωτογεωμετρικῆς /πρώιμης γεωμετρικῆς ἐποχῆς καί τή νεώτερη τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς /πρώιμης ἀρχαϊκῆς. Ἡ νεώτερη συνδέεται χρονικά καί λειτουργικά μέ τρία κλιμακωτά ἄνδρα (Ι - ΙΙΙ) καί χαντάκι καθαρμοῦ¹. Τό δεῦτερο καί παλαιότερο σύνολο εἶναι τό θρησκευτικοῦ χαρακτήρα ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι οἰκοδόμημα μέ τά πολλά δωμάτια (Δωμ. 1 - 7Α: παρ. πίν. ΙΣΤ'), πού ὀρίζεται πρὸς τά Α ἀπό πλακόστρωτη αὐλή, ἐνῶ πρὸς τό Β, τό Ν καί τή Δ φαίνεται ὅτι ἐκτείνεται κάτω ἀπό

1. Βωμός: ΠΑΕ 1972, 194 - 196, εἰκ. 1, πίν. 180β, 181α. Ἄνδρα: ΠΑΕ 1973, 188 κέ. παρ. πίν. Γ, πίν. 187α· 1977, 417 - 418· 1981, 382 κέ. εἰκ. 1 κέ.

νεώτερα κτίρια. Ἀνάμεσα στά δύο σύνολα παρεμβάλλονται δύο ἀκόμη ἄνδρα (ΠΙΑ - ΠΙΒ: παρ. πίν. ΙΣΤ', ὁρθ. Κ/Α 52 - 53), πού διαφέρουν κατά τόν προσανατολισμό καί τήν ἀργολιθοδομή ἀπό τά τρία ἄνδρα τοῦ βωμοῦ (Ι - ΠΙ).

Τό συρρικνωμένο πρόγραμμα ἀνασκαφῆς τοῦ 1981, πού προέβλεπε τή διερεύνηση δύο προβλημάτων σέ ἰσάριθμα σημεῖα τοῦ ἀνασκαμμένου χώρου, συνεχίστηκε καί τό 1983, λόγω τοῦ περιορισμένου καί πάλι ὕψους τῆς σχετικῆς χρηματοδότησης. Τό πρῶτο πρόβλημα ἀναφέρεται στόν τρόπο καί τήν ἀκριβή ἐποχή κατασκευῆς τῶν τριῶν ἀνδρῶν (Ι - ΠΙ), πού συνδέονται μέ τό βωμό· τό δεύτερο ἀφορᾷ στόν ἔλεγχο τῆς ὑπόθεσης, σύμφωνα μέ τήν ὁποία τά δύο ἄνδρα μέ διαφορετικό προσανατολισμό (ΠΙΑ - ΠΙΒ) ἀντιπροσωπεύουν ἀνάλογη διαμόρφωση τοῦ ὑπαίθριου χώρου λατρείας στό Ἱερό, ἀλλά παλαιότερη τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς/πρώιμης ἀρχαϊκῆς ἐποχῆς¹.

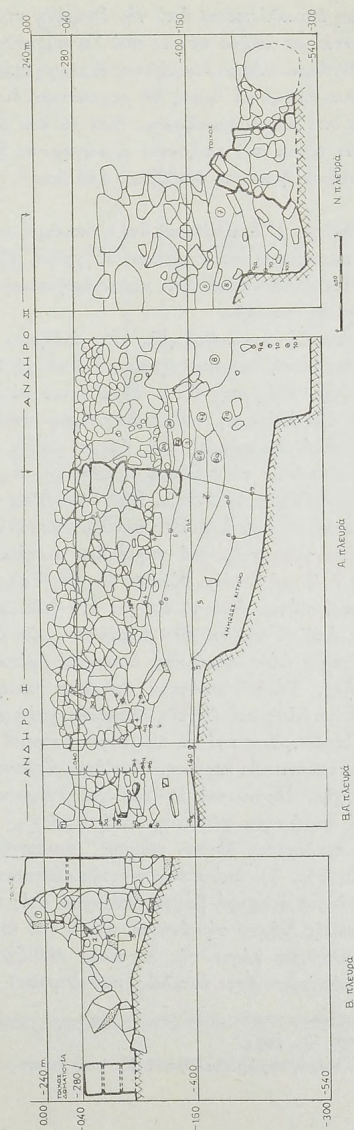
Γιά τήν ἐπίλυση τοῦ πρώτου προβλήματος ἔγινε τό 1981 τομή στό ἄνδρρο ΠΙ, πού ἔδειξε ὅτι ἡ κατασκευή του χρονολογεῖται στό 675 - 650 καί ὅτι προϋπέθετε τήν παρουσία τοῦ ἀνδρῶν Π². Γιά νά προσδιοριστεῖ ἡ ἀκριβῆς ἐποχή κατασκευῆς καί τοῦ ἀνδρῶν Π γίνεται τομή σέ τμήμα του, πού βρίσκεται Α καί σέ ὑψηλότερο ἐπίπεδο τοῦ δωματίου 1Α τοῦ ΜΜ ΠΙ/ΥΜ Ι οἰκοδομήματος (παρ. πίν. ΙΣΤ', ὁρθογ. Μ50 - 51). Ἡ φετινή τομή, πού ἔχει ἔκταση 7.50 τμ. καί βάθος ἀπό 1.50 - 2.10 μ. λόγω τῆς μεγάλης καθίζησης τοῦ ἐδάφους σέ αὐτό τό σημεῖο, ἀποτελεῖ στήν πραγματικότητα προέκταση τῆς τομῆς τοῦ 1981 πρός Β (εἰκ. 1 - 2).

Ἡ συγκριτική παράθεση τῶν δύο τομῶν προσφέρει τά ἀκόλουθα στοιχεῖα:

Ἡ ὑπόδομή τοῦ ἀνδρῶν Π εἶναι πιά ὑψηλή ἀπό τοῦ ΠΙ καί ἡ ἀργολιθοδομή τους παρουσιάζει κάποιες διαφορές. Τό ἄνδρρο ΠΙ ἔχει μέγιστο σωζ. ὕψος 1.20 μ. καί τό γέμισμά του ἀποτελεῖται ἀπό μεγάλους καί μέτριου μεγέθους ἀργούς λίθους μέ χαλαρή συνοχή (εἰκ. 2, στρ. 1 - 4). Ἡ ἀρχική του ἐπιφάνεια δέν σώζεται καί γι' αὐτό δέν εἶναι βέβαιο, ἂν καί σέ αὐτό τό ἄνδρρο ὑπῆρχε ἐπίστρωμα ἀπό μικρούς ἀργούς λίθους, ἕνα εἶδος δηλαδή βατοῦ καλντεριμοῦ, ὅπως στό ἄνδρρο ΠΙ. Ἀνάλογη ὥστόσο διαμόρφωση τῆς ἐπιφάνειας καί γιά τό ἄνδρρο Π εἶναι πολύ πιθανή, ὅποτε τό ἀρχικό του ὕψος θά ἦταν 1.40 μ. τουλάχιστον, ἐνῶ τό συνολικό ὕψος τοῦ ἀνδρῶν ΠΙ μόλις πού φτάνει τό 1 μ. Λόγω τοῦ μικροτέρου ὕψους χρησιμοποιήθηκαν γιά τό γέμισμα του λιγότεροι μεγάλοι λίθοι, ἀπό ὅσο γιά τό γέμισμα τοῦ Π. Γιά τήν πρόσοψη τοῦ παλαιότερου ἀνδρῶν (Π) ἐπιλέγονται μεγάλοι μακρόστενοι ἀργοί λίθοι, πού τοποθετοῦνται κατά στρώσεις μέ τρόπο ὥστε νά εἶναι ὁρατή ἡ μικρότερη διά-

1. Α. ΛΕΜΠΕΣΗ, Ἡ συνέχεια τῆς κρητομυκηναϊκῆς λατρείας. Ἐπιβιώσεις καί ἀναβιώσεις, ΑΕ 1981, 1 - 24, ἰδιαίτερα 12 - 13, 16 (ἔταν δόθηκε τό ἄρθρο γιά δημοσίευση δέν ἔχε βρεθεῖ τό ἄνδρρο ΠΙΒ).

2. ΠΑΕ 1981, 382 κέ. εἰκ. 1 - 5, παρ. πίν. Κ', ὁρθογ. Μ51.

Εἰκ. 2. Ὅψεις τῶν τομῶν τῶν ἀνδέρων II καὶ III.

σταση. Ἡ μεγαλύτερη ἐπικαλύπτεται ἀπὸ τὴν ἐπομένη στρώση καὶ τὰ κενά ἀνάμεσά τους γεμίζουν με μικρές πέτρες πού λειτουργοῦν ὡς σφῆνες (πίν. 235α). Στὸ νεώτερο ἀντίθετα ἄνδρηο δέν γίνεται ἀνάλογη ἐπιλογή καὶ λίθοι τῆς πρόσφυξης τοποθετοῦνται συχνά με ὁρατὴ τὴ μεγαλύτερη διάστασή¹, ἔτσι πού εὐκόλα ἀποσυνδένονται καὶ κατακρημνίζονται. Καὶ τὰ δύο βέβαια ἄνδρηα κατασκευάστηκαν με τὸν τρόπο πού χτίζονται οἱ σύγχρονες ξερολιθιές, ἀλλὰ ὁ μάστορας τοῦ παλαιότερου ἦταν πιὸ ἐπιδέξιος, ἀπὸ ὅσο ὁ νεώτερός του ὁμότεχνος.

Με τὴν τομὴ στὸ ἄνδρηο II διαφαίνεται ὅτι ἡ ὑποδομὴ τῶν ἀνδρῶν I καὶ II ἦταν ἐνιαία καὶ ἡ κατασκευὴ τους ἐπομένως σύγχρονη. Γιά νά ἐπαληθευτεῖ ὁμως αὐτὴ ἡ σχέση, θά χρειαστεῖ νά γίνει μία ἀκόμη τομὴ καὶ στὸ ἄνδρηο I τὴν ἐπομένη ἀνασκαφικὴ περίοδο.

Ἐκτός τῆς διαφορετικῆς ἀργολιθοδομῆς τῶν ἀνδρῶν II καὶ III, πού συνεπάγεται καὶ διαφορετικὴ στρωματογραφικὴ διαδοχὴ διαφέρουν καὶ τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς ἐπίχωσης ὅπου ἐδράζονται τὰ δύο ἄνδρηα (εἰκ. 2, στρ. 1 - 4). Ἀπὸ τὴν ἐπίχωση τοῦ παλαιότερου ἀνδρῶν II λείπει ἡ στρώση με σχιστολιθικά πλακάκια, πού ἔφερε μαῦρο λιπαρὸ χῶμα με κόκαλα ζῶων καὶ ἀναθήματα, τὸ στρώμα δηλαδή τῆς πυρᾶς τοῦ πρώιμου 7ου αἰ., ὅπου καὶ θεμελιώθηκε τὸ ἄνδρηο III². Ἀντίθετα τὸ ἄνδρηο II θεμελιώθηκε σὲ παχὺ στρώμα ἀπὸ ἀμυῶδες σκοῦρο καστανό ὡς μαῦρο χῶμα με θύλακα κατάρμαυρου χρώματος, πού περιέχει κατὰλοιπα ἀπὸ καμένα ξύλα (εἰκ. 2, στρ. 6, 7, 8 καὶ 9· στρ. θύλακα 4α, 6α, 7α). Τὸ στρώμα αὐτὸ ἐκτείνεταν πρὸς Ν καὶ κάτω ἀπὸ τὸ ἄνδρηο III (εἰκ. 2, στρ. 6γ, 8, 8α, 7α). Χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ὀστράκων, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς μειώνεται στὶς βαθύτερες μόνο στρώσεις, ὅπου καὶ βρίσκονται περισσότερες μινωικὲς τράπεζες. Τὰ περισσότερα ὄστρακα προέρχονται ἀπὸ MM III / ΓΜ I κύπελλα κοινωνίας καὶ ἀγγεῖα οἰκιακῆς χρήσης, κυρίως χύτρες. Λίγα εἶναι τὰ ΓΜ III ὄστρακα καὶ τὰ πρωτογεωμετρικά, ὅπως καὶ τὰ ὄστρακα ἀπὸ πρώιμους ἐλληνικοὺς κέρνους. Ἀντίθετα ἀφθονοῦν τὰ ἀναθήματα τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς. Πρόκειται δηλαδή γιὰ ἀνάμεικτο στρώμα, πού χωρίζεται σὲ φυσικά στρώματα χωρὶς χρονικὴ διαδοχὴ.

Τὸ στρώμα αὐτὸ διαδέχεται ἄνισου πάχους, συμπαγές, κιτρινωπὸ καὶ στεῖρο χῶμα (εἰκ. 2, στρ. 5), πού καλύπτει πλακόστρωτο, ἔκτασης 6.25 τμ. (εἰκ. 1). Ἡ τεράστια διαφορὰ βάθους ἀνάμεσα στὶς πλάκες τῆς Β καὶ τῆς Ν παρυφῆς τῆς τομῆς δείχνει τὴν ἔντονη κλίση τοῦ πλακοστρώτου ἀπὸ Β πρὸς Ν, πού προκλήθηκε λόγω τῆς μεγάλης καθίζησης τοῦ ἐδάφους (πίν. 235β). Τὸ πλακόστρωτο ἔχει ἐντελῶς καταστραφεῖ στὴν ἔκταση τῆς

1. Πρβ. ΠΑΕ 1973, 189, πίν. 187α.

2. ΠΑΕ 1981, 383 κέ. εἰκ. 2, στρώμ. 2α - γ καὶ εἰκ. 4.

τομῆς τοῦ ἀνδῆρου ΙΙΙ, ὅπου ἡ καθίζηση εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερη, μέ ἀποτελεσμα καί τό στεῖρο κιτρινωπό χῶμα νά ἐντοπιστεῖ στή δυτική μόνο παρυφή.

Συνοφίζοντας τά στρωματογραφικά δεδομένα τῶν τομῶν τοῦ 1981 καί 1983 προκύπτει ἡ ἀκόλουθη εἰκόνα:

Τό τμήμα τοῦ πλακοστρώτου ἀνήκει στήν αὐλή τοῦ ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι οἰκοδομήματος, τῆς ὁποίας μικρότερα πλακόστρωτα τμήματα εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ τό 1975 καί 1977¹. Ἐτσι ἡ αὐλή ἔχει γιά τήν ὥρα μῆκος ἀπό Ν πρὸς Β 11 μ. Ἰσχυρή καθίζηση τοῦ ἐδάφους, πού κατέστρεψε καί τόν ἀνατολικό τοῖχο τοῦ δωματίου 6 τοῦ ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι οἰκοδομήματος, εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τήν ἐγκατάλειψη τῆς αὐλῆς, ὅπως δείχνει τό στεῖρο στρώμα τοῦ κίτρινου χρώματος πού ἐπικαλύπτει τό πλακόστρωτο (πίν. 235β). Ἡ κάλυψη τῆς ἀνώμαλης ἐπιφάνειας τοῦ στεῖρου αὐτοῦ στρώματος ἀπό τό παχύ ἀμμῶδες ἀνάμεικτο στρώμα μέ τά πολλά ὄστρακα, τά σκεύη καί τά ἀναθήματα δείχνει ὅτι ἐπαναχρησιμοποιήθηκε ἡ ἔκταση, ὅπου προὔπῃρχε ἡ αὐλή. Ἐπειδή τό ἀνάμεικτο αὐτό στρώμα περιεῖχε λίγα σχετικά κατάλοιπα ἀπό καμένα ξύλα καί ἀκόμη λιγότερα ἀπό ζῶα, δέν εἶναι βέβαιο ἂν γίνονταν *in situ* τελετουργίες μέ πυρές καί θυσίες ζώων. Ἄν πρόκειται δηλαδή γιά στρώμα πού δημιουργήθηκε βαθμιαῖα ἀπό τή ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι ἐποχή ὡς καί τή γεωμετρική, σύμφωνα μέ τήν κεραμική καί τά ἀναθήματα πού ἔδωσε, ἢ ἂν προέρχεται ἀπό ἄλλο σημεῖο ὑπαίθριας λατρείας τοῦ ἱεροῦ. Ἡ ἀνάμειξη τοῦ στρώματος θεμελίωσης τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τῶν τριῶν ἀνδῶν εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένη, ἂν ἡ ἐπίχωσή του μεταφέρθηκε γιά νά ἐξομαλυνθεῖ τό ἔδαφος. Δικαιολογημένη εἶναι ὥστόσο καί στήν περίπτωση, πού τό σημεῖο τῶν δύο τομῶν βρισκόταν στήν περιφέρεια τῆς ὑπαίθριας λατρείας, ἡ ὁποία εἶχε γιά πυρῆνα τό βωμό στήν πρωτογεωμετρική καί γεωμετρική ἐποχή. Εἶναι γνωστό ὅτι οἱ λατρευτικές πυρές δέν εὐνοοῦν γενικά τή δημιουργία κλειστῶν στρωμάτων. Πολύ περισσότερο στήν προκειμένη περίπτωση, πού καί κάτω ἀπό τό στρώμα τῆς πυρᾶς προὔπῃρχε οἰκοδόμημα καί τοῖχος θεμελιώθηκε μέσα σέ αὐτό τό στρώμα².

Τοῦ τοίχου ἀποκαλύφθηκε τμήμα μήκους 3 μ. καί ὕψους 1.10 μ. (εἰκ. 1, ὁρθογ. Μ50, πίν. 236α). Ἡ λειτουργία καί ἡ ἐποχή τοῦ τοίχου εἶναι προβληματικές, γιατί καί ἡ διατήρησή του εἶναι ἀποσπασματική καί ἡ θεμελίωσή του πού ἀγγίζει τό πλακόστρωτο εἶναι μέσα στό ἀνάμεικτο στρώμα τῆς πυρᾶς. Ὅπως δὲν εἶναι παλαιότερος τῆς ὕστερης γεωμετρικῆς ἐποχῆς, δηλαδή τοῦ ἀνδῆρου ΙΙ, μέσα στό ὁποῖο βρέθηκε ἐγκλωβισμένος.

Ἀλλά καί ἡ ἀργολιθοδομή μέ τά κενά ἀνάμεσα στίς μεγάλες πέτρες τοῦ

1. ΠΑΕ 1975, 322, παρ. πίν. Θ', πίν. 249β, 250α· ΠΑΕ 1977, 404, παρ. πίν. Ι', πίν. 214γ.

2. Πρβ. ἀνάλογη περίπτωση: ΠΑΕ 1976, 402, παρ. πίν. ΙΓ', πίν. 221β.

γεμίσματος κυρίως τοῦ ἀνδῆρου Π ἐπέτρεπε τὴν πρόσμιξη ἀναθημάτων μὲ παλαιότερα ὄστρακα. Ἔτσι δικαιολογεῖται γιατί περισσότερα ἀναθήματα βρίσκονται κατὰ συστάδες στὶς κατώτερες παρὰ στὶς ἐπάνω στρώσεις τῶν λίθων τῆς ὑποδομῆς τοῦ ἀνδῆρου Π (πίν. 236α).

Ἀπὸ τὰ ἀναθήματα καὶ τὰ σκεύη τῆς τομῆς ἀναφέρονται τὰ κυριότερα κατὰ κατηγορίες:

Τριανταπέντε μινωικὲς τράπεζες προσφορῶν ἀπὸ ὀφείτη τοῦ γνωστοῦ στρογγυλοῦ ἢ ὀρθογώνιου τύπου μὲ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα μία τράπεζα τοῦ τύπου τῶν ἐνεπίγραφων τραπεζῶν ἀπὸ τὸ Παλαίκαστρο (πίν. 236β). Σὲ σχέση μὲ τίς προβληματικὲς συνθήκες δημιουργίας τοῦ ἀνάμεικτου αὐτοῦ στρώματος ἐπισημαίνεται ὅτι δύο μόνο τράπεζες βρέθηκαν ὁλόκληρες (πίν. 237β)· τῶν ὑπολοίπων σώζονται μεγαλύτερα ἢ μικρότερα τμήματα, συχνὰ πολὺ διαβρωμένα.

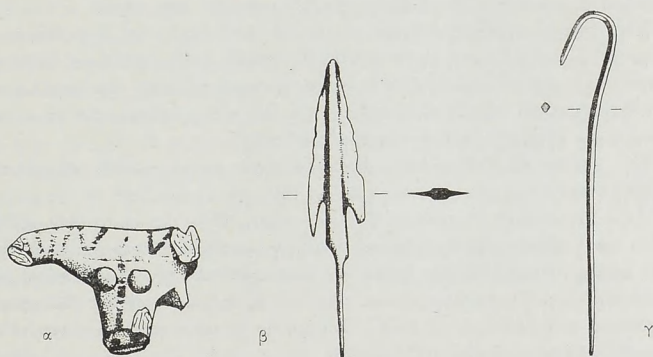
Στὰ μινωικὰ λίθινα ἀντικείμενα συγκαταλέγονται καὶ 7 θραύσματα ἀπὸ μικρὴ λεκανίδα καὶ κωνικὰ κύπελλα, ὅπως καὶ τμῆμα τοῦ κυλινδρικοῦ ποδιοῦ μὲ βαθμιδωτὴ βάση κυπέλλου κοινωνίας.

Τὸ παλαιότερο δεῖγμα πηλοπλαστικῆς ἀπὸ τὴν τομὴ προσφέρουν δύο ὄστρακα ἀπὸ κύπελλο κοινωνίας μεγάλων διαστάσεων μὲ ἐπίθετες ἀνάγλυφες μορφές αἰλουροειδῶν, ἀποσπασματικὰ διατηρημένες (πίν. 237γ). Λίγες τελεῖες μαύρου χρώματος, πού σώζονται στό σῶμα τοῦ ἐνός τετραπόδου ἀποδίδουν τὸ δέσμα του. Χρῶμα καὶ ποιότητα πηλοῦ συνδέουν χρονικὰ τὰ δύο ὄστρακα μὲ τὰ κύπελλα κοινωνίας, πού ἔχουν βρεθεῖ κατὰ δεκάδες στό ἱερό. Ἀντίθετα ἡ πλαστικὴ κόσμηση τῶν ὀστράκων ἀντιπροσωπεύει παλαιότερη διακοσμητικὴ ἀντίληψη, χαρακτηριστικὴ τῆς ΜΜ II κεραμικῆς. Ἐπειδὴ παλαιοαναστασιακὴ κεραμικὴ δὲν ἔχει δώσει ὥς τώρα τὸ ἱερό, ὑποθέτουμε ὅτι ἡ κόσμηση μὲ ἀνάγλυφες μορφές ἀποτελεῖ ἴσως παραδοσιακὸ τρόπο ἔκφρασης, κατάλληλο γιὰ μία συντηρητικὴ κατηγορία ἀγγείων, ὅπως τὰ λατρευτικὰ κύπελλα κοινωνίας. Τὰ περισσότερα ἄλλωστε κύπελλα τοῦ ἱεροῦ κοσμοῦνται κατὰ κανόνα μὲ φεστόνια, κοτύλες (πίν. 237α) καὶ πλῆθος ἀπὸ ἄλλα ἔξεργα ἀνάγλυφα μοτίβα.

Στὴν κατηγορίαν τῶν πλαστικῶν ἔργων μὲ παράλληλη χρῆση τοῦ τροχοῦ ἀνήκουν καὶ τὰ 16 θραύσματα ἀπὸ τροχήλατα βόδια, πού βρέθηκαν στὴν τομὴ. Ὁ τύπος τους εἶναι γνωστός καὶ ἀπὸ ἄλλα ἱερά τῆς Κρήτης — Ἀγίας Τριάδας, Κνωσοῦ κλπ. — καὶ χρονολογεῖται γενικὰ στὴν ὙΜ III ἐποχῇ. Ἀνάμεσα στὰ θραύσματα ὑπάρχουν καὶ τμήματα ἀπὸ τίς βάσεις τους. Ἡ λεπτὴ σχετικὰ στρώση τοῦ πηλοῦ μὲ τίς καμπύλες πλευρὲς καὶ τίς ὀξυκόρυφες γωνίες, πού διασώζουν τὰ θραύσματα, δείχνουν ὅτι ἡ βάση θὰ εἶχε ἀρχικὰ σχῆμα ταλάντου¹. Ἀφήνοντας κατὰ μέρος τὸν θεωρητικὸ

1. Πρβ. ὅμοια θραύσματα: ΠΑΕ 1977, 413 - 414, πίν. 217γ.

προβληματισμό γιά τήν καταγωγή τοῦ σχήματος τοῦ ταλάντου καί τό λόγο πού χρησιμοποιήθηκε τό ἰδιότυπο αὐτό σχῆμα βάσης γιά τά τροχήλατα βόδια, ἐπισημαίνεται ὅτι εἰκόνα ὁλοκληρωμένη ἐνός τόσο συνηθισμένου ἀναθήματος στά ἱερά τῆς μετανακτορικής Κρήτης ἔχουμε ἀπό τό ἱερό τῆς Σύμης μόνο. Ἡ σημασία τῶν ταπεινῶν αὐτῶν θραυσμάτων ὑπογραμμίζεται, γιατί κανένα παράλληλο παράδειγμα ἀπό ἄλλη θέση δέν σώζει τή βάση του. Καί ἂν ἀκόμη δέν εἶχαν βάση ὅλα τά τροχήλατα βόδια, ἡ ἀπουσία της ἀπό τά γνωστά ὡς τώρα παραδείγματα θά πρέπει ἡ νά εἶναι τυχαία ἢ νά ὀφείλεται στό ὅτι δέν ἀναγνωρίστηκαν τά σχετικά θραύσματα.

Εἰκ. 3. α. Πήλινη κεφαλή βοδιοῦ. β. Χάλκινο βέλος. γ. Χάλκινη περόνη.

Ἡ βάση στά τροχήλατα βόδια τῆς Σύμης δύσκολα δικαιολογεῖται ὡς τοπική ἰδιορρυθμία καί λόγω ἐποχῆς καί λόγω διάδοσης αὐτοῦ τοῦ ἀναθήματος.

Στήν κατηγορία τῶν τροχήλατων τετραπόδων ὑπάγεται καί τό κεφάλι βοδιοῦ μέ ἐπίθετα φακοειδή μάτια, πού ἀποχωρίζεται ὅμως ἀπό τά ΓΜ III παράλληλα, γιατί συνδέεται τεχνοτροπικά μέ ἄλλη συμπαγή κεφαλή βοδιοῦ, πού σώζει κόσμηση γεωμετρικοῦ ὅρους (εἰκ. 3α)¹.

Ἡ κατηγορία τῶν συμπαγῶν πήλινων ζωδίων ἀπό τήν τομή ἀριθμεῖ 9 ἀκόμη παραδείγματα, ἀποσπασματικά διατηρημένα, χωρίς νά συνυπολογίζονται τά μεμονωμένα σκέλη ἢ τά κέρατα. Χαρακτηριστικά εἶναι τά κε-

1. Γιά τήν ἐπιβίωση τῆς τεχνικῆς τῶν τροχήλατων ζώων ὡς καί τόν 7ο αἰ. μέ παραδείγματα ἀπό τό ἱερό: ΠΑΕ 1977, 414, πίν. 218α - γ.

φάλια μέ τό λαιμό δύο ἀλόγων, πού ἔχουν πτηνόμορφο ρύγχος καί κόσμηση ἀπό γραμμές, ἡ ὁποία καί ἐπιτρέπει τή χρονολόγησή τους στή γεωμετρική ἐποχή. Λόγω κόσμησης χρονολογεῖται στήν ἴδια ἐποχή καί τό ἀποσπασματικά διατηρημένο σῶμα τετραπόδου, ἐνῶ μία ἀκόμη κεφαλή βοδιοῦ ἀποσπασματικά διατηρημένη ἀνήκει πιθανότατα στή μετανακτορική φάση τῆς λειτουργίας τοῦ ἱεροῦ. Σέ ἀκόμη παλαιότερη φάση ἀνήκει μικροσκοπικό ζῶδιο (μήκους 0.033 μ.), ἀκαθορίστου εἴδους, πού θά κοσμοῦσε τό χεῖλος ἀγγείου ἢ σκεύους, ὅπως δείχνει ἡ κοιλότητα ὑποδοχῆς κάτω ἀπό τό σῶμα του. Ὁ πηλός ἐπιτρέπει τή σύνδεση τοῦ ζωδίου μέ τά δύο ἀνάγλυφα ὅστρακα, πού προαναφέρθηκαν (πίν. 237γ), χωρίς νά ἀποκλείει τήν προέλευσή του ἀπό δεύτερο ἀγγεῖο μέ ἀνάγλυφη κόσμηση καί ἴδιο πηλό.

Στίς πολλές πρώιμες ἀνθρώπινες μορφές ἀπό πηλό, πού ἔχει δώσει ὡς τώρα τό ἱερό τῆς Σύμης, προστίθενται δύο κεφάλια (ὑψ. 0.052 καί 0.048 μ., πίν. 238α) καί τό σκέλος ἀπό ἰσάριθμα ἀντρικά εἰδῶλια. Τά κεφάλια, ἂν καί διαφορετικοῦ τύπου, εἶναι πιθανότατα σύγχρονα καί ἀνήκουν τεχνοτροπικά στήν πρώτη μάλλον γεωμετρική ἐποχή.

Τήν εἰκόνα τῶν εὐρημάτων ἀπό τήν τομή συμπληρώνουν τά χάλκινα ἀναθήματα.

Ἀξία λόγου εἶναι 15 χάλκινα ζῶδια—ταῦροι, βόδια καί κριοί (πίν. 238β-γ)—τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς καί τύπων γνωστῶν ἀπό παραδείγματα πού ἔχει δώσει τό ἱερό. Ἀξίζει ἐπίσης νά ἀναφερθεῖ καί τό σφυρήλατο κέρατο (μήκ. 0.052 μ.) μεγάλου σχετικά εἰδωλίου αἰγάγρου, γιατί μέ τόν σφυρήλατο κριό πού βρέθηκε τό 1976¹ ἀποτελοῦν τά μόνα παραδείγματα εἰδωλίων ζῶων ἀπό σφυρήλατο ἔλασμα.

Συχνό ἀνάθημα στό ἱερό εἶναι καί τά φυλλόσχημα ἀναθηματικά ἐργαλεῖα, ἀπό λεπτό συνήθως ἔλασμα χαλκοῦ, πού μοιάζουν μέ τίς σύγχρονες μακρόστενες καί χωρίς λαβή σπάτουλες. Τῆς κατηγορίας αὐτῆς ἀναθήματος βρέθηκαν φέτος 16 παραδείγματα, ἀκέραια ἢ ἀποσπασματικά διατηρημένα (πίν. 239α).

Τέσσερα θραύσματα ἀπό βάση λέβητα, πού ἀναφέρεται συνήθως ὡς τρίποδας τύπου Ἰδαίου ἄντρου, συμβάλλουν στή συμπλήρωση αὐτοῦ τοῦ ἀναθήματος, τοῦ ὁποῦ τμήματα ἔχουν βρεθεῖ σέ ὅλη τήν ἔκταση τοῦ ἱεροῦ.

Στά νεώτερα ἀναθήματα ἀπό τήν τομή συγκαταλέγεται βέλος τοῦ 8ου ἢ τοῦ πρώιμου 7ου αἰ. (εἰκ. 3β), ἐνός τύπου γνωστοῦ ἀπό τό σπῆλαιο τοῦ Ψυχροῦ καί τό Ἰδαῖο ἄντρο², ἐνῶ στά παλαιότερα εὐρήματα ἀνήκει ἰδιότυπο θραῦσμα: μικρό, τριγωνικό κομμάτι συμπαγοῦς χαλκοῦ (σῶζ. διαστ.

1. ΠΑΕ 1976, 403, πίν. 223α.

2. J. BOARDMAN, Cretan Collection in Oxford (1961) 29-30, εἰκ. 11, ἀρ. 126. Πρβ. A. SNODGRASS, Early Greek Armour and Weapons (1964) 148, τύπος 2, εἰκ. 9.

0.025×0.029 μ.) μὲ ἀρκετὰ λεῖτες τίς δύο τριγωνικὲς ἐπιφάνειες ἔχει πάχος, ποὺ αὐξάνεται βαθμιαῖα ἀπὸ 0.011 - 0.016 μ. Μορφολογικὰ στοιχεῖα καὶ ποιότητα χαλκοῦ συνηγοροῦν γιὰ τὴν ταύτισή του μὲ ἀπότμημα ἀπὸ τὴ γωνία ταλάντου. Ἄν ἡ ταύτισή εἶναι σωστή, κερδίζεται χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ὀργάνωση τοῦ ἱεροῦ στὰ μινωικὰ χρόνια (βλ. πκ. σ. 365 - 6).

Γιὰ τὴ λύση τοῦ δεύτερου προβλήματος, τὴν ἐποχὴ δηλαδὴ κατασκευῆς τῶν ἀνδρῶν ΠΙΑ καὶ ΠΙΒ, ἐπεκτάθηκε ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα Ν τοῦ ΜΜ ΠΙ/ΥΜ Ι οἰκοδομήματος (παρ. πίν. ΙΣΤ', ὀρθογ. Ι - Ν53)¹. Στὴν ἔκταση αὕτῃ τὸ ἔδαφος παρουσιάζει ἀπότομη κλίση μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἐπίχωση νὰ εἶναι τόσο χαμηλὴ, ὥστε νὰ φαίνονται λίθοι ἀρχαίων τοίχων². Τὸ ἔδαφος παρουσιάζει συνάμα καὶ τοπικὴ καθίζηση, στὴν ἔκταση ἰδιαίτερα τῶν ὀρθογωνίων Κ52, Κ/Λ52 - 53 ὅπου βρίσκονται τὰ ἀνδρῶν ΠΙΑ καὶ ΠΙΒ. Τρεῖς ἀπὸ τοὺς ὀγκολίθους τοῦ ἀνδρῶν ΠΙΒ, ποὺ ἀποκαλύφθηκε τὸ 1981³ παρέσυρε ἡ βροχὴ. Οἱ ὑπόλοιποι πέντε ἀπομακρύνθηκαν φέτος, γιατί μὲ τὰ κενὰ ποὺ ὑπῆρχαν ἀνάμεσά τους καὶ τὴ χαλαρὴ ἐπίχωση ὅπου ἐδράζονταν δέν ἦταν δυνατόν νὰ στερεωθοῦν. Μὲ ἐλεύθερη τὴν ἔκταση Δ τοῦ προσώπου τοῦ ἀνδρῶν ΠΙΑ προχώρησε ἡ ἔρευνα σέ βάθος, γιὰ νὰ ἐλεγχθεῖ στρωματογραφικὰ τὸ ὑπόστρωμα τῆς θεμελίωσης τῶν δύο παλαιότερων ἀνδρῶν τοῦ ἱεροῦ.

Ἡ ἔρευνα τοῦ 1981 ἀνάμεσα στὰ πρόσωπα τῶν ἀνδρῶν ΠΙΑ καὶ ΠΙΒ εἶχε φτάσει σέ βάθος—4.10 μ. ἀπὸ τὸ 0, ὅπου καὶ βρέθηκε ἐπιφάνεια ἀπὸ πλακοειδεῖς ἀσβεστολιθινὲς πέτρες καὶ διαλυμένα σχιστολιθινὰ πλακάκια. Ἡ πλακόστρωτη ἐπιφάνεια καθαρίστηκε φέτος προσεκτικὰ καὶ φάνηκε ὅτι εἶχε ἔκταση 4 τ.μ. περίπου (πίν. 240β). Πρὸς τὸν Β ἐκτεινόταν ὡς τὸ πρόσωπο σχεδὸν τοῦ ἀνδρῶν ΠΙΑ, ἐνῶ πρὸς τὰ ΝΔ περνοῦσε κάτω ἀπὸ τοὺς ὀγκολίθους τοῦ ἀνδρῶν ΠΙΒ. Ἡ στρώση ἐπομένως ἀπὸ πλάκες προὔπηρχε τοῦ δεύτερου ἀνδρῶν, τὸ ὁποῖο θὰ κατασκευάστηκε μετὰ τὸ ἀνδρῶν ΠΙΑ. Εἶναι ὅμως ἀμφίβολο, ἂν τὸ «πλακόστρωτο» ἀντιπροσωπεύει κάποια διευθέτηση τοῦ χώρου ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ ΠΙΑ, κατὰ τὸ ἀνάλογο τῆς στρώσης τῶν σχιστολιθινῶν πλακιδίων ἐμπρὸς ἀπὸ τὸ ὑστερογεωμετρικὸ ἀνδρῶν ΠΙ⁴, ἢ ἂν προέκυψε ἀπὸ καταστραμμένον κτίσμα, παλαιότερο τῶν ἀνδρῶν ΠΙΑ καὶ ΠΙΒ. Δέν ἀποκλείεται βέβαια νὰ συνδυάζονται καὶ οἱ δύο δυνατότητες. Νὰ διευθετήθηκε δηλαδὴ ἡ ἔκταση μὲ σχιστολιθινὰ πλάκες, λόγῳ τῆς ἀνώμαλης ἐπιφάνειας, ποὺ εἶχε προκύψει ἀπὸ τὸ οἰκοδομικὸ ὑλικὸ τοῦ καταστραμμένου παλαιότερου κτιρίου. Ἡ ἀνάμεικτη πάντως ἐπί-

1. Βλ. ΠΑΕ 1973, 192, παρ. πίν. Ι'· 1981, 392 κέ. παρ. πίν. Κ'.

2. Σχετικά: ΠΑΕ 1981, 391 - 392.

3. ΠΑΕ 1981, 392, παρ. πίν. Κ'.

4. ΠΑΕ 1981, 384 κέ., εἰκ. 2 - 4.

χωση πάνω ἀπό τό «πλακόστρωτο» καί οἱ θύλακες-λάκκοι ἀπό μαῦρο χῶμα πυρᾶς μέ κόκαλα ζώων καί καμένα ξύλα, πού τό διαπερνοῦν σέ πολλά σημεῖα, συσκοτίζουν τή λειτουργία του καί δίνουν ἐλλιπῆ στοιχεῖα γιά τή χρονολόγησή του.

Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι παρὰ τήν ἀνάμειξη τῶν στρωμάτων πάνω καί κάτω ἀπό τό «πλακόστρωτο», πού τό διαδέχεται στρώμα κιτρινωποῦ χρώματος (εἰκ. 4 καί πίν. 241α), παρουσιάζονται συγκεντρωμένα πολλά ὕστρακα καί ἀγγεῖα τῆς ΥΜ ΙΙΒ ἐποχῆς (πίν. 239β, 240α). Ἀνάλογη συγκέντρωση ἀπό ὕστρακα αὐτῆς τῆς ἐποχῆς δέν ἔχει βρεθεῖ ὡς τώρα σέ ἄλλο σημεῖο τοῦ ἱεροῦ¹. Τῆς ἴδιας ἐποχῆς κεραμική, μαζί μέ πολλά ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι ὕστρακα, ἔδωσε καί τό βαθύτερο ἀμμώδες στρώμα (εἰκ. 4, στρ. 6 καί 7) τῆς πυρᾶς, πού περιεῖχε πολλά κόκαλα ζώων καί καμένα ξύλα. Τό στρώμα αὐτό ἐκάλυπτε τούς τοίχους δωματίου τοῦ ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι οἰκοδομήματος (πίν. 241β), γιά τό ὁποῖο θά γίνει λόγος παρακάτω (βλ. 364 κέ.).

Εἰκόνα ἀντίστοιχη τῆς κεραμικῆς προσφέρουν καί τά μεμονωμένα εὐρήματα ἀπό τά ἀνάμεικτα αὐτά στρώματα:

Βρέθηκαν 10 μινωικές τράπεζες προσφορῶν, ἀποσπασματικά διατηρημένες καί μία ἀκέραιη ἀπό ὀφείτη (πίν. 242α). Ἀπό τό ἴδιο ὕλικο εἶναι καί 6 θραύσματα κωνικῶν κυπέλλων καί μικροσκοπικῆς λεκανίδας, ὅπως καί ἡ βάση μέ τμῆμα τοῦ κυλινδρικοῦ ποδιοῦ κυπέλλου κοινωνίας. Στά λίθινα συγκαταλέγονται καί γούρνα, ἀπό πωρόλιθο, πού βρέθηκε στήν ἐπίχωση κάτω ἀκριβῶς ἀπό τούς λίθους τοῦ προσώπου τοῦ ἀνδρῶν ΙΙΑ, ὅπως καί κωνικός πυρήνας λίθινου ἀγγείου.

Τά πῆλινα εὐρήματα εἶναι σχετικά λίγα: τμῆμα ἀπό βάση τύπου Καρφιοῦ, θραῦσμα τροχήλατου βοδιοῦ, τό δεξί σκέλος καί τό δεξί ἄκρο πόδι εἰδωλίων ἀντρικῶν μορφῶν, μεγάλης σχετικά κλίμακας (πίν. 242β)². Ἡ μορφοπλαστική ἀντίληψη τῶν δύο τελευταίων ἀναγνωρίζεται σέ παραδείγματα ἀπό τήν Ἀγία Τριάδα τῆς ΥΜ ΙΙΙ ἐποχῆς³. Τίς τελευταῖες φάσεις τῆς ἴδιας ἐποχῆς ἀντιπροσωπεύουν δύο χάλκινες βελόνες καί χάλκινη περόνη μέ ἀγκιστροειδή ἀπόληξη, καθιερωμένου μινωικοῦ τύπου μέ ἄμεσο παράλληλο παράδειγμα ἀπό τά Γουρνιά (εἰκ. 3γ)⁴, ὅπως καί χρυσός κρίκος σκουλαρικιοῦ, τοῦ ὁποῖου τό πάχος μειώνεται ἀπό τή μέση πρὸς τίς ἄκρες πού ἀλληλοκαλύπτονται.

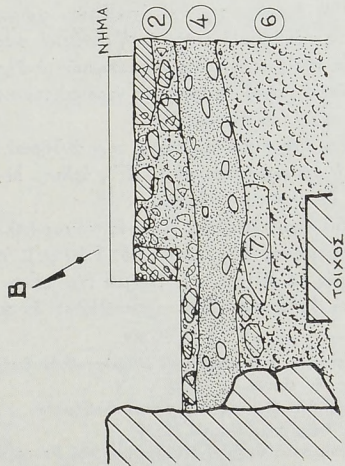
1. Βλ. ΠΑΕ 1973, 192 κέ. πίν. 196 γιά τήν ἴδια θέση, πού ἔδωσε καί ΥΜ ΙΙΙΓ κεραμική.

2. Γιά τήν ἐποχή καί τήν κλίμακα πρβ. τήν κεφαλή εἰδωλίου ἀπό τό ἱερό: ΠΑΕ 1975, 323, πίν. 257β.

3. L. BANTI, ASAtene 3 - 4, 1941 - 3, 57 εἰκ. 53a - b.

4. O. MONTELIUS, La Grèce préclassique (1924) πίν. 17, 13a. Βλ. καί J. BOARDMAN, ὁ.π. (σ. 356 σμμ. 2) 32, ἀρ. 147, εἰκ. 14.

ΤΟΜΗ κάτω ἀπὸ ἡλιασφράγι, ἐπιφάνεια

②: Μαύρο, βαθύτερη στρώση καὶ ἀναμεία ἐπὶ πέτρας.

④: Κίτρινα, τῆς ἀφαίρεσης τῶν πλακών.

⑦: Σκούρο, καπνὸς ἀμμάδες με σκαφίς.

⑥: Ἀμμάδες, με πολλὰ καψίματα, κόνια καὶ ἄρα πολλὰ σέτρανα.

0 0.50 1

Εἰκ. 4. Στρωματογραφικὴ τομὴ στὸν ἐνόπτημένο χώρο τῶν ὀρθογωνίων Κ/Λ52 - 53.

Εἶναι προφανές ὅτι ἡ στρωματογραφικὴ διερεύνηση τῆς ἐπὶ χῶσης κάτω ἀπὸ τὰ ἀνδρῶν IIIA καὶ IIIB δὲ βοηθάει στὴν ἀκριβῆ χρονολόγησή τους. Ἡ πυκνότητα ὅμως τῶν ὀστέων καὶ τὰ μικροαντικείμενα, τὰ πολλὰ κόκαλα ἀπὸ ζῶα καὶ τὰ πολλὰ διάσπαρτα καμένα ξύλα μαρτυροῦν ἐντατικὴ χρῆση τοῦ χώρου καὶ ἄσκηση ὑπαίθριας λατρείας μὲ πυρές καὶ θυσίες ζῶων. Κεραμικὴ καὶ ἀναθήματα καλύπτουν πολλοὺς αἰῶνες (MM III/ΥΜ I ἕως καὶ ΥΜ III), ἀλλὰ δὲν ξεπερνοῦν τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ¹. Γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐπομένως τῆς κατασκευῆς τῶν δύο ἀνδρῶν ὑπάρχει μόνον ἓνας terminus post quem, πού συμπίπτει μὲ τίς τελευταῖες φάσεις τῆς ΥΜ III ἐποχῆς. Ἄν ὅμως συνεκτιμηθεῖ τὸ στοιχεῖο αὐτὸ μὲ τὰ δεδομένα ὅτι ὁ χώρος τῶν δύο ἀνδρῶν χρησιμοποιήθηκε χωρὶς διακοπὴ² καὶ ὅτι ἡ πρωτογεωμετρικὴ ἐστία³, καθὼς βρίσκεται στὴ φυσικὴ πρὸς τὰ ΒΔ προέκταση τοῦ ἀνδρῶν IIIB προϋποθέτει τὴν παρουσία του, τότε συνάγεται ἔμμεσα ὅτι αὐτὴ ἡ διαμόρφωση τοῦ ὑπαίθριου χώρου λατρείας ἐγίνε πρὸς τὸ τέλος τῆς ΥΜ III ἐποχῆς καὶ ὄχι στὴν πρωτογεωμετρικὴ ἢ τὴν πρώιμη γεωμετρικὴ. Στὴν ὕστερη γεωμετρικὴ ἐποχὴ ἀναδιαρθρώνεται ὁ χώρος μὲ τὰ τρία διαφορετικοῦ προσανατολισμοῦ ἀνδρῶν (I - III), λόγω τοῦ σαφοῦς προσανατολισμοῦ πού ἀποκτᾷ ὁ βωμός, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπέκτασή του μὲ ὀρθογώνια προσθήκη καὶ βαθμίδα στὴν ἀνατολικὴ τῆς πλευρᾶς.

Τὸ συμπέρασμα πού προκύπτει εἶναι κεφαλαιώδους σημασίας γιὰ τὸ πρόβλημα τῶν μινωικῶν ἐπιβιώσεων. Ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ ὕστερη γεωμετρικὴ/πρώιμη ἀρχαϊκὴ διάρθρωση τοῦ ὑπαίθριου χώρου λατρείας στὸ ἱερό τῆς Σύμης εἶχε τίς προβαθμίδες του στὴ μινωικὴ φάση τῆς λειτουργίας του καὶ ὅτι ἡ ἰδέα τῆς κατασκευῆς κλιμακωτῶν ἀνδρῶν γιὰ τὴν τέλεση θυσιῶν εἶναι μινωικὴ, ἀφοῦ παρεμφερῆ νεοανακτορικὰ ἀνδρῶν ὑπάρχουν καὶ στὸ ἱερό κορυφῆς τοῦ Γιούχτα⁴.

Τὰ ἀνῶτερα στρώματα δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τῶν ἀνδρῶν IIIA καὶ IIIB, ὅπου καὶ ἐπεκτάθηκε ἡ ἔρευνα (παρ. πίν. ΙΣΤ', ὀρθογ. M-N53 καὶ I53), παρουσιάζουν ἐντελῶς διαφορετικὴ εἰκόνα.

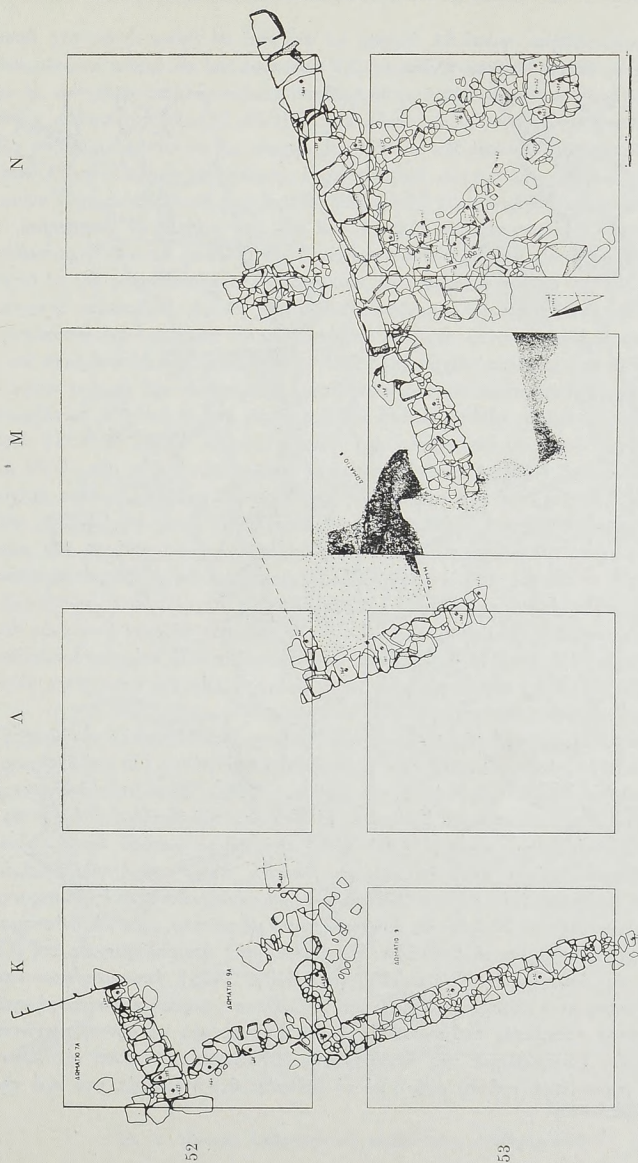
Στὰ ὀρθογώνια M-N53 ἀποκαλύφθηκε ἰσχυρὸς τοῖχος (πλ. 0.75 - 0.80 μ.) ἀπὸ μεγάλους λίθους σέ μῆκος 7 μ. (σωζ. ὕψ. 1.10 μ.), πού ἔχει προσανατολισμὸ ἀπὸ τὰ Α πρὸς τὰ Δ (εἰκ. 5). Τμῆμα τῆς πάνω ἐπιφάνειας τοῦ τοίχου, πού πέφτει στὸ ὀρθογώνιο Ξ52 (πίν. 242γ) ἂν καὶ εἶναι ὁρατό,

1. Λίγα δυσκαθόριστα ὀστρακα, πού χρειάζεται νά μελετηθοῦν διεξοδικὰ γιὰ νά χρονολογηθοῦν, ἴσως ἀλλάξουν τὴν εἰκόνα.

2. Βλ. ΠΑΕ 1981, 392 κέ. πίν. 259 γιὰ τὰ νεώτερα ἀναθήματα.

3. ΠΑΕ 1977, 416 - 417, παρ. πίν. I', πίν. 219δ.

4. A. KARETSOU, The Peak Sanctuary of Mt. Juktas, στά Proceedings of the First International Symposium at the Swedish Institute in Athens, 12 - 13 May, 1980 (1981) 137 - 153, εἰκ. 5.

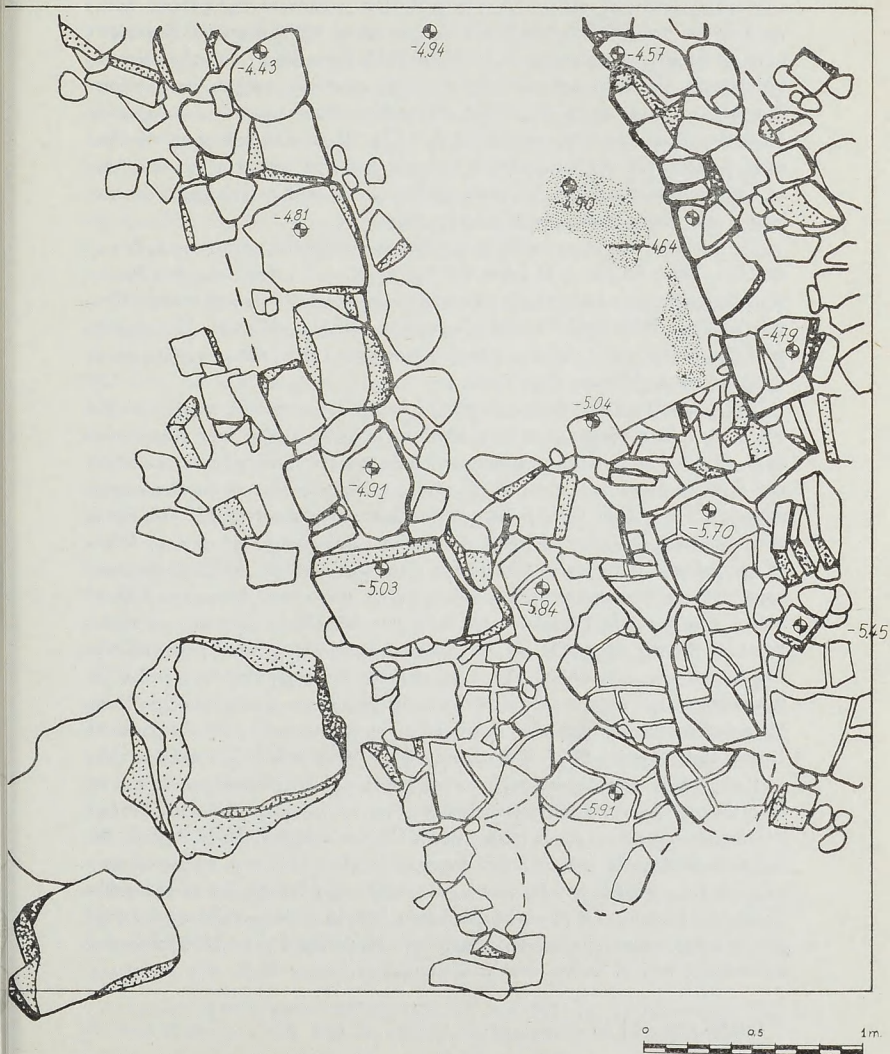
Εἰκ. 5. Κάτοψη τῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων στά ὁρθογώνια K-N 52/53.

δέν ἀποτυπώθηκε, γιατί θά ἔπρεπε νά σκαφεῖ σέ βάθος ἡ ἔκταση ὅπου βρίσκεται υπεραιώνιος πλάτανος. Ὁ πλάτανος καί τά ὁρατά λείψανα τοῦ ἀρχαίου τοίχου αποτελοῦσαν τή θέση, ὅπου γινόταν ἐτήσιο πανηγύρι μέ τή συμμετοχή λίγων πιστῶν καί ἱερέα ὡς τό 1972, δηλαδή τόν πρῶτο χρόνο τῆς ἀνασκαφῆς. Ἄν καί δέν συνδέεται ἡ ἀρχαία μέ τή σύγχρονη χρήση τοῦ χώρου, ἡ ἔστω καί τυχαία, θρησκευτικοῦ χαρακτήρα συνεστίαση μέ σφάγια στήν ἀρχαιότητα καί μέ ὀβελία στήν ἐποχή μας δικαιολογεῖ κάθε συναισθηματική φόρτιση γιά τόν πλάτανο καί τήν προσπάθεια νά διατηρηθεῖ.

Ἡ Β ὕψη τοῦ τοίχου στά ὀρθογώνια M-N53 εἶναι κανονικά χτισμένη, ἐνῶ ἡ Ν εἶναι ἀρκετά ἀνώμαλη καί προϋποθέτει τήν ἐπικάλυψή της μέ παχύ ἐπίχρισμα, πού ἔφερε ἴσως κονίαμα (πίν. 242γ, 243α). Διάσπαρτα ἔχνη κονιάματος βρέθηκαν στήν περιοχή ἀσβεστολιθικῶν πλακῶν, πού ἐντοπίστηκαν νότια τοῦ μεγάλου τοίχου (πίν. 242γ). Πρόκειται γιά τά ἐλάχιστα υποκαλύφθηκαν πεσμένοι λιθοπλινθοί σέ κάποια σειρά ἀπό Β πρὸς Ν, κατάλοιπα ἴσως ἐνός δεύτερου διαλυμένου πιά τοίχου (εἰκ. 5, Διάδρ. M/N53). Στή ΝΑ γωνία τοῦ Ν53 ἐπισημάνθηκε τμήμα καί τρίτου τοίχου (πλ. 0.90 μ., μήκους 1.20 μ.), πού ἔχει παράλληλη σχεδόν φορά πρὸς τό μεγάλο τοῖχο. Οἰκοδομικό ὕλικό καί τρόπος δόμησης ἐπιτρέπουν ἴσως τή σύνδεση τῶν τοίχων μέ τό πλακόστρωτο, χωρίς νά εἶναι ἐφικτή ἡ ἀνασύνθεση τῆς μορφῆς τοῦ κτίσματος πού ἀνῆκαν. Τῶν ἀρχιτεκτονικῶν αὐτῶν καταλοίπων εἶναι προβληματική καί ἡ χρονολόγηση, γιατί ἡ χαμηλή ἐπίχωση πού μόλις τά ἐκάλυπτε εἶναι ἀνάμεικτη καί οἱ τοῖχοι, πού ἔδωσαν ἀπό τούς ἀρμούς τους MM III/ΥΜ Ι ὄστρακα, ἐπικάθονται στούς τοίχους δωματίων τοῦ MM III/ΥΜ Ι οἰκοδομήματος (πίν. 243α), χωρίς τήν παρεμβολή κλειστοῦ στρώματος καταστροφῆς.

Πρόβλημα χρονολόγησης παρουσιάζει ἐπίσης καί τό τμήμα τοῦ διαδρόμου μέ τό ἐπίχριστο δάπεδο, πού βρέθηκε στό ὀρθογώνιο I53 καί ἔχει προσανατολισμό ἀπό Β πρὸς Ν (παρ. πίν. IΣΤ' καί εἰκ. 6). Ἐκτός τῆς ἀνάμεικτης ἐπίχωσης πού ἐκάλυπτε τό διάδρομο, τά ὄστρακα τοῦ δαπέδου καί τῶν ἀρμῶν τῶν τοίχων του εἶναι MM III/ΥΜ Ι. Τῆς ἴδιας ὥστόσο ἐποχῆς εἶναι γκρεμισμένοι τοῖχοι καί πλακόστρωτο δάπεδο, πάντα στά ὅποια θεμελιώθηκε ὁ διάδρομος (πίν. 243β). Οἱ ἐπάλληλες ἐπομένως οἰκοδομικές φάσεις στά ὀρθογώνια I53 καί Ν53 δέν θά ἀποχωρίζονταν μέ μεγάλο χρονικό διάστημα. Ὑπάρχει ὑποψία ὅτι οἱ βραχῶδεις ὀγκόλιθοι, πού ἀποκαλύφθηκαν στή ΝΔ γωνία τῶν ὀρθογωνίων Ν53 καί I53 (πίν. 242γ, 243β), ἀποσπάστηκαν ἀπό τή Β ἀπόκρημνη πλαγιά τοῦ ἱεροῦ καί προκάλεσαν μερικὴ καταστροφή στά ὑπάρχοντα κτίσματα, πού ἀντικαθίστανται ἀπό τά νέα σέ σύντομο χρονικό διάστημα. Τό πρόβλημα τῆς καταστροφῆς τῶν κτισμάτων πρέπει νά διερευνηθεῖ προσεκτικά καί σέ σχέση μέ τό δεδομένο ὅτι ἡ λατρεία στό ἱερό τῆς

[53

Εἰκ. 6. Κάτοψη διαδρόμου καί παλαιότερου οἰκοδομήματος.

Σύμης ἦταν συνεχῆς ἀπὸ τῇ ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι ἐποχῇ ὥς καὶ τὸν 3ο αἰ. μ.Χ.

Τὰ ἀρχιτεκτονικά κατὰλοιπα στὰ βαθύτερα στρώματα τῆς φετινῆς ἔρευνας ἀνήκουν στὸ ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι οἰκοδόμημα μὲ τὰ πολλὰ δωμάτια. Συγκεκριμένα κάτω ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ ἀνδῆρου ΙΙΑ (πίν. 244α) καὶ τὴν ἐπίχωση θεμελίωσης τοῦ ΙΙΒ ἀποκαλύφθηκε ὁ θεμέλιος δόμος τοίχων, ποὺ ὀρίζουν δύο ἀκόμη δωμάτια, τὰ 9 καὶ 9Α τοῦ ἐκτεταμένου αὐτοῦ οἰκοδομήματος (παρ. πίν. ΙΣΤ', εἰκ. ὀρθογ. Κ52 καὶ Κ-Λ53). Ἡ μεγάλη καθίζηση τοῦ ἐδάφους δικαιολογεῖ τὴν ὑψομετρικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ δύο νέα δωμάτια καὶ τὰ συνεχόμενα 5 καὶ 7Α πρὸς τὰ ΒΑ (πίν. 244β), ποὺ ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ σὲ παλαιότερες ἀνασκαφικὲς περιόδους.

Τὸ δωμάτιο 9Α εἶναι κατὰ τι μικρότερο τοῦ 5. Θὰ εἶχε ἔκταση 5 τ.μ. περίπου, ὅπως δείχνει ἡ Β ἄκρη τοῦ διαχωριστικοῦ τοίχου τῶν δύο δωματίων σὲ σχέση μὲ τὸ λιθόπλινθο τῆς νότιας ἄκρης του κάτω ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ ἀνδῆρου ΙΙΑ στὸ ὑψομετρικὸ σημεῖο — 4.22 μ. (εἰκ. 5). Στὸ σημεῖο αὐτὸ βρισκόταν ἴσως τὸ ἄνοιγμα ἐπικοινωνίας (πλ. 1.30 μ.) τοῦ μικροῦ (9Α) μὲ τὸ μεγαλύτερο δωμάτιο 9.

Τοῦ δωματίου 9 δὲν εἶναι γνωστές οἱ ἀκριβεῖς διαστάσεις, γιὰ τὸ ὅτι οὗτος τοῖχος του, ἂν ὑπάρχει, δὲν ἔχει φανεῖ καὶ τὸ ΒΑ τμῆμα του καλύπτεται κατὰ μέγα μέρος ἀπὸ τὸ πρόσωπο τοῦ ἀνδῆρου ΙΙΑ. Τῇ μόνῃ πληροφορίᾳ ποὺ δίνει τὸ δωμάτιο 9 εἶναι ὅτι οἱ τοῖχοι του ἐδράζονται σὲ θεμέλιο τάφρο βάθους 0.37 μ. (πίν. 244β). Τὸ μέγεθος καταστροφῆς τοῦ ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι οἰκοδομήματος σὲ αὐτὸ τὸ χῶρο φανερώνουν δύο εὐρήματα: μεγάλη ὀρθογώνια τράπεζα προσφορῶν ἀπὸ ὀφείτη πολὺ διαβρωμένο, ποὺ βρέθηκε ἀνάμεσα στοὺς λίθους τοῦ θεμελίου δόμου τοῦ Δ τοίχου τοῦ δωματίου 9 (πίν. 245α), καὶ συστάδα 7 τοιλάχιστον κωνικῶν κυπέλλων καὶ κυπέλλων τύπου Βαφειοῦ τῆς πρώιμης ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι ἐποχῆς στῇ συμβολῇ τῶν τοίχων τῶν δύο δωματίων (πίν. 245β). Τὸ στρῶμα τῶν δύο εὐρημάτων εἶχε ὅλα τὰ χαρακτηριστικά ποὺ παρουσιάζουν τὰ βαθύτερα στρώματα πυρᾶς. Ἔτσι δὲν μπορεῖ νὰ ὑποστηριχθεῖ ἡ δευτέρη χρῆση τῆς τράπεζας ὡς οἰκοδομικοῦ ὑλικοῦ οὐτὲ νὰ συνδεοῦν τὰ κύπελλα μὲ τὴ λειτουργία τοῦ δωματίου 9Α.

Πρὸς τὰ Α τοῦ δωματίου 9 συνεχίστηκε καὶ ὀλοκληρώθηκε ἡ ἔρευνα ἐνὸς ἀκόμη δωματίου, ἡ ὁποία εἶχε ἀρχίσει τὸ 1981 καὶ γι' αὐτὸ δόθηκε στὸ δωμάτιο ὁ αὔξων ἀρ. 8 (παρ. πίν. ΙΣΤ', εἰκ. 5, ὀρθογ. Μ-Ν52-53)¹. Τὸ δωμάτιο αὐτὸ σώζει στὸ Δ τοῖχο ἄνοιγμα εἰσόδου (πλ. 1 μ.) πρὸς τὸ δωμάτιο 9 (πίν. 246α), ποὺ βρίσκεται σὲ χαμηλότερο ἐπίπεδο λόγω τῆς καθίζησης τοῦ ἐδάφους. Οἱ λίγες πέτρες κάτω ἀπὸ τὴν Δ ἄκρη τοῦ ἰσχυροῦ τοίχου σὲ σειρά παράλληλῃ μὲ τὸ Β τοῖχο τοῦ δωματίου 8 (πίν. 246β) ἀνήκουν πιθανότατα στὸ Ν τοῖχο του, ποὺ κατακρημνίστηκε λόγω τῆς ἀπότομης

1. ΠΑΕ 1981, 391 κέ.

κλίσης τοῦ ἐδάφους σέ αὐτό τό σημεῖο. Ἐτσι τό δωμάτιο 8 θά εἶχε ἔκταση 18 τμ. καί θά ἦταν τό δεύτερο σέ μέγεθος μετά τό δωμάτιο 6 τοῦ MM III/ΥΜ I οἰκοδομήματος. Τό μεγάλο αὐτό οἰκοδόμημα πρέπει νά συνεχίζεται καί νοτιότερα τῆς ἔκτασης, πού ἐρευνήθηκε φέτος, γιατί τμήματα ἀπό τό ὑπόστρωμα ἐπιχρίστου δαπέδου ἐντοπίστηκαν σέ ἀρκετή ἀπόσταση ἀπό τό νότιο τοῖχο τοῦ δωματίου 8 (εἰκ. 5, ὁρθογ. M53). Τοῦ ἐπιχρίστου δαπέδου τοῦ δωματίου 8 σώθηκε μικρό μόνο τμήμα στή ΒΔ γωνία. Ἡ ἀκέραιη στρογγυλή τράπεζα ἀπό ὀφείτη (πίν. 247α) καί τό θραῦσμα ὀρθογώνιας τράπεζας ἀπό τό ἴδιο ὕλικό, πού βρέθηκαν σέ καταστραμμένα τμήματα τοῦ δαπέδου του, ἡ δισκοειδῆς χάντρα ἀπό στεατίτη, ἓνα κοχύλι καί θραῦσμα ἀπό φυσικό τρίτωνα δέν χαρακτηρίζουν ἰδιαίτερα τή λειτουργία αὐτοῦ τοῦ δωματίου.

Τό MM III/ΥΜ I οἰκοδόμημα δέν ἐκτείνεται μόνο πρὸς Ν, ἀλλὰ καί πρὸς τὰ ΝΑ τοῦ δωματίου 8, ὅπως δείχνουν τὰ τμήματα δύο τοίχων σέ σχέση ὀρθῆς γωνίας, πού φάνηκαν μέ τήν ἐρευνα σέ βάθος στό ὀρθογώνιο N53 (εἰκ. 5). Τοῦ τοίχου μέ φορά ἀπὸ τὰ Α πρὸς τὰ Δ εἶναι ὁρατή μόνο ἡ Ν ὀψή (πίν. 243α), γιατί ὅλη σχεδόν ἡ πάνω σωζόμενη ἐπιφάνεια ἔχει ἐπικαλυφθεῖ ἀπὸ τόν ἰσχυρό τοῖχο, γιὰ τόν ὁποῖο ἐγινε λόγος (βλ. ππ. σ. 360 κέ., παρ. πίν. ΙΣΤ'). Τοῦ τοίχου μέ προσανατολισμό ἀπὸ Β πρὸς Ν ἡ πάνω διαλυμένη σχεδόν ἐπιφάνεια (πλ. 0.60 - 0.65 μ.) ἀποκαλύφθηκε σέ μήκος 2.80 μ. Ἀνάμεσά τους βρέθηκε παχύτατο στρώμα ἀπὸ τίς διαλυμένες ὀπτοπλίνθους τῆς ἀνωδομῆς, τό ὁποῖο περιεῖχε καί κομμάτια μέ ἔγνη καλαμιῶν ἢ ξύλων. Ἡ ἔκταση τοῦ χώρου πού ὀρίζεται ἀπὸ τοὺς δύο τοίχους δέν εἶναι γνωστή γιὰ τήν ὥρα. Μέ τήν ἀποκάλυψή τους ὅμως καί ἰδιαίτερα τοῦ τοίχου μέ φορά ἀπὸ τὰ Α πρὸς τὰ Δ ἔχουμε κερδίσει τό νότιο ὄριο τῆς πλακόστρωτης αὐλῆς τοῦ οἰκοδομήματος μέ τὰ πολλὰ δωμάτια.

Ὁ χώρος αὐτός στή Ν παρυφή τῆς αὐλῆς εἶχε ἐργαστηριακό μάλλον χαρακτήρα, ὅπως δείχνουν τὰ 11 ὕφαντικά βάρη (πίν. 247β) ἐνὸς εὐρύτατα διαδομένου τύπου, πού βρέθηκαν στό στρώμα τῶν διαλυμένων πλίνθων καί μέσα σέ κάδο τῆς MM III/ΥΜ I ἐποχῆς (πίν. 247γ). Ὑφαντικά βάρη συνευρίσκονται συχνά μέ ἀντικείμενα λατρευτικοῦ χαρακτήρα, ὅπως στό ὑπόγειο ἱερό τῆς Κνωσοῦ, στήν κρύπτη τῶν πεσσῶν τῆς Τυλίσου, στό δυτικό ἱερό τοῦ ἀνακτόρου τῆς Ζάκρου καί σέ ἄλλους ἱεροὺς χώρους, πού εἶναι ἐνταγμένοι σέ κοσμικά κτιριακά συγκροτήματα¹. Ἡ ἀνέυρεσή τους σέ θέση θρησκευτικοῦ ἀποκλειστικὰ χαρακτήρα, ὅπως στό ἱερό τῆς Σύμης, φανερώνει ὅχι μόνο ὅτι τὰ ἱερά ἐνδύματα ἢ καί ὀρισμένα ἐνδύματα καθημερινῆς χρήσης ἀποτελοῦσαν ὥσως προϊόντα τῆς ὕφαντικῆς παραγωγῆς τῶν ἱερῶν, ἀλλὰ

1. Σχετικά: Ν. MARINATOS AM 98, 1983, 16, σμ. 111 - 117 μέ βιβλιογραφία. Γιὰ τὸν τύπο: Ε. CATLING, κ.ἀ., BSA 74, 1979, 1 - 80, ἰδιαίτερα 61 κέ. μέ βιβλιογραφία.

καί ὅτι ὁρισμένοι χώροι τους ἦταν ὀργανωμένοι σύμφωνα μέ κοσμικά πρότυπα, γιά νά καλύπτονται οἱ τρέχουσες ἀνάγκες τῆς λατρείας.

Ἐφόσον ἐντοπίστηκε τό ὑφαντουργικό ἐργαστήριο τοῦ ἱεροῦ, ὑπάρχουν πιθανότητες νά ἐντοπιστεῖ καί τό ἀναζητούμενο ἐργαστήριο τῶν λίθινων ἀγγείων καί σκευῶν. Γιά τήν ὥρα ἔχουμε σκόρπιες ἐνδείξεις, ὅπως οἱ πυρῆνες λίθινων ἀγγείων, πού βρέθηκαν φέτος (βλ. ππ. σ. 358) καί σέ παλαιότερες ἀνασκαφικές περιόδους.

Ἄν οἱ ἐνδείξεις γιά τήν ὑπαρξή ἐργαστηρίων στό χώρο τοῦ ἱεροῦ συσχετιστοῦν μέ τά κατάλοιπα χύτευσης χαλκοῦ, πού ἔχουν ὡς τώρα βρεθεῖ, μέ τό ἀπότμημα ἀπό τή γωνία ταλάντου (βλ. ππ. σ. 356 - 7), τά πολλά ἀναθηματικά χάλκινα φυλλόσχημα ἐργαλεῖα (βλ. ππ. σ. 356, πίν. 239α) καί τά ἀποτυχημένα κατὰ τή χύτευση εἰδώλια ζώων καί ἀντρίκων μορφῶν παλαιότερων ἀνασκαφικῶν περιόδων, εἶναι θεμιτή ἡ ἐπαγρύπνηση γιά τήν ἀνεύρεση καί κάποιου ἐργαστηρίου μεταλλοτεχνίας στόν περίγυρο τοῦ ἱεροῦ τῆς Σύμης. Οἱ σχετικές ἐνδείξεις ἀνήκουν τόσο στή μινωική, ὅσο καί στήν πρόωμη ἐλληνική φάση τῆς λειτουργίας του. Θά ἦταν ὁστόσο ἄτοπο καί πρόωρο νά γίνει ὅποιοσδήποτε παραλληλισμός γιά τόν τρόπο ὀργάνωσης τοῦ ἱεροῦ κατὰ τίς δύο αὐτές ἀπομακρυσμένες χρονικά περιόδους λειτουργίας, ἀφοῦ ἡ ἀνασκαφική ἔρευνα βρίσκεται σέ πλήρη ἐξέλιξη.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΛΕΜΠΕΣΗ

Συνεχίστηκε και φέτος για δέκατη εβδομη περίοδο η ανασκαφή της 'Εταιρείας στις 'Αρχάνες, στο ανακτορικό κτήριο στη θέση Τουρκογειτονιά.

Στην ανασκαφή πήραν μέρος οι αρχαιολόγοι δ. Ε. Δεληγιάννη και Φ. Ζερβάκη, ομάδα φοιτητών της αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου 'Αθηνών με τους κ. Α. Κάτση, Ε. Ζαχαριάδη, Η. Ζούπα, Η. Κωστόπουλο, Α. Λαπούρτα και τις δ. Ε. 'Ανδρίκου, Ζ. Παπαλιάκου, Ε. Βουμβουλάκη, Χ. Καλιτσάκη, Ε. Μαρκίδου και Μ. Μπελογιάννη, ο φοιτητής της αρχιτεκτονικής του Πανεπιστημίου Cornell της Ν. 'Υόρκης κ. Ρ. Οικονομάκης, οι φύλακες αρχαιοτήτων 'Αρχανών κ. Ε. Συναδινάκης, Νίκος Χριστοδουλάκης, Ε. Παπουτσάκης, Σ. Μηλιαράκης και οι τεχνίτες του Μουσείου 'Ηρακλείου κ. Α. Καροῦσος και Π. Συναδινάκης.

* Για τα αποτελέσματα παλαιότερων ανασκαφικών περιόδων, βλ. Ι. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΑΔ 20, 1965, Β' Χρον., 557 - 567· 21, 1966, Β' 2, 411 - 419. Kadmos 4, 1965, 177 - 180. ILN 26 Μαρτίου 1966. Archaeology 20, 1967, 276 - 281. ΠΑΕ 1966, 174 - 184· 1967, 151 - 161· 1971, 276 - 283· 1972, 310 - 353, 360 - 362· 1973, 167 - 187· 1974, 207 - 212· 1975, Β', 255 - 321. Γ. - Ε. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΠΑΕ 1976, 342 - 399· 1977, 459 - 482· 1978, 309 - 322· 1979, 331 - 392· 1980, 354 - 401· 1981, 409 - 448· 1982, 467 - 530.

'Εξάλλου δημοσιεύθηκαν τὰ ἐξῆς ἄρθρα πού ἀναφέρονται σέ εὐρήματα τῶν 'Αρχανῶν: Ι. Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, 'Υστερομινωικό κενotάφιο στίς 'Αρχάνες, ΑΔ 20, 1965, 110 - 118. Die neuen Hieroglyphensiegel vom Phourni, Archanes, Kadmos 5, 1966, 109 - 114. Παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς σημειωθεῖσης εἰς 'Αρχάνες ΥΜ ΙΙΙ θυσίας ταύρου, Πεπραγμένα Β' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου Β', 1967, 238 - 246. Mason's Marks from Arkhanes, Europa, Festschrift für Ernst Grumach (1967) 277 - 288. 'Ελεφαντοστά ἐκ τῶν 'Αρχανῶν, Atti e Memorie del 1o Congresso Internazionale di Micenologia (1968) 245 - 261. Das Kuppelgrab A von Archanes und das kretisch - mykenische Tieropferitual, PZ 45, 1970, 135 - 218. 'Αποθέτης κεραμικῆς τῆς τελευταίας φάσεως τῶν προανακτορικῶν χρόνων εἰς 'Αρχάνες, ΑΕ 1972, Β' Χρον., 1 - 11· Die Kykladen und Kreta, J. Thimme, Kunst und Kultur der Kykladeninseln im 3. Jahr. v. Chr., 1976, 149 - 158· τὰ κυκλαδικὰ στοιχεῖα τῶν 'Αρχανῶν, ΑΑΑ 10, 1977, 93 - 115. Χρονολογημένα σύνολα προανακτορικῶν μινωικῶν σφραγίδων ἀπὸ τίς 'Αρχάνες. Πεπραγμένα Δ' Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου Α' ('Αθήνα 1981) 510 - 531. Gruppen Minoischer Siegel der Vorpalastzeit aus datierten geschlossenen Funden, Jahrb. RGZM 27, 1980, 1 - 12. Τέλος οἱ προανακτορικές σφραγίδες πού βρέθηκαν μέχρι τό 1965 δημοσιεύθηκαν στό CMS II 1, 1969, 442 - 468, ἀρ. 379 - 395.

ΤΟΥΡΚΟΓΕΙΤΟΝΙΑ
ΑΝΑΚΤΟΡΙΚΟ ΚΤΗΡΙΟ

Τό ἀνακτορικό κτήριο στήν Τουρκογειτονιά Ἀρχα-
νῶν, πού ἐπισημάνθηκε τό 1964 καί ἐρευνᾶται συνε-
χῶς ἀπό τό 1978¹, ἀνασκάφηκε φέτος σέ τρεῖς δια-
φορετικούς τομεῖς, πού ὀνομάστηκαν Τομέας Α, Β καί Γ, στό δυτικότατο
καί νοτιοανατολικότατο ἄκρο τοῦ κτηρίου. Ἀπ' αὐτούς ὁ Τομέας Α περιέ-
λαβε τόν χῶρο πού βρίσκεται νότια τῆς πρόσοψης τῶν Δωματίων 3, 8 καί 10,
πού ἀποκαλύφθηκαν κατὰ τή διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς τῆς δεκαετίας τοῦ '60.
Ὁ Τομέας Β περιέλαβε τόν χῶρο στό δυτικότατο τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς καί
μάλιστα τόν Χῶρο 17, τόν νοτιοδυτικότατο μέχρι στιγμῆς ἀποκαλυφθέντα
χῶρο τοῦ κτηρίου καί τόν Χῶρο 19, πού βρίσκεται μεταξύ τῶν Τοίχων Α
καί Κ. Τέλος ὁ Τομέας Γ περιέλαβε τούς Χώρους 1, 2, 3 καί 10 πού βρί-
σκονται βόρεια τοῦ προπύλου τῆς εἰσόδου πού ἀποκαλύφθηκε στήν ἀνασκα-
φή 1964.

Σημεῖα σταθερά γιά τόν ὑπολογισμό ὑψῶν καί βαθῶν θεωρήθηκαν τά ση-
μεῖα πού βρίσκονται στό ἐπίπεδο τοῦ καταφλιοῦ τῶν ἀμφίκιλιων βωμῶν καί
οἱ Τοῖχοι Α, Ι, Κ, Ζ, Λ.

TOMEAS A

Ὅπως σημειώθηκε, Τομέας Α ὀρίστηκε ἡ προέκταση πρὸς Νότο τῆς νότιας
πρόσοψης τοῦ κτηρίου πού ἀποκάλυψε ἡ ἀνασκαφή 1964 - 1966², ὁ χῶρος
δηλαδή πού ἐκτείνεται νότια τῶν ἀμφίκιλιων βωμῶν τοῦ Δωματίου 3, νότια
τοῦ Δωματίου 8 καί νότια τοῦ Δωματίου 10. Τό νοτιοδυτικό ὄριο τοῦ τομέα
ὀρίζεται ἀπό τό σημεῖο τομῆς τῶν ἀξόνων Δ/17, 4/9, τό βορειοδυτικό ἀπό
τό σημεῖο τομῆς τῶν ἀξόνων Δ/17, 4/5, τό νοτιοανατολικό ἀπό τό σημεῖο
τομῆς τῶν ἀξόνων Δ/37, 4/9 καί τό βορειοανατολικό ἀπό τό σημεῖο τομῆς
τῶν ἀξόνων Δ/37, 4/4. Στόν ἄξονα Δ/23 ὁ Τομέας Α προεκτάθηκε πρὸς
Βορρά μέχρι τό σημεῖο τομῆς μέ τόν ἄξονα Δ/1 καί στή συνέχεια πρὸς Ἀνα-
τολάς κατὰ μῆκος τῆς νότιας πρόσοψης τῶν Δωματίων 10, 8 καί 3.

Ὁ Τομέας Α εἶναι χῶρος 162 - 163 τ.μ. καί ἐκτείνεται στούς ὑποκανάβρους
Δ/17 - 4/6, 7, 8, Δ/18 - 4/6, 7, 8, Δ/19 - 4/6, 7, 8, Δ/20 - 4/6, 7, 8,
Δ/21 - 4/6, 7, 8 καί σέ τμήμα τῶν ὑποκανάβρων Δ/17, 18, 19, 20, 21 - 4/5,
Δ/22 - 4/5, 6, 7, 8, Δ/23, 24 - 4/1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, Δ/25 - 4/3, 4, 5,
6, 7, 8, Δ/26 - 4/3, 4, 5, 6, 7, 8, σέ τμήμα τῶν ὑποκανάβρων Δ/25, 26 - 4/2,
Δ/27 - 4/4, 5, 6, 7, 8, Δ/28 - 4/4, 5, 6, 7, 8, Δ/29 - 4/4, 5, 6, 7, 8 καί
ἀκόμη σέ τμήμα τῶν ὑποκανάβρων Δ/27, 28, 29 - 4/3, Δ/30 - 4/4, 5, 6, 7, 8,
Δ/31 - 4/4, 5, 6, 7, 8, Δ/32 - 4/4, 5, 6, 7, 8, Δ/33 - 4/4, 5, 6, 7, 8, Δ/34 -
4/4, 5, 6, 7, 8, Δ/35 - 4/4, 5, 6, 7, 8, Δ/36 - 4/4, 5, 6, 7, 8. Σέ χαμηλότερα

1. Βλ. ΓΙΑΝΝΗ καί ΕΦΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΠΑΕ 1978 κέ.

2. ΓΙΑΝΝΗ καί ΕΦΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΠΑΕ 1979, 331 - 6.

βάθη ο Τομέας Α επεκτάθηκε προς Βορρά μέχρι τό νότιο τοῖχο καί τό κατώφλι τοῦ Δωματίου 10, τό νότιο τοῖχο τοῦ Δωματίου 8 καί τό κατώφλι τῆς εἰσόδου τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν τοῦ Δωματίου 3. Τέλος σημειώνεται ὅτι γιά νά ἀνοιχθεῖ πρόσβαση στόν χῶρο ὁ τομέας επεκτάθηκε καί πρὸς τό νότιο τμήμα μεταξὺ τῶν σημείων Δ/33 - 4/9 καί Δ/35 - 4/9.

Κατά τήν ἀνασκαφή τοῦ 1980, ὅταν διερευνήθηκε γιά πρώτη φορά ὁ χῶρος τοῦ Τομέα Α, εἶχαν ἀφαιρεθεῖ ἐν μέρει τὰ ἐπιφανειακά, σύγχρονα καί ἑλληνο-ρωμαϊκῶν χρόνων στρώματα¹. Κατά τή φετινή ἔρευνα ἀνασκάφηκε τό ὑπόλοιπο τμήμα αὐτῶν τῶν στρωμάτων, ἓνα μυκηναϊκό στρώμα, πού ὅμως δέν ἦταν ἰδιαίτερα ἀμιγές καί τέλος ἓνα μινωϊκό στρώμα, πού ἀπέδωσε ἐξαιρετικῆς σημασίας ἀρχιτεκτονικά κυρίως εὐρήματα, γιά τὰ ὁποῖα θά γίνεи ἀμέσως λόγος περιληπτικά, γιά νά εἶναι δυνατόν νά χρησιμοποιηθοῦν ὡς σημεῖα ἀναφορᾶς στήν περιγραφή τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ τομέα.

Τὰ ἀρχιτεκτονικά αὐτὰ λείψανα μέ κατεύθυνση ἀπὸ Δύση σέ 'Ανατολή ἦταν τὰ ἑξῆς: 1) Στόν ὑποκάναβο Δ/17, Δ/18 - 4/7, 4/8 ἐμφανίστηκε ἡ πρὸς Νότο προέκταση τοῦ Τοίχου Η, πού τό βόρειο τμήμα του εἶχε ἐμφανιστεῖ τό 1980 στόν ὑποκάναβο Δ/18 - 4/1. 2) Στούς ὑποκανάβους Δ/16, Δ/17, Δ/18, Δ/19, Δ/20 - 4/5, Δ/21, Δ/22 - 4/4, Δ/23, Δ/24 - 4/3, Δ/23 - 4/4, Δ/25, Δ/26 - 4/2 ἦλθε σέ φῶς ἓνας ἀγωγός μέ κατεύθυνση στοὺς τρεῖς πρώτους δυτικούς ὑποκανάβους πρὸς τὰ ἀνατολικά καί σ' ὅλους τοὺς ὑπόλοιπους πρὸς τὰ βορειοανατολικά. 3) Ὁ ἀγωγός στό βορειότερο σημεῖο του συναντᾷ κάθετα ἓνα τοῖχο πού ἐκτείνεται ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρά στοὺς ὑποκανάβους Δ/26 - 4/9, 4/8, 4/7, 4/6, 4/5, 4/4. Ὁ τοῖχος αὐτός, πού ὀνομάστηκε Τοῖχος Μ, συναντᾷ κάθετα τό νότιο τοῖχο τοῦ Δωματίου 8 καί στόν ὑποκάναβο Δ/26 - 4/4 σχηματίζει κατώφλι κάτω ἀπὸ τό ὁποῖο περνάει ὁ ἀγωγός, πού συνεχίζεται πρὸς τὰ ἀνατολικά παράλληλα σχεδόν μέ τό νότιο τοῖχο τοῦ Δωματίου 8, σάν αὐλάκι πού ἀπολήγει στόν ὑποκάναβο Δ/32 - 4/3. 4) Νότια ἀπὸ τό αὐλάκι καί παράλληλα σχεδόν μέ αὐτό ὑψώνεται βωμός ὀρθογώνιου σχήματος, μήκους 3.48 μ., μέ τρεῖς πλάκες σάν ἐπίστεψη. Στόν βωμό πού καταλαμβάνει τόν χῶρο τῶν ὑποκανάβων Δ/27 - 4/4, Δ/28 - 4/4, Δ/29 - 4/4 καί τμήμα τοῦ ὑποκανάβου Δ/30 - 4/4 προσκολλῶνται στό δυτικό τμήμα δύο βαθμίδες μέ πρόσβαση ἀπὸ Βορρά. 5) Μιά ἀπὸ Βορρά πρὸς Νότο προέκταση τοῦ βωμοῦ ἀποτελεῖ ὁ Τοῖχος Ν, πού ἐφάπτεται μ' αὐτόν στό βόρειο τμήμα του καί κατευθύνεται πρὸς Νότο παράλληλα μέ τόν Τοῖχο Μ. 6) Ὁ Τοῖχος Ν, σέ ἀπόσταση 2.67 μ. ἀπὸ τό βόρειο ἄκρο του πλαταίνει, δημιουργώντας πλακόστρωτη κατασκευή, πού γεμίζεται ἀπὸ ἀμελῶς κατεργασμένες πέτρες μέ διαστάσεις πού πρὸς τό παρόν εἶναι, μήκ. 2.18 μ., πλάτ. 2.23 μ. καί ὕψ. 0.21 μ., πού βέβαια θά διαφοροποιηθοῦν μέ τή συνέχεια τῆς ἀνασκαφῆς νο-

τιότερα τοῦ φετινοῦ νότιου ὁρίου τῆς. Στόν ὑπόλοιπο χῶρο ἀνάμεσα στοὺς Τοίχους Μ, Ν καὶ στήν κατασκευὴ δὲν ὑπῆρχε πλακόστρωτο.

"Ετσι τὰ ἀρχιτεκτονικὰ αὐτὰ λείψανα στὸν Τομέα Α καθορίζουν τέσσερις διαφορετικοὺς χώρους, τοὺς ἐξῆς: α) Χῶρος 12, δυτικὰ τοῦ Τοίχου Η. β) Χῶρος 11 πού διασχίζεται ἀπὸ τὸν ἀγωγὸ βρίσκεται μπροστὰ καὶ νότια ἀπὸ τὸ Δωμάτιο 10, ἀνάμεσα στοὺς Τοίχους Η καὶ Μ καὶ πιθανότατα εἶναι ἀστέ-γαστος. γ) Χῶρος μπροστὰ καὶ νότια ἀπὸ τὸ Δωμάτιο 8, πού περιλαμβάνει τὸν βωμό, τὸ αὐλάκι καὶ τὴν ἐξέδρα καὶ περικλείεται ἀπὸ τοὺς Τοίχους Μ καὶ Ν. δ) Χῶρος 1, ὁ ἀνατολικότατος χῶρος, πού ἐκτείνεται ἀνατολικά τοῦ Τοίχου Ν καὶ μπροστὰ καὶ νότια ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν.

Στρώμα ἐπιφανειακῆς ἐπίχωσης

Τὰ πρῶτα στρώματα χρώματος πού ἀφαιρέθηκαν γενικά σ' ὅλο τὸν χῶρο τοῦ Τομέα Α ἀποτελοῦσαν, ὅπως ἀναφέρθηκε, τὴ συνέχεια τοῦ στρώματος, πού ἡ ἀφαίρεσή του εἶχε ἀρχίσει ἤδη ἀπὸ τὸ 1980, ὅταν ἀφαιρέθηκε στρώμα πάχους 0.80 μ.¹ Τὸ τμῆμα πού ἀφαιρέθηκε φέτος εἶχε συνολικὰ πάχος 0.15 μ. καὶ ἡ ἀφαίρεσή του τὴ φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο ἄρχισε ἀπὸ ὕψος 1.78 μ. στὸν ὑποκἀναβό Δ/35 - 4/8 καὶ 1.64 μ. στὸν ὑποκἀναβό Δ/21 - 4/8 ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν, καὶ ἔφτασε μέχρι ὕψος 1.63 - 1.49 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο. Τὸ στρώμα παρουσίαζε μιὰ κατωφέρεια ἀπὸ Ἀνατολὴ σὲ Δύση λόγω τῆς κλίσης τοῦ λόφου, γεγονὸς πού παρατηρήθηκε καὶ κατὰ τὴ διάρκεια παλαιότερων ἀνασκαφικῶν περιόδων σὲ ἄλλα σημεῖα τοῦ ἀνασκαπτόμενου χώρου. "Ετσι ἡ μέγιστη ὑψομετρικὴ διαφορὰ τοῦ χαμηλότερου δυ-τικοῦ ὁρίου ἀπὸ τὸ ψηλότερο ἀνατολικὸ εἶναι 0.70 μ.

Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος τῆς ἐπιφανειακῆς ἐπίχωσης ὁ χῶρος δὲν παρουσίασε ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα στὴ θέση τους παρά μόνο πεσμένους λί-θους, σχιστόλιθους καὶ συσσωματώματα πηλοῦ. Αὐτὸ ὅμως πού ἦταν ιδιαί-τερα ἐντονο στὴν ἐπίχωση ἦταν ἡ διατάραξη, πού φαινόταν μὲ σαφήνεια καὶ ἀπὸ τὴ φύση καὶ ἀπὸ τὴ χρονολόγηση τῶν κινητῶν εὐρημάτων.

Εἰδικότερα σ' ἓνα στρώμα χρώματος πάχους 0.15 μ. πού ἀφαιρέθηκε ἀρχικά σ' ὁλόκληρο τὸν Τομέα Α τὸ χῶμα ἦταν ἀνοιχτὸ καστανό, διάσπαρτο μὲ χα-λαροὺς λίθους μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, πού ἐμφανίστηκαν σ' ὁλόκληρο τὸν χῶρο, στὰ δυτικὰ λίγο χαμηλότερα ἀπ' ὅ,τι στὰ ἀνατολικά, πράγμα πού ἐρμηνεύεται καὶ πάλι λόγω τῆς κλίσης τοῦ ἐδάφους. Οἱ περισσότεροι διά-σπαρτοι λίθοι ἐμφανίστηκαν στοὺς ἀνατολικούς ὑποκἀναβούς. Στούς ἴδιους ὑποκἀναβούς ὑπῆρχαν καὶ περισσότερα σχιστολιθικά ἀπολείψματα, ἐνῶ στοὺς κεντρικούς σχετικὰ μεγάλα κομμάτια συσσωματωμάτων πηλοῦ.

1. ΓΙΑΝΝΗ καὶ ΕΦΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ὁ.π. 373 - 5.

Ἀπὸ τὰ εὐρήματα ἀναφέρονται δύο χάλκινα νομίσματα (πίν. 248α), μιὰ πήλινη χάντρα, καθὼς καὶ ὄστρακα, κυρίως ἀπὸ χονδροειδῆ ἀγγεῖα, τὰ περισσότερα σύγχρονα, ρωμαϊκὰ καὶ βυζαντινὰ μὲ ἐφυάλωση, ἀλλὰ καὶ μινωικά.

Μετὰ τὴν ἀφαίρεση αὐτοῦ τοῦ λεπτοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος σ' ὁλόκληρον τὸν Τομέα Α οἱ ἐπιχώσεις τῶν ἀρχιτεκτονημάτων πού προαναφέρθηκαν παρουνίσασαν τὴν ἐξῆς εἰκόνα:

Χῶρος 12 δυτικὰ τοῦ Τοίχου Η

Στρωμα κάτω ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸ

Στὸν Χῶρο 12, δυτικὰ τοῦ νότιου τμήματος τοῦ Τοίχου Η, στοὺς ὑποκανάβους Δ/17, Δ/18 - 4/7, 4/8 ἀπὸ ὕψος 0.58 - 0.48 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκιλιων βωμῶν στὸ στρῶμα πάχους 0.55 - 0.68/0.70 μ., πού ἀφαιρέθηκε ἀπὸ βάθος 1.49 - 0.95/0.90 μ. περίπου ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκιλιων βωμῶν δέν παρουσιάστηκαν μεγάλες διαφορὲς ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη ἐπίχωση στὸν Χῶρο 11, μπροστὰ ἀπὸ τὸ Δωμάτιο 10. Στὸ στρῶμα αὐτό, κάτω ἀπὸ τὸ σύγχρονο ἐπιφανειακὸ, τὸ χῶμα ἦταν ἀνοιχτὸ καστανό, σχεδὸν χωρὶς καθόλου πέτρες, διάσπαρτο μόνο ἀπὸ λίγα σχιστολιθικά ἀπολεπίσματα. Βαθύτερα ἄρχισε καὶ ἡ ἐμφάνιση κάποιων συσσωματωμάτων πηλοῦ, ἀπὸ ὕψος 1.20 - 1.06 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι, καθὼς καὶ ἐλάχιστων λίθων μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους μὲ μιὰ κατεργασμένη ἐπιφάνεια πού ὅσο ἡ ἀνασκαφή προχωροῦσε βαθύτερα σὲ ὕψος 1.06 - 0.95 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι ἐναλλάσσονταν μὲ πολλοὺς ἀκατέργαστους. Τὰ εὐρήματα κατὰ τὴν ἀφαίρεση αὐτοῦ τοῦ στρώματος τοῦ ἀγωγοῦ στὸν χῶρο δυτικὰ τοῦ τοίχου, ἦταν κυρίως ὄστρακα πού προέρχονταν ἀπὸ ἀγγεῖα νεώτερα, ρωμαϊκὰ, μυκηναϊκὰ ἀλλὰ καὶ μινωικά.

Στρωμα μικτῆς ἐπίχωσης μὲ μυκηναϊκὴ κεραμικὴ καὶ νεώτερες διεισδύσεις

Τὸ ἐπόμενο στρῶμα πάχους 0.50 μ., ἀπὸ ὕψος 0.90 - 0.45 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκιλιων βωμῶν δέν παρουσίασε ἰδιαιτερές διαφορὲς ἀπὸ τὸ ἀμέσως προηγούμενο. Τὰ λιγοστὰ σχιστολιθικά ἀπολεπίσματα καὶ τὰ συσσωματώματα πηλοῦ ἦταν περισσότερα, ὅσο ἡ ἀνασκαφή προχωροῦσε βαθύτερα, γεγονός φυσικὸ ἐφ' ὅσον πλησίαζε τὰ μινωικά στρώματα. Σημαντικὴ ἦταν καὶ ἡ αὐξηση τῶν πεσμένων, λαξευμένων παρόλιθων πού προέρχονταν ἀπὸ τὸ μινωικὸ κτήριο, ἀλλὰ καὶ τῶν πεσμένων ἀκατέργαστων λίθων, ἀπὸ ὕψος 0.95 - 0.75 μ. περίπου ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκιλιων βωμῶν.

Ἀπὸ ὕψος 0.58 κέ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκιλιων βωμῶν ἀναφάνηκε στοὺς ὑποκανάβους Δ/17 - 4/7, 4/8, Δ/18 - 4/7, 4/8 τὸ νότιο τμήμα τοῦ Τοίχου Η, σὲ ἀπόσταση 2.70 μ. νότια τῆς κρηπίδας τοῦ βόρειου τμήματος τοῦ ἴδιου τοίχου. Τὸ βόρειο τμήμα τοῦ Τοίχου Η ὄριζε τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τοῦ

Χώρου 13 καί εἶχε ἀποκαλυφθεῖ κατὰ τήν ἀνασκαφή τοῦ 1980¹. Τό νότιο τμήμα πού ἀποκαλύφθηκε φέτος ἀποτελεῖται ἀπό τέσσερις μεγάλες πέτρες, ἀπό τίς ὁποῖες ἡ μία ἀποτελεῖ τόν πρῶτο δόμο καί οἱ ἄλλες τρεῖς τό κρηπίδωμα. Ἡ νοτιοανατολική πέτρα τοῦ κρηπιδώματος ἔχει διαστάσεις $1.10 \times 0.37 \times 0.22$ μ., ἡ δευτέρα στά δυτικά στό κέντρο $0.37 \times 0.385 \times 0.26$ μ. καί ἡ τρίτη βορειοδυτικά $0.84 \times 0.305 \times 0.32$ μ. Τέλος ἡ πέτρα πού ἀποτελεῖ τόν πρῶτο δόμο ἔχει διαστάσεις $0.90 \times 0.405 \times 0.41$ μ.

Τά εὐρήματα κατὰ τήν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος ἐπίχωσης τοῦ ἀγωγοῦ στόν Χῶρο 12 καί δυτικά τοῦ Τοίχου Η ἦταν: πήλινες δισκοειδεῖς ἀγνύθες καθῶς καί ὄστρακα διαφόρων ἐποχῶν, ἀνάμεσα στά ὁποῖα ὑπερίσχυαν τά προερχόμενα ἀπό μυκηναϊκές κύλικες, πιθάρια, χύτρες, κωνικά κύπελλα καί ἄλλα ἀγγεῖα.

Μινωικό στρῶμα

Τό μινωικό στρῶμα στόν Χῶρο 12 δυτικά τοῦ Τοίχου Η, ἀπό ὕψος 0.45 μ. μέχρι βᾶθος -0.18 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν εἶχε πάχος 0.63 μ. Ἀπό ὕψος 0.45 - 0.23 μ. περίπου ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν παρατηρήθηκε μιὰ διείσδυση μυκηναϊκῆς κεραμικῆς, κυρίως ἀπό ὄστρακα μυκηναϊκῶν κυλίκων, πράγμα πού πρέπει νά συσχετιστεῖ καί μέ τοὺς μυκηναϊκοὺς τοίχους, πού τό 1979 εἶχαν ἀναφανεῖ ἀμέσως δυτικότερα, στόν Χῶρο 15, μέ παράλληλη καί πάλι τήν ἐμφάνιση τῶν μυκηναϊκῶν κυλίκων². Στόν χῶρο εἶχαν ὅμως ἤδη ἐμφανιστεῖ πεσμένοι λίθοι πού προέρχονταν ἀπό τό μινωικό κτήριο καί συγχρόνως μινωικά ὄστρακα. Βαθύτερα ἀπό ὕψος 0.23 μ. κέ. ἡ ἐπίχωση ἦταν ἀμυγῆς μινωική χωρίς καμιὰ μυκηναϊκή διείσδυση.

Εἰδικότερα ἡ εἰκόνα πού ἐμφάνισε ὁ χῶρος κατὰ τήν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος τῆς μινωικῆς ἐπίχωσης ἦταν ἡ ἐξῆς: Ἀπό ὕψος 0.45 μ. μέχρι 0.33 μ. ἀπό τό ἐπίπεδο τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν τό χῶμα ἦταν σκοτεινὸ καστανό μόνο παράλληλα μέ τό νότιο ὄριο τοῦ χώρου καί τά συσσωματώματα ἦταν ἐλάχιστα. Αὐτό ἦταν καί τό βᾶθος ὅπου ἐμφανίστηκε καλύτερα ὁ ἀνώτερος δόμος τοῦ νότιου τμήματος τοῦ Τοίχου Η στόν ὑποκίναβο Δ/17 - 4/8, καθῶς καί ἄλλοι λίθοι μεσαίου μεγέθους.

Περίπου ἴδια κατάσταση ἐπικρατοῦσε καί ἀμέσως βαθύτερα, ἀπό ὕψος 0.33 - 0.23 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, ἐνῶ συγχρόνως ἐμφανίστηκαν καί μικροὶ λίθοι κυρίως πρὸς Νότο. Ἀπό ὕψος 0.23 μ. μέχρι περίπου τό ἐπίπεδο τοῦ κατωφλιοῦ τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, μοναδικό νέο στοιχεῖο ἦταν τά ἔχνη ἀπὸ διάλυση συσσωματωμάτων ἀπὸ πλίνθους πού ἔδιναν στό χῶμα κοκκινωπὸ χρῶμα, καθῶς καί ἡ εὕρεση ἀρκετὰ μεγάλων κομ-

1. "Ο.π. 356 - 388.

2. ΓΙΑΝΝΗ καί ΕΦΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΠΑΕ 1979, 341 - 347.

ματιῶν σχιστόλιθου, πού ἤρθαν στό φῶς μετὰ τήν ἀφαίρεση τῶν πεσμένων δυτικά τοῦ Τοίχου Η λίθων. Ἡ ἐμφάνιση τῶν διαλυμένων πλίνθων συνεχίστηκε μέχρι βάθους -0.10 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκιλων βωμῶν, ὅπου συνεχιζόταν καί ἡ ἐναλλαγή τοῦ χρώματος τοῦ χώματος, πού σέ μερικά σημεῖα ἦταν ἀνοιχτό, σέ ἄλλα σκοτεινό καί τέλος σέ μερικά ἄλλα κοκκινωπό, γεγονός πού ὀφειλόταν στίς ἐναλλαγές τῶν καμένων ὑλικῶν. Ἡ ἰσχυρή φωτιά γινόταν ἰδιαίτερα ἐντονη στό νοτιοδυτικό τμήμα τοῦ χώρου, ὅπου σέ βάθος -0.18 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκιλων βωμῶν κέ. τό χῶμα ἦταν σχεδόν μαῦρο, ἐνῶ στόν ὑπόλοιπο χῶρο ὑπῆρχε καστανό κουσκουρόχρωμα, στοιχεῖο πού ἀργότερα ἐντοπίστηκε καί στούς χώρους ἀνατολικά τοῦ Τοίχου Η, σέ παράλληλο βάθος. Σ' αὐτό τό βάθος τέλος στόν ὑποκάναβο $\Delta/17 - 4/6$ ἐμφανίστηκε καί τμήμα τοῦ ἀγωγοῦ, γιά τόν ὁποῖο θά γίνει λόγος λεπτομερέστερα στή συνέχεια.

Τά εὐρήματα κατὰ τήν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος τῆς μινωικῆς ἐπίχωσης τοῦ ἀγωγοῦ στόν χῶρο δυτικά τοῦ Τοίχου Η ἦταν, ἀντίστοιχα μέ τά βάθη εὔρεσης, τά ἐξῆς: ἀτρακτοειδῆς ἀγνύθια (ὕψος $0.45 - 0.33$ μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκιλων βωμῶν), εἰδῶλιο ζώου, πιθανῶς σκυλιού, πού σώζει μόνο τό σῶμα καί τό κεφάλι (ὕψος $0.33 - 0.23$ μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκιλων βωμῶν), χαμηλόποδη ἀκέραιη μυκηναϊκή κύλικα (ὕψος $0.45 - 0.33$ μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκιλων βωμῶν), ὄστρακα ἀπό ἄλλες χαμηλόποδες καί ὑψίποδες κύλικες, καθώς καί ὄστρακα ἀπό ἀγγεῖα ἄλλων σχημάτων, ὅπως χύτρες, πιθοειδή, κωνικά κύπελλα κ.ἄ. (ὕψος 0.45 μ. - 0.23 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκιλων βωμῶν).

Ἀπό ὕψος 0.23 μέχρι βάθος -0.10 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκιλων βωμῶν ἡ κεραμική ἔγινε πιά ἀμιγῆς μινωική καί τά εὐρήματα ἦταν ὄστρακα κωνικῶν καί ἡμισφαιρικῶν κυπέλλων, πίθων, ἀπό τά ὁποῖα ἔνα μέ ἐγγράφξεις καί μέ πλαστική ταινία, χυτῶν καί προχοειδῶν, ἀπό τά ὁποῖα ἔνα ἀπό βάση μέ πλαστικό δακτυλίδι, κ.ἄ.

Σημειώνεται τέλος ὅτι στόν χῶρο βρέθηκαν ἐπίσης ἔνα κομμάτι κόκκινου κονιάματος πού ἴσως προέρχεται ἀπό πλαίσιο διάχωρου δαπέδου καί λίθος μέ ἐπίστρωση λευκοῦ κονιάματος πού προφανῶς προέρχεται ἀπό τόν τοῖχο Η.

Χῶρος 11 (πιθανῶς ἀστέγαστος χῶρος μπροστά καί νότια ἀπό τό Δωμάτιο 10, ἀνάμεσα στούς Τοίχους Η καί Μ)

Σ τ ρ ῶ μ α κ ά τ ω ἀ π ό τ ό ἐ π ι φ α ν ε ι α κ ό

Τό στρώμα αὐτό, ἀπό ὕψος $1.49/1.36 - 0.95/0.90$ μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκιλων βωμῶν, ἐμφάνισε πάχος κυμαινόμενο ἀπό $0.41 - 0.59$ μ. Στό νοτιοδυτικό καί νοτιοανατολικό τμήμα τοῦ χώρου, νότια δηλαδή τοῦ ἀγωγοῦ, ἡ ἐπίχωση τοῦ στρώματος κάτω ἀπό τό ἐπιφανειακό ἦταν ἡ ἐξῆς: Τό χῶμα ἦταν σχεδόν παντοῦ ἀνοιχτό καστανό μέ ἐλάχιστες πέτρες μικροῦ μεγέ-

θους ἀρχικά καί σέ ὕψος 1.36 - 1.20 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν, πού γίνονταν πυκνότερες ὅσο ἡ ἀνασκαφή συνεχιζόταν πρὸς τὰ ἀνατολικά καί πρὸς τὰ βαθύτερα ἐπίπεδα. Πρόκειται γιὰ χαλαροὺς λίθους πού ἀφαιρέθηκαν, ἀπὸ τοὺς ὁποίους λίγοι ἀρχικά, περισσότεροι στὰ χαμηλότερα ἐπίπεδα, εἶχαν ἔχνη κατεργασίας. Ἀπὸ ὕψος 1.36 - 1.20 μ. ἀπὸ τό κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν βρέθηκαν 10 κατεργασμένοι λίθοι, ἀπὸ ὕψος 1.20 - 1.06 μ. ἀπὸ τό ἴδιο σημεῖο 23 κατεργασμένοι λίθοι καί ἄλλοι ἀπὸ ὕψος 1.06 - 0.95 ἢ 0.90. Τέλος ἐγινε ἔντονη ἡ ἐμφάνιση πολλῶν λίθων μικροῦ, μεσαίου καί μεγάλου μεγέθους ἀπὸ τοὺς ὁποίους πολλοὶ βρέθηκαν παράλληλα μέ τό νότιο ὄριο τοῦ χώρου. Τά συσσωματώματα πού προέρχονταν ἀπὸ διάλυση πλίνθων ἦταν πολλὰ, κυρίως στό νοτιοδυτικὸ τμήμα, ἐνῶ τὰ σχιστολιθικά ἀπολεπίσματα βρέθηκαν διάσπαρτα σ' ὅλοκληρο τὸν χώρο ἀρχικά ἀπὸ ὕψος 1.36 - 1.06 μ. ἀπὸ τό κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν, ἐνῶ γίνονταν ἐλάχιστα πρὸς τὰ κατώτερα ἐπίπεδα ἀπὸ ὕψος 1.06 - 0.90 μ. ἀπὸ τό ἴδιο σημεῖο. Λιγοστά τέλος ἦταν τὰ ἔχνη τῆς πυρᾶς καί στὰ τρία αὐτὰ ἐπίπεδα.

Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος αὐτοῦ στὸν Χῶρο 11, πάνω καί νότια ἀπὸ τὸν ἀγωγὸ σημειώθηκαν καί πάλι νεώτερες διεισδύσεις. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα ἀναφέρονται: πῆλινο πηνίο, σιδερένιο καρφί, χάλκινο κοχλιάριο πού βρέθηκε σέ ὕψος 1.35 - 1.20 μ. ἀπὸ τό ἐπίπεδο τοῦ κατωφλιοῦ τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν, τμήμα γυάλινου ἀγγείου καί μιὰ λεπίδα ὀψιανοῦ πού βρέθηκε σέ ὕψος 1.20 - 1.05 μ. ἀπὸ τό ἴδιο σημεῖο. Γενικά σ' ὅλοκληρο τὸν χώρο ἀπὸ ὕψος 1.149 μ. μέχρι 0.95 μ. ἀπὸ τό κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν ἡ κεραμικὴ ἦταν διαφόρων ἐποχῶν, ρωμαϊκῶν, κλασικῶν, μυκηναϊκῶν καί μινωικῶν χρόνων ἀλλὰ καί σύγχρονη, ἀπὸ τὴν ὁποία χαρακτηριστικὰ ἀναφέρονται: τμήμα ρωμαϊκοῦ ἀγγείου, τμήμα λεπτοῦ μελαμβανοῦς κλασικοῦ ἀγγείου, ὄστρακο πίθου μέ ἐμπέστο κύκλο καί ἄλλο μέ ἐγγράφητη ἰχθυόκλυθα, βάση χαμηλῆς κύλικας, ὄστρακα μέ ἐφυάλωση κ.ἄ.

Στὸ βορειοανατολικὸ τμήμα τοῦ ἴδιου χώρου, βόρεια δηλαδή τοῦ ἀγωγοῦ, ἡ εἰκόνα κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος αὐτοῦ ἦταν διαφορετικὴ ἀπ' αὐτὴν πού παρουσιάζε ὁ χώρος πρὸς Νότο τοῦ ἀγωγοῦ. Τό οὐσιαστικὸ διαφοροποιητικὸ στοιχεῖο τοῦ τμήματος ἦταν τό κοκκινωπὸ χρῶμα τοῦ χώματος πού ὀφειλόταν στὴ διάλυση τῆς πλίνθινης ἀνωδομῆς τῶν παρακείμενων χώρων. Αὐτὴ ἡ διαφορετικὴ ὅμως εἰκόνα δέν σήμαινε κάποια πραγματικὰ οὐσιαστικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὰ δύο τμήματα τοῦ χώρου ἀλλὰ μόνο τὴ χρῆση ἄλλων ὑλικῶν. Ἀναλυτικότερα τὸ χρῶμα κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος αὐτοῦ ἀπὸ ὕψος 1.50 - 1.05 μ. ἀπὸ τό κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν ἦταν κοκκινωπὸ, ἐνῶ ἀπὸ ὕψος 1.05 - 0.95 ἢ 0.90 μ. ἀπὸ τό ἴδιο σημεῖο δέν ἦταν πιά τόσο ἔντονα κόκκινο, γεγονός πού πρέπει νὰ συσχετιστεῖ καί μέ τὴ σταδιακὴ μείωση τῶν συσσωματωμάτων πηλοῦ πού παρατηρήθηκε ὅσο ἡ ἀνασκαφή προχωροῦσε πρὸς τὰ κατώτερα ἐπίπεδα τοῦ στρώματος.

Οἱ πεσμένοι λίθοι ἦταν ἀρχικά λίγοι καὶ μικροῦ μεγέθους σέ ὕψος 1.50 - 1.35 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, σταδιακὰ καὶ ἀπὸ ὕψος 1.35 μ. - 1.20 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο γίνονταν λιγότεροι πρὸς τὰ δυτικά, ἐνῶ ἀπὸ ὕψος 1.20 - 1.05 μ. ἄρχισαν νὰ δίνουν τῇ θέσῃ τους στοὺς μεγάλους παρόλιθους πού ἐμφανίστηκαν στοὺς ὑποκανάβους Δ/23 - 4/4 καὶ Δ/23 - 4/5, πεσμένοι ἀπὸ τὰ Δωμάτια 10 ἢ 8 τοῦ μινωικοῦ κτηρίου. Τέλος ἀπὸ ὕψος 1.05 - 0.95 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν ἐμφανίστηκε νέο στρώμα λίθων, πού ἡ ἀποκάλυψή τους συνεχίστηκε βαθύτερα στὸ στρώμα μέ τῇ μυκηναϊκῇ κεραμικῇ.

Τὰ σχιστολιθικά ἀπολεπίσματα κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος κάτω ἀπὸ τὸ ἐπιφανειακὸ ἦταν ἀρχικά διάσπαρτα στὸν χώρο καὶ σέ ὕψος 1.50 - 1.35 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, ἐνῶ ἀπὸ ὕψος 1.20 - 1.05 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο ἡ ἐμφάνιση σχιστολιθικῶν ἀπολεπισμάτων ἀλλὰ καὶ πλακῶν παγώθηκε σ' ἓνα μέτριο μέγεθος μέ τὸ ὅποιο ἐξακολούθησαν νὰ ἐμφανίζονται μέχρι τὰ κατώτερα ἐπίπεδα.

Τὰ εὐρήματα κατὰ τὴν ἀφαίρεση αὐτοῦ τοῦ στρώματος βόρεια καὶ πάνω ἀπὸ τὸν ἀγωγὸ ἦταν ἓνα λίθινο τριβεῖο, τμῆμα λίθινου ἐργαλείου, μικρὴ λεπίδα ὀψιανοῦ, πού βρέθηκε σέ ὕψος 1.35 - 1.20 μ. ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, σπασμένη ρωμαϊκὴ προχοΐσκη, τμῆμα πῆλινου ἀγωγοῦ, εἰδῶ-λιο ταύρου πού σώζει τμῆμα τοῦ κορμοῦ, τὸν λαμὸ καὶ τὸ κεφάλι καὶ βρέθηκε σέ ὕψος 1.20 - 1.05 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, μικρὸς λύχνος τοῦ 4ου αἰ. π.Χ., λίθινος τριπτῆρας πού βρέθηκε σέ ὕψος 1.05 - 0.95 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο καὶ ὕστρακα πάλι διάφορων χρονολογικῶν φάσεων πού προέρχονται ἀπὸ πίθους, μελαμβαφὴ καὶ ἐρυθροβαφὴ κύπελλα ἐλληνικῶν χρόνων, ψηλές μυκηναϊκὲς κύλικες καὶ ἄλλα ἀγγεῖα συχνὰ χονδροειδῆ καὶ βρέθηκαν σέ ὕψος 1.50 - 0.95 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν.

Στρώμα μικτῆς ἐπίχωσης μέ μυκηναϊκὴ κεραμικὴ καὶ νεώτερες διεισδύσεις

Τὸ στρώμα αὐτό, ἀπὸ ὕψος 0.95/0.90 - 0.45/0.35 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν εἶχε στὸν Χῶρο 12 πάχος 0.45 - 0.55 μ. Τὰ γενικά χαρακτηριστικά τοῦ στρώματος ἦταν τὸ καστανὸ χρῶμα τοῦ χώματος στὰ νότια τοῦ ἀγωγοῦ καὶ τὸ κοκκινωπὸ στὰ βόρειά του. Στὰ πρῶτα ἐπίπεδα ἡ εἰκόνα του θύμιζε σέ γενικὲς γραμμὲς τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνώτερου στρώματος τῆς ἐπιφανειακῆς ἐπίχωσης μέ πλακοειδεῖς καὶ ἄλλους ἀκατέργαστους λίθους, ἐνῶ βαθύτερα σ' αὐτὸ τὸ στρώμα ἐμφανίστηκαν μεγάλοι κατεργασμένοι μινωικοὶ παρόλιθοι, συσσωματώματα πηλοῦ καὶ σχιστόλιθοι.

Τὸ χῶμα κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος τῆς μικτῆς ἐπίχωσης μέ μυκηναϊκὴ κεραμικὴ καὶ νεώτερες διεισδύσεις στὸν χώρο πάνω καὶ νότια ἀπὸ τὸν

ἀγωγό ἦταν ἀνοιχτό καστανό, ἐκτός ἀπὸ τὸν χῶρο παράλληλα μὲ τὸ νότιο ὄριο τοῦ σκάμματος, ὅπου ἦταν σκοτεινὸ καστανὸ λόγω τῆς ἐντονης πυρκαγιᾶς. Τὰ ἔχνη τῆς φωτιᾶς ἐπεκτείνονταν ὅσο ἡ ἀνασκαφὴ προχωροῦσε βαθύτερα σὲ ὕψος 0.55 - 0.40 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν.

Στὸν χῶρο ὑπῆρχαν πεσμένοι λίθοι, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ἀρκετοὶ ἦταν οἱ ἀκατέργαστοι πλακοειδεῖς, λιγότεροι πρὸς τὸ κέντρο καὶ τὰ βαθύτερα ἐπίπεδα ἀπὸ ὕψος 0.80 - 0.68 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, γιὰ νὰ δώσουν τὴ θέση τους σὲ λίθους μετρίου μεγέθους καὶ ἀπὸ ὕψος 0.55 - 0.45 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν στοὺς μεγάλους κατεργασμένους μινωικούς παρόλιθους ποὺ ἐμφανίστηκαν ἀπὸ τὸν ἄξονα Δ/20 καὶ πρὸς τὰ ἀνατολικά, πεσμένοι σὲ ὁμάδες. Ἀπ' αὐτοὺς ἓνας βρέθηκε στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τοῦ χώρου σχηματίζοντας τετράγωνο μὲ κορυφές τὰ σημεῖα Δ/25 - 4/5, Δ/25 - 4/7, Δ/21 - 4/5, Δ/21 - 4/7. Σημειώνεται ὅτι οἱ πεσμένοι λίθοι βρισκόνταν συγκεντρωμένοι κυρίως ἀνατολικά καὶ δυτικά καὶ ὄχι στὸ κέντρο τοῦ Τομέα Α.

Σχιστολιθικά ἀπολεπίσματα ἐμφανίστηκαν καὶ σ' αὐτὸ τὸν χῶρο, λίγα ἀρχικά, ἀπὸ ὕψος 0.95/0.90 - 0.80 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, ποὺ ὅμως ἔγιναν περισσότερα βαθύτερα μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρά, πράγμα ποὺ δείχνει καὶ τὴ διεύθυνση τῆς πτώσης τους σὲ ὕψος 0.70 - 0.45 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο. Ἀντίθετη εἰκόνα ἔδωσε ἡ ἐμφάνιση τῶν συσσωματωμάτων πηλοῦ, ἀπὸ τὴ διάλυση πλίνθων ποὺ ἀρχικά καὶ ἀπὸ ὕψος 0.95/0.90 - 0.80 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν ἐμφανίστηκαν λίγα, βαθύτερα περιορίστηκαν σχεδὸν μόνο στὰ νοτιοδυτικά, ἐνῶ ἀπὸ ὕψος 0.40 - 0.35 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο ἔλειπαν σχεδὸν τελείως. Τέλος σημειώνεται ἡ εὕρεση τμήματος πλάκας ἀπὸ ἄσπρο φλεβωτὸ μάρμαρο, ποὺ ἴσως προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐπίστρωση δαπέδου.

Τὰ εὐρήματα στὸν Χῶρο 12 πάνω καὶ νότια ἀπὸ τὸν ἀγωγό, δηλαδή στὸ νότιο τμήμα τοῦ πιθανῶς ἀστέγαστου χώρου μπροστά καὶ νότια ἀπὸ τὸ Δωμάτιο 10 ἦταν τὰ ἑξῆς: Πήλινο ἀκέραιο εἰδώλιο μικροῦ ζώου ποὺ βρέθηκε σὲ ὕψος 0.95/0.90 - 0.65 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν καθὼς καὶ τμήματα δύο ἄλλων ποὺ βρέθηκαν σὲ ὕψος 0.65 - 0.48 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο, δύο μεγάλα κομμάτια καὶ πολλὰ μικρότερα ποὺ προέρχονται ἀπὸ περιρραντήριο ἐλληνικῶν χρόνων, ἀκόνη, ποὺ βρέθηκε σὲ ὕψος 0.90 - 0.65 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, βαθμιδωτὴ λίθινη βάση, τριπτήρας, κομμάτια χάλκινης ξύστρας, τμήμα ἀλαβαστροειδοῦς ἀγγείου ποὺ βρέθηκε σὲ ὕψος 0.65 - 0.58 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, τρεῖς δισκοειδεῖς ἀγνῦθες καὶ τμήμα σφαιρικῆς ποὺ βρέθηκαν σὲ ὕψος 0.65 - 0.48/0.45 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο καὶ μία ἀτρακτοειδῆς ποὺ βρέθηκε σὲ ὕψος 0.58 - 0.48/0.45 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, λίθινος τριπτήρας, λίθινο τριβεῖο, λεπίδα ὀφιανοῦ ποὺ βρέθηκε σὲ ὕψος 0.58 - 0.48/0.45 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο

καὶ ὄστρακα ἐντελῶς διάφορων ἐποχῶν καὶ τύπων, ὅπως γεωμετρικά ὄστρακα μὲ ἐμπέστους κύκλους πού προέρχονται ἀπὸ πιθάρι, ἄλλο μὲ ἐγχάρακτους κύκλους, ὄστρακα ἀπὸ κύπελλα μελαμβαφή ἐξωτερικά, ἄλλα ἀπὸ χαμηλόποδες μυκηναϊκὲς κύλικες καθὼς καὶ ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα μινωικῶν χρόνων, διακοσμημένα μὲ κυματοειδεῖς γραμμές, ταινίες, σπείρες ἢ φυλλόσχημα θέματα.

Διαφορετικὴ ἦταν ἡ εἰκόνα στὸ βορειοανατολικὸ τμήμα τοῦ χώρου μπροστὰ ἀπὸ τὸ Δωματίο 10, στὸν χώρο δηλαδή ἐπάνω καὶ βόρεια ἀπὸ τὸν ἀγωγό, διαφοροποίηση πού εἶχε παρατηρηθεῖ ἤδη κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ ἀμέσως προηγούμενου στρώματος στὸν ἴδιο χώρο.

Ἡ ἔντονη διάλυση συσσωματωμάτων πού προέρχονταν ἀπὸ πλίνθους τῆς ἀνωδομῆς τῶν παρακείμενων χώρων ἔκανε τὸ χῶμα κοκκινωπὸ ἀπὸ τὰ ἀνώτερα μέχρι τὰ βαθύτερα ἐπίπεδα αὐτοῦ τοῦ στρώματος. Σ' αὐτὰ τὰ ἐπίπεδα καὶ σέ ὕψος 0.45 - 0.35 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκολων βωμῶν ἐμφανίστηκαν γιὰ πρώτη φορά ἔντονα τὰ ἔχνη τοῦ καμένου ξύλου, ἔτσι πού τὸ χῶμα ἦταν ἀπὸ σκοτεινὸ καστανὸ μέχρι μαῦρο. Ἀπὸ ὕψος 0.65 μ. περίπου κέ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο ἄρχισε νά εἶναι σταθερὴ πιά καὶ ἐδῶ ἡ ἐμφάνιση τῶν μεγάλων πεσμένων κατεργασμένων παρολίθων πού προέρχονταν ἀπὸ τὸ μινωικὸ κτήριο. Σ' αὐτὸ τὸ ὕψος καταγράφηκαν τέσσερις μεγάλοι κατεργασμένοι παρολίθοι μὲ ἐγκοπὴ στὴ μιὰ ἐπιφάνειά τους, πεσμένοι κοντὰ στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τῆς πρόσοψης τοῦ Δωματίου 8 καὶ ἄλλος, πεσμένος σέ ἀπόσταση 4 μ. περίπου, νότια ἀπὸ τὴν πρόσοψη τοῦ Δωματίου 8. Ἡ λειτουργικότητά τους σχετίζεται ἀναμφίβολα μὲ τὸ παρακείμενο οἰκοδόμημα, κι ἡ θέση τους θά πρέπει νά ἦταν σέ κάποιο ἀπὸ τὰ ἀνώτερα δωμάτια πού ἀνασκάφηκαν τὸ 1964 - 66. Εἶναι πιθανότατο οἱ ἐγκοπές πού φέρουν νά σχετίζονται μὲ τὴ στήριξη παραθύρων. Τὸ ἀπομακρυσμένο σημεῖο πού βρέθηκαν μερικοὶ ἀπὸ τὸ νότιο τοῖχο τοῦ Δωματίου 8 ὑποδηλώνει πὼς δέν εἶναι δυνατό νά προέρχονται ἀπὸ τὸ ἰσόγειο, ὅσο ἰσχυρές κι ἂν ἦταν οἱ ὠστικές δυνάμεις πού κατέστρεψαν τὸ μινωικὸ κτήριο.

Σέ ἀφθονία ἐμφανίστηκαν ἐδῶ καὶ οἱ σχιστόλιθοι πού ἀπὸ ὕψος 0.95/0.90 - 0.45 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκολων βωμῶν εἶχαν σταδιακὰ μεγαλύτερες διαστάσεις. Τὰ συσσωματώματα τοῦ πηλοῦ πού προέρχονταν ἀπὸ διάλυση πλίνθων ἦταν περισσότερα ἀπ' ὅ,τι στὸν χώρο νότια τοῦ ἀγωγοῦ, ἐλαττώνονταν ὅμως ὅσο ἡ ἀνασκαφὴ προχωροῦσε σέ βαθύτερα ἐπίπεδα, πράγμα πού συνέβαινε καὶ νοτιότερα. Ἔτσι στὸ χαμηλότερο ἐπίπεδο τοῦ στρώματος τῆς μικτῆς ἐπίχωσης ἡ εἰκόνα τῆς πυρκαγιᾶς τῶν καμένων ξύλων μὲ τὸ μαῦρο χρῶμα στὸ χῶμα, γινόταν ἐντονότερη σέ σχέση μὲ τὴ διάλυση τῶν πλίνθων μὲ τὸ κόκκινο χῶμα. Σημειώνεται τέλος ἡ ἀνεύρεση δύο τμημάτων ἀπὸ μαρμάρινες λαξευμένες πλάκες, πού πιθανῶς προέρχονται ἀπὸ ἐπίστρωση δαπέδου, παρολίθου μὲ ἐγχάρακτο τὸ λατομικὸ σημεῖο τοῦ σταυροῦ καὶ ὄλμου πόρτας.

Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος σ' αὐτὸ τὸν χώρο, βόρεια ἀπὸ τὸν ἀγω-

γό, βρέθηκαν τριπτήρας, δόντι κάπρου καὶ διαταραγμένη κεραμική πού χαρακτηρίζεται ἀπὸ ὄστρακα πού προέρχονται ἀπὸ μυκηναϊκὲς κύλικες πού βρέθηκαν κυρίως στὸν ὑποκάναβο Δ/23 - 4/4, πίθους, συχνὰ μὲ ἐγγράφατους κύκλους, μικρὰ νεώτερα ἀγγεῖα ἀλλὰ καὶ μινωικά καθόσχημα, κύπελλα κ.ἄ. πού βρέθηκαν σὲ ὕψος 0.95 - 0.55 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν. Ἀπὸ ὕψος 0.55 - 0.35 μ. ἡ διατάραξη ἦταν σχετικὰ μικρότερη καὶ τὰ εὐρήματα ἦταν λίθινο ὑφαντικὸ βάρος, ἀκέραιο ἄωτο κωνικὸ κύπελλο καὶ μινωικά ὄστρακα ἀπὸ κωνικά κύπελλα, προχοειδῆ, κύπελλα μὲ δακτυλιόσχημη βάση, μικρὰ ἀγγεῖα μὲ κυματοειδῆ τοιχώματα κ.ἄ.

Μινωικό στρώμα

Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος τῆς μινωικῆς ἐπίχωσης πάνω ἀπὸ τὸν ἀγωγό, ὁ χῶρος ἔδωσε μιά εἰκόνα πού παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι στὴν πραγματικότητα ἦταν ἐνιαία φαινόταν ἀνὰ τμήματα πολὺ διαφορετικῇ, λόγῳ τῆς πτώσης καὶ τῆς πυρακνίᾶς ἀνόμενων ὕλικῶν.

Πιὸ συγκεκριμένα τὰ τμήματα νοτιοδυτικὰ καὶ νοτιοανατολικὰ τοῦ ἀγωγοῦ μέσα στὸν χῶρο μπροστὰ στὸ Δωμάτιο 10 παρουσίασαν σχεδὸν ἴδια εἰκόνα.

Τὸ χῶμα ἀπὸ ὕψος 0.45 μ. ἕως βάθος —0.16 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν ἦταν γενικὰ ἀνοιχτὸ καστανὸ ἐκτός ἀπὸ τὰ σημεῖα, ὅπου τὸ καμένο ὕλικό παρουσίαζε σκοτεινὲς καστανές ἢ κοκκινωπὲς ἀποχρώσεις. Τὸ σκοτεινὸ καστανὸ χρῶμα ἐμφανίστηκε κυρίως παράλληλα μὲ τὸ νότιο ὄριο τοῦ σκάμματος. Ἀπὸ βάθος —0.16 μ. ἕως 0.22 μ. περίπου ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν τέλος, κουσκουρόχωμα ἐμφανίστηκε σ' ὁλόκληρο τὸν χῶρο, πράγμα πού διαπιστώθηκε σταδιακὰ στὸ μεγαλύτερο τμῆμα τοῦ δυτικοῦ καὶ κεντρικοῦ χώρου τοῦ τομέα Α. Τὰ διάσπαρτα ὄλο καὶ μεγαλύτερου μεγέθους, συσσωματώματα πηλοῦ, ὅπως καὶ τὰ σχιστολιθικά ἀπολείψματα, ἀραίωναν ὅσο ἡ ἀνασκαφὴ προχωροῦσε βαθύτερα.

Σὲ ὕψος 0.18 - 0.06 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν ἀποκαλύφθηκαν στὸ νοτιοδυτικὸ τμῆμα τοῦ χώρου καὶ οἱ τρεῖς λίθοι πού, ὅπως ἀναφέρθηκε, ἀποτελοῦσαν τμῆμα τῆς κρηπίδας τοῦ Τοίχου Η, ἐνῶ ἀπὸ ὕψος 0.15 μέχρι βάθος 0.04 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν ἄρχιζε καὶ πάλι ἡ σταδιακὴ ἐμφάνιση τοῦ Τοίχου Μ, καὶ γι' αὐτὸ οἱ μικροί, καλὰ κατεργασμένοι πωρόλιθοι πού βρέθηκαν μόνον σὲ μιά ζώνη πλάτους 0.60 μ. κατὰ μῆκος καὶ δυτικὰ τοῦ Τοίχου Μ, πιθανότατα νὰ προέρχονταν ἀπ' αὐτόν καὶ νὰ ἀποτελοῦσαν ἐπίστεψή του. Ἀπὸ τὸν Τοῖχο Μ πρέπει νὰ προέρχονταν καὶ τὰ κομμάτια λευκοῦ καὶ κόκκινου κονιάματος, πού βρέθηκαν κατὰ μῆκος τῆς δυτικῆς πλευρᾶς του. Τέλος σ' αὐτὸ τὸ βάθος καὶ ἀκόμη βαθύτερα, ἀπὸ ὕψος 0.15 μέχρι βάθος —0.06 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν ἐλαττώθηκαν τὰ ἔχνη τῆς φωτιᾶς καὶ ἄρχισε καὶ ἐδῶ στὸ μινωικὸ στρώμα ἡ ἐμφάνιση τοῦ ἀγωγοῦ.

Τά εύρήματα κατά τήν άφαίρεση τοῦ μινωικοῦ στρώματος στό τμήμα νότια ἀπό τόν άγωγο ἦταν μεγάλο τμήμα λίθινου άγγείου, μεγάλο κομμάτι ἀπό μύξα καί πολλά μικρότερα πού προέρχονται ἀπό λύχνο ἀπό μαῦρο στεατίτη, κομμάτι κόκκινου μαρμάρου, ἴσως τμήμα πλάκας δαπέδου, κομμάτι πράσινου στεατίτη μέ ἔγνη κατεργασίας πού βρέθηκε ἀπό ὕψος 0.35 - 0.15 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν άμφίκοιλων βωμῶν, πήλινο δισκοειδές σφονδύλιο, ὄστρεο σέ δύο κομμάτια, μικρό εἰδώλιο ζῶου, ἴσως βοδιοῦ, πού βρέθηκε ἀπό ὕψος 0.15 μ. μέχρι βάθος -0.16 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν άμφίκοιλων βωμῶν, τρεῖς λεπίδες ὀψιανοῦ πού βρέθηκαν ἀπό ὕψος 0.35 μέχρι βάθος -0.16 μ. ἀπό τό ἴδιο σημεῖο καί σέ ὅλο τό πάχος τῆς μινωικῆς ἐπίχωσης ἀπό ὕψος 0.45/0.35 μέχρι βάθος -0.16 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν άμφίκοιλων βωμῶν, ὄστρακα άνάμεσα στά ὁποῖα διακρίθηκαν πολλά σχήματα άγγείων, ὅπως κωνικά, σφαιρικά καί βαθμιδωτά κύπελλα, προχοειδή, χύτρες, δίσκοι κ.ἄ. μέ διακοσμητικά θέματα, ὅπως ταινίες, ripple, κυματοειδεῖς γραμμές κλπ. Τέλος σημειώνεται ἰδιαίτερα ὅτι ἀπό βάθος -0.04 μ. μέχρι -0.16 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν άμφίκοιλων βωμῶν βρέθηκαν ὁμάδες πεσμένων άγγείων, κυρίως κωνικῶν κυτέλλων πού καταλάμβαναν μεγάλο τμήμα τοῦ χώρου.

Κατά τήν άφαίρεση τοῦ στρώματος τῆς μινωικῆς ἐπίχωσης πάνω καί βόρεια τοῦ άγωγοῦ¹ ἡ εἰκόνα ἦταν άρκετά διαφορετική ἀπό ἐκεῖνη πού παρουσίαζε ὁ ὑπόλοιπος χῶρος, γιατί ἐδῶ ἦταν ἰδιαίτερα ἔντονη ἡ παρουσία τῶν μεγάλων πεσμένων σχιστολιθινῶν πλாகῶν, ἐνδεικτικῶν διαστάσεων $0.47 \times 0.31 \times 0.08$ μ. $\times 0.38 \times 0.31 \times 0.045$ μ., τῶν μεγάλων συσσωματωμάτων πλίνθων πού ἔδιναν καί κοκκινωπή ἀπόχρωση στό χῶμα τῶν βορειότερων ὑποκανάβων καί τέλος τῶν μεγάλων λαξευμένων παρόλιθων. Οἱ σχιστόλιθοι, τῶν συσσωματώματα καί οἱ παρόλιθοι βρέθηκαν ἄφθονοι σ' αὐτό τόν χῶρο, τόν πλησιέστερο στά Δωμάτια 8 καί 10, ἀπ' ὅπου, ὅπως εἶναι σαφές, προέρχονται καί τά ὕλικά αὐτά.

Ἡ διάλυση τῆς πλίνθινης άνωδομῆς, πού ἔδινε κόκκινη ἀπόχρωση στό χῶμα ἦταν ἐδῶ, ὅπως καί ψηλότερα, ἔντονη καί ἰδιαίτερα ἐμφανής στό βορειοανατολικό τμήμα τοῦ πιθανῶς άστέγαστου Χώρου 11 τοῦ χώρου νότια ἀπό τό Δωμάτιο 10, πού διασχίζεται ἀπό τόν άγωγο, ἀπό ὕψος 0.11 μ. περίπου μέχρι

1. Βόρεια τοῦ άγωγοῦ ὁ χῶρος τῶν ὑποκανάβων Δ/23, Δ/24, Δ/25, Δ/26 - 4/1, 4/2, 4/3, 4/4, 4/5 ἐρευνήθηκε κατά τή φετινή άνασκαφική περίοδο ἀπό τήν ἐπιφανειακή, μέχρι τή μινωική ἐπίχωση, ἐνῶ ἀπό τό ὑπόλοιπο τμήμα τῶν 16 μ² περίπου άμέσως δυτικότερα καί τῶν 12 μ² περίπου βορειότερα, μέχρι τό κατώφλι τοῦ Δωματίου 10, ἡ ἐπιφανειακή καί μυκηναϊκή ἐπίχωση εἶχε ἀφαιρεθεῖ σέ παλαιότερες άνασκαφικές περιόδους. Ὑπεῖδῃ φυσικά ὁ χῶρος ἔμεινε άστέγαστος, κατά τή φετινή προέκταση βόρεια καί βορειοδυτικά τοῦ άγωγοῦ, κατά τήν άφαίρεση τοῦ ἐκεῖ πεσμένου οἰκοδομικοῦ ὕλικου ἐμφανίσθηκε καί γιρίζο ἐπιφανειακό χῶμα καί βρέθηκαν καί μερικά ἐπιφανειακά εύρήματα, πού κύλισαν μέ τίς βροχές.

ἐπίπεδο τοῦ κατωφλιοῦ τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν, σ' ὁλόκληρο δηλαδή τόν χῶρο ἀπό τό κατώφλι τοῦ Δωματίου 10 μέχρι τίς παρυφές τοῦ Τοίχου Μ. Ἐκεῖ ἀκριβῶς ἦταν ἔντονη καί ἡ παρουσία τῶν πεσμένων σχιστολιθικῶν πλακῶν. Σέ μερικά σημεῖα μόνο, κυρίως στίς παρυφές τοῦ ἀγωγοῦ, ἀπό ὕψος 0.25 - 0.15 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν ἦταν ἐντονότερη ἡ καύση ὑλικῶν πού ἔδινε στό χῶμα σκοτεινό χρῶμα, ἐνῶ σέ μερικά ἄλλα στό κέντρο τοῦ χώρου, ὑλικῶν πού τοῦ ἔδιναν ἀνοιχτή καστανή ἀπόχρωση.

Ὅπως ἀναφέρθηκε, ἕνα ἀπό τά κύρια χαρακτηριστικά σ' αὐτό τόν χῶρο, ἦταν οἱ μεγάλοι ἐπεξεργασμένοι παρόλِيثΟΙ πού προέρχονταν ἀπό τοὺς ἐπάνω ὁρόφους τῶν Δωματίων 8 καί 10 καί βρέθηκαν πεσμένοι σέ ἀλλεπάλληλα στρώματα. Οἱ μεγάλες διαστάσεις, οἱ καλὰ κατεργασμένες ἐπιφάνειες, καί ἡ πυκνότητά τους βεβαιώνουν τήν ἰσχυρή κατασκευή τοῦ μινωικοῦ κτηρίου. Ἀρκετοί ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν ὑποδοχές τετράγωνης τομῆς γιά νά δεχθοῦν ξυλοδεσιά, ἐνῶ ἄλλοι στό κέντρο τοῦ πλάτους τους εἶχαν ἐπεξεργασθεῖ σέ ψηλότερο ἐπίπεδο γιά νά ἀρμύσουν καλύτερα μ' αὐτήν, πιθανότατα γιά τήν κατασκευή τῶν παραθύρων. Λίγες ἐπίσης πέτρες εἶναι πυραμιδοειδεῖς καί ὕσως νά λειτουργοῦσαν σάν ἐπίστεψη τοίχων, ἐνῶ ἄλλες φέρουν αὐλάκια πού πιθανῶς ἐξυπηρέτοῦσαν τή μετακίνηση. Τέλος σημειώνεται μιὰ πέτρα πεσμένη δυτικά τοῦ Τοίχου Μ, πού ὕσως, ὅπως φαίνεται ἀπό τήν κατεργασία της, νά ἀποτελοῦσε ὑπέρθυρο. Ἀνάμεσα στοὺς ὑπόλοιπους λίθους διακρίθηκαν ἕνας μέ χάραγμα λατομικοῦ σημείου σταυροῦ καί ἕνας πυραμιδοειδής πού ἀποτελεῖ βάση γιά τόν ξύλινο στελεχὸ διπλοῦ πέλεκυ. Παράλληλα μέ τοὺς ἐπεξεργασμένους λίθους ἐξάλλου ἀρκετοί ἦταν καί οἱ μικροὶ ἀκατέργαστοι, πού βρέθηκαν πυκνά πεσμένοι ἀνάμεσα στοὺς μεγάλους παρόλِيثΟΥΣ.

Πυκνὴ ἐπίσης ἦταν ὅπως ἀναφέρθηκε, καί ἡ ἐμφάνιση τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν, ἰδιαίτερα μπροστά ἀπό τό κατώφλι τοῦ Δωματίου 10, μέχρι καί τά βαθύτερα ἐπίπεδα τοῦ μινωικοῦ στρώματος τοῦ χώρου τοῦ ἀγωγοῦ. Ἀντίθετα τά συσσωματώματα ἀπό τή διάλυση τῶν πῆλινων πλίνθων μειώνονταν σταδιακὰ πρὸς τά κάτω.

Κάτω ἀπό τοὺς παρόλِيثΟΥΣ καί τίς σχιστολιθικές πλάκες ἀποκαλύφθηκε καί σ' αὐτό τό τμήμα ὁ ἀγωγός ἀπό ὕψος 0.11 - 0.03 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν. Ἡ ἀποκάλυψή του πού συνεχίστηκε σταδιακὰ καί ἀμέσως βαθύτερα ἔδωσε περισσότερες ἀποδείξεις γιά τό ἐνιαῖο τοῦ χώρου, ἀλλά καί γιά τή λειτουργία τοῦ μινωικοῦ κτηρίου. Συγκεκριμένα μέσα στόν ἀγωγό καί στοὺς ὑποκανάβους $\Delta/17$ ὡς $\Delta/20$ - $4/5$, $\Delta/21$ - $4/4$, $\Delta/22$ - $4/4$, $\Delta/23$ - $4/3$, $\Delta/24$ - $4/3$, $\Delta/25$ - $4/2$, $\Delta/26$ - $4/2$ μέ τήν ἀνασκαφή ἀπὸ τό ἀνώτερο ἐπίπεδο τοῦ μέχρι 0.20 μ. βαθύτερα, ὅσο δηλαδή εἶναι τό βάθος του, φάνηκε καθαρά ὁ τρόπος τῆς κατασκευῆς του καί τῆς διάνοιξής του μέσα στόν χῶρο. Ἡ ροὴ ὑγρῶν μέσα στόν ἀγωγό εἶχε κάνει τό χῶμα γλοιῶδες καί σκοτεινὸ καστανό. Μόνο στὰ σημεῖα τῆς ἔνωσής του μέ τόν τοῖχο Μ, ὅπου καί πάλι

σημειώθηκαν οἱ κατακρημνίσεις τῶν πλίνθων ἀπὸ τὰ ἀνώτερα στρώματα, τὸ χῶμα εἶχε κοκκινωπὴ ἀπόχρωση σχεδὸν ὅμοια μὲ τὸ ἐντονο κόκκινο χρῶμα ποῦ εἶχε παρατηρηθεῖ καὶ ἐπάνω ἀπὸ τὸν Τοῖχο Μ. Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ἀγωγοῦ ἐξ ἄλλου βρέθηκε ἀρκετὸς κούσκουρας, ὅπως καὶ στὸν γύρω χῶρο σὲ παρόμοιο βάθος, καθὼς καὶ σχιστολιθικὲς πλάκες. Μὲ τὴ διάνοιξη καὶ τὸν καθαρισμὸ ὁ ἀγωγὸς παρουσίασε τελικὰ μῆκος 9.99 μ. καὶ βάθος 0.25 - 0.30 μ.

Σημειώνεται ὅτι παράλληλα μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ἀγωγοῦ ἔγιναν καὶ δύο δοκιμαστικές τομές, πάχους 0.05 μ. - 0.15 μ. στὸ βορειοδυτικὸ καὶ στὸ νοτιοδυτικότερο σημεῖο τοῦ μὲ σκοπὸ τὴ διερεύνηση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀγωγοῦ καὶ τοῦ Τοίχου Η. Πράγματι σ' αὐτὲς τίς τομές φάνηκε ὅτι ὁ ἀγωγὸς συνεχιζόταν πρὸς τὰ δυτικὰ καὶ συναντοῦσε τὸν ἀγωγὸ τοῦ Χώρου 15, τοῦ ὁποῖου ἀποτελεῖ συνέχεια.

Παράλληλα μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ ἀγωγοῦ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μ' ἐκεῖνο τοῦ κατωφλιοῦ τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν μέχρι βάθος —0.14 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο ἐντοπίστηκε κι ἐδῶ, ὅπως καὶ στὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα τοῦ χώρου, ἡ ἐμφάνιση στρώματος κουσκουροχρώματος πάχους 0.12 μ. ποῦ ἀπλωνόταν σχεδὸν σ' ὁλόκληρο τὸν χῶρο: Τέλος σημειώνεται ὅτι μὲ τὸν καθαρισμὸ καὶ τοῦ τμήματος τοῦ χώρου βορειοδυτικὰ τοῦ ἀγωγοῦ ἐμφανίστηκαν καὶ ἐδῶ δύο μεγάλες πεσμένες παρολιθικὲς πέτρες, καθὼς καὶ στρῶμα κούσκουρα, ποῦ ὅπως καὶ βορειότερα πρέπει νὰ ἀποτελοῦσε δάπεδο.

Τὰ εὐρήματα στὸν χῶρο βόρεια ἀπὸ τὸν ἀγωγὸ κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ μινωικοῦ στρώματος ἦταν τὰ ἑξῆς: Εἰδῶλιο ταύρου ποῦ σώζει τὸ κεφάλι καὶ τὸ λαιμὸ, τμήμα τριπτῆρα ποῦ βρέθηκε ἀπὸ ὕψος 0.45/0.35 - 0.15 μ. περίπου ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν, δισκοειδὲς ἀγνύθα ποῦ βρέθηκε ἀπὸ ὕψος 0.15/0.11 - 0.03 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν, δύο χάλκινες περόνες, ἓνα πηνίο καὶ δέκα κωνικὰ κύπελλα, πρόχους ἀπὸ τὴν ὁποία σώθηκε ἡ βάση ποῦ φέρει καὶ πλαστικὸ δακτυλίδι, μόνωτο σφαιρικό κύπελλο, δύο ἄνωτα ἐπίσης σφαιρικά κύπελλα καὶ σὲ ὅλο τὸ πάχος τοῦ μινωικοῦ στρώματος ὄστρακα ποῦ ἀνήκουν σὲ μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους ἀγγεῖα, ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἀπὸ μεγαλύτερα. Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρονται πολλὰ ὄστρακα κωνικῶν κυπέλλων μὲ δακτυλιόσχημη βάση, ὄστρακα ἀπὸ καθόσχημα, προχοειδῆ, χύτρες, καρποδόχες, πλῆθος ἀπὸ ὄστρακα κωνικῶν κυπέλλων καὶ τέλος γενικότερα ὄστρακα μικρῶν ἀγγείων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα μερικά ἔφεραν διακόσμηση μὲ θέματα ΥΜ Ια χρόνων, ὅπως, δικτυωτό, ripple, κύκλους ἀνάμεσα σὲ μαῦρες ταινίες κλπ.

Τὰ εὐρήματα μέσα στὸν ἀγωγὸ ἦταν πολλὰ κομμάτια λευκοῦ κονιάματος, μεγάλο κομμάτι ὀψιανοῦ καὶ ὄστρακα ἀπὸ μικρὰ κυρίως ἀγγεῖα, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα διακρίθηκε ἓνα ΥΜ Ιβ χρόνων μὲ διακόσμηση τριφυλλόσχημου θέματος.

Ἐπιχώσεις τῆς ἐξέδρας

Στρῶμα κάτω ἀπό τό ἐπιφανειακό

Ἡ ἐπίχωση τῆς ἐξέδρας πού ἀνασκάφηκε στό κεντρικό τμήμα τοῦ Τομέα Α, ἐκεῖ ὅπου ἐκτείνονταν ὁ βωμός καί οἱ Τοῦχοι Μ, Ν, ἡ πλακόστρωτη κατασκευή καί τά ἄλλα ἀρχιτεκτονικά λείψανα, δέν παρουσίασε κατά τήν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος ἀμέσως κάτω ἀπό τό ἐπιφανειακό καμία ἰδιαιτερότητα. Ἡ ἐπίχωση ἦταν ἀντίστοιχη τοῦ Χώρου 11 πού διασχίζεται ἀπό τόν ἀγωγό. Ἀφαίρέθηκε καί ἐδῶ ἀπό ὕψος 1.35 - 0.90 μ. περίπου ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, μετά τήν ἀφαίρεση τοῦ 0.15 μ. πάχους ἐπιφανειακοῦ στρώματος πού ἀνασκάφηκε ἐνιαῖα σ' ὅλο τόν χῶρο τοῦ Τομέα Α.

Τό στρῶμα παρουσίασε ἐλάχιστες πέτρες μικροῦ μεγέθους πού πύκνωναν ὅσο ἡ ἀνασκαφή συνεχιζόταν πρὸς τὰ ἀνατολικά, ἐνῶ συγχρόνως τῇ θέσῃ τους ἐπαιρναν ὅλο καί περισσότερες πέτρες κάθε μεγέθους μέ μία τουλάχιστον κατεργασμένη ἐπιφάνεια, ὅσο ἡ ἀνασκαφή προχωροῦσε σέ βάθος, ἀπό 1.05 - 0.90 μ. ὕψος ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν. Τά συσσωματώματα πηλοῦ πού προέρχονταν ἀπό πλίνθινη ἀνωδομή ἐμφανίστηκαν ἐδῶ σέ μεγαλύτερη πυκνότητα ἀπ' ὅ,τι στό ἀντίστοιχο βάθος στόν Χῶρο 11. Λιγοστά τέλος ἦταν καί τά ἔγνη τῆς πυρᾶς σ' αὐτό τόν χῶρο.

Τά εὐρήματα κατά τήν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος στόν χῶρο τῆς ἐξέδρας ἦταν μικρός χάλκινος δίσκος πού βρέθηκε σέ ὕψος 1.20 - 1.05 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, ἀγνύθα κλασικῶν χρόνων, πού βρέθηκε σέ ὕψος 1.20 - 1.05 μ. ἀπό τό ἴδιο σημεῖο, λίθινο τριβεῖο καί διάσπαρτα ὕστρακα διαφόρων ἐποχῶν.

Στρῶμα μικτῆς ἐπίχωσης μέ μυκηναϊκή κεραμική καί νεώτερες διεισδύσεις

Καί ἡ μυκηναϊκή ἐπίχωση στόν χῶρο τῆς ἐξέδρας δέν παρουσίασε διαφορετική εἰκόνα ἀπό τήν ἀντίστοιχη τοῦ Χώρου 11. Σέ γενικές γραμμές ἡ μικτή ἐπίχωση μέ μυκηναϊκή κεραμική καί νεώτερες διεισδύσεις δέν διέφερε ἔντονα ἀπό τήν ἀμέσως προηγούμενη στά ἀνώτερα τουλάχιστον ἐπίπεδα, ὅπου ὑπῆρχαν πλακοειδεῖς καί ἄλλοι ἀκατέργαστοι λίθοι, πού ὅμως, ὅσο ἡ ἀνασκαφή προχωροῦσε κεντρικότερα, ἀραίωναν. Τά ἔγνη τῆς φωτιᾶς περιορίζονταν μόνο σέ μερικά σημεῖα παράλληλα μέ τό νότιο ὄριο, ἐνῶ οἱ μεγάλοι παρόλαιοι πού καταλάμβαναν στά δυτικά τόν χῶρο τοῦ ἀγωγοῦ (Χῶρος 11) καί στά ἀνατολικά τόν χῶρο ἀνατολικά τῆς κατασκευῆς (Χῶρος 1) δέν ἐκτείνονταν μέ ἰδιαίτερη πυκνότητα στό κέντρο, ἀφήνοντας ἔτσι τόν χῶρο τῆς ἐξέδρας καί τῶν ὑπόλοιπων ἀρχιτεκτονημάτων, σχεδόν καθαρό.

Τό χῶμα σέ γενικές γραμμές ἦταν στόν χῶρο τῆς ἐξέδρας ἀνοιχτό καστανό,

ἐκτός ἀπὸ τὸ δυτικότερο τμήμα τοῦ Τοίχου Μ, ἐξ αἰτίας προφανῶς τῆς διάλυσης πεσμένων πλίνθων ἀπὸ τὴν ἀνωδομή τοῦ Δωματίου 8 τὸ χῶμα ἦταν κοκκινωπὸ. Τὸ πάχος τοῦ στρώματος μέ τῇ μυκηναϊκῇ κεραμικῇ καὶ τίς νεώτερες διεισδύσεις ἦταν 0.50 μ. Τὸ στρώμα ἐκτείνετο ἀπὸ ὕψος 0.95/0.90 - 0.45/0.35 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν.

Τὰ εὐρήματα τοῦ στρώματος ἦταν κομμάτι ὀρθογώνιας ρωμαϊκῆς λεκάνης ἀπὸ τραχύτη, τμήμα λίθινης βάσης, λεπίδα ὀψιανοῦ, κομμάτι πυρήνα καὶ ἀπολείψισμα ὀψιανοῦ, δύο χάλκινα νομίσματα, σιδερένιο ἔλασμα καὶ σιδερένιο βέλος, πού βρέθηκαν σέ ὕψος 0.85 μ. - 0.58/0.55 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν, πῆλινη δισκοειδὴς ἀγνύθα, σφονδύλιο πού βρέθηκε σέ ὕψος 0.55 - 0.45 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο, καθὼς καὶ ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα διαφόρων ἐποχῶν.

Μινωικὸ στρώμα ἐπίχωσης

Ἀπὸ ὕψος 0.45 μ. κέ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν στὸν χῶρο τῆς ἐξέδρας, ἡ κεραμικὴ ἔγινε ἀμιγῆς μινωικὴ καὶ παράλληλα ἄρχισε ἡ ἀποκάλυψη τῶν ἀρχιτεκτονημάτων, στὰ ὁποῖα περιληπτικῇ ἀναφορᾷ ἔγινε στὴν εἰσαγωγὴ καὶ τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζουν τὸν χῶρο σάν τὸν πλέον σημαντικὸ τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου.

Συγκεκριμένα σέ ὕψος 0.45 - 0.35 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν ἀποκαλύφθηκε ἡ ἀνώτερη ἐπιφάνεια τῶν λίθων τοῦ βωμοῦ, πού στὴ βόρεια ἀνώτερη παρυφὴ τοῦ καλύπτονταν ἀπὸ τέσσερις μεγάλους πωρολίθους πεσμένους κατὰ μῆκος τοῦ νότιου τοίχου τοῦ Δωματίου 8 μέ φορά πρὸς Νότο, ἀνάμεσα στὸν τοῖχο καὶ στὸν βωμό. Νότια τοῦ βωμοῦ καὶ σέ ὕψος 0.45 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν ὑπῆρχαν, ὅπως στὰ βόρεια, πεσμένοι, πωρόλιθοι. Σταδιακὰ ὁ χῶρος ἀποκαλύφθηκε σχεδὸν ἀδιατάρακτος, μέ κύρια χαρακτηριστικὰ τὰ ἑξῆς: 1) Τὸ ἀνοιχτὸ καστανὸ χῶμα πού σέ μερικὰ σημεῖα λόγω τῆς ἰσχυρῆς φωτιᾶς γινόταν κοκκινωπὸ λόγω τῆς διάλυσης τῆς πλίνθινης ἀνωδομῆς. 2) Τὴν ἔντονη παρουσία τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν πού στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐμφάνισης τοῦ βωμοῦ καὶ βαθύτερα, μέχρι ὕψος 0.25 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν, ἦταν τόσες πολλές, ὥστε εἶναι βέβαιο ὅτι προέρχονται ἀπὸ ἓνα χῶρο ἐπιστρωμένο μέ σχιστολίθους, πού θά ἔπρεπε, ἀπὸ δάπεδο δευτέρου ὀρόφου πάνω ἀπὸ τὸ Δωμάτιο 8. Ἀπὸ δάπεδο δευτέρου ὀρόφου πρέπει νὰ προέρχονται ἐπίσης καὶ κομμάτια χαλικάσβεστου πού βρέθηκαν στὸν ὑποκάναβο $\Delta/28 - 4/3$, καθὼς καὶ τμήμα μαρμαρίνης λευκῆς πλάκας δαπέδου μέ μαῦρες φλεβώσεις. Στὰ βαθύτερα ἐπίπεδα καὶ σέ ὕψος 0.25 κέ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκουλων βωμῶν σταμάτησε ἡ ἐμφάνιση τῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν. Ὑπῆρχαν μόνο μερικὰ σχιστολιθικά ἀπολείψματα πού βρέθηκαν διάσπαρτα στὸν χῶρο, σέ ἐπίπεδο παράλληλο μ' ἐκεῖνο τῆς θεμελίωσης τοῦ βωμοῦ. Σημειώνεται ὅτι καὶ ὁ βωμὸς «πατάει» πάνω σέ στρώ-

ση λίθων μικροῦ καί μεσαίου μεγέθους καθὼς καί σχιστολίθων, σέ βάθος 0.50 μ. βαθύτερα ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνειά του. 3) Τὴν σχετικὰ ἀδιατάρακτη εἰκόνα στὸν χῶρο νότια τῆς κατασκευῆς, ὅπου τὰ συσσωματώματα πηλοῦ καί οἱ παρωλίθοι ἀπὸ ὕψος 0.45 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκιων βωμῶν κέ. ἐλαττώνονταν ἔντονα. Τό γεγονός αὐτό μπορεῖ νά ἐρμηνευθεῖ ἂν δεχθοῦμε ὅτι ὑπῆρχε κάποιος ἀνασχετικός παράγοντας πού σέ συνδυασμὸ καί μὲ τὸ ἀπομακρυσμένο τοῦ χώρου, δέν ἐπέτρεψε τὴ συνέχεια τῆς πτώσης τῶν παρωλίσθων καί σ' αὐτὸ τὸ τμήμα. 4) Τὴν ἔντονη παρουσία τῶν κονιαμάτων πού σ' αὐτὸν τὸν χῶρο βρέθηκαν, ἀπὸ ὕψος 0.35 - 0.25 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκιων βωμῶν, σέ ἀριθμὸ μεγαλύτερο ἀπ' ὅπουδῆποτε ἄλλου στὸν Τομέα Α. Τὰ κονιαματα αὐτὰ βρέθηκαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον συγκεντρωμένα ἀνά χώρους καί ἦταν τὰ περισσότερα λευκά καί κόκκινα. Ἡ ἐμφάνισή τους συνεχίστηκε καί βαθύτερα ἀπὸ ὕψος 0.25 - 0.05 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σταθερὸ σημεῖο, μειώθηκε ὅμως σταδιακὰ ὅσο ἡ ἀνασκαφὴ προχωροῦσε σέ χαμηλότερα ἐπίπεδα, στοιχεῖο πού ἀποτελεῖ ἐνδειξὴ γιὰ τὴν ἀπὸ ἀνώτερους ὁρόφους προέλευσή τους.

Κατὰ τὴν ἀφάρεση τοῦ στρώματος τῆς μινωικῆς ἐπίκωσης ἐξἄλλου ἀποκαλύφθηκαν, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ, τὰ σημαντικὰ ἀρχιτεκτονικὰ λείψανα τοῦ χώρου τῆς ἐξέδρας. Πιὺ συγκεκριμένα: α) Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ βωμοῦ, χωρὶς τὴν ἐπίστεψη ἄρχισε ἀπὸ ὕψος 0.45 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκιων βωμῶν. β) Ἡ ἀποκάλυψη τοῦ Τοῖχου Μ ἄρχισε στὸν ἄξονα Δ/27 ἀπὸ ὕψος 0.16 κέ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σταθερὸ σημεῖο. Ἴσως μὲ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Τοῖχου Μ νά σχετίζεται καί ἡ ἔντονη παρουσία τῶν λευκῶν κονιαμάτων πού βρέθηκαν, ὅπως ἀναφέρθηκε, σέ πολλὰ σημεία στὸν χῶρο. Σέ σχέση ἐξἄλλου μὲ τὸν Τοῖχο Μ ἴσως νά ἐρμηνεύονται καί μερικές ἀπὸ τίς ἀρκετές πεσμένες δυτικά τῆς κατασκευῆς λαξευμένες πέτρες. γ) Οἱ ἀνώτεροι δόμοι τοῦ Τοῖχου Ν, πού παράλληλα μὲ τὸν Τοῖχο Μ καταλήγει μὲ κατεύθυνση ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ κάθετα στοῦ νοτιοανατολικοῦ ἄκρου τοῦ βωμοῦ, ὁ ὁποῖος καί θεμελιώνεται ἐπάνω του, ἀποκαλύφθηκαν ἀπὸ ὕψος 0.06 μ. κέ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκιων βωμῶν. Παράλληλα σ' αὐτὸ τὸ ὕψος ἐμφανίστηκε καί ὁ χῶρος πού ἴσως νά ἐκτελοῦσε χρέη πρόσβασης στὸν βωμὸ, μέσα ἀπὸ ἕνα περικλειστο περίγυρο. Πρόκειται γιὰ μιὰ πλακόστρωτη κατασκευὴ πού χωρίζεται ἀπὸ τὸν Τοῖχο Ν μὲ ἐγκοπὴ, χωρὶς ὅμως ἡ διάκριση αὐτὴ νά ἀποτελεῖ σαφὴ τομὴ. Βόρεια καί νότια τῆς ἐγκοπῆς φαίνεται ὁ τοῖχος νά εἶναι συγχρόνως ἡ συνέχεια τῆς πλακόστρωτης κατασκευῆς, πού ὅπως ἔχει ἀναφερθεῖ δέν καλύπτει ὁλόκληρο τὸν χῶρο τῆς ἐξέδρας.

Μὲ τὸν τελικὸ καθαρισμὸ τοῦ Τοῖχου Μ φάνηκε τὸ βόρειο τμήμα του καθαρό, χωρὶς πεσμένο οἰκοδομικὸ ὕλικό, τὸ κεντρικὸ μὲ ἔντονη τὴν παρουσία τῶν πεσμένων πάνω στοὺς δόμους τοῦ σχιστολίθων καί τὸ νότιο τμήμα του καλυμμένο μὲ πεσμένους μεγάλους παρωλίθους. Ἐνας ἀπ' αὐτοὺς, ὁ νοτιότατος, ἀποτελέσε ἕνα σημαντικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ χώρου. Πρόκειται

γιά μιὰ λίθινη βάση πέλεκευ πεσμένη πάνω στὸν Τοῖχο Μ, μέ τή μεσολάβηση ὄγκου χρώματος πάχους 0.18 μ. Ὁ πωρόλιθος εἶναι πυραμιδοειδής μέ ἀκμές σαφεῖς καὶ βάση παραλληλεπίπεδη, διαστάσεων 0.42×0.355 μ. Οἱ δύο ἀπὸ τίς πλάγιες πλευρές του φαίνεται νά συγκλίνουν ἀρκετά, ἡ τρίτη ἔχει λιγότερη κλίση καὶ ἡ τέταρτη εἶναι σχεδὸν κάθετη.

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ ὁδηγοῦν στίς ἐξῆς πιθανές ἐρμηνεῖες γιά τὸν χώρο. Οἱ σχιστολιθικές πλάκες πού ἀποκαλύφθηκαν σέ μεγάλη πυκνότητα πεσμένες βόρεια καὶ νότια τοῦ βωμοῦ στὸ ἴδιο περίπου ἐπίπεδο μέ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνειά του πρέπει νά προέρχονται ἀπὸ ὄροφο πάνω ἀπὸ τὸ Δωμάτιο 8. Τὰ ἐλάχιστα σχιστολιθικά ἀπολείψματα πού βρέθηκαν στὸν χώρο μέχρι βάθος 0.50 μ. περίπου ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ βωμοῦ, ἀνάμεσα στοὺς Τοίχους Μ καὶ Ν, τὴν πλακόστρωτη κατασκευὴ καὶ τὸν βωμό, ἴσως νά σημαίνουν ὅτι ὁ χώρος αὐτός πού σήμερα φαίνεται ἀκάλυπτος, σέ ἀντίθεση μέ τὸ πλακόστρωτο στὸ νοτιοανατολικὸ τμήμα τῆς ἐξέδρας, νά ἦταν πρὶν τὴν καταστροφὴ τοῦ χώρου καλυμμένος μέ σχιστόλιθους, οἱ ὁποῖοι μέ τὴν ἔντονη σεισμικὴ δόνηση ἐκσφενδονίστηκαν πρὸς τὰ νότια καλύπτοντας, ὅπως ἀναφέρθηκε καὶ τὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ Τοίχου Μ. Στὴν ὑπόθεση αὕτῃ συνηγορεῖ καὶ ἡ πεσμένη πάνω στὸν Τοῖχο Μ βάση τοῦ πέλεκευ, ἡ ὁποία φαίνεται πιθανότερο νά εἶχε ἐκσφενδονιστεῖ καὶ αὕτῃ ἀπὸ τὸν κεντρικὸν χώρον τῆς ἐξέδρας πάνω στὸν Τοῖχο Μ, παρά νά εἶχε πέσει ἀπὸ ἐπάνω ὄροφο τοῦ Δωματίου 8. Τέλος τὴν ὑπόθεση αὕτῃ ἐνισχύει καὶ ἡ εἰκόνα τῆς θεμελίωσης τοῦ βωμοῦ, ὁ ὁποῖος σέ βάθος 0.50 μ. ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνειά του «πατάει» πάνω σέ στρώση σχιστολιθικῶν πλακῶν μεσαίου μεγέθους, πού κι αὐτές μέ τὴ σειρά τους στηρίζονται πάνω σέ πωρολιθικές πλάκες. Οἱ σχιστολιθικές αὐτές πλάκες, πού πάνω τους πατάει ὁ βωμός καὶ πού βρίσκονται σέ ἐπίπεδο ἴδιο μέ ἐκεῖνο τῆς ἀνώτερης πλακόστρωτης ἐπιφάνειας τῆς κατασκευῆς, μ' ἐκεῖνο τοῦ Τοίχου Μ, καθὼς καὶ μ' ἐκεῖνο τοῦ Τοίχου Ν, πιθανότατα λοιπὸν νά ἀλύπταν ὁλόκληρον τὸν ὑπόλοιπον χώρον τῆς ἐξέδρας.

Ἡ εἰκόνα τοῦ χώρου τῆς ἐξέδρας βαθύτερα ἀπὸ τὸ ἀνώτερον ἐπίπεδο τῶν Τοίχων Μ, Ν, καὶ ἀπὸ ἐκεῖνο τῆς πλακόστρωτης κατασκευῆς καὶ τῆς θεμελίωσης τοῦ βωμοῦ πάνω στίς σχιστολιθικές πλάκες ἦταν ἔντονα διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκεῖνη ψηλότερα καὶ διαμορφωνόταν ἀπὸ ὕψος 0.20 μέχρι βάθος -0.05 μ. περίπου ἀπὸ τὸ κατῶφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν ὡς ἐξῆς: 1) Τὰ ἔχνη τῆς πυρᾶς πού ψηλότερα ἦταν ἰδιαίτερα ἔντονα καὶ πάνω στὸ κατῶφλι τοῦ Τοίχου Μ ἀλλὰ καὶ πάνω στίς πεσμένες σχιστολιθικές πλάκες ἐξαφανίστηκαν σχεδὸν σ' αὐτὸ τὸ βάθος. 2) Ὁλόκληρος ὁ χώρος καλυπτόταν ἀπὸ συμπίεσμένα, σχεδόν, ὄστρακα καὶ ἀκέραια ἀγγεῖα πού τόνιζαν καὶ τὸ ἐνιαῖο τοῦ χώρου ἀλλὰ καὶ τὴ σχέση τῶν ἀγγείων αὐτῶν μέ τὴν κατασκευὴ. 3) Τὰ κονιάματα μειώνονταν αἰσθητὰ πρὸς τὰ κατώτερα ἐπίπεδα, ἐνῶ τέλος 4) Χαρακτηριστικὴ ἦταν ἡ ἐμφάνιση κουςκουροχρώματος πού συνδυαζόταν μέ τὴ σταδιακὴ ἐξα-

φάνιση τῶν ὀστράκων, ἀπό βάθος -0.05 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν.

Τά εὐρήματα σ' αὐτό τόν χῶρο πού ἦταν ὁ πιό σημαντικός χῶρος τοῦ Τομέα Α ἀπό τά ψηλότερα πρὸς τά βαθύτερα ἐπίπεδα ἦταν τά ἐξῆς: Σέ ἐπαφή μέ τόν βωμό βρέθηκαν μικρὸ πῆλινο εἰδῶλιο ζώου, τμῆμα λίθινου ἀγγείου μέ ἔχχη γλυφῆς ἀπὸ τρυπάνι ἐσωτερικά, ἔλασμα ἀπὸ χάλκινο ἀγγεῖο πού βρέθηκε σέ ὕψος $0.45 - 0.35$ μ. ἀπὸ τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, δύο λεπίδες ὀφίανου, πῆλινο δισκίο πού βρέθηκε σέ ὕψος $0.35 - 0.25/0.20$ ἀπὸ τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, τέσσερα κομμάτια τρίτων καὶ ἄλλο ὄστρεο, λίθινο κυλινδρικό ἀντικείμενο, πέντε βελόνες ἀπὸ σταλακτιτικό ὕλικό καὶ μικρά κομμάτια χαλκοῦ, πού βρέθηκαν σέ ὕψος 0.25 ὡς βάθος 0.05 ἀπὸ τό ἴδιο σημεῖο. Στόν εὐρύτερο χῶρο τῆς ἐξέδρας τά εὐρήματα ἦταν: μικρὴ ψῆφος ἀπὸ σάρδιο, τμῆμα χεῖλους λίθινου ἀγγείου πού βρέθηκε σέ ὕψος $0.45 - 0.35$ μ. ἀπὸ τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, τμῆμα μαύρης μαρμάρινης πλάκας καὶ ἄλλης λευκῆς καὶ λίθινο τριβεῖο πού βρέθηκε σέ ὕψος $0.35 - 0.10/0.05$ μ.

Ἐξάλλου σ' ὅλο τόν χῶρο σ' ἐπαφή μέ τόν βωμό καὶ στόν εὐρύτερο χῶρο τῆς ἐξέδρας ἀπὸ ὕψος 0.45 μέχρι βάθος -0.05 μ. ἀπὸ τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν βρέθηκαν ἀκέραια ἀγγεῖα καὶ ὄστρακα πού προέρχονται κυρίως ἀπὸ ἀγγεῖα μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους. Δέν ἔλειπαν ὅμως καὶ τά ὄστρακα ἀπὸ ἀγγεῖα μεγάλα καὶ χονδροειδή. Πιό συγκεκριμένα σημειώνεται ὅτι τά ὄστρακα ἀνῆκουν σέ ἀγγεῖα λεπτά, κυρίως κωνικά καὶ σφαιρικά κύπελλα, κύπελλα μέ δακτυλιοσχημὴ βάση, σφαιρικά ἀγγεῖα μέ πρόχυση κ.ἄ., ἐνῶ ἀνάμεσα στὰ διακοσμητικά θέματα διακρίθηκαν τά καλαμοειδή, τά σιγμοειδή κοσμήματα καὶ οἱ ταινίες. Ἀκέραια βρέθηκαν 33 ἄντα κωνικά κύπελλα, ἓνα σφαιρικό καὶ μία χύτρα. Τονίζεται ἰδιαίτερα ὅτι ἀπὸ ὕψος $0.25 - 0.10/0.05$ μ. ἀπὸ τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν τά ἀκέραια πεσμένα ἀγγεῖα καθὼς καὶ τά θραύσματα βρέθηκαν ἀφθονά, σχεδόν συμπίεσμένα στόν χῶρο.

Χῶρος βόρεια τοῦ βωμοῦ

Ἰδιαίτερης σημασίας ἀρχιτεκτονικά λείψανα ἔφερε σὸ φῶς καὶ ὁ χῶρος βόρεια τοῦ βωμοῦ, πού ἐκτείνεται ἀπὸ τό βόρειο ὄριό του μέχρι τό νότιο τοῖχο τοῦ Δωματίου 8.

Ἡ μινωικὴ ἐπίχωση στόν χῶρο δέν διέφερε πολὺ ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη στόν χῶρο νότια τοῦ βωμοῦ. Στὰ ἀνώτερα ἐπίπεδα ὑπῆρχαν κι ἐδῶ πεσμένοι μεγάλοι πωρόλιθοι καὶ κάτω ἀπ' αὐτούς σέ ὕψος $0.45 - 0.35$ μ. ἀπὸ τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν σχεδόν σφηνωμένες σχιστολιθικές πλάκες, πού ἀπὸ ὕψος 0.15 μ. ἀπὸ τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν δέν εἶχαν πιά ἐμφανισθεῖ. Ἀνάμεσά τους βρέθηκαν πεσμένα, ὅπως καὶ στὰ νότια τοῦ βωμοῦ, διάσπαρτα κομμάτια χαλικάσβεστου, πού πρέπει νά προέρχονται ὅπως καὶ οἱ σχιστο-

λιθικές πλάκες ἀπὸ δάπεδο δεύτερου ὀρόφου, χώρου πάνω ἀπὸ τὸ Δωμάτιο 8. Τὰ καμένα ὑλικά ἔδιναν διαφορετικούς χρωματισμούς στὸ χῶμα κάνοντάς το σκοτεινὸ καστανό στὰ ἀνατολικά καὶ κόκκινο στὰ δυτικά. Τὸ ἰσχυρὸ κάψιμο, πού ἦταν σαφές σ' ὁλόκληρο τὸν χῶρο, φαινόταν ἰδιαίτερα σ' ὅλο τὸ μῆκος τοῦ νότιου τοίχου τοῦ Δωματίου 8 ἀλλὰ καὶ κοντὰ στὴ βόρεια ἀπόληξη τοῦ Τοίχου Μ. Ἐκεῖ, στὸ νότιο καὶ στὸ βόρειο ἄκρο τοῦ κατωφλιοῦ του βρέθηκαν δύο κομμάτια καμένου ὑλικοῦ, πού ἀπὸ τὰ ἀποτυπώματά του φάνηκε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ δύο κομμάτια καμένου ξύλου διαστάσεων, τὸ νότιο $0.10 \times 0.073 \times 0.04$ μ. καὶ τὸ βόρειο $0.067 \times 0.19 \times 0.09$ μ., πού βρέθηκαν σέ ὕψος $0.25 - 0.15$ μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκιλων βωμῶν. Χαρακτηριστικὴ ἐπίσης γιὰ τὴν εἰκόνα τοῦ χώρου ἦταν καὶ ἡ ἔντονη παρουσία τῶν λευκῶν κυρίως κονιαμάτων πού ἐξακολουθοῦσαν νὰ ἐμφανίζονται μέχρι καὶ ὕψος 0.05 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκιλων βωμῶν, καὶ πού στὸν ὑποκάναβο $\Delta/26 - 4/3$ μαζὶ μὲ τμῆμα πλίνθου ἔδιναν ἀνάγλυφη τὴν εἰκόνα πλίνθινης πεσμένης κατασκευῆς.

Μὲ τὴν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης τοῦ μινωικοῦ στρώματος στὸν χῶρο βόρεια τῆς ἐξέδρας ἀποκαλύφθηκαν καλύτερα καὶ τὰ ἐξῆς ἀρχιτεκτονικά στοιχεῖα: 1) Ἡ βόρεια ἀπόληξη τοῦ Τοίχου Ν, ὁ ὁποῖος κάμπτεται σέ σχῆμα Γ γιὰ νὰ χρησιμεύσει σάν κρηπίδα γιὰ τὸν βωμό. 2) Ἡ κατασκευὴ τοῦ Τοίχου Μ πού ὅπως ἀναφέρθηκε ἀπολήγει στὸ νότιο τοῖχο τοῦ Δωματίου 8, ἐνῶ στὸ ὕψος τοῦ βωμοῦ σχηματίζει ἓνα Τ καὶ διακλαδώνεται σέ μιὰ δεύτερη κρηπίδα πάνω στὴν ὁποία πατοῦν οἱ δόμοι τοῦ βωμοῦ. Ἡ κρηπίδα ἐξέχει 0.035 μ. ἀπὸ τὸν δόμο τοῦ βωμοῦ, ὅση εἶναι δηλαδή ἡ ἀνώτερη πλακοειδῆς ἐπιφάνειά του. Ἔτσι ὁ βωμός δίνει τὴν ἐντύπωση μιᾶς ἰσχυρᾶ δομημένης κατασκευῆς. 3) Ἡ κρηπίδα τοῦ νότιου τοίχου τοῦ Δωματίου 8 ἀναφαινόμενου ὕψους 0.15 μ. καὶ 4) Ἀπὸ ὕψος 0.05 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκιλων βωμῶν καὶ 0.775 μ. κάτω καὶ βόρεια ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ βωμοῦ τὸ πέτρινο αὐλάκι, γιὰ τὸ ὁποῖο ἤδη ἔχει γίνει λόγος. Τὸ αὐλάκι, πού σέ σχέση μὲ τὸν ἀγωγὸ εἶναι ἐξαιρετικὰ στενὸ, ἔχει λεπτὰ τοιχώματα καὶ κατευθύνεται ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ στὴ Δύση, ἀπὸ τὸν ἄξονα $\Delta/27$ μέχρι τὸ βορειοανατολικὸ ὄριο τοῦ Τοίχου Μ, ἀπ' ὅπου καὶ συνεχίζει ὁ ἀγωγός.

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ αὐλακιοῦ παρατηρήθηκε ὅτι τὸ χρῶμα τοῦ χώματος γύρω του ἦταν σκοτεινὸ καστανό. Τὸ χῶμα στὰ τοιχώματά του ἦταν ἔντονα καμένο ἐνῶ τοιχώματα καὶ ἔδαφος εἶχαν γλοιώδη ὑφή. Αὕτῃ ἡ παρατήρηση βέβαια μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει σέ συμπεράσματα σχετικά μὲ τὴ χρῆση τοῦ αὐλακιοῦ, τὸ ὁποῖο ἐξάλλου πρέπει νὰ συσχετιστεῖ ἀπαραίτητα καὶ μὲ τὸν βωμό.

Μὲ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ αὐλακιοῦ φάνηκε τὸ συνολικὸ βάθος του πού ἦταν 0.08 μ., καθὼς καὶ ἡ κατασκευὴ του. Στὸ σημεῖο πού τὸ αὐλάκι ἐφάπτεται τοῦ Τοίχου Μ ὁ τοῖχος ἔκανε μιὰ μικρὴ καμάρα τόσο στὴν ἀνατολικὴ ὥσο καὶ

στή δυτική του πλευρά, γεγονός πού, ὅπως εἶναι σαφές, στόχο εἶχε τή διευκόλυνση τῆς ἐπικοινωνίας αὐλακιοῦ καί ἀγωγοῦ. Τέλος σημειώνεται ὅτι σέ μερικά σημεία γύρω ἀπό τό αὐλάκι ἐντοπίστηκε κουσκουρόχωμα, γεγονός πού εἶχε παρατηρηθεῖ καί νότια τοῦ βωμοῦ καί στόν Χῶρο 11.

Τά εὐρήματα στόν χῶρο βόρεια τοῦ βωμοῦ περιορίζονταν σέ μιὰ λεπίδα ὀψιανοῦ καί σέ ὄστρακα ἀπό ἀγγεῖα κυρίως μικροῦ καί μεσαίου μεγέθους, κύπελλα κλπ.

Ἐπιχώσεις Χώρου 1

Στρώμα ἀμέσως κάτω ἀπό τό ἐπιφανειακό

Στόν Χῶρο 1 κύριο χαρακτηριστικό ἦταν τά ἐντονότερα ἀπ' ὅτι στοὺς ὑπόλοιπους χώρους τοῦ Τομέα Α ἔχνη τῆς φωτιᾶς, πού ἔκαναν τό χῶμα σκοτεινό καστανό.

Ἡ ἀφαίρεση τοῦ στρώματος κάτω ἀπό τό ἀνώτερο ἐπιφανειακό ἀπό ὕψος 1.78 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκιλων βωμῶν δέν ἔδειξε κάποια διαφοροποίηση ὡς πρός τή χρήση οἰκοδομικῶν ὕλικῶν. Τά συσσωματώματα ἀπό τή διάλυση πλίνθων ἦταν ἐδῶ ἐλάχιστα, ἐνῶ ἰδιαίτερα σημαντική ἦταν ἡδη ἀπ' αὐτό τό ὕψος ἡ ἐμφάνιση μεγάλου ἀριθμοῦ λαξευμένων πωρολίθων πού παρέμειναν πολλοί μέχρι καί τά βαθύτερα ἐπίπεδα.

Τά εὐρήματα κατὰ τήν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος τῆς ἐπιφανειακῆς ἐπίχωσης στόν Χῶρο 1 ἦταν τμήμα λίθινου ἀντικειμένου μέ δύο κάθετες ἐπιφάνειες, χάλκινο, ἀσιδιδόμορφο ἀντικείμενο πού βρέθηκε σέ ὕψος 1.20 - 1.05 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκιλων βωμῶν, χάλκινη περόνη, σιδερένιο δακτυλίδι, ἀσημένιο στρεπτό σύρμα, πυραμιδική ἀγνύθα κλασικῶν χρόνων καί ἄλλη δισκοειδής, τμήματα ἀπό ρωμαϊκές λεκάνες, βάση λίθινου ἀγγείου, τριπτήρας, τμήμα τριβείου, τμήμα λίθινου ρωμαϊκοῦ ἐλαιοπιεστηρίου πού βρέθηκε πεσμένο ἀνάστροφα, ἀπό ὕψος 1.05 - 0.95 μ. ἀπό τό ἴδιο σταθερό σημεῖο, καθὼς καί ὄστρακα πού ἀποδεικνύουν καί πάλι τήν ἐντονη διατάραξη, ὅπως βάσεις σύγχρονων ἀγγείων, χεῖλος ἀπό μελαμβαφές ἀγγεῖο κλασικῶν χρόνων, χεῖλος πίθου μέ ἐμπέστη σχοινοειδῆ διακόσμηση κλπ.

Στρώμα μικτῆς ἐπίχωσης μέ μυκηναϊκή κεραμική καί νεώτερες διεισδύσεις

Τό στρώμα μέ τή μυκηναϊκή κεραμική στόν Χῶρο 1 ἦταν σέ γενικές γραμμές παρόμοιο μέ ἐκεῖνο τοῦ ἀμέσως ἀνωτέρου στρώματος, γεγονός πού εἶχε παρατηρηθεῖ καί στοὺς ἄλλους χώρους. Ἐτσι στό στρώμα τῆς μυκηναϊκῆς ἐπίχωσης ἀπό ὕψος 0.95 - 0.60 μ. περίπου ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκιλων βωμῶν, παρατηρήθηκαν τά ἔχνη τῆς πυρκαγιᾶς, κυρίως ξύλου, πού ἔκαναν τό χῶμα

σκοτεινὸ καστανὸ καθὼς καὶ ἡ ἀφθονία τῶν κατεργασμένων παωρολίθων ποὺ ἐπειδὴ βρισκόνταν σ' αὐτὸ τὸ ὕψος, ἀποδείκνυαν ὅτι τουλάχιστον καὶ ὁ δευτερός ὄροφος τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ μινωικοῦ κτηρίου ἦταν κτισμένος κυρίως ἀπὸ παωρόλιθο. Παράλληλα ἄρχιζε καὶ ἐδῶ ἡ ἐμφάνιση σχιστολίθων, ἐνῶ λιγοστά ἦταν καὶ πάλι τὰ ἔχνη τῆς διάλυσης πλίνθινης πεσμένης ἀνωδομῆς.

Τὰ εὐρήματα κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ μικτοῦ μυκηναϊκοῦ στρώματος ἦταν σιδερένιο καρφί καὶ σιδερένιο ἔλασμα — δείγματα τῆς διατάραξης ποὺ ἔχει ὑποστεῖ ὁ χώρος —, δύο λίθινοι τριπτῆρες, δύο χάλκινες βελόνες, πέτρα ποὺ ἴσως νὰ χρησιμοποιήθηκε σάν μῆτρα, ποὺ βρέθηκε σέ ὕψος 0.95 - 0.68 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, τρία πῆλινα σφονδύλια, πῆλινη δισκοειδὴς ἀγνύθα, τμῆμα λύχνου ἀπὸ πορφυρίτη ποὺ βρέθηκε σέ ὕψος 0.68 - 0.60 ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν καὶ ὄστρακα ἀπὸ μυκηναϊκὲς κύλικες, πίθους μὲ πλαστική διακόσμηση κ.ἄ. ἀγγεῖα, καθὼς καὶ μιά πῆλινη βάση ἀγγείου.

Μινωικὸ στρῶμα

Στὸν Χῶρο 1 ἡ ἀνασκαφή τοῦ στρώματος τῆς μινωικῆς ἐπίχωσης μετὰ τὴν ἀφαίρεση δύο στρωμάτων ἐνιαίων σ' ὁλόκληρο τὸν χώρο περιορίστηκε μόνο στὸ τμῆμα ἀμέσως ἀνατολικά τῆς ἐξέδρας.

Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τῶν δύο ἐνιαίων στρωμάτων σ' ὁλόκληρο τὸν Χῶρο 1 καὶ σέ ὕψος 0.60 - 0.40 μ. ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ κατωφλιοῦ τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, κύριο χαρακτηριστικὸ τῆς εἰκόνας τοῦ χώρου ἦταν καὶ πάλι οἱ μεγάλοι πεσμένοι παωρόλιθοι. Ἀνάμεσά τους ἦταν ἓνας μὲ ὀριζόντια ἐγκοπή ἐσωτερικά, ποὺ βρέθηκε σέ ἀπόσταση 0.70 μ. ἀπὸ τὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ χώρου. Παρατηρήθηκε ὅτι ὁ παωρόλιθος αὐτός ἀνῆκει στὴ δυτικὴ παραστάδα τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς εἰσόδου τῶν βωμῶν, ἐφ' ὅσον τὸ πλάτος του εἶναι 0.70 μ., γεγονός ποὺ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἀρμόζει ἀκριβῶς πᾶνω στοὺς τρεῖς σωζόμενους δόμους τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς εἰσόδου τῶν βωμῶν, ὅπου καὶ τοποθετήθηκε. Στὰ κενὰ τῶν παωρολίθων ὑπῆρχαν πεσμένοι πυκνότατα σφηνωμένοι λίθοι μικροῦ καὶ μετρίου μεγέθους, καὶ ἀρκετὰ μεγάλα κομμάτια ἀπὸ συσσωματώματα πλίνθων καὶ ἰδιαίτερα στὰ χαμηλότερα ἐπίπεδα μεγάλος ἀριθμὸς σχιστολίθων, ποὺ διατάσσονταν σέ δύο ἄξονες, ἀπὸ τὸ νότιο ὄριο τοῦ σκάμματος μέχρι τὸ βόρειο, μὲ φορὰ πτώσης ἀπὸ τὰ ἀνατολικά πρὸς τὰ δυτικά. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ τοῦ Χώρου 1, ἀποδείκνυε γιὰ μιά ἀκόμη φορὰ τὴν ποιικιλία τῶν ὕλικῶν ποὺ εἶχαν χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τὴν οἰκοδόμηση τοῦ μινωικοῦ κτηρίου.

Ἀπὸ τὸ ὕψος αὐτὸ κέ., δηλαδή 0.66 ἀνατολικά καὶ 0.40 στὰ δυτικά τοῦ Χώρου 1, ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, ἡ ἀνασκαφή στὸν Χῶρο 1 περιορίστηκε μόνο στὸ δυτικότερο τμῆμα του, ἀμέσως δηλαδή ἀνατολικά τοῦ Τοίχου N, καὶ στοὺς ὑποκανάβους Δ/31 - 4/3, 4/4, 4/5, 4/6 καὶ τμῆμα

τῶν Δ/32 - 4/3, 4/4, 4/5, 4/6, γιά νά διερευνηθεῖ καλύτερα ὁ χῶρος γύρω ἀπό τήν ἐξέδρα. Ἔτσι ἀπό ὕψος 0.06 μέχρι μέχρι βάθος —0.10 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, μέχρι βάθος δηλαδή 0.16 μ. ἀπό τήν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ Τοίχου Ν, ὑπῆρχαν πολλές πεσμένες σχιστολιθικές πλάκες, μικροῦ καί μεσαίου μεγέθους, τά ἔχγη τῆς φωτιᾶς ἦταν λιγοστά, τά συσσωματώματα τοῦ πηλοῦ μικρά καί οἱ πεσμένοι λίθοι μικροῦ καί μεσαίου μεγέθους.

Ἀπό βάθος —0.10 μ. μέχρι —0.15/—0.18 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, ἔλειπαν οἱ πεσμένες πέτρες καί οἱ σχιστόλιθοι, ἐνῶ τέλος ἀπό βάθος —0.15/—0.18 μ. μέχρι —0.22 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, δηλαδή 0.02 μ. κάτω ἀπό τήν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ Τοίχου Ν, ἐμφανίστηκε καί σ' αὐτό τό τμήμα, ὅπως καί δυτικά, βόρεια, βορειοδυτικά καί βορειοανατολικά τῆς ἐξέδρας καστανοκίτρινο σκληρό κουσκουρόχρωμα, πού ὅπως καί στούς ὑπόλοιπους χώρους τοῦ Τομέα Α, πρέπει νά ἀποτελοῦσε πάτωμα σέ ἐπίπεδο περίπου παράλληλο μέ τήν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τῶν Τοίχων Μ καί Ν. Οἱ λίθοι, ὅσοι ὑπῆρχαν, ἦταν μικροί καί ἀκατέργαστοι, ἐνῶ οἱ σχιστόλιθοι ἔλειπαν. Πρός τά νότια τό κουσκουρόχρωμα ἐξαφανιζόταν σταδιακά. Κατά τήν ἀφαίρεση αὐτοῦ τοῦ στρώματος ἐξάλλου ἔγινε καί ἡ ἀποκάλυψη τῆς κρηπίδας τοῦ Τοίχου Ν σέ βάθος 0.275 μ. ἀπό τήν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου, πού εἶναι ἰδιαίτερα ἐπιμελημένης λάξευσης καί ἔχει διαστάσεις: μήκος 1.11 μ. καί πλάτος 0.105 μ.

Στόν Χῶρο 1 κατά τήν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος τῆς μινωικῆς ἐπίχωσης: ἀπό τά ψηλότερα πρὸς τά κατώτερα ἐπίπεδα τά εὐρήματα ἦταν, σφαιρική ἀγνύθα¹, κομμάτια πλακῶν δαπέδου, ἓνα ἀπό μάρμαρο λευκό καί ἓνα ἀπό μαῦρο, καθὼς καί ὄστρακα ἀπό ἀγγεῖα, ἀρχικά χονδροειδή καί βαθύτερα μικροῦ κυρίως μεγέθους, ὅπως σφαιρικά κύπελλα, κωνικά κύπελλα μέ δακτυλιόσχημη βάση, κ.ἄ. πού βρέθηκαν σέ ὕψος 0.60 - 0.40 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν. Βαθύτερα μόνο στόν χῶρο ἀμέσως ἀνατολικά τῆς ἐξέδρας, βρέθηκαν δύο βότσαλα καί ὄστρακα ἀπό μικροῦ μεγέθους κυρίως ἀγγεῖα, σέ ὕψος 0.06 ἕως βάθος —0.10 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, ἐνῶ ἀπό βάθος —0.15/—0.18 μ. μέχρι —0.22 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν, παράλληλα μέ τήν ἀποκάλυψη τῆς κρηπίδας τοῦ Τοίχου Ν, τά εὐρήματα ἦταν ἓνα ἀπολείψιμα ὀψιανοῦ Νισύρου, ἓνα κωνικό καί ἓνα σφαιρικό κύπελλο, ὄστρακα ἀπό χύτερες, κύπελλα μέ δακτυλιόσχημη βάση κ.ἄ. καί τέλος δύο τμηματικά σαζόμενα κωδωνόσχημα εἰδώλια καί ἓνα παχύσαρκο ἀκέφαλο ἀνδρικό, πού σώζει τίς ἐκφύσεις τῶν χεριῶν καί ταινιόσχημη ζώνη

1. Οἱ ἀγνύθες βρίσκονταν ἐδῶ σέ μεγάλο ἀριθμό, ὅπως καί ψηλότερα, σέ ἐπίπεδο σχεδόν παράλληλο μ' ἐκεῖνο πού βρέθηκαν στόν Χῶρο 3 οἱ 43 πεσμένες ἀγνύθες, γιά τίς ὁποῖες θά γίνει λόγος παρακάτω.

στή μέση, ὕψους 0.035 μ. Τὰ τελευταῖα αὐτὰ εὐρήματα ἀποτελοῦν ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ παλαιότερης φάσης τοῦ ἀνακτόρου, κάτω ἀπὸ τὰ ἀρχιτεκτονικά λείψανα τῆς ἐξέδρας¹.

Ἀρχιτεκτονικά λείψανα Τομέα Α

Στὸν χώρο τοῦ Τομέα Α, ὅπως ἔχει ἀναφερθεῖ, τὸ κεντρικὸ τμῆμα καταλάμβανε ἰδιαίτερης σημασίας ἀρχιτεκτόνημα ποὺ φάνηκε ὅτι ἀποτελοῦσε μέρος ὀρθογώνιας ἐξέδρας, μέχρι στιγμῆς διαστάσεων, μῆκ. ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο, στὴν ἀνατολ. πλευρὰ 4.87 μ. στὴ δυτικὴ 5.30 μ., καὶ πλ. ἀπὸ ἀνατολικά πρὸς δυτικά 4.88 μ. Τὸ βόρειο ὄριο τῆς εἶναι παράλληλο μέ τὸ νότιο τοῖχο τοῦ Δωματίου 8 καὶ ἀπέχει ἀπ' αὐτόν 1.10 μ. στὰ δυτικά καὶ 1.18 μ. στὰ ἀνατολικά. Ἡ ἐξέδρα ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο παράλληλους μέ φορά ἀπὸ Νότο πρὸς Βορρὰ χαμηλοὺς τοίχους, ποὺ ἀποτελοῦν τὸ ἀνατολικὸ καὶ δυτικὸ ὄριό τῆς, ἀπὸ μιὰ πλαχόστρωτη κατασκευὴ ποὺ ἀπλώνεται σέ τμῆμα τοῦ χώρου ἀνάμεσά τους καὶ ἀπὸ ἓναν ὀρθογωνίου σχήματος βωμὸ ποὺ «πατάει» πάνω στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐξέδρας καὶ ἀποτελεῖ τὸ βόρειο τμῆμα τῆς.

Λεπτομερέστερα ὁ Τοῖχος Μ ποὺ ἀποτελεῖ τὸ δυτικὸ ὄριο τῆς ἐξέδρας ἔχει μῆκος 5.10 μ., πλάτος 0.83 μ. καὶ σωζ. ὕψος 0.30 μ. Εἶναι κτισμένους κατὰ τὸν τυπικὸ μινωικὸ τρόπο, δηλαδὴ μέ μεγάλες πέτρες μέ καλὰ κατεργασμένες καὶ εὐθεῖες τίς ἐξωτερικὲς παρυφές τους καὶ ἀκανόνιστες τίς ἐσωτερικὲς. Τὰ κενὰ ποὺ ἀφήνουν μεταξὺ τους οἱ ἀκατέργαστες ἐσωτερικὲς ἐπιφάνειες γεμίζονται μέ μικροὺς ἀργοὺς λίθους καὶ χῶμα. Ἐτσι ὁ τοῖχος Μ ἀποτελεῖται ἀπὸ 9 πέτρες, ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ 4 ἀνατολικὲς: $1.19 \times 0.25/0.40 \times 0.29 \mu.$, $1.22 \times 0.325 \times 0.29 \mu.$, $1.01 \times 0.30/0.375 \times 0.29 \mu.$, $1.57 \times 0.31/0.37 \times 0.29 \mu.$, καὶ οἱ δυτικὲς: $1.67 \times 0.31/0.35 \times 0.29$, $0.65 \times 0.08/0.35 \times 0.29$, $1.16 \times 0.27/0.375 \times 0.29$, $1.295 \times 0.41 \times 0.29$ καὶ $0.385 \times 0.30 \times 0.29 \mu.$ Θεμελιώνεται ὅπως καὶ ὁ Τοῖχος Ν, πάνω σέ κρηπίδα ποὺ δὲν ἔχει ἀναφανεῖ ἀκόμη πλήρως.

Ὁ Τοῖχος Ν, ποὺ ἀποτελεῖ τὸ ἀνατολικὸ ὄριο τῆς ἐξέδρας, ἔχει διαστάσεις: μῆκ. 4.87 μ., πλάτος 0.61 μ., ὕψος 0.27 μ. Δένει ἀρμονικότητα μέ τὸν βωμὸ καὶ ἀποτελεῖ προέκτασή του, πρὸς τὰ ἀνατολικά καὶ τὰ νότια, καθὼς ἐφάπτεται μ' αὐτόν. Ἀποτελεῖται ἀπὸ δύο ἀμελῶς κατεργασμένες πέτρες στὰ βόρεια, μήκους, ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο, ἡ πρώτη 1.285 μ. καὶ ἡ δευτέρα 1.39 μ. Κι αὐτές εἶναι κατεργασμένες μέ τὸν τρόπο ποὺ εἶναι κατεργασμένες οἱ πέτρες

1. Σημειώνεται ὅτι μετὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ χώρου τὸ ἀνώτερο ἐπίπεδο σέ μερικά ἀπὸ τὰ ἀνατολικότερα σημεῖα εἶναι σέ ὕψος 0.66 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκιλων βωμῶν, ἐπεὶδὴ λόγω τῶν πεσμένων παρολίων τὰ στρώματα χρώματος δὲν ἔχουν ἀφαιρεθεῖ παντοῦ ὁμοιόμορφα.

τοῦ Τοίχου Μ, ἀλλά ἔτσι ὥστε μόνο στήν ἐξωτερική ἀνατολική πλευρά ἔχουν εὐθεία ὄψη, ἐνῶ στήν ἐσωτερική δυτική τους εἶναι πρόχειρα δουλεμένες καί δημιουργοῦν καμπυλόητες πού ἀφήνουν τριγωνικά κενά μεταξύ τους, πού γεμίζονται μέ μικροῦ καί μεσαίου μεγέθους ἀκατέρραστους λίθους. Στά νότια τῶν δύο αὐτῶν λίθων δύο ἄλλοι ἐπιμελῶς κατεργασμένοι, διαστάσεων, ὁ βόρειος: μήκος 0.55 μ. καί πλάτος 1.09 μ. καί ὁ νότιος: μήκος 1.46 μ. καί πλάτος 0.76 μ., ἀποτελοῦν τήν πρὸς Νότο συνέχεια τοῦ Τοίχου Ν, ἀλλά καί τό ἀνατολικό ὄριο τῆς πλακόστρωτης κατασκευῆς.

Λεπτομερέστερα ὁ Τοῖχος Ν, σέ ἀπόσταση 2.675 μ. ἀπό τό βόρειο ὄριο του πλατίνει, δημιουργώντας πλακόστρωτη κατασκευή πού στήν ἀνατολική πλευρά της ἀποτελεῖ τήν πρὸς Νότο προέκταση τοῦ Τοίχου Ν μέ ἀναφαινόμενες διαστάσεις, μήκος 2.18 μ., πλάτος 2.23 μ. καί ὕψος 0.215 μ., ἐφ' ὅσον ἡ ἀνασκαφή πρὸς τό παρόν δέν ἔχει συνεχιστεῖ πρὸς Νότο. Ἡ βορειοδυτική γωνία τῆς κατασκευῆς ἔχει πολὺ καλὰ κατεργασμένες ὀψεις. Ἡ πλακόστρωτη κατασκευή ὀρίζεται ἀπὸ πέντε μεγάλους ἀμελῶς κατεργασμένους λίθους. Ἐξαίρεση ἀποτελοῦν αὐτοὶ πού ὀρίζουν τήν ἀνατολική πλευρά της, οἱ ὁποῖοι εἶναι πολὺ καλὰ κατεργασμένοι καί ἀποτελοῦν συγχρόνως τό νότιο τμήμα τοῦ Τοίχου Ν, γιὰ τό ὁποῖο μόλις ἔγινε λόγος. Ἡ ὑπόλοιπη ἐπιφάνεια τῆς πλακόστρωτης κατασκευῆς γεμίζεται ἀπὸ μικροῦ καί μεσαίου μεγέθους λίθους. Σέ ἀπόσταση 0.76 μ. ἀπὸ τήν ἀνατολική παρυφή τοῦ Τοίχου Ν καί 1.23 μ. ἀπὸ τήν δυτική παρυφή τῆς πλακόστρωτης κατασκευῆς, τέλος, ὑπάρχει ἐγκοπὴ διαστάσεων: μήκ. 1.435 μ., πλ. 0.20 - 0.22 μ. καί βάρ. 0.05 - 0.08 μ., πού στό ἐσωτερικό της ὑπάρχουν πολλὲς μικρὲς πέτρες.

Στόν ὑπόλοιπο χῶρο γύρω ἀπὸ τήν πλακόστρωτη κατασκευή, δέν ἔχουν σωθεῖ *in situ* ἵχνη πλακόστρωσης, μέ ἀποτέλεσμα νά μένει ἀνάμεσα στόν βωμό, στοὺς Τοίχους Μ, Ν καί στήν πλακόστρωτη κατασκευή ἑνὰς χῶρος κενός σχήματος Γ μέ διαστάσεις: ἀπὸ τόν βωμό μέχρι τὴ βόρεια παρυφή τῆς πλακόστρωτης κατασκευῆς 1.95 μ., ἀπὸ τὴ δυτική παρυφή τῆς πλακόστρωτης κατασκευῆς μέχρι τήν ἀνατολική παρυφή τοῦ Τοίχου Μ 1.73 μ. καί ἀπὸ τὴ δυτική παρυφή τοῦ Τοίχου Ν μέχρι τήν ἀνατολική παρυφή τοῦ Τοίχου Μ 3.96 μ.

Στὸ βόρειο τμήμα τῆς ἐξέδρας, ὅπως ἦδη ἀναφέρθηκε, τόν χῶρο καταλαμβάνει ἑνὰς ὀρθογώνιος πωρολιθικός βωμός (πίν. 248β), πού «πατάει» πάνω στήν ἐξέδρα σέ θέση τέτοια, ὥστε νά βρίσκεται νότια καί παράλληλα τῆς πρόσοψης τοῦ νότιου τοίχου τοῦ Δωματίου 8 καί νά ἀπέχει 1.10 μ. ἀπὸ τὴ δυτική πλευρά, καί 1.18 μ. ἀπὸ τήν ἀνατολική της. Στὴν ἐπάνω ἐπιφάνειά του τρεῖς πλάκες ἀποτελοῦν τήν ἐπίστεψή του, ἐνῶ ὑπάρχουν πιθανότητες γιὰ τὴν ὑπαρξὴ καί τέταρτης. Ἀπὸ τίς πλάκες αὐτές μερικὰ κομμάτια βρέθηκαν πάνω στόν βωμό, ἐνῶ τὰ ὑπόλοιπα συλλέχθηκαν γύρω ἀπ' αὐτόν καί τοποθετήθηκαν στήν ἀρχικὴ τους θέση μέ ἐπίπονη προσπάθεια. Οἱ διαστάσεις τῶν τριῶν πλακῶν ἀπὸ δυτικὰ πρὸς ἀνατολικά εἶναι: α': μήκος 1.96, πλάτος 0.64 μ., πάχος

0.115 μ., β': μῆκος 2.74 μ., πλάτος 0.645 μ., πάχος 0.115 μ. Ἡ τρίτη πού σώζεται ἀποσπασματικά ἔχει μέγ. σωζ. διαστάσεις: μῆκος 0.84 μ., πλάτος 0.625 μ., πάχος 0.115 μ. Ἡ ἐπίστεψη σ' ὅλη της τήν περιφέρεια προεξέχει 0.035 μ. τοῦ κυρίως τμήματος τοῦ βωμοῦ καὶ ἡ ἀνώτερη ἐπιφάνειά της βρίσκειται 0.63 μ. πάνω ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκοιλων βωμῶν.

Τὸ κύριο μέρος τοῦ βωμοῦ κάτω ἀπὸ τήν ἐπίστεψη ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε λαξευμένους παρόλιθους ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ δυτικός, πού ἐκτείνεται καὶ μέχρι τὸ βόρειο ὄριο, ἔχει διαστάσεις: μῆκος 0.66 μ. καὶ ὕψος 0.41 μ. Ἀπὸ τοὺς δύο ἐπόμενους, πού ἀποτελοῦν τὸ κεντρικὸ τμήμα, ὁ νότιος ἔχει διαστάσεις: μῆκος 0.583 μ. καὶ ὕψος 0.365 μ. καὶ ὁ βόρειος: μῆκος 0.83 μ. καὶ ὕψος 0.405 μ. Στὸ τρίτο ἀπὸ τὰ δυτικὰ τμήμα ὁ νότιος παρόλιθος, πού εἶναι σπασμένος κατὰ μῆκος, ἔχει διαστάσεις: μῆκος 1.03, ὕψος 0.39 μ. καὶ πλάτος 0.19 μ. καὶ τέλος ὁ βόρειος: μῆκος 0.80 μ., ὕψος 0.405 μ., πάχος 0.36 μ. Ὁ βωμός στὰ ἀνατολικά εἶναι ἐλλιπής ἐφ' ὅσον καὶ αὐτὴ ἡ βορειοανατολική του πέτρα, εἶναι ἔντονα σπασμένη καὶ προεξέχει τῶν ἄλλων, ἐνῶ ἡ νοτιοανατολική λείπει ἐντελῶς. Σημειώνεται ὅτι κατὰ τὸν καθαρισμὸ τοῦ νοτιοανατολικοῦ αὐτοῦ τμήματος τοῦ βωμοῦ βρέθηκε ὄστρακο ΥΜ ΙΒ ἐποχῆς μετὰ τὸ λεγόμενο θέμα τῆς ἔχιδνας, καὶ κάθετες παράλληλες ταινίες.

Στὰ δυτικὰ τοῦ βωμοῦ ὑπάρχουν δύο βαθμίδες ἀπὸ τίς ὁποῖες ἡ ἀνώτερη ἔχει μῆκος 0.673 μ., πλάτος 0.37 μ. καὶ ὕψος 0.13 μ. καὶ ἡ κατώτερη, μῆκος 0.69 μ., πλάτος 0.35 μ., ὕψος 0.15 μ. Οἱ βαθμίδες ἀποτελοῦν ἓνα ξεχωριστό, ἀλλὰ προσκολλημένο στὸν βωμὸ τμήμα, πού ἔχει πρόσβαση ἀπὸ Βορρά. Ὁλος ὁ βωμός, ἀπὸ τῆ νότια πλευρὰ του θεμελιώνεται πάνω σέ στρώμα σχιστολίθων καὶ σέ μικρὲς ἀμελῶς κατεργασμένες πέτρες. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μετὰ τίς βαθμίδες, μετὰ τὴ διαφορὰ ὅτι ἡ θεμελίωσή τους ἀρχίζει 0.10 μ. ψηλότερα ἀπ' ὅ,τι τοῦ βωμοῦ. Οἱ πέτρες τῆς θεμελίωσης δὲν θὰ πρέπει νὰ ἦταν ὁρατές, γιατί ἡ κατεργασία τους εἶναι ἀμελής, γεγονός πού ἂν συνδυασθεῖ μετὰ τὸ πλήθος τῶν λευκῶν κονιαμάτων, πού συλλέχτηκαν στὸν γύρω χώρο, ὁδηγεῖ στοὺς συμπεράσματα, ὅτι μάλλον θὰ καλύπτονταν ἀπὸ στρώση κονιάματος. Ἀπὸ τῆς βόρειας πλευρὰς ὁ βωμός «πατάει» πάνω σέ κρηπίδα, ἐπιμελῶς κατεργασμένη.

Μεταξὺ τοῦ βωμοῦ καὶ τοῦ νότιου τοίχου τοῦ Δωματίου 8 παρεμβάλλεται τὸ μικρὸ πέτρινο αὐλάκι (πίν. 249α), πού ἔχει κατεύθυνση ἀπὸ Ἀνατολὴ σέ Δύση καὶ φαίνεται σέ βάθος 0.23 μ. ἀπὸ τὴν κρηπίδα τοῦ βωμοῦ καὶ 0.775 μ. ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνειά του. Ἀποτελεῖται ἀπὸ πέντε πέτρες καὶ ἀπέχει ἀντίστοιχα 0.513 - 0.693 μ. ἀπὸ τὸ νότιο τοῖχο τοῦ Δωματίου 8 καὶ 0.073 - 0.18 μ. ἀπὸ τὸν βωμὸ. Οἱ πλάκες του, πού στὴ βόρεια καὶ νότια πλευρὰ τους φέρουν περιχέλωμα καὶ εἶναι τοποθετημένες ἢ μία μετὰ τὴν ἄλλη, δὲν βρίσκονται στὸ ἴδιο ἐπίπεδο, πράγμα πού πρέπει νὰ ὀφείλεται στὴν πτώση μεγάλων λίθων, πού βρέθηκαν πάνω του κατὰ τὴν ἀνασκαφή, μετὰ ἀποτέλεσμα ἢ πέμπτη πέτρα ἀπὸ Ἀνατολὰς νὰ εἶναι 0.03 μ. χαμηλότερη τῆς τέταρτης καὶ ἡ πρώτη

ἀπό Ἀνατολάς πάλι 0.02 μ. χαμηλότερη τῆς δεύτερης. Οἱ ἄλλες δύο βρίσκονται στό ἴδιο ἐπίπεδο. Τό αὐλάκι πού ἐμφάνισε συνολικά μήκος 5.42 μ. εἶναι κατασκευασμένο ἀπό κοκκινωπὴ πέτρα. Ἡ κεφαλὴ τοῦ αὐλακιοῦ ἔχει στά ἀνατολικά σχεδόν ὀρθές τίς δύο γωνίες τῆς ἐσωτερικά, ἐνῶ ἐξωτερικά καμπύλες.

Ἀναλυτικότερα ἡ μορφή κάθε μονολιθικῆς πλάκας ἔχει ὡς ἐξῆς: ἡ πρώτη πλάκα ἀπὸ Ἀνατολάς, πού ὅπως προαναφέρθηκε, βρίσκεται 0.02 μ. χαμηλότερα ἀπὸ τὴν δεύτερη, ἔχει μήκος 0.96 μ., βάθος 0.08 μ., ἐσωτερικὸ πλάτος 0.185 - 0.19 μ., βόρειο περιχεῖλωμα 0.063 - 0.15 καὶ νότιο περιχεῖλωμα 0.07 - 0.10 μ. Ἡ δεύτερη πλάκα ἔχει μήκος 1.175 μ. Ἡ τρίτη βρίσκεται 0.03 μ. χαμηλότερα καὶ ἔχει μήκος 1.00 μ., βάθος 0.063 - 0.08 μ., ἐσωτ. πλάτος 0.16 - 0.175 μ., βόρειο περιχεῖλωμα 0.055 - 0.10 καὶ νότιο περιχεῖλωμα 0.08 - 0.11 μ. Στό σημεῖο ἐπαφῆς τῆς μέ τῇ δεύτερη διατηροῦνται ἴχνη λευκοῦ κονιάματος, ὅπως θά ἔπρεπε νά ὑπῆρχε καὶ μεταξύ τῶν ἄλλων πλακῶν γιὰ τὴ σύνδεσή τους. Οἱ δύο αὐτές πλάκες εἶναι οἱ μόνες πού βρίσκονται στό ἐπίπεδο τῆς ἀρχικῆς τους θέσης, γι' αὐτὸ διατηρήθηκε καὶ τό κονίαμα. Ἡ τέταρτη πλάκα δέν ἐφάπτεται μέ τὴν πέμπτη, ἔτσι ὥστε νά ἀπέχουν μεταξύ τους 0.01 μ. Ἡ τέταρτη αὐτὴ πλάκα ἔχει μήκος 1.13 μ., βάθος 0.07 - 0.082 μ., ἐσωτερικὸ πλάτος 0.15 - 0.163, βόρειο περιχεῖλωμα 0.065 - 0.115 μ. καὶ νότιο περιχεῖλωμα 0.08 - 0.11 μ. Τέλος ἡ πέμπτη πλάκα ἀποτελεῖ τὸν συνδετικὸ κρίκο ἀνάμεσα στό πέτρινο αὐλάκι καὶ στὸν ἀγωγὸ καὶ ἔχει διαστάσεις 1.025 μ. μήκος, 0.10 - 0.123 μ. βάθος, ἐσωτερικὸ πλάτος 0.15 - 0.165 μ., βόρειο περιχεῖλωμα 0.063 - 0.113 μ. καὶ νότιο περιχεῖλωμα 0.12 - 0.153 μ. Ἡ πέμπτη πλάκα τοῦ αὐλακιοῦ περνάει κάτω ἀπὸ τὸ κατώφλι, πού ἀποτελεῖ τὴ βόρεια προέκταση τοῦ Τοίχου Μ, πέρα ἀπὸ τὴν ἐξέδρα, μέχρι τὸ νότιο τοῖχο τοῦ Δωματίου 8. Τὸ κατώφλι ἀποτελεῖται ἀπὸ καλὰ κατεργασμένη πλάκα μέ διαστάσεις: μήκος 1.305 μ., πλάτος 0.875 μ. καὶ ὕψος 0.27 μ. Ἐπιπλέον ἔνδειξη γιὰ τὸ ὅτι πρόκειται γιὰ κατώφλι ἀποτελοῦν καὶ τὰ δύο μεγάλα κομμάτια καμένου ξύλου, πού βρέθηκαν στὴ βόρεια καὶ νότια παρυφὴ τῆς πλάκας, καθὼς καὶ ἡ ὀρθογώνιας τομῆς ὑποδοχὴ στὴ νοτιοδυτικὴ τῆς γωνία. Τὸ αὐλάκι, ὅπως ἔχει ἤδη ἀναφερθεῖ, δέν συνεχίζεται πέρα ἀπὸ τὸ κατώφλι πρὸς τὰ νοτιοδυτικά καὶ τὴ θέση του παίρνει ὁ ἀγωγός, ὁ ὁποῖος στὴν κατασκευὴ του δέν διαφέρει ἀπὸ τὸ τμήμα πού εἶχε ἐμφανιστεῖ στὸν Χῶρο 15¹.

Λεπτομερέστερα τὸ τμήμα τοῦ ἀγωγοῦ πού ἀναφέρθηκε φέτος παρουσιάζει τὴν ἐξῆς εἰκόνα: Στὸν πυθμένα του ἔχει δεκαπέντε παρωλιθικὲς πλάκες, ὅχι ἰδιαίτερα ἐπιμελῶς κατεργασμένες. Οἱ πλάκες στά περισσότερα σημεῖα δέν ἐφάπτονται μεταξύ τους, ἀφήνοντας ἔτσι κενὰ μικροῦ πάχους, πού καλύπτονται μέ μικροὺς ἐπιμήκεις λίθους. Τὸ μήκος τῶν πλακῶν, πού ἔχουν οἱ

1. ΓΙΑΝΝΗ καὶ ΕΦΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΠΑΕ 1980, 356 - 388.

περισσότερες ὀρθογώνια ἢ τετράγωνη τομή, εἶναι: πρώτη ἀπὸ 'Ανατολή σέ Δύση πλάκα: μήκος 0.17 μ., δεύτερη: μήκος 1.10 μ., τρίτη: μήκος 0.45 μ., τέταρτη: μήκος 0.55 μ., πέμπτη: μήκος 0.39 μ., ἕκτη: μήκος 0.445 μ., ἑβδομη: μήκος 0.38 μ., ὄγδοη: μήκος 0.37 μ., ἑνατη: μήκος 0.30 μ., δέκατη: μήκος 0.33 μ., ἐνδέκατη: μήκος 0.45 μ., δωδέκατη: μήκος 0.51 μ., δέκατη τρίτη: μήκος 1.11 μ., δέκατη τέταρτη: μήκος 0.97 μ. Τό πλάτος τῶν πλακῶν κυμαίνεται ἀπὸ 0.32 - 0.45 μ. Τέλος ἡ δέκατη πέμπτη πλάκα, αὐτὴ ποὺ περνᾷ κάτω ἀπὸ τὸν καταστραμμένο δόμο τοῦ Τοίχου Η, εἶναι περισσότερο ἐπιμελημένη ἀπὸ τίς ἄλλες, ἔχει περιχειλῶμα στὴ νότια καὶ βόρεια πλευρὰ τῆς καὶ εἶναι διαστάσεων: μήκος 1.86 μ., ἔσωτ. πλάτος 0.40, πλάτος βόρειου περιχειλῶματος 0.185 μ., πλάτος νότιου περιχειλῶματος 0.07 μ. Τό νότιο περιχειλῶμά τῆς φαίνεται μόνο σέ μικρὸ τμήμα.

Τὰ τοιχώματα τοῦ ἀγωγοῦ εἶναι χτισμένα ἀπὸ πωρόλιθους καὶ πάλι ὄχι ἰδιαίτερα καλῆς κατεργασίας. Οἱ περισσότεροι ἔχουν τραπεζοειδῆ τομὴ ἐνῶ λιγότεροι ἔχουν τομὴ ὀρθογώνια ἢ τετράγωνη. Ἡ βόρεια πλευρὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ δεκαπέντε λίθους ἐνῶ ἡ νότια ἀπὸ εἴκοσι. Ἀναλυτικότερα στὴ βόρεια πλευρὰ ἀπὸ 'Ανατολή σέ Δύση: 1ος λίθος: μήκ. 0.675 μ., πλάτ. 0.335 μ., 2ος: μήκ. 0.53 μ., πλάτ. 0.27 μ., 3ος: μήκ. 0.40 μ., πλάτ. 0.35 μ., 4ος: μήκ. 0.57 μ., πλάτ. 0.30 μ., 5ος: μήκ. 0.52 μ., πλάτ. 0.28 μ., 6ος: μήκ. 0.41 μ., πλάτ. 0.53 μ., 7ος: μήκ. 0.44 μ., πλάτ. 0.34 μ., 8ος: μήκ. 0.33 μ., πλάτ. 0.33 μ., 9ος: μήκ. 0.40 μ., πλάτ. 0.46 μ., 10ος: μήκ. 0.545 μ., πλάτ. 0.275 μ., 11ος: μήκ. 0.17 μ., πλάτ. 0.31 μ., 12ος: μήκ. 0.52 μ., πλάτ. 0.28 μ., 13ος: μήκ. 0.93 μ., πλάτ. 0.30 μ., 14ος: μήκ. 0.53 μ., πλάτ. 0.31 μ., 15ος: μήκ. 0.50 μ., πλάτ. 0.35 μ.

Τὰ βόρεια τοιχώματα τοῦ ἀγωγοῦ δὲν σώζονται πάνω ἀπὸ τὴ δεύτερη καὶ τὴ δέκατη πέμπτη πλάκα τοῦ πυθμένα. Νότια πλευρὰ ἀπὸ 'Ανατολή σέ Δύση, 1ος λίθος: μήκ. 0.51 μ., πλάτ. 0.40 μ., 2ος: μήκ. 0.62 μ., πλάτ. 0.26 μ., 3ος: μήκ. 0.515 μ., πλάτ. 0.30 μ., 4ος: μήκ. 0.435 μ., πλάτ. 0.25 μ., 5ος: μήκ. 0.72 μ., πλάτ. 0.26 μ., 6ος: μήκ. 0.51 μ., πλάτ. 0.28 μ., 7ος: μήκ. 0.42 μ., πλάτ. 0.295 μ., 8ος: μήκ. 0.13 μ., πλάτ. 0.40 μ., 9ος: μήκ. 0.40 μ., πλάτ. 0.31 μ., 10ος: μήκ. 0.61 μ., πλάτ. 0.41 μ., 11ος: μήκ. 0.54 μ., πλάτ. 0.30 μ., 12ος: μήκ. 0.25 μ., πλάτ. 0.14 μ., 13ος: μήκ. 0.51 μ., πλάτ. 0.20 μ., 14ος: μήκ. 0.40 μ., πλάτ. 0.31 μ., 15ος: μήκ. 0.41 μ., πλάτ. 0.25 μ., 16ος: μήκ. 0.53 μ., πλάτ. 0.30 μ., 17ος: μήκ. 0.38 μ., πλάτ. 0.30 μ., 18ος: μήκ. 0.19 μ., πλάτ. 0.35 μ., 19ος: μήκ. 0.39 μ., πλάτ. 0.175 μ., 20ος: μήκ. 0.40 μ., πλάτ. 0.295 μ. Τέλος σημειώνεται ὅτι τὸ βάθος τοῦ ἀγωγοῦ κυμαίνεται ἀπὸ 0.25 - 0.30 μ.

ΤΟΜΕΑΣ Γ

Ἡ περιγραφή τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Τομέα Γ δίνεται ἐδῶ λόγῳ τῆς γειννίαςας καὶ τοῦ ἐνιαίου τοῦ χώρου μέ τὸν Τομέα Α. Τομέας Γ ὀνομάσθηκε τὸ παλιὸ τμήμα τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἀνακτορικοῦ κτηρίου, ποὺ εἶχε ἐρευνηθεῖ τὸ 1964 - 66.

Χῶρος 2

Στόν Χῶρο 2, πού εἶναι τό τμήμα τῆς εἰσόδου πού βρίσκεται νότια τοῦ Χώρου 3 καί βόρεια τοῦ Χώρου 1 καί καταλαμβάνει τό τμήμα μέ τά πολύθυρα, ἡ ἀνασκαφή εἶχε ὀλοκληρωθεῖ κατά τήν ἀνασκαφική περίοδο 1964 - 1966¹. Φέτος στόν Χῶρο 2 καθαρίστηκε μόνο τό κονίαμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου, πού σωζόταν τμηματικά, ἔτσι ὥστε νά φαίνονται σέ πολλά σημεῖα οἱ πέτρες, τά στρώματα τοῦ πηλοῦ, τοῦ ἐπιχρίσματος καί τοῦ κονιάματος. Στό κατώτερο τμήμα εἶχαν διατηρηθεῖ καλύτερα τά τρία διαδοχικά αὐτά στρώματα καί τό χρῶμα τοῦ κονιάματος, ὅπου σωζόταν, ἦταν λευκό καί σέ μερικά σημεῖα κιτρινωπό. Ἐνα μόνο τμήμα στή νοτιοδυτική γωνία φαινόταν ιδιαίτερα σκοτεινό, ὥσως λόγω τῆς φωτιάς.

Χῶρος 3

Ὁ Χῶρος 3 τοῦ Τομέα Γ, πού εἶναι τό ὀρθογώνιο δωμάτιο βόρεια ἀπό τό πολύθυρο τῆς εἰσόδου τῶν βωμῶν καί ἔχει διαστάσεις 4.40 μ. ἀπό Ἀνατολή σέ Δύση καί 3.95 μ. ἀπό Βορρά πρὸς Νότο, καθαρίστηκε καί ἀνασκάφηκε φέτος καί πάλι μετά ἀπό διακοπή 20 περίπου χρόνων. Ἡ ἀνασκαφή τοῦ Χώρου 3 πού εἶχε φθάσει κατά τήν ἀνασκαφική περίοδο 1964 - 1966² μέχρι βάθος 1.50 μ. περίπου ἀπό τό ἀνώτερο σωζόμενο σημεῖο τοῦ δυτικοῦ τοίχου, ἐπαναλήφθηκε φέτος ἀπό τό ἴδιο βάθος καί ἐφθάσε μετά τήν ἀφαίρεση στρώματος πάχους 0.45 μ., μέχρι βάθος 1.95 μ. ἀπό τό ἴδιο σημεῖο. Ἀνασκάφηκαν δύο στρώματα, ἓνα ἀνώτερο στρώμα πάνω ἀπό τό δάπεδο καί τό στρώμα δαπέδου.

Ἀνώτερο στρώμα

Κύριο χαρακτηριστικό τοῦ χώρου κατά τήν ἀφαίρεση αὐτοῦ τοῦ στρώματος ἦταν ἡ ἔντονη εἰκόνα τῆς φωτιάς, πού ἀπλώθηκε σ' ὀλόκληρο τόν χώρο, δίνοντας πολύ διαφορετική εἰκόνα σέ κάθε περιοχή, ἀνάλογα μέ τά ἐκάστοτε καμένα ὑλικά. Πιο συγκεκριμένα ἀπό βάθος 1.50 - 1.58/1.60 μ. στά ἀνώτερα ἐπίπεδα τῆς ἐπίχωσης τό χρῶμα τοῦ χώματος ἦταν κοκκινωπό κοντά στοὺς τοίχους τοῦ χώρου, ἐξαιτίας προφανῶς τῆς διάλυσης καί τῆς πυρκαγιᾶς τοῦ πηλίνου ἐπιχρίσματος καί τῶν πλίνθων ἀπό τοὺς τοίχους. Βαθύτερα, ἀπό βάθος 1.60 - 1.66/1.70 μ. ἀπό τό ἀνώτερο σωζόμενο σημεῖο τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἡ πυρκαγιά, πού τά ἔχνη της ἦταν ἀκόμη ἐντονότερα, ἔκανε ἀκόμη περισσότερο ἀνομοιογενή τήν εἰκόνα τοῦ χώρου, ἐφ' ὅσον στά νότια, κοντά στίς παραστάδες, τό χῶμα ἦταν μαῦρο καί ἀργιλωδες ἐνῶ στό κέντρο ἦταν πολύ καμένο. Στά κατώτερα ἐπίπεδα τοῦ στρώματος ἀπό βάθος 1.68 - 1.78 μ. ἀπό τό ἀνώ-

1. ΓΙΑΝΝΗ καί ΕΦΘΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΠΑΕ 1979, 331 - 336.

2. "Ο.π.

τερο σωζόμενο σημεῖο τοῦ δυτικοῦ τοίχου ἡ παρουσία τῆς πυρκαγιᾶς ἔγινε ἐντονότερη στὸν χώρο κι ἔτσι ἐκτός ἀπὸ τὸ κόκκινο χῶμα, ποῦ ἡ ἐμφάνισή του ἐξακολουθοῦσε κοντὰ στοὺς τοίχους, ἐπεκτάθηκε περισσότερο στὸ κέντρο τοῦ χώρου, σχηματίζοντας τρεῖς νησίδες ἀπὸ ἐντονα μαῦρο ἀπὸ τὸ κάψιμο χῶμα. Οἱ τρεῖς αὐτοὶ χώροι ἐμφάνισης τῆς φωτιᾶς, ποῦ ἀρχικὰ ἐντοπίστηκαν: 1) ἀμέσως βόρεια ἀπὸ τὰ δύο κεντρικά πολύθυρα, 2) στὴν παρυφὴ τοῦ δυτικοῦ τοίχου, σέ ἀπόσταση 1.30 μ. ἀπὸ τὴ νότια παραστάδα καὶ 3) σέ ἀπόσταση 1.90 μ. ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο καὶ 3.45 μ. ἀπὸ τὸν δυτικό, στὸ κεντρικὸ τμήμα τοῦ χώρου, ἐξαπλώθηκαν στὸν κεντρικὸ ἄξονα τοῦ χώρου μέ κατεύθυνση ἀπὸ τὰ ἀνατολικά πρὸς τὰ δυτικά, ἔτσι ὥστε τὸ ἐντονο κόκκινο χῶμα ἀπὸ τὴ διάλυση τῶν πλίνθων στίς παρυφές τῶν τοίχων νὰ πλαισιώνει τίς μαῦρες νησίδες ἀπὸ καμένο ξύλο. Ἡ σταδιακὴ αὐτὴ ἐξάπλωση τῆς πυρκαγιᾶς, ποῦ στὰ βαθύτερα ἐπίπεδα τῆς ἐπίχωσης, σέ ὕψος 1.78 - 1.86 μ. ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σωζόμενο δόμο τοῦ δυτικοῦ τοίχου, συνδυάσθηκε μέ τὴν εὑρεση λεπιδόχρωματος, μεγάλων ἐπιφανειῶν ἀπὸ λιωμένες κουσκουρόπετρες καὶ μέ τὴν εὑρεση δύο κομματιῶν ἀπὸ λαξευμένη κροκαλοπαγὴ πέτρα κοκκινωποῦ χρώματος, ποῦ θύμιζε μωσαϊκὸ, καθὼς καὶ μαῦρης πέτρας μέ λευκὲς φλεβώσεις, ἔδινε ἀνάγλυφη τὴν εἰκόνα πεσμένου ἀπὸ ἐπάνω ὄροφου δαπέδου ποῦ κατέρρευσε μαζί μέ τοὺς τοίχους. Σημειώνεται ὅτι τὸ λεπιδόχωμα βρέθηκε σέ βάθος 1.78 - 1.86 μ. καὶ οἱ κουσκουρόπετρες σέ βάθος 1.86 - 1.91 μ.

Ἡ καταστροφὴ ἐπάνω ὀρόφου δὲν ἦταν σαφὴς μόνο ἀπὸ τὴν πυρκαγιὰ, ποῦ ἔδινε ἐνδείξεις καὶ γιὰ τὴ συγκλίνουσα φορὰ τῆς πτώσης τῶν ὕλικῶν δομῆς κατὰ τὴ διάρκειά της, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὰ κομμάτια τῶν πεσμένων πλίνθων, ποῦ συχνὰ εἶχαν ἐπίπεδες ἐπιφάνειες, ἄλλοτε αὐλακώσεις ἢ ἀποτυπώματα, ἓνα μάλιστα πιθανῶς ἀποτυπώματα φύλλου ἐλιᾶς, καὶ ἄλλοτε ὑποδοχές γιὰ ξυλοδεσιὰ. Τὴν ἔνταση τῆς καταστροφῆς ὑποδείκνυαν ἐξάλλου οἱ μικρὲς πεσμένες σ' ὁλόκληρο τὸ χῶρο ἀλάξευτες πέτρες καθὼς καὶ οἱ μεγαλύτερες καὶ συγχρόνως λαξευμένες, ποῦ βρισκόνταν πεσμένες κυρίως κοντὰ στίς παρυφές τῶν τοίχων καὶ ἰδιαίτερα σ' ἐκείνῃ τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ χώρου.

Ἡ ποικιλία τῶν ὕλικῶν δομῆς τοῦ κτηρίου συμπληρωνόταν καὶ ἀπὸ τὴν ἰδιαίτερα ἐπιμελημένη διακόσμηση, ποῦ φαινόταν σαφέστατα μέ τὴν ἀνεύρεση μεγάλων πεσμένων ἐπιφανειῶν κονιάματος, ποῦ βρέθηκαν σ' ὅλη τὴν παρυφὴ τοῦ ἀνατολικοῦ πολύθυρου, ἄλλες σέ καλὴ κατὰσταση κι ἄλλες ὀχι, μέ φορὰ πτώσης ἀπὸ τὰ ἀνατολικά πρὸς τὰ δυτικά. Μία φέρει ἔχνη κιτρινωποῦ καὶ λευκοῦ χρώματος, ἄλλη ἐπιπλέον ἔχνη μαύρου μέ ἀδιακρίβωτα θέματα, ἐνῶ οἱ ὑπόλοιπες εἶναι λευκές.

Τὰ κινητὰ εὐρήματα κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνωτέρου αὐτοῦ στρώματος στὸν Χῶρο 3 δὲν ἦταν ἰδιαίτερα πολλὰ. Ἀπ' αὐτὰ ἐνδεικτικὰ ἀναφέρονται: Λίθινο ἀντικείμενο ποῦ ἴσως εἶναι τμήμα ἀπὸ ἀκόνι, ποῦ βρέθηκε σέ βάθος 1.60 - 1.70 μ. ἀπὸ τὴν ἀνώτερη σωζόμενη ἐπιφάνεια τοῦ δυτικοῦ τοίχου, μία

βελόνη ἀπό σταλακτιτικό ὕλικό, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.80 - 1.88 μ. ἀπό τό ἴδιο σημεῖο, βάση ἱσως χάλκινου εἰδωλίου, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.70 - 1.80 μ. καθώς καί ἓνα χονδροειδές ἀκέραιο ἄωτο κωνικό κύπελλο καί ὄστρακα πού προέρχονται κυρίως ἀπό ἴδιου τύπου κύπελλα, συχνά ὅμως μέ διακόσμηση ἐξωτερικά καί βαφή ἐσωτερικά, ἥ ἀπό προχοῖτσες.

Σ τ ρ ῶ μ α δ α π έ δ ο υ

Στό στρῶμα δαπέδου πού ἀποκαλύφθηκε κάτω ἀπό τό πρῶτο στρῶμα πού ἀφαιρέθηκε ἤρθαν σέ φῶς ιδιαίτερα ἐπιμελημένα ἀρχιτεκτονικά λείψανα πού συνέθεταν τήν εἰκόνα ενός πολύ σημαντικοῦ χώρου. Συγκεκριμένα, κάτω ἀπό τό λεπιδόχωμα, τίς κουκουρόπετρες καί τίς πεσμένες πέτρες τῆς ἀνωδομῆς, πού ἔδιναν τήν εἰκόνα τοῦ πεσμένου δαπέδου καί τῶν τοίχων τοῦ ἐπάνω ὀρόφου, ἀποκαλύφθηκε τό δάπεδο τοῦ Χώρου 3. Ἔτσι κάτω ἀπό τό πρῶτο στρῶμα, μέ τά ἔντονα ἴχνη τῆς φωτιᾶς, ἀναφάνηκε ταινία κονιάματος πού περιτρέχει ὁλόκληρο τό δάπεδο καί στίς τέσσερις πλευρές παράλληλα τόσο μέ τίς παρυφές τῶν τοίχων, ὅσο καί μέ τά ἀνοίγματα καί τῶν διαδρόμων (Δωμάτιο 4 καί Δωμάτιο 5) καί τῶν πολυθύρων, ἔτσι ὥστε νά δημιουργεῖ ἓνα ὀρθογώνιο. Ἡ ταινία πού κοσμεῖ τή βάση τῆς παρυφῆς τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου στό μεγαλύτερο μῆκος της εἶναι διπλάσια σέ πλάτος, 0.07 μ., ἀπό τίς ἄλλες τρεῖς καί μόνο 1.50 μ. πρίν συναντηθεῖ μέ τή βόρεια ταινία, στενεύει καί γίνεται 0.03 μ., ὅσο εἶναι καί τό πλάτος τῶν ὑπολοίπων.

Ἐνα μικρότερο παρόμοιο ὀρθογώνιο ἀποκαλύφθηκε στό κέντρο τοῦ χώρου κάτω ἀπό τοὺς πεσμένους λίθους πού ἐκτείνονταν ἐκεῖ. Τό μικρότερο αὐτό ὀρθογώνιο ἀπέχει 1.60 μ. ἀπ' ὅλους τοὺς τοίχους καί οἱ παράλληλες μέ τό ἐξωτερικό ὀρθογώνιο πλευρές του καλύπτονται ἀπό κόκκινο κονίαμα, ὅπως καί ἐκεῖνες τοῦ ἐξωτερικοῦ. Ἐνας μεγάλος σταυρός μέ κεραῖες ἀπό ἱσοπαχές καί ὁμοιόχρωμο κονίαμα, ἐγγράφεται συμμετρικά στό ὀρθογώνιο, πού οἱ διαστάσεις του εἶναι ἀπό Ἀνατολή σέ Δύση 2.38 μ. καί ἀπό Βορρά σέ Νότο 1.63 μ. Στά τέσσερα διάχωρα τοῦ κεντρικοῦ ὀρθογωνίου δέν βρέθηκε κανένα στοιχεῖο πού νά ἔδινε κάποια ἐνδειξή γιά τήν ὕλη πού κάλυπτε τίς μεταξὺ τῶν κεραϊῶν ἐπιφάνειες, οὔτε ἴχνος ἐνιαίας καμένης ἐπιφάνειας, ὥστε νά μπορεῖ νά γίνει λόγος γιά ξύλινη κάλυψη, οὔτε τέλος ἴχνη κονιάματος μέσα στά διάχωρα. Ἰχνη ὅμως ἀπό τήν ἐπικάλυψη τοῦ δαπέδου γύρω ἀπό τό κεντρικό διάχωρο, μέ κονίαμα, ἤρθαν σέ φῶς, στό ἴδιο περίπου βάθος ἢ 0.03 μ. χαμηλότερα ἀμέσως ἀνατολικά καί νοτιοανατολικά του, κάτω ἀπό λιωμένες καί ἀκέραια πλίνθο πού ἦταν πεσμένες μαζί μέ σφονδύλι ἀπό στεατίτη ἀπό ἐπάνω ὄροφο. Ἡ λευκή αὐτή, ἐπικονιαμένη ἐπιφάνεια ἐφάπτεται στή νότια καί στήν ἀνατολική πλευρά της τῶν ἀντίστοιχων ταινιῶν τοῦ δαπέδου, ἐνῶ ἡ δυτική καί ἡ βόρεια συναντῶνται ἀκριβῶς στή νοτιοανατολική γωνία τοῦ κεντρικοῦ ὀρθογωνίου, σχηματίζοντας κατὰ κορυφήν γωνίες. Ἐχει διαστάσεις 1.00×1.00 μ. περίπου καί

τό πιθανότερο εἶναι νά ἀποτελοῦσε τό φροντισμένο δάπεδο κάποιου ἰδιαίτερα σημαντικοῦ τμήματος τοῦ χώρου, σέ συνδυασμό μέ τήν εὐρύτερη ταινία στό ἀνατολικό πολυθύρο καί μέ τό γεγονός ὅτι βρίσκεται ἀμέσως στήν ἀνατολική πρόσβαση ἀπό τήν εἴσοδο τῶν νότιων πολυθύρων.

Στό ἴδιο βάθος ἐξάλλου (1.92 - 1.99) φάνηκαν καί τά μέχρι αὐτό τό ἐπίπεδο μὴ ἀποκαλυφθέντα πλήρως κομμάτια γυψολίθου, πού ἡ ἐμφάνισή τους εἶχε ἀρχίσει ἤδη ἀπό βάθος 1.86 - 1.92 μ. ἀπό τόν ἀνώτερο σωζόμενο δόμο τοῦ δυτικοῦ τοίχου, στό ἀνατολικό ἄνοιγμα τοῦ βόρειου τοίχου πρὸς τόν ἀνατολικό διάδρομο (Δωμάτιο 4). Τά δύο κομμάτια ἀπέχουν μεταξύ τους 1.10 μ., ὅσο δηλαδή θά ἦταν καί τό ἄνοιγμα τῆς θύρας ἐκεῖ, καί ἔτσι ἡ παρουσία τους ὑποδηλώνει τίς βάσεις ξύλινων παραστάδων. Ἀνάλογη διάταξη γυψολίθων ὑποδήλωνε καί ἡ ἀποκάλυψη τοῦ δυτικοῦ γυψολίθου, στό ἴδιο βάθος, στό δυτικό ἄνοιγμα τοῦ βόρειου τοίχου πού ὡδηγεῖ πρὸς τόν δυτικό διάδρομο (Δωμάτιο 5), ἐνῶ ἕνας ἀκόμη γυψόλιθος, πού φάνηκε ὅρθιος στό βορειότερο τμήμα τοῦ δυτικοῦ τοίχου, πάνω ἀπὸ τὴ γυψολιθική βάση, φάνηκε ὅτι ἀποτελοῦσε κόγχη.

Τά εὐρήματα κατὰ τήν ἀνασκαφή τοῦ στρώματος τοῦ δαπέδου στό τμήμα τοῦ κεντρικοῦ διαχώρου τοῦ Χώρου 3 ἀπὸ τά ἀνώτερα πρὸς τά κατώτερα ἐπίπεδα ἦταν: ἀπολέπισμα ὀψιανοῦ, μερικά κομμάτια χαλκοῦ σέ διασπορά καί 43 σφαιρικές ἀγνύθες, πού βρέθηκαν σέ καμπυλόγραμμη διάταξη ἀπὸ τά νοτιοανατολικά πρὸς τά βορειοδυτικά, στὸν χώρο τοῦ κεντρικοῦ διαχώρου. Οἱ ἀγνύθες αὐτές εἶναι βέβαιο ὅτι εἶχαν πέσει στό δάπεδο τοῦ Χώρου 3 ἀπὸ τόν ὄροφο ἐπάνω ἀπὸ τόν χώρο αὐτό, ἢ καί ἀνατολικά του, κυρίως γιατί ἀνάμεσα σ' αὐτήν πού βρέθηκε χαμηλότερα καί ἀκουμπᾷ στό δάπεδο καί σ' ἐκείνη πού βρέθηκε ψηλότερα, ὑπῆρχε ὑψομετρικὴ διαφορά 0.08 μ. πού ὀφειλόταν σαφῶς στό ὕψος τῆς ἐπὶχώσης, πού δημιούργησαν τά τοῦβλα τῶν τοίχων μέ τό πέσιμό τους.

Στό τμήμα ἔξω ἀπὸ τό κεντρικὸ διάχωρο, κάτω ἀπὸ τό ἐπίπεδο τῶν ἀγνύθων καί ἀνατολικά, ἀλλὰ πάνω στό δάπεδο, βρέθηκαν 10 σφονδύλια, πεσμένα σέ δύο ὁμάδες, ἢ μία κοντά στίς ἀγνύθες, στήν ἀνατολική ταινία τοῦ κεντρικοῦ διαχώρου καί στὸν ὑποκάναβο $\Delta/36 - 3/46$, καί ἡ ἄλλη στὴ νοτιοανατολική γωνία τοῦ χώρου καί στὸν ὑποκάναβο $\Delta/36 - 3/49$. Ἀπὸ τά σφονδύλια, πού εἶναι ἐξαιρετικά σέ τεχνική, τά 6 ἦταν ἀπὸ μαῦρο στεατίτη, μέ λευκές φλεβώσεις καί τρύπες γιὰ ἐνθέματα τό ἓνα, τά 3 ἀπὸ ὀρεία κρύσταλλο καί ἓνα ἀπὸ λευκὸ λίθο μέ γκριζες φλεβώσεις.

Ἐκτός ἀπὸ τά σφονδύλια ἐξάλλου στὸν χώρο βρέθηκαν λίθινο τριγωνικὸ ἀντικείμενο ἀπὸ στεατίτη καί μικρός, ὕψους 0.35 μ., πιθανότατα εἰσηγμένος ἀμφορέας, μέ διακόσμηση ἀπὸ ὁμάδα ἑξὶ λεπτῶν ταινιῶν καί μιᾶς κυματοειδοῦς γραμμῆς στό λαίμὸ καί στό σῶμα. Τό ἀγγεῖο ἔχει τέσσερις ὀριζόντιες ταινίες στίς λαβές καί τρία ὁμόκεντρα τόξα στό χεῖλος.

Χῶρος 10

Στόν Χῶρο 10 τοῦ Τομέα Γ, δυτικά τοῦ Χώρου 8, ὅπου κατά τίς ἀνασκαφικές περιόδους 1964 - 66 εἶχε ἔρθει σέ φῶς μεγάλο ὀρθογώνιο μαρμάρινο δάπεδο στή μέση, ταινίες ἀπό κονίαμα πού τό περιέβαλαν, καθώς καί θρανία στίς τρεῖς πλευρές του¹, κατά τή φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο, ἀφοῦ ἀφαιρέθηκε τό χῶμα μέ τό ὁποῖο εἶχε καλυφθεῖ, σκάφτηκε ἓνα μικρὸ τετράγωνο στό βορειοανατολικὸ τμήμα, διαστάσεων 0.90×0.90 μ., ὅσο εἶναι καί τό πλάτος στόν Χῶρο ἀνάμεσα στή βόρεια ἀπόληξη τοῦ ἀνατολικοῦ θρανίου καί στό βόρειο τμήμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τοῦ μαρμαρίνου δαπέδου, γιά νά διερευνηθεῖ ἡ ἐνδεχόμενη συνέχεια στόν Χῶρο 10 λίθινου ἀποθέτη πού εἶχε ἀναφανεῖ στόν Χῶρο 9, κατά τίς ἀνασκαφικές περιόδους 1964 - 1966. Ὁ ἀποθέτης αὐτός ἔχει μήκος ἀπὸ Ἀνατολή σέ Δύση 0.53 μ., πλάτος ἀπὸ Βορρά σέ Νότο 0.48 μ. καί βάθος 0.16 μ. Τό ἀνοιγμά του, πού ὑπῆρχαν ὑποψίες ὅτι συνεχιζόταν στό Δωμάτιο 10, βρισκόταν στό κέντρο περίπου τῆς δυτικῆς πλευρᾶς του καί εἶχε διαστάσεις 0.27 μῆκος, 0.16 ὕψος, ἐνῶ ἀπεῖχε 0.10 μ. ἀπὸ τή βόρεια καί 0.16 μ. ἀπὸ τή νότια πλευρά τοῦ ἀποθέτη. Τό πάχος τοῦ στρώματος πού ἀφαιρέθηκε ἦταν 0.20 μ. καί τά λίγα εὐρήματά του περιορίζονταν σ' ἓνα ἔλασμα χαλκοῦ, ἓνα κομμάτι ἀσβεστοκονιάματος δαπέδου καί λίγα ἀπολεπίσματα σχιστολίθου. Μέ τήν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος αὐτοῦ ἀποκαλύφθηκε ὅτι δέν ὑπῆρχε καμιὰ συνέχεια τοῦ ἀποθέτη καί στόν Χῶρο 10, γι' αὐτό ἀκριβῶς τό τετράγωνο ὄρυγμα σκεπάστηκε πάλι μέ χῶμα.

TOMEAS B

Τομέας Β ὀνομάσθηκε τό δυτικότερο τμήμα τοῦ χώρου πού ἀνασκάφηκε φέτος, πού ὀρίσθηκε ἀπὸ τόν Τοῖχο Α πρὸς Ἀνατολάς, τόν Τοῖχο Ζ καί τή νοητὴ προέκτασή του πρὸς Δυσμὰς καί τοὺς ἄξονες $4/1$ καί $4/13$ στό Βορρά καί στό Νότο ἀντίστοιχα. Σημειώνεται ὅτι ὁ Τομέας Β παλιότερα εἶχε συμβατικά τήν ὀνομασίαν Δυτικὸς Τομέας.

Κατά τή φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο συνεχίστηκε ἡ ἀνασκαφὴ στοὺς Χώρους 17 καί 19 τοῦ Τομέα Β, πού κατά τίς ἀνασκαφικές περιόδους 1979, 1980, 1981 καί 1982 εἶχαν ἀνασκαφεῖ σταδιακά, ἀρχικά ἓνα ἐπιφανειακὸ στρώμα καί ἓνα στρώμα ἐλληνορωμαϊκὸ μέ ἐλάχιστα οἰκοδομικά λείψανα, στή συνέχεια ἓνα μυκηναϊκὸ στρώμα, μέ μιὰ διατάραξη γεωμετρικῆς καί ἀνατολίζουσας ἐποχῆς καί τέλος στρώματα καταστροφῆς μινωικῶν χρόνων ΥΜ Ι φάσης.

Ὅλος ὁ Χῶρος τοῦ Τομέα Β ἔχει ἔκταση $96 \mu^2$ καί καταλαμβάνει τοὺς ὑποκανάβους $\Delta/1 - 4/1$ ὡς $\Delta/1 - 4/12$, $\Delta/2 - 4/1$ ὡς $\Delta/2 - 4/12$, $\Delta/3 - 4/1$ ὡς $\Delta/3 - 4/12$, $\Delta/4 - 4/1$ ὡς $\Delta/4 - 4/12$, $\Delta/5 - 4/1$ ὡς $\Delta/5 - 4/12$, $\Delta/6 - 4/1$

1. Ὁ.π.

ώς $\Delta/6 - 4/12$, $\Delta/7 - 4/1$ ως $\Delta/7 - 4/12$, $\Delta/8 - 4/1$ ως $\Delta/8 - 4/12$ και $\Delta/9 - 4/1$ ως $\Delta/9 - 4/12$.

Χώρος 17

Ο Χώρος 17, πού ανασκάφηκε φέτος για τέταρτη συνεχή χρονιά, όρίζεται προς Βορρά από τόν Τοίχο Ι, ανατολικά από τόν Τοίχο Λ και δυτικά από τόν Τοίχο Ζ και τή νοητή του προέκταση προς Νότο. Περιλαμβάνει τούς ύποκα-νάβους $\Delta/2 - 4/8$, $\Delta/3 - 4/8$, $\Delta/2 - 4/9$, $\Delta/3 - 4/9$, $\Delta/2 - 4/10$, $\Delta/3 - 4/10$, $\Delta/1 - 4/11$, $\Delta/1 - 4/12$, $\Delta/2 - 4/11$, $\Delta/2 - 4/12$, $\Delta/3 - 4/11$, $\Delta/3 - 4/12$, τό ανατολικό τμήμα τών ύποκανάβων $\Delta/1 - 4/8$, $\Delta/1 - 4/9$, $\Delta/1 - 4/10$ και τό δυτικό τμήμα τών ύποκανάβων $\Delta/4 - 4/8$, $\Delta/4 - 4/9$, $\Delta/4 - 4/11$, $\Delta/4 - 4/12$. Τό έμβαδόν του χώρου είναι περίπου $16 \mu^2$.

Τό βόρειο τμήμα του Χώρου 17 στους ύποκανάβους $\Delta/1 - 4/8$, $\Delta/2 - 4/8$, $\Delta/3 - 4/8$, $\Delta/4 - 4/8$ είχε ανασκαφεί τό 1980 μέχρι βάθος 1.31μ . από τήν άνώτερη έπιφάνεια του Τοίχου Ζ, ενώ ό υπόλοιπος χώρος, δηλαδή τό κεντρικό και νότιο τμήμα, είχε ανασκαφεί μέχρι βάθος $1.17 - 1.20 \mu$. από τό ίδιο σημείο, τήν ανασκαφική περίοδο 1982. Η φετινή ανασκαφή σέ όλη τήν έκταση του Χώρου 17 έφτασε μέχρι βάθος 1.75μ . από τήν άνώτερη έπιφάνεια του Τοίχου Ζ, ενώ τό συνολικό πάχος του χώματος πού αφαιρέθηκε ήταν $0.58 - 0.60 \mu$. και διακρινόταν σέ δύο στρώματα.

Π ρ ω τ ο σ τ ρ ω μ α

Τό πρώτο στρώμα πού ανασκάφηκε φέτος στον Χώρο 17 εκτεινόταν στο κεντρικό και νότιο τμήμα του στους ύποκανάβους $\Delta/1 - 4/9$, $4/10$, $4/11$, $4/12$, $\Delta/2 - 4/9$, $4/10$, $4/11$, $4/12$, $\Delta/3 - 4/9$, $4/10$, $4/11$, $4/12$, $\Delta/4 - 4/9$, $4/10$, $4/11$, $4/12$, για να ένοποιηθεϊ από άποψη βάθους όλόκληρος ό χώρος, έφ' όσον τό έπίπεδο του βάθους σ' αυτό τό τμήμα βρισκόταν ψηλότερα από εκείνο του βόρειου τμήματος. Τό συνολικό πάχος αυτού του στρώματος κυμαινόταν από $0.11 - 0.15 \mu$. περίπου και ή αφάιρσή του άρχισε από βάθος $1.17 - 1.20$ και έφτασε μέχρι βάθος 1.31μ . από τήν άνώτερη έπιφάνεια του τοίχου Ζ.

Τό χώμα ήταν γενικά άνοιχτό καστανό, μέ σκληρότητα πού ποίκιλλε και γινόταν έντονότατη κυρίως κοντά στην ανατολική παρυφή του Τοίχου Ζ, λόγω τών ισχυρά καμένων υλικών. Τό συμπίεσμένο σκληρό χώμα, πού ήταν άνοιχτόχρωμο και περιείχε διαλυμένο άβεστοκονίαμα, ένδεικτικό για τήν ύπαρξη διαπέδου, ήταν όπως είναι φανερό ή συνέχεια του συμπίεσμένου χώματος, πού είχε άναφανεί κατά τήν προηγούμενη ανασκαφική περίοδο. Η σκληρότητα του χώματος ποίκιλλε και προς τό νότιο τμήμα του χώρου, όπου παραλληλα μέ τή νότια άκμή του Τοίχου Ζ, ήταν έντονα σκληρό, ενώ όσο ή

ἀνασκαφή πλησίαζε τό νότιο ὄριο τοῦ Χώρου 17, τό χῶμα ἦταν χαλαρό, λόγω τῆς πτώσης πολλῶν μικρῶν λίθων, μέ ἀρκετά ὄστρακα, ὥστε ἡ ἐπιφάνεια τοῦ στρώματος δέν ἐμφανιζόταν ἐνιαία ἀλλά μέ χάσματα. Στή νοτιοδυτική γωνία τοῦ Χώρου 17, ἀπό βάθος 1.27 κέ. ἀπό τήν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ Τοίχου Z, τό χῶμα ἦταν σκληρό καί χαρακτηριζόταν κυρίως ἀπό διακοσμημένα ὄστρακα, πράγμα πού εἶχε παρατηρηθεῖ καί στό ἀντίστοιχο τμήμα τοῦ στρώματος τοῦ 1982. Τέλος σημειώνεται ὅτι τήν εἰκόνα τοῦ ἐναλλασσόμενου σκληροῦ χόματος ἔλλαζε μόνο στή δυτική πλευρά τοῦ Τοίχου Λ, σέ ἀπόσταση 0.30 μ. ἀπ' αὐτόν καί 3.00 μ. ἀπό τόν Τοῖχο I, ἡ ὑπαρξή μιᾶς μικρῆς νησίδας καθαροῦ, χωρίς ὄστρακα, κούσκουρα.

Τά ἔγχη τῆς πυρκαγιᾶς ἦταν ιδιαίτερα ἔντονα κατὰ μήκος τῆς ἀνατολικῆς παρυφῆς τοῦ Τοίχου Z, ὅπου βρέθηκε μεγάλος ἀριθμός ἀπό κάρβουνα, πού ἴσως νά δηλώνουν τήν ὑπαρξή κάποιας καμένης κατασκευῆς. Τό ἴδιο εἶχε παρατηρηθεῖ ἀμέσως ψηλότερα στό ἀντίστοιχο σημεῖο κατὰ τήν ἀνασκαφική περίοδο τοῦ 1982. Ἔτσι τά φετινά ἀπανθρακωμένα λείψανα εἶναι ἀσφαλῶς συνέχεια αὐτῶν πού εἶχαν ἀναφανεῖ πέρυσι καί πρέπει νά ἀποδοθοῦν στήν ἴδια κατασκευή μ' ἐκεῖνα. Ἐνδειξή πυρκαγιᾶς ἀποτελοῦν ἐξἄλλου καί τά καμένα τοῦβλα, πού βρέθηκαν συμπιεσμένα μέ κάρβουνο καί κονίαμα, σέ ἀπόσταση 0.50 μ. ἀπό τόν Τοῖχο Z καί 2.92 μ. ἀπό τή νότια πλευρά τοῦ Τοίχου I. Τέλος σημειώνεται ὅτι κοντά στόν Τοῖχο Z, σέ βάθος 1.27 μ. περίπου ἀπό τήν ἀνώτερη ἐπιφάνειά του καί σέ ἀπόσταση 3.60 μ. ἀπό τόν Τοῖχο I βρέθηκε ὅλος πόρτας, διαμ. 0.12 μ., πού ἴσως ὑποδηλώνει τήν ὑπαρξή κάποιας εἰσόδου νότια τοῦ Τοίχου Z, πράγμα πού θά περίμενε κανεῖς ἐφ' ὅσον δέν ἔχει ἐντοπιστεῖ πρὸς τό παρόν ἄλλη πρόσβαση στόν Χῶρο 17.

Ἔτσι συνοπτικά ἀναφέρονται τά ἐξῆς γιά τό στρῶμα. Τό νότιο τμήμα τοῦ Χώρου 17 χαρακτηριζόταν ἀπό χάσματα πού δημιουργήθηκαν ἐξαιτίας τῶν πεσμένων λίθων. Τό κεντρικό, ἐκτός ἀπό τόν χῶρο μέ τή νησίδα τοῦ κούσκουρα, χαρακτηριζόταν καί συγχρόνως διαφοροποιεῖτο ἀπό τό νότιο ἐξαιτίας τῆς ὑπαρξῆς τῆς συμπαγοῦς ἐπιφάνειας τοῦ ἀβεστοκονιάματος, πού πρέπει νά σημαίνει τήν ἀνισοβαθῆ πτώση δαπέδου, πού θά χώριζε δύο διαφορετικούς ὁρόφους, πού ὅπως πιστοποιεῖται καί ἀπό τά εὐρήματα, πιθανότατα νά εἶχαν τελείως διαφορετική χρήση. Ὑπενθυμίζεται ὅτι τά εὐρήματα τῶν προηγούμενων ἀνασκαφικῶν περιόδων ἔδιναν πολλά στοιχεῖα γιά τόν χαρακτηρισμό τοῦ χώρου σάν ἱεροῦ, π.χ. ἐλεφάντινα εἰδώλια, χρυσά ἐλάσματα, ὄστρακα φυτικού, θαλάσσιου ρυθμοῦ, καθὼς καί ἄλλα μέ ἱερά σύμβολα, ἐνῶ αὐτά πού ἀναφάνηκαν ἀπό τό σκληρό ἀβεστοκονίαμα καί βαθύτερα εἶναι πολύ διαφορετικά, ὅπως θά φανεῖ καί πιό κάτω σχετικά μέ τό δεῦτερο στρῶμα.

Συγκεκριμένα κατὰ τήν ἀφαίρεση τοῦ πρώτου στρώματος χόματος στόν Χῶρο 17, τοῦ στρώματος δηλαδή πάνω στό πεσμένο δάπεδο, πού ἀποτελεῖ συνέχεια τοῦ στρώματος τῆς περυσινῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου, τά εὐρήματα ἦταν δύο

μικροὶ τριπτῆρες ἑλλειπτικῆς τομῆς, πέντε βελόνες ἀπὸ σταλακτιτικό ὕλικό, τμήμα ὀρθογώνιου τριβείου, τμήμα χεῖλους μεγάλου λίθινου ἀγγείου ἀπὸ στεατίτη, ἄλλο κομμάτι ἀπὸ ἀγγεῖο ἀπὸ ἔντονα διαβρωμένο στεατίτη, δύο μικρές λεπίδες ὀφιοῦ, καθὼς καὶ τμήματα ἀπὸ πυρῆνες, δύο χάλκινες περόνες, ἡ μία ἐλαφρά κυρτωμένη καὶ ἡ ἄλλη στρεπτή, ἐπίσης κυρτωμένη καὶ σπασμένη στή μέση, πού συνανήκει μὲ τὴν προηγούμενη καὶ τέλος δύο στρεΐδια καὶ ἀπολιθωμένη ἀχιβάδα (cardium edule). Ἀπὸ πλευρᾶς κεραμικῆς συλλέχθηκαν τέσσερα ἄωτα κωνικά κύπελλα ἀκέραια καὶ ὄστρακα πού προέρχονται ἀρκετὰ ἀπὸ προχοειδή, πίθους καὶ χύτρες, ἀλλὰ κυρίως ἀπὸ λεπτότερη κεραμικὴ συχνὰ διακοσμημένη μὲ τὰ θέματα τῆς σπείρας, τοῦ ἱεροῦ πέλεκυ, τῶν ταινιῶν, τῶν καλαμοειδῶν καὶ ripple.

Τέλος σημειώνεται ὅτι στὸν χῶρο αὐτὸ βρέθηκαν καὶ μερικά κομμάτια κοινάματος, λευκά, ἐρυθρά, πορτοκαλόχρωμα καὶ γαλάζια πού δείχνουν ὅτι τὸ δωμάτιο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔπесαν, ἦταν τοιχογραφημένο.

Τὸ πρῶτο στρώμα πού ἀφαίρήθηκε φέτος, εἶναι συνέχεια, ὅπως ἀναφέρθηκε, τοῦ στρώματος πού ἀφαίρήθηκε τελευταῖο κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴ περίοδο 1982, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ὑψή τους. Ἀπὸ πλευρᾶς εὐρημάτων ὅμως τὸ πρῶτο φετινὸ στρώμα διαφοροποιεῖται ἀπὸ τὸ κατώτερο ἐπίπεδο τοῦ περυσينوῦ ἴδιου στρώματος, πού χαρακτηρίζοταν ἀπὸ τὴν εὕρεση πολύτιμων ἀντικειμένων καὶ πλούσιες κεραμικῆς, γιατί τώρα τὰ σημαντικὰ εὐρήματα περιορίζονται στὸ ἐλάχιστο. Ἔτσι παρὰ τὸ γεγονός ὅτι καλῆς ποιότητος κεραμικὴ, κυρίως φυτικού ρυθμοῦ ὑπάρχει ἀκόμη, φαίνεται ὅτι τὸ πρῶτο στρώμα πού ἀνασκάφηκε φέτος εἶναι τὸ κατώτατο τμήμα τοῦ στρώματος τοῦ 1982, ἐνῶ κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο ἀπὸ ἀσβεστοκονίαμα ἡ κατάστασις ἦταν πιά, ὅπως ἤδη ἀναφέρθηκε, τελείως διαφορετικὴ, ἐφ' ὅσον πρόκειται γιὰ ἄλλον ὄροφο, ὅπως ἀναλυτικότερα θὰ ἀναφερθεῖ στή συνέχεια.

Δεύτερο στρώμα

Τὸ δεῦτερο κατὰ σειρά στρώμα πού ἀνασκάφηκε φέτος στὸν Χῶρο 17 ἀπὸ βάθος 1.31 - 1.75 μ. ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ Τοίχου Z, περιλάμβανε πλεόν καὶ τοὺς βορειότατους ὑποκανάβους, ἐφ' ὅσον τὸ ἐπίπεδο στὸ ὁποῖο βρισκόταν τὸ βόρειο τμήμα μετὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1980 ἦταν πιά ἴδιο μὲ ἐκεῖνο τοῦ κεντρικοῦ καὶ τοῦ νότιου τμήματος, μετὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ πρώτου στρώματος κατὰ τὴ φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο. Ἡ ἐπιφάνεια πού ἦταν ἐπίπεδη σ' ὅλο τὸν χῶρο, ἐμφάνιζε διαφορὲς μόνο ὡς πρὸς τοὺς ἀσβεστοποιημένους λίθους στὸ κέντρο τοῦ Χώρου 17, πού βυθίζονταν μέχρι βάθος 1.60 μ. ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ Τοίχου Z καὶ θεωρήθηκαν καταβύθισις τοῦ δαπέδου τοῦ πρώτου στρώματος. Τὸ πάχος τοῦ δευτέρου στρώματος, πού ἀφαίρήθηκε στὸν Χῶρο 17, ἦταν 0.45 μ.

Στό βόρειο τμήμα τοῦ Χώρου 17 μέχρι βάθος 1.35 μ. ἀπό τήν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ Τοίχου Z καί κάτω ἀπό τό ἐπίπεδο τοῦ δαπέδου ἀπό ἀσβεστοκονίαμα, ἐμφανίστηκαν λίθοι μικροῦ καί μεσαίου μεγέθους, πού ἀπό βάθος 1.40 - 1.60 μ., κοντά στόν Τοῖχο I, σέ ἀπόσταση 1.75 μ. περίπου ἀπό τόν Τοῖχο Z καί στόν ὑποκάναβο $\Delta/3 - 4/8$, πληθύνθηκαν ἀρκετά, ὥστε στό τμήμα αὐτό νά ἐμφανίζεται τό μεταξύ τῶν λίθων διάστημα χαλαρό, ὅπως καί τό κεντρικό. Σέ βάθος 1.35 - 1.50 μ. ἀπό τήν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ Τοίχου A στό βορειοδυτικό τμήμα, καθώς καί στή βορειοανατολική γωνία τοῦ Χώρου 17, ὑπῆρχαν πεσμένα τοῦβλα, τμήματα σχιστολιθικῶν πλακῶν καί κομμάτι κατεργασμένου λίθου. Στή βορειοανατολική γωνία ἐπίσης ἐμφανίστηκε μικρή νησίδα κούσκουρα, σέ βάθος 1.50 μ. ἀπό τήν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ Τοίχου Z καί πολλά κομμάτια κάρβουνο, ἀπό βάθος 1.60 - 1.75 μ. ἀπό τό ἴδιο σημεῖο, γεγονός πού ἔρχεται σέ ἀντίθεση μέ ὁλόκληρο τόν ὑπόλοιπο χῶρο, ὅπου τά κάρβουνα ἦταν ἐλάχιστα σ' αὐτό τό ἐπίπεδο. Δεδομένου ὅμως ὅτι σ' αὐτό τό σημεῖο βρέθηκαν πολλά ἄωτα κωνικά κύπελλα, τά κάρβουνα ἴσως νά προέρχονται ἀπό κάποια κατασκευή ἀπό ξύλο καί κούσκουρα, πάνω στήν ὁποία θά ἦταν τοποθετημένα τά κύπελλα.

Τό κεντρικό τμήμα τοῦ Χώρου 17 καί τό νοτιοανατολικό κατά μῆκος τοῦ Τοίχου A, δηλαδή νότια καί κάτω ἀπό τό δάπεδο τοῦ ἀνωτέρου στρώματος, καταλαμβάνονταν ἀπό κούσκουρα, ὁ ὁποῖος σχημάτιζε ἕνα ἀντίστροφο Γ, μέ τή μεγάλη κεραία του νά κατευθύνεται ἀπό Βορρά πρὸς Νότο. Ὅσο ἡ ἀνασκαφή προχωροῦσε βαθύτερα στό νότιο τμήμα καί σέ βάθος 1.60 - 1.70 μ. ἀπό τήν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ Τοίχου Z, ὁ κούσκουρας περιοριζόταν σέ μία μόνο νησίδα στή νοτιοανατολική γωνία τοῦ χώρου, ἐνῶ βόρεια καί νότια ἀπ' αὐτό ἐμφανίστηκε σκληρό χῶμα μέ λίθους. Τό τμήμα αὐτό τοῦ κούσκουρα ἦταν καί τό κύριο στοιχεῖο πού χαρακτηρίζει τό δεύτερο στρώμα καί τό διαφοροποιοῦσε ἀπό τό προηγούμενο. Ἡ ὑπαρξή τοῦ κούσκουρα καί ἡ διάταξή του στόν χῶρο ἐνδεχομένως νά ὀφείλεται στήν πτώση καί διάλυση κάποιας κατασκευῆς ἀπό τό ὑλικό αὐτό.

Στό νότιο καί νοτιοδυτικό τμήμα τοῦ Χώρου 17 συνεχίστηκε ἡ ἐμφάνιση χασμάτων ἀπό λίθους καί ὄστρακα, πού ὑπῆρχαν στό προηγούμενο στρώμα μέχρι βάθος 1.35 μ. ἀπό τήν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ Τοίχου Z. Ἡ συνέχειά τους μέχρι αὐτό τό βάθος ἀπεδείκνυε τό μεγάλο ὕψος ἀπ' ὅπου πρέπει νά προέρχονταν. Στό βάθος αὐτό, κοντά στό νότιο ὄριο τοῦ χώρου, σέ ἀπόσταση 2.00 μ. ἀπό τόν Τοῖχο A, βρέθηκαν πολλά κομμάτια κάρβουνο, ἐνῶ στή νοτιοδυτική γωνία τοῦ χώρου τά ὄστρακα πληθύνονταν μέχρι βάθος 1.75 μ. ἀπό τήν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ Τοίχου Z. Ἡ ἴδια κατάσταση ἐπικρατοῦσε σέ ὅλο τό νότιο τμήμα, ὅπου τό πλῆθος τῶν ὀστράκων ἦταν μεγάλο καί εἰσχωροῦσε κάτω ἀπό τόν κούσκουρα τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας. Στό νότιο τμήμα τοῦ χώρου συλλέχτηκαν πολλά κομμάτια ὀστέων ζώων, τά ὁποῖα στό ὑπόλοιπο στρώμα

ἦταν ἐλάχιστα. Πολλὰ ὅστ' αὐτὰ ζῶν εἶχαν βρεθεῖ στό ἴδιο τμήμα καὶ κατὰ τὴν ἀνασκαφή τοῦ 1982.

Τὰ κοινάματα πού συλλέχθηκαν σ' ὁλόκληρο τὸ δεύτερο στρώμα, ἐκτός ἀπὸ τρία κομμάτια, ἓνα πορτοκαλόχρωμο, ἓνα γαλάζιο καὶ ἓνα μὲ τρεῖς τελειωμένες ἐπιφάνειες μὲ ἐρυθρὲς ταινίες στὶς δύο ἀπ' αὐτές, ἦταν τὰ ὑπόλοιπα λευκά καὶ προέρχονταν συχνὰ ἀπὸ τὸ ὑπόστρωμα τῆς τελικῆς, λείας ἐπιφάνειας τῶν τοιχογραφιῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν τελικὴ ἐπίστρωση. Σημειώνεται ἀκόμη ἡ ἀνεύρεση κομματιῶν ἀπὸ πλάκα δαπέδου, καθὼς καὶ συσσωματώματος ἀπὸ χαλικάσβεστο σέ βάθος 1.35 - 1.50 ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ Τοίχου Ζ, πού ἀποτελοῦν δύο ἀκόμη ἐνδείξεις γιὰ τὴν ὑπόθεση τῆς πτώσης δαπέδου, πού ἦταν ἐπόμενο νὰ καταβυθιστεῖ ἀνισοβαθῶς, λόγω τῆς ἀπότομης καὶ ἰσχυρῆς δόνησης.

Τὰ εὐρήματα τοῦ Χώρου 17 κατὰ τὴν ἀνασκαφή τοῦ δευτέρου στρώματος ἦταν: δύο κομμάτια κατεργασμένου πράσινου στεατίτη, πού βρέθηκαν σέ βάθος 1.31 - 1.36 μ. ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ Τοίχου Ζ, κομμάτι μαύρου στεατίτη ἀπὸ βάση ἀγγείου, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.50 - 1.60 μ., καὶ ἄλλο κομμάτι στεατίτη μὲ δύο κατεργασμένες ἐπιφάνειες καὶ ἐγχάρακτες γραμμές στὴ μία, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.60 - 1.71/1.75 μ., τμήμα βάσης ἀνοιχτοῦ ἀγγείου ἀπὸ στακτόχρωμο φλεβωτὸ μάρμαρο καὶ τμήμα χείλους ἄλλου ἀγγείου ἀπὸ ἐπίσης στακτόχρωμο φλεβωτὸ μάρμαρο, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.40 - 1.50 μ., δύο τμήματα ἀπὸ τριπτῆρες, πού βρέθηκαν σέ βάθος 1.35 - 1.40 καὶ 1.50 - 1.60 μ., τμήμα μήλου λαβῆς ξίφους ἀπὸ λευκὸ μάρμαρο, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.60 - 1.71/1.75 μ., δύο τμήματα τριβείων, πού βρέθηκαν σέ βάθος 1.50 - 1.60 μ., κομμάτι μαύρης πέτρας μὲ ἔγχνη κατεργασίας ἀπὸ πρίονι, τρεῖς βελόνες ἀπὸ σταλακτιτικὸ ὕλικό, πού βρέθηκαν σέ βάθος 1.30 - 1.36 μ., πέντε λεπίδες ὀψιανοῦ, τρία ἀπολεπίσματα καὶ δύο κομμάτια πυρήνα, πού βρέθηκαν σέ βάθη 1.31 - 1.36 μ., 1.40 - 1.50 μ., 1.50 - 1.60 μ., 1.60 - 1.70 μ. ἀντίστοιχα, μικρὸ χάλκινο ἔλασμα πού βρέθηκε σέ βάθος 1.31 - 1.36 μ., μικρὸ ἔλασμα χρυσοῦ, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.60 - 1.71/1.75 μ., κωδωνόσχημο εἰδώλιο, πού σώζει τὸ ἀνώτερο τμήμα, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.31 - 1.36 μ., ἓνα πῆλινο ἀντικείμενο ὀρθογώνιας τομῆς, ἀπὸ ὀρθογώνια τράπεζα ἢ ἀπὸ πῆλινο ὁμοίωμα, βάση δίσκου μὲ πλαστικὴ διακόσμηση σπείρας ἐσωτερικά, σφράγισμα πάνω σέ λαβὴ πίθου (πίν. 251β), πού βρέθηκε κοντὰ στό νότιο ὄριο, σέ βάθος 1.35 - 1.40 μ., σέ μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὸν Τοῖχο Λ, σημαντικὸ εὑρημα τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς, τμήμα ἀπὸ πόδι πῆλινου τριποδικοῦ βωμοῦ μὲ ἐπικάλυψη ἀπὸ πορτοκαλόχρωμο κονίαμα, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.50 - 1.60 μ., τμήμα ἀπὸ πῆλινο βῶλο, ἀγγεῖο ἀνοιχτό καὶ ρηχό μὲ περιχέλωμα, ὥσως μίμηση πῆλινης λάμπας, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.40 - 1.50 μ. καὶ 1.60 - 1.71/1.75 μ. ἀντίστοιχα, κομμάτια ἀπὸ ὑαλόμαζα καμένη καὶ τέλος μιὰ ἀχιβάδα πού βρέθηκε σέ βάθος 1.35 - 1.40 μ.

“Ὅσον ἀφορᾷ τὴν κεραμικὴ ὁ χῶρος χαρακτηρίζοταν ἀπὸ τὴν ἀνέυρεση πλῆθους ἀγγείων, ὅπως ἄωτα κωνικά κύπελλα, ἀπὸ τὰ ὅποια βρέθηκαν 37 ἀκέραια. Ἀπὸ αὐτὰ δύο εἶχαν ἔξω νεῦον χεῖλος, ἓνα ἦταν ἐρυθροβαφεῖς, ἀλλὰ ὑπῆρχαν καὶ ὕστρακα ἀπὸ πολλὰ ἄλλα. Βρέθηκαν ἀκόμη τέσσερα μικροσκοπικά ἀγγεῖα (πίν. 249β), ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ δύο εἶναι ἄωτα κωνικά κύπελλα, τὸ ἓνα μὲ ψηλὴ βάση καὶ πλαστικὴ ἀπόφυση, καὶ τὰ ἄλλα δύο μικροσκοπικές ἐρυθροβαφεῖς καρποδόχες, πού βρέθηκαν σὲ βάθος 1.31 - 1.36 μ., 1.36 - 1.40 μ., 1.50 - 1.60 καὶ 1.60 - 1.70 μ. ἀντίστοιχα, ἡμισφαιρικά κύπελλα ἀπὸ τὰ ὅποια δύο ἀκέραια πού βρέθηκαν σὲ βάθος 1.50 - 1.60 μ., προχοειδῆ, ἀπὸ τὰ ὅποια μία συμπίεσμένη προχοῖσκη καὶ ἓνα μικρὸ προχοῖδιο ἀκέραιο, πού βρέθηκαν σὲ βάθος 1.50 - 1.60 μ. καὶ τέλος γενικότερα πολλὰ ὕστρακα ἀπὸ ποικίλα σχήματα ἀγγείων, ὅπως πίθους, ἡθμούς, σφαιρικά ἀγγεῖα, χύτρες, καρποδόχες, τριποδικὰ ἀγγεῖα, δίσκους κ.ἄ. Τὰ χονδροειδῆ ἀγγεῖα ἦταν λιγότερα. Ἰδιαιτέρα τέλος σημειώνεται ἡ εὕρεση ὀστράκου μὲ πλαστικούς ἀναβαθμούς, ἴσως σὲ σχῆμα τρίτων. Ἀνάμεσα στὰ διακοσμητικὰ θέματα διακρίθηκαν σάν πῶς συχνὰ ἐμφανιζόμενα τὰ θέματα ripple, τῶν σπειρῶν, τῶν καταλοιβᾶδων, τῶν ταινιῶν, τῶν γλωσσοειδῶν κοσμημάτων, τῆς «ἐχίδνας», τοῦ δικτυωτοῦ καὶ τῶν καλαμοειδῶν. Στὰ κατώτερα ἐπίπεδα τοῦ δευτέρου στρώματος ἐξᾴλλου καὶ σὲ βάθος 1.60 - 1.71/1.75 μ. σημειώθηκε καὶ ἡ εὕρεση λίγων ὀστράκων ἀπὸ παλιότερα χρονολογικὰ ἀγγεῖα μὲ διακοσμητικὰ θέματα καμαραϊκῆς κεραμικῆς, ἓνα μὲ διακόσμηση barbotine καὶ μερικά ἀπὸ μελαμβαφῇ βαθυιδωτά. Σημειώνεται ὅτι τὰ ὕστρακα αὐτὰ ἐμφανίστηκαν πρῶτα στὸ βόρειο τμῆμα κάτω ἀπὸ τὸ δάπεδο.

Ἰδιαιτέρα σημαντικὴ τέλος θεωρήθηκε ἡ ἀνέυρεση σὲ ἀπόσταση 2.80 μ. ἀπὸ τὸν Τοῦχο Λ καὶ 3.78 μ. ἀπὸ τὸν Τοῦχο Ι μεγάλο κέρατου βοοειδοῦς, πεσμένου μὲ φορὰ ἀπὸ τὰ ἀνατολικά πρὸς τὰ δυτικά, ἄλλου μικρότερου κοντά του, καθὼς καὶ μίας σιαγόνας ζώου. Γύρω τους βρέθηκαν ἐπίσης πολλὰ ὀστά καὶ ἀκριβῶς πάνω στὸ μεγαλύτερο, τμῆμα λίθινου κοχλιάριου, τύπου Ἀρχανῶν, ἀπὸ μαῦρο στεατίτη, σὲ βάθος 1.60 - 1.71/1.75 μ. ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ Τοίχου Ζ. Σημειώνεται ὅτι παρόμοια κέρατα ζῶων εἶχαν βρεθεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1981¹. Γενικὰ ἀναφέρονται τέλος ὅτι τὰ εὐρήματα βόρεια καὶ νότια τοῦ κούσκουρά, διαφοροποιοῦνταν μόνον ἀριθμητικά, ἐφ' ὅσον στὸ τμῆμα βόρεια ἀπ' αὐτόν ἦταν λιγότερα, ἀπ' ὅ,τι στὰ νότια του, ἐνῶ χρονολογικὰ δὲν ὑπῆρχε καμία διαφοροποίηση.

Μετά τὴν ἀφαίρεση τοῦ δευτέρου στρώματος φάνηκε ὅτι τὸ νότιο τμῆμα τοῦ Τοίχου Ζ θεμελιώθηκε πάνω σὲ στῶμα ὀστράκων καὶ ὅτι δὲν συνέχιζε κα-
νονικὰ σὲ βάθος, ὅπως συνέβαινε μὲ τὸ βόρειο τμῆμα του.

1. ΓΙΑΝΝΗ καὶ ΕΦΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΠΑΕ 1981, 424.

Χώρος 19

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ Χώρου 19, πού ὀρίζεται ἀνατολικά ἀπό τόν Τοῖχο Α, δυτικά ἀπό τόν Τοῖχο Κ, νότια ἀπό τόν Τοῖχο Ι καί βόρεια ἀπό τόν ἄξονα 4/1, συνεχίστηκε καί κατὰ τή διάρκεια τῆς φετινῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου.

Οἱ δύο Τοῖχοι Α καί Ι ἔχουν κατευθύνση ἀπό Βορρά πρὸς Νότο καί εἶχαν ἐμφανιστεῖ κατὰ τίς ἀνασκαφικές περιόδους 1979, 1980 καί 1981. Τέλος ὁ Τοῖχος Κ, πού κατευθύνεται ἀπό τὰ ἀνατολικά πρὸς τὰ δυτικά, ἀναφάνηκε τό 1981¹.

Πιό συγκεκριμένα ὁ χώρος πού ἐρευνήθηκε φέτος βρίσκεται δυτικά τῶν Χώρων 14 καί 15, βόρεια τοῦ ἀνατολικοῦ τμήματος τοῦ Χώρου 17, ἀνατολικά τοῦ Χώρου 18 καί νότια τῆς οἰκίας Φουντουλάκη καί καταλαμβάνει τοὺς ὑποκανάβους Δ/5 - 4/1 ὥς Δ/5 - 4/6, Δ/6 - 4/1 ὥς Δ/6 - 4/6, Δ/7 - 4/1 ὥς Δ/7 - 4/6, Δ/8 - 4/1 ὥς Δ/8 - 4/6 καί Δ/7 - 4/7, Δ/8 - 4/7, Δ/7 - 4/8, Δ/8 - 4/8, συνολικῆς ἔκτασης 40 μ² περίπου.

Ἡ ἀνασκαφή στὸν χώρο μεταξύ τῶν Τοίχων Α, Κ καί Ι, πού εἶχε διακοπεῖ τό 1980 καί συνεχίστηκε κατὰ τή διάρκεια τῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου 1982, εἶχε φέτος σάν σκοπὸ τήν πληρέστερη ἀποκάλυψη τοῦ χώρου, ὅπου κατὰ τίς προηγούμενες ἀνασκαφικές περιόδους εἶχαν ἀποκαλυφθεῖ μέ στρωματογραφική συνέχεια: 1) ἓνα ἐπιφανειακὸ στρώμα μέ σύγχρονα εὐρήματα καί τμήμα γερμανικοῦ χαρακώματος, 2) ἓνα μυκηναϊκὸ στρώμα μέ πλήθος ὀστράκων ἀπὸ ὙΜ ΙΙ Α2 - Β κεραμική, μεταξύ τῶν ὁποίων πολλὰ ἀπὸ ψηλές καί χαμηλές μυκηναϊκές κύλικες, 3) μινωικά στρώματα ὙΜ Ιβ περιόδου, πού χαρακτηρίζονταν ἀπὸ ἓνα στρώμα ἀγνυθῶν καί ἀπὸ ἄλλο κωνικῶν κυπέλλων, 4) μινωικὸ στρώμα ὙΜ Ια φάσης, πού ἐκτεινόταν ἀπὸ βάθος 1.80 - 2.05 μ. ἀπὸ τή σημερινή ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου σκάμματος, ἀνάμεσα σέ πατημένη κουσκουρόπετρα μέ πλακοειδεῖς λίθους καί σέ κάποια συμπαγὴ διαχωριστικὴ ὕλη καί 5) μινωικὸ στρώμα ὙΜ Ια φάσης, ὅπου ἐμφανίστηκε καί ἡ κρηπίδα τοῦ Τοίχου Α, ἀπὸ βάθος 2.05 - 2.35/2.50 μ. ἀπὸ τή σημερινή ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου σκάμματος, κάτω ἀπὸ τή συμπαγὴ διαχωριστικὴ ὕλη πού ἀναφέρθηκε. Τό πέμπτον αὐτὸ στρώμα εἶναι στρώμα πού διακρίθηκε ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν πεσμένων ἀγγείων, κυρίως κωνικῶν κυπέλλων, χυτῶν, ἀνθοδοχείων κ.ἄ., πού πέρυσιν ἡ ἀνασκαφή του εἶχε φτάσει μέχρι βάθος 2.35 - 2.50 μ. ἀπὸ τήν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, δηλαδή 1.11 μ. ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο τοῦ Τοίχου Α καί πού ἡ ἀφαίρεσή του συνεχίστηκε φέτος.

Κατὰ τή φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο στὸν χώρο μεταξύ τῶν τοίχων Α καί Κ διαπιστώθηκε: 1) ἡ συνέχεια τοῦ στρώματος τῆς ὙΜ Ια φάσης μέ τὰ κύπελλα, πού ἔχει πᾶχος 0.22 μ. καί 2) ἡ ὑπαρξὴ τμήματος δευτέρου γιὰ τή φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο ἀλλὰ τρίτου γιὰ τή στρωματογραφικὴ διαδοχὴ

στρώματος ΥΜ Ια φάσης, μέ ἀρκετά ὅμως παλαιότερα στοιχεῖα, πού χωρίζεται ἀπό τό προηγούμενο μέ στρώμα ἀπό τσαῖλακι. Ἀπ' αὐτό τό τρίτο ΥΜ Ια φάσης στρώμα κατὰ τή φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο στὸν χώρο μεταξὺ τῶν Τοίχων Α καὶ Κ ἀνασκάφηκε μόνο τμῆμα πάχους 0.35 μ. Τό συνολικὸ ἐπομένως πάχος τῶν στρωμάτων πού ἀφαιρέθηκαν κατὰ τή φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο στὸν χώρο μεταξὺ τῶν Τοίχων Α καὶ Κ ἦταν 0.40 - 0.57 μ.

Π ρ ῶ τ ο σ τ ρ ῶ μ α

Τό πρῶτο στρώμα στὸν Χῶρο 19 ἀπὸ βάθος 1.11 μ. ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο τοῦ Τοίχου Α ἔφθασε μέχρι βάθος 1.33 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο, δηλαδὴ ἀπὸ 2.42 μ. ἀπὸ τῆ φετινὴ ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου σκάμματος μέχρι βάθος 2.64 μ. ἀπὸ τὸ ἴδιο σημεῖο, ἢ βάθος 0.65 - 0.87 μ. ἀπὸ τὸ κατώφλι τῶν ἀμφίκυλων βωμῶν.

Τό στρώμα αὐτὸ χαρακτηρίζεται 1) ἀπὸ σχετικὴ διαφορὰ στὸ χῶμα ἀνάμεσα στοὺς ἀνατολικούς, κεντρικούς καὶ δυτικούς ὑποκανάβους, 2) ἀπὸ τὴν ἔντονη διασπορὰ πολὺ ἐπιμελημένων τοιχογραφημένων κονιαμάτων, πού ἔδειχναν καὶ τὴν προσεγμένη τοιχογράφηση τοῦ χώρου καὶ 3) ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν πεσμένων ἀγγείων, πού κατέλαβαν σταδιακὰ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ Χώρου 19.

Εἰδικότερα ἀπὸ βάθος 1.11 - 1.33 μ. περίπου ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο τοῦ Τοίχου Α παρατηρήθηκαν τὰ ἐξῆς: Στὴ βορειοανατολικὴ γωνία τοῦ χώρου ἡ διάλυση πλίνθινης ἀνωδομῆς πού πρέπει νὰ προέρχεται ἀπὸ χῶρο ἀπὸ τῆ βόρεια πλευρὰ, πού δὲν ἀνασκάφηκε, ἔκανε τὸ χῶμα κοκκινωπὸ, πράγμα πού εἶχε διαπιστωθεῖ καὶ σὲ προηγούμενες περιόδους στὸ σημεῖο αὐτό. Στοὺς κεντρικούς καὶ νότιους ὑποκανάβους, στὸ ἴδιο βάθος, τὸ χῶμα ἦταν ἀνοιχτὸ καστανό, ἐκτός ἀπὸ μία νησίδα 1 μ² στὸ κέντρο τοῦ χώρου, ὅπου ἡ διάλυση λίθων ἐξαιτίας τῆς ἰσχυρῆς φωτιᾶς, ἔκανε τὸ χῶμα ἄσπρο καὶ σκληρὸ.

Ἀπ' αὐτὸ τό βάθος ἐξάλλου μέχρι καὶ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ ἐπόμενου στρώματος παρατηρήθηκαν τὰ ἐξῆς: Στὸ κεντρικὸ καὶ νότιο τμῆμα ὑπῆρχαν πολλὰ συστάδες πεσμένων κυπέλλων κ.ἄ. ἀγγείων. Στὸ δυτικότερο τμῆμα τοῦ χώρου, σὲ μιά ἀπὸ Βορρὰ πρὸς Νότο λωρίδα, τὰ ἀγγεῖα ἦταν λιγότερα, ἐνῶ ὑπῆρχαν χαλαρὰ πεσμένες πέτρες μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, προερχόμενες προφανῶς ἀπὸ τὴ διάλυση τοῦ Τοίχου Κ. Οἱ πέτρες αὐτές ἦταν ἀπολεπισμένες ἀπὸ τὴν ἔνταση τῆς φωτιᾶς καὶ ἡ πιθανότητα νὰ προέρχονται ἀπὸ τὸν Τοῖχο Κ ἐπαληθεύεται καὶ ἀπὸ τὸ σημεῖο τῆς πτώσης τους, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὸ μέγεθός τους, πού παρουσιάζει ὁμοιότητα μ' ἐκεῖνο τῶν λίθων τοῦ τοίχου. Ἡ εἰκόνα αὐτὴ τῶν χαλαρῶν λίθων, ἀμέσως ἀνατολικά τοῦ Τοίχου Κ, παρακωλουθῆθηκε καὶ στίς παρυφές τοῦ τοίχου.

Ἀπὸ τὰ ἔγχη τῆς πυρκαγιᾶς διαπιστώθηκε ὅτι δὲν ὑπῆρχε ἐδῶ ἔντονη χρήση τοῦ ξύλου, παρὰ μόνο σὲ λίγα σημεία, ὅπου καὶ βρέθηκαν διάσπαρτα μερικά

κομμάτια κάρβουνου, πού ὁ ἀριθμός τους ἦταν κανονικός γιά τήν ἔκταση τοῦ χώρου καί γιά τήν ἀναγκαία χρήση.

Κατά τήν ἀφαίρεση αὐτοῦ τοῦ στρώματος, πού ἀποτελεῖ, ὅπως ἀναφέρθηκε, συνέχεια ὙΜ Ια στρώματος, πού ἡ ἀφαίρεσή του εἶχε ἀρχίσει ἀπό τήν ἀνασκαφική περίοδο 1982, τά εὐρήματα ἦταν: Δύο τριπτῆρες, ἀπό τούς ὁποίους ὁ ἓνας εἶναι ἐλλειπτικῆς τομῆς, τό μισό φακοειδοῦς ἐνθέματος διαμ. 0.006 μ., πού συσχετίζεται μέ ἐκεῖνα πού βρέθηκαν ψηλότερα κατὰ τήν ἀνασκαφική περίοδο 1982 καί μ' αὐτά πού βρέθηκαν βαθύτερα κατὰ τήν ἀφαίρεση τοῦ δεύτερου στρώματος τῆς φετινῆς ἀνασκαφικῆς περιόδου. Τμῆμα ἀλαβάστρινης πυξίδας, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.11 - 1.17 μ. ἀπό τόν ἀνώτερο σταθερό δόμο τοῦ Τοίχου Α, καί λίθινο πῶμα μικροῦ ἀγγείου, πού πρέπει νά σχετίζεται μέ τό τμῆμα ἀπό τή βάση καί τά τοιχώματα τῆς πυξίδας, πού βρέθηκε σέ βάθος 0.84 - 1.00 μ. ἀπό τήν ἀνώτερη ἐπιφάνεια τοῦ Τοίχου Α, τμῆμα μιᾶς σφαιρικῆς ἀγνύθας, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.11 - 1.17 μ., τρίτωνας μέ ἱριδίζον κέλυφος, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.11 - 1.17, μικρό ὕστρεο τύπου *murex*, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.17 - 1.33 μ., μικρό φυλλίδιο χρυσοῦ, πού βρέθηκε μέσα σέ κωνικό κύπελλο (πίν. 251β) καί λεπίδα ὀψιανοῦ πού βρέθηκε σέ βάθος 1.17 - 1.33 μ.

Τά κεραμικά εὐρήματα ἦταν καί πάλι πολλαπλά: 298 ἄωτα κωνικά κύπελλα, πού βρέθηκαν σέ βάθος 1.11 - 1.33 μ., 3 σφαιρικά πού βρέθηκαν σέ βάθος 1.11 - 1.17 μ., 2 ἡμισφαιρικά, πού βρέθηκαν σέ βάθος 1.17 - 1.33 μ., ἓνα ψηλό ἄωτο διακοσμημένο κωνικό κύπελλο μέ ἔξω νεῦον χεῖλος, ἓνα ἀνθοδοχεῖο, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.17 - 1.33 μ., 6 προχοειδή, πού βρέθηκαν σέ βάθος 1.11 - 1.33 μ., ἓνα καθόσχημο ἀγγεῖο, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.11 - 1.17 μ. καί 4 χύτρες, πού βρέθηκαν σέ βάθος 1.11 - 1.33 μ. Γενικότερα ἀνάμεσα στά ὕστρακα διακρίθηκαν πλῆθος πού προέρχονταν ἀπό ἄωτα κωνικά κύπελλα, δίσκους, προχοειδή, γεφυρόστομα ἀγγεῖα, πίθους κ.ἄ. μέ κύρια διακοσμητικά θέματα τίς λεπτές ταινίες, τίς κηλίδες, τίς κυματοειδεῖς γραμμές, τή σπείρα, τά καλαμοειδή κλπ.

Τέλος κατὰ τήν ἀφαίρεση αὐτοῦ τοῦ στρώματος ἔντονη ἦταν, ὅπως ἀναφέρθηκε, ἡ εὕρεση τῶν κονιαμάτων, πού προφανῶς ἀποτελοῦν σαφεῖς ἀποδείξεις γιά τήν ἐπιμελημένη τοιχογράφηση τοῦ χώρου. Συγκεκριμένα συλλέχθηκαν πολλά κομμάτια λευκά, κόκκινα, γαλάζια καί λίγα πορτοκαλόχρωμα. Τά κόκκινα καί τά λευκά βρέθηκαν κυρίως στή βορειοανατολική γωνία καί τά γαλάζια κυρίως στό βορειοδυτικό τμῆμα. Διακρίθηκαν ἀκόμη ἓνα σχετικά μεγάλο ἀνάγλυφο κομμάτι γαλάζιου χρώματος, δύο κατεργασμένα στίς τέσσερις πλευρές τους, ἴσως ἀπό διάχωρα δαπέδων, καί ἓνα μέ ἀποτύπωμα ξύλου.

Δ ε ὕ τ ε ρ ο σ τ ρ ῶ μ α

Τό δεύτερο κατὰ σειρά στρῶμα πού ἀνασκάφηκε φέτος στόν Χῶρο 19 ἦταν τό στρῶμα τῆς πεσμένης ἴσως ὀροφῆς ἀπό τσαϊλάκι — κατὰ τήν τοπική ὀρο-

λογία —, ύλικό μέ κύρια σύσταση κομμάτια λεπίδας καί χοντρά βότσαλα καί μέ συνδετικά στοιχεῖα ἀσβέστη, ἴσως κουσκουρόχρωμα καθώς καί χοντρά κομμάτια ἀπό ἀγγεῖα. Τό στρώμα αὐτό ἐμφανίστηκε κάτω ἀπό τό στρώμα μέ τά πεσμένα ἀγγεῖα, ἀπό βάθος 1.33 - 1.68 μ. ἀπό τόν ἀνώτερο σταθερό δόμο τοῦ Τοῖχου Α καί σέ βάθος 2.64 - 2.99 μ. ἀπό τή φετινή ἐπιφάνεια τοῦ βόρειου σκάμματος καί 0.87 - 1.22 μ. ἀπό τό κατώφλι τῶν ἀμφικοιλιων βωμῶν. Τό πρῶτο στοιχεῖο πού θεωρήθηκε ὅτι ὑποδήλωνε τήν ὑπαρξή ὀροφῆς, ἦταν ἓνα πεσμένο κομμάτι χαλικάσβεστου διαστ. $0.05 \times 0.03 \times 0.07$ μ. πού βρέθηκε νοτιοανατολικά κοντά στόν Τοῖχο Α, στόν ὑποκάναβο $\Delta/8 - 4/7$ καί ἀπό βάθος 1.33 - 1.43 μ., ἀπό τόν ἀνώτερο σταθερό δόμο τοῦ τοῖχου.

Χαμηλότερα, ἀπό βάθος 1.43 - 1.53 μ. ἀπό τόν ἀνώτερο σταθερό δόμο τοῦ Τοῖχου Α, ἐντοπίστηκαν δύο νησίδες ἀπό χαλικάσβεστο, ὑλικό πού χρησιμοποιεῖται ἀκόμη καί σήμερα στήν Κρήτη γιά ὀροφές, στόν χῶρο τῆς βορειοανατολικῆς γωνίας μέ κατεύθυνση ἀπό Βορρά πρὸς Νότο καί στούς ὑποκάναβους $\Delta/8 - 4/1$, $\Delta/8 - 4/2$, $\Delta/8 - 4/3$. Στό ἴδιο βάθος οἱ νησίδες δέν συνεχίζονταν πρὸς Νότο. Ἐμφανίζονταν ὅμως καί πάλι βαθύτερα, σέ βάθος 1.20 - 1.35 μ. ἀπό τό ἴδιο σημεῖο, καί καταλάμβαναν λωρίδα πλάτους 1.00 - 1.50 μ. παράλληλα μέ τόν Τοῖχο Α, φτάνοντας ἔτσι μέχρι περίπου τή νοτιοανατολική γωνία τοῦ χώρου καί στούς ὑποκάναβους $\Delta/7 - 4/5$, $\Delta/8 - 4/5$, $\Delta/7 - 4/6$, $\Delta/8 - 4/6$, $\Delta/8 - 4/7$. Μέ τή συνέχεια τῆς ἐμφάνισης τοῦ στρώματος ἀπό τσαῖλακι καί νοτιότερα σέ βαθύτερα ἐπίπεδα, διαπιστώθηκε ἀσφαλέστερα ὅτι ἀποτελοῦσε, ὅπως ἀναφέρθηκε, μία καταστραμμένη ὀροφή, πού λόγω τῆς ἔντονης καταστροφῆς, διεσπάρη κατά τήν πτώση σέ διάφορα ἐπίπεδα. Κατά μῆκος τοῦ Τοῖχου Α τό παχύ στρώμα ἀπό τσαῖλακι δέν σωζόταν μόνο σ' ἓνα σημεῖο, στόν χῶρο τῆς νοτιῆς προέκτασης τοῦ ἀγωγοῦ τοῦ Χώρου 15 καί στούς ὑποκάναβους $\Delta/8 - 4/4$, ὅπου ἀπό βάθος 1.33 - 1.53 μ. τό χῶμα ἦταν ἰδιαίτερα λασπωμένο, γεγονός πού μπορεῖ νά σχετίζεται μέ τήν κατάσταση τοῦ ἀγωγοῦ σέ μιά μεταγενέστερη φάση, κατά τήν ὁποία τά νερά του ἴσως κυλοῦσαν μέσα στόν χῶρο. Σημειώνεται ὅτι τό λασπωμένο χῶμα, ἐκτός ἀπό τό τμήμα τῆς νοτιῆς πρὸς τά δυτικά προέκτασης τοῦ ἀγωγοῦ ἐμφανίστηκε καί πρὸς τά νότια, στούς ὑποκάναβους $\Delta/6 - 4/5$, $\Delta/6 - 4/6$. Τό στρώμα ἀπό τσαῖλακι δέν σώθηκε ἐξᾴλλου πουθενά ἄλλου στόν Χῶρο 19, ἐκτός ἀπό τή λωρίδα παράλληλα μέ τόν Τοῖχο Α, ὅπως ἀναφέρθηκε πιό πάνω, γεγονός πού ὀφείλεται στή μεγάλη ἔκταση καί ἔνταση τῆς καταστροφῆς.

Στό ὑπόλοιπο τμήμα τοῦ Χώρου 19, κατά τήν ἀφαίρεση αὐτοῦ τοῦ στρώματος ἀπό πεσμένο τσαῖλακι παρατηρήθηκαν τά ἑξῆς: Στό κεντρικό τμήμα τοῦ χώρου ἀπό Βορρά πρὸς Νότο τό χῶμα ἦταν στά βόρεια ἀνοιχτό καστανό, σχεδόν μαλακό, στό κέντρο ἄσπρο καί σκληρό ἀπό τή φωτιά καί τήν ἀσβεστοποίηση τῶν λίθων, καί στά νότια καί πάλι ἀνοιχτό καστανό. Γενικά τό σκληρό

χῶμα, ὅπου ὑπῆρχε, ἐκτεινόταν ἀπὸ τῆ δυτικῆ παρυφῇ τοῦ Τοῖχου Α μέχρι ἀπόσταση 2.50 - 3.00 μ. δυτικά. Τέλος σ' ὅλο τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ χώρου ἀπὸ Βορρά πρὸς Νότο τὸ χῶμα ἦταν ὅπως καὶ ψηλότερα ἀσβεστοποιημένο ἀπὸ τὴν ἰσχυρὴ φωτιά, ἐνῶ οἱ πέτρες ἀπολεπισμένες σχεδὸν καὶ πεσμένες, ἔτσι ὥστε νά δημιουργοῦν χάσματα ἀνά διαστήματα. Ὅσον ἀφορᾷ τὰ οἰκοδομικά λείψανα σημειώνεται ὅτι σέ ἀπόσταση 0.60 μ. ἀπὸ τὸν Τοῖχο Ι, στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ χώρου, βρέθηκε ὄλμος πόρτας.

Τὰ ἔχνη τῆς φωτιᾶς πού ἐντοπίστηκαν κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ δευτέρου στρώματος ἦταν συγκεντρωμένα κυρίως στοὺς ὑποκάναβους $\Delta/5 - 4/1$, $\Delta/6 - 4/1$, $\Delta/7 - 4/1$, $\Delta/6 - 4/2$, $\Delta/6 - 4/3$, $\Delta/6 - 4/4$, $\Delta/5 - 4/7$, $\Delta/8 - 4/3$, $\Delta/8 - 4/5$, στὸ κέντρο τοῦ βόρειου τμήματος, κοντὰ στὸν Τοῖχο Α καὶ κοντὰ στὸν Τοῖχο Ι, ὅπου καὶ συλλέχθηκαν ἀρκετὰ κομμάτια κάρβουνου. Πιὸ ἔντονα ὅμως ἦταν, ὅπως καὶ στὸ προηγούμενο στρώμα, τὰ ἔχνη τῆς πυρκαγιᾶς τῶν λίθων, πού εἶχαν οἱ περισσότεροι ἀσβεστοποιηθεῖ. Ἡ ἀσβεστοποίηση αὐτὴ ἔδινε ἄλλοτε τὴν εἰκόνα τῆς κονιορτοποίησης καὶ ἄλλοτε τοῦ πολὺ σκληροῦ χρώματος. Τέλος σημειώνεται ὅτι τὸ σκληρὸ αὐτὸ χῶμα σέ κάποια σημεῖα ἴσως νά προέρχεται ἀπὸ τὴ διάλυση κάποιας κατασκευῆς, ὅπως τὰ ράφια, πράγμα πού μπορεῖ νά συνδυαστεῖ καὶ μέ τὴ σχετικὴ ἀπουσία τοῦ ξύλου.

Βασικὸ χαρακτηριστικὸ καὶ πάλι τοῦ στρώματος ἀπὸ πεσμένο τσαιλάκι ἦταν ἡ ἔντονη διασπορά τῶν κομματιῶν κονιάματος, πού προέρχονταν καὶ ἀπὸ τὴν ἐπίστρωση τῶν τοίχων καὶ ἀπὸ τὴν τοιχογράφησή τους. Ἀπὸ τὰ κομμάτια πού συλλέχθηκαν σ' αὐτὸ τὸ στρώμα τὰ περισσότερα εἶχαν χρώματα, ἄλλα διακόσμηση καὶ τέλος μερικά ἦταν ἀνάγλυφα. Εἰδικότερα: 1) Τὰ κομμάτια μέ χρῶμα ἦταν τὰ περισσότερα, ἐνῶ τὰ χρώματα πού ἐμφανίστηκαν μέ μεγαλύτερη συχνότητα ἦταν τὸ λευκὸ, τὸ κόκκινο, τὸ γαλάζιο, τὸ ἀνοιχτὸ πορτοκαλί, καὶ σπανιότερα τὸ κιτρινωπὸ καὶ τὸ μαῦρο. Εἶναι κυρίως μικροῦ πάχους, διακρίνονται γιὰ τὴν ποιότητα τοῦ ὕλικου τους καὶ προέρχονται, ὅπως εἶναι ἐπόμενο, ἀπὸ τὴν τελευταία ἐπίστρωση. 2) Τὰ κομμάτια πού σώζουν διακόσμηση ἀποτελοῦσαν τὸ ἓνα πέμπτο περίπου τῶν ὧν συλλέχθηκαν στὸ χῶρο (πίν. 250γ, 251α). Χαρακτηριστικὰ ἀναφέρονται: ἓνα μέ κόκκινη ταινία, ἄλλο μέ ταινία πορτοκαλόχρωμη σέ γαλάζιο καὶ τρίτο μέ ταινία μαῦρη σέ γαλάζιο. Ἰδιαιτέρα σημειώνεται ἡ εὕρεση σέ βάθος 1.43 - 1.53 μ. κομματιοῦ μέ ἔξι γαλαζοπράσινες κηλίδες καὶ μία μαῦρη πού ἔχει διαστάσεις $0.04 \times 0.04 \times 0.01$ μ., πού βρέθηκε στὸν ὑποκάναβο $\Delta/5 - 4/6$. Σημαντικὸ ἐπίσης εἶναι κονίαμα μέ παράσταση, πού δέν εἶναι δυνατὸ νά ἐρμηνευθεῖ πρὶν τὸν καθαρισμὸ καὶ ἄλλο πού σώζει ἔχνη ἴσως ἀπὸ τὸ φτέρωμα πουλιοῦ. Ἴχνη διακόσμησης ἐντοπίστηκαν καὶ σ' ἓνα γαλαζοπράσινο κομμάτι, ὅπου σωζόταν μαῦρη ταινία. 3) Τέλος ἀπὸ τὰ ἀνάγλυφα κομμάτια (πίν. 250α) πού βρέθηκαν κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος, τρία, πού σώζονται σχετικὰ καλὰ, ἀποδεικνύουν σαφέστερα τὴν πλούσια κι ἐπιμελημένη διακόσμηση τοῦ χώρου. Πιὸ συγκεκριμένα

τά κομμάτια αὐτά εἶναι τὰ ἐξῆς: Δύο λευκά κομμάτια, πού ἔχουν σχῆμα ἀχιβάδας, μεγ. μήκους 0.09 μ., μέ ἐπίπεδη βάση, πού ἔχουν γίνεи ἀπό τήν ἴδια μήτρα. Τά δύο κονιάματα, βρέθηκαν στό κέντρο τοῦ χώρου τό ἓνα καί ἐλάχιστα νοτιότερα τό ἄλλο, στούς ὑποκανάβους Δ/7 - 4/4, Δ/6 - 4/2. Χαρακτηριστική εἶναι ἡ εὕρεση τῶν δύο αὐτῶν πλαστικῶν ἀχιβάδων σέ χώρους, ὅπου ὑπῆρχαν ἀρκετά κομμάτια γαλάζιου κονιάματος, πράγμα πού μπορεῖ νά ὑποδηλώνει κάποια παράσταση θαλάσσιου τοπίου. Καί τά δύο ἦταν πεσμένα μέ τήν ὕψη πρὸς τά πάνω, γεγονός πού ἂν συνδυαστεῖ μέ τίς πεσμένες πέτρες, πού βρέθηκαν κυρίως στό δυτικό καί βορειοδυτικό τμήμα τοῦ χώρου, ἴσως νά σημαίνει τήν ὑπαρξή κάποιου διαχωριστικοῦ τοίχου, πού ἔπεσε ἀπό ἐπάνω ὄροφ. Ἐνα ἄλλο ἀνάγλυφο κομμάτι τέλος, πού βρέθηκε κατὰ τήν ἀφαίρεση αὐτοῦ τοῦ στρώματος, ἦταν ἓνα καρδιόσχημο κονίαμα, ἐλαφρά ἀνοιχτοῦ γαλάζιου χρώματος. Πρόκειται γιά ἓνα καρδιόσχημο φύλλο κισσοῦ, ἢ γιά ἓνα ἀνεξάρτητο διακοσμητικό στοιχεῖο, πού ἔχει διαστάσεις: πλάτος 0.09 μ., μήκος 0.06 μ. καί μέγ. πάχος 0.015 μ.

Τά εὐρήματα κατὰ τήν ἀνασκαφή τοῦ δευτέρου στρώματος στόν Χῶρο 19 ἦταν: δύο κομμάτια πράσινου κατεργασμένου στεατίτη, πού τό ἓνα προέρχεται ἴσως ἀπό πῶμα, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.33 - 1.43 μ., ἀπό τόν ἀνώτερο σταθερό δόμο τοῦ Τοίχου Α καί 4 κομμάτια ἀκατέργαστου, ἀπό τὰ ὁποῖα τό ἓνα βρέθηκε σέ βάθος 1.33 - 1.43 μ. καί τὰ ἄλλα σέ βάθος 1.53 - 1.68 μ., τέσσερα ἐνθέματα, ἀπό τὰ ὁποῖα ἓνα φακοειδές, μαρμάρينو, διαστ. 0.01 × 0.013 μ., ἄλλο δακτυλίοσχημο ἀπό μαῦρο στεατίτη, διαστ. 0.02 × 0.013 μ., πού βρέθηκαν σέ βάθος 1.33 - 1.43 μ., τρίτο λίθινο ἀντικείμενο, πιθανῶς ἐνθεμα τριγωνικό, διαστ. 0.006 × 0.015 καί ἄλλο δακτυλίοσχημο πλαίσιο ἐνθέματος ἀπό στεατίτη, διαστ. 0.025 μ. × 0.015 μ., πού βρέθηκε σέ βάθος 1.53 - 1.68 μ., βάση λίθινου ἀγγείου ἀπό μαῦρο στεατίτη, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.43 - 1.53 μ., τμήμα χεῖλους ἄλλου λίθινου ἀγγείου, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.53 - 1.68 μ., 4 τριπτῆρες, ἀπό τοὺς ὁποίους τρεῖς ἐλλειπτικῆς τομῆς, πού βρέθηκαν σέ βάθος 1.33 - 1.43 μ., ἓνας σέ σχῆμα τραπεζίου καί ἓνας κυκλικῆς τομῆς, πού βρέθηκαν σέ βάθος 1.43 - 1.53 μ., μικρό κολουροειδές ἀκόνι μέ ὀπή γιά ἀνάρτηση, πού βρέθηκε σέ βάθος 1.43 - 1.53 μ., μιά ἀκανθωτή βελόνη ἀπό σταλακτιτικό ὕλικό πού βρέθηκε σέ βάθος 1.43 - 1.53 μ. καί τμήμα βάσης λίθινου λύχνου, σῶζ. ὕψους 0.11 μ., πού βρέθηκε στό κέντρο σχεδόν τοῦ χώρου καί στόν ὑποκανάβο Δ/6 - 4/4 καί σῶζει τό κάτω μέρος τῆς βάσης καί τοιχώματα μέ δύο αὐλακές. Ὁ λύχνος εἶναι κατασκευασμένος ἀπό κοκκινόμαυρο μάρμαρο. Σημειώνεται ὅτι τμήματα ἀπό στέλεχος παρόμοιου λύχνου εἶχαν βρεθεῖ σέ παλιότερη ἀνασκαφική περίοδο¹. Ἐκτός ἀπό τὰ λίθινα ἀντικείμενα στόν Χῶρο βρέθηκαν ἐπίσης δύο πυρῆνες ὀψιανοῦ, σέ βάθος 1.33 - 1.43 μ., δύο λεπίδες

1. ΓΙΑΝΝΗ καί ΕΦΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΠΑΕ 1979, 337 - 8.

καὶ ἀπολέπισμα πυρήνα, σέ βάθος 1.43 - 1.68 μ., τρία κομμάτια ὑαλόμαζας, σέ βάθος 1.33 - 1.43 μ., τμηματικά σωζόμενο, ἴσως ἀνδρικό πῆλινο εἰδώλιο, πού θεωρήθηκε ἰδιαίτερα σημαντικό, ἐπειδὴ ὁ τύπος του εἶναι πολὺ συνηθισμένος κυρίως στὰ χάλκινα εἰδώλια, σέ βάθος 1.33 - 1.43 μ., σφαιρική ψήφος ἀπὸ λευκή φαγεντιανή, διαμ. 0.005, σέ βάθος 1.43 - 1.53 μ., δύο πῆλινα ἀντικείμενα, τὸ ἓνα κυλινδρικοῦ καὶ τὸ ἄλλο ἐλλειπτικοῦ σχήματος, τμήμα σφαιρικής ἀγνύθας, χάλκινο ἔλασμα, σέ βάθος 1.43 - 1.53 μ., μία ὀστέινη ἢ ἐλεφάντινη βελόνη, μήκους 0.04 μ., ἓνα μικρὸ κέρατο ζώου, ἴσως βοδιοῦ, πού βρέθηκε μέσα σέ κωνικὸ κύπελλο, ἓνα δισκοειδές ὀστό, διαμ. 0.02 μ., κατεργασμένο στὴν περιφέρεια, πού ἴσως εἶναι ἔνθεμα, σέ βάθος 1.53 - 1.68 μ. καὶ τέλος τέσσερα ὅστρεα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τρία εἶναι μικροὶ τρίτωνες, πού βρέθηκαν μαζί μὲ βότσαλα.

Ἰδιαίτερα σημαντικὴ θεωρήθηκε ἡ ἀνεύρεση τριποδικοῦ βωμοῦ ἀπὸ κονίαμα, πού κατὰ τὴν πτώση του διπλώθηκε σέ δύο τμήματα. Στὸ κατώτερο τμήμα ἀπὸ τὰ δύο ξεκινοῦσε τὸ πόδι πού εἶχε κόκκινο χρῶμα, ὅπως καὶ ὁλόκληρη ἡ βάση τοῦ βωμοῦ. Ἡ γραπτὴ αὐτὴ τράπεζα προσφορῶν, διακοσμημένη μὲ κόκκινη, γαλάζια καὶ ἄσπρη ταινία, ἀποκαλύφθηκε ἀπὸ βάθος 1.33 - 1.68 μ. περίπου, ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο τοῦ Τοίχου Α.

Πολυπληθὴς ἦταν καὶ πάλι ἡ κεραμικὴ τοῦ χώρου. Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος ἀπὸ τὸ πεσμένο τσαῖλακι βρέθηκαν συνολικά 690 ἄνωτα κωνικά κύπελλα, τρία σφαιρικά, ἓνα τροπιδωτὸ, δύο ἀνθοδοχεῖα, τρεῖς χύτρες, δύο προχειοειδή, δύο προχοῦδια, δύο καθόσχημα, δύο ἀμφορεῖς, ἀπὸ τοὺς ὁποίους ὁ ἓνας μὲ λεπτὰ τοιχώματα, δύο φρουτοδόχες, δύο μικροσκοπικά κωνικά κύπελλα, ἓνα σφαιρικό ἀγγεῖο μὲ ἕξω νεῦον χεῖλος καὶ ἵχνη διακόσμησης ripple ἐξωτερικά καὶ πλῆθος ὀστράκων πού προέρχονται ἀπὸ παρόμοιου τύπου ἀγγεῖα, καθὼς καὶ ἀπὸ δίσκους, κλειστά καὶ ἀνοιχτά ἀγγεῖα, ἐλάχιστα ἀπὸ πίθους κ.ἄ. Σημειώνεται ὅτι τὰ ὅστρεα καὶ τὰ ἀκέραια ἀγγεῖα, πού βρέθηκαν κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ δευτέρου στρώματος, χρονολογοῦν ὁλόκληρο τὸ στρώμα κάτω ἀπὸ τὸ πεσμένο τσαῖλακι, στὰ πρωιμότατα χρόνια τῆς νεοανακτορικής ἐποχῆς, ἐφ' ὅσον ὑπῆρχαν ἐνδείξεις ἀκόμα καὶ τῶν ὕστερων MM IIIβ χρόνων.

Σχετικὰ μὲ τὰ εὐρήματα τοῦ Χώρου 19 παρατηρήθηκαν τὰ ἑξῆς: 1) Σέ σχετικὰ μεγάλη πυκνότητα βρέθηκαν τὰ λίθινα ἀντικείμενα, τριπτῆρες, κομμάτια στεατίτη, τμήματα λίθινων ἀγγείων, λίθινα ἐνθέματα κλπ. 2) Τὰ ἐνθέματα πού βρέθηκαν κατὰ τὴν ἀφαίρεση αὐτοῦ τοῦ στρώματος κυρίως, πρέπει νὰ προέρχονται ἀπὸ τὴ διακόσμηση κάποιου ἐπιμελημένου ἀντικειμένου, ἐνῶ συγχρόνως σχετίζονται μὲ τὰ ἐνθέματα ἀπὸ ὀψιανό, ὀρεῖα κρύσταλλο, ἐλεφαντόδοντο, στεατίτη κλπ., πού βρέθηκαν σέ προηγούμενες ἀνασκαφικὲς περιόδους. Τὰ ἐνθέματα κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ δευτέρου γιὰ τὴ φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο στρώματος βρέθηκαν τὰ τρία ἀπὸ τὰ τέσσερα στὸ κέντρο τοῦ χώρου καὶ στοὺς ὑποκανάβους $\Delta/5 - 4/4$, $\Delta/6 - 4/4$, $\Delta/7 - 4/4$ καὶ τὸ τέταρτο στὴ

νοτιοανατολική γωνία του στὸν ὑποκάναβο Δ/7 - 4/7, σέ βάθος 1.33 - 1.68 μ. ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο τοῦ Τοίχου Α. 3) Τὸ πλῆθος τῶν πεσμένων ἀγγείων καὶ τῶν δοτράκων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα πολλὰ ἀνήκουν σέ κωνικά κύπελλα, πεσμένα σέ σωροὺς πρὸς ὅλες τίς κατευθύνσεις, θά μπορούσε νά σημαίνει ὅτι ὁ χώρος εἶχε χρησιμοποιηθεῖ σάν ἀποθήκη. Ἡ πιθανότητα ὅμως αὐτὴ αἰρεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὑπῆρχε πλούσια τοιχογράφηση, πράγμα πού δέν θά ἐπέτρεπε τὴ θεώρηση τοῦ χώρου σάν ἀποθήκης, ἀλλὰ σάν χώρου, ὅπου θά γινόταν ὕψως καὶ χρῆση τῶν ἀγγείων αὐτῶν, ὑπόθεση πού ἐνισχύεται καὶ ἀπὸ τὴν εὕρεση τοῦ τριποδικοῦ βωμοῦ.

Τέλος ἀναφέρεται ὅτι μέ τὴ φετινὴ ἀνασκαφικὴ περίοδο φάνηκαν ἐπίσης δύο καινούργιες πέτρες τοῦ Τοίχου Α καὶ μία τοῦ Τοίχου Ι, ἐνῶ καθαρίστηκαν οἱ κατώτεροι δόμοι καὶ τῶν δύο τοίχων. Τοῖχος Α: Ἡ πρώτη νέα πέτρα βρίσκεται σέ ἀπόσταση 1.20 μ. βόρεια τοῦ Ι καὶ σέ βάθος 1.74 μ. ἀπὸ τὸν ἀνώτερο σταθερὸ δόμο τοῦ Τοίχου Α, ἐξέχει 0.25 μ. ἀπὸ τὴν πρόσοψη τοῦ Τοίχου καὶ ἔχει μῆκος 0.92 μ. Ἡ δευτέρη ἀπέχει 4.33 μ. βόρεια ἀπὸ τὸν Τοῖχο Ι καὶ ἔχει μῆκος 0.75 μ. Σέ ἀπόσταση 0.55 μ. ἀπὸ τὸ βόρειο ἄκρο τῆς σχηματίζει ἐλαφρά γωνία καὶ συνεχίζει ἡ ἴδια πρὸς Νότο. Τοῖχος Ι: Ἀπὸ τὸν τοῖχο αὐτὸ φάνηκε ἓνας ἀπ' τοὺς κατώτερους δόμους του, πού βρίσκεται σέ βάθος 0.78 μ. ἀπὸ τὴν ἀνώτερη ἐπιφάνειά του καὶ ἐξέχει 0.08 μ. ἀπὸ τὴν πρόσοψή του. Ἀπέχει 2.10 μ. ἀπὸ τὸν Τοῖχο Α καὶ ἔχει μῆκος 0.55 μ. καὶ ὕψος 0.20 μ.

Ἡ φετινὴ λοιπὸν ἀνασκαφὴ τοῦ ἀνακτορικοῦ κτηρίου στὴν Τουρκογειτονιά κατέδειξε ἀκόμη περισσότερο τὴ σημασία του, ὅχι μόνον μέ τὰ κινητὰ εὐρήματα, πού ἦλθαν στὸ φῶς, ἀλλὰ κυρίως μέ τὴν ἀποκάλυψη μοναδικῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων, ὅπως τῆς ἐξέδρας μέ τὸν τραπέζοειδῆ βωμό, πού εἶναι καὶ πάλι ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα γιὰ τὴν ἔρευνα τῆς μινωικῆς Κρήτης.

ΕΦΗ - ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

Ἡ κρητική σπηλιά, πού ἤδη τό 1591¹ καί ὀριστικά ἀκριβῶς πρίν ἑκατό χρόνια ταυτίστηκε μέ τό Ἰδαῖο Ἄντρο τῆς ἀρχαιότητος, τόν χῶρο πού συνδέθηκε μέ τοὺς μύθους τοὺς σχετικούς μέ τή γέννηση τοῦ Δία, βρίσκεται στό ἀνατολικό κεντρικό τμήμα τῶν ὄρεινῶν ὄγκων τοῦ Ψ'ηλορείτη, τῆς ἀρχαίας Ἰδης, στή δυτική πλαγιά τοῦ ὄροπεδίου τῆς Νίδας, σέ ὑψόμετρο 1500 μ. (πίν. 252). Ἡ πλούσια παράδοση πού τή συνοδεύει ἤδη ἀπό τήν πρώτη ἀρχαιότητα συνθέτει ἕναν ἀπό τοὺς πύο σημαντικούς μύθους καί δηλώνει τήν ἐξαιρετική σπουδαιότητα πού κατεῖχε ὁ λατρευτικός χῶρος τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου ὡς ἕνα παγκρήτιο ἀλλά ταυτόχρονα πανελλήνιο θρησκευτικό κέντρο.

Ὅπως ὅμως εἶναι εὐρύτατα γνωστό, ἡ πρώτη μεγάλη ἀνασκαφή τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου, μιά ἀπ' τίς πρῶτες κρητικές ἀνασκαφές, ἔθεσε καί πολλά προβλήματα, πού δέν λύθηκαν στά ἑκατό χρόνια πού πέρασαν². Κι ἀκόμη, παρά τή δεδομένη σημασία τοῦ χώρου, δέν ἀντιμετωπίστηκε σχεδόν καθόλου ἡ συνέχεια τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας, ἴσως γιά τίς δεδομένες δυσκολίες τῆς ἀνασκαφῆς, ἴσως ἀκόμη γιατί νομίσθηκε πῶς δέν ὑπῆρχε περιθώριο συμπληρωματικῆς ἐργασίας. Εἶναι λοιπόν φανερό ὅτι ἦταν ἀπαραίτητη ἡ διενέργεια μιᾶς νέας δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς, ἀπό τά ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας ἔπρεπε νά κριθεῖ ἡ συνέχεια τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας. Ἡ δοκιμαστική αὕτη ἀνασκαφή ἔγινε τό

* Μέ ἄδεια τῆς Ἑταιρείας δημοσιεύθηκαν τά ἐξῆς ἄρθρα γιά τή νέα ἀνασκαφή: Γ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, Ἡ νέα ἔρευνα στό Ἰδαῖο Ἄντρο (1982 - 1984), Ἀρχαιολογία 15, 1985, 14 - 22. J. A. SAKELLARAKIS, L'Antro Ideo. Cento Anni di Attività Archeologica, ἀνακοίνωση στήν Academia dei Lincei τῆς Ρώμης. Atti dei Convegni Lincei 74, Cento Anni di Attività Archeologica Italiana in Greta (Roma 1985) 19 - 48. Βλ. ἐπίσης τό ἀφιέρωμα στό περιοδικό New York Times Magazine, 19 Αὐγούστου 1984, 94 κέ.

1. L. BESCHI, στὸν τόμο Creta Antica, Cento Anni di Archeologia Italiana, 1884 - 1984, Roma 1984, 19.

2. Πρβ. π.χ. τίς ζωνρές συζητήσεις γιά τή χρονολογία τῶν χαλκῶν εὐρημάτων: E. KUNZE, Kretische Bronzereliefs (Stuttgart 1931) 236 - 246, F. MATZ, Gnomon 9, 1933, 457 - 68, ἰδιαίτερα 462 - 3, S. BENTON, BSA 39, 1938 - 9, 52 κέ., S. BENTON, BSA 40, 1939 - 40, 82, P. DEMARGNE, La Crète Dédalique (Paris 1947) 229 - 236, P. AMANDRY, BCH 68 - 9, 1944 - 5, 45 - 8, K. SCHEFOLD, Orient, Hellas und Rom (Bern 1949) 103, H. HENCKEN, AJA 54, 1950, 295 κέ., J. BOARDMAN, The Cretan Collection in Oxford (Oxford 1961) 83 - 4, 138 - 9.

1982 κι ἦταν τόσο ἐπιτυχής, πού ἀποφασίσθηκε ἀπό τήν Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία, πού εἶχε ἀπό τό 1956 ἀναλάβει τήν ἔρευνα τοῦ Ἰδαίου Ἀντροῦ, ἡ ἑναρξη νέας ἀνασκαφῆς ἀπό τό 1983, σέ κοινό πρόγραμμα μέ τό Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ. Ὑπῆρχε ἄλλωστε κι ἕνας εὐρύτερος στόχος. Κρίθηκε παράλληλα ἐπείγουσα ἡ ἀνασκαφή ἐνός χώρου στήν Κρήτη, ὅπου θά μπορούσε νά μελετηθεῖ κανεῖς ὄχι μόνο τήν προϊστορική ἐποχή, ἀλλά τήν ἀδιάσπαστη συνέχεια μέχρι τήν ὕστερη ἀρχαιότητα. Καί τό Ἰδαῖο Ἀντρο ἦταν μιὰ καλή ἐπιλογή γιά τή μελέτη τῆς ἀρχαιολογίας, τῆς ἱστορίας καί τῆς θρησκείας, ὅχι μόνο τῆς Κρήτης, ἀλλά καί τῆς κυρίως Ἑλλάδος, ἀφοῦ μάλιστα σέ κάποιες χρονικές περιόδους εἶχε καί μιάν εὐρύτερη ἀκόμη ἀκτινοβολία στήν ἀνατολική Μεσόγειο.

Τό Ἰδαῖο Ἀντρο εἶναι ἕνας μοναδικός τόπος ἀκόμη καί γιά τό γεγονός τῆς ἀναφορᾶς του σέ πλῆθος ἀρχαίων φιλολογικῶν πηγῶν, ἀντίθετα δυστυχῶς μέ πολλούς ἄλλους σημαντικούς τόπους τῆς Κρήτης. Οἱ φιλολογικές αὐτές πηγές ἔχουν συλλεγεῖ ἀπό διάφορους ἐρευνητές¹, ἔτσι πού δέν χρειάζεται νά ἐπαναληφθοῦν ἐδῶ, παρά μόνον ἴσως μερικές μέ μιάν αὐστηρή ἀξιολόγηση. Ἡ ἀρχαιότερη γραπτὴ πηγή εἶναι ὁ Πίνδαρος, πού ἀναφέρει τό *Ἰδαῖον τε σεμνὸν ἄντρον*². Σπουδαία εἶναι ἡ πληροφορία τοῦ Πλάτωνα γιά τόν δρόμο πού ἦγεν ἐκ Κνωσσοῦ εἰς τοῦ Διὸς ἄντρον καὶ ἱερόν³, καί τοῦ Θεοφράστου, γιά τήν αἴγειρο ἐν τῷ στομίῳ τοῦ ἄντρον τοῦ ἐν τῇ Ἰδῇ, ἐν ᾧ τὰ ἀναθήματα ἀνάκειται⁴. Ἰσως ὅμως ἡ πιὸ σημαντικὴ ἀρχαία πηγή εἶναι ὁ Εὐριπίδης, μέ τό χορικό τῶν Κρητῶν, πού ἔχει σωθεῖ ἀπό τήν χαμένη ὁμώνυμη τραγωδία του⁵.

ἀγνὸν δὲ βίον τείνων ἐξ οὗ
Διὸς Ἰδαίου μύστης γενόμην,
καὶ νυκτιπῶλον Ζαγρέως βροντάς
τοὺς ὠμοφάγους daίτας τελέσας
μητρὶ τ' ὀρεῖω δᾶδας ἀνασχὼν
καὶ κουρήτων
βάκχος ἐκλήθην ὀσιωθεὶς
πάλλενκα δ' ἔχων εἴματα φεύγου

1. L. BURCHNER, *Ida*, RE 9, 1914, 858 κέ. P. FAURE, *Fonctions des Cavernes Crétoises* (Paris 1964) 110 κέ., E. K. ΠΛΑΤΑΚΗΣ, *Τὸ Ἰδαῖον Ἀντρον* (Ἡράκλειο 1965) 24 κέ., H. VERBRUGGEN, *Sources Pertaining to the Cult of Zeus in Crete* (Louvain 1979).

2. Ὀλ. Ε', 45.

3. Νόμ. Α', 625 B.

4. Φυτ. Ἰστ. Γ, III, 4.

5. AUG. NAUCK, *Euripidis Perditarum Tragaediarum Fragmenta* (Lipsiae 1908) III, 125.

γένεσίν τε βροτῶν καὶ νεκροθήκης
οὐ χρομπτόμενος τήν τ' ἐμψύχων
βρῶσιν ἐδεστῶν πεφύλαγμαί

Εἶναι μεγάλη ἤδη ἡ βιβλιογραφία πού ἔχει ἀναπτυχθεῖ γιὰ τὰ θέματα πού ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἀρχαία φιλολογικὴ παράδοση γιὰ τὸ Ἰδαῖο Ἄντρο¹. Ἡ μυθολογικὴ παράδοση γιὰ τὴ γέννηση καὶ τὴν ἀνατροφή τοῦ Δία μὲ τὴν ἀναφορά τῶν Κουρητῶν, τῶν Μελισσῶν καὶ τῆς Ἀμάλθειας, ἡ ιδιότυπη μορφή τοῦ Κρηταγενοῦς Δία, ἡ σχέση τῆς ἐλληνικῆς μὲ τὴν προγενέστερη μινωικὴ παράδοση τοῦ θνήσκοντος νεαροῦ θεοῦ, ὁ τύπος τῆς λατρείας στό Ἰδαῖο Ἄντρο, ἡ σχέση του μὲ τόν Ἐπιμενίδη ἢ τόν Πυθαγόρα κλπ., ἦταν μερικά ἀπὸ τὰ θέματα πού ἀντιμετωπίσθηκαν συνήθως μέχρι τώρα ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ὅποια ἀρχαιολογικά εὐρήματα, κι ἀκόμη χωρίς νά συσχετισθοῦν μὲ τόν τόπο. Ἡ ἐπισήμανση νέων στοιχείων γιὰ τὴν παραπέρα συζήτηση αὐτῶν τῶν θεμάτων ἦταν ἓνας ἐπὶ πλέον λόγος τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας πού ἀναλήφθηκε.

Κρίθηκε σκόπιμο, πρὶν τὴν ἔκθεση τῆς κανονικῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἑταιρείας, πού ἄρχισε τὸ 1983, νά προταχθοῦν τὰ ἀποτελέσματα τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1982. Κι ἀκόμη ἐπειδὴ πρόκειται γιὰ μιὰ τόσο σημαντικὴ ἔρευνα, μὲ ἥδη μεγάλη ἱστορία, νά ἀναφεροῦν στὴν ἀρχὴ συνοπτικὰ θέματα σχετικὰ μὲ τὴ θέση, τὴν τοπογραφία καὶ τὴ σπηλαιολογία τοῦ Ἰδαίου Ἄντρο, μὲ τὴν ἱστορία τῶν μέχρι τώρα ἀνασκαφῶν καὶ τῆς ἐν γένει ἔρευνας, μὲ παράλληλη βιβλιογραφικὴ ἐνημέρωση. Φυσικὰ περιγράφονται ἀκόμη στὴν ἔκθεση κι οἱ διάφορες ἔρευνες πού ἔγιναν στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τοῦ Ἰδαίου Ἄντρο, μὲ τὴν ἐπισήμανση ἀρκετῶν ἀρχαίων θέσεων, ἰδιαίτερα μάλιστα τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς ἐνὸς ΥΜ Ι κτιρίου στὴ Ζώμινθο.

Θέση-Τοπογραφία-Σπηλαιολογία

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τὸ Ἰδαῖο Ἄντρο βρίσκεται στὴ δυτικὴ πλευρά τοῦ ὄροπεδίου τῆς Νίδας, σέ ὑψόμετρο 1498.9 μ., ἐκατὸ μέτρα περίπου ψηλότερα ἀπὸ τὸ μέσο ὑψόμετρο τοῦ ὄροπεδίου, 12 χλμ. μέσω τοῦ μονοπατιοῦ ἢ 960 μ. σέ εὐθεία γραμμὴ ἀπὸ τὴν ψηλότερη κορυφὴ τοῦ Ψηλορείτη, τόν Τίμιο Σταυρό, σέ ὑψόμετρο 2556 μ. (πίν. 253).

Τέσσερις εἶναι οἱ βασικοί, σημερινοὶ δρόμοι πρὸς τὸ Ἰδαῖο Ἄντρο. Ὁ

1. Βλ. τελευταῖα Η. VERBRUGGEN, *Le Zeus Crétois* (Paris 1981) 71 κέ. καὶ βιβλιογραφία σελ. 5 - 11. Πρέπει νά σημειωθεῖ ἡ ἀναφορά τοῦ ἀνθρωπωνυμικοῦ (?) *Idaosa* στὴν πινακίδα ΡΥ Απ 661.2 τῆς Πύλου καὶ στὴν πινακίδα ΚΝ Κ 875.4 τῆς Κνωσοῦ, ὁ συσχετισμός τοῦ ὁποίου μὲ τὸ Ἰδαῖο παρουσιάζει κάποιες δυσκολίες. Πρβ. Μ. GÉRARD - ROUSSEAU, *Les mentions religieuses* (Roma 1968) 107, 184.

πρῶτος ἀπό τή βόρεια κεντρική Κρήτη, ὁ δεύτερος ἀπό τή Μεσαρά, ὁ τρίτος ἀπό τόν Κρουσώνα κι ὁ τέταρτος ἀπό τήν Ἀξό. Ὁ πρῶτος βορειοανατολικός δρόμος περνᾷ ἀπό τό Γάξι, τήν Τύλισσο, τίς Γωνιές, τόν Σκλαβόκαμπο, τά Σείσαρχα, τό Καβούσι, τά Ἀνώγεια καί τή Ζώμινθο, ἀσφαλτοστρωμένος σήμερα μέχρι τή Ζώμινθο καί ἀμαξιτός μέχρι τό Ἰδαῖο Ἀντρο. Οἱ ἄλλοι δύο τρόποι πρόσβασης ἦταν μέχρι σήμερα μονοπάτια πού διανοίγονται ὅμως τώρα. Ὁ ἀνατολικός ἀπό τόν Κρουσώνα περνᾷ ἀπό τό Κρουσανιώτικο Λιβάδι καί καταλήγει στή Ζώμινθο. Ὁ νότιος δρόμος ἀπό τή Μεσαρά, ἀπό τά λεγόμενα χωριά τῆς Ρίζας τοῦ Ψηλορείτη, ὅπως ὁ Ζαρός καί τά Βορίζια, περνᾷ ἀπό τόν Πόρο τῆς Μηλιᾶς καί ἀποτελεῖ τήν πιό ὁμαλή ἀρχαία πρόσβαση πρὸς τό ὄροπέδιο τῆς Νίδας. Ἡ τέταρτη πρόσβαση στό Ἰδαῖο ἀπό βορειοανατολικά, ἀπό τήν Ἀξό, εἶναι αὐτή πού ἀκολουθοῦν μέχρι σήμερα καί οἱ ἐργάτες τῆς ἀνασκαφῆς ἀπ' αὐτά τά χωριά, Ἀξό καί Ζωνιανά, καί εἶναι δύσβατο μονοπάτι πάνω στό βουνό. Καί οἱ τέσσερις αὐτές σημερινές προσπάθειες πρέπει νά συμπίπτουν μέ ἀρχαίους δρόμους καί εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι δύο ἀπ' αὐτές καταλήγουν στή θέση Ζώμινθος, ὅπου ἡ δοκιμαστική ἀνασκαφική ἔρευνα τό 1983 ἀποκάλυψε μιὰ ΓΜ Ι ἐγκατάσταση, ὅπως θά δοῦμε πιό κάτω.

Τό κοντινότερο χωριό στό Ἰδαῖο Ἀντρο εἶναι τά Βορίζια. Ἡ ἀπόσταση πού χωρίζει τό Ἰδαῖο Ἀντρο ἀπό τά Ἀνώγεια εἶναι 21 χλμ. ἢ 12.75 χλμ. σέ εὐθεία γραμμή, ἐνῶ ἀπό τά Βορίζια 12 χλμ. ἢ 8.5 χλμ. σέ εὐθεία γραμμή. Παρά τήν ἀπόσταση ὁ δρόμος ἀπό τά Ἀνώγεια εἶναι ὁ πιό βατός σύγχρονος δρόμος, γι' αὐτό καί ἡ σύνδεση τοῦ Ἰδαίου Ἀντρού μέ τά Ἀνώγεια. Εἶναι γνωστή ἡ διαμάχη γιά τήν ἐκμετάλλευση τῆς Νίδας, σημαντικῆς γιά τή βοσκὴ τῶν προβάτων, ἀνάμεσα στοὺς κατοίκους τῶν Ἀνωγείων καί τῶν Βοριζίων. Ἡ τελευταία διαμάχη ἔγινε τό 1870, στήν ὁποία καί ἐπικράτησαν τελικά οἱ Ἀνωγειανοί, ἐξαιτίας περισσότερο τῆς ἐξυπνάδας τους, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἀνωγειανός στιχουργός¹, παρά τή μεγαλύτερη ἀπόσταση πού χωρίζει τά Ἀνώγεια ἀπό τό ὄροπέδιο τῆς Νίδας.

Τό Ἰδαῖο Ἀντρο δέν εἶναι βέβαια ἡ μόνη σπηλιά οὔτε καν σ' αὐτό το μῆμα τοῦ Ψηλορείτη. Πολύ κοντά βρίσκεται τό γνωστό σπήλαιο τῶν Ζωνιανῶν². Τό πιό σημαντικό ὅμως γειτονικό σπήλαιο μέ ἀρχαιολογικό ἐνδιαφέρον εἶναι τό σπήλαιο τῶν Καμαρῶν³, πού ἀπέχει ἀπό τό Ἰδαῖο Ἀντρο 5 περίπου χλμ. σέ εὐθεία γραμμή καί 12 χλμ. ἀπό τήν πρόσβαση τοῦ Πόρου τῆς Μηλιᾶς καί βρίσκεται ψηλότερα ἀπό τό Ἰδαῖο Ἀντρο, σέ ὑψόμετρο 1700 μ. Ἀλλες μικρές πάντως σπηλιές, πού βρίσκονται στήν περιοχή τῆς Νίδας, εἶναι ὁ Ἀτσιγγανόσπηλιος καί ὁ Βορινός Βουρλόκαμπος, γιά τίς ὁποῖες θά γίνει λόγος πιό κάτω.

1. ΣΗ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΕΕΦΣΠΑ 7, 1956 - 7, 245 - 8.

2. P. FAURE, ὁ.π.

3. R. M. DAWKINS - M. L. W. LAISTNER, BSA 19, 1912 - 3, 1 - 34.

Τό ὄροπέδιο τῆς Νίδας (πίν. 254), στίς παρυφές τοῦ 'Ιδαίου 'Αντρου, ἀποτελεῖται ἀπό ἕνα ὀρθογώνιο πλάτωμα καί ἕνα ἡμιορεινὸ τμήμα στό Νότο, πού χωρίζεται ἀπό τό ὕψωμα Μεσορράχη. Τό ὄροπέδιο τῆς Νίδας περιβάλλεται ἀπό τὰ βουνά Χαρκιάς, Δαμάκη, Κουρουπιτό, Τυμπανάτορας στά βόρεια καί Μαγερεψώνας στά ἀνατολικά. Τό μήκος τοῦ ὄροπεδίου εἶναι 2250 μ. καί τό πλάτος 1600 μ. τό μέγιστο καί 250 μ. τό ἐλάχιστο, συνολικά δηλαδή ἔχει ἔκταση 4000 τ.μ. περίπου.

Στήν περιοχή τοῦ 'Ιδαίου 'Αντρου ἐμφανίζονται οἱ πλακώδεις ἀσβεστόλιθοι, οἱ ἀσβεστόλιθοι τῆς ἐνότητας Τριπόλεως, ὁ μεταφλύσξης τῶν πλακωδῶν ἀσβεστολίθων καί τεταρτογενή ἰζήματα. Τό σπήλαιο τοῦ 'Ιδαίου ἔχει διανοιγεῖ μέσα στούς πλακώδεις ἀσβεστόλιθους τῆς 'Ιδας¹. 'Ολόκληρο τό ὄροπέδιο ἔχει γόνιμο ἔδαφος, πού παρουσιάζει ὕψη πελώριου, πράσινου τάπητα ἀπό τό φυτό νευρίδα².

Πολλές πηγές βρίσκονται διάσπαρτες σ' ὅλη τήν περιοχή τοῦ ὄροπεδίου τῆς Νίδας, βασιική αἰτία τῆς διαμάχης γιά τήν ἐκμετάλλευση τῆς περιοχῆς ἀπό τοὺς βοσκούς. Στήν περιοχή τῆς ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, ἀμέσως κάτω ἀπό τό 'Ιδαῖο 'Αντρο, ἀναβλύζει πηγὴ ἄφθονου νεροῦ, πού βέβαια ὀνομάζεται πηγὴ τοῦ Χριστοῦ³. Στήν ἴδια πλαγιά, σέ ἀπόσταση 300 μ. ἀπὸ αὐτὴ τήν πηγὴ, βρίσκεται ἄλλη πηγὴ πού ὀνομάζεται Περδικόνερο. Στό μέσο τῆς διαδρομῆς 'Ανώγεια-Νίδα βρίσκεται ἡ πηγὴ Ζώμινθος, τῆς ὁποίας τό νερό φθάνει σήμερα μέχρι τὰ 'Ανώγεια, τὰ ὁποῖα ὑδρεύονται καί ἀπὸ μιὰ γεώτρηση, κοντά καί βόρεια ἀπὸ τό 'Ιδαῖο 'Αντρο. 'Αλλή πηγὴ νεροῦ ὑπάρχει στὴ θέση Μυθιά-"Αἰγιος Μάμας.

Σ' ὁλόκληρη τήν ἔκταση τοῦ ὄροπεδίου τῆς Νίδας ὅπως καί στὸν ὑπόλοιπο Ψηλορείτη, εἶναι κατεσπαρμένα τὰ μιτάτα καί τὰ τυρόσπιτα, θολωτές κατασκευές, χτισμένες ἀπὸ τήν πέτρα τῆς περιοχῆς, στά πρότυπα τῶν θολωτῶν τάφων τῆς Πρωτομινωικῆς Κρήτης, ὅπως παρατήρησε πρῶτος ὁ Στ. Ξανθοῦδιδης⁴, κατάλληλα γιά τὴ διαμονὴ τῶν βοσκῶν καί τὴ φύλαξη τοῦ τυριοῦ. Τὰ μιτάτα πού βρίσκονται στό ὄροπέδιο τῆς Νίδας εἶναι: 1) τοῦ 'Αντώνη Κ. Κουνάλη

1. Βλ. Α. ΘΕΟΔΩΡΟΠΟΥΛΟΥ καί Α. ΠΑΠΑΠΕΤΡΟΥ - ZAMANH, Αἱ πόλεις τῆς Νίδας καί τοῦ Καθαροῦ, Δελτίον 'Ελλ. Γεωλ. 'Ετ. II, 2, 1972, 84 - 7, καί Ε. Μ. ΚΑΜΠΟΥΡΟΓΛΟΥ, Τὸ 'Ιδαῖο 'Αντρο, Γεωλογία- Τεκτονική - Καρστικοποίηση - 'Αποτύπωση, στὴν τεχνικὴ περιοδικὴ ἔκδοση, 'Αναστήλωση - Συντήρηση - Προστασία Μνημείων καί Συνόλων Α', 1984, 417 κέ.

2. Γιά τὴ γεωλογία, ὑδρολογία καί κλιματολογία τῆς περιοχῆς βλ. Ε.Κ. ΠΛΑΤΑΚΗ, ὁ.π. 11 κέ. Γιά τὴ νευρίδα βλ. Ε. Κ. ΠΛΑΤΑΚΗ, Κρητολογία 8, 1979, 95 - 6.

3. Τὴν πηγὴ τοῦ Χριστοῦ ὁ ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ (ΠΑΕ 1956, 225) καί ὁ Ε.Κ. ΠΛΑΤΑΚΗΣ (Τὸ 'Ιδαῖον 'Αντρον ('Ηράκλειο 1965) 12, σημ. 12) ταυτίζουν μέ τὴν «κρήνην Σχόρου καλουμένην» τοῦ Θεοφράστου (Φυτ. 'Ιστ. Γ, II, 4).

4. ST. XANTHUIDES, The Vaulted Tombs of Messara (Liverpool 1924) 136.

(ἢ τῶν Κουνάληδων) στὰ ἀνατολικά τοῦ σπηλαίου, 2) τοῦ Δημήτρη Γ. Κουτεντέ (ἢ τῶν Κουτεντέδων ἢ Κλαροτζάνηδων) πρὸς τὸν Πόρο τῆς Μηλιάς, 3) τοῦ Βασίλη Σταυρακάκη στὸ Ἀστριώτικο, 4) τοῦ Σάββα Συμπώκου (ἢ Ἀτζαῤᾷ) στὶς Κόκκινες Πλάκες, 5) τοῦ Ἀριστείδη Συμπώκου στὸ Βάλσαμο, 6) τοῦ Βασίλη Κουνάλη (ἢ Σταυροβασίλη) βορειοανατολικά τοῦ σπηλαίου, 7) τῶν Στυλιανοῦ καὶ Χαράλαμπου Σταυρακάκη (ἢ Μαρκεζίνη καὶ Λιάπη) στὴν Πετρόκουρτα.

Μικρὰ βουνά βρίσκονται σέ ἄλληπᾶλληλα ἐπίπεδα στὴν πλευρὰ τῆς Νίδας πού εἶναι τὸ Ἰδαῖο Ἄντρο, ἐκεῖ πού ὑψώνεται ἡ κεντρικὴ, ὄρεινὴ κορφή τοῦ Ψηλορείτη (πίν. 253). Στὸ κατώτερο τμῆμα, ἀμέσως μετὰ τὴν πεδιάδα, ἐκεῖ πού ἔχει κτιστεῖ τὸ περίπτερο τοῦ Ε.Ο.Τ. τὸ 1976, δίπλα καὶ νότια του, εἶναι τὰ ἔχνη ρωμαϊκῶν σπιτιῶν, πού ὅπως θὰ δοῦμε στὴν ἱστορία τῶν ἀνασκαφῶν, ἀποκάλυψε ὁ Σπ. Μαρινάτος. Λίγο ψηλότερα, καθὼς ἀνεβαίνει ὁ δρόμος, σέ ὑψόμετρο 1370 μ., εἶναι ἡ πηγὴ τοῦ Χριστοῦ καὶ ἓνα νεωτερικὸ σχετικὰ κτίσμα τοῦ 1934, πού κατασκευάσθηκε ἀπὸ τὴν οἰκογένεια τῶν Κουνάληδων καὶ χρησίμευσε ὡς τυροκομεῖο. Ψηλότερα, σέ ὑψόμετρο 1419 μ. βρίσκεται ἡ νεώτερη ἐπίσης ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, πού χτίστηκε κατὰ τοὺς γεροντότερους τὸ 1882 ἀπὸ τὸν Βασ. Μιχ. Σταυρακάκη. Εἶναι ἀξιοσημείωτο γιὰ τὴ συνέχεια τῆς λατρείας, ὅτι ἡ ἐκκλησία γιορτάζει τὴν Ἀνάληψη τοῦ Χριστοῦ, πού ὅπως εἶναι γνωστὸ εἶναι μιὰ γιορτὴ ἀποθέωσης. Στὴ γιορτὴ συμμετέχουν ὅλοι οἱ βοσκοὶ τῆς Νίδας κι εἶναι χαρακτηριστικὲς οἱ ἐπιτάφιος προσφορές πού γίνονται στοὺς τάφους τριῶν πατριωτῶν ἐκεῖ, τοῦ Ζαχ. Ἑμμ. Σπιθούρη καὶ Γεωργ. Ἰωάν. Σπιθούρη, πού σκοτώθηκαν τὸ 1866 καὶ τοῦ Μιχ. Βασ. Βρέντζου, πού σκοτώθηκε στὴν κατοχὴ, στὶς 3.9.1943. Λίγο ψηλότερα, σέ ὑψόμετρο 1498 μ., καθὼς ἀνεβαίνει ὁ δρόμος, ὑπάρχουν κι ἄλλοι πρόβουνοι, ἀπὸ τοὺς ὁποῖους χαρακτηριστικὸ δεξιὰ εἶναι τὸ ὕψωμα Περδικάρμι. Ὁ δρόμος σταματáει εὐτυχῶς σέ ὑψόμετρο 1497 μ., σ' ἓνα σημεῖο πού ἔχει γίνει πρὶν μερικὰ χρόνια μιὰ μικρὴ διαπλάτυνση. Κι ἀπὸ κεῖ ἓνα πλατὺ ἀνηφορικὸ μονοπάτι ὁδηγεῖ ἀμέσως στὸ Ἰδαῖο Ἄντρο καὶ πρῶτα στὴν πλατεῖα πού σχηματίζεται μπροστὰ του.

Μπροστὰ στὴν εἴσοδο τοῦ σπηλαίου ὑπάρχει πλάτωμα πού περιβάλλεται ἀμφιθεατρικὰ ἀπὸ τίς παρυφές τοῦ σπηλαίου μέ τὸ ἄνοιγμά του στὸ βάθος (πίν. 255). Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἡ ἐντύπωση τοῦ πρώτου ἀνασκαφέα τοῦ Ἰδαίου Ἄντρου, Federico Halbherr, πού στὴν ἀρχὴ τοῦ ἡμερολογίου τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1885¹ παραβάλλει τὴ σπηλιά μέ σκηνικὸ θεάτρου². Οἱ διαστάσεις τοῦ ἀμφιθεάτρου εἶναι 74 μ. μέγ. μῆκ. ἀπὸ δυτικὰ πρὸς ἀνατολικά καὶ μέγ. πλάτος 32 μ. ἀπὸ βόρεια πρὸς νότια. Ἀριστερὰ καὶ νοτιοανατολικά ἀπὸ

1. Σελ. 10.

2. («... Alla bocca del palcoscenico d'un teatro in grandi proporzioni»).

τῇ σπηλιά, σέ ἀπόσταση 14 μ. ἀπὸ τὴν εἴσοδο, βρίσκεται ὁ μεγάλος βωμός μέ προσανατολισμό ἀπὸ Ἀνατολή σέ Δύση, μήκ. 4.80-4.90 μ., πλάτ. 1.90-2.10 καὶ ὕψ. 0.77-0.90 μ., λαξευμένος σέ τεράστιο κομμάτι βράχου, πού προφανῶς εἶχε κατολισθήσει¹. Στῇ μέσῃ περίπου τοῦ πλατώματος βρίσκεται μαρμάρينو βάθρο, πού συγκροτήθηκε ἀπὸ κομμάτια διάσπαρτα, ἀνάμεσα στοὺς θάμνους, πού ἀποκόπηκαν ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα, πού βρέθηκε στὴν πλαγιά, ἀνατολικά τοῦ ὑψώματος μέ τὰ μεγάλα βάθρα. Τέλος στῇ βορειοανατολικῇ πλευρᾷ τοῦ πλατώματος καὶ στὴν παρυφῇ τοῦ ὑψώματος, σέ ἐπίκαιρῃ θέσῃ πού καλύπτει μέ τό βλέμμα ὁλόκληρο τό ὁροπέδιο τῆς Νίδας, βρίσκονται τέσσερις ὀγκόλιθοι μέ ἐμφανῆ ἔχνη κατεργασίας καὶ ἔχνη πελμάτων ἀγαλμάτων, βάσεις προφανῶς χάλκινων ἀγαλμάτων πού εἶχαν ἐπισημανθεῖ ἤδη ἀπὸ τὸν Στ. Ξανθοῦδιδῃ².

Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ὁλόκληρῃ ἡ περιοχὴ μπροστὰ ἀπὸ τό σπήλαιο μέχρι καὶ τῇ Νίδα ἔχει πλούσια, κυρίως θαμνώδη βλάστηση³. Χαρακτηριστικά εἶναι τὰ φυτὰ ἀλουτσά, μέ κίτρινα ἄνθη καὶ ὑπόξιγνους καρπούς, πού ἀποτελοῦν τροφὴ γιὰ τὰ ζῶα, καὶ κεντούκλα. Ἀφθονεῖ ἐπίσης ἡ ἄνωϊδα, ὁ σκῖνος καὶ κοντὰ στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ ὁ ἀσφένταμος καὶ ἡ τρικοκιά. Στὴν πλατεῖα μπροστὰ στῇ σπηλιά δεσπόζει μιά μεγάλη ἀγριαχλαδιά.

Ἡ εἴσοδος τοῦ σπηλαίου τοῦ Ἰδαίου Ἀντρου, πού εἶναι τεράστια, σέ ἐλαφρὰ ἀκανόνιστο σχῆμα, ἔχει πλάτος 25 μ. καὶ ὕψος 16 μ. Ὁ προσανατολισμός τοῦ σπηλαίου εἶναι ἀνατολικός ἔτσι πού ὁ φωτισμός του ἀπὸ τὸν ἥλιο γίνεται κατὰ μῆκος τοῦ ἀνατολικοῦ ἄξονα. Οἱ διαστάσεις τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς σπηλιάς εἶναι μέγ. μῆκ. 57.2, μέγ. πλάτ. 46.05 καὶ μέγ. ὕψ. 21 μ. Τό ἐσωτερικὸ τοῦ σπηλαίου διαιρεῖται σέ τρεῖς κύριους χώρους. Στῇ μεγάλη Κεντρικῇ Αἵθουσᾳ, ἀμέσως μετὰ τὴν εἴσοδο, μήκ. 36 μ., πλάτ. 26-34 μ. καὶ ὕψ. 9.50-17 μ. καὶ στοὺς δύο μυχούς στό βάθος, τὸν βόρειο δεξιὰ καὶ τὸν νότιο ἀριστερὰ τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας. Ὁ Βόρειος Μυχός ἔχει μῆκ. 26 μ., πλάτ. 6.50-14 μ. καὶ ὕψ. 4-9.50 μ. καὶ ὁ Νότιος Μυχός μῆκ. 14 μ., πλάτ. 12 μ. καὶ ὕψ. 6-0.40 μ. Στό κέντρο, ἀπέναντι σχεδὸν ἀπὸ τὴν εἴσοδο, σ' ἓνα ἐπικρεμάμενο σχεδὸν βράχο, ψηλὰ στὰ δυτικὰ τοιχώματα τοῦ σπηλαίου, βρίσκεται μικρὸ, τριμερές, σπηλαιῶδες ἄνοιγμα μέ τὴν εἴσοδό του σέ ὕψος 8.5 μ. ἀπὸ τό δάπεδο τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας στό σημεῖο ἐκεῖνο πρὶν τὴν ἀνασκαφὴ⁴.

Ἡ σπηλιά ἀπὸ τὴν εἴσοδο μέχρι σχεδὸν τό κατώτερο ἐπίπεδό της, δηλαδὴ σχεδὸν ὁλόκληρῃ ἡ Κεντρικὴ Αἵθουσα, παρουσιάζει ἔντονη κατηφορικὴ κλίση, πού δημιουργεῖ μιά ὑψομετρικὴ διαφορὰ περίπου 13 μ. Ὁλόκληρῃ ἡ κατηφο-

1. F. HALBHERR - P. ORSI, *Antichità del'Antro di Zeus Ideo* (Firenze 1888) (Mus. di Ant. Class. II) 3, 4. P. FAURE, ὁ.π. 100.

2. ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ, ΑΔ 4, 1918, 23.

3. Ε. Κ. ΠΛΑΤΑΚΗΣ, ὁ.π. 13-14. Α. Σ. ΖΑΧΑΡΗ, *Τὰ δάση τῆς Κρήτης ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερον* (Ἀθήνα 1977).

4. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ὁ.π. 224, P. FAURE, ὁ.π. 108-9.

ρική αὐτὴ ἔκταση καλύπτεται ἀπὸ ἀμέτρητο πλῆθος ἀσβεστολιθικῶν λίθων, κυρίως μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους ἀλλὰ καὶ μεγάλων βράχων, ποὺ προέρχονται προφανῶς εἴτε ἀπὸ κατολισθήσεις ἀπὸ τὸ ἐξωτερικὸ εἴτε ἀπὸ καταπτώσεις ἀπὸ τὴν ὀροφὴ. Στὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῆς πρόκειται γιὰ μιὰ φυσικὴ ἐπίχωση, ποὺ δὲν φαίνεται νὰ ἔχει διαταραχθεῖ ἀπὸ καμιά προηγούμενη ἐπέμβαση λόγῳ τοῦ εἴδους καὶ τοῦ ὅγκου τῆς.

Ὁλόκληρος ὁ Νότιος Μυχὸς καὶ μεγάλο τμῆμα τῆς Κεντρικῆς Αἴθουσας στὰ δυτικὰ καλύπτονταν ἀπὸ πέντε σωρούς χωμάτων προηγούμενων ἀνασκαφῶν, ὅπως θὰ δοῦμε πιὸ κάτω, μὲ κατεύθυνση ἀνατολικά πρὸς δυτικὰ (πίν. 256α). Ὁ πρῶτος σωρὸς ἀπὸ νότια ἄρχιζε ἀπὸ τὴν εἴσοδο τοῦ Νότιου Μυχοῦ καὶ κάλυπτε σχεδὸν ὅλη του τὴν ἔκταση. Τὸ χῶμα στὴν ἐπιφάνεια ἦταν σκοτεινὸ, μαλακὸ ἀπὸ τὴν ὑγρασία καὶ λίγο καμένο. Βόρεια τοῦ πρώτου σωροῦ βρισκόταν ὁ δεύτερος μὲ τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ καὶ μερικὲς, σκόρπιες πέτρες στὴ νότια παρυφῇ του. Ὁ τρίτος σωρὸς ἀπὸ νότια, ὁ πιὸ ἐπιμήκης ἀπ' ὅλους ἀκολουθεῖ τὴν κλίση τῆς Κεντρικῆς Αἴθουσας καὶ χωρίζεται σὲ δύο μέρη ἀπὸ μιὰ ξερολιθιά φτιαγμένη μάλλον κατὰ τὴν τελευταία ἀνασκαφὴ τοῦ Σπ. Μαρινάτου. Τὸ χῶμα καὶ σ' αὐτὸ τὸν σωρὸ ἔχει τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ. Ἀκολουθοῦν ὁ τέταρτος καὶ ὁ πέμπτος σωρὸς ἀπὸ νότια, ποὺ ἐκτείνονται μέχρι τὴν εἴσοδο τοῦ Βόρειου Μυχοῦ.

Σχετικὰ μὲ ὅλη τὴν ὑπόλοιπη σπηλιά ὁ Βόρειος Μυχὸς ἔχει ἐπίπεδη ἐπιφάνεια. Ὁλόκληρος καλύπτεται ἀπὸ πυκνὴ στρώση πεσμένων λίθων, περισσότερων στὸ δυτικὸ καὶ νότιο τμῆμα καὶ λιγότερων στὸ βορειότερο καὶ ἀνατολικό. Στὸ δυτικότερο πάντως σημεῖο τοῦ μυχοῦ, σὲ μιὰ γωνιά μὲ σωρούς χώματος ἢ ἐπίχωση ἔχει λευκὸ χρῶμα, προφανῶς ἀπὸ τὴ διάβρωση τοῦ ἐκεῖ τοιχώματος.

Ἀπὸ τὸ φυσικὸ φῶς φωτίζεται ἡ Κεντρικὴ Αἴθουσα καὶ μόνο μικρὸ μέρος τῆς ἀρχῆς τῶν μυχῶν, ὅπου κυριαρχεῖ τὸ σκοτάδι κυρίως στὸν μεγάλο Βόρειο Μυχό. Τὰ τοιχώματα τῆς σπηλιάς καλύπτονται σὲ πολλὰ σημεῖα ἀπὸ σταλακτιτικὸ ὑλικό. Ἰδιαίτερα ὁ κεντρικός, κρεμάμενος στὸ δυτικὸ τμῆμα βράχος, μερικὰ σημεῖα τοῦ ὁποῖου ἔχουν σπάσει καὶ διαθλοῦν τὸ φῶς. Μεγάλαια τμήματα τῶν τοιχωμάτων τῆς σπηλιάς καλύπτονται ἀπὸ βλάστηση. Ἐχει ἀναγνωρισθεῖ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ φυτοῦ κεράσιου τοῦ γναφαλώδους¹. Ἐπισημάνθηκαν ἀκόμη μέσα

1. Ε. Κ. ΠΑΑΤΑΚΗΣ, ὁ.π. 22. Ἀπὸ τὸν γεωπόνου τοῦ Δήμου Ἡρακλείου κ. Ζ. Κυπριωτάκη ἀναγνωρίσθηκαν στίς 8.9.85 τὰ ἑξῆς φυτὰ μέσα στὴ σπηλιά: 1. *Asplenium scolopendrium*. 2. *Asplenium trichomonas*. 3. *Anogrina leptophylla*, τῆς οἰκογένειας *Polypodiaceae*. 4. *Silene fruticosa*, τῆς οἰκογένειας *Caryophyllaceae*. 5. *Aubrietia deltoidea* τῆς οἰκογένειας *Cruciferae*. 6. *Crepis raulini*. 7. *Crepis cretica*. 8. *Crepis flassii*, τῆς οἰκογένειας *Compositae*. 9. *Umbilicus erectus*, τῆς οἰκογένειας *Crassulaceae*. 10. *Scrophularia lucida*, τῆς οἰκογένειας *Scrophulariaceae*. 11. *Astragalus depressus*, τῆς οἰκογένειας *Leguminosae*. Τὸν κ. Ζ. Κυπριωτάκη εὐχαριστῶ γιὰ τὴν πληροφορία.

στή σπηλιά άγριοπερίστερα, πετροχελίδονα, σπίνοι, πέρδικες καί τροχίλοι. Μιά φορά φάνηκε κι ένα γαλάζιο πουλί όμοιο μέ τό περίφημο τής κνωσιακής τοιχογραφίας. Τέλος αναγνωρίσθηκε ή ύπαρξη κάποιων ειδών σκουληκιών.

'Ακόμη καί τό καλοκαίρι είναι συνεχείς οί σταγονορροές από τήν όροφή τής σπηλιάς καί σέ διάφορα, τά ίδια πάντως σημεία, κυρίως στόν μακρό άξονα από τόν Νότιο μέχρι τόν Βόρειο Μυχό καί ιδιαίτερα από τήν Κεντρική Αΐθουσα στόν Βόρειο Μυχό. Είναι έπόμενη λοιπόν ή ύγρασία πού επικρατεί, πού έχει μετρηθεί σέ κάποιες επισκέψεις του φυσικού 'Ε.Κ. Πλατάκη από τό 1963 μέχρι τό 1965. Τόν χειμώνα, όταν βρέχει, δέν πρόκειται γιά άπλές σταγονορροές αλλά γιά σημαντικές βροχοπτώσεις, σέ μερικά σημεία μέ κρουνοί ύδατος. Τό φαινόμενο είναι άξιοσημείωτο σέ συνδυασμό μέ τήν παρατήρηση ότι τηρουμένων τών αναλογιών δέν λιμνάζει νερό στή σπηλιά, όπως θά περίμενε κανείς¹. Γι' αυτό είναι λογικό νά ύποτεθεί ότι ύπάρχει κάποια διέξοδος γιά τά νερά πού δέν λιμνάζουν. Τέλος συνηθισμένο φαινόμενο στό έσωτερικό τής σπηλιάς είναι οί σωροί του χιονιού όχι μόνο τόν χειμώνα, αλλά κάποτε καί τό καλοκαίρι.

Η ιστορία των ανασκαφών

Γιά πρώτη φορά αναφέρεται τό 'Ιδαίο "Αντρο στά νεώτερα χρόνια από τόν G. Gasabona, τόν Ιταλό περιηγητή έντεταλμένο γιά τήν κατασκευή των κήπων του άρχιδούκα Φερδινάνδου των Μεδίκων στή Φλωρεντία², πού επισκέφθηκε τή «σπηλιάρα τής "Ιδας» σέ ένα ταξίδι του στήν Κρήτη τό 1591. Η περιγραφή του G. Casabona γιά τήν έπιφανειακή επίχωση τής σπηλιάς ανταποκρίνεται άπόλυτα στή σημερινή πραγματικότητα καί είναι ακόμη ενδιαφέρον νά σημειωθεί πώς ό Casabona είναι ό πρώτος πού ταύτισε τή Σπηλιάρα τής Νίδας μέ τό περίφημο 'Ιδαίο "Αντρο τής αρχαιότητας. Είναι πιθανό πώς περιηγητές συνέχισαν νά επισκέπτονται τό 'Ιδαίο "Αντρο, άφού κι ό Captain Spratt διανυκτέρευσε στή σπηλιά τά μέσα του περασμένου αιώνα, στήν ανάβασή του στήν κορυφή του Ψήλορειτη³. Στά νεώτερα χρόνια πάντως ή σπηλιά ήταν γνωστή μέ τό όνομα «Σπηλιάρα τής Νίδας» ή «Σπηλιάρα τής Βοσκοπούλας», όνομασία πού σχετίζεται μέ τή διήγηση του κρητικού ήρωα Χαρίδημου στόν Έρωτόκριτο⁴ πού διαδραματίζεται στόν Ψήλορειτη.

1. Άξίζει νά σημειωθούν οί παρατηρήσεις του P. FAURE (ό.π. 108) γιά τήν ύπαρξη ζωηρού ρεύματος ψυχρού άέρα στή μετάβαση από τήν Κεντρική αΐθουσα στόν Βόρειο Μυχό, πού επαναλαμβάνονται από τόν Ε.Κ. ΠΛΑΤΑΚΗ (ό.π. 21).

2. L. BESCHI, ό.π.

3. T.A.B. SPRATT, Travels and Researches in Crete (London 1865) I, 19.

4. ΒΙΤΣΕΝΤΖΟΣ ΚΟΡΝΑΡΟΣ, Έρωτόκριτος, 107 Β, στ. 633.

Ἡ ὑπαρξὴ ἀρχαιοτήτων μέσα στὴ σπηλιά ἀνακαλύφθηκε τυχαῖα πρὶν 100 χρόνια, τὸ 1884, ἀπὸ τὸν Ἀνωγειανὸ βοσκὸ Γ. Πασπαράκη ἢ Μουσά, πού ξέθαψε σκαλίζοντας διάφορα μικροαντικείμενα. Τὸ νέο μαθεύτηκε στὰ Ἀνώγεια καὶ τὸν ἴδιο χρόνο πολλοὶ κάτοικοι ἔσκαψαν φαίνεται στὴ σπηλιάρα συλλέγοντας πάλι διάφορα ἀντικείμενα. Ἡ τύχη πολλῶν ἀπ' αὐτὰ τὰ εὐρήματα εἶναι ἀγνωστὴ καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀποκτήθηκαν ἀπὸ διάφορους περιηγητές, πού γυρίζαν ἐκεῖνα τὰ χρόνια στὴν Κρήτη καὶ τώρα νὰ βρίσκονται ἀγνωστα καὶ χωρὶς προέλευση σὲ διάφορα ξένα Μουσεῖα. Τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ εὐρήματα ἀγοράστηκαν ἀπὸ κρητικούς συλλέκτες ἀρχαιοτήτων, τὸν Ρεθυμνιώτη Θεόδωρο Τριφύλλη καὶ τὸν Ἡρακλειώτη Γιάννη Μητσotάκη, πρόξενο τῆς Ρωσίας στὴν Κρήτη, κουμπάρο τοῦ Μουσᾶ καὶ χρυσοχόο τότε στὸ Ἡράκλειο. Γιά μερικὰ ὅμως εἶναι γνωστό ὅτι βρίσκονται στὸ Ashmolean Museum τῆς Ὁξφόρδης, στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν καὶ βέβαια στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου.

Τὸ Ashmolean Museum τῆς Ὁξφόρδης ἔχει μιά μικρὴ συλλογὴ μέ μερικὰ σπουδαιότατα ἀντικείμενα πού εἶναι βεβαιωμένο ὅτι προέρχονται ἀπὸ τὸ Ἰδαῖο Ἄντρο, γιὰτὶ ἀγοράστηκαν ἀπὸ τὸν Α. Evans, προφανῶς ἀπὸ τοὺς συλητές τοῦ 1884. Πρόκειται γιὰ τὸ περίφημο χάλκινο ἀγγεῖο μέ πλαστικὴ ἀπόδοση κεφαλῆς μέ βοστρυχωτὴ κόμμωση¹, μιά λαβὴ χάλκινου τρίποδα καὶ μερικὰ χάλκινα ἀγγεῖα.

Στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο βρίσκονται πολλὰ ἀντικείμενα ἀπὸ τὸ Ἰδαῖο Ἄντρο, πού ἀγοράστηκαν ἀπὸ τὴ συλλογὴ Μητσotάκη. Πρόκειται γιὰ διάφορα χρυσὰ κοσμήματα², μιά ἀκέραιη, χάλκινη ἀσπίδα καὶ πολλὰ θραύσματα τῶν ἀσπίδων πού βρίσκονται στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου³, δέκα πέντε περίπου ἡμισφαιρικές, ἀκόσμητες φιάλες, μιά φιάλη κυπριακοῦ τύπου μέ λαβὲς πού ἀπολήγουν σὲ ἄνθη, μιά φιάλη μέ ἔκτυπη διακόσμηση βοοειδῶν, εἰδῶλια βοοειδῶν καὶ αἰγοειδῶν, τὴ γνωστὴ πόρπη Βοιωτικοῦ τύπου⁴, στρεπτὰ ἐλάσματα, σφίγγες, ἀνδρικό εἰδῶλιο, κομμάτια βάσης λέβητα κυπριακοῦ τύπου, ὅλα χάλκινα, ἕνα εἰδῶλιο ἀπὸ φαγεντιανή καὶ ἀρκετὰ κομμάτια ἐλεφάντινων ἀντικειμένων, ὅπως πλακίδια, βάσεις εἰδωλίων μέ ζεύγη ποδιῶν⁵ κλπ. Μέχρι τὸν Μάρτιο τοῦ 1983 ὑπῆρχε στὸ Ἐθνικὸ Ἀρχαιολογικὸ Μουσεῖο Ἀθηνῶν ἕνα χρυσό, περίτμητο ἔλασμα μέ παράσταση τριάδας ἀπὸ τὸ Ἰδαῖο Ἄντρο⁶, πού μεταφέρθηκε στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου καὶ συγκολλήθηκε μέ τμῆμα τοῦ

1. J. BOARDMAN, ὁ.π. 81, ἀρ. 378, πίν. XXVIII, εἰκ. 35.

2. D. LEVI, AJA 49, 1945, 313 κέ., εἰκ. 23.

3. E. KUNZE, ὁ.π. 32, 72, πίν. 47.

4. E. SAPOUNA - SAKELLARAKIS, Die Fibeln der Griechischen Inseln (München 1978) (PBF XIV 4) 107, ἀρ. 1947, πίν. 44.

5. E. KUNZE, AM 60 - 1, 1935 - 6, 230 - 3, πίν. 84 - 6.

6. D. LEVI, ὁ.π. εἰκ. 29.

ἴδιου κοσμήματος στό Μουσεῖο 'Ηρακλείου, πού ἀγοράστηκε ἀπό χωρικό στήν 'Αἶξ τό 1909¹.

Στό Μουσεῖο 'Ηρακλείου βρίσκονται πολλά ἀντικείμενα ἀπό δωρεές, παραδόσεις καί ἀγορές, πού προέρχονται ἀπό τή σύληση τοῦ 'Ιδαίου 'Αντρου τό 1884, καί μάλιστα ἀπό τίς συλλογές Τριφύλλη καί Μητοτσάκη, ὅπως χάλκινα σκεύη, τμήματα ἀσπίδων, πήλινα εἰδώλια, κομμάτια φαγεντιανῆς καί μερικά ὕστρακα λύχων καί ἀγγείων². Πολύ σημαντικές εἶναι δύο μινωικές φακοειδεῖς σφραγίδες ἀπό ὀρεία κρύσταλλο, ἡ μία μέ παράσταση γυναικείας μορφῆς πού κρατεῖ τρίτωνα μπροστά σέ ἀμφίκυκλο βωμό, πάνω στόν ὁποῖο βρίσκονται κέρατα καθιέρωσης³ καί ἡ ἄλλη μέ παράσταση ἀρχιτεκτονικῶν θεμάτων⁴.

'Από τόν ἀριθμό, τή σπουδαιότητα καί τή διασπορά τῶν ἀντικειμένων πού ἀναφέρθηκαν, καταφαίνεται καί ἡ ἔκταση τῆς σύλησης τοῦ 'Ιδαίου 'Αντρου τό 1884. 'Η σύληση θά ἦταν πολύ μεγαλύτερη, ἂν δέν εἶχε ἀρχίσει τότε τήν ἐνεργό δράση του στό 'Ηράκλειο ὁ περίφημος Φιλεκαπιδευτικός Σύλλογος, μέ ἐπικεφαλῆς τόν 'Ι. Χατζιδάκη, τόν μετέπειτα πρῶτο διευθυντή τοῦ Μουσείου 'Ηρακλείου. 'Ο Χατζηδάκης παρενέβη τό 1884 στόν πασά τοῦ 'Ηρακλείου καί πέτυχε τήν ἀποστολή φρουρᾶς στόν Ψηλορείτη γιά τήν ἀπαγόρευση τῶν λαθραίων ἀνασκαφῶν. Κινήθηκε γιά τήν ἐξεύρεση χρηματικῶν πόρων, τούς ὁποίους καί τελικά διέθεσε στόν νεαρό τότε ἱταλό ἀρχαιολόγο, τόν Federico Halbherr, πού βρισκόταν στήν Κρήτη⁵. 'Ετσι ἔρχισε ὁ F. Halbherr τό 1885, τήν πρώτη μεγάλη ἀνασκαφή τοῦ 'Ιδαίου 'Αντρου, μέ τή συμπαράσταση καί τοῦ 'Ανωγειανοῦ γυμνασιάρχη Γεωργίου 'Αεράκη.

'Η ἀνασκαφή τοῦ F. Halbherr τό 1885 εἶναι ἡ πιό σημαντική ἔρευνα πού

1. Τό κομμάτι τοῦ 'Εθνικοῦ 'Αρχαιολογικοῦ Μουσείου εἶχε ἀριθμό 677, καί τοῦ Μουσείου 'Ηρακλείου 415. Συγκολλημένο καταγράφηκε μέ τόν ἀριθμό X - A 1387 στά εὑρετήρια τοῦ Μουσείου 'Ηρακλείου.

2. 'Από τή σύληση τοῦ 1884 ἀποκτήθηκαν τά ἐξῆς ἀντικείμενα ἀπό τό Μουσεῖο 'Ηρακλείου: M 54, N 1088, O - E 99, 245, Π 596, 1104 - 1111, 1114 - 6, 1154, 1170 - 1172, 6304 - 6323, Σ - K 24 - 5, X 12, 28 - 30, 87 - 8, 111, 138, 141, 153, 166, 169 - 175, 180, 184, 210 - 2, 214 - 5, 217 - 9, 233, 242, 250 - 1, 256, 263 - 84, 288 - 91, 329, 847, 1635 - 62, X - A 23, 176, 177, Y 116 - 121, τά ὁποῖα εἶναι δωρεᾶς Θ. Τριφύλλη (Π 1104 - 1111, 1154, Σ - K 24, Y 116, 118 - 121, X 12, 28, 87 - 8, 111, 138, 141, 153, 166, 169 - 75, 180, 184, 210, 214, 215, 217 - 9, 233, 263, 329, 847), δωρεᾶς Σταύρου Μαυράκη (Π 1114 - 1116, 1170 - 1172, X 242), παραδόσης Δ. Χαϊρέτη (O - E 245), ἀγορά ἀπό χωρικούς (X 29, 30, 211 - 2, 250 - 1, 256, 264 - 84, 288 - 291), ἀπό τή συλλογή τοῦ Φιλεκαπιδευτικοῦ Συλλόγου (O - E 99, Σ - K 25), ἡ ἀγορά ἀπό τή χήρα Μητοτσάκη (Π 6304 - 6323, X 1635 - 1709, 1714 - 1721).

3. CMS II, 3, ἀρ. 7.

4. CMS II, 2, ἀρ. 4.

5. I. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ, 'Ιστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καί τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ ('Αθήνα 1931) 12 - 4. Creta Antica Cento Anni di Archaeologia Italiana, 1884 - 1984 (Roma 1984) 53 - 4.

ἔγινε ποτέ στό Ἰδαῖο Ἄντρο, μέ τήν ἐξαίρεση τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἑταιρείας πού ἄρχισε φέτος. Ἡ ἄμεση δημοσίευση τῶν εὐρημάτων ἀπό τόν F. Halbherr σέ συνεργασία μέ τόν P. Orsi¹ ἦταν ἐξαιρετικά σημαντική, γιατί ἔθεσε στή διάθεση τῆς ἐπιστῆμης ὅλα τά περίφημα ἔκτοτε εὐρήματα τῆς ἀνασκαφῆς καί μάλιστα τίς χάλκινες ἀσπίδες καί κατέδειξε τή σημασία τοῦ Ἰδαίου Ἀντροῦ. Ἡ πρώτη αὐτή δημοσίευση, γιά τήν ὁποία θά γίνει λόγος πιο κάτω, εἶναι βασική ἀκόμη καί σήμερα. Ἀξίζει τέλος νά σημειωθεῖ ἡ δημοσίευση τοῦ μικροῦ πλακιδίου μέ τήν ἐγγράφατη ἐπιγραφή ΔΙ' ΙΔΑΙ (Ω) ΕΥΧΗΝ ΑΣΤΗΡ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ, πού ταύτισε ὀριστικά τή Σπηλιάρα τῆς Νίδας μέ τό Ἰδαῖο Ἄντρο τῆς ἀρχαιότητος, ταύτιση πού δέν ἀμφισβητήθηκε ποτέ, ἀντίθετα μέ ἄλλες σημαντικές ἀπό τήν ἀρχαιότητα σπηλιές τῆς Κρήτης.

Ὅπως ἦταν ὅμως ἐπόμενο, παρά τόν ἥρωισμό τοῦ πρώτου ἀνασκαφέα, λόγω τῶν μεγάλων δυσκολιῶν τῆς ἀνασκαφικῆς ἔρευνας καί μάλιστα σέ χρόνια Τουρκοκρατίας, οἱ καθαρὰ ἀνασκαφικές εἰδήσεις στήν πρώτη δημοσίευση εἶναι ἐλάχιστες καί ἀσφαεῖς. Ἀκόμη κι ἀπό τό ἡμερολόγιο τῆς ἀνασκαφῆς F. Halbherr πού βρέθηκε², λίγα εἶναι τά ἀνασκαφικά στοιχεῖα πού προσκομίζονται. Ἀπό τό ἡμερολόγιο γίνεται γνωστό ὅτι οἱ ἐργασίες ἄρχισαν τή Δευτέρα 19 Αὐγούστου 1885, ὅτι τό σύνολο τῶν ἐργατῶν πού δούλεψαν ἦταν 20 καί ὅτι ἡ ἀνασκαφή στοίχισε συνολικά 7985.35 γρόσια. Γνωρίζουμε μόνο γενικά ὅτι ὁ F. Halbherr ἔσκαψε παντοῦ καί μέσα καί ἔξω ἀπό τή σπηλιά καί στό βόρειο τμήμα τῆς εἰσόδου καί στήν Κεντρική Αἴθουσα, ἀλλά καί γύρω ἀπό τόν μεγάλο βωμό, στήν πλατεία, ἀνάμεσα στίς ἀναμοχλεύσεις τῶν ὄρεσιβίων, τῶν «montanari» ὅπως ἀναφέρει τούς Ἀνωγειανούς, χωρίς ὅμως ἀκριβεῖς πληροφορίες. Μέ ἄλλα λόγια δέν γνωρίζουμε τή θέση ἀνεύρεσης καθενός ἀπό τά σπουδαιότατα ἀντικείμενα πού ἤρθαν στό φῶς, τίς περίφημες χάλκινες ἀσπίδες, τό χάλκινο τύμπανο, τά χάλκινα εἰδώλια καί σκευή κλπ., πού δημοσιεύονται ἀπλά σάν ἔργα τέχνης.

Εἶναι παράδοξο ὅτι μετά τήν ἀνασκαφή τοῦ F. Halbherr τό 1885 νομίστηκε πῶς δέν υπῆρχε περιθώριο ἀνασκαφικῆς ἔρευνας στό Ἰδαῖο Ἄντρο καί μόνο δύο ἀρχαιολόγοι ἀνέβηκαν ἀπό τότε στόν Ψηλορείτη, ὁ Στ. Ξανθουδίδης τό 1917, 32 χρόνια μετά τόν Halbherr καί ὁ Μαρινάτος τό 1956, 39 χρόνια μετά τόν Στ. Ξανθουδίδη. Ὅπως εἶναι γνωστό τό 1917 ὁ Στ. Ξανθουδίδης, διευθυντής τότε τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου, ἔσκαβε τούς θολωτούς τάφους τῆς Μεσαρᾶς κι ἐπειδὴ ἐνδιαφέρθηκε γιά τόν τρόπο κατασκευῆς τους, πῆγε νά δεῖ τά μιτάτα τῆς Νίδας, τά ὁποῖα καί συνάπτει μέ τούς θολωτούς τάφους στό μυμειῶδες ἔργο του³. Τό ἐνδιαφέρον τοῦ Στ. Ξανθουδίδη στόν Ψηλορείτη

1. F. HALBHERR - P. ORSI, ὁ.π.

2. Εὐχριστῶ τόν διευθυντή τῆς Ἱταλικῆς Ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς στήν Ἀθήνα καθ. Α. di Vita, πού ἔθεσε στή διάθεσή μου τίς σχετικές φωτοτυπίες.

3. ST. XANTHUIDES, ὁ.π.

δέν κίνησαν μόνο τὰ ποιμενικά τῆς Κρήτης, ἀλλὰ καί τό 'Ιδαῖο "Αντρο, ἀπό ὅπου ἕνα-δύο χρόνια πρὶν εἶχε παραδοθεῖ στό Μουσεῖο 'Ηρακλείου ἕνα ἀσημένιο νόμισμα τῆς Γόρτυνας¹.

Σέ συνοπτική ἐκθεσὴ του ἀναφέρει ὁ Στ. Ξανθουδίδης τὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα πού ἔκανε στό 'Ιδαῖο "Αντρο τό 1917², πού διήρκεσε δύο μέρες, μέ δύο ἐργάτες ἀπὸ τὴ Μεσαρά καί τρεῖς ἢ τέσσερις βοσκούς ἀπὸ τὰ 'Ανώγεια. Ὁ Ξανθουδίδης ἐρευνῆσε τὸν χῶρο μέ τίς βάσεις τῶν ἀγαλμάτων. Ἔτσι ἀποκαλύφθηκαν οἱ βάσεις, χωρίς ὅμως νά βρεθεῖ ἔχνος τῶν χάλκινων ἀγαλμάτων, πού θά πρέπει νά εἶχαν διαρπαγεῖ σέ παλαιότατες ἐποχές. Ἐγινε ἐπίσης μικρὴ, δοκιμαστικὴ ἔρευνα στό βάθος τοῦ σπηλαίου, σέ σημεῖο ὅπου δέν εἶχε ἀνασκάψει ὁ F. Halbherr, κι ἀναφέρεται ὅτι σέ βάθος δύο μέτρων βρέθηκαν ἄπειρα θραύσματα λύχνων. Τὰ χρώματα ὅμως ἦταν ἀναμοχλευμένα ἀπὸ τοὺς βοσκούς. Ἡ ἔρευνα τοῦ Ξανθουδίδη δέν διήρκεσε ἐξαιτίας τῆς ἐλλείψεως χρημάτων καί ἐπαρκῶν ἐργατικῶν χεριῶν.

Εἶναι πιθανὸ ὅτι οἱ συλήσεις συνεχίστηκαν στό 'Ιδαῖο "Αντρο καί μετὰ τό 1917. Στίς ἀποθῆκες τοῦ Μουσείου 'Ηρακλείου ἐπισημάνθηκαν τέσσερα ἀκατάγραφα ἀντικείμενα πού παραδόθηκαν ἀπὸ τὴν 'Ανωγειανὴ προφανῶς Μαγδαληνὴ Φα σουλᾶ τό 1930. Πρόκειται γιὰ ἕνα πῆλινο δισκοειδές ὕφαντικό βάρος μέ ἐγχάρακτη τὴν ἐπιγραφή *BIBAS*³, τμῆμα χάλκινης πόρπης ζώνης μέ ἐκτυπὴ παράσταση γρύπα⁴, ἕνα σημαντικὸ γιὰ τὴν πρώιμη μινωικὴ χρονολόγησή του κυλινδρικό περίαπτο ἀπὸ στεατῖτη, ἐλλιπές στό ἀνώτερο τμῆμα καί μιὰ τετράπλευρη ψῆφο, πάλι ἀπὸ στεατῖτη, μέ ἐγχάρακτη διακόσμηση, πού ἔχουν τὴν ἔνδειξη 'Ανώγεια Ρεθύμνης, Σπηλιάρα 'Ιδης. Μαζί μέ τὰ παραπάνω βρέθηκαν πάλι στίς ἀποθῆκες τοῦ Μουσείου 'Ηρακλείου δύο ὁμάδες ἀντικειμένων μέ τὴν ἔνδειξη 'Ανώγεια καί τὰ ὀνόματα ἰδιωτῶν πού τὰ παρέδωσαν. Ἡ παράδοση τοῦ Γεωργίου Πλεύρη εἶναι ἕνα πῆλινο πυραμιδικὸ βάρος καί δύο βάσεις πῆλινων ἀγγείων. Ἡ δευτέρη παράδοση κάποιου Θεοδωράκη εἶναι ἕνα μικρὸ γυάλινο ἀγγεῖο, ρωμαϊκῶν χρόνων.

Ἡ τελευταία ἀνασκαφικὴ ἔρευνα στό 'Ιδαῖο "Αντρο ἔγινε πρὶν 26 χρόνια, τό 1956, ἀπὸ τὸν Σπ. Μαρινάτο, πού διέκοψε ἄλλες κρητικὲς ἀνασκαφές του γιὰ νά κάνει μιὰ δοκιμαστικὴ ἔρευνα στὴ σπηλιὰ, μέ χρηματοδότηση τῆς Ἐταιρείας. Ἡ δισέλιδη ἐκθεση τοῦ Μαρινάτου⁵ εἶναι ἐξαιρετικὰ συνοπτικὴ κι ἀκόμη

1. Ἀρ. Μουσείου 'Ηρακλείου N 1088.

2. ΑΔ 4, 1918, 23. Πρβ. Ἀρχαιολογικά Σημειώματα ΣΤΕΦ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΟΥ, Κρητ. Χρον. 2, 1948: «Εἰς Νίδα ἔμεινα δύο ἡμέρες, 29 καί 30 Ἰουλίου, τῇ 31ῃ ἀνεχώρησα ἐκεῖθεν καί διὰ Κρουσῶνος ἦλθον τὴν ἐσπέραν εἰς Σάρχον, ὅπου διανυκτέρευσα».

3. Πρβ. τό λατινικὸ ὄνομα Βίβιας, μέ πολλὰ παραδείγματα στὴ Φαιστό. ICI, 278, ἀρ. 27.

4. Στό Μουσεῖο 'Ηρακλείου βρίσκονται δύο παρόμοιες χάλκινες πόρπες ζώνης, ἀπὸ παράδοση τῆς χήρας Μητσotάκη (X 394, 1625).

5. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ, ΠΑΕ 1956, 224 - 5.

σ' ἓνα ἄλλο δημοσίευμα¹ τοῦ ἀνασκαφέα ἐλάχιστες εἶναι οἱ ἀνασκαφικὲς εἰδήσεις πού προστίθενται.² Εἶναι γνωστό μόνο πὼς ὁ Μαρινάτος ἔσκαψε μέσα στὴ σπηλιά, στὸ μικρὸ σπηλαίο πού βρίσκεται στὸ δυτικὸ τοίχωμά της³, κι ἀκόμη στὴ θέση πού χτίστηκε μεταγενέστερα τὸ περίπτερο τοῦ ΕΟΤ, ὅπου καὶ ἀνακάλυψε κτίρια ρωμαϊκῶν χρόνων. Γιά τὴν ἔρευνα μέσα στὴ σπηλιά δέν δίνονται ἄλλες πληροφορίες, ἐκτός ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τὰ διάφορα εὐρήματα, πού ἀναφέρονται πάλι συνοπτικά, χρονολογοῦνται ἀπὸ τὴ μινωικὴ μέχρι τὴ ρωμαϊκὴ ἐποχὴ. Γίνεται λόγος γιὰ ἓναν «πελώριον βωμόν μετὰ κεκαυμένων στρωμάτων ἐκ τῶν θυσιῶν» στὸ κέντρο καὶ προφανῶς ἐννοοῦνται τὰ μαῦρα χρώματα πού καλύπτουν μεγάλο τμῆμα τοῦ δυτικοῦ τοιχώματος τῆς Κεντρικῆς Αἴθουσας. Ἀναφέρεται τέλος ὅτι «ἐντός τοῦ σπηλαίου ὑπῆρχε κτίσμα, διότι τοῖχος παχὺς 0.80 μ. καὶ μήκος ἄνω τῶν 10 μ. διατηρεῖται εἰσέτι», πάλι στὸ κέντρο τοῦ σπηλαίου, χωρὶς ὅμως ἀκριβέστερα στοιχεῖα⁴.

Ἐπειδὴ οἱ πληροφορίες πού παρέχουν τὰ σύντομα δημοσιεύματα τοῦ Μαρινάτου γιὰ τὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ 1956 εἶναι ἐλλιπεῖς, κι ἀκόμη τὰ στοιχεῖα πού περιέχονται στὸ ἡμερολόγιό του, πού εἶχε κατατεθεῖ στὴν Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία, δέν εἶναι περισσότερα, ἔγινε μιὰ προσπάθεια νὰ συγκεντρωθοῦν κάποια στοιχεῖα ἀπὸ τοὺς ἐπιζῶντες ἐργάτες τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1956, ὥστε νὰ ἐντοπισθεῖ κυρίως ὁ χώρος τῆς ἔρευνας μέσα στὴ σπηλιά, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀνασυνθεθοῦν οἱ ἀνασκαφικὲς συνθήκες. Πληροφορίες συγκεντρώθηκαν ἀπὸ τοὺς Ἐπαμεινώνδα Ξυλούρη, 62 χρόνων σήμερα, πού ἐπισκεπτόταν τακτικά τὴν ἀνασκαφὴ, Ἀνδρέα Ξυλούρη, τὸν λεγόμενο Μανταλιώτη, πού δούλεψε ὡς ἐργάτης γιὰ λίγες μέρες καὶ τὸν Χαράλαμπο Ξυλούρη, τὸν λεγόμενο Πλαστήρα, πού ἐργάστηκε ἐπίσης στὴν ἀνασκαφὴ γιὰ δύο-τρεῖς μέρες, ὅλους κατοίκους Ἀνωγείων. Τὰ στοιχεῖα πού ἀναφέρονται στὴ συνέχεια προέρχονται κυρίως ἀπὸ τίς ἐνθυμήσεις τοῦ Ἐπαμεινώνδα Ξυλούρη, πού εἶχε τὴν καθαρότερη εἰκόνα γιὰ τὴν ἀνασκαφὴ, ὅπως διαπιστώνεται καὶ σὲ σύγκριση μὲ τὰ δημοσιεύματα τοῦ Μαρινάτου.

Ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ Σπ. Μαρινάτου διήρκεσε 10 μέρες⁵ καὶ χρησιμοποιήθηκαν λιγότεροι ἀπὸ 15 ἐργάτες. Ἡ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα περιορίστηκε κυρίως στὴν

1. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΕΕΦΣΠΑ 7, 1956 - 7, 231 - 254.

2. Στὸ ἡμερολόγιο τῆς ἀνασκαφῆς ἀναφέρεται ὅτι ἔλαβαν μέρος οἱ τότε φοιτητὲς Μαρία Παντελίδου καὶ Ἀντώνης Ζώης.

3. Γιὰ τὴν ἀνέυρεση ἑνὸς ἀρχαίου εἰδωλλοῦ καθισμένης γυναικείας μορφῆς βλ. P. FAURE, ὁ.π. 109.

4. Γιὰ τίς δυσκολίες τῆς ἀνασκαφῆς, τὴ διαμονὴ τοῦ συνεργείου στὸ ἀνώτερο τμῆμα τῆς σπηλιάς, τὴ διατροφή, τὴ βοήθεια τοῦ Καπετάν Μιχ. Ξυλούρη κλπ. βλ. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟ, ΕΕΦΣΠΑ 7, 1956 - 7, 239.

5. Κατὰ τὸ ἡμερολόγιο τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1956, ἡ ἔρευνα ἄρχισε στίς 16 Αὐγούστου καὶ τελείωσε στίς 25 τοῦ ἴδιου μηνός.

Κεντρική Αΐθουσα και σέ πολύ μικρό τμήμα τοῦ Βόρειου Μυχοῦ. Οἱ πέντε σωροὶ τῶν χωμάτων ποὺ βρίσκονται στήν Κεντρική Αΐθουσα προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐκεῖ ἔρευνα τοῦ Μαρινάτου, ποὺ κατὰ τὴ συνήθειά του, ἐπέχωσε ὅλες τίς τομέες του. Ἡ διαλογή τῶν χωμάτων γινόταν μέσα στό σπήλαιο καὶ ἐλάχιστο χῶμα μεταφέρθηκε ἔξω γιὰ κοσκίνισμα. Ἡ ἀνασκαφή λέγεται ὅτι δέν προχώρησε σέ βάθος περισσότερο ἀπὸ 1 μ. καὶ σέ κανένα σημεῖο δέν βρέθηκε ὁ φυσικός βράχος. Οἱ χωρικοὶ θυμοῦνται τὸν τοῖχο, ποὺ σημειώνει ὁ Μαρινάτος, γιατί ἀνέφεραν τὴ φωτογράφησή του. Ὁ Ἐπ. Ξυλούρης μάλιστα μίλησε γιὰ δύο μικρά «τραφουλάκια». Ἡ ἀνασκαφή γινόταν στό σκοτάδι, μέ τὴ χρήση μιᾶς μόνο λάμπας lux. Χαρακτηριστικά διηγήθηκαν οἱ χωρικοὶ ὅτι τὰ εὐρήματα τοποθετοῦνταν σέ κιβώτια καὶ τρία παιδιά μέ γαϊδούρια τὰ ὀδηγοῦσαν στήν ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ, ὅπου πλένονταν. Μετά φορτώνονταν σέ δέκα γαϊδούρια καὶ μεταφέρονταν στὰ Ἀνώγεια ἀπὸ τὸν Μαρινάτο, ποὺ παρακολουθοῦσε («πορπατάρης»). Πρέπει νὰ σημειωθοῦν λοιπὸν οἱ δυσκολίες τῆς ἔρευνας, ποὺ ὀδήγησαν ἴσως στίς ἀτέλειες τῆς ἐκθεσης, ποὺ ἀναφέρθηκαν πρὸ πάνω. Γιατί ἔστω καὶ συνοπτικά ὁ Σπ. Μαρινάτος ἐπισήμανε¹ τὴ μοναδικότητα τοῦ Ἰδαίου "Αντροῦ καὶ τὴ σημασία τῆς μελλοντικῆς ἀνασκαφῆς του.

Δυστυχῶς ὅμως οἱ ἀρχαιοκαπηλεῖες συνεχίστηκαν μέχρι καὶ πρόσφατα στό Ἰδαῖο "Αντρο, ποὺ ἀνῆκε μέχρι καὶ τὸ 1977 στήν ἀρμοδιότητα τῆς ΚΕ' Ἐφορείας Προϊστορικῶν καὶ Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων Χανίων. Τὸ 1981 καὶ 1982 παραδόθηκαν στό Μουσεῖο Ἡρακλείου δύο ὁμάδες σιδερένιων αἰχμῶν βελῶν καὶ ἄλλων ἀντικειμένων ἀπὸ κάτοικο τῶν γειτονικῶν Βοριζίων². Κι αὐτός ἦταν ἓνας σημαντικός ἀκόμη λόγος γιὰ τὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφικὴ ἔρευνα ποὺ ἀκολούθησε.

Ἡ ἐν γένει ἔρευνα

Ἐκτός ἀπὸ τὴ βασικὴ δημοσίευση τῶν F. Halbherr καὶ P. Orsi³ ποὺ ἀναφέρθηκε πρὸ πάνω καὶ τίς ἐξαιρετικὰ συνοπτικὰς ἐκθέσεις τῶν ἄλλων ἀνασκαφῶν, ἐλάχιστα ἦταν τὰ δημοσιεύματα ποὺ ἀφιερώθηκαν ἀποκλειστικά στό Ἰδαῖο "Αντρο, σέ ἀντίθεση μέ τὸ μέγα πλῆθος τῶν ἀναφορῶν σέ πολλὰ βιβλία καὶ ἄρθρα γιὰ τὴν ἑλληνικὴ θρησκεία ἢ γιὰ τὴν ἱστορία τῆς ἑλληνικῆς τέχνης, κυρίως τῶν γεωμετρικῶν καὶ τῶν πρῶιμων ἀρχαϊκῶν χρόνων.

Βασικὴ ὑπῆρξε ἡ μελέτη τοῦ E. Kunze⁴ γιὰ τὰ χάλκινα εὐρήματα τοῦ Ἰδαίου "Αντροῦ, κυρίως τίς ἀσπίδες, καθὼς καὶ δύο ἄλλες μικρότερες μελέτες τοῦ ἴδιου ἐρευνητῆ καὶ τοῦ D. Levi. Ὁ πρῶτος μελέτησε καὶ τὰ λίγα μέχρι τότε γνωστὰ

1. "Ο.π. 253 - 4.

2. Σ 132 - 134, 163 - 167. Παράδοση Γεωργ. Πολυδ. Καργάκη.

3. "Ο.π.

4. E. KUNZE, Kretische Bronzereliefs (Stuttgart 1931).

ἐλεφάντινα ἀντικείμενα¹ καί ὁ δεύτερος τὰ μέχρι τότε γνωστά χρυσά κοσμήματα πού βρίσκονταν στό Ἐθνικό Ἀρχαιολογικό Μουσείο². Στή δημοσίευση ὕλικοῦ ἀπό τό Ἰδαῖο Ἄντρο πρέπει νά ἐνταχθεῖ καί ἡ μελέτη τοῦ J. Boardman³ γιά τὰ λίγα, ἀλλά σημαντικά ἀντικείμενα στό Ashmolean Museum τῆς Ὁξφόρδης. Αὐτές ἦταν ὅμως καί οἱ μόνες δημοσιεύσεις ενός τόσο σημαντικοῦ ὕλικου, καί ἀσφαλῶς ὅχι ὅλες, σύμφωνα μέ τίς διάφορες νέες τάσεις τῆς ἀρχαιολογίας.

Ἀντίθετα, ὅπως σημειώθηκε πῶς πάνω, πλῆθος ἦταν οἱ ἀναφορές γιά τό Ἰδαῖο Ἄντρο σέ πολλά βιβλία καί ἄρθρα. Λόγω τῆς βασικῆς δημοσίευσης τοῦ E. Kunze οἱ περισσότερες ἀναφορές ἐγίναν στά χάλκινα εὐρήματα καί μάλιστα στίς ἀσπίδες, ἡ χρονολογία τῶν ὁποίων συζητήθηκε, ὅπως εἶναι γνωστό, ζωηρά⁴, ἐλάχιστες γιά τὰ ἐλεφαντουργήματα καί γιά τὰ χρυσά. Δέν ἔλειψαν ὅμως οἱ ἀναφορές στή μυθολογία καί στή λατρεία⁵ καί ἄλλες διάφορες μνῆες, ἀκόμη καί γιά τή ρωμαϊκή ἐποχή⁶, στό Ἰδαῖο Ἄντρο. Οἱ περισσότερες ἀπό τίς ἀρχαιολογικές ἀναφορές περιορίστηκαν σέ ἀπλή παράθεση ἢ περιγραφή τοῦ ὕλικου, μέ κάποιες προσπάθειες ἀναζήτησης ἐργαστηρίων, τυπολογίας καί χρονολογικῆς ταξινομήσεως, χωρίς ἰδιαιτέρως προσπάθειες ἐρμηνείας σχετικά μέ τή λατρεία καί μάλιστα στόν συγκεκριμένο χῶρο καί μέ ἀπουσία συσχετισμοῦ μέ τίς πληροφορίες τῶν πηγῶν. Μιά συνοπτική εἰκόνα τῆς ἐν γένει ἔρευνας ἔδωσε ὁ P. Faure⁷, σέ ἀρκετά σημεῖα ὅμως καί μάλιστα θρησκευτικὰ, μέ αὐθαίρετες ἐρμηνεῖες. Σημαντικό εἶναι ἀκόμη τό κεφάλαιο γιά τό Ἰδαῖο Ἄντρο στό τελευταῖο βιβλίο τοῦ H. Verbruggen⁸, παρά τίς διαφωνίες πού ἔχει κανεῖς γιά τή βασική του θέση. Εἶναι ἴσως χαρακτηριστικό ὅτι τό μόνο βιβλίο πού εἶχε ὡς τίτλο του τό Ἰδαῖο Ἄντρο γράφτηκε ἀπό τόν φυσικό Ἑλ. Πατάκη⁹. Δέν εἶναι παράδοξο λοιπόν πού ἀναλήφθηκε μιά νέα ἀνασκαφική ἔρευνα τῆς Ἑταιρείας στό Ἰδαῖο Ἄντρο, ἐκατό χρόνια ἀπό τήν πρώτη μεγάλη ἀνασκαφή.

ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΗ
ΑΝΑΣΚΑΦΗ 1982

Ὁ λόγος ἐναρξῆς τῆς νέας ἀνασκαφικῆς ἔρευνας ἐπεξηγήθηκε στήν ἀρχή. Ὅπως ἦταν ὅμως ἐπόμενο, ἡ πρώτη μετά ἀπό τόσο χρόνο ἀνασκαφή στό Ἰδαῖο Ἄντρο, 26 χρόνια μετά τήν τελευταία ἔρευνα, δέν μπορούσε παρά νά ἔχει

1. E. KUNZE, AM 60 - 1, 1935 - 6, 218 - 233.

2. D. LEVI, ὁ.π.

3. Ὁ.π.

4. Βλ. παραπάνω σ. 415 σημ. 2.

5. Βλ. π.χ. A.B. COOK, Zeus, II, 932 κέ.

6. I.F. SANDERS, Roman Crete (1982) 163.

7. Ὁ.π. 99 - 131.

8. Ὁ.π. 71 κέ.

9. Ὁ.π. Βλ. καί τό συνοπτικό ἄρθρο τοῦ E. K. ΠΑΤΑΚΗ, Ἡ σπηλιάρα τῆς βοσκοπούλας (Ἰδαῖον Ἄντρον), στό περιοδικό Προμηθεύς ὁ Πυρφόρος 33, 1983, 13 κέ., ὅπου δημοσιεύεται καί κατάλογος τῶν σπηλαίων τῆς περιφέρειας Ἀνωγειῶν, 20 - 1.

δοκιμαστικό χαρακτήρα. Γι' αυτό τόν λόγο ο πρώτος βασικός στόχος τῆς ἐργασίας ἦταν ἡ τυχόν ἐπισήμανση καθαρῶν, ἀδιατάρακτων στρωμάτων καί παράλληλα ἡ ἀπομάκρυνση καί διερεύνηση τῶν ἀναμοχλευμένων καί συσσωρευμένων χωμάτων, πού δέν εἶχαν ποτέ ἐρευνηθεῖ.

Πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ δοκιμαστική ἀνασκαφή τοῦ 1982 πραγματοποιήθηκε μέ τήν ἀποκλειστική οἰκονομική ἐνίσχυση τοῦ Δήμου 'Ανωγείων καί τό προσωπικό ἐνδιαφέρον τοῦ Δημάρχου 'Ανωγείων κ. Γ. Κλάδου, πού εἶχε ἐπανεξιλημμένα στό παρελθόν καί γιά πολλά χρόνια ζητήσει τήν ἀνάληψη τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 'Ιδαίου 'Αντρού, πρῶτα ἀπό τήν ΚΕ' 'Εφορεία Κλασικῶν καί Προϊστορικῶν 'Αρχαιοτήτων Χανίων, ὅπου ἀνῆκε διοικητικά μέχρι καί τό 1977 καί αὐτό τό τμήμα τοῦ Νομοῦ Ρεθύμνης καί στή συνέχεια ἀπό τήν ΚΓ' 'Εφορεία Προϊστορικῶν καί Κλασικῶν 'Αρχαιοτήτων 'Ηρακλείου. Φυσικά στήν ἀνασκαφή βοήθησε οὐσιαστικά καί ἡ ΚΓ' 'Εφορεία 'Αρχαιοτήτων. 'Ετσι στή δοκιμαστική ἀνασκαφή τοῦ 'Ιδαίου 'Αντρού τό 1982 ἔλαβαν μέρος ἐκτός ἀπό τόν ὑπογράφωντα, οἱ ἀρχαιολόγοι Νότα Δημοπούλου, ἐπιμελήτρια ἀρχαιοτήτων, 'Αγγελος Χανιώτης καί Κάτια Μαντέλη, οἱ τεχνίτες τοῦ Μουσείου 'Ηρακλείου Χαράλαμπος 'Αεράκης, Γιώργος 'Ηλιάκης, Χαράλαμπος Καλογεράκης καί Τάσος Καροῦσος καί οἱ φύλακες Κώστας Ξυλούρης καί Κώστας Τσαγκαράκης.

Στή δοκιμαστική ἀνασκαφή τοῦ 1982 ἐργάσθηκαν 38 κάτοικοι τῶν 'Ανωγείων (πίν. 256β). 'Ο μέγιστος ἀριθμός τῶν ἐργατῶν πού ἐργάσθηκαν στό 'Ιδαῖο 'Αντρο ἦταν 29 καί ὁ ἐλάχιστος 15. 'Ο μέγας ἀριθμός τῶν ἐργατῶν δέν πρέπει νά κάνει ἐντύπωση, ἂν ληφθοῦν ὑπόψη οἱ σκληρές συνθηκες τῆς δουλειᾶς. Οἱ περισσότεροι ἐργάτες χρησιμοποιήθηκαν γιά βοηθητικές, ἀλλά ἀπαραίτητες ἐργασίες, γιά τή μεταφορά προσωπικοῦ καί ὑλικῶν κάθε μέρα ἀπό τά 'Ανώγεια, γιά τή λειτουργία τῶν μηχανημάτων πού θά ἀναφερθοῦν πῶς κάτω, καί τήν σέ ἀπόσταση ἀνύψωση μεταφορά καί ἀπόρριψη χωμάτων καί λίθων, γιά τό κοσκίνισμα τῶν χωμάτων κλπ., χωρισμένοι σέ ὀλιγομελή συνεργεῖα καί ἐλάχιστοι πραγματικά ἔσκαβαν. Οἱ πραγματικοί ἐργάτες ἀνασκαφῆς κυμάνθηκαν ἀπό 8 μέχρι 10 κάθε μέρα. Λόγω τῶν ἰδιαίτερα σκληρῶν συνθηκῶν δέν χρησιμοποιήθηκαν γιά τίς βοηθητικές ἐργασίες συνεχῶς οἱ ἴδιοι ἐργάτες, ἀλλά συχνότατα ἄλλαζαν.

Στή δοκιμαστική ἀνασκαφή τοῦ 1982 στό 'Ιδαῖο 'Αντρο ἐργάστηκαν οἱ ἐξῆς κάτοικοι 'Ανωγείων: 'Αεράκης Πολύδωρος τοῦ Γεωργίου, ὁ λεγόμενος Πολιάς, Βρέντζος Γεώργιος τοῦ 'Ιωάννου, ὁ λεγόμενος Παινεμένος, Βρέντζος Λυκοῦργος τοῦ Βασιλείου, ὁ λεγόμενος Σκαμπίλης, Δραμουντάνης 'Αντώνης τοῦ Νικολάου, ὁ λεγόμενος Σπαλάτζης, Δραμουντάνης Βασίλειος τοῦ Στεφάνου, ὁ λεγόμενος Πενταφούτης, Κουνάλης Γεώργιος τοῦ 'Ιωάννου, Κοκοσάλης 'Ανδρέας τοῦ Νικολάου, ὁ λεγόμενος Μουρέλλος, Μανουράς 'Ανδρέας τοῦ Γεωργίου, ὁ λεγόμενος Ζανός, Μανουράς Μιχαήλ τοῦ 'Ιωάννου, ὁ λεγόμενος Κεφαλᾶς,

Μπρίνταλος Ἰωάννης τοῦ Τιμολέοντος, Ξυλούρης Γεώργιος τοῦ Νικολάου, ὁ λεγόμενος Γέρος, Ξυλούρης Ἀνδρέας τοῦ Νικολάου, ὁ λεγόμενος Μανταλιώτης, Ξυλούρης Κωνσταντίνος τοῦ Ἀνδρέα, Ξυλούρης Κωνσταντίνος, Ξυλούρης Βασίλειος τοῦ Ἀναστασίου, ὁ λεγόμενος Πατατούκας, Πασπαράκης Ζαχαρίας τοῦ Ἰωάννου, ὁ λεγόμενος Σουβλατζής, Σαμόλης Γεώργιος τοῦ Ὁρέστη, ὁ λεγόμενος Κόπακας, Σαλοῦστρος Κωνσταντίνος, Σκανδάλης Δημήτριος τοῦ Διομήδη, ὁ λεγόμενος Κρομμύδης, Σκουλάς Ζαχαρίας τοῦ Χαραλάμπους, ὁ λεγόμενος Κίκης, Σκουλάς Μύρων τοῦ Βασιλείου, ὁ λεγόμενος Τζαβέλλας, Σουλτάτος Ἰωάννης τοῦ Νικηφόρου, ὁ λεγόμενος Βρούβας, Σμπώκος Γεώργιος τοῦ Ἰωάννου, ὁ λεγόμενος Ἀτζαράς, Σταυρακάκης Ἀριστομένης τοῦ Βασιλείου, Σταυρακάκης Ἐμμανουήλ τοῦ Βασιλείου, ὁ λεγόμενος ἐπίσης Μάνωλας, Σταυρακάκης Γεώργιος τοῦ Ἐμμανουήλ, ὁ λεγόμενος Μεριζάνης, Φασουλᾶς Ἐμμανουήλ τοῦ Ἰωάννου, ὁ λεγόμενος Γιαχουντής, Φασουλᾶς Νικόλαος τοῦ Ἐμμανουήλ, Φασουλᾶς Μαρίνος τοῦ Ἐμμανουήλ, ὁ λεγόμενος Στιβακτής, Φασουλᾶς Γεώργιος τοῦ Σταύρου, ὁ λεγόμενος Κριγιάρης, Φασουλᾶς Κωνσταντίνος, ὁ λεγόμενος Σταυρακόκωστας, Φασουλᾶς Δημάρατος τοῦ Νικολάου, ὁ λεγόμενος Σκαμνάκης, Φρυσάλης Ἐμμανουήλ τοῦ Φαίδρου, ὁ λεγόμενος Γορίλλας, Φρυσάλης Δημήτριος τοῦ Γεωργίου, ὁ λεγόμενος Καλησπεράκης, Χαιρέτης Νικόλαος τοῦ Κωνσταντίνου, ὁ λεγόμενος Νικάκης, Χαιρέτης Χαράλαμπος τοῦ Νικήτα, ὁ λεγόμενος Μαγκούφης καὶ Χαιρέτης Ἀριστείδης τοῦ Στεφάνου, ὁ λεγόμενος Γιαλάφτης.

Ἡ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ ἄρχισε στίς 30 Αὐγούστου καὶ συνεχίστηκε μέχρι τίς 25 Σεπτεμβρίου, δηλαδὴ συνεχῶς γιὰ 24 ἀνασκαφικὲς μέρες. Συνεχίστηκε ὅμως γιὰ πέντε ἀκόμη ἡμέρες τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων, δηλαδὴ ἡ ἔρευνα κράτησε συνολικὰ 30 μέρες.

Ἡ ἔρευνα ἔγινε σὲ λίγα σημεῖα τῆς τεράστιας σπηλιᾶς, ποὺ ἐπιλέχθηκαν στὸν Νότιο Μυχό, στὸν Βόρειο Μυχό καὶ ἐξωτερικὰ μπροστὰ στὴν εἴσοδο.

α) Στὸν Νότιο Μυχό ἡ ἀνασκαφὴ εἶχε σκοπὸ τὴν ἀπομάκρυνση καὶ τὴν πληρέστερη διερεύνηση τῶν χωμάτων τοῦ πρώτου σωροῦ ἀπὸ νότια, ποὺ εἶχε δημιουργηθεῖ, ὅπως προαναφέρθηκε, ἀπὸ τὴν ἀπόρριψη ἐκεῖ χωμάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Σπ. Μαρινάτου, τὸ 1956. Κύριος στόχος ἦταν ἡ διακρίβωση πιθανῆς ὑπαρξῆς ἀδιατάρακτων στρωμάτων σὲ μεγαλύτερο βάθος. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ πὼς ὁ χῶρος αὐτός ἐπελέγη σκόπιμα στὴν παρυφὴ τοῦ σπηλαίου, ἀπὸ τὸν φόβο διάνοιξης τομῆς σὲ κεντρικὸ σημεῖο μέ ἐνδεχόμενες καταστροφικὲς συνέπειες. β) Στὸ νότιο τμῆμα τοῦ Βόρειου Μυχοῦ, ὅπου δὲν ὑπῆρχαν σωροὶ ἀπορριφθέντων χωμάτων, τὸ δάπεδο ἦταν ἐπίπεδο καὶ ἡ διατάραξη φαινόταν περιορισμένη. Σκόπιμα ἔγινε καὶ πάλι ἐδῶ ἐπιφανειακὸς καθαρισμὸς καὶ ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ μόνο στρώματος, ὥστε νὰ προετοιμασθεῖ σὲ ἐπόμενη φάση ἡ συστηματικὴ ἔρευνα. γ) Ἐργασίες στὸν

χωρο μπροστά στη σπηλιά ἔγιναν στὸν σωρὸ χωμάτων μπροστά στὴν εἴσοδο καὶ στὶς βάσεις τῶν ἀγαλμάτων. Ἀφαιρέθηκε ὅλος σχεδὸν ὁ μεγάλος καὶ ἐπιμήκης σωρὸς σκαμμένων χωμάτων, ποὺ εἶχαν ἀπορριφθεῖ ἀπὸ προηγούμενες ἔρευνες κι ἐμπόδιζαν μὲ τὸν ὄγκο τους τὴν πρόσβαση στὴ σπηλιά. Ἐρευνήθηκε πρόχειρα ὁ χώρος ποὺ βρίσκονται οἱ βάσεις τῶν ἀγαλμάτων ἀνατολικά τοῦ στομίου τοῦ σπηλαίου, ἐνῶ παράλληλα ἔγινε καθαρισμὸς τοῦ ὑψώματος ἀπὸ τὴ θαμνώδη βλάστηση.

Ὑποδομή

Ἐκτός ἀπὸ τίς δεδομένες δυσκολίες τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 'Ιδαίου "Αντρου, τὸ ὑψόμετρο τῶν 1500 μ., τὴν πολὺ χαμηλὴ θερμοκρασία καὶ τὴ μεγάλη ὕγρασία, ποὺ ἦταν κοινές καὶ γιὰ τίς προηγούμενες ἔρευνες, αὐτὸ ποὺ διευκόλυνε ἐξαιρετικά τὴ νέα ἔρευνα ἦταν ἡ κατασκευὴ στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ δρόμου σύνδεσης τοῦ 'Ιδαίου "Αντρου μὲ τὰ Ἀνώγεια. Ἡ μέχρι τότε πρόσβαση τοῦ 'Ιδαίου "Αντρου γινόταν μὲ ἓνα μονοπάτι μὲ τὰ πόδια ἢ μὲ ζῶα καὶ διαρκοῦσε βέβαια ἀρκετὲς ὥρες. Τώρα ἡ ἀπόσταση τῶν 21 χλμ. καλύπτεται μὲ τὸ αὐτοκίνητο σὲ μία ὥρα καὶ μὲ τὴ διαρκῶς ἐπεκτεινόμενη ἀσφαλτόστρωση τοῦ δρόμου ὅλο καὶ λιγότερο. Ἡ σύνδεση αὐτὴ ἐπέτρεψε ἀδιανόητες γιὰ τοὺς παλαιότερους ἐρευνητὲς διευκολύνσεις, ὅχι μόνο γιὰ τὸν καθημερινὸ ἀνεφοδιασμὸ τοῦ ἀνασκαφικοῦ συνεργείου ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴ χρῆση μηχανικῶν μέσων.

Γιὰ πρώτη φορὰ στόχος τῆς ἔρευνας τοῦ 'Ιδαίου "Αντρου ἦταν ἡ μὲ μηχανικά μέσα ἀνύψωση καὶ ἐξαγωγή τῶν χωμάτων καὶ τῶν λίθων ἔξω ἀπὸ τὴ σπηλιά. Γιατί ἦταν φυσικὸ ὅτι μὲ τίς ὑπάρχουσες μέχρι τότε συνθῆκες ὁ κάθε ἀρχαιολόγος ἢ ἀρχαιοκάπηλος ἔσκαβε τὰ χώματα τοῦ προηγούμενου.

Γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τῆς ἀπομάκρυνσης τοῦ ὄγκου τῆς ἐπίχωσης σχεδιάστηκε τὸ 1982 καὶ στήθηκε μιὰ τεράστια ψηλὴ, ξύλινη κατασκευὴ, μὲ σκελετὸ σχήματος Γ, ἐνέργεια ποὺ ἦταν φυσικὰ ἐπικίνδυνη, ἀλλὰ καὶ ἀπαραίτητη (πίν. 257α-β, 258α). Ὁ Γεώργιος Φασουλᾶς ἢ Κριγιάρης καὶ ὁ Μαρῖνος Φασουλᾶς, ποὺ ἦταν καὶ ὁ κατασκευαστὴς τῆς ξύλινης κατασκευῆς, ἦταν οἱ δύο ἐργάτες ποὺ δούλεψαν ὡς μεταφορεῖς τῶν χωμάτων πάνω στὴν ξύλινη κατασκευὴ, μὲ μεγάλη δυσκολία. Τὰ κατακόρυφα ὑποστηλώματα τῆς κατασκευῆς στερεώθηκαν στὸ βάθος τῆς σπηλιᾶς, μετὰξὺ τοῦ τρίτου καὶ τοῦ τέταρτου σωροῦ, σὲ ἀπόσταση ἑξὶ μέτρων ἀπὸ τὸ δυτικὸ τοίχωμα τῆς σπηλιᾶς, ἐνῶ ὁ ὀριζόντιος διάδρομος κατέληγε στὸ ἐπίπεδο τῆς εἰσόδου τοῦ σπηλαίου. Τὰ κατακόρυφα ὑποστηλώματα εἶχαν μέγ. ὕψ. 13 μ. Στὸν διάδρομο πλάτ. 2 καὶ μήκ. 28 μ. δημιουργήθηκε μιὰ ἐξέδρα πλάτους 4 μ. ὅπου ἐγκαταστάθηκε πετρελαιοκινητήρας, ποὺ μὲ τὴ βοήθεια συρματόσχοινων ἀνύψωνε τὰ γεμάτα χῶμα ἢ πέτρες καρότσια ἀπὸ τὸν χῶρο τῆς ἀνασκαφῆς στὸ βάθος τῆς σπηλιᾶς μέχρι τὴν ἐξέδρα, σὲ ὕψος ὅπως σημειώθηκε 13 μ. Ἀπὸ ἐκεῖ τὰ καρότσια

ἀκολουθοῦσαν τόν ὀριζόντιο, ξύλινο ἐναέριο διάδρομο μέχρι τήν εἴσοδο τῆς σπηλιᾶς, ἀπ' ὅπου ἐφθάναν στόν χώρο τοῦ κοσκινίσματος ἔξω. Τά κοσκινισμένα χρώματα καί οἱ πέτρες ἀπομακρύνονταν σέ ἀρκετή ἀπόσταση, ὥστε νά μή θιγῇ τό φυσικό τοπίο, γύρω ἀπό τό σπήλαιο. Γι' αὐτό τόν λόγο δημιουργήθηκαν στενά μονοπάτια πρὸς ἓνα φυσικό πλάτωμα βορειοανατολικά τοῦ σπηλαίου καί πρὸς μία ἀπότομη πλαγιά νοτιοανατολικά τῆς, ὅπου καί ἀπορρίπτονταν τά χρώματα καί οἱ πέτρες. Στό πλάτωμα, ἔξω ἀπό τό στόμιο τοῦ σπηλαίου ἦταν τοποθετημένα τά κόσκινα, ὅπου κοσκινίζονταν τά χρώματα καί συλλέγονταν τά εὐρήματα.

Γιά τόν τεχνητό φωτισμό τοῦ σκοτεινοῦ, ἐσωτερικοῦ τμήματος τῆς σπηλιᾶς καί ἰδίως τῶν δύο μυχῶν, ἐγκαταστάθηκε ἡλεκτρική γεννήτρια ἔξω ἀπό τή σπηλιά, πού μέ καλῶς διαοχέτευε ρεῦμα στό ἐσωτερικό, σέ δύο σειρές 6 - 8 ἰσχυρῶν λαμπτήρων. Τέλος δημιουργήθηκε ἓνα στενό μονοπάτι μέσα στή σπηλιά, ἀπό τήν εἴσοδο μέχρι τόν πέμπτο σωρό στή βόρεια πλευρά τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας, γιά νά ὑποβοηθεῖται ἡ μετακίνηση τοῦ προσωπικοῦ, πού ἦταν ἐπικίνδυνη, λόγω τῆς κατωφέρειας καί τῶν πεσμένων λίθων.

Ὀνομασία χώρων

Τό ἐσωτερικό τοῦ σπηλαίου χωρίζεται φυσικά σέ τρεῖς χώρους, τόν κεντρικό μεγαλύτερο, ἀπό τήν εἴσοδο μέχρι τό βάθος, σχήματος περίπου τραπεζίου, πού ὀνομάστηκε Κεντρική Αἵθουσα, ἓναν μικρό μυχό ἀριστερά καί νότια, πού ὀνομάστηκε Νότιος Μυχός καί ἓναν μεγαλύτερο δεξιά καί βόρεια πού ὀνομάστηκε Βόρειος Μυχός. Οἱ πέντε σωροί πού κάλυπταν τό νότιο τμήμα τῆς σπηλιᾶς, δηλαδή τόν Νότιο Μυχό καί τό νότιο τμήμα τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας, ὀνομάστηκαν Σωροί I - V, σέ σειρά ἀπό Νότο σέ Βορρά.

Νότιος Μυχός

Ἡ ἀνασκαφή στόν Νότιο Μυχό (πίν. 258β) ἐπεκτάθηκε σέ ὅλη τήν ἐπιφάνεια τοῦ τριγωνικοῦ, σπηλαιώδους ἀνοίγματος, πού δημιουργεῖ ἐκεῖ τό τοίχωμα τοῦ βράχου καί πού καλυπτόταν, ὅπως ἀναφέρθηκε, ἀπό τά σκαμμένα ἀπό παλιά χρώματα τοῦ Σωροῦ I, τοῦ ὁποῦ ἡ κωνική κορυφή βρισκόταν στό κέντρο περίπου τῆς ἀνασκαπτόμενης ἔκτασης. Τό ὕψος τοῦ Σωροῦ I ἦταν περίπου 1.60 - 1.70 μ. Ὁ χώρος τοῦ Νότιου Μυχοῦ πού ἐρευνήθηκε, εἶχε μήκος ἀπό Βορρά πρὸς Νότο 9.50 μ., πλάτος στή βόρεια πλευρά 8 μ., ἐνῶ στή νότια στένευε μέχρι 1.50 μ. σχηματίζοντας μιὰ περίπου τριγωνική ἐπιφάνεια. Ὁ χώρος δέν ἀνασκάφηκε ἀπ' τήν ἀρχή σέ ὅλη τήν ἔκταση ἀφοῦ τό κέντρο καταλάμβανε ὁ ψηλός κῶνος τοῦ Σωροῦ I, πού ἀφαιρέθηκε σέ δύο στρώματα καί δύο ἐνιαῖα στρώματα κάτω ἀπό τόν Σωρό. Ὡς σταθερά σημεῖα ὀρίστηκαν δύο σημεῖα Α καί Β στά νότια καί νοτιοανατολικά τοιχώματα τῆς σπηλιᾶς στόν Νότιο Μυχό.

Π ρ ὤ τ ο σ τ ρ ὤ μ α Σ ω ρ ο ὺ Ι. Στό πρώτο στρώμα τοῦ Σωροῦ Ι στόν Νότιο Μυχό τό χῶμα ἦταν σκοτεινό, καστανό, ὑγρό, γεμάτο ἀπό πλῆθος σκόρπιες πέτρες, μαλακό, πού σκαβόταν εὐκολα, ἀνακατεμένο μέ κόκαλα ζώων, ἀρκετά ἀπό τά ὁποῖα ἦταν καμένα. Σέ βάθος 0.50 μ. ὑπῆρχε μιὰ μικρή στρώση ἀσπροκίτρινου χρώματος ἀνακατεμένου μέ τό σκοτεινό καστανό, ἐνῶ σέ βάθος 0.90 μ. μιὰ στρώση καστανοκόκκινου πηλοῦ ἴσως ἀπό λιωμένες πλίνθους.

Ἡ κεραμική πού συλλέχθηκε στό πρώτο στρώμα ἦταν κυρίως ὄστρακα ρωμαϊκῶν λύχνων. Βρέθηκαν ἀκόμη τμήματα ὀρθογώνιων πλίνθων, κομμάτια ἐνός μοναδικοῦ σκεύους ἀπό terra sigillata μέ ἀνάγλυφη, φυτική διακόσμηση, ὅπως ἀποδείχτηκε κατὰ τήν ἀνασκαφή τοῦ 1983 καί λίγα ὄστρακα νεολιθικῶν χρόνων. Τά εὐρήματα τοῦ πρώτου στρώματος ἦταν πολύ περισσότερα σέ βάθος 0.80 - 1 μ.

Τό μεγάλο πλῆθος τῶν εὐρημάτων τοῦ πρώτου στρώματος ἦταν ἀντικείμενα ἀπό χαλκό, κυρίως ἀκόσμητα, ἀλλά καί διακοσμημένα ἐλάσματα πού βρέθηκαν κυρίως στό κοσκίνισμα τῶν χωμάτων, ἀπό τά ὁποῖα τά περισσότερα ἀνήκουν σέ ἀσπίδες. Συνολικά συλλέχθηκαν ὀκτακόσια δέκα ἀντικείμενα, ἀπό τά ὁποῖα, τά ἐπτά ἐλεφάντινα, πενήντα ἔξι μολύβδινα ἄμορφα κομμάτια, μικρά κομμάτια ξύλου, τρία κομμάτια λεπίδων καί ἓνα ἀπολέπισμα ὀψιανοῦ, τέσσερα ὀστέινα, ἓνα ἀπολέπισμα πυριτόλιθου, εἴκοσι πέντε σιδερένια ἀντικείμενα, καθώς καί ἐπτακόσια δέκα τέσσερα χάλκινα κομμάτια.

Ἀναλυτικότερα, ἀπό τά εὐρήματα ἀναφέρονται ἀπό τά ἐλεφάντινα ἓνα ἀκέραιο, σωληνωτό ἀντικείμενο μέ πολυεδρική, πλευρική ἐπιφάνεια, κοῖλο ἐσωτερικά, πού στά ἄκρα του κοσμεῖται μέ παράλληλες ἐγχαράξεις, ἐνῶ ἐσωτερικά κοντά στίς ἀπολήξεις ἔχει ἐγκάρσια, διαμπερῆ μικρά καρφιά ἀπό τό ἴδιο ὕλικό, πιθανόν λαβή, καί ἔξι μικρά κομμάτια πού ἀνήκουν σέ περίτμητα πλακίδια μέ παράσταση σφίγγας καί φυτικά κοσμήματα, φοινικικῆς προέλευσης τοῦ τύπου Layard¹ (πίν. 259γ). Ἀπό τά σιδερένια ἀναφέρονται δύο αἰχμές βελῶν, πέντε καρφιά, ὀκτώ ραβδόσχημα στελέχη, δύο τμήματα κρίκων καί ἓνα στέλεχος λυγισμένο σάν λαβίδα.

Ἀπό τό πλῆθος τῶν χάλκινων ἀντικειμένων ἀναφέρονται ὀκτώ κομμάτια πού ἀνήκουν πιθανόν σέ ἀσπίδες μέ ἔκτυπη διακόσμηση, ἐπτά μέ δισκία, τέσσερα μέ γραμμικές νευρώσεις, πέντε μέ ἐγχάρακτο καί ἔκτυπο πλοχμό, δύο μέ ἔκτυπη παράσταση σώματος βοοειδοῦς καί μέ τό πίσω τμήμα σώματος ζώου μέ φιδόσχημη οὐρά καί ἓνα μέ ἐγχάρακτη παράσταση δεκαεξάφυλλου ρόδακα. Ἀξιοσημείωτα εἶναι ἐπίσης δέκα τρία κομμάτια ἀπό τά ἰσχυρά τοιχώματα μεγάλων, σφυρήλατων, χάλκινων σκευῶν, πού ὀρισμένα σώζουν παρυσφή, μαστοειδή ἀπόφυση ἢ κωνική ἐφηλίδα. Ἀναφέρονται ἀκόμη τμήμα διά-

1. Πρβ. R. BARNETT, A Catalogue of the Nimrud Ivories (London 1975) πίν. CXXXIV, Suppl. 33.

τρητου ἐλάσματος, ἔντεκα ἰσχυρά καρφιά μέ μεγάλη, κωνική ἐφηλίδα, τμήμα στρεπτοῦ στελέχους, λεπίδα μαχαιριδίου μέ τρύπα προσήλωσης τῆς λαβῆς, ἓνα ἐλικοειδές ἀντικείμενο μέ πλατιά ἀπόληξη, πιθανόν ἐργαλεῖο, μιά ἡμικυκλική λαβή μικροῦ σκεύους μέ λεπτό στέλεχος κυκλικῆς διατομῆς καί πλατιές ἀπολήξεις, μιά λαβή μεγαλύτερου σκεύους μέ ἰσχυρό, κυλινδρικό στέλεχος, πού στίς ἀπολήξεις ἔχει τρύπες προσήλωσης καί στό μέσο του σχηματίζει σφαιρίδιο, πού περιβάλλεται ἀπό ὁμάδες λεπτῶν, ἀνάγλυφων νευρώσεων καί μιά ἀκέραιη πόρπη βοιωτικοῦ τύπου. Ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἐπίσης πόρπη ζώνης μικροῦ σχήματος Θ, πού σώζει μάλιστα τμήμα τῆς στενῆς δερμάτινης ζώνης. Στό πρῶτο στρώμα βρέθηκε τέλος καί μικρό πλαστικό προσωπεῖο λιονταριοῦ (πίν. 259α), πού ἀποτελοῦσε διακοσμητικό πρόσφυμα σκεύους καί χάλκινο, μικρό κεφάλι, ἴσως ἐλαφιοῦ (πίν. 259β), πού ἀνήκει ἐπίσης σέ σκεῦος.

Δ ε ὕ τ ε ρ ο σ τ ρ ῶ μ α Σ ω ρ ο Ὡ Ι. Τό δεύτερο στρώμα πού ἀφαιρέθηκε ἀπό τόν Σωρό Ι στόν Νότιο Μυχό, πάχους 0.70 μ. περίπου, ἦταν καί πάλι διαταραγμένο. Τό χῶμα ἦταν σκοτεινό καστανό καί σταχτόχρωμο, λασπῶδες, ἐξαιτίας τῆς συνεχοῦς σχεδόν σταγονορροῆς ἀπό τήν ὀροφή, καί ἰδιαίτερα δύσκολο στό σκάψιμο. Στό ἓνα τμήμα τῆς ἐπιφάνειας τοῦ στρώματος, ἔκτασης 0.60×0.25 μ., τό χῶμα ἦταν καμένο. Πολλές μικρές πέτρες ὑπῆρχαν στό βόρειο τμήμα τοῦ δεύτερου στρώματος. Μάζα καστανοκόκκινου πηλοῦ πού προερχόταν ἴσως ἀπό λιωμένες πλίνθους κάλυπτε τό βόρειο καί κεντρικό σημεῖο τοῦ στρώματος.

Στό δεύτερο στρώμα τοῦ Σωροῦ Ι βρέθηκαν κομμάτια ξύλου σέ ἡμιτελή καύση, θραύσματα σταλακτιτικοῦ ὕλικου καί πολλά μικρά κομμάτια ἀπό καμένα κόκαλα ζώων. Ἡ κεραμική πού συλλέχθηκε περιλάμβανε κυρίως ὄστρακα λύχων ρωμαϊκῶν χρόνων καί κομμάτια πλίνθων.

Καί σ' αὐτό τό στρώμα τό πλῆθος τῶν εὐρημάτων ἦταν ἀντικείμενα ἀπό χαλκό, κυρίως διακοσμημένα ἢ καί ἀκόσμητα ἐλάσματα, πού ἀνήκουν σέ ἀσπίδες. Συνολικά βρέθηκαν τετρακόσια τριάντα ἐννιά ἀντικείμενα, ἀπό τά ὁποῖα τά περισσότερα καί ἰδιαίτερα τό πλῆθος τῶν μικρῶν, χάλκινων θραυσμάτων βρέθηκε στό κοσίνισμα τῶν χωμάτων.

Ἀναλυτικότερα ἀναφέρονται τρία ἐλεφάντινα ἀντικείμενα, τό ἓνα μέ ἐγγράφη διακόσμηση, εἴκοσι ἑξὶ κομμάτια ἄμορφης κυρίως μάζας μολύβδου, δέκα πέντε σιδερένια ἀντικείμενα, δύο ἀπό τά ὁποῖα εἶναι καρφιά καί τέσσερα τμήματα ράβδων, δέκα πέντε κομμάτια ξύλου, ἓνα ὀστέινο ἀτρακτοειδές ἀντικείμενο μέ μιά τρύπα στό κέντρο, μιά λεπίδα ὀψιανοῦ καί ἓνα ἀπολέπισμα πυριτόλιθου.

Ὁ συνολικός ἀριθμός τῶν χάλκινων ἀντικειμένων, πού βρέθηκαν στό δεύτερο στρώμα τοῦ Σωροῦ Ι, ἦταν τριακόσια ἐβδομήντα τρία κομμάτια ἀπό τά ὁποῖα ἀναφέρονται δέκα τρία παχιά καμπύλα κομμάτια, πού πιθανότατα ἀνή-

κουν σέ μεγάλα ἀγάλματα, τέσσερα τμήματα χάλκινων σκευῶν μέ κωνική ἐφηλίδα σέ ἓνα ἀπ' αὐτά, ἡ κομβιόσχημη ἀπόφυση σέ ἄλλο καί θραύσματα ἀσπίδων μέ ἔκτυπη διακόσμηση, τρία ἀπό τά ὅποια διακοσμοῦνται μέ σπείρα, ἓνα μέ πλοχμό, δύο μέ ρόδακες, ἐννέα μέ στιγμές καί ὀκτώ μέ ραβδώσεις. Τά ὑπόλοιπα θραύσματα εἶναι ἀκόσμητα καί ἀνήκουν κυρίως σέ ἀσπίδες. Βρέθηκαν ἐπίσης τέσσερα καρφιά μέ κωνική ἐφηλίδα, δέκα κομμάτια ἀγγείων, κυρίως χεῖλη, καί δύο τμήματα πιθανόν ἡθμῶν, ἔξι ἐπιμήκη, ἐπίπεδα στελέχη, δύο λαβές ἀγγείων, ἀπό τίς ὁποῖες ἡ μία ἔχει σφαιρίδιο στό μέσο καί πλαισιώνεται ἀπό ὁμάδα ἀνάγλυφων νευρώσεων καί ἡ ἄλλη εἶναι κυλινδρική καί πλατιά στά ἄκρα.

Πρῶτο στρῶμα κάτω ἀπό τόν Σωρό I. Στή συνέχεια ἀφαιρέθηκε τό πρῶτο ἐνιαῖο στρῶμα κάτω ἀπό τόν Σωρό I, πάχους 0.20 μ. σέ βάθος 1.80 - 2 μ. ἀπό τό σταθερό σημεῖο Α. Τό χῶμα τοῦ στρώματος εἶχε σκοτεινό καστανό χρῶμα, ἦταν ὑγρό καί ἀναμοχλευμένο καί περιεῖχε πολλές μικρές πέτρες. Ἡ κεραμική τοῦ στρώματος περιεῖχε κυρίως λεπτά ὄστρακα ἐλληνορωμαϊκῶν χρόνων καί ἀρκετά χονδροειδῶν ἀγγείων προϊστορικῶν ἀλλά καί μεταγενέστερων ἐποχῶν, καθὼς καί τμήματα βαθμιδωτῶν κυλινδρικῶν σκευῶν.

Καί σ' αὐτό τό στρῶμα κυριαρχοῦσαν τά ἀντικείμενα ἀπό χαλκό, ἐλάσματα ἀκόσμητα ἢ διακοσμημένα, πού ἀνήκουν κυρίως σέ ἀσπίδες. Τό σύνολο τῶν ἀντικειμένων πού βρέθηκαν ἦταν διακόσια δύο καί τά περισσότερα βρέθηκαν καί στό κοσκίνισμα τῶν χωμάτων. Ἀναλυτικότερα ἀναφέρονται, τμήμα ἐλεφάντινου πλακιδίου μέ παράσταση σώματος σφίγγας¹ (πίν. 259γ), δέκα ὀκτώ κομμάτια λιωμένου, ἄμορφου μολύβδου καί ἑπτὰ σιδερένια ἀντικείμενα.

Τά χάλκινα ἀντικείμενα ἦταν ἑκατόν ἐβδομήντα ἔξι, κατὰ πλειοψηφία ἀκόσμητα ἐλάσματα. Ἀπ' αὐτά ἑκατόν σαράντα πέντε κομμάτια ἀνήκουν σέ ἀσπίδες, ἀπό τά ὅποια δέκα ὀκτώ μέ ἔκτυπη διακόσμηση γραμμῶν, κύκλων, ραβδώσεων καί στιγμῶν. Τά ὑπόλοιπα ἑκατόν εἴκοσι ἑπτὰ εἶναι ἀκόσμητα. Βρέθηκαν ἐπίσης τρία παχιά καμπύλα κομμάτια, πού πιθανότατα ἀνήκουν σέ ἀγάλματα, δέκα ἐννέα κομμάτια ἀγγείων ἢ σκευῶν, ἀπό τά ὅποια τό ἓνα ἀνήκει σέ χεῖλος, ἄλλο σέ λαιμό ἀγγείου, ἓνα τρίτο εἶναι τμήμα λαβῆς μέ ραβδώσεις σέ σχῆμα λωτοῦ, δύο καρφιά μέ κωνικές ἐφηλίδες, ἔξι ἐπιμήκη, ἐπίπεδα ἐλάσματα, ἓνα κυλινδρικό στέλεχος κι ἓνα στρεπτό στέλεχος, πιθανόν γραφικός στύλος ἢ ἐργαλεῖο.

Δεύτερο στρῶμα κάτω ἀπό τόν Σωρό I. Τό δεύτερο ἐνιαῖο στρῶμα κάτω ἀπό τόν Σωρό I στόν Νότιο Μυχό εἶχε πάχ. 0.25 μ. σέ βάθος 2.25 μ. ἀπό τό σταθερό σημεῖο Α. Τό χῶμα ἦταν σκοτεινό καστανό, ὑγρό καί λασπῶδες, ἰδίως στό δυτικό καί κεντρικό τμήμα του, ὅπου ἡ σταγονορροή

1. Πρβ. ὁ.π.

ἀπό τήν ὀροφή ἦταν πιά ἔντονη. Τό χῶμα ἦταν ἐπίσης ἀναμοχλευμένο καί σ' αὐτό τό στρώμα καί ἀνακατεμένο μέ πολλές πέτρες πού λιγότευαν πρὸς τό κεντρικὸ τμήμα τοῦ στρώματος, ἐνῶ συσσωρεύονταν στό ἀνατολικό. Ἡ κεραμικὴ τοῦ στρώματος περιεῖχε χοντρά καί λεπτά ἑλληνορωμαϊκά ὕστρακα, προϊστορικά, τμήματα πλίνθων καθὼς καί χονδροειδῆ μεγάλα ὕστρακα.

Καί στό στρώμα αὐτό ἦταν ἔντονη ἡ παρουσία τῶν ἀντικειμένων ἀπὸ χαλκό, κυρίως διακοσμημένων ἀλλὰ καί ἀκόσμητων ἐλασμάτων. Τό σύνολο τῶν ἀντικειμένων ἀπὸ ὅλες τίς ὕλες εἶναι διακόσια δέκα πέντε, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ διακόσια τρία εἶναι χάλκινα, κυρίως ἀκόσμητα κομμάτια, πού βρέθηκαν πάλι τὰ περισσότερα στό κοσκίνισμα τῶν χωμάτων.

Ἀπὸ τὰ ἐλεφάντινα ἀντικείμενα ἀναφέρεται τμήμα πλακιδίου (πίν. 259γ), πού σώζει τήν ἀνάγλυψη παράσταση τῶν δύο ὀπίσθιων ποδιῶν ὀρθίας σφίγγας¹, τήν ἔκφυση τῆς οὐρᾶς καί ἀκριβῶς πίσω ἀπὸ τὰ πόδια ἀνάγλυφο ἀνθῆμιο. Ἀπὸ τὰ χάλκινα ἀντικείμενα ἀναφέρονται δέκα τέσσερα κομμάτια ἀσπίδων, τέσσερα ἀκέραια, ἀναθηματικά, ὀμφαλωτά ἀσπίδια μέ δύο μικρὲς τρύπες ἀνάρτησης στό περιχεῖλωμα (πίν. 260α), μίαν ἐφηλίδα καρφιού, ἓνα παχύ κομμάτι πού ἀνήκει πιθανόν σέ ἄγαλμα, πέντε στελέχη, ἓνα ἀπὸ τὰ ὅποια στρεπτό, δώδεκα κομμάτια πού ἀνήκουν σέ διάφορα σκεύη, λέβητες καί ἡθμούς, ἓνα ἀπὸ τὰ ὅποια εἶναι τμήμα τῆς βάσης λέβητα κυπριακοῦ τύπου, τρία ἐπιμήκη ἐλάσματα, ἀπὸ τὰ ὅποια τό ἓνα μέ πόδι λιονταριοῦ ἢ ἀετοῦ, προφανῶς ἐπιθετοῦ σέ κάποιον σκευὸς ἐξαιτίας τῶν τρυπῶν προσήλωσης πού ὑπάρχουν κατὰ μῆκος τοῦ σώματος.

Ἐξαιρετικά σημαντικὴ ἦταν ἡ ἀνεύρεση στό δεῦτερο ἐνιαῖο στρώμα κάτω ἀπὸ τὸν Σωρὸ Ι τεσσάρων ἀκεραίων γιά πρώτη φορά χάλκινων ἀντικειμένων, τριῶν τροχῶν (πίν. 260β - γ) καί μιᾶς φιάλης (πίν. 261α, εἰκ. 1). Τό χῶμα στό σημεῖο αὐτό περιεῖχε πολλὰ μικρά κομμάτια κάρβουνου, ἰδιαιτέρα στή βορειοδυτικὴ καί στή βορειοανατολικὴ πλευρά τοῦ χώρου. Ἡ ἐπίχωση αὐτῇ, ἔκτασης περίπου 1.20×0.80 μ., ἦταν νησίδα ἀδιατάρακτη ἀπὸ παλαιότερες ἀναμοχλεύσεις καί ἀποτελοῦνταν ἀπὸ διαδοχικὲς στρώσεις πηλοῦ, πλακοειδῶν λίθων καί κάρβουνου. Ἡ φιάλη βρέθηκε ἀνάστροφα πάνω σέ δύο σχεδόν πλακοειδεῖς πέτρες, ὀριζόντια τοποθετημένες. Τό χῶμα γύρω ἦταν σκοτεινὸ, καστανὸ καί μαῦρο. Μέσα στή φιάλη βρέθηκαν λίγα μικρά κομμάτια κάρβουνου, καί δύο μικρά κόκαλα, ὕσως πουλιοῦ.

Οἱ δύο χυτοὶ τροχοὶ (πίν. 260β) εἶναι ἐξάκτινοι, διαμ. 0.15 μ. καί διαμ. κυλίνδρου στό κέντρο 0.17 - 0.13 μ. Ἡ περιφέρειά τους εἶναι ἀπὸ ἐπίπεδο παχύ ἔλασμα μέ ἐλαφρὸ περιχεῖλωμα καί οἱ ἀκτίνες ἀπὸ ραβδίσκους πού συγκλίνουν σέ κύλινδρο στό κέντρο γιά τὴ στερέωση τοῦ ἄξονα, περίπου ἐλλειψοειδοῦς τομῆς. Στὴν περιφέρεια τοῦ ἑνὸς μικρὴ ρωγμὴ. Στὸν ἄλλο ἔχουν συγκολληθεῖ

1. Ὁ.π.

τρία μικρά κομμάτια και μία ακτίνα. Έχει σκοτεινή πράσινη πάτινα. Ο τρίτος τροχός (πίν. 260γ) είναι τετράκτινος, επίσης χυτός, ελαφρά στρεβλωμένος στο μισό της επιφανείας του, διαμ. 0.137 μ. και διαμ. κυλίνδρου στο κέντρο 0.12 - 0.19 μ. Η περιφέρειά του είναι από παχύ επίπεδο έλασμα, με τραχιά επιφάνεια κι οι ακτίνες από ραβδίσκους που συγκλίνουν επίσης σε κύλινδρο με διαμπερή τρύπα στο κέντρο, για τη στερέωση του άξονα. Και οι τρεις τροχοί ανήκουν σε βάση λέβητα κυπριακού τύπου, ο τρίτος όχι στην ίδια βάση.

Η φιάλη (πίν. 261α, εικ. 1), που βρέθηκε πολύ κοντά στον τρίτο τροχό, είναι αβαθής, με ελαφρά κυρτή βάση και φέρει ομφαλό. Είναι σφυρήλατη με εγχάρακτη διακόσμηση. Στη βάση ακτινωτές εγχαράξεις που ξεκινούν από τον ομφαλό, σχηματίζουν πολύφυλλο άνθος, στην περιφέρεια του οποίου έφασκεται λεπτή ταινία με σχοινοειδές κόσμημα. Στο τοίχωμα της φιάλης ζώνη που ορίζεται από δύο όμοιες ταινίες σχοινοειδών και διακοσμείται από τρία αντωπά ζεύγη βοοειδών με συμπλεκόμενα κέρατα. Οι λεπτομέρειες της χαίτης και των μυών έχουν δηλωθεί με εγχαράξεις. Οι διαστάσεις της είναι ύψ. 0.3, διάμ. χείλ. 0.112 - 0.116, διάμ. βάσ. 0.46 μ. Αποκρουσμένη και έλλιπής σε πολύ μικρά τμήματα της επιφάνειας.

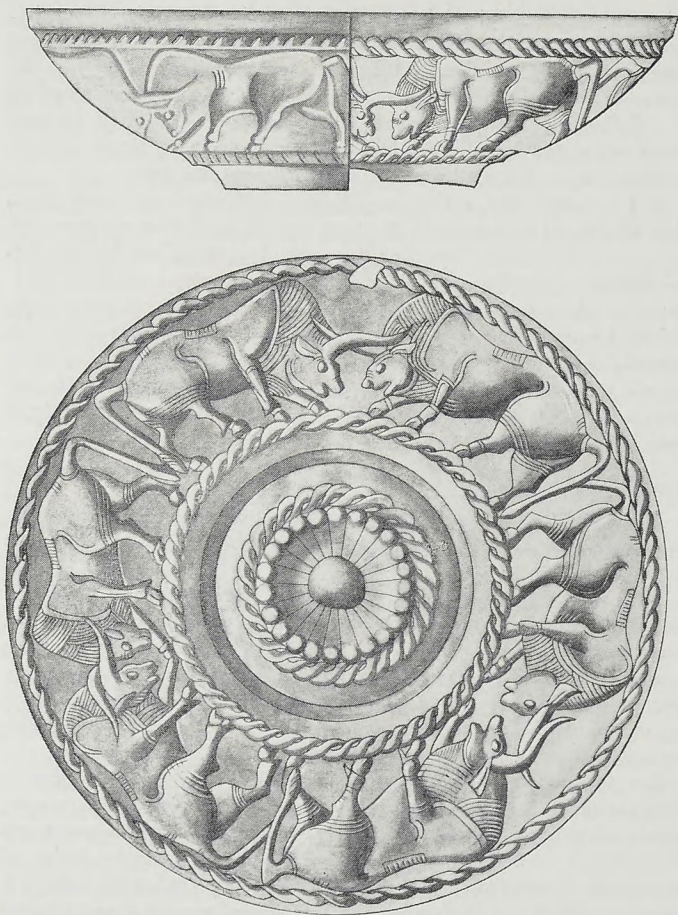
Βόρειος Μυχός

Τό ανατολικό τμήμα του Βόρειου Μυχού, που σκάφτηκε, είχε σχήμα ορθογώνιο, μήκ. 5.25 μ., από Ανατολή σε Δύση και πλάτ. 3.25 μ., από Νότο σε Βορρά (πίν. 261β).

Αρχικά, για την προετοιμασία της ανασκαφής στην ανατολική πλευρά του Βόρειου Μυχού, αφαιρέθηκαν οι επιφανειακές πέτρες, κυρίως μικρού και μεσαίου μεγέθους. Τό επιφανειακό χώμα ήταν μαύρο, προφανώς από την ύπαρξη κομματιών ξύλου σε ήμιτελή καύση και από τη συνεχή σταγονορροή της όροφης και περιείχε άφθονες πέτρες μικρού μεγέθους. Τό έδαφος παρουσίαζε κλίση στο σημείο αυτό και γι' αυτό τον λόγο τό πάχος του στρώματος που αφαιρέθηκε κυμάνθηκε από 0.40 μ. στο δυτικό άκρο μέχρι 0.30 μ. στο ανατολικό.

Στά όστρακα διάφορων εποχών που συλλέχθηκαν κυριαρχούν τά όστρακα έλληνορωμαϊκών χρόνων. Βρέθηκαν όμως και τμήματα κυλινδρικών σκευών, καθώς και νεολιθικά όστρακα. Η ποσότητα των όστράκων που βρίσκονταν στο δυτικό τμήμα του ανασκαπτόμενου χώρου ήταν πολύ μικρότερη από εκείνη του ανατολικού. Πρέπει επίσης νά αναφερθεί ότι στο δυτικό τμήμα δέν βρίσκονταν κομμάτια ορθογώνιων πλίνθων με διαγώνιες εγχαράξεις, ενώ εξακολουθούσαν νά βρίσκονται στο ανατολικό, στο όποιο κυριαρχούσε τό μαύρο, καμένο χώμα.

Τά εύρήματα που ήρθαν στο φώς κατά την αφαίρεση του επιφανειακού στρώματος στο μικρό τμήμα του Βόρειου Μυχού που σκάφτηκε, ανήκουν σε όλες τις ύλες και βρέθηκαν κυρίως στο κοσκίνισμα των χωμάτων. Αναλυτικότερα αναφέρονται δύο ασημένια αντικείμενα, πολλά κομμάτια γυαλιών, που ανήκουν

Εἰκ. 1. Σχέδιο ὕψης καὶ τομῆς χάλκινης φιάλης με ἀπόδοση ἀντωπῶν ζευγῶν βοοειδῶν.

σέ ἀγγεῖα ρωμαϊκῶν χρόνων, δέκα δακτυλίδια ρωμαϊκῶν κυρίως χρόνων, πέντε κομμάτια εἰδωλίων, κυρίως ζῶων, ἕξι κομμάτια ἐλεφάντινων ἀντικειμένων, δύο μολύβδινα ἀντικείμενα, τέσσερα νομίσματα ρωμαϊκῶν χρόνων, ἐλάχιστα κομμάτια ξύλων, ἑπτὰ τμήματα λεπίδων ὀψιανοῦ, σαράντα τρία κομμάτια πήλινων ἀντικειμένων, κυρίως λύχων ρωμαϊκῶν χρόνων, ἓνα ἀπολέπισμα πυριτόλιθου, ἑπτὰ σιδερένια κομμάτια στελεχῶν ἢ καρφιδῶν, ἄρκετά κομμάτια γαλαξοπράσινης φαγεντιανῆς, ἕξι κομμάτια χρυσῶν ἐλασμάτων καὶ ἑκατὸν εἴκοσι χάλκινα κομμάτια, κυρίως ἐλάσματα, διακοσμημένα ἢ ἀκόσμητα, πού ἀνήκουν σέ μεγάλο ποσοστό σέ ἀσπίδες.

Ἀπ' αὐτά τὰ ἀντικείμενα ἰδιαίτερα σημαντικά εἶναι ἀσημένια περόνη μὲ ἀνάγλυφες, ὀριζόντιες ραβδώσεις, τρία σιδερένια, ἀκέραια δακτυλίδια μὲ ἐλλειψοειδῆ σφενδόνη, χωρὶς ἔχνη παράστασης, δύο δακτυλίδια μὲ ἔνθετους δακτυλιόλιθους μὲ παράσταση α) ἀνδρικῆς μορφῆς (εἰκ. 262α) μὲ στραμμένο τό κεφάλι ἀριστερά καὶ β) Κυβέλης ἀνάμεσα σέ δύο ζῶα, καθὼς καὶ δύο τμήματα κρίκου χωρὶς σφενδόνη. Βρέθηκαν ἐπίσης τμήμα σώματος ἐλεφάντινης πυξίδας (πίν. 262δ) μὲ ἀνάγλυφη παράσταση σώματος ταύρου καὶ ἐγγράρακτη διακόσμηση φύλλων στήν παρυφή¹, καθὼς καὶ τμήμα ἀβαθοῦς φιαλίδιου.

Σημαντικά εἶναι ἀκόμη τὰ τέσσερα χάλκινα νομίσματα πού βρέθηκαν κατὰ τήν ἀφαίρεση τοῦ ἐπιφανειακοῦ στρώματος τοῦ Βόρειου Μυχοῦ. Τό πρῶτο φέρει στή μία πλευρά κεφαλὴ τοῦ Αὐγούστου (27 π.Χ. - 14 μ.Χ.) (πίν. 262β). Τό δεύτερο ἔχει κεφαλὴ Νέρωνα (54 - 68 μ.Χ.) στή μία πλευρά, μὲ τήν ἐπιγραφή *NERO CLAV. CAES. AUG.* καὶ στήν ἄλλη κεφαλὴ Νέρωνα καὶ Ὀκταβίας. Τό τρίτο ἔχει στή μία ὀψὲς τήν κεφαλὴ τοῦ Ἀντωνίνου (138 - 161 μ.Χ.) στεφανωμένη μὲ δάφνη καὶ τήν ἐπιγραφή *ANTONINVS* καὶ στήν ἄλλη παράσταση αἰτοῦ καὶ τὰ γράμματα *KK*. Τό τέταρτο φέρει στή μία ὀψὲς κεφαλὴ τοῦ Κλαυδίου (41 - 51 μ.Χ.) καὶ τήν ἐπιγραφή *TI. ΚΛΑΥΔΙΟΣ ΚΑΙΣΑΡ ΓΕΡ. ΣΕΒΑΣΤΟΣ* (πίν. 262γ) καὶ στήν ἄλλη ὀψὲς στεφανωμένη κεφαλὴ Μεσσαλίνας μὲ τήν ἐπιγραφή *ΘΕΑ ΣΕΒΑΣΤΗ*.

Ἀπὸ τὰ ἕξι χρυσὰ ἐλάσματα πού βρέθηκαν δύο εἶναι ἀκόσμητα καὶ τέσσερα διακοσμημένα, μὲ ἔκτυπη ἢ ἐγγράρακτη διακόσμηση. Ἀναλυτικότερα ἀναφέρεται ἀκόσμητο ἔλασμα χρυσοῦ, μιά χρυσή περιτυλιγμένη ταινία, ἓνα ἔλασμα μὲ ἔκτυπη διακόσμηση διάγραμμων ταινιῶν μὲ παρεμβλλόμενα συστήματα κάθετων γραμμῶν καὶ δύο λεπτά ἐλάσματα μὲ δυσδιάκριτη διακόσμηση. Στὸ ἴδιο στρώμα βρέθηκε καὶ ἓνας ἐπίχρυσος κρίκος μὲ ἐγγράρακτη διακόσμηση.

Ἀπὸ τὰ χάλκινα ἀντικείμενα πού βρέθηκαν τέλος τὰ περισσότερα ἀνήκουν σέ ἀσπίδες. Ἀναφέρεται ὅτι πρόκειται γιὰ σαράντα ἑννέα ἀδιακόσμητα ἐλά-

1. "Ο.π. πίν. XXVI, S 5a - f.

σματα πού ἀνήκουν σέ ἀσπίδες ἢ φιάλες, ἐξήντα διακοσμημένα, ἀπό τὰ ὅποια εἴκοσι ἐπτά φέρουν ἔκτυπες ραβδώσεις ἢ γραμμές, δέκα πέντε σπεῖρες, δέκα πέντε στιγμές καί τρία τμήματα σώματος ζώων, ἐννέα κομμάτια καρφιῶν, δύο ἐπιμήκη στελέχη, τμήματα σκεύους, δύο γοργόνεια, ἓνα τμήμα χεῖλους καί μία περόνη.

Ἔργασίες στό στόμιο τοῦ σπηλαίου

Μπροστά ἀπό τό στόμιο τῆς σπηλιᾶς καί βόρεια ἀπό τόν μεγάλο, λαξευμένο βωμό, ὑπῆρχε ἓνας πολύ μεγάλος σωρὸς ἀπό πέτρες καί χῶμα πλάτ. 4.50, μήκ. 2 καί ὕψ. 1 μ. περίπου, μέ κατεύθυνση ἀπὸ δυτικά πρὸς ἀνατολικά. Ἡ ἀνασκαφὴ σ' αὐτό τό σημεῖο ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴ διαμόρφωση τῆς εἰσοδου μπροστά στὴ σπηλιά. Εἶναι βέβαιο ὅτι οἱ σωροὶ αὐτοὶ ἦταν ἀπορρίμματα παλαιότερων ἀνασκαφῶν. Τὰ χῶματα αὐτὰ ἦταν σκληρά, καστανόχρωμα καί γεμάτα μικρὲς πέτρες. Κατὰ τὴν ἀφαίρεσή τους συλλέχθηκαν πολλὰ ὕστρακα. Βρέθηκαν ἀκόμη ἐννέα κομμάτια χάλκινων ἐλασμάτων ἀπὸ τὰ ὅποια δύο εἶναι διακοσμημένα, τό ἓνα μέ πέντε ἔκτυπες στιγμές καί τό ἄλλο μέ ἐγχάρακτες, παράλληλες γραμμές, καθὼς καί ἓνα κομμάτι ἀπὸ ταινιόσχημη λαβὴ χάλκινου ἀγγείου μέ ράβδωση στὴν ἀνώτερη ἐπιφάνεια καί δύο βαθιὲς αὐλακώσεις, δύο κεφαλὲς καρφιῶν καθὼς καί δύο κομμάτια σιδερένιων κρίκων.

Ἔργασίες στὶς βάσεις τῶν ἀγαλμάτων

Στὸ πλάτωμα πού ἐκτείνεται ἀνατολικά τοῦ στομίου τοῦ σπηλαίου καί σέ ἀπόσταση 70 μ. περίπου ἀπὸ τόν βωμό πού βρίσκεται μπροστά ἀπὸ τὴν εἰσοδὸ του ἐντοπίστηκαν ἀνάμεσα σέ πυκνὴ βλάστηση τέσσερα τμήματα τῶν βάθρων τῶν ἀγαλμάτων τὰ ὅποια ἀναφέρονται, ὅπως σημειώθηκε, καί ἀπὸ τοὺς προηγούμενους ἐρευνητές¹. Στόν χῶρο αὐτό δὲν ἔγινε κάποια συγκεκριμένη ἀνασκαφικὴ ἔρευνα παρὰ μόνο ταύτιση τῶν βάθρων μέ τίς παλαιότερες ἀναφορὲς τῶν μελετητῶν.

Δύο ἀπὸ αὐτὰ τὰ κομμάτια ἔχουν ἐμφανὴ ἔχνη κατεργασίας ἀπὸ τὴν ὁποία φαίνεται ὅτι εἶναι βάση συμπλέγματος ἀγαλμάτων. Ἀπ' τοὺς ὀγκόλιθους αὐτοὺς ὁ πρῶτος ἐπεξεργασμένος βρίσκεται στό κέντρο περίπου τοῦ πλατώματος πού σχηματίζεται στὴν κορυφὴ τοῦ ὑψώματος. Δίπλα του βρίσκονται δύο ἄλλοι, ἐνῶ ἓνας ἀκόμη ἐπεξεργασμένος βρίσκεται 5 μ. νοτιότερα, στὴν πλαγιά τοῦ ὑψώματος καί φέρει δύο λαξεύματα σέ σχῆμα πελμάτων. Εἶναι βέβαιο ὅτι οἱ δύο ὀγκόλιθοι ἀνήκουν στό ἴδιο βάθρο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τίς διαστάσεις,

1. Τὶς βάσεις αὐτές ἀναφέρει ὁ E. FABRICIUS, (AM 10, 1885, 61) καί μετὰ ὁ ΣΤ. ΞΑΝΘΟΥΔΙΔΗΣ (δ.π.).

τό είδος τῶν λίθων καί κυρίως ἀπό τή θέση τῶν συνδέσμων καί τήν ὑπαρξή μιᾶς πλευρᾶς χωρίς ἔχνη βαθμίδας σέ κάθε ὀγκόλιθο.

Τοπογραφική ἔρευνα

Βασικός στόχος τῆς ἔρευνας τοῦ 'Ιδαίου 'Αντρου ἦταν καί ἡ διερεύνηση τῆς εὐρύτερης περιοχῆς, ὅχι μόνο γιά τόν ἐντοπισμό καί ἄλλων ἀρχαιολογικῶν θέσεων, ἀλλά βέβαια καί γιά τήν ἔνταξή τοῦ ἱεροῦ στήν εὐρύτερη περιοχή του. Γιά τόν λόγο αὐτό ἐγινε προσπάθεια νά συλλεγοῦν πληροφορίες ἀπό τοὺς κατοίκους τῶν 'Ανωγείων γιά τήν ὑπαρξή ἀρχαιοτήτων καί πραγματοποιήθηκαν πολλές αὐτοψίες καί περισυλλογές ἀπό τό ἐπιστημονικό προσωπικό τῆς ἀνασκαφῆς. Εἰδικότερα ἐρευνήθηκαν δύο περιοχές, ἡ περιοχή Ζωμίνθου καί ἡ περιοχή τοῦ ὄροπεδίου τῆς Νίδας καί τῶν γύρω ὑψωμάτων. 'Επίσης καταγράφηκαν χῶροι ὅπου πιθανολογεῖται ἡ ὑπαρξή ἀρχαιοτήτων, χωρίς νά γίνει αὐτοψία λόγω ἔλλειψης χρόνου (θέσεις Κουνά, τοῦ Σάββα τό σπηλιάρι, Πετραδολάκια, Φραδιά, 'Αμμουδι, Μαύρη Κορφή).

Μέ τίς αὐτοψίες διαπιστώθηκε ἡ ὑπαρξή οἰκισμοῦ καί πιθανότατα τάφων στήν περιοχή Ζωμίνθου, πού χρονολογοῦνται στήν ὙΜ Ι ἐποχή. 'Επίσης διαπιστώθηκε ἡ ἰδιαίτερα ἔντονη ἀνθρώπινη παρουσία στόν χῶρο τοῦ ὄροπεδίου τῆς Νίδας στή ρωμαϊκή ἐποχή, σέ ἐπτά τουλάχιστον θέσεις, ἀπό τίς ὁποῖες τρεῖς εἶναι σπηλιές. 'Η ἀνακάλυψη στό ὄροπέδιο τῆς Νίδας ὀστράκων πού πιθανόν ἀνήκουν στά μινωικά χρόνια ἀποτελεῖ ἐπίσης πολύτιμη ἔνδειξη γιά τήν κατοίκηση στήν περιοχή ἥδη ἀπό τήν προϊστορική ἐποχή, πού ἀσφαλῶς σχετίζεται μέ τή χρήση τοῦ 'Ιδαίου 'Αντρου στά μινωικά χρόνια.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΖΩΜΙΝΘΟΥ

Σέ ἀπόσταση 12 περίπου χιλιομέτρων ἀπό τά 'Ανώγεια, στά μισά περίπου τοῦ δρόμου πού ὀδηγεῖ πρὸς τό 'Ιδαῖο 'Αντρο βρίσκεται ἡ θέση Ζώμινθος, σέ ὑψόμετρο 1187 μ.¹, ὅπου πραγματοποιήθηκε αὐτοψία μετὰ ἀπό πληροφορίες γιά δράση ἀρχαιοκαπήλων. Στά ἀριστερά, βορειοανατολικά τοῦ δρόμου μέ κατεύθυνση ἀπὸ 'Ανώγεια πρὸς 'Ιδαῖο, βρίσκεται ἡ θέση Μνήματα, στήν πλαγιά ὑψώματος ὅπου διακρίνονται τά ἐρείπια δύο παλιῶν τυροκομείων κι ὅπου ὑπάρχει πηγή πού ρεεῖ πρὸς τά δυτικά πρὸς τή θέση "Αλωνες. 'Η θέση "Αλωνες, στά δεξιά, δυτικά τοῦ δρόμου, βρίσκεται σ' ἓνα πλάτωμα, ὅπου ξεχωρίζει ἓνα μικρό ὕψωμα. Νοτιοδυτικά τῆς θέσης αὐτῆς, σέ ἀπόσταση 500 μ. περίπου ὑπάρχει ὁ ναός τῆς 'Αγίας Μαρίνας καί λίγο νοτιότερα τό ὕψωμα Σπηλιάρι, στήν κορυφή τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει βραχοσκεπή.

1. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ὁ.π. 241, Ε.Κ. ΠΛΑΤΑΚΗΣ, ὁ.π. 13.

ἼΑλωνες

Στή θέση ἼΑλωνες, σύμφωνα μέ ἀσφαλεῖς καί διασταυρωμένες πληροφορίες, ἔγιναν φαίνεται ἐπανειλημμένα συλλήψεις ἀπό ἀρχαιοκάπηλους στό διάστημα 1963 - 1969, ὅπου βρέθηκαν σέ βάθος 1.50 μ. τά ἑξῆς ἀντικείμενα: 1) Χάλκινο, μινωικό εἰδῶλιο ὕψους 0.32 μ., ἐξαιρετικῆς κατεργασίας, πού εἰκόνιζε ἀνδρική μορφή πού ἔφερε ζῶμα, μέ τό δεξι χέρι στηριγμένο στό στῆθος καί τό ἀριστερό σφιγμένο στό πλευρό, τό κεφάλι λίγο γερμένο. Τό εἰδῶλιο στηριζόταν σέ ὀρθογώνια βάση καί ἦταν ἀκέραιο μέ ἐξαίρεση τή μύτη, ἐνῶ πίσω ἀπό τό αὐτί παρουσίαζε ἕνα ἐξόγκωμα. Στά χέρια ἐξογκώματα ἀπέδιδαν τοὺς μυῶνες¹. 2) Χάλκινο εἰδῶλιο ὕψους 0.18 μ., ἀκέραιο, πού εἰκόνιζε γυναικεῖα μορφή μέ μινωικό ἔνδυμα, γυμνὸ στῆθος, μαλλιά καί ἕνα στεφάνι στό μέτωπο. Ἡ κατεργασία ἦταν ἐπίσης πολύ καλή καί ἀπέδιδε ἕνα πρόσωπο μέ λεπτή, κυρτή μύτη, χοντρά μάτια καί κανονικά φρύδια. 3) Κοιμάτι ἀπό λίθινο ἀγγεῖο. 4) Ὅστᾶ. Ἐπίσης σύμφωνα μέ τίς ἴδιες πληροφορίες οἱ ἀρχαιοκάπηλοι ἵσως ἀνακάλυψαν κάποιον πεσσοῦ καί τρεῖς-τέσσερις τριπτῆρες ἀπό πράσινη πέτρα.

Στήν αὐτοψία πού ἔγινε ἐπισημάνθηκαν ἀμέσως πλῆθος τοίχων, κυρίως μέ κατεύθυνση ἀπό ἀνατολικά πρὸς δυτικά. Ἐγινε μάλιστα μιά πρόχειρη κάτοψη πού ἔδειξε πὼς οἱ τοῖχοι καλύπτουν ἔκταση 35 μ. μήκ. καί 11 μ. πλάτους. Σέ ὅλη τήν ἔκταση περισυλλέχθηκαν ἄφθονα ὄστρακα, χαρακτηριστικά τῆς ΓΜ Ι ἐποχῆς, ἀπό κωνικά κύπελλα, προχειδῆ, λοπάδες, χύτρες, πιθοειδῆ κλπ. Παρατηρήθηκαν ἀκόμη πολλές τομέες ἀρχαιοκαπήλων πού ἔκαναν σημαντικές καταστροφές, ἰδιαίτερα στό νοτιοανατολικό τμῆμα τοῦ κτιρίου.

Ἦταν λοιπόν φανερό ὅχι μόνον ἀπό τίς πληροφορίες γιά τήν ἀνεύρεση τῶν σημαντικῶν ἀντικειμένων πού ἀναφέρθηκαν, ἀλλά καί ἀπό τά ἀποτελέσματα τῆς αὐτοψίας, πού ἔγινε, πὼς πρόκειται γιά μιά μινωική θέση ἐξαιρετικῆς σημασίας καί μάλιστα στόν Ψηλορείτη, τόσο κοντά στό Ἰδαῖο Ἀντρο. Γιά τόν λόγο αὐτό ἔγινε τό 1983 δοκιμαστική ἀνασκαφή στόν χώρο, τά ἀποτελέσματα τῆς ὁποίας θά ἐκτεθοῦν πιό κάτω.

Μνήματα

Στή θέση αὐτή παρατηρήθηκε ἡ ὑπαρξη χαμηλοῦ ἐξάρματος, κυκλικοῦ σχήματος, ἀνάμεσα στά ἐρείπια τῶν δύο τυροκομείων καθὼς καί χασμάτων καί μιᾶς πηγῆς.

1. Κατά τήν ΕΦΗ ΣΑΠΟΥΤΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ἡ ἐργασία τῆς ὁποίας γιά τά ἀνθρώπινα μινωικά χάλκινα εἰδῶλια δημοσιεύεται στή σειρά ΡΒΦ, τό ἀνδρικό εἰδῶλιο μπορεῖ νά ταυτισθεῖ μέ τήν «ὁμάδα τῶν Γουρνιῶν», πού χαρακτηρίζεται ἀπ' αὐτές τίς κινήσεις τῆς κεφαλῆς καί τῶν χειρῶν. Καί εἶναι ἵσως χαρακτηριστικό ὅτι οἱ κινήσεις αὐτές συνδυάζονται μέ ὀρθογώνια βάση.

Σπηλιάρι

Σύμφωνα με πληροφορίες, στή βραχοσκεπή, πού σήμερα χρησιμοποιεῖται γιά κτηνοτροφικές ἐργασίες, εἶχαν βρεθεῖ ἀνθρώπινα ὀστά, καθὼς καί ὀστρακα πύθων ἢ σαρκοφάγων μέ διασπορά τόσο μέσα, ὅσο καί ἔξω ἀπό τή σπηλιά.

Χαλίκια

Λόγω ἔλλειψης χρόνου δέν ἔγινε αὐτοψία στή θέση αὐτή, κοντά στίς "Ἄλωνες, ὅπου σύμφωνα μέ πληροφορίες ὑπάρχουν ἱχνη τοίχων καί ὀστρακα, παρόμοια μ' αὐτά πού συλλέχθηκαν στίς "Ἄλωνες.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΟΡΟΠΕΔΙΟΥ ΝΙΔΑΣ

Οἱ πληροφορίες τῶν βοσκῶν τῆς περιοχῆς τοῦ ὀροπεδίου τῆς Νίδας (πίν. 254) ὁδήγησαν σέ αὐτοψίες σέ ὅλη του τήν ἑκταση. Στή νότια πλευρά του τό ὀροπέδιο κλείνεται ἀπό τό ὕψωμα Βορινός Βουρλόκαμπος, πού ἔχει τό ἴδιο ὄνομα μέ τόν Βουρλόκαμπο, πού τό χωρίζει ἀπό τά συνεχόμενα χαμηλά ὑψώματα, Μεσορράχη καί Κεντρομούρια, κατεύθυνσης ἀνατολικά πρὸς δυτικά, πού ὑψώνεται στή νότια πλευρά τοῦ ὀροπεδίου. Στόν Βορινό Βουρλόκαμπο ἐρευνήθηκαν δύο σπήλαια, ὁ 'Ατσιγγανόσπηλιος καί ἓνα μικρό σπήλαιο χωρίς ὄνομα. 'Ανάμεσα στή Μεσορράχη καί τόν Βορινό Βουρλόκαμπο ὑπάρχει ἡ θέση Μαντράκι, ὅπου ἔχουν χτιστεῖ δύο μιτάτα. Στά δυτικά τῆς Μεσορράχης ὑπάρχει τό βραχώδες ὕψωμα τοῦ 'Αρχάλου, στήν κορυφή τοῦ ὁποίου ἓνα σπήλαιο ἔχει γίνει μιτάτο. Βορειότερα τῆς Μεσορράχης καί τοῦ συνεχόμενου ὑψώματος Κεντρομούρια ὑψώνεται τό ὕψωμα 'Αστριώτικο, πού καταλήγει στήν πλαγιά τῆς Χαμοσοκεφάλας, τοῦ ἀνατολικοῦ ὀρίου τοῦ ὀροπεδίου τῆς Νίδας. 'Από τίς θέσεις αὐτές τῆς νότιας πλευρᾶς τοῦ ὀροπεδίου χωρίζεται ἡ βόρεια πλευρά μέ ἓνα ἐκτεταμένο πεδίο. Στή βόρεια πλευρά τοῦ ὀροπεδίου ὑψώνεται τό ὕψωμα Πετρόκουρτα, ὅπου ἐρευνήθηκε ἡ θέση Κακό Κεφάλι. Στή βορειοανατολική παρυφή τοῦ ὀροπεδίου εἶναι τό ὕψωμα Κόκκινες Πλάκες, γιά τό ὁποῖο ὑπάρχουν ἀνεπιβεβαίωτες πληροφορίες γιά τήν ὑπαρξή ἀρχαιοτήτων. Δέν ἀποκλείεται ἀπό κάποια ἀπό αὐτές τίς θέσεις νά προέρχονται οἱ παραδόσεις Γεωργίου Πλεύρη καί Θεοδωράκη, πού ἀναφέρθηκαν πρὶν πάνω.

Σπήλαιο Βορινοῦ Βουρλόκαμπου

Στήν πλαγιά τοῦ βουνοῦ, ὑπάρχει χαμηλή σπηλιά πού σχηματίζει δύο κόγχες. 'Εξω ἀπό τό στόμιο τῆς σπηλιάς σημειώθηκε σύληση ἀρχαιοκαπλῶν. Τά ὀστρακα πού περισυνελέγησαν ἀνήκουν σέ χρηστικά ἀγγεῖα καί χρονολο-

γοῦνται στήν ἐλληνιστική ρωμαϊκή ἐποχή· εἶναι κομμάτια ἀπό μελαμβαφή ἀγγεῖα, κύλικες, σκύφους κλπ.

Ἀτσιγγανόσπηλιος¹

Σέ μεγαλύτερο ὕψος καί στήν ἴδια πλαγιά τοῦ Βορινοῦ Βουρλόκαμπου, βρίσκεται τό σπήλαιο Ἀτσιγγανόσπηλιος, πού ἀποτελεῖται ἀπό ἕναν κεντρικό χώρο, ἐνῶ στά δεξιά του συνεχίζεται σέ ἀρκετό βάθος. Στόν Ἀτσιγγανόσπηλιο ἐγίναν δύο αὐτοψίες, καί ἐκτός ἀπό τά ἔχνη ἀνθρώπινης παρουσίας, προφανῶς ζωοκλεπτῶν, περισυνελέγησαν ὄστρακα ἀγγείων τῆς ὕστερης ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, διακοσμημένα συχνά μέ ἐγχάρακτες ὀφιοειδεῖς γραμμές ἢ ἀνάγλυφες, κυματοειδεῖς ταινίες κλπ.

Ἀρχάλου

Στίς πλαγιές τοῦ ὑψώματος καί στή γύρω περιοχή φαίνονται κομμάτια πράσινου σχιστόλιθου καί ὄστρακα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Μαντράκι

Σύμφωνα μέ πληροφορίες βορειοδυτικά τῶν δύο μιτάτων εἶχαν σκάψει ἀρχαιοκάπηλοι καί βρῆκαν ἕναν τοῖχο. Σήμερα δέν ὑπάρχουν ὁρατά ἔχνη τοίχων, ἀλλά ἀφθονοῦν τά ὄστρακα ρωμαϊκῆς ἐποχῆς.

Ἀστριώτικο

Στήν πλαγιά τοῦ ὑψώματος συλλέχθηκαν ὄστρακα ἀπό τά ὁποῖα ἕνα ἀνήκει μάλλον σέ μινωικό πῖθο, ἐνῶ ἄλλα χρονολογοῦνται στή ρωμαϊκή ἐποχή. Σύμφωνα μέ πληροφορίες στήν ἀνατολική πλευρά τοῦ ὑψώματος βρέθηκε τό 1965 μεγάλος, ἀκέραιος πῖθος.

Πετρόκουρτα-Κακό Κεφάλι

Στήν κορυφή τοῦ ὑψώματος Πετρόκουρτα, πού ὀνομάζεται Κακό Κεφάλι, ἐντοπίστηκαν καί πάλι δύο συλήσεις ἀρχαιοκαπήλων. Σ' αὐτούς τοὺς χώρους καί σέ ὅλη τή νότια πλαγιά τοῦ ἀπόκρημνου ὑψώματος συλλέχθηκαν ὄστρακα πού ἀνήκουν ἕνα στή μινωική ἴσως ἐποχή, ἕνα ὄστρακο πῖθου μέ σχοινοειδή

1. Ἀπό τή θέση αὐτή προέρχονται πῆλινα εὐρήματα, ρωμαϊκά ἀγγεῖα καί δύο χάλκινα νομίσματα (ΑΔ 32, 1977, Β2, 316).

διακόσμηση καὶ ἄφθονα ρωμαϊκῶν χρόνων. "Ολη ἡ ἐπιφάνεια τοῦ Κακοῦ Κεφαλιοῦ καλύπτεται ἀπὸ μικροὺς λίθους, ἐνῶ στὴ βόρεια πλευρὰ ὀρισμένοι ὀγκόλιθοι δίνουν τὴν ἐντύπωση τοίχων.

ΑΝΑΣΚΑΦΗ
1983

Μετὰ τὴν ἐπιτυχία τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1982 ἄρχισε τὸ 1983 ἡ ἀνασκαφή στὸ 'Ιδαῖο "Αντρο καὶ γενικότερα γιὰ πρώτη φορά σέ ἔκταση ἡ ἀρχαιολογικὴ ἔρευνα στὸν Ψηλορείτη, πού περιλήφθηκε γιὰ πρώτη ἐπίσης φορά στὸ πρόγραμμα τῆς Ἑταιρείας μετὰ τὸ 1956¹. Οἱ ἐργασίες πραγματοποιήθηκαν μέ τὴν οὐσιαστικὴ βοήθεια τοῦ Δήμου Ἀνωγείων καὶ προσωπικά τοῦ Δημάρχου Ἀνωγείων κ. Γ. Κλάδου. Φυσικά, λόγω τῶν εἰδικῶν συνθηκῶν, τὸ συνεργεῖο ἀνασκαφῆς ἦταν πολυμελές.

Στὴν ἀνασκαφὴ ἔλαβαν μέρος οἱ ἀρχαιολόγοι Ἀγγελος Χανιώτης, Κάτια Μαντέλη καὶ Πόπη Γκαλανάκη, ὁ ἐπιμελητὴς ἀρχαιοτήτων Ἀντώνης Βασιλάκης καὶ οἱ δευτεροετῆς φοιτητές τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν Σωτῆρης Κώστας, Παναγιώτης Ἀθανασόπουλος καὶ Ἀρτεμῖς Μανουρᾶ, καθὼς καὶ οἱ φοιτητές τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς Νίκος Σκουτέλης, τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βενετίας καὶ Ἐρρίκος Οἰκονομάκης τοῦ Πανεπιστημίου Cornell τῆς Ν. Ὑόρκης, ὁ ἀρχιτεχνίτης τῆς Ἑταιρείας Χαρίλαος Σφακιανάκης, οἱ τεχνίτες τοῦ Μουσείου Ἡρακλείου Χαράλαμπος Ἀεράκης, Κώστας Βιτωράκης, Χαράλαμπος Καλογεράκης, Ἀναστάσιος Καροῦσος, Ἀλέκος Παπαδάκης, Παναγιώτης Συναδινάκης καὶ οἱ μόνιμοι φύλακες ἀρχαιοτήτων Δημήτρης Ζαχ. Ἀποστολάκης, Μανόλης Κεφαλογιάννης, Μανόλης Λενακάκης, Κώστας Ξυλουργς, Ἀντώνης Παπαδάκης, Κώστας Τσαγκαράκης καὶ οἱ ἐποχικοὶ φύλακες Δημήτρης Γεωργ. Ἀποστολάκης καὶ Σοφοκλῆς Σαλοῦστρος. Ἐξἄλλου σέ διάφορα στάδια καταγραφῆς, σχεδίασης, συντήρησης καὶ καθαρισμοῦ τοῦ ὕλικου στὸ Μουσεῖο Ἡρακλείου ἐργάσθηκαν ἐκτός ἀπὸ τοὺς παραπάνω οἱ ἀρχαιολόγοι: Εὐα Γραμματικῆκη, Ἐλένη Μητσοπούλου, Μαρίνα Παναγιωτάκη, Ἰωάννα Σερπετσιδάκη, Ἐλένη Στρατάκη, οἱ σχεδιάστριες Ἐλευθ. Ἀλεξάκη, Καίτη Ἀστρινάκη, Εἰρήνη Νίκολη, οἱ συντηρητές ἀρχαιοτήτων Δημήτριος Βασιλακάκης, Νίκος Παπαδάκης, Δέσποινα Κατσαροῦ-Μοσχονᾶ, Ἀντώνης Φουντουλάκης, Δέσποινα Βαβουρανάκη, Κωστῆς Βιτωράκης, Γεώργος Ἡλιάκης, Χαράλαμπος Καλογεράκης, Τάσος Καροῦσος, Εἰρήνη Καρούσου, Μανόλης Λενακάκης, Μαρία Λιανδράκη, Γιάννης Μεραμβελιωτάκης καὶ Χρυσούλα Μεραμβελιωτάκη. Στὴν ταξινόμηση τῶν λύχων ἐργάστηκε ἐπίσης ἡ κ. J. Milojević. Τέλος μετὰ τὴν ἀνασκαφὴ ἐργάστηκε ὁ γεωλόγος τῆς Ἐφορείας Σπηλαιολογίας Ἐ. Μ. Καμπούρογλου.

Στὴν ἀνασκαφὴ ἐργάσθηκαν ὀγδόντα ἐννιά κάτοικοι Ἀνωγείων. Ὁ μέγιστος

1. ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ΠΑΕ 1956, 224 - 5.

ἀριθμός τῶν ἐργατῶν πού ἐργάστηκαν στό Ἰδαῖο Ἄντρο μιά μέρα ἦταν 54 καί ὁ ἐλάχιστος 14 (πίν. 265α). Ὁ μεγάλος ἀριθμός τῶν ἐργατῶν δέν πρέπει καί πάλι νά κάνει ἐντύπωση, ἂν ληφθοῦν ὑπόψη οἱ σκληρές συνθήκες τῆς δουλειᾶς. Οἱ περισσότεροι ἐργάτες χρησιμοποιήθηκαν γιά βοηθητικές ἀλλά ἀπαραίτητες ἐργασίες, γιά τή μεταφορά προσωπικοῦ καί ὕλικῶν κάθε μέρα ἀπό τά Ἀνώγεια, γιά τή λειτουργία τῶν μηχανημάτων, πού θά ἀναφερθοῦν πιο κάτω καί τήν σέ ἀπόσταση ἀνύψωση, μεταφορά καί ἀπόρριψη χωμάτων καί λίθων, γιά τό κοσκίνισμα τῶν χωμάτων κλπ., χωρισμένοι σέ ὀλιγομελή συνεργεῖα, καί ἐλάχιστοι πραγματικά ἔσκαβαν. Οἱ πραγματικοί ἐργάτες ἀνασκαφῆς κυμάνθηκαν ἀπό 10 σέ 12 κάθε μέρα. Λόγω τῶν ιδιαίτερα σκληρῶν συνθηκῶν δέν χρησιμοποιήθηκαν γιά τίς βοηθητικές ἐργασίες συνεχῶς οἱ ἴδιοι ἐργάτες, ἀλλά συχνότατα ἄλλαζαν.

Ἔτσι φέτος ἐργάστηκαν στό Ἰδαῖο Ἄντρο οἱ ἐξῆς κάτοικοι Ἀνωγείων: Βιττόρος Εὐάγγελος, Βιττόρος Σταῦρος, Βουιδάσκης Κωνσταντίνος τοῦ Βασιλείου, Βρέτζος Γεώργιος τοῦ Ἰωάννου, ὁ λεγόμενος Ἀντονογιώργης, Βρέτζος Ἰωάννης τοῦ Βασιλείου, Βρέτζος Ἰωάννης τοῦ Γεωργίου, Βρέτζος Λυκοῦργος τοῦ Βασιλείου, ὁ λεγόμενος Σκαμπίλης, Δραμουντάνης Βασίλειος τοῦ Στεφάνου, ὁ λεγόμενος Πενταφούτης, Δραμουντάνης Ἰωάννης τοῦ Στεφάνου, Καλλέργης Ἐμμανουήλ τοῦ Ἀνδρέα, Καλομοίρης Δημήτριος, ὁ λεγόμενος Μπαντελιός, Καλομοίρης Ἐμμανουήλ, Καλουτσάκης Μιχαήλ τοῦ Κωνσταντίνου, Κεφαλογιάννης Ἀνδρέας τοῦ Χαράλαμπος, Κεφαλογιάννης Χαράλαμπος τοῦ Ἀνδρέα, Κεφαλογιάννης Χαράλαμπος τοῦ Νικολάου, Κοκοσάλης Ἀνδρέας τοῦ Νικολάου, Κοκοσάλης Νικόλαος, ὁ λεγόμενος Μουρέλος, Κουνάλης Γεώργιος τοῦ Μιχαήλ, Μανουράς Ἐμμανουήλ, Μανουράς Ἐμμανουήλ τοῦ Μιχαήλ, ὁ λεγόμενος Μανιάτης, Μανουράς Μιχαήλ τοῦ Ἰωάννη, Μανουράς Νικόλαος τοῦ Ἐλευθερίου, ὁ λεγόμενος Σομαράς, Μασαούτης Γεώργιος, Μέμος Νικηφόρος τοῦ Χαράλαμπος, ὁ λεγόμενος Χαρής, Μέμος Μιχαήλ τοῦ Βασιλείου, ὁ λεγόμενος Τζαβολιάς, Μπαγκέρης Ἐμμανουήλ τοῦ Ἰωάννου, Μπαγκέρης Μιχαήλ, Μπέρκης Βασίλειος τοῦ Γεωργίου, Μπέρκης Ἰωάννης τοῦ Ἐλευθερίου, Νταγιαντᾶς Δημήτριος τοῦ Γεωργίου, Ξημέρης Στέφανος τοῦ Ἐμμανουήλ, Ξυλούρης Ἀνδρέας, ὁ λεγόμενος Μανταλιώτης, Ξυλούρης Ἐμμανουήλ τοῦ Μενελάου, Ξυλούρης Χαράλαμπος τοῦ Ἀντωνίου, ὁ λεγόμενος Ψαράκης, Παπαδῖος Στέλιος, Παπαδάκης Ζαχαρίας, Πασπαράκης Γεώργιος τοῦ Ἰωάννου, ὁ λεγόμενος Κάτσουλος, Πασπαράκης Ἐμμανουήλ τοῦ Ἐπαμεινώνδα, ὁ λεγόμενος Στηρούλης, Πασπαράκης Ζαχαρίας τοῦ Ἰωάννου, ὁ λεγόμενος Σουβλατζής, Πασπαράκης Παναγιώτης τοῦ Νικολάου, Πασπαράκης Στυλιανός τοῦ Ἐμμανουήλ, ὁ λεγόμενος Μούγιαρης, Πασπαράκης Στέφανος τοῦ Ἐμμανουήλ, Σαλοῦστρος Ἀριστομένης τοῦ Βασιλείου, Σαλοῦστρος Βασίλειος τοῦ Ἐμμανουήλ, ὁ λεγόμενος Κηρήκλας, Σαλοῦστρος Γεώργιος τοῦ Κωνσταντίνου, Σαλοῦστρος Νικόλαος τοῦ Λεάρχου, ὁ λεγόμενος Κόρκολος, Σαλοῦστρος Σοφοκλῆς, Σαμόλης Μιχαήλ τοῦ

'Ορέστη, Σκανδάλης Γεώργιος τοῦ 'Εμμανουήλ, ὁ λεγόμενος Γιωργαντάς, Σκανδάλης Διομήδης, Σκανδάλης 'Εμμανουήλ τοῦ Δημητρίου, Σκανδάλης 'Εμμανουήλ τοῦ Θωμά, Σκανδάλης Γεώργιος τοῦ Δημητρίου, ὁ λεγόμενος Κανακός, Σκουλᾶς 'Επαμεινώνδας, Σκουλᾶς Ζαχαρίας τοῦ Χαράλαμπος, ὁ λεγόμενος Κίκης, Σκουλᾶς Μύρων τοῦ Βασιλείου, Σκουλᾶς Μιχαήλ, Σμπῶκος Γεώργιος τοῦ 'Ιωάννου, ὁ λεγόμενος 'Ατζαράς, Σμπῶκος Μηνᾶς τοῦ Γεωργίου, Σουλτάτος Νικόλαος τοῦ 'Ιωάννου, Σπαχῆς Δημήτριος τοῦ 'Εμμανουήλ, Σπαχῆς Νικόλαος τοῦ Σωτηρίου, Σπιθούρης Δημήτριος, Σπιθούρης Μιχαήλ, Σταυρακάκης 'Αλκιβιάδης τοῦ Γεωργίου, Σταυρακάκης 'Αριστομένης τοῦ Βασιλείου, Σταυρακάκης Βασίλειος, ὁ λεγόμενος Βασιλέας, Σταυρακάκης Γεώργιος, Σταυρακάκης Γεώργιος τοῦ 'Εμμανουήλ, Σταυρακάκης 'Εμμανουήλ τοῦ Βασιλείου, Σταυρακάκης 'Εμμανουήλ τοῦ Στυλιανοῦ, Φασουλᾶς Γεώργιος τοῦ Χαράλαμπος, Φασουλᾶς Δημάρατος τοῦ Νικολάου, Φασουλᾶς Δημήτριος τοῦ Χαράλαμπος, ὁ λεγόμενος Πασχάλης, Φασουλᾶς 'Εμμανουήλ τοῦ 'Ιωάννη, ὁ λεγόμενος Γιαχουντής, Φασουλᾶς 'Εμμανουήλ τοῦ Στυλιανοῦ, Φασουλᾶς Κωνσταντῖνος τοῦ Γεωργίου, ὁ λεγόμενος Κατσουλιέρης, Φασουλᾶς Κωνσταντῖνος τοῦ Σταύρου, ὁ λεγόμενος Σταυρακόκωστας, Φασουλᾶς Νικόλαος τοῦ 'Εμμανουήλ, Φασουλᾶς Χαράλαμπος τοῦ 'Ιωάννου, ὁ λεγόμενος Πασκάλης, Φρισάλης Δημήτριος τοῦ Γεωργίου, Φρισάλης 'Εμμανουήλ, Χαιρέτης 'Αρίστος τοῦ 'Ιωάννου, ὁ λεγόμενος Γιαλάφτης, Χαιρέτης Ζαχαρίας τοῦ 'Εμμανουήλ, ὁ λεγόμενος Φωλιάς, Χαιρέτης Χαράλαμπος τοῦ Δημητρίου, Χαιρέτης Χαράλαμπος τοῦ 'Ιωάννου, Χαιρέτης Χαράλαμπος τοῦ 'Ιωάννου, ὁ λεγόμενος Πλατσάρας.

'Η ἀνασκαφή ἄρχισε στίς 17 Αὐγούστου καί συνεχίστηκε μέχρι τίς 24 Σεπτεμβρίου, δηλαδή συνεχῶς γιά 31 ἀνασκαφικές μέρες. Συνεχίστηκε ὅμως γιά 7 ἀκόμη μέρες τό κοσίνιισμα τῶν χωμάτων, δηλαδή ἡ ἔρευνα συνολικά κράτησε 38 μέρες. Γιά πρώτη φορά ἰδρύθηκε ἐποχικός καταυλισμός γιά τίς ἀνάγκες τοῦ συνεργείου ἀνασκαφῆς στόν Χριστό (πίν. 263 - 264).

Οἱ ἐργασίες ἔγιναν σέ δύο βασικούς χώρους, στό 'Ιδαῖο "Αντρο καί στή Ζώμινο, ἐκτός ἀπό τή διερεύνηση ἄλλων σημείων τοῦ Ψηλορείτη.

ΙΔΑΙΟ ΑΝΤΡΟ

Προανασκαφική εἰκόνα

Γιά τήν κατανόηση τῆς ἐργασίας ἀλλά καί τοῦ τρόπου πού ἐκτελέστηκε εἶναι ἴσως ἀπαραίτητη ἡ λεπτομερής ἀναφορά τῆς προανασκαφικῆς εἰκόνας πού παρουσίαζε τό 'Ιδαῖο "Αντρο μετά τή δοκιμαστική ἔρευνα τοῦ 1982, τόν 'Ιούλιο καί Αὐγουστο τοῦ 1983, πρίν δηλαδή τή φετινή ἀνασκαφική περίοδο, κυρίως μέ τήν ὑπαρξή τεράστιων ὄγκων χιονιοῦ.

Βόρειος Μυχός (παρένθ. πίν. ΙΖ' καὶ εἰκ. 2-3)

Ὅπως εἶναι γνωστό ἀπὸ τὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ 1982 ὁ Βόρειος Μυχός εἶχε ὀρίσθῃ μέ νότιο ὄριο τὴ βόρεια παρυφὴ τοῦ Σωροῦ V. Ἡ εἵσοδός του ἔχει μῆκος 11 μ. ἀπὸ Δύση σέ Ἀνατολή. Στό βορειότατο σημεῖο του σχηματίζεται μικρὴ κόγχη μέγ. πλάτ. 8 μ. ἀπὸ Δύση σέ Ἀνατολή, ἐνῶ στό δυτικὸ τμήμα σχηματίζεται μεγάλῃ κόγχῃ μέγ. πλάτ. 1.10 μ., πάλι ἀπὸ δυτικὰ σέ ἀνατολικὰ. Τό μέγ. μῆκ. τοῦ Βόρειου Μυχοῦ εἶναι 21 μ. ἀπὸ Βορρά σέ Νότο, ἐνῶ τό μέγ. πλάτος του 15.60 μ. ἀπὸ Δύση σέ Ἀνατολή.

Ὅπως σημειώθηκε στήν προηγούμενη ἔκθεση, στή δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ 1982 ἐρευνήθηκε τό νοτιοανατολικὸ τμήμα τοῦ Βόρειου Μυχοῦ. Ὁ χῶρος αὐτός εἶχε σχῆμα ἀκανόνιστου τετραγώνου μέ πλάτος περίπου 3.25 μ. ἀπὸ Βορρά σέ Νότο καὶ μῆκος περίπου 5.25 μ. ἀπὸ Ἀνατολὴ σέ Δύση καὶ ὀριζόταν ἀνατολικά ἀπὸ τό τοίχωμα τοῦ σπηλαίου καὶ νότια ἀπὸ τὴν παρυφὴ τοῦ Σωροῦ V. Ἡ βόρεια παρυφὴ τοῦ χώρου εἶχε ἀνασκαφεῖ σέ εὐθεία γραμμῇ. Στό μέσο αὐτῆς τῆς πλευρᾶς διακρινόταν ἓνα μεγάλο κομμάτι πεσμένου βράχου γύρω ἀπὸ τό ὅποιο ὁ ἀνασκαμμένος χῶρος δέν προχωροῦσε στό ἴδιο βάθος μέ τό ὑπόλοιπο τμήμα. Στήν ἴδια αὐτὴ βόρεια πλευρὰ σχηματιζόταν ἓνα χαμηλὸ ἑξαρμα. Ὁ ἀνασκαμμένος χῶρος εἶχε βάθος 1.60 μ. ἀπὸ τὴν κορυφὴ τοῦ Σωροῦ V, 1.30 μ. ἀπὸ τό ψηλότερο σημεῖο τῆς κόγχης πού σχηματίζεται στό νοτιότερο σημεῖο τοῦ ἀνατολικοῦ τοιχώματος τῆς σπηλίδας καὶ 0.90 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ χαμηλοῦ ἑξαρματος πού σχηματιζόταν στή βόρεια πλευρὰ τοῦ ἀνασκαμμένου χώρου.

Ἡ ἀνασκαφὴ εἶχε προχωρήσει σέ συνολικὸ βάθος 0.40 μ. ἀπὸ τό ἐπίπεδο πού βρισκόταν τό σπήλαιο ὅταν ἄρχισε ἡ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ 1982.

Στόν ὑπόλοιπο χῶρο τοῦ Βόρειου Μυχοῦ, πού δέν εἶχε ἀνασκαφεῖ πέρυσι, ἡ κατάσταση ἦταν ἡ ἀκόλουθη: Στὴ δυτικὴ πλευρὰ σχηματιζόταν ἓνα ἑξαρμα μέ κλίση ἀπὸ Δύση σέ Ἀνατολή, πού καλυπτόταν ἀπὸ μεγάλο ἀριθμὸ λίθων μεγάλου καὶ μεσαίου μεγέθους. Ἡ βόρεια πλευρὰ τοῦ Βόρειου Μυχοῦ καλυπτόταν ἀπὸ λίθους μικροῦ κυρίως μεγέθους καὶ χῶμα, πού ὅπως σ' ὅλη τὴν ἑκταση τοῦ μυχοῦ ἦταν μαῦρο, καμένο καὶ ὑγρό. Στὴ δυτικὴ παρυφὴ τῆς βόρειας πλευρᾶς σχηματιζόταν χαμηλὸ ἑξαρμα μέ κλίση ἀπὸ Δύση σέ Ἀνατολή ὅπου ἦταν πεσμένοι πολλοὶ λίθοι μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους.

Στόν Βόρειο Μυχὸ δέν ὑπῆρξαν καθόλου διαταράξεις μετὰ τὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ 1982 καὶ μάλιστα ἀπὸ τό χιόνι, πού φυσικὰ δέν ἔφθασε μέχρι ἐκεῖ.

Κεντρικὴ Αἴθουσα (παρένθ. πίν. ΙΖ' καὶ εἰκ. 2-3)

Ὅπως σημειώθηκε καὶ πάλι στήν προηγούμενη ἔκθεση τοῦ 1982, στή δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ εἶχε διαμορφωθεῖ κεκλιμένη κατάβαση πού ἀκολουθοῦσε

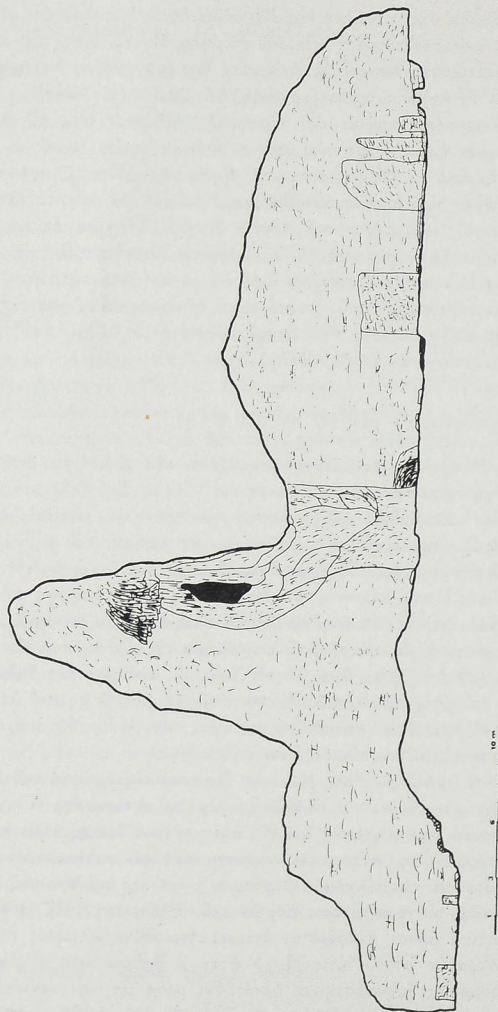
τή βόρεια παρυφή τῆς αἵθουσας καί ὁδηγοῦσε ὀφιοειδῶς ἀπό τήν εἴσοδο τῆς σπηλιᾶς στή νοτιοανατολική γωνία τοῦ Βόρειου Μυχοῦ. Κατά μήκος τοῦ βόρειου τοιχώματος τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας δημιουργήθηκαν 4 ἀναβαθμοί γιά τή συγκέντρωση καί πρώτη ἐπεξεργασία τοῦ ὑλικοῦ (πίν. 265β).

Ὁλόκληρο τό νότιο τμήμα τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας στίς 17 Αὐγούστου 1983 πού ἄρχισε ἡ ἀνασκαφή καλυπτόταν ἀπό παγωμένο χιόνι. Ἡ μάζα τοῦ χιονιοῦ ἄρχιζε ἀπό τή μέση περίπου τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας πρὸς τὰ δυτικά καί ἔφτανε μέχρι τίς παρυφές τῶν Σωρῶν II καί III καί πρὸς τὰ νότια εἰσχωροῦσε στό μεγαλύτερο μέρος τοῦ Νότιου Μυχοῦ. Τό χιόνι ἀπεῖχε 17.50 μ. ἀπό τήν εἴσοδο τῆς σπηλιᾶς καί 5.85 μ. ἀπό τή δυτική παρυφή τῆς. Ἀπό τή νότια παρυφή τοῦ σπηλαίου ἀπεῖχε 0.10 - 2 μ. καί ἀπό τή βόρεια 17.50 μ. Οἱ διαστάσεις τῆς μάζας τοῦ χιονιοῦ ἦταν σέ μήκος ἀπό Ἀνατολή σέ Δύση 18.40 - 23.10 μ., σέ πλάτος ἀπό Βορρά σέ Νότο 15 - 18 μ. καί τό μέγιστο ὕψος περίπου 4 μ. (πίν. 266α, 267α).

Νότιος Μυχός (παρένθ. πίν. IZ' καί εἰκ. 2 - 3)

Ὁ μικρός Νότιος Μυχός καλυπτόταν σχεδόν στό σύνολό του ἀπό χιόνι πού ἀπεῖχε ἀπό τή νότια καί δυτική παρυφή του 0 - 2 μ. Στό ἐλάχιστο τμήμα τοῦ μυχοῦ πού δέν καλυπτόταν ἀπό χιόνι καί πού ἦταν μόνο μιά λωρίδα πλάτους 0 - 2 μ., παράλληλη μέ τή νότια καί τή δυτική παρυφή τοῦ μυχοῦ, τό χῶμα ἦταν ὑγρό καί λασπῶδες. Τό βόρειο τμήμα τῆς εἰσόδου τοῦ Νότιου Μυχοῦ ἔφραζε ὁ Σωρός II πού κάλυπτε τόν χῶρο ἀπό τή δυτική παρυφή τοῦ σπηλαίου πρὸς τήν εἴσοδο μέ κατεύθυνση ἀπό Ἀνατολή σέ Δύση, μέ μήκος 6 μ. καί ὕψος 2.20 μ. Τό χιόνι πού ἐκκλίνει τό ὑπόλοιπο τμήμα τῆς εἰσόδου τοῦ Νότιου Μυχοῦ βρισκόταν σχεδόν στό ἴδιο ὕψος μέ τόν Σωρό II, ἀνεβαίνοντας βαθμιαῖα πρὸς τήν εἴσοδο τοῦ σπηλαίου, ἀκολουθώντας δηλαδή τήν κλίση τοῦ δαπέδου τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας καί κατεβαίνοντας πρὸς τόν Νότιο Μυχό σχεδόν μέχρι τὰ τοιχώματά του, ὅπως ἀναφέρθηκε πύό πάνω.

Ὅπως εἶναι φανερό οἱ δυσκολίες τῆς ἀνασκαφικῆς ἐρευνας τοῦ 1983 ἦταν τεράστιες ὄχι μόνο λόγω τῆς δεδομένης μεγάλης ἀπόστασης τοῦ χώρου ἀπό τόν πλησιέστερο κατοικημένο χῶρο καί τοῦ μεγάλου ὕψους, ἀλλά περισσότερο λόγω τῆς ὑπαρξης μέσα στή σπηλιά τεράστιων ὄγκων παγοποιημένου χιονιοῦ, πού εἶχε σωρευθεῖ τόν τελευταῖο βαρύντατο χειμῶνα, ἀνάλογο τοῦ ὁποίου δέν θυμοῦνταν οὔτε οἱ γεροντότεροι βοσκοί τοῦ Ψηλορείτη (πίν. 266α, 267β). Χαρακτηριστικά μόνον ἀναφέρεται ὅτι τίς περισσότερες μέρες τῆς ἀνασκαφῆς ἡ θερμοκρασία στόν Νότιο Μυχό ἦταν 2 βαθμοί ὑπό τό μηδέν. Ὅλες αὐτές οἱ δυσκολίες ξεπεράστηκαν ὅμως ὄχι μόνο μέ τήν τεχνική ὑποδομή πού θά ἀναφερθεῖ ἀμέσως, ἀλλά κυρίως μέ τήν ἀποφασιστικότητα τοῦ προ-σωπικοῦ.

Εἰκ. 2. Τομή τοῦ Ἰδαίου Ἀντροῦ ἀπὸ βορρᾶ πρὸς νότο.

Τεχνική Ὑποδομή

Λόγω τῆς μοναδικῆς ἰδιομορφίας τοῦ χώρου ἀλλὰ καί τῶν σχετικῶν συνθηκῶν ἐγκαταστάθηκαν ὅπως ἄλλωστε καί στή δοκιμαστική ἀνασκαφή τοῦ 1982 δύο συστήματα: ἓνα ἀναβατόριο καί ἓνα κύκλωμα ἡλεκτρικοῦ ρεύματος, μέ γεννήτρια γιά ἡλεκτροφωτισμό, αἰσθητά βελτιωμένα σχετικά μέ τόν προηγούμενο χρόνο.

Τό πρώτο σύστημα, τό ἀναβατόριο, βοήθησε καί πάλι οὐσιαστικά στή μεταφορά τῶν χωμάτων, τῶν λίθων καί βέβαια καί τοῦ χιονιοῦ, ἀπό τή σπηλιά στόν χώρο ἐξωτερικά. Τό σύστημα ἦταν καί πάλι παρόμοιο μέ αὐτό τῶν οἰκοδομῶν καί ἀποτελοῦνταν βασικά ἀπό μιὰ πετρελαιομηχανή. Φέτος ὅμως ἡ πετρελαιομηχανή δέν ἐγκαταστάθηκε στό βάθος τῆς σπηλιάς σέ ξύλινο ἱκρίωμα, ὅπως πέρυσι, πού βέβαια ἦταν μιὰ ἐξαιρετικά παράτολμη ἐνέργεια, ἀλλά στήν ἐπιφάνεια τοῦ ἐδάφους, στήν εἴσοδο τῆς σπηλιάς. Ἀπό τό σημεῖο αὐτό ξεκινοῦσαν ράγες, συνολικοῦ μήκους 27.60 μ., δηλαδή 10 κομμάτια μήκους 2.76 μ. καί πλάτους 0.85 μ., πού μέ κλίση 30° περίπου καί κατεύθυνση ἀπό Ἀνατολή σέ Δύση διέσχιζαν τό μέσο τῆς Κεντρικῆς Αἴθουσας καί ἔφθαναν περίπου ἀνάμεσα στούς Σωρούς III καί IV (πίν. 267β, 268α).

Ἡ μεταφορά τῶν χωμάτων καί τῶν λίθων γινόταν μέ προσαρμοσμένο στίς ἄκρες μεταλλικό κουβά, χωρητικότητας 4 ζεμπιλίων, πού συρόταν μέ τροχαλίες καί συρματόσχοινο ἀπό τήν πετρελαιομηχανή (πίν. 268β). Στό νότιο μέρος τοῦ Βόρειου Μυχοῦ διαμορφώθηκε διάδρομος ἀπό Ἀνατολή σέ Δύση μήκους 14.50 καί πλάτους 0.50 μ. πού ἔφτανε στήν κατώτερη ἄκρη τῶν ραγῶν γιά τή διακίνηση μέ καρότσια τῶν χωμάτων καί τῶν λίθων.

Τά χώματα πού ἔφθαναν μέ ἀναβατόριο στήν εἴσοδο τοῦ σπηλαίου μεταφέρονταν μέ καρότσια στόν ἀνοιχτό χώρο μπροστά στή σπηλιά, ὅπου καί κοσινίζονταν. Ἡ δυναμικότητα τοῦ συστήματος τοῦ ἀναβατορίου ἦταν 18 κουβάδες τήν ὥρα, δηλαδή περίπου 72 ζεμπίλια τήν ὥρα. Ἡ μέγιστη ἀπόδοση τοῦ ἀναβατορίου ἦταν 140 κουβάδες τή μέρα, δηλαδή 560 ζεμπίλια, ἄλλοτε πέτρες κι ἄλλοτε χῶμα καί ἡ ἐλάχιστη 20 κουβάδες τή μέρα, δηλαδή 80 ζεμπίλια πέτρες ἢ χῶμα.

Ἡ ἐγκατάσταση τοῦ συστήματος ἡλεκτροφωτισμοῦ ἔλυσε καί πάλι τό πρόβλημα τοῦ φωτισμοῦ τῶν δύο πολύ σκοτεινῶν μυχῶν τοῦ σπηλαίου, τοῦ βόρειου (πίν. 269α-β) καί νότιου. Στή μικρή κόγχη ἀμέσως ἀριστερά τῆς εἰσόδου ἐγκαταστάθηκε φέτος γεννήτρια 3 KW, ἰαπωνικῆς κατασκευῆς, μέ πετρελαιομηχανή. Ἀπό τή γεννήτρια ξεκινοῦσαν καλώδια τοποθετημένα στή νότια παρυφή τῆς Κεντρικῆς Αἴθουσας, τά ὁποῖα τροφοδοτοῦσαν μέ ρεῦμα δύο σειρές λαμπτήρων 100W στόν Νότιο Μυχό καί 4 σειρές λαμπτήρων τῶν 100W στόν Βόρειο Μυχό. Συνολικά χρησιμοποιήθηκαν 28 λάμπες τῶν 100W στόν Βόρειο καί Νότιο Μυχό.

Πρέπει όμως να σημειωθεί ότι παρά την εγκατάσταση του αναβατόριου και την ηλεκτροδότηση ή ανασκαφή ήταν εξαιρετικά δύσκολη, όχι μόνο στους δύο μυχούς, αλλά' ακόμη και στην Κεντρική Αίθουσα. Έτσι στήν κατά τόπους ανασκαφή λόγω της μεγάλης υγρασίας και της λάσπης ή της μεγάλης μαυρίλας και λιπαρότητας των χωμάτων, πού θά αναφερθεί πιο κάτω, ήταν σχεδόν αδύνατη ή διάκριση των χιλιάδων μικροαντικειμένων, πού έρχονταν στο φως του ήλιου μόνο στο κοσκίνισμα έξω από τη σπηλιά. Γι' αυτό τόν λόγο όχι μόνο κοσκινίστηκαν όλα τά χρώματα, αλλά πρέπει να τονισθεί πως δόθηκε μεγάλη προσοχή και στή μεταφορά των χωμάτων από τό έσωτερικό της σπηλιάς, πού έγινε μέ μεγάλη τάξη και συνεχή άριθμηση. Γι' αυτό κι είναι βέβαιη για όλα τά μικροαντικείμενα πού βρέθηκαν στο κοσκίνισμα ή άκριβής θέση τους στο έσωτερικό της σπηλιάς.

"Όπως σημειώθηκε ήδη ή ανασκαφή του 'Ιδαίου "Αντρου έγινε σέ τρία σημεία. Στόν λεγόμενο Βόρειο Μυχό, στήν Κεντρική Αίθουσα και στόν λεγόμενο Νότιο Μυχό. Μέ τή σειρά αυτή σημειώνεται ή ανασκαφή και στήν έκθεση.

Ή ανασκαφή του Βόρειου Μυχού

Στήν ανασκαφή του Βόρειου Μυχού αφαιρέθηκε στρώμα χρώματος μέγιστου πάχους 1.80 μ. στήν ανατολική πλευρά και 0.40 μ. ελάχιστου στή δυτική πλευρά, ανάλογα μέ αυτό της δοκιμαστικής ανασκαφής του 1982 (πιν. 270α). Ή διαφορά στο πάχος του στρώματος οφείλεται στήν κλίση πού υπήρχε στα χρώματα και τίς πέτρες από 'Ανατολή σέ Δύση.

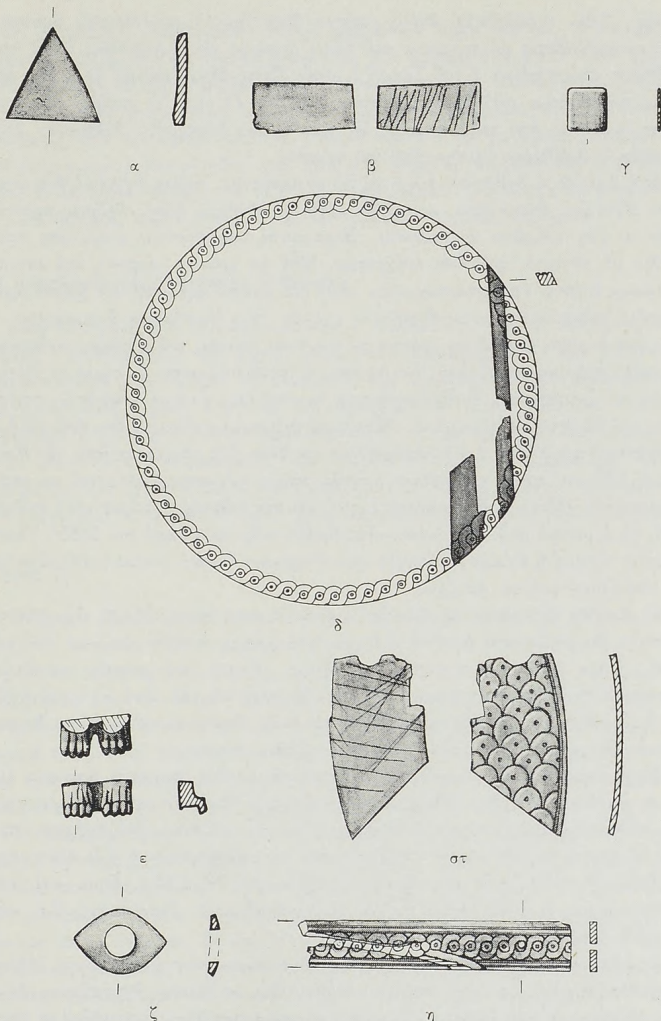
Τό στρώμα αυτό πού ήταν έναίιο, αφαιρέθηκε για τεχνικούς λόγους σέ οκτώ λωρίδες, πλάτους 1 μ. διαδοχικά ή μία μετά τήν άλλη, μέ κατεύθυνση από 'Ανατολή σέ Δύση και μήκους ή πρώτη και ή δεύτερη 5.20, ή τρίτη 5.40, ή τέταρτη 5.80, ή πέμπτη και ή έκτη 5.90, ή έβδομη 6 και ή όγδοη 6.20 μ. Στήν έκθεση όμως αυτή, μετά τή μελέτη των ανασκαφικών στοιχείων και των εύρημάτων κάθε λωρίδας ένοποιούνται οι μικρές αυτές λωρίδες σέ τρεις μεγάλες, από τίς όποιες ή Λωρίδα 1 είναι ή πρώτη νότια λωρίδα, ή Λωρίδα 2 ή κεντρική και ή Λωρίδα 3 ή βόρεια. Οι Λωρίδες 1, 2, και 3 έχουν τό ίδιο χαρακτηριστικό χώμα, υγρό, μαύρο και λασπώδες, μέ πολλές πέτρες, μικρού, μεσαίου και μεγάλου μεγέθους και συμπαγές ύλικό, αλλά διαφέρουν ως προς τό άσπρο χώμα, πού διακρίνει τή Λωρίδα 3, λόγω των θρυμματισμένων λίθων. Τά όστρακα πού συλλέχθηκαν κι από τίς τρεις λωρίδες ανήκουν σέ άγγεια προϊστορικών και ιστορικών χρόνων και σέ λύχνους ρωμαϊκών κυρίως χρόνων. "Αφθονα κόκαλα συλλέχθηκαν και στίς τρεις λωρίδες. Συνολικά βρέθηκαν 243 αντικείμενα στόν Βόρειο Μυχό, μέ μεγαλύτερη συσσώρευση αντικειμένων στή Λωρίδα 3.

Ἡ Λωρίδα 1, ἡ πρώτη νότια λωρίδα, εἶχε πλάτος 1.50 μ. καὶ ἀπέτρεχε 15 μ. ἀπὸ τῆ βόρεια παρυφῆ τοῦ Σωροῦ V. Τὸ χῶμα ἦταν ἐξαιρετικὰ μαῦρο, λασπώδες καὶ πολὺ καμένο, γεμάτο μὲ μικρὲς πέτρες καὶ σταλακτιτικὸ ὕλικό. Σέ ὁρισμένα σημεῖα ὑπῆρχαν πολλὲς πέτρες πεσμένες ἀπὸ τὰ τοιχώματα τῆς σπηλιᾶς, ποὺ ἀφαιρέθηκαν καὶ μάλιστα στὴν ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ χῶμα, οἱ πέτρες καὶ οἱ καμένες ὕλες εἶχαν ἀποτελέσει μιά συμπαγὴ μάζα.

Ἡ ἐπίχωση τῆς Λωρίδας 1 ἦταν πολὺ διαταραγμένη. Στὴν κεραμικὴ κυριαρχοῦν τὰ ὄστρακα ἀγγείων διάφορων χρόνων, τόσο προϊστορικῶν, ὅπως νεολιθικά καὶ μινωικά ὅσο καὶ ἱστορικῶν, ἀλλὰ καὶ λύχνων ρωμαϊκῶν κυρίως χρόνων. Σέ μικρότερη ἀναλογία ὑπῆρχαν τμήματα γεωμετρικῶν εἰδωλίων, ἐλάχιστα τμήματα ρωμαϊκῶν πλίνθων, ἀκόμη καὶ δύο νεώτερα ὄστρακα μὲ ὕαλωση. Ἡ κεραμικὴ χαρακτηρίζεται ἔντονα ἀπὸ τὸ τεφρὸ χρῶμα τῶν ὀστράκων καὶ τὰ ἐμφανῆ ἴχνη φωτιᾶς. Στῇ Λωρίδα 1 συλλέχθηκαν ἐπίσης ἀφθονα κόκαλα.

Στῇ Λωρίδα 1 βρέθηκαν συνολικά 44 ἀντικείμενα, ἓνα κομμάτι ἀγγείου, ἀσημένια καὶ ἐλεφάντινα ἀντικείμενα, κομμάτια λύχνων, ἀντικείμενα ἀπὸ ξύλο, στρεῖδια, πυριτόλιθοι, σιδερένια καὶ χάλκινα ἀντικείμενα. Τὰ εὐρήματα αὐτὰ ἀναφέρονται ἐδῶ, ὅπως καὶ ὅλα τὰ ἄλλα εὐρήματα τῶν διάφορων χώρων, στὴν ἔκθεση ποὺ ἀκολουθεῖ, χωρὶς βέβαια διάκριση ὅτι κάποια προέρχονται ἀπὸ τὸ κοσκίνισμα τῶν χωμάτων, ἀφοῦ εἶναι βέβαιο τὸ σημεῖο ποὺ βρέθηκαν, μιά καὶ τὰ χρώματα κρατήθηκαν χωριστά. Γιά εὐκολία ἄλλωστε τὰ εὐρήματα ἀναφέρονται ἀλφαβητικὰ ἀνάλογα μὲ τίς ὕλες ἢ τὸ εἶδος τους. Κι ἐπειδὴ εἶναι ἀδύνατη ἡ ἀναλυτικὴ ἀναφορά ὅλων τῶν χιλιάδων μικροαντικειμένων κάθε φορά, ἀναφέρονται ξεχωριστά τὰ πιὸ σημαντικά καὶ ἐνδιαφέροντα. Ἀπὸ τὰ εὐρήματα τῆς Λωρίδας 1 ἀναφέρονται λοιπὸν ξεχωριστὰ μεγάλο τμῆμα δίωτου γεφυρόστομου ἀγγείου MM Ia χρόνων, πέντε ἐλεφάντινα ἐνθέματα κυρίως τριγωνικά (εἰκ. 4α), δύο ὄστρακα λύχνων μὲ παράσταση ζώου στὸ ἓνα καὶ ἀνδρική μορφῆς στὸ ἄλλο, δύο κομμάτια ξύλου, δύο στρεῖδια, 7 ἀπολείσματα πυριτόλιθου, μία αἰχμὴ βέλους ἀπὸ πυριτόλιθο καὶ 20 χάλκινα ἐλάσματα μὲ ἔκτυπη κυρίως διακόσμηση.

Ἡ Λωρίδα 2, ποὺ ἦταν ἡ μεσαία λωρίδα τοῦ Βόρειου Μυχοῦ, εἶχε πλάτος 5 μ. καὶ πᾶχος στρώματος ποὺ ἀκολουθοῦσε τὴν κλίση τοῦ σημερινοῦ δαπέδου τοῦ σπηλαίου. Τὸ χῶμα στῇ Λωρίδα 2 ἦταν ἐπίσης ἰδιαίτερα μαῦρο, ὑγρὸ, καμένο καὶ περιεῖχε πάρα πολλὲς πέτρες μικροῦ, μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους. Στὸ δυτικὸ ἄκρο τῆς λωρίδας ὑπῆρχε συσσώρευση πεσμένων βράχων, ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὴν κατάρρευση τῶν τοιχωμάτων καὶ τῆς στέγης τῆς σπηλιᾶς. Ἡ κεραμικὴ τῆς Λωρίδας 2 ἀποτελεῖται ἀπὸ μεγάλο ἀριθμὸ ὀστράκων τόσο προϊστορικῶν, ὅπως νεολιθικά καὶ μινωικά, ὅσο καὶ ἱστορικῶν χρόνων, ἀγγείων καὶ λύχνων ρωμαϊκῆς κυρίως ἐποχῆς. Σέ μικρότερο ποσοστὸ ὑπῆρχαν τμήματα πλίνθων, σὲ χαρακτηριστικὴ καὶ πάλι διατάραξη τοῦ στρώ-

Εικ. 4. α - γ. Σχέδια διάφορων ελεφάντινων ενθεμάτων. δ. Σχεδιαστική συμπλήρωση πώματος ελεφάντινης πυξίδας. ε. Σχέδιο ελεφάντινου ενθέματος με ανάγλυφη απόδοση ποδιών λιονταριού. στ. Σχέδιο ελεφάντινου πλακιδίου με διακόσμηση εγχάρακτου φολιδωτού. ζ. Σχέδιο ελεφάντινου ματιού. η. Σχέδιο ελεφάντινου πλακιδίου με διακόσμηση τρέχουσας σπείρας.

ματος. Ἐδῶ συλλέχθηκε ἀκόμη τμήμα βαθμιδωτοῦ κυλινδρικοῦ σκεύους, πού συγκολλήθηκε μέ τμήματα τοῦ ἴδιου σκεύους τῆς ἀνασκαφῆς 1982 πού βρέθηκαν στό στρώμα 1 τοῦ Σωροῦ I, στόν Νότιο Μυχό καί μέ ἄλλα τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς, πού βρέθηκαν στούς Σωρούς IV καί V, καθώς καί στό στρώμα κάτω ἀπό τοὺς Σωρούς IV καί V τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας. Στὴ Λωρίδα 2 βρέθηκαν ἐπίσης ἄφθονα κόκαλα.

Στὴ Λωρίδα 2 βρέθηκαν συνολικά 56 ἀντικείμενα, τμήμα ἀγγείου, ἓνα κομμάτι εἰδωλίου, ἐλεφάντινα, κομμάτια λύχνων, ὄψιανου, ξύλο, πήλινα, πυριτόλιθοι κι ἓνα σιδερένιο ἀντικείμενο. Ξεχωριστὰ ἀναφέρονται μικρότατο προχοῦδιο μέ ἀνοιχτό, καστανό ἐπίχρυσμα, MM Ia χρόνων, κεφαλή καί λαιμός εἰδωλίου ἀλόγου ἀπὸ σταχτόχρωμο πηλὸ μέ ἀσαφὴ δῆλωση τῶν χαρακτηριστικῶν, πιθανῶς πρώιμων ἀρχαϊκῶν χρόνων, δύο ἐλεφάντινα ἀντικείμενα, 8 ὀστρακα λύχνων ρωμαϊκῶν χρόνων μέ ἑρωτικές σκηνές, παραστάσεις ἀνδρικῶν μορφῶν, Διόνυσο καί σφίγγα, ἓνα στρεῖδι, 4 λεπίδες ὄψιανου, 3 κομμάτια ξύλων, 4 πήλινα ἀντικείμενα, 7 ἀπολεπίσματα πυριτόλιθου, τμήμα σιδερένιου στελέχους καί 21 χάλκινα ἐλάσματα. Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον εἶναι τὸ ἓνα ἀπὸ τὰ δύο ἐλεφάντινα κομμάτια πού συγκολλήθηκε μέ ἄλλα δύο κομμάτια ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Αἵθουσα καί συναποτελέσε μεγάλο τμήμα σώματος λιονταριοῦ μέ σαφὴ δῆλωση τῆς χაίτης, τοῦ ἀριστεροῦ αὐτιοῦ καί τῆς ἐνθεσης τοῦ ἀριστεροῦ ὀφθαλμοῦ, τὸ ἀριστερὸ πόδι τοῦ ὁποίου εἶχε βρεθεῖ στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1885¹. Ἀναφέρεται ἀκόμη ἡ ἀνεύρεση μεταξύ τῶν διάφορων ὀστέων φυσικοῦ ἀστράγαλου μέ ἐπένδυση φύλλου ἀργύρου.

Ἡ Λωρίδα 3, ἡ βόρεια λωρίδα πού σκάφτηκε στόν Βόρειο Μυχό, εἶχε πλάτος 1.50 μ. Τὸ χῶμα στὴ Λωρίδα 3 ἦταν πολὺ μαῦρο, καμένο καί ὑγρὸ καί περιεῖχε πάρα πολλές συσσωρευμένες πέτρες, μικροῦ καί μεσαίου μεγέθους. Ἀνάμεσά τους ὑπῆρχαν ὅμως καί πολὺ μεγάλες πέτρες. Στὸ κεντρικὸ τμήμα καί μέχρι τῆ συσσώρευση τοῦ συμπαγοῦς ὑλικοῦ τὸ χῶμα ἦταν ἄσπρο, γιὰτὶ προερχόταν ἀπὸ μεγάλες θρυμματισμένες πέτρες.

Στὴν κεραμικὴ τῆς Λωρίδας 3 ὑπῆρχαν σέ μεγάλο ποσοστὸ ὀστρακα λύχνων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, καθὼς καί ἀγγeliων προϊστορικῶν καί ἱστορικῶν χρόνων. Σέ πολὺ μικρὰ ποσοστὰ ὑπῆρχαν τμήματα πλίνθων. Συλλέχθηκαν ἐπίσης τμήματα τετράπλευρου σκεύους, πού συγκολλήθηκαν μέ ἓνα ἄλλο, πού βρέθηκε στόν Σωρὸ V τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας. Καί ἐδῶ, ὅπως καί στίς προηγούμενες λωρίδες, ἦταν ἐντονη ἡ διατάραιξη τοῦ στρώματος. Καί στὴ Λωρίδα 3 βρέθηκαν πολλὰ κόκαλα ζώων.

Στὴ Λωρίδα 3 βρέθηκαν συνολικά 143 ἀντικείμενα, ἀγγεῖα, γυάλινα, λίθινα, κομμάτια λύχνων, ὄψιανοί, στρεῖδια, πυριτόλιθοι, σιδερένια ἀντικείμενα, ἄλλα ἀπὸ φαγεντιανή καί χάλκινα. Ἰδιαίτερα ἀναφέρονται ἄωτο προχοῦδιο μέ σκο-

1. E. KUNZE, ὁ.π. 232, ἀρ. 16, πίν. 86, ἀρ. 16.

τεινό επίχρισμα, κοίλη βάση υδρίας ρωμαϊκῶν ἔσως χρόνων, 2 κομμάτια γυαλιοῦ, ἓνα ἐλεφάντινο τμήμα πλακιδίου, μία χάντρα ἀπὸ ἤλεκτρο μέ χρυσό κύλινδρο στήν τρύπα ἀνάρτησης, ἓνα λίθινο ἀντικείμενο, δύο ὄστρακα λύχνων μέ παραστάσεις ἀνθρώπων μορφῶν καί ζώων κι ἓνα τμήμα βάσης μέ ἐκτυπη ἐπιγραφή, ἀπὸ τὴν ὁποία σώζεται ἡ δεξιὰ κεραία ἐνός γράμματος, πιθανόν *I* καί τό γράμμα *A*, ἓνα στρεῖδι, τρία τμήματα πυρήνων πυριτόλιθου, τρία σιδερένια ἀντικείμενα, τὰ δύο ἀπὸ τὰ ὁποῖα εἶναι καρφιά, τρία κομμάτια φαγεντιανῆς, τὰ δύο ἀπὸ σῶμα ἀγγείου καί 117 χάλκινα, κυρίως, ἐλάσματα.

Ἡ ἀνασκαφή τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας

Στὴν Κεντρικὴ Αἵθουσα ἀφαιρέθηκαν οἱ Σωροὶ II, IV καί V, καί σκάφτηκε ἐπίσης ὁ ἐνοποιημένος πιά χώρος κάτω ἀπὸ τοὺς Σωρούς IV καί V σέ ἓνα ἐνιαῖο στρώμα (πίν. 270β). Ἡ ἀνασκαφή τῶν τμημάτων αὐτῶν ἐξυπηρέτησε καί πρακτικούς λόγους. Γιατί μέ τὴν ἀφαίρεση τῶν Σωρῶν IV καί V ἔγινε ἀνετότερη ἡ πρόσβαση στὸν Βόρειο Μυχὸ καί μέ τὴν ἀφαίρεση τοῦ Σωροῦ II ἔγινε εὐκολότερη ἡ διαμόρφωση τῆς πρόσβασης πρὸς τὸ ἀναβατόριο, μέσα στὰ χιόνια. Ὅπως καί οἱ Σωροὶ ποὺ ἀφαιρέθηκαν στὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφή τοῦ 1982, ἔτσι καί οἱ Σωροὶ IV καί V εἶχαν κατεῦθυνση ἀπὸ Ἀνατολὴ σέ Δύση.

Σωρός II

Ὁ Σωρός II βρισκόταν στὸ νοτιοδυτικὸ τμήμα τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας καί ὀριζόταν νότια ἀπὸ τὸν ἀνασκαμμένο χώρο τοῦ Νότιου Μυχοῦ, δυτικά ἀπὸ τὰ δυτικά τοιχώματα τῆς σπηλιᾶς, ἀνατολικά ἀπὸ τὴν ἀνατολικὴ παρυφὴ τῆς καί βόρεια ἀπὸ τὸν Σωρὸ III. Ὁ Σωρός II εἶχε μέγιστο μῆκος 9.30 μ. μέ κατεύθυνση ἀπὸ Ἀνατολὴ σέ Δύση, μέγιστο πλάτος 4 μ. καί ὕψος 2 μ. ἀπὸ τὸ ἀρχικὸ δάπεδο τοῦ Νότιου Μυχοῦ, πρὶν ἀρχίσει ἡ ἀνασκαφή. Ἀνασκάφηκε μικρὸ τμήμα τοῦ Σωροῦ II μέ στόχο τὴ διαμόρφωση σκάλας καί μονοπατιοῦ, ποὺ θὰ συνέδεε τὸν Νότιο Μυχὸ μέ τὸ ἀναβατόριο.

Τὸ χῶμα τοῦ Σωροῦ II ἦταν πολὺ ὑγρὸ, μαῦρο καί περιεῖχε ἀρκετές πέτρες μικροῦ μεγέθους. Τὰ ὄστρακα ποὺ συλλέχθηκαν ἦταν πολὺ λίγα καί ἀνῆκαν κυρίως σέ λύχνους ρωμαϊκῶν συνήθως χρόνων καθὼς καί σέ διάφορα λεπτά καί χονδροειδῆ ἀγγεῖα διαφορῶν χρόνων. Ἡ διατάραξη τοῦ στρώματος ἦταν φανερὴ, ἀφοῦ ὑπῆρχαν, ἂν καί σέ μικρότερη ποσότητα, λίγα ὄστρακα γεωμετρικῶν ἀγγείων καί τμήματα ρωμαϊκῆς πλίνθου. Πολὺ λίγα ἦταν ἐπίσης τὰ κόκαλα ποὺ βρέθηκαν. Συνολικὰ βρέθηκαν 9 διάφορα ἀντικείμενα. Στὸν Σωρὸ II συλλέχθηκαν ἀκόμη τμήματα κυλινδρικοῦ σκεύους, ποὺ συγκολλήθηκαν μέ ἄλλα, ποὺ βρέθηκαν στοὺς Σωρούς IV καί V, καθὼς καί στὸ στρώμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωρούς IV καί V τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας.

Σωρός IV

Ὁ Σωρός IV, πού βρισκόταν νότια τοῦ Σωροῦ V καί σχεδόν παράλληλα μ' αὐτόν, μέ κατεύθυνση ἀπὸ Ἀνατολή σέ Δύση, ἀπεῖχε 1.50 μ. ἀπὸ τὸν Σωρό V στὸ δυτικὸ ἄκρο καί 0.50 μ. στὸ ἀνατολικὸ καί εἶχε μέγιστο μῆκος 6 μ. καί μέγιστο πλάτος στὸ δυτικὸ τμήμα του 5.70 μ. Στὸ ἀνατολικὸ τμήμα τὸ πάχος τοῦ στρώματος χώματος πού ἀφαιρέθηκε ἀπὸ τὸν Σωρό IV μέχρι νά φθάσει στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μέ τὸ κατώτερο στρώμα τοῦ Σωροῦ V ἦταν 0.80 μ. Τὸ χῶμα ἦταν μαῦρο, ὑγρὸ, μέ ἐμφάνιση κάρβουνου σέ ἡμιτελὴ καύση καί περιεῖχε λιγοστές πέτρες μικροῦ μεγέθους καί ἀκανόνιστου σχήματος, πού προέρχονταν εἴτε ἀπὸ καταπτώσεις ἀπὸ τὴν ὀροφὴ τοῦ σπηλαίου εἴτε ἀπὸ κατολισθήσεις ἀπὸ τὴν εἴσοδό του.

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀστράκων καί τῶν ὀστῶν πού συλλέχθηκαν στὴν ἀνασκαφὴ τοῦ Σωροῦ IV ἦταν πολὺ μεγάλος. Τὰ ὀστρακα ἀνήκουν κυρίως σέ λύχνους ρωμαϊκῶν χρόνων καί σέ ἀγγεῖα προϊστορικῶν ἀλλὰ καί ἱστορικῶν χρόνων. Λόγω τῆς διατάραξης τοῦ χώματος τοῦ Σωροῦ IV ὑπῆρχαν σέ μικρότερο ὅμως ἀριθμὸ, ὀστρακα γεωμετρικῶν ἀγγείων, τμήματα γεωμετρικῶν εἰδωλίων καθὼς καί τμήματα ρωμαϊκῶν πλίνθων.

Συνολικὰ κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ χώματος τοῦ Σωροῦ IV βρέθηκαν δύο χιλιάδες διακόσια πενήντα ὀκτώ (2258) ἀντικείμενα. Περιορισμένους μόνον ἀριθμὸς ἀπὸ αὐτὰ εἶναι δυνατόν νά ἀναφερθεῖ, ὅπως τμήμα κυπέλλου μέ στιλνὸ, μελανὸ ἐπίχρυσμα ἐσωτερικὰ καί ἐξωτερικὰ, κλασικῶν χρόνων, 4 ἀσημένια ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἐνδιαφέρον εἶναι περιτμητο ἀνθέμιο μέ διπλές ἐλικες, συνάφεια λαβῆς ἀγγείου, ἐλληνιστικῶν χρόνων καί 9 κομμάτια γυάλινων ἀντικειμένων, ἀρχαίων καί σύγχρονων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα σημαντικὰ εἶναι ἔνθεμα κυρτῆς κόρης ὀφθαλμοῦ, διαστάσεων 0.015 μ. Στὸν Σωρό IV βρέθηκαν 8 δακτυλίδια, 6 σιδερένια, ἓνα χάλκινο καί ἓνα ἀσημένιο, ρωμαϊκῶν κυρίως χρόνων. 1) Σιδερένιο δακτυλίδι μέ σπασμένο κρίκο. Στὴν ἐλλειψοειδῆ σφενδόνη ἴχνη παράστασης. 2) Μισὸ σιδερένιο δακτυλίδι μέ ἐλλειψοειδῆ σφενδόνη, πού ἔχει δακτυλιόλιθο μέ παράσταση καθιστῆς ἀνθρώπινης μορφῆς. 3) Μισὸ σιδερένιο δακτυλίδι μέ ἐλλειψοειδῆ σφενδόνη. 4) Σπασμένος χάλκινος κρίκος δακτυλιδιοῦ. 5) Σιδερένιο δακτυλίδι μέ σπασμένο κρίκο καί μεγάλη ἐλλειψοειδῆ σφενδόνη, πού ἔχει ὑποδοχὴ δακτυλιόλιθου. 6) Σιδερένιο δακτυλίδι πού σώζει τὴ σφενδόνη καί μικρὸ τμήμα τοῦ κρίκου. 7) Σιδερένιο δακτυλίδι μέ σπασμένο κρίκο καί ἔνθετο δακτυλιόλιθο ἀπὸ σάρδιο στὴν ἐλλειπτικὴ σφενδόνη, μέ παράσταση καθισμένης κάτω ἀπὸ κορμὸ δέντρου ἀνδρικήs μορφῆς, μέ ἀνασηκωμένο τὸ δεξιὸ χέρι, πού κρατεῖ ἀσαφές ἀντικείμενο καί γυναικείας μορφῆς, πού φαίνεται νά αἰωρεῖται κάτω ἀπὸ κλαδὶ δέντρου, ρωμαϊκῶν χρόνων (πίν. 271α). 8) Σιδερένιο δακτυλίδι μέ σπασμένο κρίκο καί ἐλλειπτικὴ σφενδόνη, μέ ἐγκάρια παράσταση ἀνδρικήs μορφῆς. Βρέθηκαν ἀκόμη δέκα κομμάτια εἰδωλίων,

από τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται κεφαλὴ πῆλινου εἰδωλίου ταύρου μέ ἀποκρουσμένο τό ρύγχος καί δῆλωση τῶν ὀφθαλμῶν μέ τρύπες, μέ διακόσμηση μελανῶν γραμμῶν, γεωμετρικῶν χρόνων, χάλκινη κεφαλὴ γενειοφόρου ἀνδρός μέ σαφὴ δῆλωση τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου, ἀρχαϊκῶν χρόνων καί κοῖλο αὐτὶ χάλκινου εἰδωλίου ζώου, πού σώζει μικρὸ τμήμα τῶν τοιχωμάτων τῆς κεφαλῆς.

Πολυπληθὴ ἦταν τὰ ἐλεφάντινα ἀντικείμενα πού βρέθηκαν στὸν Σωρό IV, 126 συνολικά σέ ἀριθμὸ, στὰ ὁποῖα κυριαρχοῦν τὰ ἐνθετα ἢ μὴ πλακίδια διαφόρων σχημάτων καί μεγεθῶν (εἰκ. 4β - γ) μέ κύριο διακοσμητικὸ στοιχεῖο τὴν ἐγχάραξη. Ἀπὸ τὰ ἐλεφάντινα ἀντικείμενα ἀναφέρονται: α) ἐπίμηκες τμήμα πώματος πυξίδας¹ (εἰκ. 271γ) μέγ. μήκ. 0.042, μέγ. πλάτ. 0.01 καί μέγ. πάχ. 0.007 μ., β) ἀπολέπισμα τμήματος πυξίδας μέ παράσταση φτεροῦ, πιθανόν σφίγγας, γ) στέλεχος καρφιοῦ καστανοῦ χρώματος καί δ) μικρότατο τμήμα πώματος πυξίδας. Ἰδιαίτερα ἐνδιαφέρον εἶναι κομμάτι ἀπὸ τὴ βάση κυλινδρικοῦ στελέχους μέ τμήματα ἀπὸ δύο ζεύγη πελμάτων, ἀσφαλῶς δύο ὀλόγλυφων, ἀντίνωτων γυνῶν γυναικῶν, πού ἀκουμποῦν σέ κυκλικὴ βάση, πού στηρίζεται σέ φοινικοειδές κιονόκρανο, μέγ. ὕψ. 0.033 καί μέγ. πάχ. 0.008 μ., πού συγκολλήθηκε μέ ἄλλο ἓνα κομμάτι, πού προέρχεται ἀπὸ τὸ ἐνιαῖο στρῶμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωρούς IV καί V. Σέ ἐλεφάντινο ἀντικείμενο μέ ἀπόδοση ὀρθίας γυναικείας μορφῆς ἀνήκουν καί δύο ἀπολεπίσματα πού βρέθηκαν καί συγκολλήθηκαν στὸ ἀριστερὸ πόδι τοῦ τμήματος τῆς βάσης, πού εἶχε ἔλθει σέ φῶς τὸ 1885² (πίν. 271β). Ἀπὸ τὰ ἐλεφάντινα ἀντικείμενα ἀναφέρονται ἀκόμη τμήμα μεγάλου πώματος πυξίδας³ (εἰκ. 4δ), πού συγκολλήθηκε ἀπὸ δύο κομμάτια, ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὸ δεῦτερο προέρχεται ἀπὸ τὸν Σωρό V τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας, μέγ. πάχ. 0.008 μ. καί τμήμα ἐλεφάντινης φιάλης μέ ἐπίπεδο χεῖλος καί δύο τρύπες, πιθανόν ἀνάρτησης, διαμ. 0.096 καί μέγ. πάχ. 0.019 μ. Ἡ ἐλεφάντινη φιάλη συγκολλήθηκε ἀπὸ 4 τμήματα τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς, πού προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὸν Σωρό V ἀλλὰ καί τὸν Σωρό IV, ἐνῶ ἓνα τμήμα προέρχεται ἀπὸ τὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ 1982 καί ἓνα ἄλλο, πού συνανήκει, ἀλλὰ δέν συγκολλεῖται, προέρχεται ἀπὸ τὸν Σωρό V τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας. Τέλος ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἐλεφάντινων ἀντικειμένων τοῦ Σωροῦ IV ἀναφέρονται ἀκόμη ζευγὸς ἀνάγλυφων ποδιῶν λιονταριοῦ (εἰκ. 4ε), μεγάλο πλακίδιο μέ διακόσμηση φολιδωτοῦ, ἴσως ἀπὸ φτεροῦ σφίγγας (εἰκ. 4στ), ἓνα μάτι (εἰκ. 4ζ) καί ἓνα κομμάτι πλακιδίου μέ ἐγχάρακτη ἀπόδοση διπλῆς τρέχουσας σπείρας, πού συγκολλήθηκε μέ ἓνα ἄλλο ἀπὸ τὸν Σωρό V τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας καί μέ ἓνα ἀκόμη ἀπὸ τὴν ἐρευνα πού ἔγινε πρὶν 100 χρόνια⁴ (εἰκ. 4η).

1. R. BARNETT, ὁ.π. XXXI, S 34d, E. KUNZE, ὁ.π. πίν. 85, 10.

2. Πρβ. ὁ.π. πίν. LXXVII, S 241. E. KUNZE, ὁ.π. πίν. 84A, 13.

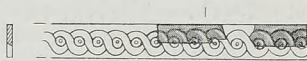
3. "Ο.π. πίν. XXI, S 35.

4. "Ο.π. πίν. LXVIII, S 157.

Στόν ἴδιον Σωρό βρέθηκαν πλῆθος ἄλλων ἀντικειμένων, ὅπως 16 κομμάτια ἀπὸ ἤλεκτρο, κυρίως ἀπὸ σφαιρικές χάντρες, μία ἀπὸ τίς ὁποῖες σώζει χρυσή ἐπένδυση στήν τρύπα ἀνάρτησης, δέκα τέσσερα κομμάτια λύχων, τὰ 9 μέ παραστάσεις ζῶων καί ἀνθρώπινων μορφῶν καί 5 ὄστρακα ἀπὸ τίς βάσεις λύχων, κυρίως ρωμαϊκῶν χρόνων, μέ ἐπιγραφές ἐργαστηρίων. "Ενα ὄστρακο βάσης λύχου μικροῦ μεγέθους σώζει τήν ἐπιγραφή ΓΑΜΟΥ, δύο ἄλλα ὄστρακα σώματος λύχων φέρουν ἀνάγλυφο τό γράμμα Κ, τέταρτο ὄστρακο τῆς βάσης λύχου σώζει τὰ γράμματα ΝΗ, πιθανόν (Ο)ΝΗ[ΣΙΜΟΥ], καί πέμπτο ὄστρακο βάσης λύχου ἔχει τὰ γράμματα СЕР, μάλλον СЕР[ΓΙΟΥ]. Βρέθηκαν ἀκόμη

α

β

γ

Εἰκ. 5. α. Σχέδιο σφραγίδας ἀπὸ σάρδιο μέ παράσταση δύο ζῶων. β. Σχεδιαστική συμπλήρωση ἐλεφάντινου πλακιδίου μέ παράσταση τρέχουσας σπείρας. γ. Σχέδιο ἐλεφάντινου ὀλόγλυφου κάτω τμήματος ποδιοῦ ζῶου.

19 κομμάτια φαγεντιανῆς, πού ἀνήκουν κυρίως σέ ἀγγεῖα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται τμήμα χεῖλους καί σώματος σφαιρικοῦ ἀγγείου, πού συγκολλήθηκε μέ ἄλλα τρία τμήματα τοῦ ἀγγείου καί συναποτέλεσε μικρό ἀρύβαλλο. Ἀπὸ τὰ τρία αὐτά κομμάτια, τὰ δύο βρέθηκαν στοὺς Σωρούς IV καί V τῆς Κεντρικῆς Αἰθούσας καί τό τρίτο στό ἐνιαῖο στρώμα τῆς Κεντρικῆς Αἰθούσας, μετά τήν ἀφαίρεση τῶν Σωρῶν IV καί V.

Ἀπὸ τὰ εὐρήματα τοῦ Σωροῦ IV μοναδικό εἶναι τμήμα πήλινου ἀνθρωπομορφικοῦ ἀγγείου σέ σχῆμα κεφαλῆς ἀνδρός (πλν. 272α) μέ δήλωση τῶν ματιῶν καί τοῦ στόματος μέ δισκοειδεῖς χάντρες ἀπὸ φαγεντιανή. Ἡ δήλωση τῶν φρυδιῶν, τῆς μύτης καί τοῦ γενιοῦ ἀποδίδεται μέ μαῦρες γραμμές. Ἐξαιρετικά ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἀκόμη μιά φακοειδῆς μινωική σφραγίδα ἀπὸ σάρδιο μέ παράσταση δύο ζῶων πρὸς τὰ δεξιά, ἄριστης διατήρησης, διαμέτρου 0.018 μ. (εἰκ. 5α). Ἐδῶ πρέπει νά ἀναφερθεῖ ἐπίσης τμήμα βαθμιδωτοῦ κυλινδρικοῦ σκεύους, πού συγκολλήθηκε μέ ἄλλα τῆς δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς 1982, πού βρέθηκαν στόν Σωρό I τοῦ Νότιου Μυχοῦ καί μέ τμήματα τοῦ ἴδιου σκεύους πού βρέθηκαν στή φετινή ἀνασκαφή στόν Σωρό V, καθὼς καί στό στρώμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωρούς IV καί V τῆς Κεντρικῆς Αἰθούσας.

'Ιδιαίτερα μεγάλος ἦταν ὁ ἀριθμὸς τῶν χάλκινων ἀντικειμένων πού βρέθηκαν στὸν Σωρὸ IV τῆς Κεντρικῆς Αἴθουσας. Συγκεκριμένα βρέθηκαν 1897 χάλκινα κομμάτια, πού ἀνήκουν σέ ἀγγεῖα, ἀναθηματικά ἀσπίδια, εἰδώλια, περόνες, τριποδικὰ σκεύη, πόρπες, στρεπτά στελέχη κλπ. Εἰχωριστὰ ἀναφέρονται πέντε θραύσματα φιαλῶν: α) Θραῦσμα φιάλης μέ ζώνη πλοχοῦ πάνω. Στὴν κύρια ζώνη σώζεται τὸ κεφάλι καὶ ἡ πλάτη γυναικίας στραμμένης πρὸς τὰ δεξιά, μέ ψηλὴ κόμμωση καὶ πλόκαμο στὴν πλάτη. Ἴσως ἀνήκει σέ γνωστὴ φιάλη¹. β) Ὅμοιο, μεγαλύτερο, φθαρμένο στὴν περιφέρεια καὶ ἑλλιπές στὴ μία πλευρά. γ) Θραῦσμα πού σώζει τὸν κορμὸ καὶ τὸ στραμμένο πρὸς τὰ δεξιά κεφάλι γυναικείας μορφῆς, ἴσως ἀπὸ γνωστὴ φιάλη². δ) Ὅμοιο θραῦσμα. Ἡ μορφή λίγο μεγαλύτερη ἀπὸ τὴν προηγούμενη. ε) Τμῆμα ἀπὸ γνωστὴ φιάλη³ πού σώζει τὸν κορμὸ γυναικείας μορφῆς. Μέ τὸ δεξί κρατεῖ τὸ χέρι ἄλλης μορφῆς, πού δέν σώζεται, σέ χορευτικὴ κίνηση. Σέ μικρὴ φιάλη ἀνήκει ἐπίσης ὀριζόντια διακοσμητικὴ λαβὴ ἀπὸ παχὺ ἔλασμα. Στὰ ἄκρα καὶ στὸ κέντρο πλατιεῖς ἀνάγλυφες ταῖνιες, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἀνά δύο τρύπες. Ἡ ἐξωτερικὴ πλευρά σπασμένη.

Τέσσερα ἐλάσματα ἀνήκουν σέ ἀναθηματικές ἀσπίδες: α) Θραῦσμα πού σώζει τμῆμα κεφαλίου μέ μεγάλο, ἀμυγδαλωτὸ ὄφθαλμό, ἴσως ἀπὸ γνωστὴ ἀσπίδα⁴. β) Τμῆμα ἐλάσματος μέ διακόσμηση ὅμοια μέ γνωστὸ θραῦσμα⁵. γ) Τμῆμα ἐλάσματος μέ ἐλάφι σέ βοσκή, μπροστὰ ἀπὸ τὸ ὁποῖο διακρίνεται τὸ πόδι ἄλλου ὁμοίου⁶. Τέσσερα κομμάτια ἀνήκουν σέ εἰδώλια: α) Κωνικὸ κέρατο ἀπὸ διπλωμένο ἔλασμα. Ἀπὸ σφυρήλατο εἰδώλιο. β) Τμῆμα ἀπὸ παχὺ ἔλασμα πού σώζει ἔκτυπη καμπύλη οὐρὰ ζώου μέ ἐγχάρακτες λεπτομέρειες. Διακρίνεται καὶ τὸ ὀπίσθιο τμῆμα τοῦ σώματος τοῦ ζώου, ἴσως γρύπα. γ) Κέρατο κωνικὸ ἀπὸ διπλωμένο ἔλασμα μέ μάζα χαλκοῦ στὸ ἐσωτερικόν. Ἀπὸ σφυρήλατο εἰδώλιο. δ) Χυτὸ τμῆμα ρύγχους λιονταριοῦ, ἀπὸ μεγάλο εἰδώλιο. Οἱ λεπτομέρειες δηλώνονται μέ αὐλακώσεις. Δύο κομμάτια ἀνήκουν σέ περόνες: α) Ἀνώτερο τμῆμα περόνης. Στὴν κεφαλὴ δισκάριο μέ κομβίον καὶ στὸ στέλεχος ἀμφικωνικὸ μέλος, πού ὀρίζεται ἀπὸ δύο παχεῖς δακτυλίους μέ ὀριζόντιες ἐγχράξεις, ὑπογεωμετρικῶν χρόνων⁷. β) Ἀνώτερο τμῆμα περόνης πού σώζει σφαιρίδιον, ὀριζόμενον ἀπὸ συστήματα τεσσάρων δακτυλίων, τῶν μέσων τοῦ 7ου αἰ. π.Χ. Σημειώνονται ἀκόμη μερικά ἄλλα ἀντικείμενα. Πέντε χυτὰ πόδια λιονταριῶν, κοῖλα στὴν κάτω ὄψη, πού ἀνήκουν σέ τριποδικὰ πόδια σκευῶν.

1. E. KUNZE, Kretische Bronzereliefs (Stuttgart 1931) ἀρ. 70B.

2. "Ο.π. ἀρ. 71.

3. "Ο.π. ἀρ. 70.

4. "Ο.π. ἀρ. 6.

5. "Ο.π. ἀρ. 83.

6. Πιθανόν, ὁ.π. ἀρ. 54.

7. P. JACOBSTAHN, Greek Pins (Oxford 1956) ἀρ. 57.

Μικρογραφική, κυκλική λαβή πού ἀνήκει σέ τριποδίσκο, ἀπό ἔλασμα. Στήν κεντρική κορυφή δύο φίδια, ἀπό τά ὁποῖα σώζεται τό ἓνα, καθώς καί ὁ κρίκος προσαρμογῆς στό χεῖλος τοῦ τριποδίσκου, ἀπό ἐπίπεδο ἔλασμα. Ἐνα ἄλλο ἔλασμα εἶναι σέ σχῆμα ματιοῦ μέ ὀπή στό κέντρο. Ἐκτυπες στιγμές στήν περιφέρεια καί γύρω ἀπό τήν κεντρική ὀπή. Στό ἓνα ἄκρο, καρφί. Πιθανόν λαβή μικροσκοπικοῦ ἐλασμάτινου τριποδίσκου.

Ἐκτός ἀπό τά παραπάνω χάλκινα ἀντικείμενα, στόν Σωρό IV τῆς Κεντρικῆς Αἴθουσας βρέθηκαν ἀρκετά ἀκόμη, πού ἀξίζει νά ἀναφεροῦν, ὅπως τέσσερις πόρπες: α) Μικρογραφική πόρπη, ἐλλιπής κατὰ τή βελόνα καί τμῆμα τῆς πλάκας. Τόξο τριγωνικό, διογκωμένο, πλάκα ὀρθογώνια¹. β) Μικρή πόρπη, ἐλλιπής κατὰ τή βελόνα. Τόξο τριγωνικό, διογκωμένο, μέ κομβίο. Πλάκα συμφυῆς ὀρθογώνιου σχήματος². γ) Πόρπη «Θεσσαλικοῦ» τύπου, ἐλλιπής κατὰ τή βελόνα καί τό κατώτερο τμῆμα τῆς πλάκας. Στό ἡμικυκλικό τόξο φέρεי 4 σφαιρίδια. Στό ἐλικοειδές τμῆμα προσαρμογῆς τῆς βελόνας σώζεται τμῆμα σύρματος. δ) Πόρπη ἐλλιπής κατὰ τμῆμα τῆς βελόνας. Τόξο τριγωνικό, διογκωμένο, μέ κομβίο. Πλάκα ὀρθογώνια³. Βρέθηκαν ἀκόμη 4 στρεπτά στελέχη, μερικά μέ ἀπόληξη λεία καί πλατιά. Πιθανόν πρόκειται γιά γραφικούς «στύλους», πού χρησιμοποιήθηκαν εἴτε γιά γραφή σέ πλάκες ἀπό κερί, εἴτε σάν μικρά ἐργαλεῖα τεχνιτῶν, ἢ γιά ἱατρικούς σκοπούς. Ἐνα θραῦσμα ἡμιελλειψοειδές χυτό, σπασμένο στή μία πλευρά, ἴσως ἀνήκει σέ γλώσσα λιονταριοῦ ἢ γοργόνειο. Δύο ἐγχάρακτες γραμμές ἀκολουθοῦν τήν παρυφή του, καί καμπυλώνονται στό στενό ἄκρο, ἐνῶ ὅμοια κατακόρυφη, τίς ἐνώνει στό κέντρο. Στό ἄνω τμῆμα χαρακτό φολιδωτό κόσμημα. Ἄλλα κομμάτια εἶναι: Μεγάλη βλεφαρίδα ἀπό παχύ ἔλασμα ἐλλειψοειδοῦς σχήματος, μέ εὐθεία, ἀλλά σπασμένη τή μία μακρά πλευρά καί μέ χροσσωτές ἐγκοπές, ἴσως θοῦ ἢ δοῦ αἰ. π.Χ. καί ἔλασμα σέ σχῆμα ματιοῦ μέ ὀπή στό κέντρο. Ἐκτυπες στιγμές στήν περιφέρεια καί γύρω ἀπό τήν κεντρική ὀπή. Στό ἓνα ἄκρο προσαρμόζεται μέ καρφί ταινιωτό ἔλασμα πού φέρει ἐπίσης στιγμές στίς μακρές πλευρές. Ἰδιαιτέρα σημαντικό εἶναι τμῆμα ἀπό θώρακα ἀγάλματος ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἀποτελεῖται ἀπό παχύ, καμπύλο, μολύβδινο ἔλασμα, στήν κυρτή ἐπιφάνεια τοῦ ὁποῖου εἶναι κολλημένα ἡμιελλειψοειδή χάλκινα ἐλάσματα, ὥστε νά σχηματίζεται φολίδωση. Τέλος βρέθηκαν ἓνα μικρό πόδι λιονταριοῦ ἀπό ἔλασμα, πολὺ φθαρμένο, πού προσαρμόζεταν σέ ἐπιφάνεια ἀπό ἄλλη ὕλη καί δύο πόδια λιονταριῶν ἀπό ἔλασμα διαφορετικοῦ μεγέθους.

Στόν Σωρό IV τῆς Κεντρικῆς Αἴθουσας βρέθηκαν συνολικά 104 κομμάτια ἀπό χρυσά ἀντικείμενα, κυρίως ἀπό ἐλάσματα καί κοσμήματα. Ξεχωριστά

1. Ε. ΣΑΠΟΥΝΑ - ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ, ὁ.π. τύπος IVD.

2. Ὁ.π. ἀρ. 1267 Α.

3. Ὁ.π. τύπος IVD.

ἀναφέρονται: α) Μικρό τμήμα από παχύ έλασμα, στήν παρυφή του όποιου μικρός έγχαραξίς. β) Κομβίο από έλασμα, κοιμένο έντεχνα στήν περιφέρεια, μέ δύο τρύπες στό κέντρο. γ) Ψήφος περιδεραίου, σέ σχήμα ροδιού (πίν. 272γ) όμοια μέ άλλη άκέραια, πού βρέθηκε στό κατώτερο στρώμα του Σωρού V τής Κεντρικής Αΐθουσας. δ) Μικρότατο θραύσμα έλάσματος μέ καμπύλο κοκκιδωτό κόσμημα. 'Ισως συνανήκει μέ άλλο θραύσμα πού προέρχεται από τόν Σωρό V τής Κεντρικής Αΐθουσας. ε) Τμήμα κοσμήματος, όμοιου πάλι μέ τήν ψήφο περιδεραίου από τό κατώτερο τμήμα του Σωρού V τής Κεντρικής Αΐθουσας. Σώζεται όρίζοντιο στέλεχος μέ διαμπερή τρύπα, στό όποιο προσκολλώνται δύο σπείρες από σύρμα. στ) Μικρός κρίκος στρεβλωμένος. ζ) Φύλλο άκανόνιστου σχήματος, χωρίς διακόσμηση. Συνανήκει μέ άλλο κομμάτι φύλλου χρυσοϋ, πού προέρχεται από τόν Σωρό V τής Κεντρικής Αΐθουσας. η) Φύλλο όρθογώνιου περίπου σχήματος, χωρίς διακόσμηση. Στό άκρο φέρει 4 τρύπες διαμετρικά αντίθετες. θ) 'Εξαιρετικά ένδιαφέρον είναι τέλος μικρό κεφάλι γυναίκας (πίν. 272β) από έλασμα όρθογώνιου σχήματος στήν πίσω όψη, μέ κρίκο στρεβλωμένο κάτω από τό σαγόνι. Τά χαρακτηριστικά του προσώπου είναι έκτυπα, ένω κοκκιδωση περιγράφει τό πρόσωπο και τόν κρίκο και σχηματίζει κυκλίσκους πάνω από τό μέτωπο. Δέν διακρίνονται ίχνη κόλλησης στίς παρυφές, ούτε στήν πίσω όψη. Χρονολογεΐται στό πρώτο μισό του 7ου αι. π.Χ. Τέλος στον Σωρό IV τής Κεντρικής Αΐθουσας βρέθηκαν και 9 ψήφοι, κυρίως από γυαλί και φαγεντιανή πού συναποτελέσαν περιδέρια μέ αντίστοιχες ύλες από όλους τους χώρους του σπηλαίου.

Σωρός V

Ό Σωρός V βρισκόταν στή βορειοδυτική γωνία τής Κεντρικής Αΐθουσας, άνάμεσα στον Σωρό IV και τόν Βόρειο Μυχό. Δυτικά έκτεινόταν μέχρι τά δυτικά τοιχώματα τής σπηλιᾶς και ανατολικά μέχρι σχεδόν τίς ανατολικές παρυφές του Βόρειου Μυχού. Οί διαστάσεις του Σωρού V ήταν 8.20 μ. μέγιστο μήκος και 4.80 μ. μέγιστο πλάτος. 'Από τόν Σωρό V αφαιρέθηκαν συνολικά τρία στρώματα, συνολικού πάχους 1.90 μ.

Άνώτερο στρώμα. Τό χώμα του άνώτερου στρώματος του Σωρού V, πάχους 0.80 μ. ήταν μαλακό, υγρό, πολύ μαύρο, μέ ίχνη κάρβουνου σέ ήμιτελή καύση και περιείχε άρκετές μικρές πέτρες, πού προέρχονταν, όπως άλλωστε όλες οι πέτρες μέσα στή σπηλιά, είτε από καταπτώσεις από τήν όροφή, είτε από κατολισθήσεις από τήν είσοδό της. Ήταν φανερό ότι και τά χώματα αυτά ήταν διαταραγμένα.

Συλλέχθηκαν πλῆθος όστράκων άγγείων διαφόρων χρόνων και λύχνων. 'Εξαιτίας τής διατάραξης του άνώτερου στρώματος του Σωρού V ύπήρχαν άρκετά όστρακα άγγείων και τμήματα ειδωλίων γεωμετρικών χρόνων, τμήματα πλίνθων ρωμαϊκών χρόνων καθώς και νεότερα όστρακα μέ ύάλωση.

Ἀπό τὰ γεωμετρικά ὄστρακα ἀναφέρονται τμήματα πώματος μέ διακόσμηση ὁμόκεντρων κύκλων καστανομέλανου χρώματος καί τμήμα σκεύους μέ γραπτή παράσταση αἰγοειδοῦς, τοῦ ὁποίου σώζεται τό ὀπίσθιο τμήμα καί τμήμα τετρακτίνου τροχοῦ. Συλλέχθηκε ἐπίσης μεγάλος ἀριθμός ὀστέων ζώων καί πουλιῶν. Τό ποσοστό τῶν καμένων ὀστέων ἦταν πολύ μικρό σέ μιά ομάδα πού μελετήθηκε.

Κατά τήν ἀφαίρεση τοῦ ἀνώτερου στρώματος τοῦ Σωροῦ V βρέθηκαν συνολικά 837 ἀντικείμενα, γυάλινα, δακτυλίδια, εἰδῶλια, ἐλεφάντινα, ἀντικείμενα ἀπό ἤλεκτρο, πλῆθος κομματιῶν λύχνων μέ παραστάσεις, μολύβδινα, στρεΐδια, πήλινα, σιδερένια, ἀντικείμενα ἀπό φαγεντιανή καί χάλκινα. Ἀπό τό πλῆθος αὐτό τῶν εὐρημάτων ἀναφέρονται πρῶτα κομμάτια γυάλινων ἀγγείων ρωμαϊκῶν κυρίως χρόνων ἀλλά καί σύγχρονα καί τέσσερα σιδερένια δακτυλίδια ρωμαϊκῶν κυρίως χρόνων: α) Δακτυλίδι μέ ἐλλειψοειδή στενή σφενδόνη καί σπασμένο κρίκο, πού ἔχει πολύ ὀξιδωμένη ἐπιφάνεια. β) Δακτυλίδι μέ σπασμένο κρίκο καί ἐλλειψοειδή πεπλατυσμένη σφενδόνη πού σώζει κυκλική ἐνθεση δακτυλιδίου. γ) Δακτυλίδι ἀκέραιο μέ ἐλλειψοειδή σφενδόνη καί ἔχνη παράστασης. δ) Δακτυλίδι μέ σπασμένο κρίκο καί ἐλλειψοειδή σφενδόνη πού σώζει ἐνθετο δακτυλιδίου ἀπό μαύρη πέτρα μέ παράσταση ἀνδρική μορφῆς καθισμένης σέ βράχο, πού κρατεῖ ράβδο. Βρέθηκαν ἐπίσης 5 κομμάτια πήλινων εἰδωλίων ἀπό τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται τμήμα κεφαλῆς βοοειδοῦς μέ πλαστική δῆλωση ὀφθαλμοῦ, μέ γραμμική διακόσμηση μελανοῦ χρώματος, γεωμετρικῶν χρόνων, καθώς καί τμήμα εἰδωλίου βοοειδοῦς, πού σώζει τμήμα τοῦ κορμοῦ καί τῶν μπροστινῶν ποδιῶν, μέ διακόσμηση συστημάτων τεμνομένων μαύρων γραμμῶν, ἐπίσης γεωμετρικῶν χρόνων.

Στό ἀνώτερο στρώμα τοῦ Σωροῦ V συλλέχθηκαν 32 ἐλεφάντινα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπό πλακίδια μέ ἐγχάρακτη κυρίως διακόσμηση, πώματα πυξίδων κλπ. Ἀπό αὐτά ἀναφέρονται: α) Τμήμα γωνίας ἀποκρουσμένου στίς δύο πλευρές πλακιδίου μέ ἐγχάρακτη φοιιδωτή διακόσμηση. β) Δύο ὀρθογώνια παραλληλεπίπεδα τμήματα πλακιδίου μέ ἐγχάρακτη διακόσμηση διπλῆς τρέχουσας σπείρας, πού δέν συγκολλῶνται¹ (εἰκ. 5β). Σημειώνεται ὅτι τό δεύτερο πλακίδιο προέρχεται ἀπό τό ἀμέσως κατώτερο στρώμα τοῦ Σωροῦ. γ) Τμήμα πώματος πυξίδας μέ ἐγχάρακτη διακόσμηση στήν ἀνώτερη καί κατώτερη ἐπιφάνεια. δ) Ὀλόγλυφο κάτω τμήμα ποδιοῦ ζώου (εἰκ. 5γ). ε) Κεφαλὴ περόνης (πίν. 272δ, εἰκ. 6) ἐλλιπὴς στό μεγαλύτερο τμήμα τοῦ στελέχους τῆς, μέ ὀλόγλυφη παράσταση δύο ἀντίπτων γυναικείων κεφαλῶν, μέ κυλινδρικό πόλο, μέ ἀτέρμονα διακόσμηση ἐνάλληλων ρόμβων σέ ἀβαθὴ ἐγχάραξη, ἀπό τὰ σημαντικότερα εὐρήματα τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ἰδαίου Ἀντρου. Στό ἀνώτερο στρώμα τοῦ Σωροῦ V τῆς Κεντρικῆς Αἰθουσας

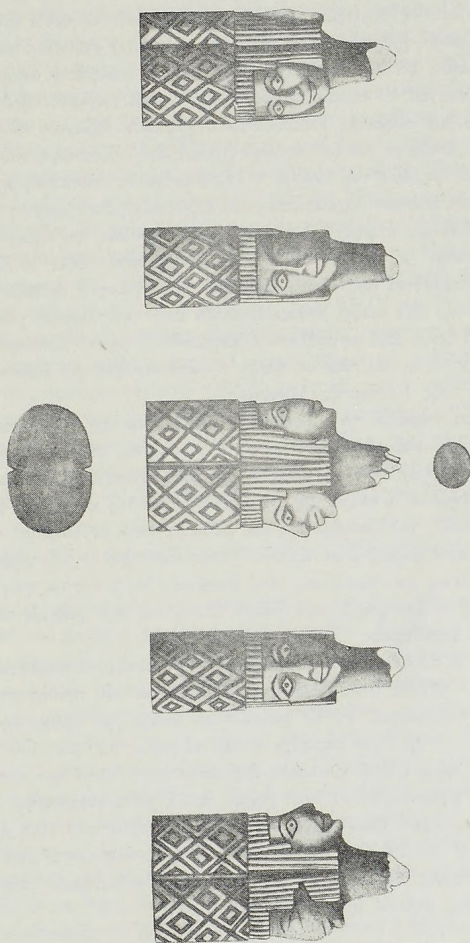

Fig. 6. Σχέδιο διάφορων όψεων κορυφής περόνης με άνέγλυφη άντίκτοση άντίνωτων γυναικείων κεφαλών.

βρέθηκαν ἐπίσης 4 ἀποκρουσμένοι ψῆφοι ἡλέκτρου, 39 ὄστρακα λύχνων, τὰ 38 μέ παραστάσεις κυρίως ἀνθρώπων μορφῶν, ζώων καὶ θεοτήτων, Ἀρτέμιδας, Διονύσου κλπ. καὶ ἓνα ἐνεπίγραφο μέ τό γράμμα Π καὶ τόν πάνω ἀριστερά ἀκρέμονα τοῦ ἐπόμενου γράμματος, 4 κομμάτια χυμένου μολυβιοῦ σέ ἀκανόνιστο σχῆμα, 1 στρεΐδι, 10 πήλινα ἀντικείμενα, κυρίως κομμάτια ἀπό σκεύη, 7 σιδερένια κομμάτια καὶ 19 κομμάτια ἀντικειμένων ἀπό φαγεντιανή, ἀπό τὰ ὅποια ἀναφέρεται τμῆμα σώματος εἰδωλίου μέ ἐγγράρακτη δῆλωση τῶν πτυχώσεων τοῦ ἐνδύματος, ἀνάλογο τοῦ ὁποίου εἶχε βρεθεῖ στήν ἀνασκαφή τοῦ 1885¹.

Στό ἀνώτερο στρώμα τοῦ Σωροῦ V τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας βρέθηκαν ἐπίσης 615 χάλκινα ἐλάσματα μέ ἔκτυπη καὶ ἐγγράρακτη διακόσμηση πού ἀνήκουν σέ ἀσπίδες, εἰδώλια, στρεπτά στελέχη, ἀγγεῖα καθὼς καὶ ἐφηλίδες, ἀπό τὰ ὅποια ἀναφέρονται: α) Μικρό τμῆμα ἐλάσματος, πού σώζει τό κεφάλι μέ τό λαιμό καὶ τό μπροστινό πόδι ζώου. Πιθανῶς ἀπό γνωστή ἀσπίδα². β) Μικρό τμῆμα ἐλάσματος πού σώζει ἄνθος. Πιθανόν ἀπό τήν παρυφή γνωστῆς ἀσπίδας³. γ) Αὐτί ζώου ἀπό σφυρήλατο ἔλασμα. δ) Στρεπτό στέλεχος πού σώζει τή μιὰ ἀπόληξή, λεία καὶ πλατιά, ὅπως προαναφέρθηκε γιά ἄλλο πού βρέθηκε στόν Σωρό IV τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας.

Στό ἀνώτερο στρώμα τοῦ Σωροῦ V τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας βρέθηκαν τέλος συνολικά 10 κομμάτια ἀπό χρυσά ἀντικείμενα, κυρίως κοσμήματα καὶ ἐλάσματα: α) Τμῆμα φύλλου χρυσοῦ, περίπου ὀρθογώνιο, μέ καμπύλη μιὰ πλευρά. Διακρίνονται 4 σειρές μέ ἔκτυπο, σχοινοειδές κόσμημα. β) Ρόδακας ἀπό φύλλο χρυσοῦ, πολύ φθαρμένος καὶ ἐλλιπής στήν περιφέρεια. γ) Τέσσερα ἐπιμήκη ἐλάσματα κομμένα μέ ψαλίδι. Τέλος ἀναφέρονται 69 ψῆφοι, δισκοειδεῖς πεπλατυσμένες καὶ σφαιρικές, ἀπό διάφορες ὕλες, κυρίως φαγεντιανή καὶ γυαλί, πού μαζί μέ χάντρες ὁμοίου ὕλικου ἀπό ὅλους τοὺς χώρους τοῦ σπηλαίου συναποτελέσαν περιδέραια.

Μεσαῖο στρώμα. Ἡ ἀφαίρεση τοῦ μεσαίου στρώματος χώματος τοῦ Σωροῦ V, πάχους 0.70 - 0.90 μ., ἀκολούθησε τόν προσανατολισμό τοῦ μακροῦ ἄξονα τοῦ Σωροῦ V. Τό χῶμα ἦταν μαῦρο, μέ ἐμφάνιση κάρβουνου σέ ἡμιτελὴ καύση, ὑγρό καὶ περιεῖχε σ' ὅλο τό βάθος τοῦ μεσαίου στρώματος συσσωρευμένες πέτρες ἀπό πλακώδη ἀσβεστόλιθο, μικροῦ καὶ μεσαίου μεγέθους, πού ἦταν μαῦρες ἀπό τό ὑγρό χῶμα, πού εἶχε προσκολληθεῖ πάνω τους. Ἀρκετές πέτρες εἶχαν ἀκανόνιστο σχῆμα καὶ προέρχονταν εἴτε ἀπό κατολισθήσεις ἀπό τήν εἴσοδο τῆς σπηλιᾶς εἴτε ἀπό καταπτώσεις ἀπό τήν ὀροφή τῆς. Οἱ μεγαλύτερες πέτρες ἦταν συσσωρευμένες στό βόρειο τμῆμα τοῦ μεσαίου στρώματος, ἐνῶ οἱ μικρότερες στό νότιο.

1. Ἀρ. Μουσείου Ἡρακλείου, Π 1116.

2. E. KUNZE, ὁ.π. ἀρ. 62.

3. Ὁ.π. ἀρ. 68.

Τά ὄστρακα πού συλλέχθηκαν ἀνήκουν κυρίως σέ λεπτά καί χονδροειδή ἄγγεῖα διαφόρων χρόνων, τόσο προϊστορικῶν, ὅπως νεολιθικά καί μινωικά ὄστρακα, ὅσο καί ἱστορικῶν, καθὼς καί σέ λύχνους ρωμαϊκῶν κυρίως χρόνων. Σέ μικρότερα ποσοστά βρέθηκαν τμήματα σκευῶν καί εἰδωλίων, καθὼς καί τμήματα ρωμαϊκῶν πλίνθων. Ἀπό τὰ γεωμετρικά ὄστρακα ἀναφέρονται: α) τμήμα κάλπης μέ χοντρό τοίχωμα μέ διακόσμηση λευκοῦ χρώματος, β) τμήματα ἐπίπεδου πώματος μέ διακόσμηση ταινιῶν, πού περιβάλλουν τεθλασμένη γραμμὴ στήν περιφέρεια καί γ) τμήματα δύο πωμάτων μέ λαβές καί γραμμικὴ διακόσμηση καστονομέλανου χρώματος. Τό χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τῶν ὄστράκων αὐτῶν εἶναι τὸ τεφρὸ χρῶμα τους, πού ὀφείλεται στὴ γειννίαση τῆς φωτιᾶς. Ἰδιαιτέρως ἀναφέρονται τμήματα δύο βαθμιδωτῶν κυλινδρικῶν σκευῶν, πού συγκολλήθηκαν μέ τμήματα τῶν ἴδιων σκευῶν, πού βρέθηκαν στὸν Σωρὸ I, στὸν Νότιο Μυχό, κατὰ τὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφὴ τοῦ 1982, καθὼς καί μέ τμήματα, πού βρέθηκαν στὸν Σωρὸ IV καί στὸ στρώμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωρούς IV καί V τῆς Κεντρικῆς Αἰθουσας τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς. Βρέθηκε ἐπίσης σημαντικὸ σκεῦος σχήματος διπλῶν κεράτων καθιέρωσης πού συγκολλήθηκε μέ τμήματα τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς πού προέρχονται ἀπὸ τοὺς Σωρούς IV καί V, καθὼς καί ἀπὸ τὸ στρώμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωρούς IV καί V, τῆς Κεντρικῆς Αἰθουσας καί μέ δύο κομμάτια τῆς ἀνασκαφῆς τῆς Ἑταιρείας τὸ 1956. Καί τὸ μεσαῖο στρώμα παρουσίασε τὴ διατάραξη πού σημειώθηκε καί στὸ ἀνώτερο στρώμα τοῦ Σωροῦ V, πράγμα πού ἐξηγεῖ καί τὴν παρουσία κάλυκα σύγχρονου ὅπλου. Πάρα πολλὰ ὅστὰ ζῶων καί πουλιῶν συλλέχθηκαν στὸ μεσαῖο στρώμα τοῦ Σωροῦ V, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα, σέ μιὰ ὁμάδα πού μελετήθηκε, σημειώθηκε καί κρανίον αἰγοειδοῦς.

Ἐξαιρετικὰ πλούσιος ἦταν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀντικειμένων πού προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀφαίρεση τοῦ μεσαίου στρώματος τοῦ Σωροῦ V. Βρέθηκαν συνολικά 2.600 ἀντικείμενα, ἀσημένια, γυάλινα, δακτυλίδια, εἰδώλια, ἐλεφάντινα, ἀντικείμενα ἀπὸ ἤλεκτρο, λίθινα, πολλὰ κομμάτια λύχνων μέ παραστάσεις, μολύβδινα, νομίσματα, ξύλο, στρεῖδια, ὀψιανοί, πήλινα, σιδερένια, σφραγίδες, ἀντικείμενα ἀπὸ φαγεντιανή, χάλκινα, χρυσά, ψῆφοι, κλπ. ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται ἀρχικὰ 5 τμήματα ἀσημένιων ἐλασμάτων καί 10 κομμάτια γυάλινων ἄγγείων, ρωμαϊκῶν κυρίως χρόνων. Ἐπίσης ἀναφέρονται 3 σιδερένια δακτυλίδια ρωμαϊκῶν κυρίως χρόνων: α) μισὸ δακτυλίδι μέ τμήμα τοῦ κρίκου καί ἑλλειψοειδὴ σφενδόνη πού σῶζει ἔχνη παράστασης, β) ἀκέραιο δακτυλίδι μέ σχεδὸν τετράγωνη σφενδόνη πού φέρει ἔχνη παράστασης, γ) τμήμα κρίκου καί σφενδόνης δακτυλιδιοῦ μέ ὑποδοχὴ δακτυλιδίου.

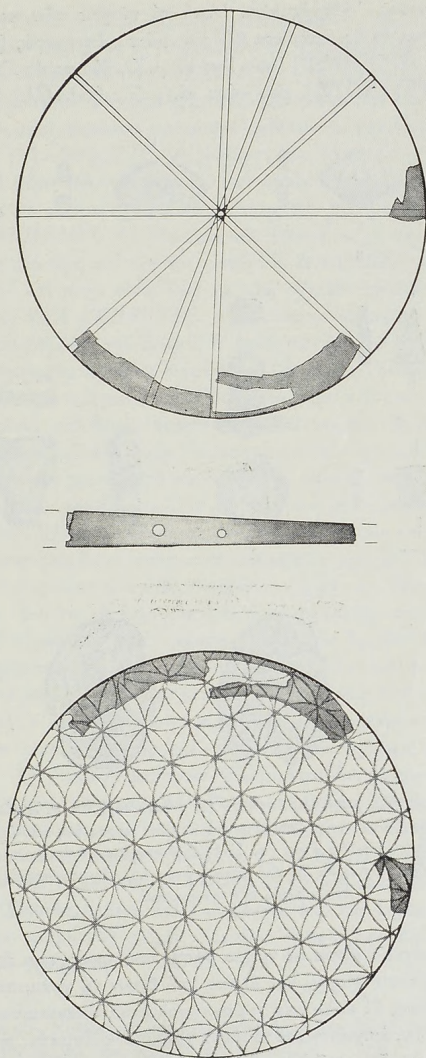
Ἰδιαιτέρως ἐνδιαφέροντα εἶναι 26 κομμάτια εἰδωλίων, 3 χάλκινα καί 23 πήλινα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται δύο χάλκινα τμήματα εἰδωλίων: α) ἀκέραιο ἀνδρικό (πίν. 273α), εἰδώλιο πρῶιμων ἀρχαϊκῶν χρόνων καί β) κεφαλὴ καί μακρὺς λαιμὸς ζώου, ὑπογεωμετρικῶν ἔσως χρόνων. Ἀπὸ τὰ 23 κομμάτια τῶν πήλι-

νων εἰδωλίων ἀναφέρονται: α) Τμήμα ποδιοῦ μεγάλου εἰδωλίου ταύρου μέ δή-
λωση τοῦ γόνατος καί διακόσμηση γραμμῶν λευκοῦ χρώματος. β) Τμήμα
ράχης εἰδωλίου ζώου μέ διακόσμηση μαύρων γραμμῶν. γ) Ἄνω ἀριστερό
τμήμα κεφαλῆς εἰδωλίου ταύρου. δ) Πόδι εἰδωλίου ἀλόγου μέ διακόσμηση
κάθετων γραμμῶν. ε) Ἐνα πιθανόν προϊστορικῶν χρόνων, καθιστό, ἀνθρώ-
πινο εἰδῶλιο, ἀποκρουσμένο στό πόδια, στό χέρια καί στό ἀνώτερο τμήμα τῆς
κεφαλῆς καί στ) εἰδῶλιο καθισμένου αἰγοειδοῦς.

Στό μεσαῖο στρῶμα τοῦ Σωροῦ V βρέθηκε σημαντικός ἀριθμός ἐλεφάντινων
κομματιῶν, πού ἀνήκουν σέ ἀγγεῖα, πλακίδια, ἐπίπεδα ἢ περίτμητα, μέ δια-
κόσμηση σφίγγας, πώματα καί σώματα πυξίδων, ὀφθαλμούς καί τριγωνικά
ἐνθέματα. Ξεχωριστά ἀναφέρονται: α) Ἐπίπεδο ἀνάγλυφο χεῖλος ἀγγείου
μέ διακόσμηση ἐλαφρά ἀνάγλυφων φύλλων, μέγ. σωζ. μήκ. 0.036, μέγ. σωζ.
πλ. 0.016, μέγ. σωζ. πάχ. 0.004 μ. β) Τμήμα λεπτοῦ, ἐλαφρά καμπύλου
πλακιδίου μέ ἐγχάρακτη ἀπόδοση φτεροῦ σφίγγας, ἀποκρουσμένο στίς περισ-
σότερες πλευρές, μέγ. μήκ. 0.382, μέγ. πλάτ. 0.0182, μέγ. πάχ. 0.002. γ) Τμήμα
ἀνάγλυφης σφίγγας πρὸς τὰ δεξιὰ ἀπὸ περίτμητο πλακίδιο, μέ ἐγχά-
ρακτη διακόσμηση. Σῶζεται τμήμα τοῦ προσώπου, τοῦ καλύμματος τῆς κε-
φαλῆς καί τοῦ κορμοῦ, μέγ. μήκ. 0.0185 καί μέγ. πάχ. 0.007 μ. δ) Μεγάλο
τμήμα πώματος πυξίδας μέ ἐγχάρακτη διακόσμηση ἀτέρμονος συστήματος
συμπλεκόμενων ροδάκων¹ (εἰκ. 7). Συγκολλήθηκε ἀπὸ 5 κομμάτια πού βρέ-
θηκαν στὸν Σωρό V καί συνανήκει μέ ἓνα πού βρέθηκε στό στρῶμα κάτω ἀπὸ
τοὺς Σωρούς IV καί V στήν Κεντρική Αἶθουσα, μέγ. σωζ. μήκ. 0.0971, μέγ.
πλάτ. 0.0172 μ. ε) Μικρὸ τμήμα πώματος μέγ. σωζ. μήκ. 0.0219, μέγ. σωζ.
πλάτ. 0.0069, μέγ. σωζ. πάχ. 0.0045. στ) Τμήματα πώματος πυξίδας μέ
ἐγχάρακτη διακόσμηση πού δέν συγκολλῶνται. Τό δεύτερο τμήμα τοῦ πλα-
κιδίου προέρχεται ἐπίσης ἀπὸ τὸν Σωρό V στήν Κεντρική Αἶθουσα. ζ) 4
τμήματα πυξίδας μέ ἀνάγλυφη παράσταση ταύρου καί ἐγχάρακτη διακόσμηση
φύλλων. Συνανήκουν μέ ἄλλο ἓνα ἐλεφάντινο κομμάτι πού βρέθηκε στό δεύτερο
στρῶμα τοῦ Σωροῦ I τοῦ Νότιου Μυχοῦ στή δοκιμαστική ἀνασκαφή τοῦ
1982, μέγ. σωζ. ὕψ. 0.056 καί μέγ. σωζ. πάχ. 0.005 μ. η) Μικρότατο τμήμα
παρυφῆς τοιχώματος πυξίδας μέ ἐγχάρακτη διακόσμηση κλαδιοῦ, ἰσχυρά κα-
μένο, μέγ. σωζ. ὕψους 0.095, μέγ. σωζ. πλάτ. 0.008 μ., μέγ. πάχ. 0.003 μ.
θ) 3 ἐλεφάντινοι ὀφθαλμοί (εἰκ. 8α - γ), 7 τριγωνικά ἐνθέματα (εἰκ. 8δ - ε)
καί ἓνα τετράγωνο (εἰκ. 8στ').

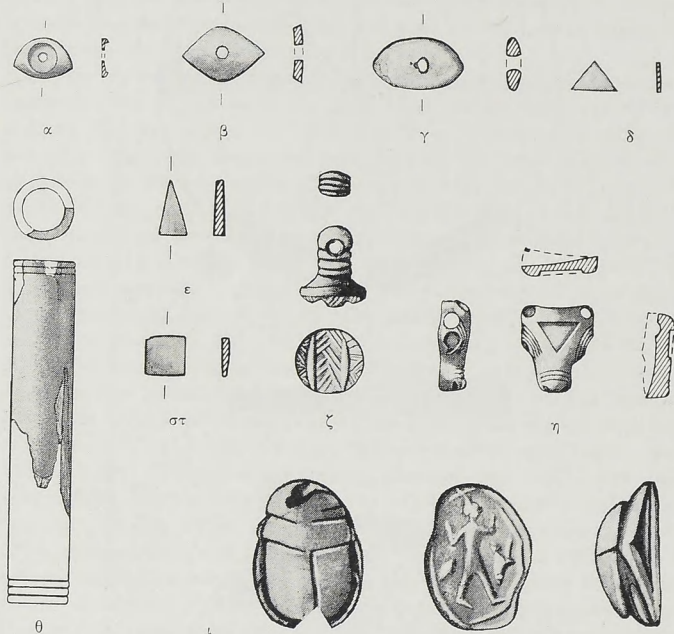
Στό μεσαῖο στρῶμα τοῦ Σωροῦ V βρέθηκαν ἀκόμη τέσσερα τμήματα ψή-
φων ἀπὸ ἤλεκτρο, 1 λίθινος τριπτῆρας καί ἓνα μινωικὸ περίαπτο ἀπὸ σάρδιο
μήκους 0.0131 μ., 129 ὀστρακα λύχνων μέ παραστάσεις, ἀπὸ τὰ ὁποῖα 122
φέρουν παραστάσεις ἀνθρώπινων μορφῶν, ζώων ἢ πουλιῶν καί θεοτήτων,

1. R. BARNETT, ὁ.π. πίν. XXXI, S 38a - c.

Βλx. 7. Σχεδιαστική αναπαράσταση έλεφάντινου πάματος πυξίδας.

Διονύσου, Ἀρτέμιδας, Ἀθηνᾶς κλπ. Ἀπό τό πλῆθος τῶν κομματιῶν τῶν λύχνων ἀναφέρονται τέλος τμήματα βάσεων μέ τίς ἐπιγραφές [ΛΕ]ΥΚΙΟΥ, τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ., ΠΡ[ΕΙΜΟΥ] 1ου - 2ου αἰ. μ.Χ., δύο φορές ΓΑΜΟΥ, 1ου - 2ου αἰ. μ.Χ., ΕΥΤ[ΥΧΟΥΣ], 3ου - 4ου αἰ. μ.Χ., [Ε]ΛΠΙΑ [ΗΦΟΡΟΥ],

Εἰκ. 8. α. Σχέδιο ἐλεφάντινου ματιοῦ μέ ὑποδοχή γιά ἐνθετη κόρη. β - γ. Σχέδια ἐλεφάντινων ματιῶν. δ - στ. Σχέδια ἐλεφάντινων ἐνθεμάτων. ζ. Σχέδιο σφραγίδας ἀπό ὀρεία κρύσταλλο μέ παράσταση ἀρχιτεκτονικῶν θεμάτων. η. Σχέδιο ἐλεφάντινου ἐνθετοῦ πρόσθιου τμήματος ἀνάγλυφης κεφαλῆς ταύρου. θ. Σχέδιο ἐλεφάντινου κυλινδρικοῦ στελέχους. ι. Σχέδιο σκαραβαίου ἀπό φαγεντιανή.

3ου αἰ. μ.Χ., πού συγκολλήθηκε μέ τμήμα βάσης πού προέρχεται ἀπό τό κατώτερο στρώμα τοῦ Νότιου Μυχοῦ καί ἄλλων πού ἔχουν τά γράμματα Μ, Α, Π καί Ι. Βρέθηκαν ἐπίσης 11 κομμάτια χυμένου μολυβιοῦ, ἀκανόνιστου σχήματος.

Σημαντικά εἶναι ἓνα ἀσημένιο καί τέσσερα χάλκινα νομίσματα, πού βρέθηκαν ἐπίσης στό μεσαῖο στρώμα τοῦ Σωροῦ V τῆς Κεντρικῆς Αἰθουσας: α) Ἀση-

μένια δραχμή Ρόδου (πίν. 273β). Στή μιά ὀψη κεφαλή Ἡλίου μέ ἀκτινωτό στέμμα. Στήν ἄλλη ὀψη ρόδο ἐγγεγραμμένο σέ τετράγωνο, ἔντυπο κηρύκειο καί τό ὄνομα τοῦ ἄρχοντα *KAAIΞENO* (166 - 88 π.Χ.). β) Νόμισμα μέ προτομή τοῦ Δομιτιανοῦ στή μιά ὀψη, στήν ἄλλη ὀψη δύο κέρατα ἀφθονίας ἐνωμένα καί στή μέση κηρύκειο καί φτερά πεδίων μέ τήν ἐπιγραφή *EYΘΗΝΙΑ CEBΑΣΤΗ* (81 - 96 μ.Χ.)¹. γ) Νόμισμα τοῦ Τραϊανοῦ μέ κεφαλή τοῦ αὐτοκράτορα πού φέρει δάφνινο στεφάνι καί ταινία στόν αὐχένα στή μιά ὀψη καί στήν ἄλλη, πολύ φθαρμένη ὀψη, παράσταση τοῦ Δία βρέφους μέ τήν ἐπιγραφή *KOINON ΚΡΗΤΩΝ*². δ) Νόμισμα τοῦ Κλαυδίου μέ τήν κεφαλή τοῦ αὐτοκράτορα στή μιά ὀψη καί τήν ἐπιγραφή *ΤΙ. ΚΛΑΥΔΙΟΣ ΓΕΡ*[*ΜΑΝΙΚΟΣ*] *CEΒΑΚΤΟC* καί στήν ἄλλη ὀψη κεφαλή τῆς Μεσσαλίνας στεφανωμένη μέ τήν ἐπιγραφή *ΘΕΑ CEBΑΚΤΗ*³. ε) Τούρκικο νόμισμα.

Στό μεσαῖο στρῶμα τοῦ Σωροῦ V βρέθηκαν ἐπίσης 13 κομμάτια ξύλου, 6 στρεῖδια, 7 τμήματα λεπίδων ὀψιανῶ καί 25 πήλινα ἀντικείμενα. Ἀπό αὐτά ἀναφέρονται: α) 3 τμήματα πλακιδίων πού φέρουν ἔντυπη διακόσμηση οἰκοδομήματος μέσα στό ὁποῖο διακρίνονται καί μορφές, ρωμαϊκῶν χρόνων. β) Τμήμα πλακιδίου μέ ἀνάγλυφη παράσταση ἀνδρική κεφαλῆς (πίν. 273ε) μέ σαφὴ δήλωση τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου μέ ἐρυθρό, ἐξίτηλο ἐπίχρυσμα, ρωμαϊκῶν χρόνων. γ) Ἀνάγλυφη, κοίλη ἐσωτερικά κεφαλή καί λαιμός λιονταριοῦ (πίν. 273γ) μέ σαφὴ, πλαστική δήλωση τῶν λεπτομερειῶν τῆς κεφαλῆς, μέ καστανομέλανο ἐπίχρυσμα, ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἀνάμεσα στό πλῆθος τῶν ἀντικειμένων ἦταν 20 σιδερένια κομμάτια. Ἐξαιρετικῆς σημασίας εἶναι ἐπίσης ἄριστη διατήρησης μινωικὴ σφραγίδα ἀπὸ ὀρεῖα κρύσταλλο (εἰκ. 8ζ), μέ παράσταση ἀρχιτεκτονικῶν θεμάτων, ὕψ. 0.0115 καί διαμ. 0.0095 μ. Πολύ σημαντικό εἶναι ἀκόμη ὄστρακο σκεύους ἀπὸ *terra sigillata*, πού συγκολλήθηκε καί συνανήκει μέ πολλὰ ἄλλα κομμάτια ἀπὸ τό κατώτερο στρῶμα τοῦ Σωροῦ V μέ παράσταση δύο ἑρμαφρόδιτων μορφῶν μέ πέπλο, ἀνάμεσα σέ περίτεχνα φυτικά κοσμήματα, μέ ἐρυθρὸ ἐπίχρυσμα, ρωμαϊκῶν χρόνων (πίν. 273στ' - ζ). Ἐπίσης βρέθηκαν 35 κομμάτια ἀντικειμένων ἀπὸ φαγεντιανή, πού ἀνήκουν κυρίως σέ ἀγγεῖα καί εἰδώλια: α) τμήμα χεῖλους καί λαβῆς ἀγγείου μέ πλαστικὴ διακόσμηση «κουμπιῶν» στό ἐσωτερικὸ τοῦ χεῖλους καί γλυφῶν στή λαβή, β) κυλινδρική λαβὴ ἀγγείου, γ) 12 κομμάτια πού προέρχονται ἀπὸ τὸν Σωρὸ IV καί V καί ἀπὸ τό στρῶμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωρούς IV καί V τῆς Κεντρικῆς Αἰθουσας καθῶς, καί 2 κομμάτια ἀπὸ τήν ἀνασκαφὴ τοῦ 1982, πού συναποτελοῦν φιάλη, δ) τμήμα βραχίονα ἀνθρώπινου εἰδωλίου μέ διαγράμμιση μελανοῦ χρώματος.

1. J. Svoronos, Numismatique de la Crète Ancienne (1890) 343, πίν. XXXIII, 15.

2. "Ο.π. 348, ἀρ. 85, πίν. XXXV, ἀρ. 1.

3. "Ο.π. 338, ἀρ. 26, πίν. XXXV, 13.

Ἐξαιρετικά μεγάλος ἦταν ὁ ἀριθμός τῶν χάλκινων ἀντικειμένων πού βρέθηκαν στό μεσαῖο στῶμα τοῦ Σωροῦ V τῆς Κεντρικῆς Αἴθουσας. Συγκεκριμένα βρέθηκαν 2065 χάλκινα ἀντικείμενα, πού ἀνήκουν σέ ἀγγεῖα, ἀναθηματικά ἀσπίδια, εἰδώλια, περιάπτα, γοργόνεια, περίτμητα ἐλάσματα, σκεύη, περόνες, στρεπτά στελέχη, καρφιά, ἐφηλίδες κλπ.

Ἰδιαίτερα ἀναφέρεται διακοσμημένο τμήμα χεῖλους κάλπης μέ κύλινδρο ἐπίπεδο στή μία ὀψη καί ἀνάγλυφο ἀστράγαλο στήν ὑπόλοιπη ἐπιφάνεια, θου - 5ου αἰ. π.Χ. καί τμήμα ταινιωτῆς λαβῆς οἰνοχοΐσκης μέ συνάφεια σέ σχῆμα ρόδακα, ἀπό ἔλασμα, τοῦ τέλους τοῦ θου π.Χ. αἰ. Ἀναφέρονται ἀκόμη 6 τμήματα ἀναθηματικῶν ἀσπίδων μέ ἔκτυπη διακόσμηση: α) Θραῦσμα ἀσπίδας. Διακρίνεται τό μπροστινό πόδι βοσειδοῦς καί τμήμα τοῦ σώματος του. Πιθανόν ἀνήκει σέ γνωστή ἀσπίδα¹. β) Τμήμα ἐλάσματος μέ πλοχμό πάνω ἀπό τόν ὁποῖο διακρίνεται πόδι ζώου. Πιθανόν ἀνήκει σέ γνωστή ἀσπίδα². γ) Τμήμα ἐλάσματος μέ διακόσμηση ἀπό ἐγχάρακτους συνεχεῖς ρόμβους. Πιθανόν ἀνήκει σέ γνωστή ἀσπίδα³. δ) 2 θραῦσματα ἐλάσματος μέ κόσμημα ἀπό συνεχῆ ἑλλειψοειδῆ μέ λοξές, χαρακτές γραμμές στά περιγράμματα. Πιθανόν συνανήκει μέ τό θραῦσμα γνωστῆς ἀσπίδας⁴. ε) Θραῦσμα ἐλάσματος πού σώζει τήν κεφαλή, τόν λαιμό καί τό μπροστινό πόδι ζώου. Πιθανόν νά ἀνήκει σέ γνωστή ἀσπίδα⁵. Βρέθηκαν ἀκόμη τρία τμήματα σώματος εἰδωλίων ζώων: 1) αὐτί ζώου ἀπό σφυρήλατο ἐπίπεδο ἔλασμα, 2) κέρατο ἀπό εἰδώλιο ζώου καί 3) κέρατο κωνικοῦ σχήματος ἀπό σφυρήλατο ἔλασμα (πιθανόν ἀπό σφυρήλατο εἰδώλιο ζώου). Ἐκτός ἀπ' τά παραπάνω ἀντικείμενα βρέθηκαν δύο συμπαγῆ περιάπτα σέ σχῆμα καμπύλου κέρατου μέ κρίκο στή βάση, πού στό μέν ἓνα εἶναι σπασμένοι στό δέ ἄλλο δέν ἔχει τρύπα ἀπό ἐλαττωματική χύτευση, τέσσερα δισκάρια μέ ἔκκρουστο πρόσωπο γοργονεῖου, πιθανόν ἐπίθημα σέ ξύλινο κουτί ἢ ἄλλο σκεῦος, τμήμα περίτμητου ἐλάσματος, πιθανόν ἄνω κορμός ἀνθρώπινης μορφῆς μέ παχύ λαιμό καί δύο πόδια λιονταριῶν ἀπό τριποδικές βάσεις μικρῶν σκευῶν, ἐλληνιστικῶν χρόνων.

Στό μεσαῖο στῶμα τοῦ Σωροῦ V βρέθηκαν ἐπίσης τμήμα ἀπό περόνη μέ ἐπίπεδη κυκλική κεφαλή τοῦ 7ου αἰ. π.Χ., στέλεχος μέ ἀμφικωνικό κομβίο πού ὀρίζεται ἀπό συστήματα τριῶν ἀνάγλυφων δακτυλίων, 5 στρεπτά στελέχη, πολλά ἀπό τά ὁποῖα σώζουν ἀπόληξη λεία καί πλατιά, ὅπως τά ἀνάλογα ἀντικείμενα πού βρέθηκαν στό ἀνώτερο στῶμα τοῦ Σωροῦ V στήν Κεντρική Αἴθουσα, παχύ ἔλασμα σέ σχῆμα ὀκτώσχημης, σχηματοποιημένης ἀσπίδας μέ τρύπα ἀνάρτησης στή μιὰ κορυφή καί μικρή, ἀναθηματική βλεφαρίδα ἀπό

1. E. KUNZE, ὁ.π. ἀρ. 58.

2. "Ο.π. ἀρ. 10.

3. "Ο.π. ἀρ. 81.

4. "Ο.π. ἀρ. 84.

5. "Ο.π. ἀρ. 60.

έλασμα, σχήματος έλλειψοειδούς, μέ κροσσωτές έγκοπές σέ όλη τήν περιφέρεια, τοῦ 6ου - 5ου π.Χ.αι.

Στό μεσαῖο στρώμα τοῦ Σωροῦ V βρέθηκαν τέλος συνολικά 84 χρυσά ἀντικείμενα, τά ὁποῖα ἀνήκουν κυρίως σέ ἐλάσματα ἀλλά καί σέ περιδέραια, περόνες, κρίκους, τμήματα σώματος ζώου κλπ. Ἀπό αὐτά ἀναφέρονται μιά τετράλοβη καί μιά κυλινδρική ψήφος μέ ἀνάγλυφο δακτύλιο, σπασμένη στό ἕνα ἄκρο καί χρυσό σύρμα, τά δύο ἄκρα τοῦ ὁποῖου σχηματίζουν ἑλικες σέ σχῆμα ἰωνικοῦ κιονόκρανου, ἴσως ἀπό περιδέραιο. Ἐπίσης βρέθηκαν ἀκέραιη μικρογραφική περόνη (πίν. 273δ), πού ἔχει στήν κεφαλή δισκάριο μέ κομβίο καί στό στέλεχος σφαιρίδιο πού ὀρίζεται ἀπό δύο χαρακτοῦς δακτυλίους καί χρονολογεῖται στά μέσα τοῦ 7ου π.Χ. αι.¹, χρυσό σύρμα λυγισμένο, ἑλλειψοειδούς σχήματος, σπασμένο στό ἕνα ἄκρο, ἐνῶ τό ἄλλο λεπτύνεται, πιθανόν τμήμα ἀπό σκουλαρίκι, μικρότατος χρυσός κρίκος μέ ἐπίπεδες ὕψεις, φύλλο χρυσοῦ σέ σχῆμα ρύγχους ζώου, πού πιθανόν ἐπικάλυπτε εἰδώλιο ἀπό ἄλλη ὕλη, καθώς καί τμήμα φύλλου χρυσοῦ, στό ὁποῖο σώζονται δύο συστήματα ἔκτυπων ὁμόκεντρων κύκλων. Τέλος στό μεσαῖο στρώμα τοῦ Σωροῦ V τῆς Κεντρικῆς Αἰθουσας βρέθηκαν 24 δισκοειδεῖς καί σφαιρικές χάντρες ἀπό φαγεντιανή καί γυαλί, πού συναποτελέσαν περιδέραια μέ ψήφους ἀπό τοὺς ἄλλους χώρους τοῦ σπηλαίου.

Κ α τ ὠ τ ε ρ ο Σ τ ρ ῶ μ α . Στήν ἀφαίρεση τοῦ κατώτερου στρώματος τοῦ Σωροῦ V, πάχους 0.30 μ., τό χῶμα ἦταν μαῦρο, μέ ἴχνη ξύλου σέ ἡμιτελή καύση, πολύ ὑγρό καί περιεῖχε πολλοὺς λίθους μεσαίου μεγέθους, ἀκανόνιστου σχήματος.

Τά ὄστρακα πού συλλέχθηκαν ἦταν σχετικά λίγα. Σ' αὐτά κυριαρχοῦσαν τά ὄστρακα λύχων ρωμαϊκῶν χρόνων καί σέ χαμηλότερο ποσοστό ἐξαιτίας τῆς διατάραξης τοῦ στρώματος, τμήματα σκευῶν, ὄστρακα ἀγγείων γεωμετρικῶν χρόνων, τμήματα εἰδωλίων ζώων, καθὼς καί τμήματα ρωμαϊκῶν πλίνθων. Ἀπό τά γεωμετρικά ὄστρακα ἀναφέρονται τμήμα κάλπης μέ διακόσμηση συστημάτων παράλληλων γραμμῶν καί ἀβακωτή διακόσμηση καστανομέλανου χρώματος. Συγκολλήθηκε μέ τμήμα πώματος πού προέρχεται ἀπό τήν ἀνασκαφή τῆς Ἑταιρείας τοῦ 1956. Βρέθηκαν ἀκόμη πολλὰ τμήματα πωμάτων διάφορων ἀγγείων, πού φέρουν διακόσμηση ὁμόκεντρων ζωνῶν συστημάτων μικρῶν κάθετων γραμμῶν, ὁμόκεντρων κύκλων, τεθλασμένων γραμμῶν καί φολιδωτοῦ. Ἐνα κομμάτι πώματος μέ φολιδωτή διακόσμηση συγκολλήθηκε μέ τέσσερα ἄλλα κομμάτια, πού προέρχονται ἀπό τόν Σωρό V καί ἀπό τό στρώμα κάτω ἀπό τοὺς Σωρούς IV καί V τῆς Κεντρικῆς Αἰθουσας. Ἰδιαιτέρως ἀναφέρονται ἀκόμη σκεῦος τετράπλευρου σχήματος, πού συγκολλήθηκε μέ ἄλλο τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς, πού βρέθηκε

στή λαορίδα 3 τοῦ Βόρειου Μυχοῦ, καθὼς καὶ τμήματα σκεύους σχήματος κεράτων καθιέρωσης, πού προαναφέρθηκε στό μεσαῖο στρῶμα τοῦ Σωροῦ V τῆς Κεντρικῆς Αἴθουσας. Τά κόκαλα πού συλλέχθηκαν ἀνῆκαν σέ ζῶα καὶ πουλιά καὶ ὑπῆρχε χαμηλό ποσοστό καμένων ὀστέων σέ μιὰ ὁμάδα πού μελετήθηκε.

Τό σύνολο τῶν εὐρημάτων τοῦ κατώτερου στρώματος τοῦ Σωροῦ V ἦταν 1809, ἀσημένια, γυάλινα, δακτυλίδια, εἰδῶλια, ἐλεφάντινα, νομίσματα, κομμάτι ξύλου, στρεΐδια, ὀψιανοί, πῆλινα, πυριτόλιθος, σιδερένια, σφραγίδες, ἀντικείμενα ἀπό φαγεντιανή, χάλκινα καὶ χρυσά. Ἀπό τό πλῆθος τῶν εὐρημάτων ἀναφέρονται πρῶτα 3 ἀσημένια ἀντικείμενα ἀπό τά ὅποια σημειώνεται παχύ ἔλασμα ὠοειδοῦς σχήματος μέ συμφυή ταινιωτή λαβή μέ νευρώσεις πού καμπυλῶνεται ὥστε νά σχηματίζει κρίκο καὶ 10 γυάλινα κομμάτια πού ἀνήκουν σέ ἀρχαῖα ἢ καὶ σύγχρονα ἀντικείμενα, ἀπό τά ὅποια ἀναφέρεται μικρός ἀκέραιος ὀφθαλμός, ἐλαφρά ἐξογκωμένος στό κέντρο γιά δῆλωση τῆς κόρης, μήκ. 0.0151 καὶ πᾶχ. 0.002 μ.

Ἐξαιρετικά σημαντικά εἶναι τά 15 δακτυλίδια ρωμαϊκῶν κυρίως χρόνων ἀπό τά ὅποια ἓνα εἶναι ἀσημένιο, 13 σιδερένια καὶ ἓνα χάλκινο: α) Ἀσημένιο δακτυλίδι μέ σπασμένο κρίκο καὶ ἑλλειψοειδῆ σφενδόνη, μέ παράσταση καθισμένης γυναικείας μορφῆς (πίν. 274α). β) Μικρό δακτυλίδι μέ σπασμένο κρίκο καὶ κυκλική σφενδόνη. γ) Μισός κρίκος. δ) Δακτυλίδι μέ σπασμένο κρίκο καὶ ἑλλειψοειδῆ σφενδόνη. ε) Τμήμα κρίκου δακτυλιδιοῦ. στ) Μισός κρίκος. ζ) Σφενδόνη καὶ τμήμα κρίκου δακτυλιδιοῦ. η) Σφενδόνη καὶ τμήμα κρίκου δακτυλιδιοῦ. θ) Ἀκέραιο δακτυλίδι μέ παράσταση ὄρθιας, ἀνθρώπινης μορφῆς στήν πλατιά σφενδόνη. ια) Δακτυλίδι μέ σπασμένο κρίκο καὶ ἑλλειψοειδῆ σφενδόνη μέ ἔγχνη παράστασης. ιβ) Δακτυλίδι μέ σπασμένο κρίκο καὶ ἑλλειψοειδῆ σφενδόνη, μέ κυκλική ὑποδοχή στό κέντρο. ιγ) Δακτυλίδι μέ σπασμένο κρίκο καὶ δακτυλιόλιθο ἀπό σάρδιο μέ παράσταση Ἑρώτα (πίν. 274β) πού κρατᾷ στό δεξιὸ χέρι δυσδιάκριτο ἀντικείμενο, στό ἀριστερό κἀνιστρο καὶ ἔχει στόν ὦμο φαρέτρα. ιδ) Δακτυλίδι μέ λεπτό ἑλλειψοειδῆ δακτυλιόλιθο ἀπό σάρδιο μέ παράσταση γυναικείας μορφῆς (πίν. 274γ), ντυμένης μέ πέπλο καὶ ἱμάτιο, πού κρατᾷ στό δεξιὸ χέρι κέρας ἀφθονίας καὶ στό ἀριστερό ἓνα φίδι. ιε) Δακτυλιόλιθος ἀπό κόκκινο σάρδιο μέ παράσταση Ἀθηνᾶς (πίν. 274δ), φτερωτή Νίκη καὶ ἀσπίδα. ιστ) Ἀκέραιος χάλκινος κρίκος.

Στό κατώτερο στρῶμα τοῦ Σωροῦ V βρέθηκαν ἐπίσης τμήματα πῆλινων καὶ χάλκινων εἰδωλίων κυρίως ζώων: α) Ἀκέραιο χάλκινο εἰδῶλιο ταύρου, πιθανόν μινωικῶν χρόνων (πίν. 275α). β) Κεφαλὴ καὶ λαιμός σκύλου μέ ἀδρὴ ἀπόδοση τῶν χαρακτηριστικῶν, πιθανόν ἀρχαϊκῶν χρόνων. γ) Μπροστινὸ τμήμα κορμοῦ, λαιμοῦ καὶ κεφαλῆς χάλκινου εἰδωλίου λέαινας μέ ἔντονη δῆλωση τῶν χαρακτηριστικῶν. δ) Σῶμα πῆλινου εἰδωλίου αἰγοειδοῦς, γεωμετρικῶν χρόνων. ε) Μπροστινὸ δεξιὸ πόδι πῆλινου ταύρου μέ διακόσμηση σκοτεινῶν καστανῶν γραμμῶν, γεωμετρικῶν χρόνων.

Τά 108 ἐλεφάντινα ἀντικείμενα πού βρέθηκαν στό ἴδιο στρώμα ἀνήκουν σέ ἐνθετα κυρίως πλακίδια διάφορων σχημάτων, δύο τμήματα ὀφθαλμῶν, τμήματα σώματος ζώων, καθὼς καί τμήματα σώματος ἢ πώματος πυξίδων. Ἀπό αὐτά ἀναφέρονται ἰδιαίτερα τὰ ἐξῆς: α) Τμήμα κεφαλῆς μέ χαίτη καί σῶμα λιονταριοῦ μεγάλου μεγέθους. Σώζεται τό ἀριστερό αὐτί. Ἡ χαίτη δηλώνεται μέ πυκνές ἀβαθεῖς γλυφές. Συναποτελεῖται ἀπό ἄλλα δύο κομμάτια, πού ὅπως ἔχει ἀναφερθεῖ βρέθηκαν στό ἐνιαῖο στρώμα μετά τήν ἀφαίρεση τῶν Σωρῶν IV καί V καί στόν Βόρειο Μυχό καί συνανήκει μέ τό πόδι τοῦ λιονταριοῦ πού βρέθηκε στήν ἀνασκαφή τοῦ 1885¹. β) Ἀπολέπισμα σώματος πυξίδας μέ ἀνάγλυφη διακόσμηση συστημάτων γραμμῶν. γ) Τμήμα χεῖλους πυξίδας μέ ἐγχάρακτη διακόσμηση φύλλων. δ) Τμήμα πώματος πυξίδας μέ ἴχνη ἐγχάρακτης διακόσμησης. ε) Τμήμα ἀκόσμητου πώματος πυξίδας. Συνανήκει μέ ἄλλα δύο κομμάτια πού δέν συγκολλῶνται, πού βρέθηκαν ἐπίσης στόν Σωρό V, στήν Κεντρική αἵθουσα. στ) Μεγάλο τμήμα πώματος πυξίδας μέ ἐγχάρακτη διακόσμηση ἀτέρμονος συστήματος συμπλεκομένων, ἐξάφυλλων ροδάκων (εἰκ. 7). Συναποτελεῖται ἀπό 6 ἀκόμη τμήματα, ἀπό τὰ ὅποια τό ἓνα δέν συγκολλεῖται καί τὰ ὅποια βρέθηκαν στόν Σωρό V καί στό στρώμα κάτω ἀπό τοὺς Σωρούς IV καί V. ζ) Τμήμα πώματος πυξίδας μέ διακόσμηση φύλλων στό περιχέλωμα. Συγκολλήθηκε ἀπό 9 κομμάτια, πού προέρχονται ἀπό τό κατώτερο καί μεσαῖο στρώμα τοῦ Σωροῦ V, ἀπό τό στρώμα κάτω ἀπό τοὺς Σωρούς IV καί V, καθὼς καί μέ ἓνα κομμάτι ἀπό τήν ἀνασκαφή 1885 (πίν. 271γ)². η) Ἐνθετο πρόσθιο τμήμα ἀνάγλυφης κεφαλῆς ταύρου μέ ὑποδοχές γιά ἐκθέσεις (εἰκ. 8η). θ) Τμήμα κυλινδρικοῦ στελέχους πού συναποτελέσθηκε ἀπό δύο κομμάτια³ (εἰκ. 8θ).

Ἐπίσης βρέθηκαν ἑξί κομμάτια ἡλέκτρο, πού ἀνήκουν κυρίως σέ ψήφους, ἀπό τίς ὁποῖες μία φέρει χρυσό κύλινδρο στήν τρύπα ἀνάρτησης, 18 ὄστρακα λύχνων, τὰ 15 μέ παραστάσεις ἀνθρώπων μορφῶν, πουλιῶν καί 4 ἐνεπιγραφα ὄστρακα βάσεων λύχνου μέ τὰ γράμματα *NIAO*, *IN*, *ΓAMOY* καί *TI*, 12 κομμάτια κυρίως χυμένου μολυβιοῦ σέ ἀκανόνιστο σχῆμα καί 2 χάλκινα νομίσματα. α) Νόμισμα τοῦ Κλαυδίου, μέ κεφαλὴ τοῦ αὐτοκράτορα στή μία ὀψὲς καί τήν ἐπιγραφὴ δεξιὰ *TI. ΚΛΑΥΔΙΟC ΚΑΙCΑΡ ΓΕΡ[ΜΑΝΙΚΟC] CEBACTOC*. Στήν ἄλλη ὀψὲς στεφανωμένη κεφαλὴ τῆς Μεσσαλίνης καί τήν ἐπιγραφὴ *ΘΕΑ CEBACTH*⁴. β) Νόμισμα τοῦ 2ου π.Χ. αἰῶνα πού φέρει στή μιὰ πλευρὰ πτηνὸ καί στήν ἄλλη ὀψὲς κεφαλὴ πού βλέπει πρὸς τὰ δεξιὰ. Βρέθηκαν ἀκόμη ἓνα κομμάτι ξύλου, 5 στρεῖδια, 3 τμήματα λεπίδων ὀψιανοῦ,

1. E. KUNZE, AM 60 - 1, 1935 - 6, 232, ἀρ. 16, πίν. 86, ἀρ. 16.

2. Ἀρ. Μουσείου Ἡρακλείου, Ο - Ε 73. E. KUNZE, ὅ.π. 131, ἀρ. 10, πίν. 85.

3. R. BARNETT, ὅ.π. πίν. LXXXV, S 290m.

4. J. SVORONOS, ὅ.π. 338, ἀρ. 26, πίν. XXXV, 13.

4 τμήματα κυρίως πήλινων πλακιδίων από τὰ ὅποια ἀναφέρονται τμήμα τοῦ γνωστοῦ σκεύους ἀπὸ terra sigillata μὲ ἀνάγλυφη κοίλη ἐσωτερικά κεφαλὴ γέρου (πίν. 276β), μὲ ἔντονη δῆλωσις τῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ προσώπου μὲ ἐρυθρὸ ἐπίχρσιμα, καὶ τμήμα φύλλου πιθανόν ἀνήκοντος σὲ λύχνο ἢ σκεῦος μὲ πλαστικὴ διακόσμηση φύλλων ἄκανθας καὶ φιδιῶν, πού σῶζει ἐπένδυση φύλλων χρυσοῦ. Τέλος βρέθηκαν τμήμα πυρήνα πυριτόλιθου καὶ 9 σιδερένια κομμάτια, ἀπὸ τὰ ὅποια ἀναφέρεται σιδερένια αἰχμὴ δόρατος.

Σημαντικὲς εἶναι δύο ἐλεφάντινες σφραγίδες γεωμετρικῶν χρόνων, ἓνας σκαρβαῖος καὶ ἓνας σφραγιδοκύλινδρος ἀπὸ φαγεντιανῆ: α) Ἀκέραιη ὀρθογώνια πλακοειδὴς σφραγίδα μὲ δύο σφραγιστικὲς ἐπιφάνειες καὶ διαμπερὴ τρύπα ἐξάρτησης κατὰ τὸν μικρὸ ἄξονα. Στὴν κύρια ὕψι ἐπιπτη μορφή μὲ ὄρθιο τετράποδο, μπροστὰ ἀπὸ τὸ ἄλλογο (πίν. 275β). Στὴ δευτέρη μικρότερη ἐπιφάνεια γραμμικὴ διακόσμηση, ἄριστης διατήρησης, μήκ. 0.0215 καὶ πᾶχ. 0.065 μ. β) Ἀκέραιη, ὀρθογώνια, πλακοειδὴς σφραγίδα μὲ δύο σφραγιστικὲς ἐπιφάνειες καὶ τρύπα ἐξάρτησης κατὰ πλάτος. Στὴν κύρια σφραγιστικὴ ἐπιφάνεια ἐπιπτη μορφή. Μπροστὰ στὸ ἄλλογο πιθανὴ ἀπόδοση σκαρβαῖου. Στὴ δευτέρη ὕψι ταινίες ἰχθυόακανθας. Πᾶχ. 0.0074. Ὅψη α: μήκ. 0.022, πλάτ. 0.02 μ. Ὅψη β: μήκ. 0.0175 καὶ πλάτ. 0.016. γ) Σκαρβαῖος ἀπὸ πρασινογάλανη φαγεντιανή (εἰκ. 8ι). Στὴ σφραγιστικὴ ἐπιφάνεια μορφή πού βαδίζει μὲ ὑψωμένα χέρια, μήκ. 0.013, πλ. 0.01 καὶ πᾶχ. 0.006 μ. δ) Σφραγιδοκύλινδρος ἀπὸ φαγεντιανή μὲ διακόσμηση παράλληλων ἐγκάρσιων γραμμῶν, μήκ. 0.015 καὶ πᾶχ. 0.007 μ. Τέλος βρέθηκαν καὶ 16 κομμάτια ἀντικειμένων ἀπὸ φαγεντιανή, πού ἀνήκουν σὲ ἀγγεῖα. Ἀπ' αὐτὰ ἀναφέρεται τμήμα φιάλης, πού ἀνήκει στὴ γνωστὴ φιάλη πού προαναφέρθηκε στὰ εὐρήματα τοῦ Σωροῦ IV τῆς Κεντρικῆς Αἰθουσας.

Μεγάλος ἐπίσης ἦταν ὁ ἀριθμὸς τῶν χάλκινων ἀντικειμένων πού βρέθηκαν στὸ κατώτερο στρώμα τοῦ Σωροῦ V τῆς Κεντρικῆς Αἰθουσας. Συγκεκριμένα ἤλθαν σὲ φῶς 1526 χάλκινα κομμάτια, τὰ ὅποια ἀνήκουν κυρίως σὲ ἀγγεῖα, ἀναθηματικά ἀσπίδια, εἰδῶλια, δισκάρια μὲ παράστασις γοργοनीου, πόρπες, στρεπτὰ στελέχη κλπ. Ἰδιαίτερα ἀναφέρονται ταινιωτὴ λαβὴ οἰνοχοῦσκης μὲ νεύρωση κατὰ μήκος, συνάφεια σχήματος ἀνθεμίου μὲ ἑλικες βου π.Χ. αἱ. καὶ 5 τμήματα ἀναθηματικῶν ἀσπίδων μὲ ἔκτυπη διακόσμηση. α) Τὸ μισὸ περίπου τμήμα ἀσπίδου ἀπὸ ἔλασμα, πού ἔχει δίπλα στὸν ὁμφαλὸ ἀνὰ δύο διαμετρικὰ ἀντίθετες τρύπες. β) Θραῦσμα ἀπὸ ἀσπίδα μὲ ἔκτυπο βοοειδές. γ) Τὸ μισὸ περίπου τμήμα ἀσπίδας ἀπὸ ἔλασμα. Δίπλα στὸν ὁμφαλὸ ἀνὰ δύο διαμετρικὰ ἀντίθετες τρύπες. δ) Τμήμα ἐλάσματος μὲ λωτοειδές, ἀπὸ γνωστὴ ἀσπίδα¹. ε) Θραῦσμα ἐλάσματος πού σῶζει τὴν κεφαλὴ καὶ τὰ κέρατα ἐλαφιῶ, καθὼς καὶ ζώνη πλοχοῦ². Ἐπίσης βρέθηκε αὐτὴ ἀπὸ ἔλασμα, πιθανόν ἀπὸ σφυρὴ-

1. E. KUNZE, Kretische Bronzereliefs (Stuttgart 1931) ἀρ. 66α.

2. Πιθανόν ἀπὸ ἀσπίδα τοῦ Ἑθνικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Μουσείου Ἀθηνῶν, ἀρ. 11762 α.

λατο εἰδῶλιο, 3 ἑλασμάτινα δισκάρια μέ ἔκτυπη παράσταση γοργονεῖου, ἑλλη-
νιστικῶν χρόνων καί 9 πόρπες ἀπό τίς ὁποῖες ἀναφέρονται οἱ ἐξῆς: α) Πόρπη
ἑλλιπής κατὰ τή βελόνα. Τόξο τριγωνικό διογκωμένο, μέ κομβίο, πλάκα
ὀρθογώνια¹. β) Μικρή πόρπη, ἑλλιπής κατὰ τή βελόνη, μέ τόξο τριγωνικό,
διογκωμένο, μέ κομβίο καί συμφυή πλάκα ὀρθογώνιου σχήματος². Βρέθηκαν
ἀκόμη καί ἑπτά στρογγύλα στελέχη, ἡ πιθανή χρήση τῶν ὁποίων ἀναφέρθηκε
στά εὐρήματα τοῦ Σωροῦ IV καί στό ἀνώτερο καί μεσαῖο στρώμα τοῦ Σωροῦ
V τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας.

Στό κατώτερο στρώμα τοῦ Σωροῦ V τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας βρέθηκαν
τέλος συνολικά 94 χρυσά κομμάτια, τά ὁποῖα ἀνήκουν κυρίως σέ κοσμήματα,
δισκάρια, περόνες, ἐλάσματα, φύλλα, στελέχη κλπ. 'Από αὐτά ἀναφέρεται:
α) 'Απλή κυλινδρική, πιεσμένη ψῆφος. β) Κόσμημα, ἀποτελούμενο ἀπό δύο
ἀκτινωτά, κομμένα φύλλα χρυσοῦ, τό πλατύτερο ἄκρο τῶν ὁποίων εἶναι δι-
πλωμένο πολλές φορές, ὥστε νά ἐνώνονται μεταξύ τους. γ) Μικρό περίαπτο
ἀπό ἑλασμα, τριγωνικοῦ σχήματος, μέ συμφυές δισκάριο στήν παρυφή τοῦ
τριγώνου καί πρὸς τά δεξιὰ. Τίς πλευρές τοῦ τριγώνου καί τήν περιφέρεια
περιτρέχει σύρμα πού ὀρίζεται ἀπό κοκκίδωση. 'Η βάση τοῦ τριγώνου φαίνεται
κομμένη μέ ψαλίδι. Στό τρίγωνο ὑπάρχει τρύπα. Χρονολογεῖται στόν 7ο αἰ.
π.Χ. δ) Τό κεντρικό τμήμα ἀπό ψῆφο, μέ ὀριζόντιο κυλινδρικό κρίκο καί
ἐξαρτημένο ὀρθογώνιο, ὅμοια προφανῶς μέ τό περίτεχνο κόσμημα, ἀπό τό
'Ιδαῖο 'Αντρο στό 'Εθνικό 'Αρχαιολογικό Μουσεῖο 'Αθηνῶν³. ε) 'Ιδιαίτερα
σημαντική χάντρα περιδεραίου. 'Αποτελεῖται ἀπό ἕνα ὀριζόντιο, σωληνωτό
ἑλασμα, πάνω καί κάτω ἀπό τό ὁποῖο εἶναι κολλημένες τέσσερις σπεῖρες ἀπό
σύρμα. 'Από τίς κατώτερες σπεῖρες εἶναι ἀναρτημένες μέ κρίκους δύο μικρές
ἀλυσίδες, στά ἄκρα τῶν ὁποίων προσαρμόζονται ἐπίσης μέ κρίκους, δύο ρό-
δια⁴. Σέ ὅμοιες χάντρες περιδεραίου ἀνήκει ἄλλο σωληνωτό ἑλασμα μέ δύο
σπεῖρες ἀπό σύρμα καί ἕνα ρόδι πού βρέθηκαν στόν Σωρό IV τῆς Κεντρικῆς
Αἵθουσας. στ) Μικρότατος, λεπτὸς κρίκος ἀπό σύρμα. ζ) Θραῦσμα δισκαρίου
ἀπό ἑλασμα. Στό σωζόμενο τμήμα τῆς περιφέρειας ἔκτυπη διακόσμηση ζώνης,
μέ κάθετες μεταξύ τους γραμμές, μεταξύ τῶν ὁποίων στιγμὴ. 'Η ζώνη ὀρί-
ζεται ἀπό σειρές στιγμῶν. Στή συνέχεια δύο ροδακοειδή φύλλα μέ στιγμές
στά περιγράμματα. Συνανήκει μέ ἄλλο τμήμα ἐλάσματος πού προέρχεται ἀπό
τό ἀνώτερο στρώμα τοῦ Νότιου Μυχοῦ. η) 2 κομβία ἀπό φύλλο χρυσοῦ, ἀπό
τά ὁποῖα τό ἕνα ἔχει δύο τρύπες καί εἶναι κομμένο στήν περιφέρεια. θ) Τμήμα
στελέχους, λεπτυνόμενο πρὸς τό ἄκρο, ἴσως ἀπό περόνη. ι) Φύλλο χρυσοῦ μέ

1. E. SAPOUNA - SAKELLARAKIS, ὁ.π. τύπος IV B.

2. "Ο.π. ἀρ. 1253.

3. D. LEVI, ὁ.π. εἰκ. 23β.

4. Πρβ. ΑΔ 21, 1966, Χρον. Β', 97, πίν. 95α.

κόσμημα ἀπὸ ἔκτυπους κύκλους. ια) Ἦλασμα σέ σχῆμα φύλλου μέ εὐθεία τῇ μία μακρὰ πλευρά. Ἦχει δύο τρύπες στῇ μέσῃ καὶ μία στὴν κορυφή, γιὰ τὴν προσαρμολογίαν σέ ἄλλη ἐπιφάνεια. Τέλος βρέθηκαν 11 ψῆφοι ἀπὸ φαγεντιανῆ καὶ γυαλί πού συναποτελέσαν περιδέραια μέ ψήφους ἀπὸ ὅλους τοὺς χώρους τοῦ σπηλαίου.

Στρώμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωροὺς IV καὶ V

Μετά τὴν ἀφαίρεση τῶν Σωρῶν IV καὶ V ἀνασκάφηκε ἓνα ἐνιαῖο στρώμα πού βρίσκεται κάτω ἀπὸ αὐτοὺς, πάχους 0.50 μ., μέ κατεύθυνση ἀπὸ Βορρά σέ Νότο. Ἦ διατάραξη ἡ ὁποία ὑπῆρχε στὸ στρώμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωροὺς IV καὶ V ἐξηγεῖ τὴν παρουσία σύγχρονου μαχαيريῦ σ' αὐτὸ τὸ στρώμα. Τὸ χῶμα ἦταν μαῦρο, μέ ἔχνη ξύλου σέ ἡμιτελὴ καύση, ὑγρὸ καὶ περιεῖχε ἀρκετές πέτρες μικροῦ μεγέθους.

Πολύ μεγάλος ἦταν ὁ ἀριθμὸς τῶν ὀστράκων καὶ τῶν ὀστῶν πού συλλέχθηκαν ἀπὸ τὸ διαταραγμένο στρώμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωροὺς IV καὶ V. Κυριαρχοῦσαν τὰ ὅστρακα λύχνων ρωμαϊκῶν χρόνων καὶ ἀγγείων ἱστορικῶν καὶ προϊστορικῶν χρόνων ἀπὸ νεολιθικά μέχρι μινωικά. Σέ μικρότερα ποσοστὰ ὑπῆρχαν ὅστρακα ἀγγείων γεωμετρικῶν χρόνων καὶ σκευῶν, τμήματα εἰδωλίων ζῶων γεωμετρικῶν χρόνων, καθὼς καὶ τμήματα πλίνθων, ρωμαϊκῶν χρόνων. Ἰδιαίτερα ἀναφέρονται τμήμα σκεύους σχήματος κεράτων καθιέρωσης πού προαναφέρθηκε στὸ μεσαῖο καὶ στὸ κατώτερο στρώμα τοῦ Σωροῦ V τῆς Κεντρικῆς Αἴθουσας, καθὼς καὶ τμήματα ἡμικυλινδρικοῦ σκεύους, πού συγκολλήθηκε μέ ἄλλα τῆς φετινῆς ἀνασκαφῆς, πού προέρχονται ἀπὸ τοὺς Σωροὺς IV καὶ V τῆς Κεντρικῆς Αἴθουσας.

Συνολικά βρέθηκαν κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ στρώματος 2039 ἀντικείμενα, ἀσημένια, γυάλινα, δακτυλίδια, εἰδώλια, ἐλεφάντινα, ἀντικείμενα ἀπὸ ἡλεκτρο, λίθινα, κομμάτια λύχνων, κομμάτια μολυβιοῦ, νομίσματα, ὀψιανοί, πυριτόλιθοι, σιδερένια κομμάτια, πήλινα, σφραγίδες, ἀντικείμενα ἀπὸ φαγεντιανή, χάλκινα, χρυσά, ψῆφοι κλπ. Ἀρχικά ἀναφέρονται 2 ἀντικείμενα ἀπὸ ἀσήμι, 10 κομμάτια κυρίως σύγχρονων ἀλλὰ καὶ παλαιότερων γυάλινων σκευῶν, ἀπὸ τὰ ὁποῖα σημαντικὸ εἶναι φακοειδὲς ἐνθεμα, ἐπίπεδο στὴν κατώτερη ἐπιφάνεια καὶ κυρτὸ στὴν ἀνώτερη, διαμ. 0.009 μ. Βρέθηκαν ἐπίσης 6 σιδερένια δακτυλίδια, ρωμαϊκῶν κυρίως χρόνων: α) Σφενδόνη καὶ μικρὸ τμήμα κρίκου δακτυλιδιοῦ, μέ πολὺ φθαρμένη ἐπιφάνεια. β) Χοντρὸ δακτυλίδι μέ σπασμένο κρίκο καὶ ἐλλειψοειδὴ σφενδόνη. γ) Δακτυλίδι μέ σπασμένο κρίκο καὶ ἔχνη παράστασης στὴν κυκλικὴ σφενδόνη. δ) Δακτυλίδι μέ σπασμένο κρίκο καὶ ἔχνη παράστασης στὴ σφενδόνη. ε) Ἀκέραιο δακτυλίδι μέ ἔχνη παράστασης ἀνθρώπινης μορφῆς στὴ σφενδόνη. Τὰ εἰδώλια πού βρέθηκαν ἦταν πέντε, 3 χάλκινα καὶ 2 πήλινα. Ἀπὸ τὰ χάλκινα ἀναφέρεται κεφαλὴ καὶ λαιμὸς φιδιοῦ μέ ἐξογκωμένα μάτια καὶ αὐτιά.

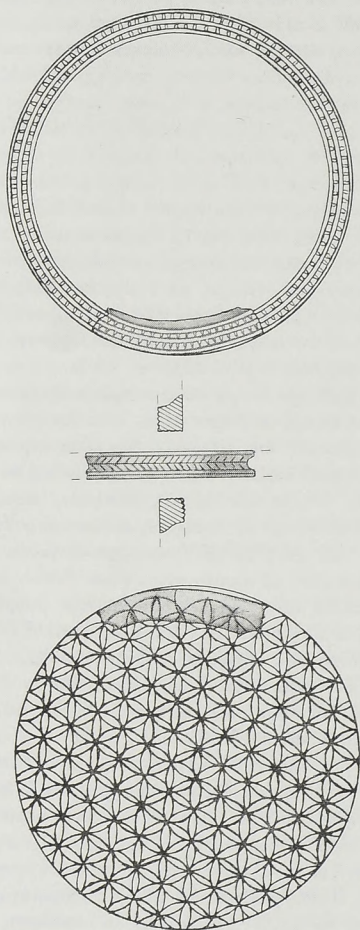
Σημαντικός ἦταν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐλεφάντινων ἀντικειμένων πού προέρχονται ἀπὸ τὸ στρώμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωρούς IV καὶ V τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας. Βρέθηκαν συνολικά 135 ἐλεφάντινα ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν σέ ὀφθαλμούς, πώματα πυξίδων, στελέχη κλπ. Ἰδιαίτερα ἀναφέρονται: α) 6 ὀφθαλμοί. β) 2 κομμάτια ἀπὸ μεγάλο τμήμα πώματος πυξίδας, πού σώζεται σέ καμπύλο σχῆμα μέ ἐγχάρακτη διακόσμηση ἀτέρμονος συστήματος συμπλεκόμενων ἐξάφυλλων ροδάκων (εἰκ. 7). Ὅπως ἀναφέρθηκε τὰ κομμάτια αὐτὰ συγκολληθήκαν μέ κομμάτια πού βρέθηκαν στὸν Σωρό V τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας. γ) Τμήμα μεγάλου πώματος πυξίδας. δ) Τμήμα μεγάλου πώματος πυξίδας (εἰκ. 4δ), πού συγκολλήθηκε μέ ἄλλο κομμάτι τῆς πυξίδας, πού προέρχεται ἀπὸ τὸν Σωρό IV τῆς Κεντρικῆς Αἵθουσας. ε) Τμήμα πώματος πυξίδας μέ διακόσμηση ἀτέρμονος συστήματος συμπλεκόμενων ροδάκων¹ (εἰκ. 9). στ') Ἀκέραιο διαμπερές τετράπλευρο στέλεχος μέ δουλεμένες ὅλες τίς ἐπιφάνειες καὶ διακόσμηση ἐγχάρακτων γραμμῶν, μήκ. 0.072 καὶ πλάτ. 0.09 μ. (εἰκ. 10α). ζ) Ἐνθεμα μέ ἀπόδοση ἀνάγλυφου γυναικείου στήθους, στοῦ λαιμοῦ τοῦ ὁποῖου σώζεται ἐγχάρακτο περιδέραιο (εἰκ. 10β).

Στὸ ἴδιο στρώμα βρέθηκαν ἀκόμη ἓνα ἐνεπίγραφο ὄστρακο χείλους μεγάλου ἀνοικτοῦ ἀγγείου ἀπὸ ἐρυθρὸ ἀκάθαρτο πηλὸ, ὅπου διακρίνονται τὰ γράμματα *I IOA*, 3 χάντρες ἡλέκτρου, ἀπὸ τίς ὁποῖες δύο εἶναι ἀτρακτοειδεῖς, καὶ μία σφαιρική, 1 λίθινο μινωικὸ περίαπτο ἀπὸ στεατίτη, πολλὰ ὄστρακα λύχων μέ παραστάσεις πουλιῶν, ἀνθρώπων μορφῶν, θεοτήτων, Ἀρτέμιδας, Διονύσου, Ἀθηνᾶς κλπ. καὶ 3 ἐνεπίγραφα μέ σφραγίδες ἐργαστηρίου ὅπου σώζονται τὰ γράμματα *KEΛEP* καὶ *[Π]PEIMOY*, πού χρονολογεῖται στὸν 3ο - 4ο αἰ. μ.Χ. καὶ κομμάτι μολυβιοῦ σέ ἀκανόνιστο σχῆμα. Ἄλλο εὑρημα ἦταν χάλκινο νόμισμα μέ κεφαλὴ Διὸς στή μιὰ ὄψη καὶ τὴν ἐπιγραφή *ΚΝΩΣΙΩΝ*. Στὴν ἄλλη ὄψη παράσταση αἵτου μέ τὴν ἐπιγραφή *ΜΝΗΣΙΘΕΟΣ* (200 - 67 π.Χ.²). Βρέθηκαν ἐπίσης δύο τμήματα λεπίδων ὀψιανοῦ, 1 κομμάτι πυρήνα πυριτόλιθου, 8 σιδερένια κομμάτια, 7 κομμάτια πῆλινων ἀντικειμένων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται ἀνάγλυφο πέλμα σέ φυσικὸ μέγεθος πού σώζει 3 δάκτυλα (πίν. 275γ), μήκ. 0.008 καὶ πλ. 0.049 μ.

Σημαντικὴ εἶναι μιὰ σφραγίδα γεωμετρικῶν χρόνων ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο. Εἶναι καὶ πάλι ὀρθογώνια πλακοειδὴς μέ δύο σφραγιστικές ἐπιφάνειες καὶ διαμπερὴ τρύπα ἐξάρτησης κατὰ τὸν μικρὸ ἄξονα. Στὴν κύρια ἐπιφάνεια παράσταση ἀλόγου μέ ἀνθρώπινη μορφή πρὸς τὰ ἀριστερά. Πίσω ἀπὸ τὸ ζῶο κατακόρυφο κλαδί σέ σχῆμα ἰχθυόκεφαλῆς. Ἀριστερὴ διατήρησης. Μήκ. 0.0153, πλάτ. 0.013 καὶ πάχ. 0.0065 μ. Βρέθηκαν ἐπίσης 15 κομμάτια ἀπὸ φαγεντιανή, τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ὁποῖα προέρχονται ἀπὸ σῶματα, χεῖλη καὶ λαβές

1. R. BARNETT, ὁ.π. πίν. S 361, πίν. XXXI, S 34d πίν. XXXI, S 38a - c.

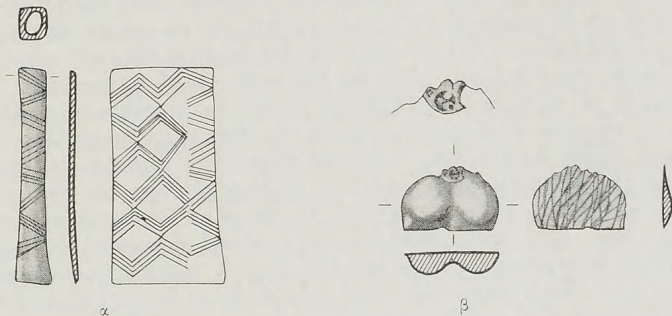
2. J. SVORONOS, ὁ.π. 83, πίν. VII, 21.

Εἰκ. 9. Σχεδιαστική ἀναπαράσταση ἐλεφάντινου πώματος πυξίδας.

άγγείων. 'Αναφέρεται τμήμα χείλους προχοειδοῦς καθὼς καὶ ἓνα κομμάτι ἀπὸ μικρὸ ἀρύβαλλο, πού συνανήκει μὲ ἄλλα τρία πού βρέθηκαν στὸν Σωρὸ IV καὶ V τῆς Κεντρικῆς Αἰθουσας.

'Ιδιαίτερα μεγάλος ἦταν καὶ πάλι ὁ ἀριθμὸς τῶν χάλκινων ἀντικειμένων στὸ στρώμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωρούς IV καὶ V. Συγκεκριμένα ἤλθαν σέ φῶς 1622 χάλκινα κομμάτια, κυρίως ἀπὸ ἀγγεῖα, ἀσπίδες, καρφιά κλπ. Χαρακτηριστικά ἀναφέρονται: α) Περίτμητο ἄνθος λωτοῦ, ἀπὸ παχύ ἔλασμα. Πρόκειται γιὰ

Εἰκ. 10. α. Σχεδιαστική ἀναπαράσταση ἐλεφάντινου τετράπλευρου στελέχους. β. Σχεδιαστική ἀναπαράσταση ἐλεφάντινου ἐνθέματος μὲ ἀπόδοση ἀνάγλυφου γυναικεῖου στήθους.

συνάφεια λαβῆς φιάλης κυπριακοῦ τύπου, (α' μισό 7ου αἰ. π.Χ.). β) Θραῦσμα ἐλάσματος πού σώζει δύο χέρια ἐνωμένα. γ) Ρόδακας ἀπὸ ἔλασμα, συνάφεια λαβῆς οἰνοχοΐσκης. δ) 14 στρεπτά στελέχη, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὅποια σώζουν μιὰ ἀπόληξη λεῖα καὶ πεπλατυσμένη.

Τέλος στὸ στρώμα κάτω ἀπὸ τοὺς Σωρούς IV καὶ V βρέθηκαν ἀκόμη 69 χρυσὰ κομμάτια πού ἀνήκουν σέ ἐλάσματα, δισκάρια, ἀγγεῖα, κοσμήματα κλπ.: α) Παχύ, ἐπίμηκες ἔλασμα, σπασμένο στὸ ἓνα ἄκρο, μὲ τρύπα γιὰ προσήλωση στὸ ἄλλο. β) Μικρότατο θραῦσμα χρυσοῦ ἐλάσματος πού σώζει ἔκτυπο κόσμημα σέ σχῆμα φύλλου. γ) Τμήμα δισκάριου μὲ ἔκτυπη διακόσμηση. Στὴν περιφέρεια κάθετες γραμμές, στὸ ἐσωτερικὸ κύκλος. δ) Λαβὴ ταινιωτή, ἀπὸ παχύ ἔλασμα, καμπυλοῦμενη σέ σχῆμα λαβίδας. Κατὰ μῆκος τῶν μακρῶν πλευρῶν δύο νευρώσεις μὲ σχοινοειδεῖς ἐγχαράξεις. Τὸ ἓνα ἄκρο ἐπίπεδο μὲ τρύπα γιὰ προσήλωση. ε) 'Αμφικωνική ψῆφος, ἀκόσμητη. Τέλος ἀναφέρονται 18 ψῆφοι, κυρίως ἀπὸ γυαλί καὶ φαγεντιανή, πού συναποτελέσαν περιδέραια μὲ ψῆφους ἀπὸ τοὺς ἄλλους χώρους τοῦ σπηλαίου.

Στὴν Κεντρικὴ Αἶθουσα βρέθηκαν φέτος συνολικὰ 9877 ἀντικείμενα.

Ἡ ἀνασκαφή τοῦ Νότιου Μυχοῦ

Ἡ ἀνασκαφή στὸν Νότιο Μυχό συνεχίστηκε μέχρι βάθος 1.40 μ. ἀπὸ τὸ σημεῖο πού εἶχε σταματήσει ἡ περσινὴ δοκιμαστικὴ ἀνασκαφή, ἢ 2.40 μ. ἀπὸ τὸ σταθερὸ σημεῖο Α πού εἶχε ὀριστεῖ στὰ ἀνατολικά τοιχώματα τοῦ Νότιου Μυχοῦ, στὸ βορειότερο ἄκρο του, καὶ ἀπέχει 2.30 μ. ἀπὸ τὴ μικρὴ κόγχη στὸ νοτιο-ανατολικὸ τμήμα τοῦ Νότιου Μυχοῦ καὶ 5.20 μ. ἀπὸ τὸ δυτικὸ τοίχωμά του.

Ἡ ἀνασκαφή στὸν Νότιο Μυχό παρὰ τίς τρομερές δυσκολίες τῆς ἐρευνας καὶ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ χιονιοῦ ἦταν ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ, γιατί συνεχίστηκε ἡ ἐπισήμανση ἀδιατάρακτων καὶ μάλιστα προϊστορικῶν στρώματων. Τὰ στρώματα αὐτὰ διαπιστώθηκαν σὲ νησίδες, πού ἐκτείνονταν σ' ὅλη σχεδὸν τὴν ἔκταση τοῦ ἀνασκαπτόμενου χώρου τοῦ Νότιου Μυχοῦ. Ἡ ἐπίχωση πρὸς τίς παρυφές καὶ κυρίως πρὸς τὴν ἀνατολικὴ πλευρά, πού γειτνιάζει μὲ τὴν ἐπίχωση λίθων καὶ διαταραγμένου χώματος τῆς Κεντρικῆς Αἰθουσας ἦταν σὲ μικρὴ ἔκταση διαταραγμένη. Φυσικὰ τὰ ἀδιατάρακτα στρώματα ἦταν καθαρὰ στὴν ἀνασκαφή, σημειώνεται ὅμως ὅτι λόγω τῶν δυσκολιῶν τῆς ἐρευνας, τοῦ μεγάλου βάθους, τοῦ χιονιοῦ, τῆς ὑγρασίας, τῆς λάσπης κλπ. μεταφέρθηκαν μὲ τὴ συνεχὴ διακίνηση τοῦ ἐργατικοῦ προσωπικοῦ καὶ ἀντικείμενα μεταγενέστερων χρόνων ἀπὸ ἄλλα μέρη τῆς σπηλιᾶς, ἢ μερικὰ ἔπεσαν ἀπὸ τίς κατολισθήσεις τῶν τομῶν, γι' αὐτὸ καὶ τὰ μεταγενέστερων χρόνων εὐρήματα ἦταν περισσότερα στὸ τελευταῖο, κατώτερο στρώμα, πού ἡ διακίνηση τοῦ προσωπικοῦ ἦταν ἐντονότερη. Ἐτσι σὲ κάθε στρώμα, ὅπως θὰ σημειωθεῖ πῶς κάτω, ἀναφέρονται καὶ εὐρήματα μεταγενέστερα τῶν καθαρῶν προϊστορικῶν φάσεων.

Συνολικὰ ἀφαιρέθηκαν τρία στρώματα, πάχους 0.40, 0.60 καὶ 0.40 μ. ἀντίστοιχα. Στὸ ἀνώτερο καὶ κατώτερο στρώμα τὸ χῶμα ἦταν καστανό, ὑγρὸ καὶ πολὺ λασπῶδες, μὲ ἐντονὴ παρουσίᾳ πηλοχώματος. Ὑπῆρχαν πολλοὶ διάσπαρτοι λίθοι μικροῦ καὶ μεγάλου μεγέθους, καθὼς καὶ πολλὰ κομμάτια καμίνης ὕλης. Τὸ χῶμα τοῦ μεσαίου στρώματος ἦταν διαφορετικὸ ἀπὸ τὸ χῶμα τοῦ ἀνώτερου καὶ κατώτερου, ὡς πρὸς τὴν ἀπουσίᾳ τοῦ πηλοχώματος.

Ἀ ν ὡ τ ε ρ ο σ τ ρ ῶ μ α. Στὸ ἀνώτερο στρώμα ὑπῆρχαν προϊστορικὰ κυρίως ὄστρακα ἀπὸ ἄωτα, κωνικὰ κύπελλα μὲ ἐπίπεδη βάση καὶ ἄλλα μὲ δακτυλίσχημη, MM IA ἐποχῆς, κομμάτια χυτρῶν, πρόχων, πιθοειδῶν ἀγγείων μὲ ἀναδίπλωση στὸ χεῖλος, γεφυρόστομων πρόχων καὶ ἀγγείων μὲ διακόσμηση ταινιῶν. Βρέθηκαν ἐπίσης ὀκτὼ τμήματα δίσκου, πού εἶναι κατασκευασμένοι ἀπὸ σκοτεινὸ ἐρυθρὸ πηλό, ἀκάθαρτο, ἐντονα καμένο μὲ ἔχνη ψαθωτοῦ πλέγματος στὸ ἐξωτερικόν ¹.

Στὸ ἀνώτερο στρώμα τοῦ Νότιου Μυχοῦ βρέθηκαν συνολικὰ 33 ἀντικείμενα,

1. Γ. καὶ Ε. ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, ΠΑΕ 1979, 354.

άγγεῖα, ἐλεφάντινα, λίθινα, ὀψιανοί, σιδερένια, σφραγίδα, ἀντικείμενα ἀπὸ φαγεντιανή, χάλκινα, χρυσά καὶ ψῆφοι.

Στὸ καθαρὸ στρῶμα ἀνήκουν 8 ἀγγεῖα ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ 7 εἶναι ἄωτα κύπελλα καὶ ἐπίπεδη βάση, MM IA χρόνων (πίν. 276α), μιὰ πρόχους τραχωτοῦ ρυθμοῦ (πίν. 276γ) MM IA ἐπίσης χρόνων καὶ πέντε τμήματα λεπίδων ὀψιανῶν. Σημαντικὴ εἶναι ἡ ἀνέυρεση ἀκέραιου, λίθινου τριπτῆρα ὀρθογώνιου σχήματος μὲ κεντρικὴ ἑλλειψοειδὴ κοιλότητα, προϊστορικῶν χρόνων.

Στὸ διαταραγμένο, μετακινούμενο χῶμα, ἀνήκουν τὸ κάτω μέρος τῆς κοιλιᾶς κλειστοῦ ἀγγείου μὲ διακόσμηση καστανῆς ταινίας, γεωμετρικῶν χρόνων, καθὼς καὶ 3 ἐλεφάντινα ἀντικείμενα ἀπὸ τὰ ὅποια ἀναφέρεται τριγωνικό, ἔνθετο πλακίδιο καὶ ἓνας ὀφθαλμός. Ἐξαιρετικῆς σημασίας εἶναι καὶ πάλι σφραγίδα ἀπὸ ἐλεφαντόδοντο, μὲ διαμπερὴ τρύπα ἐξάρτησης κατὰ τὸν μικρὸ ἄξονα. Στὴν κύρια ἐπιφάνεια σχηματικὸ ἄλογο μὲ ἀναβάτη, ἐνῶ στή μικρότερη, δευτερεύουσα ἐπιφάνεια, διακόσμηση ἰχθυόκανθας. Ἀριστὴς διατήρησης. Ὑστερων γεωμετρικῶν χρόνων. Μῆκ. 0.16, πλάτ. 0.13, πάχ. 0.006 μ. Ἀπὸ τὸ διαταραγμένο, μετακινούμενο χῶμα προέρχονται ἐπίσης 11 χάλκινα κομμάτια, πού ἀνήκουν κυρίως σέ ἀναθηματικές ἀσπίδες, ὅπως τὸ θαῦσμα ἐλάσματος πού σώζει τὸ ἄνω-τερο τμήμα τοῦ κορμοῦ καὶ τὸ στραμμένο πρὸς τὰ δεξιὰ κεφάλι γυναικείας μορφῆς, πού πιθανόν ἀνήκει σέ γνωστὴ ἀσπίδα¹, μικρὴ χάλκινη σμίλη μὲ στέλεχος τετράγωνης διατομῆς πού γίνεται ἐπίπεδο στὰ ἄκρα, καθὼς καὶ θαῦσμα χρυσοῦ ἐλάσματος μὲ ροδακοειδὲς κόσμημα, ἀπὸ τὸ ὁποῖο σώζονται 3 φύλλα, τὰ περιγράμματα τῶν ὁποίων δηλώνονται μὲ σιγμές. Τέλος βρέθηκαν 35 ψῆφοι, 34 ἀπὸ φαγεντιανή καὶ 1 γυάλινη, οἱ ὁποῖες συναποτελέσαν περιδέραια μὲ ἄλλες ψήφους ἀπὸ ὅλους τοὺς χώρους τῆς σπηλιᾶς.

Μεσαῖο Στρῶμα. Στὸ μεσαῖο στρῶμα ὑπῆρχαν ἄφθονα ὄστρακα κυρίως προϊστορικῶν χρόνων πού ἀνῆκαν σέ ἀγγεῖα λεπτῆς καὶ χονδροειδοῦς κατασκευῆς, ἀπὸ τὰ νεολιθικά μέχρι τὰ μινωικά χρόνια. Ὑπῆρχαν ὅμως σέ μικρότερο ποσοστὸ καὶ ὄστρακα ἱστορικῶν χρόνων ἐξαιτίας τοῦ διαταραγμένου μετακινούμενου χώματος, κυρίως λύχνων.

Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ μεσαίου στρώματος βρέθηκαν συνολικά 28 ἀντικείμενα, ἐλεφάντινα, ὀψιανοί, χάλκινα καὶ χρυσά. Στὸ καθαρὸ στρῶμα ἀνήκουν 6 τμήματα λεπίδων ὀψιανῶν, ἐνῶ στὸ διαταραγμένο, μετακινούμενο στρῶμα ἀνήκουν 13 χάλκινα κομμάτια καὶ 3 χρυσά ἀπὸ τὰ ὅποια ἀναφέρεται τμήμα δισκίου ἀπὸ ἔλασμα μὲ ἔκτυπη διακόσμηση κάθετων γραμμῶν στὴν περιφέρεια καὶ τεσσάρων κύκλων στὸ ἐσωτερικόν.

Κατώτερο στρῶμα. Τὸ κατώτερο στρῶμα τοῦ Νότιου Μυχῶ ἦταν διαταραγμένο γιὰ τοὺς λόγους πού προαναφέρθηκαν, τὸ ποσοστὸ τῶν ὀστράκων προϊστορικῶν χρόνων ὅμως ἦταν μικρότερο. Κατὰ τὴν ἀφαίρεση τοῦ

στρώματος αὐτοῦ βρέθηκαν συνολικά 7 ἀντικείμενα, 1 ἀγγεῖο, τμήμα λεπίδας ὀψιανοῦ, ἀντικείμενα ἀπὸ φαγεντιανή καὶ χάλκινα. Στὸ καθαρό στρώμα ἀνήκουν ἓνα ἄωτο, κωνικό κύπελλο, MM Ια χρόνων καὶ τμήμα λεπίδας ὀψιανοῦ. Στὸ διαταραγμένο, μετακινούμενο χῶμα, ἀνήκουν τμήμα ἔξω νεύοντος χεῖλους προχοῖδίου ἀπὸ φαγεντιανή καὶ δύο χάλκινα ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται στρεπτό στέλεχος, πού σώζει τῇ μιᾷ ἀπόληξῇ λεία καὶ πεπλατυσμένη. Συνολικά στὸν Νότιο Μυχό βρέθηκαν 69 ἀντικείμενα.

Περὶ συλλογῆς

Κατὰ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1983 στὸ Ἰδαῖο Ἄντρο ἐγίναν περὶ συλλογῆς τόσο μέσα στὸ σπήλαιο ὅσο καὶ ἑξωτερικά. Μέσα στὸ σπήλαιο συνολικά συλλέχθηκαν 5 ἀντικείμενα ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ Σωροῦ IV τῆς Κεντρικῆς Αἰθουσας, δηλαδή ἓνα σύγχρονο δακτυλίδι καὶ 4 χάλκινα ἐλάσματα. Ἐξωτερικά συλλέχθηκαν συνολικά 26 ἀντικείμενα, ἰδιαίτερα γύρω ἀπὸ τὴν περιοχὴ τοῦ βωμοῦ. Εἰδικότερα συλλέχθηκαν ἓνα ἐνεπίγραφο ὄστρακο λύχνου, στὸ ὁποῖο σώζονται τὰ γράμματα ΔΕΙΠ[ΟΝΙ]¹, 2 λίθινα ἀντικείμενα, ἓνας τριπτήρας καὶ ἓνα περίαπτο ἀπὸ σάρδιο, 2 κομμάτια ἀπὸ πυρήνα πυριτόλιθου, 2 σιδερένια κομμάτια, 18 χάλκινα ἀντικείμενα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἀναφέρεται σφυρήλατο ἔλασμα, κομμένο σὲ σχῆμα διπλοῦ πέλεκυ, ἑλλιπές στὰ ἄκρα. Τέλος στὴ διαμόρφωση τοῦ μονοπατιοῦ πού ὁδηγεῖ στὴν εἴσοδο τοῦ σπηλαίου συλλέχθηκε ἄωτο κωνικό κύπελλο.

Τοπογραφικὴ ἔρευνα

Πλατύλαγκος

Ἡ θέση Πλατύλαγκος βρίσκεται στὴν ἀνατολικὴ παρυφὴ τοῦ ὁροπεδίου τῆς Νίδας, σὲ κοίλωμα πού σχηματίζεται στίς πλαγιές τῆς Χαμοσοκεφάλας. Στὴ θέση αὕτῃ συλλέχθηκε χάλκινο ἔλασμα. Στὴ βόρεια καὶ δυτικὴ παρυφὴ τοῦ λόφου τῆς Χαμοσοκεφάλας, βρέθηκαν πολλὰ ὄστρακα κυρίως ρωμαϊκῶν χρόνων, πού ἀνήκουν σὲ χεῖλη ἢ λαβές χονδροειδῶν χρηστικῶν ἀγγείων.

Ἀνθρωπόλιθος

Ἡ θέση Ἀνθρωπόλιθος ἢ Ἀνθρωπόλιτος βρίσκεται στὴ βόρεια παρυφὴ τῆς Νίδας: Ὁ Ἀνθρωπόλιθος εἶναι κατασκευή πυραμιδοειδῆς κτισμένη ἀπὸ ξερολιθιά, ὕψους περίπου 1.80 μ. καὶ πλάτους βάσης περίπου 0.70 μ. Ἡ κατασκευή του δὲν εἶναι ἀρκετὰ στέρεη. Στὴν περιοχὴ συλλέχθηκαν ὄστρακα πίθου μὲ ἐμπέστη διακόσμηση, ὄστρακα ἀπὸ ἔξω νεύοντα χεῖλη ἀγγείων ρωμαϊκῆς ἐποχῆς, καθὼς καὶ ὄστρακα ἀπὸ τοιχώματα χρηστικῶν ἀγγείων, κυρίως ρωμαϊκῶν χρόνων.

1. Πρβ. IC I, 97 ἀρ. 23.

Χριστός

Στή θέση Χριστός, όπου ή εκκλησία καί ό καταυλισμός τοῦ συνεργείου τῆς ἀνασκαφῆς, περισυλλέχθηκε μικρό, στενό, λυγισμένο, χάλκινο ἔλασμα.

Έργαστηριακή ἐπεξεργασία ὕλικου

Ίδιαίτερα σημαντική ἦταν ή ἐξαιρετικά ἐπίπονη ἐργαστηριακή ἐπεξεργασία γιά τήν τιθάσσευση τόσοσ πολυπληθοῦς ὕλικου, ὄχι μόνο σέ ἀριθμό, ἀλλά καί σέ διάφορες ὕλες, πού ὅπως σημειώθηκε, προῆλθε κατά τό πλεῖστον ἀπό διαταραγμένα στρώματα, δηλαδή γιά διάφορα εὐρήματα πού κυμαίνονται χρονολογικά ἀπό προϊστορικά ὅστρακα μέχρι σύγχρονες σφαῖρες ὅπλων. Ἡ διάκριση τῶν ἀντικειμένων σέ ὕλες στήν ἀνασκαφή ἤ στό κοσκίνισμα δέν ἦταν ἀρκετή, γιατί λόγω τοῦ λιπαροῦ, καμένου χώματος, πού ἐπικάλυπτε τά περισσότερα εὐρήματα, πολλά ἀντικείμενα ἔδιναν τήν ἐντύπωση ὅτι εἶχαν κατασκευασθεῖ ἀπό ὕλες διάφορες ἀπό τήν πραγματική. Γι' αὐτό κι ἐπανειλημμένα στήν προσεκτική διαλογή στά ἐργαστήρια τοῦ Μουσείου Ἑρακλείου βρέθηκαν ὄχι μόνο πολλά ἐλεφάντινα ἀντικείμενα ἀνάμεσα στά κόκαλα, ἀλλά καί πολλές ἄλλες ὕλες, χάλκινα, φαγεντιανά κλπ. ἀνάμεσα στά ὅστρακα, πού φυσικά ταξινομήθηκαν κανονικά, ἀφοῦ ἦταν γνωστές οἱ ἀνασκαφικές τους ἐνδείξεις.

Ἡ ταξινόμηση τῶν ἀντικειμένων ἀπό διάφορες ὕλες, ἐκτός τῶν πολυπληθῶν πῆλινων, δέν παρουσίασε ἰδιαίτερα προβλήματα, ἔστω κι ἂν ὁ ἀριθμός μερικῶν ἀπό αὐτές, ὅπως τῶν χάλκινων ἤ καί τῶν ἐλεφάντινων καί φαγεντιανῶν ἦταν καί πάλι μεγάλος. Ἐτσι ἐκτός τῶν πῆλινων, οἱ ὕλες πού χρησιμοποιήθηκαν γιά τήν κατασκευή διάφορων ἀντικειμένων ἦταν τό ἄσχημι, τό γυαλί, τό ἐλεφαντόδοντο (πίν. 277α), τό ἡλεκτρο, τό κόκαλο, ὁ λίθος καί τό μολύβι, ὁ ὀψιανός, ὁ πυριτόλιθος, τό ξύλο, τό σίδηρο, τό στρέιδι, ὁ χαλκός, ὁ χρυσός καί ἡ φαγεντιανή. Κι ἡ ταξινόμηση τῶν εὐρημάτων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ Ἰδαίου Ἀντρου σ' αὐτές τίς ὕλες βοήθησε οὐσιαστικά στή συγκόλληση σπασμένων κομματιῶν, πού βρέθηκαν σέ πολύ διαφορετικά σημεῖα τῆς σπηλιᾶς, ὅπως ἀναφέρθηκε πιό πάνω. Γιά διευκόλυνση τῆς ἐργασίας ὅμως κάποια εἶδη ταξινομήθηκαν χωριστά, ἀνεξάρτητα τῆς ὕλης κατασκευῆς τους, ὅπως οἱ ψῆφοι (πίν. 277β), οἱ σφραγίδες, τά δακτυλῖδια, οἱ ἐπιγραφές καί τά νομίσματα.

Πολύ πιό δύσκολη ὑπῆρξε ἡ ταξινόμηση τῆς κεραμικῆς, κυρίως γιά τόν τεράστιο ἀριθμό τῶν ὀστράκων. Γι' αὐτό κι ἐδῶ ἦταν διαφορετική ἡ διαδικασία, ἀναμφίβολα πολυπλοκότερη, ἀλλά παράλληλα ἀποτελεσματικότερη γιά τή μελέτη τοῦ ὕλικου καθῶς καί γιά τήν ἀνασυγκρότηση σπασμένων ἀντικειμένων. Ἐτσι κάθε ἀνασκαφική ὁμάδα ὑποδιαιρέθηκε σέ 13 ὑποομάδες, ἀφοῦ

φυσικά σημειώθηκαν σέ κάθε ὑποομάδα τά ἀνασκαφικά τῆς στοιχεῖα. Οἱ ὑποομάδες αὐτές περιέλαβαν ξεχωριστά τά νεολιθικά, προϊστορικά, γεωμετρικά, ἑλληνορωμαϊκά λεπτά καί ἑλληνορωμαϊκά χονδροειδή ὄστρακα, μεταγενέστερα, διάφορα καί χονδροειδή μεγάλα, καθώς ἐπίσης ὑποομάδες κομματιῶν εἰδωλίων, σκευῶν, (πίν. 278α), λύχνων, βαθμιδωτῶν βάσεων, καί τούβλων. Ἡ διαδικασία τῆς διαλογῆς τῆς κεραμικῆς ἦταν λοιπόν μακροχρόνια, εὐκολότερα ὅμως στή συνέχεια συγκολλήθηκαν σπασμένα κομμάτια ἀπό τό σύνολο τῶν ὄστράκων κάθε ὑποομάδας, ἀφοῦ καί πάλι γιά κάθε ὄστρακο σημειώθηκε ἡ ἀνασκαφική του ἔνδειξη καί τό σημαντικότερο διευκολύνθηκε ἐπίσης ἡ μελέτη κάθε ὑποομάδας, γιά μερικές ἀπό τίς ὁποῖες συνεχίσθηκε ἀκόμη περισσότερο λεπτομερειακή διαλογή. Χαρακτηριστικά ἀναφέρεται ὁ τρόπος διαλογῆς τῆς ὑποομάδας τῶν λύχνων, τά ὄστρακα τῶν ὁποίων χωρίστηκαν σέ λαβές, ὤμους, ἀκόσμητα καί διακοσμημένα πεδία (πίν. 278β), ἀποφύσεις, φύλλα, μύζες καί βάσεις. Ἔτσι διευκολύνθηκε πολύ ἡ τυπολογική μελέτη κι ἡ χρονολογική κατάταξη τοῦ πλῆθους τῶν θραυσμάτων, ἀκόμη ὅμως καί τοῦ εἰκονιστικοῦ θεματολογίου τῶν πεδίων. Διακρίθηκαν π.χ. πλῆθος παραστάσεων ζῶων, ταύρων, σκυλιῶν, ἐλαφιῶν, ἀλόγων, λιονταριῶν καί ἐλεφάντων, πουλιῶν, ἀετῶν, πετεινῶν καί παγωνιῶν, ψαριῶν, ἀνδρικών καί γυναικείων μορφῶν καί θεοτήτων, ἱππέων, πολεμιστῶν, κενταύρων, ἐρώτων, σφιγγῶν, κεφαλῶν μορφῶν, ἀρμάτων, ἐρωτικῶν σκηνῶν καί φυτικῶν θεμάτων. Μέ τήν ἴδια ταξινόμηση τῶν λύχνων ἐπιτυγχάνεται ἀκόμη καί ἡ καταμέτρηση τῶν λύχνων ποῦ ἀνατέθηκαν στό Ἰδαῖο Ἄντρο, ἀφοῦ στή διαλογή τῶν λαβῶν τῶν ὁμάδων τῶν λύχνων τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ 1983, ποῦ μελετήθηκαν, βρέθηκαν 2451 ἀκέραιες λαβές, ἐκτός ἀπό 22745 σπασμένα κομμάτια λαβῶν.

Παράλληλα τέλος προχώρησε ἡ δελτιοποίηση τῶν εὐρημάτων, κυρίως τῶν χρυσῶν, ἐλεφάντινων καί φαγεντιανῶν καθῶς καί ἡ φωτογράφιση διάφορων, κυρίως ἀκέραιων ἀντικειμένων καί ἡ σχεδίαση κυρίως ὅλων τῶν χρυσῶν, ἀλλά καί πολλῶν ἐλεφάντινων καί διάφορων ἀκέραιων καί πάλι ἀντικειμένων.

ΔΟΚΙΜΑΣΤΙΚΗ
ΑΝΑΣΚΑΦΗ
ΖΩΜΙΝΘΟΥ

Ἡδὴ σημειώθηκαν πιο πάνω στήν ἔκθεση τοῦ 1982 οἱ πληροφορίες γιά τήν ἀνεύρεση ἀπό ἀρχαιοκάπηλους στή δεκαετία τοῦ '60 δύο χάλκινων εἰδωλίων, ποῦ ὀδήγησαν σέ ἄμεση ἐπισήμανση μέ αὐτοψία τό

1982, ἰσχυροῦ μινωικοῦ κτιρίου ποῦ εἶχε ἀναμοχλευθεῖ σέ πολλά σημεῖα ἀπό ἀρχαιοκάπηλους στή θέση Ἄλωνες στή Ζώμινθο (πίν. 279α-β, εἰκ. 11). Ἡ σημασία τοῦ χώρου ἦταν προφανής, γι' αὐτό κι ἀποφασίσθηκε ἡ διενέργεια δοκιμαστικῆς ἀνασκαφῆς, πρίν τήν περίφραξη γιά προστασία τοῦ χώρου. Πιο πάνω σημειώθηκε λεπτομερῶς ἡ τοπογραφία τῆς εὐρύτερης περιοχῆς Ζωμίνθου, τοῦ μικροῦ ὕψιπέδου μέ πηγαῖο νερό, σέ ὕψόμετρο 1187 μ., στά μισά τῆς διαδρομῆς Ἀνώγεια - Ἰδαῖο Ἄντρο καί σέ συμβολή δρόμων, ποῦ εἶναι

ἀξιοσημείωτο ὅτι διατηρεῖ ἀκόμη καί τό προελληνικό του ὄνομα. Κι ἦταν σημαντικό ὅτι μέ τήν ὀλιγοήμερη ἀνασκαφική ἐρευνα διαπιστώθηκε ἡ ὑπαρξη ἐνός μεγάλου μινωικοῦ κτιρίου, ἐξαιρετικῆς διατήρησης.

Στό μινωικό κτίριο τῆς Ζωμίνθου μετά τόν καθαρισμό ἀπό τήν ἄγρια βλάστηση ἔγιναν δοκιμές σέ τρία βασικά σημεῖα, ἐκτός ἀπό μικρές τομές, ἀπαραιτητες γιά τήν ἐκπόνηση τῆς κάτοψης. Λόγω τῶν μεγάλων ἐπιχώσεων ἀλλά καί ἄλλων δυσκολιῶν, ἀνασκάφηκαν μέχρι τό δάπεδο δύο μόνο δωμάτια, οἱ Χῶροι 3 καί 4. Ἦταν φανερό ὅτι σέ καλύτερη διατήρηση σῶζονταν τά ἐρείπια στό βόρειο-βορειοανατολικό τμήμα, γι' αὐτό καί ἡ κύρια δοκιμαστική ἀνασκαφή ἔγινε σ' αὐτό τό σημεῖο, ὅπου ἀνασκάφηκαν διάφορα δωμάτια πού ὀνομάστηκαν Χῶροι 1 - 8. Ἐρευνήθηκε ἐπίσης σχεδόν ὁλόκληρος ὁ χῶρος κατὰ μῆκος τοῦ βόρειου ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ κτιρίου καί τμήμα τοῦ κτιρίου δυτικά, σέ σημεῖο ὅπου εἶχαν γίνει τομές ἀρχαιοκαπήλων, πού ὀνομάστηκαν Χῶρος 9. Τέλος ἔγινε αὐτοψία στή θέση Κυλιστριά.

Χῶρος 1

Ὁ Χῶρος 1 (πίν. 280α) δέν ὀρίζεται στό Βορρά, ἐνῶ νότια ὀρίζεται ἀπό τοῖχο, πού προεκτείνεται ἀνατολικά χωρίς νά ἔχει διερευνηθεῖ ἡ συνέχειά του καί δυτικά ἀπό τή συνέχειά του στόν Χῶρο 4. Ἀνατολικά ὀρίζεται ἀπό τοῖχο τοῦ ὁποίου ἡ βόρεια συνέχεια δέν ἔχει διερευνηθεῖ καί δυτικά ἀπό τοῖχο πού ὀρίζει ἀνατολικά τόν Χῶρο 4.

Ἀρχικά ἀφαιρέθηκαν οἱ τεράστιες, πεσμένες ὀρθογώνιες, λαξευμένες πέτρες, πού κάλυπταν τόν χῶρο καί ἀποκαλύφθηκε ἡ ἐξωτερική παρυφή τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ Χώρου 4 καί ἡ βορειοανατολική καί ἡ ἐσωτερική νοτιοανατολική γωνία του. Ὁ νότιος τοῖχος ἔχει μῆκ. 2.35 καί πλάτ. 0.80 μ., ὁ ἀνατολικός μῆκ. 4.20 καί πλάτ. 0.75 μ. καί ὁ δυτικός μῆκ. 2.50 καί πλάτ. 0.90 μ.

Τό χῶμα τῆς ἐπίχωσης ἦταν σκοτεινό, καστανό καί χαλαρό. Ἡ κεραμική πού συλλέχθηκε περιεῖχε τοιχώματα μικροῦ, μεσαίου καί μεγάλου μεγέθους ἀγγείων, τοιχώματα πίθων, βάσεις καί χεῖλη ἄωτων, κωνικῶν κυπέλλων, πόδια καί λαβές χύτρας.

Στή βορειοανατολική γωνία τοῦ χώρου, σέ βάθος 0.80 μ., ἀποκαλύφθηκε συστάδα ἄωτων, κωνικῶν ἀλληλοεπικαλυπτόμενων κυπέλλων, τά ὅποια πρέπει νά εἶχαν πέσει ἀπό ψηλά, ὅπως φαίνονταν ἀπό τόν τρόπο συσσώρευσής τους σέ ἀλληπάλληλες στρώσεις (πίν. 280β). Ἡ συσσώρευση ἐκτεινόταν κατὰ μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ χώρου, σέ μῆκος 2.23 καί πλάτος 0.60 μ. Τό σύνολο τῶν ἄωτων, κωνικῶν κυπέλλων πού καταμετρήθηκαν στήν ἀνασκαφή ἦταν ἑκατόν τριάντα πέντε. Ἀπ' αὐτά ἀκέραια ἦταν ἐλάχιστα. Τό χῶμα τῆς συσσώρευσης ἦταν πολύ σκληρό καί ἀνοιχτό καστανό, σέ ἀντίθεση μέ τό σκοτεινό καστανό πού κάλυπτε τό σημεῖο αὐτό προηγουμένως, ἀλλά καί ὅλο τό ὑπόλοιπο,

ανατολικό τμήμα του Χώρου 1, πού βρισκόταν στο ίδιο επίπεδο με τη συστάδα των κυπέλλων.

Χῶρος 2

Ὁ Χῶρος 2 ὀρίζεται νότια ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο τῶν Χώρων 3 καὶ 4 καὶ δυτικά ἀπὸ τὸν ἀνατολικό τοῖχο τοῦ Χώρου 5. Πρόκειται γιὰ τὸ τμήμα πού περικλείεται ἀνάμεσα σέ δύο γωνίες ἐξωτερικῶν τοίχων τοῦ κτιρίου, τῇ βορειοανατολικῇ γωνίᾳ τοῦ Χώρου 5 καὶ τῇ βορειοανατολικῇ γωνίᾳ τοῦ Χώρου 4. Οἱ πέτρες τῶν τοίχων αὐτῶν εἶναι μεγάλου μεγέθους, ὀρθογώνιες καὶ λαξευμένες, ὅπως εἶναι ὅλες οἱ πέτρες τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ κτιρίου.

Σ' ὁλόκληρο τὸν Χῶρο 2 παρατηρήθηκε μεγάλος ἀριθμὸς ἀπὸ πεσμένες πέτρες μεγάλου μεγέθους, μὲ φορὰ πτώσης ἀπὸ ἀνατολικά πρὸς δυτικά (πίν. 281α). Ἀπὸ τίς πέτρες αὐτές ἀφαιρέθηκαν ἐλάχιστες, ἐνῶ ἔμειναν στῇ θέσῃ τους οἱ μεγάλες πέτρες, πού ἡ κλίση τους ὑποδηλώνει ὅτι δέν ἔχουν πέσει ἀπὸ μεγάλο ὕψος ἀλλὰ ἔχουν ἀπλᾶ μετακινηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ τους θέσῃ, ὥστε νὰ μελετηθοῦν στῇ συστηματικῇ ἀνασκαφῇ τοῦ κτιρίου.

Σέ ἀπόσταση 2.85 μ. ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ βορειοανατολικῇ γωνίᾳ τοῦ Χώρου 5 παρατηρήθηκε ἄνοιγμα στὸν δυτικὸ τοῖχο τοῦ Χώρου 2, μήκους 1.40 μ., γεμάτο ἀπὸ χῶμα καὶ ἀκατάστατα πεσμένες πέτρες. Εἶναι βέβαιο ὅτι πρόκειται γιὰ ἄνοιγμα θύρας, γιατί στίς δύο πλευρές τοῦ ἀνοίγματος ὑπάρχουν καλὰ δουλεμένες, ὀρθογώνιες παραστάδες, ἐνῶ τὸ ὑπέρθυρο, μιὰ τεράστια, ὀρθογώνια πλάκα, σπασμένη στὰ τρία, μὲ σαφῇ κλίση ἀπὸ δυτικά πρὸς ἀνατολικά, βρίσκεται σχεδὸν στῇ θέσῃ του (πίν. 281α).

Τὸ χῶμα στὸν Χῶρο 2 ἦταν καστανό καὶ μαλακό. Στὴν κεραμικὴ πού συλλέχθηκε κυριαρχοῦν τὰ τοιχώματα μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους ἀγγείων, χεῖλη, βάσεις καὶ λαβές ἄωτων, κωνικῶν κυπέλλων καὶ διάφορων χρηστικῶν ἀγγείων, πίθου καὶ χύτρας. Στὸν Χῶρο 2 βρέθηκαν συνολικὰ εἴκοσι πέντε ἄωτα, κωνικά κύπελλα, ἀρκετὰ σέ συστάδες κατὰ μήκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου καὶ δύο μικρὰ κομμάτια καμένου ξύλου.

Χῶροι 3 - 4

Ὁ ἐνιαῖος Χῶρος 3 - 4 εἶναι ἓνας ἐπιμήκης, ὀρθογώνιος χῶρος διαστάσεων 3.40×1.45 μ. μὲ τὸν μακρὸ ἄξονα ἀπὸ Ἀνατολὴ σέ Δύση. Βρίσκεται δυτικά ἀπὸ τὸν Χῶρο 1 καὶ νότια ἀπὸ τὸν Χῶρο 2. Οἱ τέσσερις τοῖχοι του σώζονται σέ καλὴ κατάσταση καὶ στὸ ἴδιο περίπου ὕψος. Μόνον ὁ δυτικὸς σώζεται σέ ψηλότερο ἐπίπεδο ἀπὸ τὸν ἀνατολικό. Ὁ βόρειος τοῖχος ἔχει πᾶχ. 0.75, ὁ νότιος 1.05, ὁ ἀνατολικὸς 0.90 καὶ ὁ δυτικὸς 0.90 μ.

Ἀρχικὰ ἀφαιρέθηκε ἓνα ἐπιφανειακό στρώμα χρώματος στὸν ἐνιαῖο Χῶρο 3 - 4, πάχους 1.23 μ. Τὸ χῶμα ἦταν ἀνοικτὸ καστανό, ἄλλοτε χαλαρῆς καὶ ἄλ-

λοτε σκληρῆς ὕφης. Περιεῖχε πολλές, συσσωρευμένες, χαλαρές πέτρες, κυρίως κατά μῆκος τοῦ δυτικοῦ τοίχου, κατά μῆκος ἑνός ἐγκάρσιου τοίχου, πού φάνηκε ἀργότερα, καθὼς καί κατά μῆκος τοῦ νότιου τοίχου. Περιεῖχε ἐπίσης πολλά κόκαλα μικρῶν κυρίως ζώων. Ἀπό τό στρώμα αὐτό συλλέχθηκαν λίγα ὕστρακα χύτρας καί ἄλλων χρηστικῶν ἀγγείων καθὼς καί ὕστρακα μέ ἐρυθρά διακόσμηση.

Κατά τήν ἀφαίρεση τοῦ πρώτου ἐπιφανειακοῦ στρώματος στόν ἀρχικά ἐνιαῖο Χῶρο 3 - 4 ἀναφάνηκε ἡ συνεχῆς τοιχοδομία ἑνός ἐγκάρσιου τοίχου μῆκ. 0.60 καί πλάτ. 0.45 μ., πού χώριζε τόν χῶρο σέ δύο, στόν Χῶρο 3, ὅπως ὀνομάστηκε ὁ χῶρος δυτικά καί στόν Χῶρο 4 ἀνατολικά. Ὁ νότιος τοίχος συνεχίζεται πρὸς τά δυτικά μέχρι τοῦ σημείου πού διανοίγεται θύρα πλάτ. 1.28 μ. Ἐξαιτίας τῆς ἐμφάνισης τοῦ ἐγκάρσιου τοίχου οἱ χῶροι ἀνασκάφηκαν χωριστά. Ὡς σταθερό σημεῖο γιά τίς μετρήσεις ὀρίστηκε τό ψηλότερο σωζόμενο σημεῖο τοῦ δυτικοῦ τοίχου.

Στόν Χῶρο 3 ἀφαιρέθηκαν συνολικά τέσσερα στρώματα χρώματος. Τό πρῶτο στρώμα εἶχε πάχος 0.40 μ. Τό χῶμα ἦταν ἀνοιχτό, καστανό, καί συμπαγές. Κατά μῆκος τοῦ βόρειου τοίχου τοῦ χώρου ἐμφανίστηκε λεπτή στρώση ἐλαφρά καμένου χρώματος. Ὑπῆρχαν ἐπίσης μεγάλου μεγέθους ὀρθογώνιες, λεπτές σχετικά πέτρες, ἀλλά καί μεσαίου μεγέθους ἀπό τήν τοιχοδομία. Ἡ κεραμική πού συλλέχθηκε ἀποτελέστηκε ἀπό λίγα ὕστρακα χρηστικῶν ἀγγείων, καθὼς καί χεῖλη καί βάσεις μικροῦ μεγέθους ἀγγείων, κυρίως ἄωτων, κωνικῶν κυπέλλων. Μισό ἄωτο, κωνικό κύπελλο βρέθηκε σέ ἀπόσταση 1.30 μ. ἀπό τόν δυτικό καί 1.05 ἀπό τόν βόρειο τοῖχο. Βρέθηκαν ἐπίσης μερικά διάσπαρτα κομμάτια λευκοῦ ἀσβεστοκονιάματος καί κόκαλα μικρῶν κυρίως ζώων.

Στή συνέχεια ἀφαιρέθηκε τό δεῦτερο στρώμα πάχ. 0.40 μ., πού περιεῖχε πολλές πέτρες καί ἦταν καστανό καί σκληρό. Ἡ φορά πτώσης τῶν λίθων πού βρέθηκαν στόν Χῶρο 3 ἦταν ἀπό Βορρά σέ Νότο, πιθανόν ἐξαιτίας τῆς κατάρρευσης τῶν τοίχων ἀπό σεισμό, ὅπως ἐξἄλλου εἶναι φανερό σέ ὅλους τοὺς τοίχους τοῦ κτιρίου, πού ἔχουν ἀποκαλυφθεῖ. Ἡ κεραμική πού συλλέχθηκε ἀπό τό στρώμα αὐτό ἦταν κυρίως λαβές, χεῖλη καί βάσεις πίθων, καθὼς καί τοιχώματα ἀγγείων μικροῦ μεγέθους. Βρέθηκαν ἀκόμη ὀκτώ ἄωτα, κωνικά κύπελλα, τά περισσότερα σπασμένα, πολλά κομμάτια χονδροειδῶν ἀγγείων, ἀρκετά κομμάτια κονιάματος μέ λευκό χρῶμα καί ἄλλα ἐπίσης λευκοῦ χρώματος μέ ἔγχνη κόκκινου, καθὼς καί τμῆμα κόκκινου κονιάματος. Βρέθηκαν ἐπίσης ἀρκετά κόκαλα μικρῶν κυρίως ζώων.

Τό τρίτο στρώμα πού ἀφαιρέθηκε εἶχε πάχος 0.20 μ. καί τό χῶμα ἦταν σκοτεινὸ καστανό καί σκληρό. Στό στρώμα αὐτό σημειώθηκαν κομμάτια ἀσβεστοκονιάματος, λίγα, πολὺ μικρά κομμάτια ἁμορφῆς μάζας ἀσβέστη, καθὼς καί λεπτή στρώση λευκοῦ χρώματος, ἰδιαίτερα στή βορειοδυτικὴ γωνία τοῦ χώρου. Ὀλόκληρος ὁ χῶρος καλυπτόταν ἀπὸ ἄλλεπάλληλες, ἀκατά-

στατα πεσμένες πέτρες, πού έφθαναν μέχρι και τό άνοιγμα τής θύρας. 'Η κεραμική πού συλλέχθηκε στό στρώμα αυτό ήταν κυρίως βάσεις, χείλη, πόδια και λαβές χυτρών. Βρέθηκαν επίσης δέκα διάσπαρτα άωτα κωνικά κύπελλα, τά περισσότερα σπασμένα, ένα τμήμα πήλινου άγωγοϋ, κομμάτια καμένου ξύλου και λίγα κόκαλα μικρών κυρίως ζώων. Κατά τήν άφαίρεση τοϋ στρώματος αυτού άποκαλύφθηκαν στό δυτικό τμήμα και συγκεκριμένα στή βορειοδυτική γωνία τοϋ χώρου σειρά από πέτρες σέ ήμικυκλική διάταξη, γιά τίς όποιες θά γίνει λόγος και πιο κάτω.

'Αφαιρέθηκε τέλος και τέταρτο στρώμα στόν Χώρο 3. Τό χώμα ήταν καστανού χρώματος, χαλαρής ύφης, μέ διάσπαρτες, πεσμένες, μικρές σχιστολιθικές πέτρες. Στήν κεραμική τοϋ στρώματος αυτού περιλαμβάνονταν χείλη, βάσεις και τοιχώματα άγγείων μεσαίου μεγέθους. Βρέθηκε επίσης ένα άωτο ήμισφαιρικό κύπελλο, σπασμένο και δύο μεγάλα κομμάτια άσβεστοκονιάματος, λίγα κόκαλα μικρών κυρίως ζώων και κομμάτια καμένου ξύλου.

Μετά τήν άφαίρεση και τοϋ τέταρτου στρώματος φάνηκε ότι ό Χώρος 3 χωρίζεται σέ δύο τμήματα, τό νότιο, πού είναι πλακοστρωμένο και τό βόρειο, πού όρίζεται ήμικυκλικά από μία σειρά λίθων, πού περικλείουν τή βορειοδυτική γωνία τοϋ δωματίου. Τό τμήμα αυτό καλύπτεται από δάπεδο χαλικάσβεστου μέ επίστρωση άσβεστοκονιάματος, εκτός από μικρό τμήμα τής βορειοδυτικής γωνίας τοϋ χώρου, πού καλυπτόταν από σκοτεινό καστανό χώμα. Στό ίδιο επίπεδο φάνηκαν και τά αρχιτεκτονικά στοιχεία πού χωρίζουν τόν Χώρο 3 από τόν Χώρο 4, δηλαδή τό κατώφλι τής θύρας μέ μία παραστάδα στόν Βορρά.

"Όπως στόν Χώρο 3 έτσι και στόν γειτονικό **Χώρο 4** άφαιρέθηκαν συνολικά τέσσερα στρώματα. Αρχικά άφαιρέθηκε λεπτό στρώμα χρώματος, ανοικτοϋ καστανού χρώματος και συμπαγές. 'Η κεραμική πού συλλέχθηκε αποτελούνταν από λίγα όστρακα χρηστικών άγγείων, καθώς και χείλη και βάσεις μικροϋ μεγέθους άγγείων, κυρίως άωτων, κωνικών κυπέλλων. Βρέθηκε ένα άωτο, κωνικό κύπελλο σέ άπόσταση 2.20 μ. από τόν δυτικό τοίχο τοϋ Χώρου 3 και 1.80 μ. από τόν βόρειο τοίχο τοϋ Χώρου 4. Συλλέχθηκαν ακόμη λίγα κομμάτια άσβεστοκονιάματος, διάσπαρτα σ' όλόκληρο τόν χώρο, μερικά κομμάτια καμένης ύλης, σέ άπόσταση 0.80 μ. από τόν ανατολικό και 0.20 μ. από τόν βόρειο τοίχο τοϋ χώρου και κόκαλα μικρών κυρίως ζώων.

Τό δεύτερο στρώμα χρώματος, πού άφαιρέθηκε, ήταν λευκού χρώματος, κυρίως στή νοτιοανατολική γωνία τοϋ χώρου, καθώς και κατά μήκος τοϋ νότιου τοίχου, εξαιτίας τής κονιοποίησης πλούσιας ποσότητας άσβεστοκονιάματος, πού βρισκόταν σ' αυτό τό σημείο. 'Ο ύπόλοιπος χώρος καλυπτόταν από χώμα καστανό και άριετιά σκληρό, ενώ οι πέτρες, πού ήταν διάσπαρτες στό κέντρο τοϋ χώρου, ήταν μεσαίου και μεγάλου μεγέθους, πεσμένες και πάλι από Βορρά σέ Νότο. Τά όστρακα ήταν κυρίως λαβές, χείλη και βάσεις πίθων, καθώς και τοιχώματα άγγείων μικροϋ μεγέθους. Στό ίδιο στρώμα βρέθηκαν ακόμη έπτά

ἄωτα, κωνικά κύπελλα, τὰ περισσότερα σπασμένα, πολλά κομμάτια κονιάματος, λίγα κομμάτια καμένης ὕλης καὶ ἀρκετὰ κόκαλα μικρῶν κυρίως ζώων.

Τό τρίτο στρώμα πού ἀφαιρέθηκε στόν Χῶρο 4, πάχους 0.20 μ. περίπου, ἦταν σκοτεινό, καστανό καὶ σκληρό. Ὑπῆρχαν ὅμως καὶ κομμάτια ἀσβεστοκονιάματος, καθὼς καὶ λεπτή στρώση λευκοῦ χρώματος, κυρίως πρὸς τὰ δυτικά. Ἡ κεραμική πού συλλέχθηκε στό στρώμα αὐτό ἦταν κυρίως βάζεις, χεῖλη, πόδια καὶ λαβές χυτρῶν. Καὶ στό στρώμα αὐτό βρέθηκαν ὀκτώ ἄωτα, κωνικά κύπελλα, τὰ περισσότερα σπασμένα, καθὼς καὶ κόκαλα μικρῶν κυρίως ζώων.

Τό τέταρτο στρώμα πού ἀφαιρέθηκε στόν Χῶρο 4 ἦταν κάτω ἀπὸ τό στρώμα τοῦ ἀσβεστοκονιάματος, σκοτεινό, καστανό καὶ μαλακό, μέ μίξεις λευκοῦ χρώματος, πέτρες καὶ τμήματα σχιστολιθικῶν πλακῶν, χαμηλότερα ὅμως, καθαρό, καστανό καὶ μαλακό. Ἡ κεραμική πού συλλέχθηκε περιλάμβανε τοιχώματα καὶ χεῖλη μικρῶν ἀγγείων, κυρίως κυπέλλων.

Σημειώνεται ὅτι ὁ βόρειος, νότιος καὶ ἀνατολικὸς τοῖχος τῶν Χώρων 3 καὶ 4 ἐνῶ εἶναι ἰσχυρά κατασκευασμένοι ἐξωτερικά ἀπὸ τεράστιες πέτρες, δίνουν τήν ἐντύπωση ἐσωτερικά πρόχειρης κατασκευῆς. Οἱ ἐσωτερικὲς ὕψεις τους ἀποτελοῦνται ἀπὸ μικρότερες πέτρες, κάπως ἄτακτα τοποθετημένες. Ὁ βόρειος τοῖχος εἶναι προσκολλημένος στόν δυτικὸ τοῖχο τοῦ Χώρου 3. Τέλος ἡ βόρεια παραστάδα τῆς θύρας ἐπικοινωνίας τῶν δύο χώρων δέν συνεχίζεται σέ βάθος, ἀλλὰ ὁ τελευταῖος κατώτερος δόμος της βρίσκεται στό ἴδιο ὕψος μέ τό κατώφλι.

Χῶροι 5 - 8

Ἀρχικά ὁ ἐνιαῖος Χῶρος 5 - 8 ἦταν γεμάτος ἀπὸ διάσπαρτες, σχιστολιθικές πλάκες μικροῦ, μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους καὶ παρουσίαζε μιὰ ἐντονη κλίση μέ ψηλότερο ἐπίπεδο στή βορειοδυτικὴ γωνία. Κατὰ τήν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης ἀπὸ τὸν ἐνιαῖο αὐτό χῶρο συλλέχθηκαν ἀρκετὰ τοιχώματα διάφορων χρηστικῶν ἀγγείων μικροῦ, μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους, καθὼς καὶ μερικά κομμάτια σώματος πίθων καὶ λίγα κόκαλα μικρῶν κυρίως ζώων. Μέ τήν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης ἀποκαλύφθηκαν ἐσωτερικά μερικοὶ τοῖχοι, πού ὀδήγησαν στή διάκριση διάφορων χώρων.

Ὁ Χῶρος 5 ὀρίζεται βόρεια ἀπὸ τμήμα τοῦ βόρειου, ἐξωτερικοῦ τοίχου τοῦ κτιρίου, νότια ἀπὸ τμήμα τοίχου, τοῦ ὁποῦ ἡ δυτικὴ ἀπόληξη δέν ἀποκαλύφθηκε, δυτικά ἀπὸ ἕνα πεσμένο τοῖχο, πού εἶναι μεσοτοιχία μέ τὸν Χῶρο 6 καὶ ἀνατολικά ἀπὸ τὸν δυτικὸ τοῖχο τῶν Χώρων 2 καὶ 3. Ὁ βόρειος τοῖχος ἔχει μῆκ. 2.70 καὶ πᾶχ. 0.95 μ., ὁ νότιος μέγ. σῶζ. μῆκ. 3.40 καὶ πᾶχ. 0.80 μ., ὁ δυτικὸς μέγ. σῶζ. μῆκ. 3.25 μ. καὶ ὁ ἀνατολικὸς ἔχει, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ μήκους 2.05 μ. ὑπερθύρου του, μῆκ. 6.90 καὶ πλάτ. 0.90 μ. Ὁλόκληρος ὁ Χῶρος 5 ἦταν καλυμμένος ἀπὸ σχιστολιθικές πλάκες μεσαίου καὶ μεγάλου μεγέθους. Ἀφαιρέθηκε ἕνα μόνο στρώμα χρώματος, πάχους 1.45 μ. περί-

που, πού ήταν καστανό και μαλακό, ανάμεικτο με μικρά κομμάτια άσβεστοκονιάματος, διάσπαρτα σε όλοκληρη την έκταση του χώρου.

Ο Χώρος 6 όρίζεται βόρεια από τμήμα του βόρειου, έξωτερικού τοίχου, νότια από την ανατολική απόληξη τοίχου, ό οποίος γωνιούται και συνεχίζεται δυτικά, όρίζοντας βόρεια τόν Χώρο 7 και δυτικά από τόν πεσμένο δυτικό τοίχο, του όποιου ή συνέχεια δέν έχει αποκαλυφθεί και ανατολικά από τόν πεσμένο επίσης ανατολικό τοίχο, πού είναι κοινός με τόν Χώρο 5. Ο βόρειος τοίχος έχει μήκ. 3.80 και π. 0.95 μ., ό νότιος μήκ. 3.50 και π. 0.60 μ., ό δυτικός μέγ. σ. 1.80 και ό ανατολικός μέγ. σ. 3.25 μ.

Τό επιφανειακό στρώμα χρώματος πού αφαιρέθηκε στόν Χώρο 6, πάχους περίπου 1.40 μ., ήταν σκοτεινό καστανό και μαλακό. Κατά την αφαίρεσή του βρέθηκαν κομμάτια άσβεστοκονιάματος και χαλικάσβεστου δαπέδου, είτε σε άμορφα κομμάτια, είτε πάνω σε πέτρες τά πρώτα, καθώς και κομμάτια άσβεστοκονιάματος με λεία επιφάνεια. Άσβεστοκονίαμα στή θέση του παρατηρήθηκε στή βόρεια και στή ανατολική παρυφή του νότιου τοίχου του χώρου και στα τοιχώματα του βόρειου και του δυτικού τοίχου.

Στή συνέχεια αφαιρέθηκε τό δεύτερο στρώμα, πάχους 1.85 μ. και αποκαλύφθηκαν καλύτερα οι τοίχοι του χώρου οι όποιοι, εκτός φυσικά από τόν βόρειο, είχαν ισχυρή κλίση. Τό χρώμα ήταν καστανό και μαλακό, εκτός από τή βορειοανατολική γωνία πού παρουσιάζει κάποια σκληρότητα. Τά κόκαλα πού συλλέχθηκαν άνηκαν σε μικρά και μεγάλα ζώα.

Κατά την αφαίρεση αυτού του στρώματος αποκαλύφθηκε ή επιφάνεια πεσμένου δαπέδου άνωτερου όρόφου πού καταλαμβάνει τό μεγαλύτερο τμήμα του χώρου. Τό δάπεδο σχεδόν σε όλοκληρη την επιφάνειά του αποτελείται από δύο στρώματα, ένα στρώμα χαλικάσβεστου και ένα στρώμα άσβεστοκονιάματος υπόλευκου χρώματος. Η κλίση του πεσμένου δαπέδου είναι από Νότο, πού είναι τό ψηλότερο σημείο, προς Βορρά, πού είναι τό χαμηλότερο. Τό άνωτερο σημείο του τεράστιου αυτού όγκου βρίσκεται σε βάθος 0.68 μ. από τό ψηλότερο σημείο του νότιου τοίχου του χώρου και τό κατώτερο σε βάθος 1.86 μ. Στο δυτικό τμήμα του όγκου του δαπέδου τό πάχος του κονιάματος κυμαίνεται από 0.09 - 0.15 μ. στο ανατολικό τμήμα, στο νότιο 0.10 μ. και στο βόρειο από 0.09 - 0.10 μ. Η επιφάνειά του είναι πάλλευκη και λεία, ή υπόλευκη σε μερικά τμήματα και στα περισσότερα σημεία της σώζεται σε καλή κατάσταση, άν και σπασμένη.

Τό νοτιοδυτικό τμήμα του όγκου του δαπέδου από χαλικάσβεστο ήταν καλυμμένο από δύο κομμάτια άσβεστοκονιάματος τοίχου. Τό ένα κομμάτι είχε μέγ. σ. 0.19, μέγ. σ. 0.126 και μέγ. π. 0.46 μ. Τό άλλο κομμάτι είχε μέγ. σ. 0.15, μέγ. σ. 0.96 και μέγ. π. 0.81 μ. Η απόσταση μεταξύ των δύο κομματιών ήταν 1.44 μ. Κονιάματα είχαν πέσει σε άλλα σημεία με την έξωτερική επιφάνεια προς τά πάνω.

Σέ πολλά τμήματα ἡ ἐπιφάνεια ἦταν φθαρμένη, σέ σημεῖα ὅμως πού δέν εἶχαν φθαρεῖ φαίνονταν ἔχνη χρώματος. Ἐγίναν σαφεῖς ἐπίσης μετὰ ἀπό προσεκτικό καθαρισμό δύο ἐγχάρακτες παράλληλες γραμμές, πού τέμνονται ἀπό ἄλλες δύο ἐπίσης παράλληλες.

Κατά τήν ἀνασκαφή τοῦ ὄγκου τοῦ δαπέδου ἀποκαλύφθηκε στήν ἀνατολική παρυφή τοῦ νότιου τοίχου τοῦ χώρου συσσώρευση ἀσβεστοκονιάματος, πού σέ μερικά σημεῖα ἐμφανίζει τή λεία, ἐπεξεργασμένη ἐπιφάνεια μέ ἔχνη γαλάζιου καί κόκκινου χρώματος. Ἡ συσσώρευση εἶχε φορὰ πτώσης ἀπό νοτιοανατολικά πρὸς βορειοανατολικά καί διαστάσεις: μέγ. σῶζ. μῆκ. 0.36 καί μέγ. σῶζ. πλάτ. 0.024 μ. Ἴχνη καί κομμάτια ἀσβεστοκονιάματος ἦταν φανερά σέ ὅλους τοὺς τοίχους τοῦ Χώρου 6. Σημειώνεται ὅτι στήν ἀνασκαφή δέν βρέθηκαν ὄστρακα κι οὔτε κανένα ἄλλο ἀντικείμενο.

Ὁ Χῶρος 7 (πίν. 281β-282α) ὀρίζεται βόρεια ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ Χώρου 6 πού γωνιοῦται καί ὀρίζει τὸν χῶρο δυτικά καί νότια ἀπὸ τὸν βόρειο τοῖχο τοῦ Χώρου 8, τοῦ ὁποίου ἡ δυτική συνέχεια δέν ἔχει ἀποκαλυφθεῖ. Ἀνατολικά καί δυτικά δέν ὀρίζεται ὁ χῶρος. Ὁ βόρειος τοῖχος ἔχει μῆκ. 3.50 καί πᾶχ. 0.60 μ. καί ὁ νότιος μέγ. σῶζ. μῆκ. 3 καί πᾶχος 0.55 μ. Οἱ τοῖχοι ἀπέχουν μεταξὺ τους 0.90 μ. Στὸν Χῶρο 7 ἀφαιρέθηκε λεπτό στρώμα ἐπίχωσης καί μερικές ἀτακτα πεσμένες πέτρες. Τό χῶμα ἦταν σκοτεινό, καστανό καί μαλακό. Σημειώνεται ὅτι ὁ νότιος τοῖχος τοῦ Χώρου 7 παρουσιάζει ἐντονη κλίση πρὸς Βορρά καί ἡ κατασκευὴ του δέν εἶναι πολὺ ἰσχυρή.

Ὁ Χῶρος 8 (πίν. 282α) ὀρίζεται βόρεια ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ χώρου 7, τοῦ ὁποίου ἡ συνέχεια δυτικά δέν ἔχει ἀποκαλυφθεῖ, ἐνῶ ἀνατολικά καταλήγει σέ παραστάδα καί νότια ἀπὸ τὸν νότιο τοῖχο τοῦ Χώρου 5, τοῦ ὁποίου δέν σώζεται ὁλόκληρη ἡ συνέχεια. Ὁ νότιος τοῖχος ἔχει μῆκ. 3.40 καί πᾶχ. 0.80 μ., ὁ βόρειος μέγ. σῶζ. μῆκ. 3 καί πᾶχ. 0.55 μ. Οἱ τοῖχοι ἀπέχουν μεταξὺ τους 0.90 μ. Ἡ παραστάδα τοῦ βόρειου τοίχου ἔχει μῆκ. 0.80 καί πᾶχ. 0.80 μ. Καί ὁ Χῶρος 8, ὅπως καί οἱ ὑπόλοιποι χῶροι τοῦ κτιρίου, ἦταν καλυμμένος ἀπὸ διάσπαρτες πέτρες μικροῦ, μεσαίου καί μεγάλου μεγέθους, μερικές ἀπὸ τίς ὁποῖες ἀφαιρέθηκαν, μαζί μέ λεπτό στρώμα ἐπίχωσης. Τό χῶμα ἦταν μαλακό, σκοτεινό, καστανό καί ἀνάμεικτο μέ πολλὰ μικρά καί μεγάλα κομμάτια ἀσβεστοκονιάματος πού ἦταν διάσπαρτα σ' ὅλη τήν ἐπιφάνειά του.

Χῶρος 9

Ὁ Χῶρος 9 βρίσκεται στή δυτική πλευρά τοῦ κτιρίου. Τό σημεῖο αὐτό, ἐκτός ἀπὸ τή νότια πλευρά, ἦταν τό πιὸ ἐντονα διαταραγμένο ἀπὸ τοὺς ἀρχαιοκάπηλους, ἴσως γιατί, κατὰ πληροφορίες, ἐκεῖ βρέθηκαν τὰ χάλκινα εἰδώλια. Ἡ δοκιμαστικὴ τομὴ πού ἐγίνε στὸν χῶρο αὐτό καταλάμβανε ἔκταση μῆκ. 5.50, πλάτ. 0.50 καί βάθ. 0.90 μ. Καθαρίστηκε ὁ χῶρος καί ἀφαιρέθηκαν οἱ μεγάλες

πέτρες, πού εἶχαν ριχθεῖ ἄτακτα. Τό χῶμα ἦταν ἀνοικτό καστανό καί μαλακό. Συλλέχθηκαν ὅστρακα τοιχωμάτων μικροῦ καί μεσαίου μεγέθους χρηστικῶν ἀγγείων καί πίθων καί χεῖλη, βάσεις καί λαβές κυπέλλων. Βρέθηκαν ἐπίσης τέσσερα ἄωτα κωνικά κύπελλα, σπασμένα.

Ἀνασκαφή κατά μήκος τοῦ βόρειου ἐξωτερικοῦ τοίχου

Μέ τήν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης κατά μήκος τοῦ βόρειου ἐξωτερικοῦ τοίχου, ὅχι μόνο ἀναφάνηκαν δύο παράθυρα καί μιὰ θύρα (πλν. 279β), καθὼς κι ἓνα πλακόστρωτο, ἀλλά κυρίως, λόγω καί τῆς διατήρησης, καταδείχθηκε ἡ ἰσχυρή κατασκευή τοῦ κτιρίου. Τό χῶμα τῆς ἐπίχωσης ἦταν ἀνοικτό καστανό, χαλαρό καί μαλακό καί περιεῖχε πολλές μικρές καί μεγάλες πεσμένες πέτρες. Ἐμφανίστηκαν καί ἀλλεπάλληλα στρώματα ἄμμου μέ διάσπαρτα μικρά κομμάτια ἄμορφης, σκληρῆς, λευκῆς μάζας ἀσβεστοκονιάματος. Τά ὅστρακα πού συλλέχθηκαν ἀνῆκαν σέ χρηστικά ἀγγεῖα, κύπελλα, πίθους καί καδόσχημα. Βρέθηκαν συνολικά ὀγδόντα ἐννιά ἄωτα κωνικά κύπελλα, ἀπό τά ὁποῖα εἰκοσι ὀκτώ ἦταν ἀκέραια, τὰ πόδια καί τμήματα τῶν τοιχωμάτων τριποδικοῦ ἀγγείου, μιὰ ἀκέραιη λοπάδα, ἓνας λύχνος χονδροειδοῦς κατασκευῆς, μιὰ χάλκινη περόνη, ἓνας λίθινος τριπτῆρας, πολλά κομμάτια καμένης ὕλης καί τμήμα πλίνθου μέ ἔγχνη ξύλου ἢ καλαμιοῦ.

Εἰδικότερα ἀναφέρονται τριάντα ἄωτα κωνικά κύπελλα, πού βρέθηκαν στή βορειοανατολική γωνία τοῦ κτιρίου, ἀπό τά ὁποῖα τά δέκα ἦταν διάσπαρτα καί τά ὑπόλοιπα κατά συστάδες ἀπό ἐννιά καί ἑντεκα κύπελλα. Δέκα κύπελλα βρέθηκαν διάσπαρτα στό δυτικό παράθυρο. Ἀνάμεσα στό ἀνατολικό καί στό δυτικό παράθυρο βρέθηκαν δέκα ἐπτὰ διάσπαρτα ἀγγεῖα, κυρίως ἄωτα κωνικά κύπελλα. Στή θύρα βρέθηκαν δύο ἄωτα κωνικά κύπελλα, ἐνῶ στό δυτικότερο τμήμα τοῦ βόρειου ἐξωτερικοῦ τοίχου πενήντα ἐννιά κυρίως ἄωτα, κωνικά κύπελλα σέ τέσσερις συστάδες ἀπό δέκα ἐπτὰ, δέκα τρία, καί εἰκοσι ἓνα ἀγγεῖα. Τά ὑπόλοιπα ἦταν διάσπαρτα κατά μήκος τοῦ δυτικότερου τμήματος τοῦ βόρειου ἐξωτερικοῦ τοίχου.

Κατά τήν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης καί σέ βάθος 2.20 μ. ἀπό τό ψηλότερο σωζόμενο σημεῖο τῆς ἀνατολικῆς παραστάδας τοῦ ἀνατολικοῦ παραθύρου ἀναφάνηκε πλακόστρωτο κατά μήκος τοῦ τοίχου, πλάτ. 1.43 μ. Τό πλακόστρωτο ἀποτελεῖται ἀπό πλάκες μικροῦ, μεσαίου καί μεγάλου μεγέθους. Μπροστά ἀπό τή θύρα τοῦ βόρειου τοίχου, ἀμέσως κάτω ἀπό τήν κρηπίδα του, ἀποκαλύφθηκαν δύο πλάκες μέ ἔντονη κλίση πρὸς Βορρά, πού φαίνεται πὼς ἀνήκουν σέ ἄλλη φάση τοῦ πλακόστρωτου.

Μετά τήν ἀφαίρεση τῆς ἐπίχωσης φάνηκε ὅτι ὁ βόρειος ἐξωτερικός τοῖχος ἔχει πολὺ ἰσχυρὴ τοιχοδομία. Ἀποτελεῖται ἀπὸ τεράστιες, ὀρθογώνιες λαξευμένες πέτρες. Ἐχει μέγ. σῶζ. μῆκ. 18, μέγ. σῶζ. πᾶχ. 0.95 καί μέγ. σῶζ.

ὑψ. 2.20 μ. Ἴχνη ἀσβεστοκονιάματος φάνηκαν σέ μερικά σημεῖα τοῦ βόρειου, ἐξωτερικοῦ τοίχου καί παρατηρήθηκε μεγάλη συσσώρευση ἀσβεστοκονιάματος στήν ἀνατολική παραστάδα τοῦ πρώτου παράθυρου ἀνατολικά.

Στόν βόρειο ἐξωτερικό τοῖχο σημειώθηκαν τρία ἀνοίγματα, δύο παράθυρα καί μιὰ θύρα (πίν. 282β). Τό ἀνατολικό παράθυρο ἔχει πλάτ. 1, τό δυτικό 1.20 καί ἡ θύρα 1.30 μ. Καί τά τρία αὐτά ἀνοίγματα ἦταν γεμάτα ἀπό καστανό, μαλακό χῶμα, ἀνάμεικτο μέ ὕστρακα μικροῦ μεγέθους ἀγγείων, κυρίως ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων.

Κάθετα ἀπό τή δυτική παραστάδα τῆς θύρας τοῦ βόρειου ἐξωτερικοῦ τοίχου σημειώθηκε σέ χαμηλότερο ἐπίπεδο τοῖχος, πού σέ ἀπόσταση 6.80 μ. γωνιάζει καί συναντᾷ πρὸς Δυσμᾶς τή βορειότερη γωνία τοῦ κτιρίου, σχηματίζοντας ἓνα τετράγωνο χῶρο μέ νότιο τοῖχο τό δυτικό τμήμα τοῦ βόρειου ἐξωτερικοῦ τοίχου.

Ἔτσι ἡ περιορισμένη δοκιμαστική ἀνασκαφή στή Ζωμίνθο ἦταν ἐξαιρετικά ἐπιτυχής, ἀφοῦ ἀπέληξε στήν ἐπισήμανση ἐνός σπουδαίου μινωικοῦ κτιρίου στόν Ψηλορείτη καί μάλιστα στή συμβολή δρόμων πρὸς τό Ἰδαῖο Ἄντρο. Ἡ ἰσχυρή κατασκευή τοῦ κτιρίου καί τό σημαντικό μέγεθός του, εἶναι κατ' ἀρχήν ἀξιοπαρατήρητα, ἀφοῦ εἶναι μεγαλύτερο ἀπό πολλά γνωστά μινωικά μέγαρα. Κι ἀκόμη δέν θά πρέπει νά λησμονηθεῖ ἡ ἄριστη διατήρηση πολλῶν ἀρχιτεκτονικῶν στοιχείων του κι ἡ πιθανότατη τοιχογράφησή του. Ἡ χρονολογία τοῦ κτιρίου τῆς Ζωμίνθου εἶναι οἱ ΥΜ Ια χρόνοι, οἱ χρόνοι ἀκμῆς τοῦ μινωικοῦ ἐμπορίου. Γι' αὐτό κι ἡ μινωική ἐγκατάσταση στή Ζωμίνθο, σέ ὑψόμετρο 1187 μ., δέν ἀποκλείεται νά σχετίζεται μέ ἐμπορικές δραστηριότητες πού ἀφοροῦσαν τόν τόπο, τό μαλλί τῶν προβάτων γιά τήν κατασκευή ὑφασμάτων καί τήν ξυλεία, ὅπως γνωρίζουμε κι ἀπό αἰγυπτιακές πηγές¹. Δέν θά πρέπει νά ἀποκλεισθεῖ ὅμως κι ὁ συσχετισμός τοῦ κτιρίου τῆς Ζωμίνθου καί μέ τό Ἰδαῖο Ἄντρο καί τή λατρεία στά μινωικά χρόνια, ἂν μάλιστα ληφθεῖ ὑπόψη κι ἡ ἀνεύρεση δύο χάλκινων μινωικῶν εἰδωλίων ἀπό ἀρχαιοκάπηλους. Φυσικά μόνο μέ τή μελλοντική ἀνασκαφή θά ἔλθουν σέ φῶς ἱκανά διαφωτιστικά στοιχεῖα. Ἡ δοκιμαστική ἀνασκαφή τοῦ 1983 ἀπέβλεψε κυρίως στήν ἐκπόνηση τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου καί φυσικά στή διαφύλαξη τοῦ σπουδαίου αὐτοῦ χώρου καί μέ τήν περίφραξή του ἀπό ἐνδεχόμενες ἐπεμβάσεις ἀρχαιοκαπήλων, ὅπως αὐτές πού εἶχαν ἐπισυμβεῖ στό παρελθόν.

Κυλιστριά

Στήν Κυλιστριά Ζωμίνθου ἐγινε αὐτοψία σέ μικρή σπηλιά, μετά τήν παράδοση ἀπό τόν Δ. Σκουλᾶ ἐνός μινωικοῦ ἔωτου κωνικοῦ κυπέλλου.

Ἡ θέση Κυλιστριά βρίσκεται μετά τήν τοποθεσία Ξυλόκουρτα ἀπ' ὅπου

1. E - Y. SAKELLARAKIS στόν τόμο R. HAGG - N. MARINATOS, *The Minoan Thalassocracy, Myth and Reality* (Stockholm 1984) 197 - 202.

υπάρχουν μονοπάτια πού οδηγούν στά χωριά Γωνιές καί Κρουσώνας, σέ απόσταση 1.5 χλμ. ανατολικά από τή Ζώμινθο. 'Η σπηλιά στήν όποία ἔγινε ἡ αὐτοψία εἶναι πολύ μικρή, περίπου 4×4 μ.

Σύμφωνα μέ τή μαρτυρία τοῦ Β. Σκουλαῖ ἡ Κακοβασίλη, πρίν ἀπό εἴκοσι χρόνια τό ἔδαφος μέσα στή σπηλιά βρισκόταν 0.70 - 0.50 μ. ψηλότερα. Τό στόμιο ἐπίσης τῆς σπηλιάς ἦταν μικρότερο. Ἀργότερα ὁ Β. Σκουλαῖ ἔσπασε τήν εἴσοδο καί μεγάλωσε τό ἄνοιγμα στήν προσπάθειά του μαζί μέ τόν Δ. Σκουλαῖ ἡ Καργοδημήτρη νά ἀνοίξουν τυρότρυπα.

Κατά τό σκάψιμο τῶν χωρικῶν μέσα στή σπηλιά ἀναφέρθηκε πώς βρέθηκαν πλῆθος ὀστράκων καί πολλά ἀγγεῖα τά ὁποῖα περιγράφουν σάν «4 - 5 κομμάτια, ποτηράκια πῆλινα μέ χερούλι, μικρά, ἀκέραια φλυτζανάκια, πῆλινο πιάτο πού ἦταν μέσα γυαλισμένο κι ἔβαζαν τό γάλα καί ἔπιναν, ἕνα σταμνάκι μέ χερούλι ἀκέραιο, χοντρό πού ἔβαζε μέσα 2 ποτήρια νερό, πού τό πήγαν στό μιτάτο». Βρῆκαν ἐπίσης πολλά ἄωτα κωνικά ἀγγεῖα, τό ἕνα μέσα στό ἄλλο «μέχρι καί δεκαπέντε». Ἀναφέρεται ἀκόμη, ὅτι βρέθηκε κι ἕνα νόμισμα μέ τή χρονολογία 1926.

Κατά τήν αὐτοψία πού ἔγινε παρατηρήθηκε ἡ συσώρευση πολλῶν χωμάτων καί λίθων, πεσμένων τόσο ἔξω, ὅσο καί μέσα στή σπηλιά, σημάδι ἔντονης διατάραξης. Συλλέχθηκε ἕνα μόνον ὀστρακο μινωικῶν χρόνων.

Δέν εἶναι δυνατό, φυσικά, νά γίνει ἀνακεφαλαίωση τῶν πολλαπλῶν πορισμάτων τῆς νέας ἀνασκαφικῆς ἔρευνας τῆς 'Εταιρείας, πού ἔγινε φέτος στό 'Ιδαῖο 'Αντρο. Εἶναι ὅμως ἴσως ἀπαραίτητο νά ἐπιχειρηθεῖ ἡ ἀνασυγκρότηση κάποιας συνολικῆς εἰκόνας ἀπό τό πλῆθος τῶν στοιχείων, πού ἀναλύθηκαν πύ πάνω μέ τήν ἀπαραίτητη γιά τήν ἀνασκαφική ἔκθεση λεπτομέρεια.

'Η ἀνασκαφή τοῦ Νότιου Μυχοῦ κατέδειξε, παρά τή γενικότερη διατάραξη, τήν ὑπαρξη νησίδων ἀδιατάρακτων στρωμάτων, ὄχι μόνο πρῶιμων ἀρχαϊκῶν χρόνων, ὅπως τό 1982, ἀλλά καί προϊστορικῶν καί μάλιστα ΜΜ Ια χρόνων. 'Η ἀνασκαφή τοῦ δυτικότερου τμήματος τῆς Κεντρικῆς Αἰθουσας σέ στρώματα πολύ διαταραγμένα, ὅπως ἀκόμη καί στήν εἴσοδο τοῦ Βόρειου Μυχοῦ, ἔφερε σέ φῶς τεράστιο ἀριθμό μικροαντικειμένων ἡ θραυσμάτων μεγαλύτερων, διδακτικότητας γιά πολλούς λόγους κι ὄχι μόνο γιά τή ἱστορία τῆς ἀρχαίας κρητικῆς καί ἐλληνικῆς τέχνης, καί γιά τίς σχέσεις πού ἀναπτύχθηκαν μέ μακρινές περιοχές τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου. Ἀκόμη καί γιά τή χρήση τῆς σπηλιάς ἀπό τά ὕστερα νεολιθικά χρόνια μέχρι τόν 5ο αἰ. μ.Χ. Καί γιά τήν ἐναρξη τῆς λατρείας στά προϊστορικά χρόνια, ἐπομένως γιά τή φυσική γιά τούς Κρήτες διαδοχή τῆς λατρείας τοῦ μινωίτη, ἐτήσια θνήσκοντος θεοῦ, ἀπό τήν παράδοση γιά τούς 'Ελληνες, μορφή τοῦ ἐπίσης θνήσκοντος Κρηταγενοῦς Δία. Φυσικά ὑπάρχουν ἀπό τή νέα ἔρευνα πολλά στοιχεῖα γιά τίς περιόδους ἀκμῆς καί παρακμῆς. Ἀκόμη καί γιά τήν πιθανή ὑπαρξη κατασκευῶν, ὄχι μόνο ἔξω, ἀλλά καί μέσα στή σπηλιά. Τά πολλαπλά εὐρήματα βοηθοῦν βέβαια στήν κα-

λύτερη ἀντιμετώπιση πλήθους ἐπὶ μέρους προβλημάτων. Καί ἔσως πρέπει ἀκόμη νά ἐπισημανθεῖ ὅτι παρά τίς ἀναμοχλεύσεις στό ἑκατό χρόνια πού πέ-
ρασαν ἀπό τήν ἀνακάλυψη τοῦ Ἰδαίου Ἀντροῦ, μέ τήν προσεκτική ἀποτύπωση
ὑποδηλώνεται συχνότατα ὁ τόπος τῆς ἀρχικῆς θέσης πλήθους ἀντικειμένων.
Ὡς παράδειγμα ἀναφέρεται μόνο ἡ ἀνεύρεση τῶν νεολιθικῶν ὀστράκων κυρίως
στόν Βόρειο Μυχό ἢ τοῦ ΥΜ ΙΙΒ πλήλινου σκεύους σέ σχῆμα κεράτων καθιέ-
ρωσης στό βορειοδυτικότατο τμήμα τῆς Κεντρικῆς Αἰθουσας, στή μετάβαση
πρός τόν Βόρειο Μυχό. Γιατί πρέπει ἀκόμη νά σημειωθεῖ ὅτι τό βορειοδυτι-
κότατο αὐτό τμήμα τῆς Κεντρικῆς Αἰθουσας, στή μετάβαση πρὸς τόν Βόρειο
Μυχό, εἶναι τό σημεῖο ἀνεύρεσης τῶν σημαντικότερων ἀντικειμένων.

Ἡ φετινὴ ἔρευνα τῆς Ἑταιρείας ἄνοιξε ἔτσι ἕνα νέο κεφάλαιο γιὰ τή σύγ-
χρονη ἀντιμετώπιση ἑνός σημαντικοῦ θέματος. Καί φυσικά δέν ἦταν δυνατόν
νά παραλειφθεῖ καί ἡ εὐρύτερη τοπογραφικὴ ἔρευνα στήν περιοχή τοῦ ὄροπε-
δίου τῆς Νίδας καί στή Ζωμίνθο, λόγω καί τῆς διάνοιξης πολλῶν δρόμων στό
ἀπρόσιτα στό παρελθόν τμήματα αὐτά τοῦ Ψηλορείτη καί τῶν ἐπερχομένων
λοιπῶν κινδύνων. Καί μόνο ἡ ἀναφορά τῆς Ζωμίνθου, τῆς θέσης πού ἀκούει
ἀκόμη στό προελληνικὸ της ὄνομα, ὅπου προστατεύθηκε ἕνα σπουδαιότατο
μινωικὸ κτίριο, γνωστό μέχρι τώρα μόνο στοὺς ἀρχαιοκαπήλους, εἶναι ἐνδει-
κτικὴ γιὰ τήν προσπάθεια τῆς Ἑταιρείας στό Ἰδαῖο Ἀντρο καί τόν Ψηλορείτη,
τήν πρώτη μετὰ 26 χρόνια. Ὅπως σημειώθηκε πιὸ πάνω, ἡ ἔρευνα αὐτὴ δέν
ἦταν εὐκόλη, ἰδιαίτερα τό 1983, ὅταν στίς δεδομένες, γνωστές δυσκολίες, εἶχε
προστεθεῖ καί τό χιόνι πού κάλυπτε μεγάλο μέρος τῆς σπηλιᾶς. Οἱ ὅποιες
δυσκολίες ὅμως ἀντιμετωπίσθηκαν μέ τήν εὐψυχία τοῦ ὅλου ἀνασκαφικοῦ
συνεργείου καί μέ διεπιστημονικὴ συνεργασία.

ΓΙΑΝΝΗΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΩΤΙΚΗ ΔΡΑΣΙΣ

Ἐξ ἄλλου ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία συνέχισεν ἐντατικῶς τὴν ἐκδοτικὴν τῆς δραστηριότητα, ἡ ὁποία ἐπεξετάθη τόσον εἰς τὰ γνωστά περιοδικὰ τῆς δημοσιεύματα ὅσον καὶ εἰς μονογραφίας καὶ διατριβάς ἀρχαιολόγων αἱ ὁποῖαι προσετέθησαν εἰς τὴν ἤδη πλουσίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπιστημονικῶς σημαντικωτάτην διὰ τὴν Ἐπιστήμην Βιβλιοθήκην τῆς.

Οὕτω διὰ τοῦ Γραφείου Δημοσιευμάτων καὶ ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ Γεν. Γραμματέως ἐξεδόθησαν:

Περιοδικὰ δημοσιεύματα

- α) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφόρησε τό τεῦχος τοῦ Ἔργου 1982.
- β) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφόρησε τό Α' τεῦχος τῶν Πρακτικῶν τοῦ 1981 καὶ ἐπροχώρησεν ἡ ἐκτύπωσις τοῦ Β' τεύχους.
- γ) Ἐξετυπώθη καὶ ἐκυκλοφόρησεν ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐφημερίς 1981.
- δ) Ἦρchiσε καὶ ἐπερατώθη ἡ στοιχειοθεσία καὶ ἤρchiσεν ἡ ἐκτύπωσις τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος 1982.

«Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας»

α) Ἐπερατώθη ἡ ἐκτύπωσις τοῦ Α' τεύχους τοῦ ὑπ' ἀρ. 99 βιβλίου τοῦ κ. Κ. Συριοπούλου, *Οἱ μεταβατικοὶ χρόνοι ἀπὸ τῆς μυκηναϊκῆς εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον, 1200 - 700 π.Χ.* καὶ ἤρchiσε καὶ ἐπροχώρησεν ἡ στοιχειοθεσία τοῦ Β' τεύχους.

β) Ἦρchiσεν ἡ στοιχειοθεσία τῆς ὑπ' ἀρ. 101 ἐναισίμου διατριβῆς τῆς ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Φ. Ζαφειροπούλου, *Προβλήματα τῆς μυκηναϊκῆς ἀγγειογραφίας.*

γ) Ἦρchiσεν ἡ στοιχειοθεσία τοῦ ὑπ' ἀρ. 102 βιβλίου τῆς ἐφόρου ἀρχαιοτήτων κ. Ἀ. Λεμπέση, *Τὸ Ἱερό τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης στήν Κάτω Σύμην Βιάνου Ι. Χάλκυνα κρητικά τοξεύματα (1).*

Ἐπίσης ἤρchiσεν ἡ στοιχειοθεσία, ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ Ἀντιπροέδρου κ. Ἰ. Τραυλοῦ, τοῦ *Λεξικοῦ τῶν ἀρχαίων ἀρχιτεκτονικῶν ὄρων* τοῦ Ἀ. Ὀρ-

λάνδου, ἡ δὲ Βιβλιογραφία τῶν Μονῶν τῆς Ἑλλάδος τοῦ Ἀ. Ὁρλάνδου, ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τῆς δρος κ. Μ. Θεοχάρη, συμπληροῦ πλέον τὸ ὕλικόν τοῦ συνόλου τῶν μνημείων αὐτῶν τῆς Πελοποννήσου.

Δι' ἅπαντα τὰ ἀνωτέρω ἡ Ἑταιρεία ἐδαπάνησε τὸ ποσόν τῶν 4.769.449 δραχμῶν.

Παραλλήλως ἡ Ἑταιρεία συνέδραμεν ἐνεργῶς εἰς τὴν παρασκευαζομένην ἔκδοσιν τοῦ *Εἰκονογραφικοῦ Λεξικοῦ τῆς Κλασσικῆς Μυθολογίας (LIMC)*, μέ διεθνῇ συνεργασίαν.

Κατὰ τὸ 1983 ἐπίσης ἡ Βιβλιοθήκη τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἐπλουτίσθη μέ 1155 τόμους βιβλίων. Ἐξ αὐτῶν 472 εἰσῆχθησαν ἐξ ἀγορᾶς, 426 ἐξ ἀνταλλαγῆς καὶ 257 ἐκ δωρεᾶς. Τὸ ἀνγνωστῆριον ἐχρησιμοποιήθη κατὰ τὸ 1983 ὑπὸ 5.500 μελετητῶν.

Ἐδῶ πρέπει μέ λύπην νά ἀναφέρω ὅτι λόγοι ὑγείας ἐπέβαλαν τὴν ἐκ τῆς θέσεώς της οἰκιοθελῇ παραίτησιν τῆς Βιβλιονόμου μας κυρίας Ρέας Κοτιώνη. Ἐπὶ 23 ἔτη ἡ κυρία Κοτιώνη ὑπηρετήσε πιστῶς τὴν Ἑταιρείαν καὶ ἐχέρδισε τὴν ἐκτίμησιν τῶν προϊσταμένων καὶ συνεργατῶν της. Τὴν ἀποχώρησιν της ἐκ τῆς ἐνεργοῦ ὑπηρεσίας συνοδεύουν θερμαὶ εὐχαριστίαι τῆς Ἑταιρείας καὶ αἱ εὐχαὶ ὅλων μας διὰ τὴν καλυτέρευσιν τῆς ὑγείας της.

Κατὰ παλαιὸν ἔθος ἡ Ἑταιρεία ὠργάνωσε διαλέξεις εἰς τὴν αἴθουσάν της, τὴν ὁποίαν εἰς πλείστας ὥσας περιπτώσεις παρεχώρησε δωρεάν εἰς κρατικὰς ὑπηρεσίας, ἐπιστημονικά καὶ φιλανθρωπικά σωματεῖα, ὡς καὶ συλλόγους. Τέλος εἰς τὸν ξενῶνα ἐφιλοξενήθησαν ξένοι ἐπιστήμονες καὶ κυρίως νέοι ἐπιμεληταί, εἰς τοὺς ὁποίους δέν προσεφέρθη μόνον στέγη, ἀλλὰ καὶ περισσὴ φροντίς διὰ τὴν διευκόλυνσιν τῆς μελέτης των.

Ὡς κατακλειῖδα τῆς ἐκθέσεώς μου προσθέτω ἐκθύμως τὰς θερμὰς εὐχαριστίας τῆς Ἑταιρείας πρὸς τοὺς συναδέλφους πού ἀνέλαβαν καὶ διηύθυναν τὸσον ἐπιτυχῶς τὰς πολυμερεῖς ἀνασκαφὰς καὶ ἐρεῦνας τῆς Ἑταιρείας, ὡς καὶ πρὸς τὸ διοικητικόν καὶ ἄλλο προσωπικόν τῆς Ἑταιρείας, τὸ ὅποῖον διὰ τῆς ἐργασίας καὶ προσπάθειας του συνέβαλε κατὰ πολὺ εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἔργου της.

Μέ τὴν βοήθειαν τοῦ Θεοῦ, Κυρίαί καὶ Κύριοι, προστεθῇ εἰς τὴν ζωὴν τῆς Ἑταιρείας μας ἓν ἀκόμη ἔτος, τὸ ἑκατοστὸν τεσσαρακοστὸν πέμπτον, μεστόν ἐπιστήμης καὶ ἐρένης, ἀλλὰ καὶ προβολῆς ἀνά τὸν κόσμον, ἐνός ἔργου, τὸ ὅποῖον ἀποτελεῖ τὴν αἰωνίαν ἐκπολιτιστικὴν πνοὴν καὶ συμβολὴν τῆς Ἑλληνικῆς Πατρίδος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Α' ΤΑΚΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1984

Ἐν Ἀθήναις τῇ 8 Ἀπριλίου τοῦ χιλιοστοῦ ἑνακοσιοστοῦ ὀγδοηκοστοῦ τε-
τάρτου ἔτους, ἡμέρα τῆς ἐβδομάδος Κυριακῇ, ὥρα 10 ἀκριβῶς, συνήλθον ἐν
τῷ μεγάρῳ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, Ἐλευθ. Βενιζέλου 22, ἐκ τῶν
ἐταίρων αὐτῆς οἱ ἐν τῷ ἐκλογικῷ καταλόγῳ τοῦ ἔτους 1984 ὑπ' αὐξ. ἀριθ.
106) Κοντολέοντος Εὐρ., 120) Κριτζᾶς Χαράλ., 188) Παπαϊωάννου Ἀγγ.,
59) Ζέπος Παναγ., 163) Μυλωνᾶς Γεώργ., 244) Τραυλός Ι., 218) Σακελλα-
ράκης Ἰωάν., 264) Χατζηνικολάου Ἄννα, 171) Ντεγιάννης Ἰωάν., 257) Φυ-
λακτόπουλος Γ., 263) Χατζημιχαλάκης Ἰωάν., 52) Δοντᾶς Γεώργ., 1) Ἀδα-
μίδης Κωνστ., 197) Παπαχατζῆς Νικ., 137) Μαραγκοῦ Λίλα, 129) Λαζαρί-
δης Π., 191) Παπαντωνίου Ροζ., 249) Τσαντίλας Ἰωάν., 67) Θέμελης Π.,
101) Κόκκου Ἀγγ., 236) Συριόπουλος Κ., 60) Ζερβουδάκη Ἡώ, 229) Στα-
θάτου Χρ., 98) Κοκολάκης Μίνως, 56) Ζακυθνός Διον., 212) Πουρναρόπου-
λος Γεώργ., 154) Μπέζη Ἑλ., 66) Θεοχάρη Μ., 132) Λούβαρης Νικ., 104)
Κονιδάρης Γερ., 204) Περαντινός Νικ., 192) Παπαπάνος Κωνστ., 18) Βα-
σιλείου Σπύρος, 216) Ρωμιοπούλου Αἰκ., 119) Κριμπᾶς Κωνστ., 135) Μα-
νούσκακας Μαν., 160) Μπουφίδης Ν., 206) Πετράκος Βασ., 20) Βελουδίου
Μ., 130) Λαμπρινουδάκης Βασ., 193) Παπαποστόλου Ἰωάν. 22) Βλάχος
Ἀγγ., 51) Διαπούλης Χ., 140) Μαυρομάτη Μ., 70) Θεοχάρης Περικλ.,
180) Παντελίδου-Γκόφα Μ., 227) Σολομωνίδης Γ., 115) Κουνουπιώτου Μα-
νωλέσου Ἐλένη, 15) Βάλδικιρχ - Κοτιώνη Ἀλεξ., 148) Μιχαηλίδου-Νουάρου
Γ., 147) Μιχαηλίδης-Νουάρου Γ., 58) Ζαφειρόπουλος Νικ., 219) Σακελλαρίου
Ἀγνή, 220) Σακελλαρίου Μιχ., 109) Κορρές Γ., 5) Ἀνδρειωμένου Ἀγγ., 167)
Νικολόπουλος Παναγ., 176) Πάλλας Δημ., 37) Γκόφας Δημ., 92) Καρδαῖ Χρ.,
ἥτοι ἐν ὅλῳ ἐταῖροι 60, ἕνα συμφώνως πρὸς τὸ ἄρθρον 31 τοῦ Ὁργανισμοῦ,
ἐκλέξωσι τὸ Προεδρεῖον τῆς Συνελεύσεως καὶ τὴν πενταμελῆ Ἐξελεγκτικὴν
καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείαν διὰ τὸ ἀρξάμενον ἔτος 1984, ἀκού-
σωσι τὴν περὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1983 ἔκθε-
σιν τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Γεν. Γραμματέως τοῦ
Συμβουλίου συνταχθεῖσαν ἔκθεσιν περὶ τῶν πεπραγμένων τοῦ 1983.

Ὁ Πρόεδρος τοῦ Διοικητικοῦ Συμβουλίου τῆς 'Εταιρείας κ. Ζέπος Παναγ. ἐκήρυξε τὴν ἐναρξιν τῆς Συνεδρίας καὶ ἐκάλεσε τοὺς ἐταίρους εἰς ἐκλογὴν τοῦ Προεδρείου τῆς Συνελεύσεως διὰ φανερᾶς ψηφοφορίας. Ἐξελέγησαν δὲ Πρόεδρος ὁ κ. Γ. Φυλακτόπουλος, Ἀντιπρόεδρος ὁ κ. Γερ. Κονιδάρης, Α' Γραμματεὺς ὁ κ. Π. Λαζαρίδης καὶ Β' Γραμματεὺς ἡ κ. Ἡὼ Ζερβουδάκη. Ὁ ἐκλεγείς Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως κ. Γ. Φυλακτόπουλος, ἠγχαρίστηκε τοὺς ἐταίρους ἐπὶ τῇ ἐκλογῇ του καὶ ἐνετείλατο νὰ ἀναγνωσθῇ ἡ ἐκθεσις τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας ἐπὶ τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ ἔτους 1983. Ὁ Γραμματεὺς τῆς Συνελεύσεως κ. Π. Λαζαρίδης ἀνέγνωσε τὴν ἐκθεσιν τῆς Ἐπιτροπείας φέρουσαν τὰς ὑπογραφὰς τῶν ἐλεγκτῶν κ.κ. Κ. Ἀδαμίδη, Σ. Βασιλείου, Δ. Γκόφα, Θ. Κωνσταντίνου, Κ. Παπαπάνου. Κατὰ πρότασιν τοῦ κ. Γ. Πουρναροπούλου, ὁ Πρόεδρος τῆς Γ.Σ. ἀνέγνωσε ψήφισμα διὰ τὰ ἔργα διαπλατύνσεως τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ.

«Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία μέ βαθεῖαν ἀνησυχίαν καὶ πολλὴν θλῖψιν ἔλαβε γινῶσιν τῶν ἔργων διαπλατύνσεως τῆς ἀρχαίας Ἱερᾶς Ὀδοῦ, ἡ ὁποία κατηρθύνετο πρὸς τὸ μέγα Ἱερόν τῆς Δῆμητρος εἰς Ἐλευσίνα. Τὴν ὑψίστην μνημειακὴν καὶ τοπογραφικὴν σημασίαν τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ ἀποδεικνύουν πολλὰ καὶ σπουδαιότατα ταφικά μνημεῖα τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς πού εὐρέθησαν εἰς τὸν χώρον τοῦ Κεραμειοῦ, τὸ μεγίστης σημασίας Ἱερόν τῆς Ἀφροδίτης πού ἀνευρέθη πλησίον τοῦ Δαφνίου καὶ ἄλλα λείψανα ἐλθόντα εἰς φῶς κατὰ τὴν πρὸς Ἐλευσίνα διαδρομὴν της, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀψευδὴς μαρτυρία τῶν ἀρχαίων πηγῶν. Παγκόσμιος εἶναι ὅμως ἡ ἀκτινοβολία τῆς Ἱερᾶς Ὀδοῦ ὡς τῆς ἀρτηρίας ἡ ὁποία ἐξυπηρετεῖ τοὺς μετέχοντας εἰς τὰ Ἐλευσίνια Μυστήρια.

Σεβασμὸν λοιπὸν ζητεῖ ἡ φωτισμένη ἀνθρωπότης δι' ἓνα ἀπὸ τὰ ἱερότερα λείψανα τοῦ παρελθόντος της. Ἡ μετατροπὴ τοῦ δρόμου εἰς αὐτοκινητόδρομον εἶναι ἱεροσυλία. Τὰ ἐκατέρωθεν αὐτοῦ μνημεῖα κινδυνεύουν ἡ δὲ ἐπικάλυψις τῶν ἀπομενόντων δι' ἀσφάλτου σημαίνει ὄχι προστασίαν ἀλλὰ ζημίαν ἀνεπανόρθωτον.

Ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρεία ἀπευθύνει διὰ τοῦτο ἐκκλησίαν πρὸς τὴν Πολιτείαν νὰ ἀναθεωρήσῃ ἔστω καὶ τὴν ὑστάτην στιγμὴν τὴν ἀπόφασίν της ἡ ὁποία βαρὺ θὰ καταφέρῃ πλῆγμα εἰς ἓναν ἀπὸ τοὺς κυριωτέρους θησαυροὺς τοῦ πολιτιστικοῦ παρελθόντος τοῦ Ἑθνους, συγχρόνως δὲ θὰ ἀποδείξῃ ἴσως ἀπροθυμίαν διατηρήσεως καὶ μεταβιβάσεως τοῦ παρελθόντος αὐτοῦ εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεάς».

Περαινοῦσα τὴν ἐκθεσιν ταύτην ἡ Ἐπιτροπεία προέτεινεν, ὅπως ἡ Συνέλευσις ἐγκρίνῃ τὴν διαχείρισιν τοῦ λήξαντος ἔτους 1983 ὡς ὀρθῶς γενομένην καὶ ἐπικυρώσῃ τὸν ἰσολογισμόν καὶ ἀπολογισμόν τοῦ ἔτους τούτου.

Ἡ Συνέλευσις ἀπεδέξατο τὴν πρότασιν τῆς Ἐπιτροπείας καὶ ἐπεκύρωσε τὸν ἰσολογισμόν καὶ ἀπολογισμόν τοῦ ἔτους 1983.

Μετὰ τὴν ἔγκρισιν καὶ ἐπικύρωσιν τῆς ἐκθέσεως τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπι-

τροπῆς ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως κ. Γ. Φυλακτόπουλος ἐκάλεσε τοὺς ἐταίρους πρὸς ἐκλογὴν τῆς πενταμελοῦς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας διὰ τὸ ἀρξάμενον ἔτος 1984.

Ὁρισθέντων ψηφολεκτῶν τῶν Λίλας Μαραγκοῦ καὶ Πέτρου Θέμελη προσῆλθον, ἀναγινωσκόμενου τοῦ ἐκλογικοῦ καταλόγου καὶ ἐψήφισαν ἐταῖροι 60, γενομένης δέ διαλογῆς ὡς μέλη τῆς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας ἔλαβον: α'. Ἀδαμίδης Κ. 59, β'. Βασιλείου Σπύρος 57, γ'. Γκόφας Δημ. 58, δ'. Γριτσόπουλος Τάσος 55, ε'. Παπαπάνος Κ. 57, στ'. Μιράσγεζη Μ. 1, ζ'. Παπαϊωάννου Ἀγγ. 1, η'. Χριστόπουλος Π. 1, θ'. Θέμελης Π. 1, ι'. Μαυροματῆς Μ. 2, ια'. Πάλλας Δ. 1., ιβ'. Μαραγκοῦ Λ. 1, ιγ'. Παπαχατζῆς Ν. 1, ιδ'. Λούβαρης Ν. 1 καὶ ιε'. Στεργιόπουλος Γ. 1.

Κατὰ ταῦτα ἐξελέγησαν μέλη τῆς Ἐξελεγκτικῆς καὶ ἐπὶ τοῦ Προϋπολογισμοῦ Ἐπιτροπείας διὰ τὸ τρέχον ἔτος 1984 οἱ κ.κ. 1) Ἀδαμίδης Κ., 2) Γκόφας Δ., 3) Βασιλείου Σπ., 4) Παπαπάνος Κ. καὶ 5) Γριτσόπουλος Τ.

Εἵτα ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως κ. Γ. Φυλακτόπουλος ἐκάλεσε τὸν Γεν. Γραμματέα τοῦ Συμβουλίου, ὅπως προβῇ εἰς ἀνακοίνωσιν τῆς ὑπ' αὐτοῦ συνταχθείσης ἐκθέσεως περὶ τῶν πεπραγμένων τῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1983.

Μετὰ τὴν ἀνάγνωσιν τῆς ἐκθέσεως ὑπὸ τοῦ Γεν. Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως ἐκφράζει τὰ συγχαρητήρια τῆς Συνελεύσεως πρὸς τὸ Διοικητικὸν Συμβούλιον διὰ τὴν γενομένην ἐθνικὴν ἐργασίαν, καὶ εὐχαριστεῖ τὸ ἀπερχόμενον μέλος τῆς ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας Κωνσταντίνου Θ.

Εἵτα ἡ Συνέλευσις διελύθη περὶ ὥραν 11 π.μ.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως

Γ. ΦΥΛΑΚΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ὁ Ἀντιπρόεδρος

ΓΕΡ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ

Ὁ Α' Γραμματεὺς

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ὁ Β' Γραμματεὺς

ΗΩ ΖΕΡΒΟΥΔΑΚΗ

Οἱ Ψηφολέκται

ΛΙΛΑ ΜΑΡΑΓΚΟΥ
ΠΕΤΡΟΣ ΘΕΜΕΛΗΣ

Β' ΤΑΚΤΙΚΗ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ

ΚΑΤΑ ΤΟ ΕΤΟΣ 1984

Τῇ 15ῃ Ἀπριλίου 1984, ἡμέρᾳ Κυριακῇ καὶ ὥρᾳ 9.30 π.μ. ἀκριβῶς συνήλθον ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Προέδρου τῆς Συνελεύσεως κ. Φυλακτοπούλου Γεωργ. ἐν τῷ Μεγάρῳ τῆς Ἑταιρείας οἱ ἐν τῷ παρόντι ἀναφερόμενοι ἐταῖροι αὐτῆς, ἵνα συμφώνως πρὸς τὰ ἄρθρα 7 καὶ 8 τοῦ Ὁργανισμοῦ ἐκλέξωσι τὸ Δ. Συμβούλιον τῆς Ἑταιρείας διὰ τὴν τριετίαν 1984 - 1986. Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς συνεδρίας κατὰ πρότασιν τοῦ Προέδρου τῆς Συν. Φυλακτοπούλου Γ. ἐκλέγονται ὑπὸ τῆς Γ.Σ. παμψηφεῖ οἱ: α) Παντελίδου-Γκόφα Μαρία ὡς β' Γραμματεὺς εἰς τὴν θέσιν τῆς παραιτηθείσης λόγῳ ὑποψηφιότητος Η. Ζερβουδάκη καὶ β) Μουρίκη Ντούλα εἰς τὴν θέσιν τῆς ψηφολέκτου Λίλας Μαραγκοῦ ὡς μὴ ἐμφανισθείσης.

Τῆς συνεδρίας ἀρξαμένης τὴν 9.30 π.μ. ἀναγινώσκονται καὶ ἐπικυροῦνται τὰ Πρακτικά τῆς προηγούμενης Συνελεύσεως τῆς 8ης Ἀπριλίου 1984. Παρίσταντο: ὁ Πρόεδρος Φυλακτόπουλος Γ., ὁ Ἀντιπρόεδρος Κονιδάρης Γεράσιμος, ὁ Α' Γραμματεὺς Λαζαρίδης Παῦλος, ἡ Β' Γραμματεὺς Παντελίδου - Γκόφα Μ., οἱ ψηφολέκται α) Θέμελης Πέτρος καὶ β) Μουρίκη Ντούλα καὶ τὰ Μέλη τῆς Ἐξελεγκτικῆς Ἐπιτροπείας: 1) Ἀδαμίδης Κωνστ., 2) Βασιλείου Σπυρ., 3) Γκόφας Δημητρ., 4) Παπαπάνου Κωνστ. καὶ ἐκ τῶν ἐν τῷ ἐκλογικῷ καταλόγῳ ἀναγραφόμενων ἐταίρων οἱ: 188) Παπαϊωάννου Ἀγγ., 43) Δασκαρόλης Ἀθ., 130) Λαμπρινουδάκης Βασ., 265) Χουρμουζιάδης Γεώργ., 18) Βασιλείου Σπ., 1) Ἀδαμίδης Κων., 140) Μαυρομαμάτη Μαρ., 52) Δοντᾶς Γεώργ., 236) Συριόπουλος Κων., 197) Παπαχατζῆς Νικ., 15) Βάλδικιρχ-Κοτιώνη Ἀλεξ., 132) Λούβαρης Νικ., 59) Ζέπος Παναγ., 101) Κόκκου Ἀγγ., 244) Τραυλός Ἰωάν., 9) Ἀπέργης Μ., 180) Παντελίδου-Γκόφα Μ., 172) Ντούμας Χρ., 261) Χατζηκακίδης Ἀθαν., 92) Καρδαῖ Χρυσ., 163) Μυλωνᾶς Γ., 206) Πετράκος Βασ., 269) Χωρέμης Ἀγγ., 208) Πέτσας Φώτ., 182) Πάντος Π., 149) Μουρίκη Ντούλα, 12) Βαβρίτσας Ἀνδ., 263) Χατζημιχάλης Ἰωάν., 191) Παπαντωνίου Ροζ., 56) Ζακυθινός Διον., 204) Περαντινός Νικ., 192) Παπαπάνος Κων., 144) Μιράσγεζη Μ., 153) Μπαμπινιώτης Γ., 216) Ρωμιοπούλου Αἰκ., 67) Θέμελης Π., 171) Ντεγιάννης Ἰωάν., 135) Μανούσκακας Μαν., 160) Μπουφίδης Ν., 218) Σακελλαράκης Ἰωάν., 193) Παπαποστολόγος Ἰωάν., 133) Λου-

κάκης Θεόδ., 68) Θεοχάρη Μ., 212) Πουρναρόπουλος Γ., 60) Ζερβουδάκη Ἡώ, 14) Βαλάσης Θ., 222) Σαραντόπουλος Κων., 109) Κορρές Γ., 112) Κουκούλη-Χρυσανθάκη Χ., 90) Καραμανώλη-Σιγανίδου Μ., 168) Νικονάνος Νικ., 119) Κριμπᾶς Κων., 36) Γιούρη Εὐγ., 211) Πουλιανός Ἄρης, 176) Πάλλας Δημ., 142) Μεταξᾶς Ν., 22) Βλάχος Ἄγγ., 129) Λαζαρίδης Π., 264) Χατζηνικολάου Ἄννα, 48) Δημακοπούλου Αἰκ., 256) Φιλιππάκη Β., 174) Οἰκονομίδου Ἀδαμ., 145) Μιτσός Μάρκ., 217) Σακελλαράκη-Σαπουνᾶ Ἐφη, 154) Μπέζη Ἑλ., 219) Σακελλαρίου Ἀγνή, 220) Σακελλαρίου Μιχαήλ, 58) Ζαφειρόπουλος Νικ., 2) Ἀλεξανδρῆ-Τζάχου Ὀλγα, 51) Διαπούλης Χαρ., 33) Γιαλούρης Νικ., 115) Κουνουπιώτου-Μανωλέσου Ἑλ., 251) Τσιγαρίδας Εὐθ., 213) Πρωτονοταρίου-Δεϊλάκη Εὐαγγ., 257) Φυλακτόπουλος Γεώργ., 194) Παπαστάμου Δημ., 13) Βαγιακάκος Δικ., 38) Γριτσόπουλος Τ., 37) Γκόφας Δημ., 100) Κοκκολιάδης Σπ., 105) Κονοφάκος Κων., 128) Λαζαρίδης Δημ., 94) Καρούζου-Παπασπυρίδη Σέμνη, 245) Τριανταφυλλίδης Περ., 249) Τσαντίλας Ἰωάν., 255) Φατούρου-Ἡσυχάκη Κ., 11) Ἀχειμάστου-Ποταμιάνου Μ., 26) Βότση-Κρυστάλλη Καλ., 35) Γιαννουλίδου Καλ., 40) Γουλανδρῆ Νίκη, 54) Δρανδάκης Νικ., 65) Ζώρα Καλλιόπη, 20) Βελουδίου Μ., 209) Πλάτων Νικ., 96) Κεραμόπουλλας Δημ., 104) Κονιδάρης Γεράσ., 137) Μαραγκοῦ Αἰλα, 167) Νικολόπουλος Παναγ., 102) Κόλλιας Ἡλ., 70) Θεοχάρης Περ., 247) Τριάντη Ἀλ., 106) Κοντολέοντος Εὐρ., 17) Βασιλείου Ἰωάν., 107) Κοντός Παν., 224) Σῖνος Στ., 260) Χατζηδάκης Ἐμμ., 23) Βοβολίνης Σπ., 253) Τωμαδάκης Νικ., 45) Δεληβορριᾶς Ἄγγ., 5) Ἀνδρειωμένου Ἄγγ., 122) Κύρου Ἀδ., 62) Ζολώτας Ξεν., 34) Γιαννακόπουλος Γεώργ., 258) Φωτίου Κων., 120) Κριτζᾶς Χαρ., 134) Μανάφης Κων., 201) Πελεκίδης Χρύσ., 155) Μπόνης Κων., 241) Τούλ Χάρης, 93) Καρέτσου-Ἰωαννίδου Ἀλ., 32) Γεωργίου Π., 162) Μπροσκάκη Μ., 240) Τζεδάκης Ἰωάν., 89) Καράγιωργα-Σταθακοπούλου Θεοδώρα, 169) Νταῖ Ἑρικα-Εἰρ., 242) Τουράτσογλου Ἰωάν., 248) Τσάκος Κων., 125) Κωνσταντίνου Ἰωάννα, 223) Σεργόπουλος Γεώργ., 146) Μιχαηλίδης Μύρων, 8) Ἀντουράκης Γ., 139) Μαστροκώστας Εὐθ., 98) Κοκολάκης Μίνως, 95) Καψῆς Ἀντ., 230) Στασινοπούλου-Τουλούπα Ε., 80) Καλλιγᾶς Π., 161) Μπρούμης Ἰωάν., 246) Τριανταφυλλόπουλος Ἰωάν., 252) Τσιμπίδης-Πεντάζος Εὐαγγ., 124) Κωνσταντίνου Θ., 28) Βρανούσης Α., 131) Λεμπέση Ἄγγ., 78) Καλλιγᾶ Εἰρ., 77) Καλλιγᾶ-Γερουλάνου Αἰμ., 123) Κωνσταντινόπουλος Γρ., 262) Χατζημιχάλη-Σβορώνου Ἰ., 81) Καλογεροπούλου Ἀθ., 110) Κορρές Στ., 19) Βασσενχόβεν Α., 44) Δεκουλάκου Ἰφ., 152) Μπακιρτζῆς Χ., 259) Χατζῆ-Βαλιάνου Δ., 187) Παπαθανασόπουλος Γ., 229) Σταθάτου Χριστ., 195) Παπαστάμου Μ., 49) Δημητροκάλλης Γ., 64) Ζώης Ἀντ., 254) Φαράκλας Νικ., 147) Μιχαηλίδης-Νουάρος Γ., 148) Μιχαηλίδου-Νουάρου Εὐθ., 164) Μυλωνᾶς Π., 55) Δροσσιγιάννη-Κουτσοκώστα Φανή, 186) Παπαδοπούλου-Ζα-

φειροπούλου Φ., 69) Θεοχάρη Μ. Δ., 199) Παρλαμᾶ Στυλιανή, 205) Πεσμα-
τζόγλου Γεώργιος, 53) Δοξιάδης Ἀπόστολος, 114) Κουμανούδης Ἰωάννης,
47) Δημακόπουλος Ἰορδάνης, 61) Ζίας Νικόλαος, 99) Κόκκινος Δημήτριος.
Ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως ἐκήρυξε τὴν ἑναρξιν τῆς ψηφοφορίας, καθ'
ἣν προσῆλθον οἱ ὡς ἄνω 172 ἐταῖροι.

Τὴν 13 ὥραν, μὴ ὑπάρχοντος ἐτέρου ψηφοφόρου ὁ Πρόεδρος ἐκήρυξε τὴν
λῆξιν τῆς ψηφοφορίας καὶ ἐκάλεσε τοὺς ψηφοδέκτας Θέμελη Π. καὶ Μουρίκη
Ντούλα ὅπως καταμετρήσουν τὰς ψήφους. Μεθ' ὃ καταμετρηθέντων τῶν ἐν
τῇ κάλπῃ ψηφοδελτίων καὶ εὐρεθέντων ψηφοδελτίων 171 ἐκ τῶν ὁποίων 167
ἔγκυρα, 2 ἄκυρα καὶ 2 λευκά ἤρξατο ἡ διαλογή, καθ' ἣν ἔλαβον ψήφους: οἱ κ.κ.
α) Βλάχος Ἀγγελος ψ. 89, β) Δοντᾶς Γεώργιος ψ. 107, γ) Ζέπος Παναγ. ψ.
98, δ) Μυλωνᾶς Γεώργιος ψ. 111, ε) Ντεγιάννης Ἰωάνν. ψ. 63, στ) Παπα-
ποστόλου Ἰ. ψ. 101, ζ) Σακελλαράκης Ἰωάν. ψ. 86, η) Τραυλός Ἰωάννης,
ψ. 83, θ) Ζερβουδάκη Ἡὼ ψ. 63, ι) Λαμπρινουδάκης Βασίλειος ψ. 89, ια)
Ντούμας Χρῖστος ψ. 72, ιβ) Οἰκονομίδου Μάντω (Ἀδαμαντία) ψ. 75, ιγ)
Χρήστου Χρύσανθος ψ. 78, ιδ) Πάλλας Δημήτρ. ψ. 19, ιε) Σολομωνίδης
Γεώργ. ψ. 3, ιστ) Γιαλούρης Ν. ψ. 12, ιζ) οἱ ἐξῆς 15: Καρούζου Σ., Κων-
σταντινόπουλος Γρ., Τωμαδάκης Ν., Ἀλεξίου Στ., Ζώης Ἀντ., Φαράκλας Ν.,
Πετράκος Β., Τριανταφυλλόπουλος Ἰ., Μπουφίδης Ν., Κονιδάρης Γερ., Πουρ-
ναρόπουλος Γ., Θεοχάρης Μ., Μπούρας Χ., Ἀνδρειωμένου Ἀγγ., Βορίδης
Κίμ. ἀπὸ μίαν (1) ψήφον, ιη) Λαζαρίδης Π. ψ. 3, ιθ) Μιτσός Μ. ψ. 2, κ)
Λαζαρίδης Δ. ψ. 2 καὶ κα) Ἀχειμάστου Μυρτ. ψ. 8.

Μετά ταῦτα ὁ κ. Πρόεδρος ἀνεκοίνωσεν ὅτι ἐξελέγησαν μέλη τοῦ Διοικη-
τικοῦ Συμβουλίου διὰ τὴν τριετίαν 1984 - 1986 κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν ἐπω-
νύμων οἱ ἐξῆς ἐταῖροι: 1) Ἀγγελος Βλάχος, 2) Γεώργιος Δοντᾶς, 3) Πανα-
γιώτης Ζέπος, 4) Βασίλειος Λαμπρινουδάκης, 5) Γεώργιος Μυλωνᾶς, 6)
Ἰωάννης Παπαποστόλου, 7) Ἰωάννης Σακελλαράκης, 8) Ἰωάννης Τραυλός.

Μεθ' ὃ ἀνεγνώσθησαν καὶ ἐπεκυρώθησαν καὶ ὑπεγράφησαν τὰ Πρακτικά
ταῦτα καὶ ἐλύθη ἡ Συνεδρία περὶ ὥραν 14.40 μ.μ.

Ὁ Πρόεδρος τῆς Συνελεύσεως

Γ. ΦΥΛΑΚΤΟΠΟΥΛΟΣ

Ὁ Ἀντιπρόεδρος

Γ. ΚΟΝΙΔΑΡΗΣ

Τὰ Μέλη τῆς Ἐξελεγκτικῆς

Ἐπιτροπείας

Κ. ΑΔΑΜΙΔΗΣ

ΣΠ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

ΔΗΜ. ΓΚΟΦΑΣ

Τ. ΓΡΙΤΣΟΠΟΥΛΟΣ

Κ. ΠΑΠΑΠΑΝΟΣ

Ὁ Α' Γραμματεὺς

Π. ΛΑΖΑΡΙΔΗΣ

Ὁ Β' Γραμματεὺς

Μ. ΠΑΝΤΕΛΙΔΟΥ - ΓΚΟΦΑ

Οἱ Ψηφοδέκται

Π. ΘΕΜΕΛΗΣ

ΝΤ. ΜΟΥΤΙΚΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

ΕΚΘΕΣΗ

ΤΗΣ ΕΞΕΛΕΓΚΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΕΠΙ ΤΟΥ ΠΡΟΫΠΟΛΟΓΙΣΜΟΥ ΕΠΙΤΡΟΠΕΙΑΣ
ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΕΩΣ ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1983

Κύριε Πρόεδρε,

Οί υπογεγραμμένοι, αποτελούντες τήν 'Εξελεγκτική 'Επιτροπεία τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας γιά τό ἔτος 1983, προσκληθέντες διά τοῦ ὑπ' ἀριθ. 226/16-3-1984 ἐγγράφου τοῦ κ. Προέδρου, ἀναλάβαμε τόν ἔλεγχον τῆς οἰκονομικῆς διαχειρίσεως τοῦ λήξαντος ἔτους 1983, ἀπό τά ταμειακά καί λογιστικά βιβλία τῆς ὁποίας ἐξάγονται τά ἐξῆς ἀποτελέσματα.

Σύμφωνα μέ τίς διατάξεις τῶν ἄρθρων 31 καί 32 τοῦ 'Οργανισμοῦ τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας ἡ 'Εξελεγκτική 'Επιτροπή συντάσσει ἔκθεσιν περὶ τῆς ἐξελέξεως τοῦ ἀπολογισμοῦ τοῦ λήξαντος ἔτους τήν ὁποία καί υποβάλλει πρὸς τήν Συνέλευσιν τῶν 'Εταίρων.

Κατά τό ἄρθρον 17 τοῦ 'Οργανισμοῦ τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας ἀκολουθεῖται στήν τήρησιν τῶν λογιστικῶν βιβλίων τό διπλογραφικό σύστημα. Τά λογιστικά βιβλία πού τηρήθηκαν τό ἔτος 1983 μέ τό σύστημα αὐτό εἶναι τά ἐξῆς:

1. 'Αναλυτικό ἡμερολόγιο Ταμείου.
2. 'Αναλυτικό ἡμερολόγιο Ε.Τ.Ε. Α/σμός Νο 480246.
3. 'Αναλυτικό ἡμερολόγιο Τρ. 'Επαγγ. Πίστεως Α/σμός Νο 507001.
4. 'Αναλυτικό ἡμερολόγιο Τρ. 'Επαγγ. Πίστεως Α/σμός Νο 507002.
5. 'Αναλυτικό ἡμερολόγιο Τρ. 'Επαγγ. Πίστεως Α/σμός Νο 507003.
6. 'Αναλυτικό ἡμερολόγιο Τρ. 'Επαγγ. Πίστεως Α/σμός Νο 507004.
7. 'Αναλυτικό ἡμερολόγιο Τρ. 'Επαγγ. Πίστεως Α/σμός Νο 507005.
8. 'Αναλυτικό ἡμερολόγιο Τρ. 'Επαγγ. Πίστεως Α/σμός Νο 507006.
9. 'Αναλυτικό ἡμερολόγιο Τρ. 'Επαγγ. Πίστεως Α/σμός Νο 483002.
10. 'Αναλυτικό ἡμερολόγιο Τρ. 'Επαγγ. Πίστεως Α/σμός Νο 483003.
11. 'Αναλυτικό ἡμερολόγιο Τρ. 'Επαγγ. Πίστεως Α/σμός Νο 483004.
12. 'Αναλυτικό ἡμερολόγιο Τρ. 'Επαγγ. Πίστεως Α/σμός Νο 483007.
13. 'Αναλυτικό ἡμερολόγιο Διαφόρων Πράξεων.
14. Συγκεντρωτικό 'Ημερολόγιο.

15. Συγκεντρωτικό Καθολικό.

16. Βιβλίο Ἱσολογισμῶν.

Παράλληλα μέ τά βιβλία αὐτά τηρήθηκαν καί

1. Βιβλίο παρακολουθήσεως πιστώσεων.

2. Βιβλίο παρακολουθήσεως κινήσεως ΧΕΠ.

Ἀνάλυση Λογαριασμῶν Ἱσολογισμοῦ

Ἑνεργητικό

1. «Γήπεδα». Ἀναγράφεται ἡ ἀξία τῶν οἰκοπέδων πού ἔχει στήν κυριότητά της ἡ Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία μέ τιμές τοῦ 1980.
2. «Κτίρια». Ἀπεικονίζονται στόν Ἱσολογισμό μέ λογιστικό ισότιμο χάριν μνείας. Ἡ ἀξία τους ἔχει ὁλοσχερῶς ἀποσβεσθεῖ.
3. «Ἐπιπλα καί Σκεύη». Περιλαμβάνονται τά ἔπιπλα καί σκεύη κυριότητος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, ὁλοσχερῶς ἀποσβεσμένα μέ λογιστικό ισότιμο χάριν μνείας.
4. «Βιβλία Βιβλιοθήκης». Στό λογαριασμό αὐτό ἐμφανίζονται τά βιβλία τῆς Βιβλιοθήκης μέ λογιστικό ισότιμο, καί τοῦτο γιατί οἱ σπάνιες αὐτές ἐκδόσεις καί τά ὑψηλοῦ ἐπιστημονικοῦ ἐπιπέδου βιβλία δέν μπορεῖ νά ἀποτιμῶνται κατ' ἀξίαν σέ τρέχουσες τιμές.
5. «Προτομές». Περιέχονται οἱ διάφορες μαρμάρινες προτομές ἐντός τοῦ κτιρίου τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας χάριν μνείας μέ λογιστικό ισότιμο.
6. «Βιβλία ἀποθέματος». Στό λογαριασμό αὐτό παρουσιάζεται ἡ ἀξία τῶν παλαιῶν ἐκδόσεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας οἱ ὁποῖες ἔπαυσαν νά πωλοῦνται λόγῳ τοῦ περιορισμένου ἀριθμοῦ ἀντιτύπων. Ἡ ἀξία τους ὑπόκειται σέ ἐτήσια ἀπόσβεση.
7. «Βιβλία». Ὁ λογαριασμός αὐτός περιλαμβάνει τήν κίνηση τῶν ἐκδόσεων τῆς Ἑταιρείας πού διατίθενται γιά πώληση. Μέ βάση τήν ἀπογραφή πού διενεργήθηκε ἔγινε προσδιορισμός τῆς ἀξίας τους σέ τρέχουσες τιμές. Σημειώνουμε ἰδιαίτερα ὅτι ἡ τιμή διαθέσεως καλύπτει ἀπλῶς τό κόστος χάρτου στοιχειοθεσίας καί ἐκτυπώσεώς τους, χωρίς νά ὑπολογίζεται καί τό ἀναλογικό κόστος ἀπό τόν ἐπιμερισμό τῶν λειτουργικῶν δαπανῶν τῆς Ἑταιρείας καθῶς ἐπίσης καί κάποιο ποσοστό μικτοῦ κέρδους. Ἀντίθετα μάλιστα χορηγοῦνται εὐρύτατα ἐκπτώσεις. Προέχει βέβαια ὁ σκοπός τῆς Ἑταιρείας πού δέν ἐπιτρέπει τήν ἀντιμε-

τώπιση τοῦ θέματος ἀπὸ καθαρὴ ἐμπορικὴ σκοπία. Τὰ βιβλία παρυσίασαν τὴν ἐξῆς κίνηση:

Ὑπόλοιπο τῆς 1-1-1983	Δρχ.	73.547.297.—
ἀξία νέων ἐκδόσεων	»	4.082.907.—
"Αθροιση	»	77.630.204.—
μεῖον τὰ πωληθέντα	»	1.714.537.—
ὕπολοιπο	»	75.915.667.—
μεταφορὰ εἰς «Βιβλία ἀποθέματος»	»	10.000.000.—
Λογιστικὸ ὑπόλοιπο	»	65.915.667.—
ἀναπροσαρμογὴ ἀπογραφῆς	»	26.344.468.—
ὕπολοιπο Ἰσολογισμοῦ 31-12-83	»	92.260.135.—

Πώληση

Ἀκαθάριστες εἰσπράξεις	Δρχ.	1.714.537.—
Μεῖον χορηγηθεῖσες ἐκπτώσεις	»	458.250.—
Καθαρές εἰσπράξεις	»	1.256.287.—

Μέσο ποσοστὸ ἐκπτώσεως: 26,73 %. Ἐάν λάβουμε ὑπόψην ὅτι τὸ κόστος τῶν πωληθέντων βιβλίων ἀνέρχεται σέ 1.714.537.— δρχ., ὅση δηλαδὴ ἡ ἀκαθάριστη εἰσπράξις, τότε ἡ ἐκπτώση χορηγήθηκε σέ βάρος τοῦ Κεφαλαίου τῆς Ἑταιρείας.

8. «Χάρτης Ἐκτυπώσεων». Ἀπεικονίζει τὴν ἀξία τοῦ χαρτιοῦ πού χρησιμοποιοῦντο γιὰ τὴν ἐκτύπωση τῶν διαφόρων ἐκδόσεων τῆς Ἑταιρείας.
9. «Χρεῶσται ΧΕΠ». Τὴν 31.12.1983 ὑπῆρχαν ἀναπόδοτα ΧΕΠ (Χρηματικά Ἐντάλματα Προπληρωμῆς) 3.225.000.— δρχ. Τὸ ποσὸ αὐτὸ ἀφορᾷ κυρίως ΧΕΠ πού ἐκδόθηκαν τὸν Νοέμβριο ἢ τὸν Δεκέμβριο 1983. Μέσα στὸ ἔτος 1983 ἐκδόθηκαν ΧΕΠ συνολικοῦ ὕψους 257.447.424.— δρχ., ὅποτε καὶ τὰ ἀναπόδοτα ὑπόλοιπα ἀντιπροσωπεύουν μικρὸ μόνο ποσοστὸ (1,26 %).
10. «Χρεώγραφα». Τὰ χρεώγραφα κυριότητος τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εὐρίσκονται κατατεθειμένα γιὰ φύλαξη στὴν Ἑθνικὴ Τράπεζα Ἑλλάδος. Στὸν Ἰσολογισμό τὸσο τοῦ 1981 ὅσο καὶ τοῦ 1982 ἡ ἀξία τους εἶχε ἀποτιμηθεῖ μέ τιμές τοῦ 1980 βάσει τῶν τιμῶν τοῦ Χρηματιστηρίου σέ 332.427.424.— δρχ. Ἡ πτωτικὴ τάση τῶν τιμῶν τῶν μετοχῶν στὸ Χρηματιστήριον εἶχε σάν συνέπεια τὴν μείωση τῆς ἀξίας τους κατὰ 187.967.874.— δρχ. μέ ἀποτέλεσμα ἡ σημερινή τους χρηματιστηριακὴ τιμὴ νὰ διαμορφωθεῖ σέ 144.459.221.— δρχ. Τὸ γεγονὸς

αὐτό μειώνει αἰσθητά τό Κεφάλαιο τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἡ μείωση αὕτῃ ἐμφανίζεται στόν Ἰσολογισμό ὥστε νά μή δημιουργεῖται ἐσφαλμένη ἐκτίμηση τοῦ Ἑνεργητικοῦ τῆς Ἑταιρείας μέ δυσάρεστες μελλοντικές συνέπειες.

Ἀναλυτικότερα σημειώνουμε τά ἑξῆς:

Ἰσολογισμός τῆς 31/12/82 (χρεώγραφα) δρχ. 332.427.424.— Μέση τιμή 2ου 15νθημέρου Δεκεμβρίου 1983.

Μετοχές Τραπε. Ἑλλάδος, τεμάχια

$5562 \times 6600 = \dots\dots\dots 36.709.200.—$

Μετοχές Ἑθνικῆς Τραπεζῆς, τεμάχια

$19039 \times 5650 = \dots\dots\dots 107.570.350.—$

Μετοχές Ἑθνικῆς Κτηματ. τεμάχια

$150 \times 1200 = \dots\dots\dots 180.000.—$ 144.459.550.—

Ζημία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας..... 187.967.874.—

11. «Διαθέσιμα». Στήν ομάδα αὕτῃ τῶν λογαριασμῶν ἐμφανίζονται οἱ πάσης φύσεως καταθέσεις τῆς Ἑταιρείας, ἀπό τίς ἐπιχορηγήσεις πού ἔλαβε στίς Τράπεζες Ἑθνική, Ἑπαγγελματικῆς Πίστεως καί Ἀγροτική, καθώς ἐπίσης καί τά μετρητά τοῦ Ταμείου.

Παθητικό

1. «Ἐγγυήσεις». Ἀφορᾷ τίς ἐγγυήσεις ἀπό τήν ἐκμίσθωση τῶν ἀκινήτων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.
2. «Ἀποδοτέα ΧΕΠ». Ὁ λογαριασμός αὐτός εἶναι τοῦ ἴδιου περιεχομένου μέ τόν λογαριασμό Ἑνεργητικοῦ «Χρεῶστες ΧΕΠ».
3. «Πιστώσεις Ἔργων». Ἀπεικονίζονται τά ὑπόλοιπα τῶν διαφόρων πιστώσεων πού χορηγήθηκαν ἀπό τό Δημόσιο γιά τήν ἐκτέλεση διαφόρων ἐπωνύμων ἔργων. Ἀφοροῦν δηλαδή ἐργασίες πού καλύφθηκαν μέ χρήματα τῶν Δημοσίων Ἐπενδύσεων καί ὄχι μέ Κεφάλαια τῆς Ἑταιρείας. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι ἡ ΕΟΚ ἐπιχορήγησε τίς ἐργασίες γιά τήν Συντήρηση τοῦ Παρθενῶνος μέχρι σήμερα μέ 34.953.995.— δρχ. Παραθέτουμε πίνακα τῆς κινήσεως τῶν κονδυλίων γιά τά ἔργα αὐτά.
4. «Κεφάλαιον». Τό Κεφάλαιο εἶναι μιά μαθηματική ποσότητα πού προκύπτει ἀν ἀπό τό Ἑνεργητικό τοῦ Ἰσολογισμοῦ ἀφαιρέσουμε τό Καθαρό Παθητικό. Ἀπεικονίζει τήν καθαρή περιουσία (θέση) τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας μέ βάση τήν ἀποτίμηση τῶν διαφόρων στοιχείων τοῦ Ἰσολογισμοῦ. Ἡ μεταβολή τοῦ Κεφαλαίου ἀνάμεσα στά δύο χρονικά ση-

μεῖα τῆς ἐνάρξεως καί λήξεως τοῦ οἰκονομικοῦ ἔτους 1983, μᾶς δίνει τό μέγεθος τῆς πορείας τῶν ἐργασιῶν τῆς Ἑταιρείας.

Ἔτσι ἔχουμε:

Κεφάλαιο τῆς 1/1/1983	Δρχ.	634.117.807.—
» τῆς 31/12/1983	»	493.648.406.—
Μείωση τοῦ Κεφαλαίου κατά	»	<u>140.469.401.—</u>

Ἡ ἀρνητική αὐτή μεταβολή τοῦ Κεφαλαίου ὀφείλεται ἀποκλειστικά καί μόνο στήν υποτίμηση τῶν χρεωγράφων, τά ὑπόλοιπα στοιχεῖα τῶν ἐξόδων μικρή μόνο ἐπίδραση εἶχαν. Ἡ πλήρης ἀνάλυση τῆς μεταβολῆς αὐτῆς παρατίθεται ἀμέσως συνέχεια στήν ἀνάλυση τῶν ἀποτελεσμάτων 1983.

Ἀποτελέσματα Χρήσεως 1983

Ἡ σύνθεση τῶν διαφόρων λογαριασμῶν μᾶς δίνει τήν εἰκόνα τῆς κινήσεως τῶν δαπανῶν καί προσόδων τῆς Ἑταιρείας καθὼς ἐπίσης καί τό ἀποτέλεσμα ποῦ προέκυψε ἀπό τή δραστηριότητα αὐτή.

Δαπάνες

Παραθέτουμε μιὰ συνοπτική εἰκόνα τῶν δαπανῶν τῆς Ἑταιρείας καί τό ποσοστό συμμετοχῆς της στό σύνολο.

Ἀνασκαφαί Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ..	Δρχ.	12.592.982	ἡ	24,68 %
Ἀπολαβές προσωπικοῦ καθαρές	»	21.197.561	ἡ	41,55 %
Ἀπόδοση κρατήσεων ὑπέρ Δημοσίου καί τρίτων	»	9.633.320	ἡ	18,88 %
Συντηρήσεις περιουσίας	»	911.581	ἡ	1,78 %
Ἐκπτώσεις βιβλίων	»	458.250	ἡ	0,89 %
Ἀποσβέσεις	»	3.324.406	ἡ	6,51 %
Λοιπές λειτουργικῆς δαπάνες	»	<u>2.889.645</u>	ἡ	<u>5,71 %</u>
Σύνολο δαπανῶν ἀπό τή δραστηριότητα τῆς Α.Ε.	»	51.007.745	ἡ	100 %
Διαφορές ἀποτιμῆσεως περιουσίας	»	<u>161.623.406</u>		
Γενικό Σύνολο	Δρχ.	212.631.151		

Τό σύνολο τῶν δαπανῶν ἀπό τή δραστηριότητα τῆς ΑΕ ἀνῆλθε σέ 51.007.745 δρχ. ἔναντι 36.646.809 δρχ. τοῦ 1982, αὐξήθηκαν δηλαδή κατά 14.360.936 δρχ. ἡ ποσοστό 39,2 % περίπου. Ἡ αὐξηση αὐτή αἰτιολογεῖται διότι φέτος δαπανήθηκαν γιά ἀνασκαφές 2.678.121 δρχ. περισσότερα ἀπό τό 1982. Διε-

νεργήθηκαν ἀποσβέσεις ὕψους 3.324.406 δρχ. ἔναντι 331.128 δρχ. τό 1982, γιά τίς ἀπολαβές τοῦ προσωπικοῦ διατέθηκαν 6.641.789 δρχ. περισσότερα ἀπό τό 1982, μέ ἀνάλογη αὐξηση καί τήν ὑποχρέωσή μας ἔναντι τοῦ Δημοσίου καί τρίτων (ΙΚΑ, ΦΜΥ, Χαρτόσημο κλπ.) κατά 964.801 δρχ. ἤ 11 % ὀφειλόμενες τόσο στήν αὐξηση τῶν ἀποδοχῶν λόγω τῆς ΑΤΑ ἀλλά καί στήν ὑποχρεωτική ἀσφάλιση τοῦ προσωπικοῦ στό TEAM. Οἱ λοιπές δαπάνες κινήθηκαν στό ἴδια περίπου πλαίσια τοῦ 1982.

Ἡ αὐξηση τῆς δαπάνης τῶν ἀνασκαφῶν σέ ποσοστό 27 % ὀφείλεται στή διεύρυνση τοῦ ἀνασκαπτικοῦ ἔργου τῆς Ἑταιρείας, καί στό αὐξημένο κόστος τῶν ἀνασκαφῶν λόγω αὐξήσεως τῶν ἐργατικῶν κυρίως καί τῶν λοιπῶν ἐξόδων.

Ἡ αὐξηση τῶν ἀπολαβῶν τοῦ προσωπικοῦ σέ ποσοστό 45 % ὀφείλεται στό ὅτι πέρα ἀπό τή χορήγηση τῆς νομοθετημένης ΑΤΑ καί μερικές νέες προσλήψεις σέ ἀντικατάσταση ἀποχωρησάντων, ἡ Ἀρχαιολογική Ἑταιρεία κατέβαλε ποσόν περίπου 3.000.000 δρχ. ὡς ἀποζημίωση ἐφ' ἅπαξ σύμφωνα μέ τίς διατάξεις τοῦ ἄρθρ. 24 τοῦ ὀργανισμοῦ της καί τοῦ Ν. 2112/20. Κατ' αὐτόν τόν τρόπο ἡ πραγματική αὐξηση στίς ἀπολαβές τοῦ προσωπικοῦ ἀνῆλθε στό 25 % περίπου, ὅσο δηλαδή καί τό συνολικό ποσοστό αὐξησης τῶν ἀποδοχῶν τοῦ Δημοσίου Τομέα τόν ὁποῖο ἀκολουθεῖ καί ἡ ΑΕ.

Ὅσον ἀφορᾷ τίς ἀποσβέσεις, αὐτές ὑπολογίστηκαν μέ βάση τόσο τοὺς συντελεστές πού ἰσχύουν στίς ἰδιωτικές ἐπιχειρήσεις, ὅσο καί τή διάρκεια ζωῆς τῶν νέων περιουσιακῶν στοιχείων τά ὁποῖα κατά τό ποσό τῶν δρχ. 1.155.000 περίπου ἀφοροῦν ἀγορά βιβλίων τῆς βιβλιοθήκης καί ὑπόκεινται σέ ὀλοσχερῇ ἀπόσβεση, καί κατά δρχ. 448.000 τήν ἀγορά μικροεπίπλων καί συσκευῶν γραφείου ὑποκειμένων σέ ὀλοσχερῇ ἀπόσβεση. Ἐξ ἄλλου στό λ/σμό «Βιβλία ἀποθέματος» ὑπολογίστηκε ποσοστό ἐτήσιας ἀπόσβεσης 10 % ἢ 1.000.000 δρχ.

Κύριο χαρακτηριστικό τῶν δαπανῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας εἶναι τό ἀνελαστικό τοῦ χαρακτήρα τους, πράγμα πού σημαίνει ὅτι εὐρίσκονται στό κατώτερο δυνατό ἐπίπεδο διαμόρφωσής τους.

Ἐνα ἄλλο σημεῖο τῶν δαπανῶν πού πρέπει νά διευκρινισθεῖ εἶναι ὁ λ/σμός «Διαφορές ἀποτιμῆσεως περιουσίας».

Στό λ/σμό αὐτό ἀπεικονίζονται οἱ μεταβολές τῆς ἀξίας τῶν ἐνεργητικῶν στοιχείων τῆς ΑΕ. Ὅπως ἀναφέρθηκε πύό πάνω τά Χρεώγραφα ὑποτιμῆθηκαν κατά 187.967.874 δρχ. Ἀντίστοιχα λόγω τῆς ἀναπροσαρμογῆς τῆς τιμῆς πωλήσεως τῶν βιβλίων, τό ὑπόλοιπο τῆς ἀπογραφῆς ὑπερτιμῆθηκε κατά 26.344.468 δρχ. Ἐτσι ἡ διαφορά τῶν δύο αὐτῶν μεγεθῶν κατά 161.623.406 δρχ. εἶναι ἡ συνολική ὑποτίμηση τῆς περιουσίας τῆς Ἑταιρείας καί ἄρα μείωση τοῦ Κεφαλαίου της.

Πρόσοδοι

Οἱ ἀκαθάριστες (μικτές) πρόσοδοι ἔτους 1983 κατὰ κατηγορία ἔχουν ὡς ἑξῆς:

1. Πρόσοδοι ἀκίνητης περιουσίας	Δρχ.	8.549.000.—	ἢ 11,84 %
2. Πρόσοδοι ἐκ χρεωγράφων	»	8.937.860.—	ἢ 12,39 %
3. Πρόσοδοι ἐξ ἐπιχορηγήσεων	»	5.800.000.—	ἢ 8,03 %
4. Πρόσοδοι Κρατικῶν Λαχείων	»	4.000.000.—	ἢ 5,54 %
5. Πρόσοδοι ἐκ δωρεῶν εἰδικοῦ σκοποῦ . .	»	2.381.039.—	ἢ 3,29 %
6. Πρόσοδοι ἐξ ἐπιστροφῆς φόρου εισοδ. .	»	3.644.184.—	ἢ 5,05 %
7. Πρόσοδοι ἐκ καταθέσεων ὀρισμένων ἐπιχορηγήσεων	»	37.522.997.—	ἢ 52,04 %
8. Πρόσοδοι διάφοροι	»	1.296.670.—	ἢ 1,82 %
Σύνολο	Δρχ.	72.161.750.—	100 %

Ἡ κατανομή αὐτῇ συμπτύσσεται ἀκόμη σέ δύο μεγαλύτερες κατηγορίες:

1. Πρόσοδοι ἐκ τῆς Κινήσεως Κεφαλαίων τῆς ΑΕ	Δρχ.	34.608.753.—	ἢ 47,96 %
2. Ἀπόδοση τῶν καταθέσεων τῶν ἐπιχο- ρηγήσεων	»	37.552.997.—	ἢ 52,04 %
Σύνολο	Δρχ.	72.161.750.—	ἢ 100 %

Τό σύνολο τῶν ἀκαθαρίστων προσόδων ἀνῆλθε σέ 72.161.750.— δρχ. ἐναντί 82.500.909.— δρχ. τοῦ 1982. Μειώθηκαν δηλαδή τά ἔσοδα κατὰ 10.339.159.— δρχ. ἢ κατὰ ποσοστό 12,5 % περίπου. Ἡ διαφορά αὕτη σέ σχέση μέ τό 1982 ὀφείλεται στό ὅτι οἱ πρόσοδοι ἀπό τά χρεώγραφα μειώθηκαν κατὰ 2.499.000 δρχ. ἢ κατὰ ποσοστό 21,85% περίπου καί τοῦτο γιατί ἀπέφεραν στήν παρούσα χρήση πολύ μικρότερο μέρισμα. Αὐτό δικαιολογεῖ καί τήν πτωτική τάση τῆς τιμῆς τῶν μετοχῶν στό Χρηματιστήριο, ὅπως ἀναφέρθηκε καί πρὶό πάνω.

Ἐξ ἄλλου μείωση υπέστησαν καί οἱ πρόσοδοι ἀπό τίς τραπεζικές καταθέσεις τῶν ἐπιχορηγήσεων. Μειώθηκαν κατὰ 12.375.049 δρχ. ἢ κατὰ ποσοστό 24,78 % περίπου. Τά ἐπιτόκια τῶν καταθέσεων δέν μειώθηκαν φυσικά, ἀλλά ἐπειδὴ τά διάφορα ἔργα ἐκτελοῦνταν μέ ταχύτερο ρυθμό μέσα στό χρόνο αὐτό καί τοῦτο ἔχει σάν συνέπεια τήν ἀνάληψη ἀπό τίς Τράπεζες μεγαλύτερων χρηματ. ποσῶν σέ σχέση μέ τό 1982. Σημειώνουμε ἐνδεικτικά ὅτι τά μεγάλα ἔργα (Μακεδονία, Ἀκρόπολις κλπ.) τό 1982 ἀπορρόφησαν πιστώσεις ὕψους 172.790.535.— δρχ. ἐνῶ τό 1983, 260.771.277.— δρχ., δηλαδή περισσότερα

κατά 87.980.742 δρχ. Ἐπόμενο ἐναι λοιπόν ἐφ' ὅσον οἱ διάφορες πιστώσεις παραμένουν ἐντοκες γιὰ λιγότερο χρόνο καί ὁ τόκος τους νά εἶναι μικρός. Αὐτό ὅμως δέν ἔχει σημασία μπροστά στό γεγονός ὅτι ἐκπληρώνονται οἱ σκοποὶ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας μέ τήν ταχεῖα προώθηση τοῦ ἀνασκαπτικοῦ τῆς ἔργου καί τῇ συντήρηση τῶν μνημείων τοῦ πολιτισμοῦ μας.

Μικρὴ αὐξηση παρουσίασαν οἱ πρόσδοι τῆς ἀκίνητης περιουσίας κατὰ 643.932 δρχ. ἢ κατὰ ποσοστὸ 8,15 %, καθὼς ἐπίσης καί οἱ διάφοροι πρόσδοι κατὰ 1.001.298.— δρχ., πού ὀφείλεται κυρίως στήν εἰσπραξὴ συγγραφικῶν δικαιωμάτων ὕψους 833.915 δρχ. Ἀπὸ τὰ παραπάνω συνάγεται ὁ ἄκρως ἐλαστικός χαρακτήρας τῶν προσόδων τῆς Ἑταιρείας.

Ἡ σύγκριση τῶν δαπανῶν πού ἔγιναν καί ἀφοροῦν τήν δραστηριότητα τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, μέ τίς προσόδους τῆς ἰδίας περιουσίας τῆς, μᾶς δίνει τό παρακάτω ἀποτέλεσμα:

1. Πρόσοδοι ἰδίας περιουσίας.....	Δρχ.	34.608.753.—
2. Δαπάνες	»	51.007.745.—
Διαφορὰ ἀρνητικὴ	»	16.398.992.—

Ἡ ἀρνητικὴ αὐτὴ διαφορὰ καλύπτεται ἀπὸ τήν ἀπόδοση τῶν καταθέσεων τῶν ἐπιχορηγήσεων οἱ ὁποῖες ἀνῆλθαν σέ 37.552.997.— δρχ., ὁπότε καί προκύπτει ὄφελος ὑπὲρ τῆς Ἑταιρείας 21.154.005.— δρχ., ἐνῶ τό 1982 τό ὄφελος αὐτό ἦταν μεγαλύτερο κατὰ 24.700.095.— δρχ. δηλαδή:

Κέρδος δραστηριότητας τῆς Α.Ε. τό 1982	Δρχ.	45.854.100.—
» » » » τό 1983	»	21.154.005.—
Διαφορὰ	»	24.700.095.—

Ἄν στὰ παραπάνω ὑπολογίσουμε ὅτι ἡ περιουσία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, λόγω τῆς μεταβολῆς τῆς χρηματιστηριακῆς τιμῆς τῶν Χρεωγράφων, ὑποτιμήθηκε κατὰ 161.623.406 δρχ., τότε ἡ τελικὴ εἰκόνα τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ 1983 εἶναι ἡ ἑξῆς:

1. Σύνολο προσόδων μικτῶν, ἐν γένει	Δρχ.	72.161.750.—
2. Σύνολο δαπανῶν δραστηριότητας τῆς Α.Ε.	»	51.007.745.—
3. Κέρδος ἀπὸ τήν ὅλην δραστηριότητα τῆς Α.Ε.	»	21.154.005.—
4. Ζημία ἀπὸ τήν ὑποτίμηση τῆς περιουσίας	»	161.623.406.—
5. Ζημία ὀλική τῆς Α.Ε. κατὰ τό 1983	»	140.469.401.—

Ἡ Ζημία αὐτὴ ἤχθη τελικά σέ μείωση τοῦ Κεφαλαίου (Καθαρὴ θέση) τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας.

Γιά πληρέστερη ἐνημέρωση ἐπισυνάπτεται ὁ Ἰσολογισμός περιουσιακῆς καταστάσεως τῆς 31 Δεκεμβρίου 1983.

Περαινούσα τήν ἔκθεση αὕτῃ ἡ Ἐπιτροπεία προτείνει στή Συνέλευση νά ἐγκρίνει τήν ἀνωτέρω διαχείριση ὡς ὀρθή, καί νά ἐπικυρώσει τόν Ἀπολογισμό καί τόν Ἰσολογισμό τοῦ λήξαντος ἔτους 1983 τῆς ἰδίας περιουσίας τῆς Ἑταιρείας.

Ἀθῆναι, 2 Ἀπριλίου 1984

Ὁ προϋστάμενος τοῦ Λογιστηρίου

Ι. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Ὁ ἐλεγκτής τῆς Ἑταιρείας

Θ. ΘΩΜΟΠΟΥΛΟΣ

Ἡ Ἐξελεγκτικὴ Ἐπιτροπεία

Κ. ΑΔΑΜΙΔΗΣ

Σ. ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ

Δ. ΓΚΟΦΑΣ

Θ. ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Κ. ΠΑΠΑΠΑΝΟΣ

ΙΣΟΛΟΓΙΣΜΟΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ
ΧΡΗΣΙΣ 1983

ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟ

ΠΑΓΙΟ

Γήπεδα	171.133.200.—	
Κτίρια	9.000.—	
Έπιπλα και Σκεύη	1.000.—	
Βιβλία Βιβλιοθήκης	1.000.—	
Προτομές	1.000.—	
Βιβλία αποθέματος	9.000.000.—	180.145.200.—

ΚΥΚΛΟΦΟΡΟΥΝ

Βιβλία προς διάθεση.....	92.260.135.—	
Χάρτες Έκτυπώσεων.....	1.178.070.—	3.438.205.—

ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΙ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΙ ΕΝΕΡΓΗΤΙΚΟΥ

Χρεώστες από ΧΕΠ		3.225.000.—

ΑΞΙΑΙ ΧΑΡΤΟΦΥΛΑΚΙΟΥ

Χρεώγραφα διάφορα.....		144.459.221.—

ΔΙΑΘΕΣΙΜΑ

Ταμείο	628.027.—	

Καταθέσεις στην Έθνική Τράπ. Ελλάδος

Λογαριασμός Νο	480246	4.276.659.—	
»	480042	139.133.—	
»	831920	100.000.000.—	
»	485244	44.059.—	
»	485489	14.730.—	
»	485420	109.235.—	104.583.816.—

Καταθέσεις στην Τράπ. Έπαγγελμ. Πίστεως

Λογαριασμός Νο	507001	16.767.357.—	
»	507002	955.251.—	
»	507003	67.082.110.—	
»	507004	6.579.864.—	
»	507005	19.953.995.—	
»	507006	4.539.580.—	
»	9548	100.000.000.—	215.878.157.—

Καταθέσεις στην Αγροτική Τράπεζα

Λογαριασμός Νο	0624	50.000.000.—	371.090.000.—
Σύνολον Ένεργητικοῦ			792.357.626.—

ΠΑΘΗΤΙΚΟ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ

Καθαρή θέση τῆς 31/12/1983 493.648.406.—

ΠΡΟΣΩΡΙΝΟΙ ΛΟΓΑΡΙΑΣΜΟΙ ΠΑΘΗΤΙΚΟΥ

Έγγυήσεις 180.000.—
 'Αποδοτέα ΧΕΠ 3.225.000.— 3.405.000.—

ΠΙΣΤΩΣΕΙΣ ΕΡΓΩΝ

Συντήρηση 'Ακρόπολης 99.540.348.—
 'Επιχορήγηση ΕΟΚ για Συντήρηση 'Ακρόπολης .. 18.800.765.—
 'Ανασκαφές Θήρας 3.200.000.—
 » Σπάτων 266.345.—
 » Μακεδονίας (Βεργίνα, Δίον, Σίνδος, Πέλλα) 57.104.955.—
 » Θράκης ('Αβδηρα, 'Αμφίπολη, Μαρώνεια, Μεσημ.) 6.970.000.—
 » Πύλου 65.748.664.—
 » Δήλου 19.500.000.—
 » 'Αρχαίας 'Ολυμπίας 19.500.000.—
 Συντήρηση 'Επικουρίου 'Απόλλωνος 4.539.580.—

Μυθολογικό Λεξικό 133.563.— 295.304.220.—
 Σύνολον Παθητικοῦ 792.357.626.—

Ἀθήνα, 31 Δεκεμβρίου 1983

Ὁ Προϊστάμενος Λογιστηρίου
 Ι. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΑΚΟΠΟΥΛΟΣ

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Ε'

ΚΙΝΗΣΙΣ ΤΩΝ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

Χ Ρ Η Σ Ι Σ 1983

Α' ΕΚΔΟΘΕΝΤΑ

1) 'Αρχαιολογική 'Εφημερίς 1981	ἀντίτυπα	600
2) ΠΑΕ 1981, τόμ. Α'	»	500
3) Τό 'Εργον τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας κατὰ τὸ 1982	»	800

Β' ΠΩΛΗΘΕΝΤΑ

	τόμων	'Αριθ. Εισπραχθέν ποσόν
1) <i>Περιοδικά</i>		
'Αρχαιολογική 'Εφημερίς	108	} 268.880
ΠΑΕ	57	
'Εργον τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας	113	
2) <i>Μονογραφίαι</i> (Κεφ. Γ2)	887	875.705
3) <i>'Οδηγοί ἀρχαίων τόπων</i>	290	Δρχ. 106.285
	Σύνολον	» 1.250.870

Γ' ΔΙΑΝΕΜΗΘΕΝΤΑ ΚΑΙ ΕΠ' ΑΝΤΑΛΛΑΓΗ

	'Αριθ. τόμων
1) <i>Περιοδικά</i> (Κεφ. Γ1)	
'Αρχαιολογική 'Εφημερίς	448
ΠΑΕ	461
Τό 'Εργον τῆς 'Αρχαιολογικῆς 'Εταιρείας	644
2) <i>Μονογραφίαι</i> (Κεφ. Γ2)	389
3) <i>'Οδηγοί ἀρχαίων τόπων</i> (Κεφ. Γ2)	25

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ'

ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ (1837 - 1986)

Α. ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΑ

1. ΕΦΗΜΕΡΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ (ΕΑ) 1837-1909, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗ ΕΦΗΜΕΡΙΣ (ΑΕ) 1910 - 1981 (1 - 120). Σχῆμα 4ον

Δρχμζι

Περίοδος Α' : τόμος 1 - 16 (1837 - 1860) : 1837: τεύχη 4 (Ὀκτώβριος, Νοέμβριος καὶ Δεκέμβριος α' καὶ β'), (1838 - 1857 ἐξηγντλήθησαν), 1858, τεύχος 50, 1859, τεύχος 51 (1860 ἐξηγντλήθη)· ἑκάστον τεύχος 1500.—

Περίοδος Β' : τόμος 17 - 21 (1862 - 1874) : 17 (1862): τεύχη α' - ιβ' (τὰ τεύχη θ' - ιβ' ἐξεδόθησαν τὸ 1863)· ἑκάστον τεύχος 1500.—
18 - 21 (1869 - 1874): 18 (1869): τεύχος ιγ'· 19 (1870): τεύχος ιδ'· 20 (1872): τεύχη ιε' καὶ ιϛ' (τὸ ιϛ' ἐξεδόθη τὸ 1873)· 21 (1874): τεύχος ιζ'· ἑκάστον τεύχος 1500.—

Περίοδος Γ' : τόμος 22 - 62 (1883 - 1923) : 22 - 62 (1883 - 1923): 1883 - 1884, (1885 - 1893 ἐξηγντλήθησαν), 1894, (1895 - 1897 ἐξηγντλήθησαν), 1898 - 1899, (1900 - 1904 ἐξηγντλήθησαν), 1905 - 1918· εἰς τόμος κατ' ἔτος (ἐκ τεσσάρων τευχῶν συγκείμενος)· ἑκάστος τόμος 2000.—
1919 - 1923· εἰς τόμος κατ' ἔτος· ἑκάστος τόμος 2000.—

Περίοδος Δ' : τόμος 63 κέ. (1924 κέ.) : 63 - 75 (1924, 25/26, 27/28, 29, 30, 31, 32, 33, 34/35 - 1936), εἰς τόμος κατ' ἔτος· ἑκάστος τόμος 2000.—
76 (1937): πανηγυρικὸς τόμος ἑκατονταετηρίδος εἰς 3 μέρη ἑκατὸν εἴκοσι περίπου τυπογραφικῶν φύλλων· α', β' καὶ γ' μέρος· ἑκάστος τόμος 2000.—
77 - 91 (1938, 39/41, 42/44, 45/47, 48/49, 50/51 - 1952)· ἑκάστος τόμος .. 2000.—
92/3 (1953 - 1954): Εἰς μνήμην ΓΕΩΡΓΙΟΥ Π. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ Α' μέρος, Β' καὶ Γ' μέρος· ἑκάστος τόμος 2000.—
94 - 103 (1955 - 1964)· ἑκάστος τόμος 2000.—
101 (1962) ἐξηγντλήθη —
104 - 106 (1965 - 1967) ἐξηγντλήθησαν —
107 - 111 (1968 - 1972)· ἑκάστος τόμος 3000.—
112 - 113 (1973 - 1974)· ἑκάστος τόμος 3000.—
114 - 120 (1975 - 1981)· ἑκάστος τόμος 3000.—
121 (1982) 4000.—
122 (1983) 5000.—
123 (1984) —

Εὐρετήριοι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς τρίτης περιόδου ὑπὸ Ἀλεξάνδρου Λαμπροπούλου· τόμος 1ος: 1883 - 1887. Σχῆμα 4ον, σελίδες 7' + στῆλαι 550. 1902	2000.—
Εὐρετήριοι τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος τῆς πρώτης καὶ δευτέρας περιόδου (1837 - 1874) ὑπὸ Ἀθηνᾶς Γ. Καλογεροπούλου καὶ Μαρίας Προῦνη-Φιλίπ· τόμος 1ος. Σχῆμα 4ον, σελίδες ροθ' + 243. 1973	2500.—

2. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ 1837 - 1980 (ΠΑΕ 1 - 136).

Περίοδος Α' : τόμος 1 - 13 (1837 - 1848/9) : 1 - 3 (1837 - 1837/8, 1838/9):

Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α' - Γ' συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16ον, σελίδες 93. 1840. (Ἐξηγτλήθη)

4 (1840/41): Πρακτικὰ τῆς Δ' συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16ον, σελίδες 77. 1840. (Ἐξηγτλήθη)

5 (1840/1): Πρακτικὰ τῆς Ε' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16ον, σελίδες 87. 1841. (Ἐξηγτλήθη)

6 (1841/2): Πρακτικὰ τῆς Ζ' (γράφει: Γ') Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας <Ἐκδοσις 1η>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 16ον, σελίδες 31. 1842. (Ἐξηγτλήθη)

7 - 11 (1842/3 - 1846/7): Δὲν ἐξετυπώθησαν ἰδιαίτερος
 1 - 11 (1837 - 1846/7): Σύνοψις τῶν πρακτικῶν <τῆς Α' - ΙΑ' Γενικῆς συνεδριάσεως> τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας τῶν Ἀθηνῶν <Ἐκδοσις 2α>. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 325, πίναξ 1. 1846 (1847). (Ἐξηγτλήθη)

12 (1847/8): Πρακτικὰ τῆς ΙΒ' Γενικῆς συνεδρίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 31. 1848. (Ἐξηγτλήθη)

13 (1848/9): Πρακτικὰ τῆς ΙΓ' Γενικῆς συνεδριάσεως τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Ἑλληνιστὶ καὶ γαλλιστὶ. Σχῆμα 8ον, σελίδες 37. 1849. (Ἐξηγτλήθη)

Περίοδος Β' : τόμος 14 - 25 (1858/9 - 1869/70) : 14 (1858/9):

Συνοπτικὴ ἔκδοσις τῶν πράξεων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες α + 43. 1858/9. 15 - 25 (1859/60 - 1869/70): Γενικαὶ συνελεύσεις τῶν ἐταίρων τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1859/60, 1860/1, 1861/2, 1862/3 (ἐξεδόθη τὸ 1864), (1863/4, 1864/5 ἐξηγτλήθησαν), 1865/6, (1866/7, 1867/8 ἐξηγτλήθησαν), 1868/9, 1869/70. Σχῆμα 8ον· ἑκαστὸν τεῦχος

1500.—

Περίοδος Γ' : τόμος 26 - 74 (1870/1 - 1916/9) : 26 - 74 (1870/1 - 1916/9):

Πρακτικὰ Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (1870/1, 1872/3 ἐξηγτλήθησαν), 1871/2, 1873/4, 1874/5, 1876 - 1882, (1883 - 1884 ἐξηγτλήθησαν), 1885, (1886 - 1887 ἐξηγτλήθησαν), 1888, 1889, (1890 ἐξηγτλήθη), 1891, 1892, 1893, (1894 - 1909 ἐξηγτλήθησαν), 1910, 1911, (1912 - 1914 ἐξηγτλήθησαν), 1915 - 1916/9. Σχῆμα 8ον· ἑκαστὸς τόμος

1500.—

Δραχμαὶ

Περίοδος Δ' : τόμος 75 κέ. (1920 κέ.) : 75 - 107 (1920 - 1951): Πρακτικά

Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας 1920, 1921, 1922/4, 1925/6, 1927, 1928, 1929, 1930, 1931, 1932, 1933, 1934, 1935, 1936, 1937, 1938, 1939, 1940, 1941/44, 1945/8, 1949, 1950, 1951. Σχήμα 8ον ἕκαστος τόμος	1200.—
108 (1952)	1200.—
109 - 110 (1953 - 1954) ἕκαστος τόμος	1200.—
111 - 115 (1955 - 1959) ἕκαστος τόμος	1200.—
116 (1960)	1700.—
117 (1961)	1700.—
118 (1962)	1700.—
119 (1963)	1700.—
120 (1964)	1700.—
121 (1965)	1700.—
122 (1966)	1700.—
123 (1967)	1700.—
124 (1968)	1700.—
125 (1969)	1700.—
126 (1970)	1700.—
127 (1971) (ἐξηγητήθη) 128 (1972) 129 (1973)	2500.—
130 (1974)	2500.—
131 (1975) Α' τεύχος (ἐξηγητήθη) καὶ Β' τεύχος (ἐξηγητήθη)	3000.—
132 (1976) Α' τεύχος καὶ Β' τεύχος ἕκαστον	3000.—
133 (1977) Α' τεύχος (ἐξηγητήθη) καὶ Β' τεύχος	3000.—
134 (1978)	3000.—
135 (1979) - 136 (1980)	4500.—
137 (1981) Α' τεύχος	4500.—
B' τεύχος	2500.—
138 (1982)	5000.—
139 (1983) Α' τεύχος	—
B' τεύχος	—

3. ΤΟ ΕΡΓΟΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

κατὰ τὰ ἔτη	1954, 1955, 1956, 1957, 1958, 1959·	ἑκαστον τεύχος	600.—
» » »	1960, 1961, 1962, 1963, 1964, 1965, 1966, 1967, 1968, 1969,		
» » »	1970, 1971, 1972, 1973, 1974, 1975, 1976, 1977·	ἑκαστον τεύχος	800.—
» » »	1978, 1979, 1980		600.—
» » »	1981, 1982		700.—
κατὰ τὸ ἔτος	1983		800.—
» » »	1984		800.—
» » »	1985		800.—

B. ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

4. 'Επιγραφαὶ ἀνέκδοτοι, ἀνακαλυφθεῖσαι καὶ ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Φυλλάδιον (1ον: 1851, σελίδες 12, πίνακες 15· ἐξηγητὴς), 2ον: 1852 (σελίδες α' + 22 + 5, πίνακες 8), 3ον: 1855 (σελίδες 60, πίνακες 4). Σχῆμα 4ον· τὸ φυλλάδιον ἐκότερον. (Ἐξηγητὴς)

5. Πρακτικά τῆς ἐπὶ τοῦ Ἑρεχθείου ἐπιτροπείας ἡ ἀναγραφή τῆς ἀληθοῦς καταστάσεως τοῦ Ἑρεχθείου, γενομένη κατ' ἐντολὴν τοῦ Ἀρχαιολογικοῦ συλλόγου. Σχῆμα 4ον, σελίδες 12, πίνακες 8. 1853. (Ἐξηγτηλήθη) —
6. Ἐπιγραφαὶ Ἑλληνικαί, κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέκδοτοι. Φυλλάδιον α' (ἄλλο δὲν ἐξεδόθη). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + 34, πίνακες 9. 1860. (Ἐξηγτηλήθη) —
7. Εὐθύμιος Καστόρηξ· Ἱστορικὴ ἔκθεσις τῶν πράξεων τῆς ἐν Ἀθῆναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἰδρύσεως αὐτῆς τῷ 1837 μέχρι ταῦ 1879 τελειωθέντος. Σχῆμα 8ον, σελίδες Γ' + 130. 1879. (Ἐξηγτηλήθη) —
- 7α. Κατάλογος τῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 124, 1887 (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 126. 1906. (Ἐξηγτηλήθη) —
8. A. G. Lolling· Κατάλογος τοῦ ἐν Ἀθῆναις Ἐπιγραφικοῦ μουσείου· τόμος 1ος. Ἐπιγραφαὶ ἐκ τῆς Ἀκροπόλεως, τεῦχος α': Ἀρχαῖκα ἀνάθηματικά ἐπιγραφαί. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + στῆλαι 152 + η', πίναξ 1. 1899 1200.—
9. Π. Καββαδίας· Τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ καὶ ἡ θεραπεία τῶν ἀσθενῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 304, εἰκόνες 9, πίνακες 10, ὧν εἷς τοπογραφικός. 1900. (Ἐξηγτηλήθη) —
10. Π. Καββαδίας· Ἱστορία τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀπὸ τῆς ἐν ἔτει 1837 ἰδρύσεως αὐτῆς μέχρι τοῦ 1900. Σχῆμα 8ον, σελίδες 115. 1900 1000.—
- 10α. <Βαλέριος Στάης>· Τὰ εὑρήματα τοῦ ναυαγίου τῶν Ἀντικυθέρων (=AE 1902, στήλη 145 - 173/4), εἰκόνες 21, πίνακες 8 (παρένθητοι) + 11. (Ἐξηγτηλήθη) —
11. Comptes rendus du Congrès international d'archéologie, 1ère session: Athènes 1905. Σχῆμα 8ον, σελίδες 400, μετ' εἰκόνων. 1905 1200.—
12. Μνημεῖα τῆς Ἑλλάδος· τόμος 1ος: Γλυπτὰ ἐκ τοῦ Μουσείου τῆς Ἀκροπόλεως (συντάκται: Καββαδίας, Καστριώτης, Κουρουνιώτης, Lechat, Λεονάρδος, Schrader, Schroeder, Στάης, Σωτηριάδης, Wolters). Σχῆμα 4ον, σελίδες β' + στῆλαι 118, πίνακες 36 (ἀρ. 1 - 33). 1906 (Ἐξηγτηλήθη) —
13. P. Kavvadias + G. Kawerau· Die Ausgrabung der Akropolis vom Jahre 1885 bis zum Jahre 1890. Π. Καββαδίας + Γ. Καβεράου· Ἀνασκαφὴ τῆς Ἀκροπόλεως ἀπὸ τοῦ 1885 μέχρι τοῦ 1890. Ἑλληνιστὶ καὶ γερμανιστὶ. Σχῆμα φύλλου, στῆλαι 150 + σελίδες 2, εἰκόνες 14, πίνακες 13. 1906 - 1907 [1974].. 4000.—
14. Χρήστος Τσουντας· Αἱ προϊστορικαὶ ἀκροπόλεις Διμηνίου καὶ Σέσκλου. Σχῆμα 4ον, στῆλαι ΓΓ' + 432, εἰκόνες 312, πίνακες 47. 1908 2500.—
15. Γεώργιος Ἀ. Παπαβασιλείου· Περὶ τῶν ἐν Εὐβοίᾳ ἀρχαίων τάφων μετὰ παραρτήματος Εὐβοϊκῶν ἐπιγραφῶν. Σχῆμα 4ον, στῆλαι β' + 108, εἰκόνες 53, πίνακες 21. 1910 1200.—

Δραχμαὶ

16. **Κωνσταντῖνος Κουρουνιώτης**· *Κατάλογος τοῦ Μουσείου Ἀνκοσούρας*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 72, εἰκόνες 74. 1911 1200.—
- 16α. **Βασίλειος Λεονάρδος**· Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος ἀναγραφή. Σχῆμα 4ον, σελίδες 4. 1912. (Ἐξηγτηλήθη) —
- 16β. **Βασίλειος Λεονάρδος**· Ἀρχαιολογικῆς Ἐφημερίδος λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 8. (Ἐξηγτηλήθη) —
17. **Γεώργιος Π. Οἰκονόμος**· *Ἐπιγραφαὶ τῆς Μακεδονίας*· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 4ον, σελίδες 40, εἰκόνες 29. 1915 1000.—
18. **Γεώργιος Κ. Γαρδίκας**· *Μελετήματα ἀρχαιολογικά*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1915 800.—
19. **Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος**· *Τοπογραφία τῶν Δελφῶν*· τεῦχος 1ον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 113, εἰκόνες (παρένθετοι) 11, πίνακες 3. 1912 - 17. (Ἐξηγτηλήθη). —
20. **Βαλέριος Στάης**· *Τὸ Σούνιον καὶ οἱ ναοὶ τοῦ Ποσειδῶνος καὶ Ἀθηνᾶς*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 55, εἰκόνες 14, πίνακες 5. 1920. (Ἐξηγτηλήθη) —
21. **Georgius P. Oeconomus**· *De profusionum receptaculis sepulcralibus inde ab antiquissimis temporibus usque ad nostram fere aetatem usitatis*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 63, εἰκόνες 17. 1921 800.—
22. **Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος**· Ὁ ἀποτυμπανισμός, συμβολὴ ἀρχαιολογικὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ποινικοῦ δικαίου καὶ τὴν λαογραφίαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 144, εἰκόνες 21, ἐξ ὧν 7 παρένθετοι. 1923. (Ἐξηγτηλήθη) —
23. **Ἀπόστολος Σ. Ἀρβανιτόπουλος**· *Γραπτὰι στῆλαι Δημητριάδος - Παγασῶν*. Σχῆμα 2ον, σελίδες 179, εἰκόνες 203, πίνακες παρένθετοι 7, πίνακες ἐν τέλει ἑγχρωμοὶ 10. 1928 3500.—
24. **Γεώργιος Ἐ. Μυλωνᾶς**· *Ἡ νεολιθικὴ ἐποχὴ ἐν Ἑλλάδι*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 174, εἰκόνες 86, πίνακες 2, γεωγραφικοὶ χάρται 3. 1928. Ἀνατύπωσις μετὰ προσθήκης. 1975 1500.—
25. **Ἰωάννης Γ. Γεννάδιος**· Ὁ Λόρδος Ἐλγιν καὶ οἱ πρὸ αὐτοῦ ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰς Ἀθήνας ἰδίως ἀρχαιολογήσαντες ἐπιδρομεῖς 1440 - 1837. Σχῆμα 8ον, σελίδες κF' + 257, πίνακες 5. 1930 1500.—
26. **Ἰωσήφ Χατζιδάκις**· *Ἱστορία τοῦ Κρητικοῦ Μουσείου καὶ τῶν ἀρχαιολογικῶν ἐρευνῶν ἐν Κρήτῃ*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 74. 1931 1200.—
- 26α. **Γεώργιος Σωτηρίου**· *Χριστιανικαὶ Θῆβαι (=AE 1929)*. Σχῆμα 4ον, σελίδες 256, εἰκόνες 270, πίνακες 5. 1931. (Ἐξηγτηλήθη) —
27. **Γεώργιος Π. Οἰκονόμος**· *Τὸ ἔργον τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς ἑκατονταετίαν 1837 - 1937, ἐν ἀλφαριθμητικῇ διατάξει*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 104. 1938 1200.—

28. Γεώργιος Π. Οἰκονόμος· Τὰ ἑκατὸν ἔτη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Λόγος πανηγυρικός τοῦ Γραμματέως τοῦ Συμβουλίου, ρηθείς τῇ 23ῃ Ὀκτωβρίου 1938 ἐν τῷ Παρθενῶνι κατὰ τὴν πανηγυρικὴν συνεδρίαν τῆς Ἑκατονταετηρίδος. Σχῆμα 4ον, σελίδες 14 [1942] 800.—
- 28α. Λεύκωμα τῆς Ἑκατονταετηρίδος τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας 1837 - 1937. Σχῆμα 4ον, 62 + (51). Ἐν Ἀθήναις (1937 - 1952) 1500.—
29. Νικόλαος Μ. Κοντολέων· Τὸ Ἐρέχθειον ὡς οἰκοδόμημα χθονίας λατρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες δ' + 102, εἰκὼν 1. 1949. Ἀνατύπωσις 1975 1000.—
30. Φοῖβος Δ. Σταυρόπουλος· Ἡ Ἀσπίς τῆς Ἀθηνᾶς Παρθένου τοῦ Φειδίου. Σχῆμα 8ον, σελίδες η' + 84, εἰκόνες 31, παρένθετος πίναξ 1. 1950 800.—
31. Ἀνδρέας Ευγγόπουλος· Συλλογὴ Ἑλένης Ἀ. Σταθάτου. Κατάλογος περιγραφικὸς τῶν εἰκόνων, τῶν ξυλογλύπτων καὶ τῶν μεταλλινῶν ἔργων τῶν Βυζαντινῶν καὶ τῶν μετὰ τὴν Ἀλωσιν χρόνων. Σχῆμα 4ον, σελίδες η' + 47, πίνακες 27. 1950 1700.—
32. Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος· Ὁ Στερεοβάτης τοῦ Παρθενῶνος. Σχῆμα 8ον, σελίδες F' + 121, εἰκόνες 8. 1951 800.—
33. Κωνσταντῖνος Α. Ρωμαῖος· Κέραμοι τῆς Καλυδῶνος. Συμβολὴ εἰς ἀκριβεστέραν θεώρησιν τῆς Ἑλληνικῆς τέχνης. Σχῆμα 4ον, σελίδες F' + 144, εἰκόνες 76. 1951 (Ἐξηγτηλῆθη) —
34. Γεώργιος καὶ Μαρία Σωτηρίου· Ἡ βασιλικὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Κείμενον καὶ λεύκωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες ιβ' + 278, εἰκόνες 98, πίνακες VII + 102. 1952 3000.—
35. Μάρκελλος Μιτσός· Ἀργολικὴ προσωπογραφία. Σχῆμα 8ον, σελίδες 211. 1952 1000.—
36. Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος· Ἡ ξυλόστεγος παλαιοχριστιανικὴ βασιλικὴ τῆς μεσογειακῆς λεκάνης. Σχῆμα 4ον, Τόμ. Α' (1952) + Β' (1954), σελίδες 605 + κη', εἰκόνες 549, πίνακες Α + Β καὶ «Εὐρετήριο» τοῦ Α' καὶ τοῦ Β' τόμου (1957), σελίδες 136. Ἀνατύπωσις 1974 —
 Τόμος Α' (Ἐξηγτηλῆθη) —
 Τόμος Β' (Ἐξηγτηλῆθη) —
 Εὐρετήριο. (Ἐξηγτηλῆθη) —
37. Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος· Τὰ ὑλικά δομῆς τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καὶ οἱ τρόποι ἐφαρμογῆς αὐτῶν κατὰ τοὺς συγγραφεῖς, τὰς ἐπιγραφὰς καὶ τὰ μνημεῖα. Σχῆμα 4ον 4000.—
- Τχ. 1ον. Τὸ ξύλον καὶ ὁ πῆλος. Σελίδες 154, εἰκόνες 64. 1955 2000.—
- Τχ. 2ον. Τὰ μέταλλα, τὸ ἐλεφαντοστοῦν, τὰ κονιάματα, καὶ οἱ λίθοι. Σελίδες 426, εἰκόνες 405. 1959 - 60 2000.—
38. Νικόλαος Κ. Μουτσόπουλος· Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μοναστηρίων τῆς Γορτυνίας. Σχῆμα 8ον, σελ. ιε' + 238, εἰκ. 142. 1956 (Ἐξηγτηλῆθη) —
39. Γεώργιος Ἐ. Μυλωνᾶς· Ὁ πρωτοαττικὸς ἀμφορεὺς τῆς Ἐλευσίως. Σχῆμα 4ον, σελίδες ιε' + 135, εἰκόνες 39, πίνακες 16 καὶ ἐγχρωμοὶ Α + Β. 1957. (Ἐξηγτηλῆθη) —

Δραχμαὶ

40. Ἀνδρέας Ευγγόπουλος· Σχεδίασμα ἱστορίας τῆς θερησκευτικῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν ἄλωσιν. Σχῆμα 4ον, σελίδες μς' + 380, πίνακες 72. 1957 2700.—
41. Ἰωάννα Κ. Κωνσταντίνου· Ρυθμοὶ κινήσεων καὶ λοξαὶ στάσεις εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἐλληνικὴν πλαστικὴν. Σχῆμα 8ον, σελίδες ια' + 58, εἰκόνες 31, πίνακες 16. 1957 800.—
42. Νικόλαος Μ. Βερδελῆς· Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς τῆς Θεσσαλίας. Σχῆμα 8ον, σελίδες η' + 102, εἰκόνες 25, πίνακες 15. 1958 (Ἐξηγτηλήθη) —
43. Ἰωάννης Δ. Κοντῆς· Τὸ ἱερὸν τῆς Ὀλυμπίας κατὰ τὸν Δ' π.Χ. αἰῶνα. Σχῆμα 8ον, σελίδες η' + 120, πίνακες 17. 1958. (Ἐξηγτηλήθη) —
44. Βασίλειος Γ. Καλλιπολίτης· Χρονολογικὴ κατὰταξις τῶν μετὰ μυθολογικῶν παραστάσεων ἀντικῶν σαρκοφάγων τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς. Σχῆμα 8ον, σελίδες 79 + πίνακες 6. 1958 800.—
45. Χαρίκλεια Μπάρα· Μορφὴ καὶ ἐξέλιξις τῶν βυζαντινῶν κωδωνοστασίων. Σχῆμα 8ον, σελίδες 52, εἰκόνες 12, πίνακες 14. 1959 (Ἐξηγτηλήθη) —
46. Γεώργιος Σ. Δοντᾶς· Εἰκόνες καθημένων πνευματικῶν ἀνθρώπων εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν τέχνην. Σχῆμα 8ον, σελίδες 108 + πίνακες 40. 1960 1000.—
47. Δημήτριος Λαζαρίδης· Πήλινα εἰδώλια Ἀβδήρων. Σχῆμα 8ον, σελίδες 83 + πίνακες 34. 1960 1000.—
48. Σέμνη Καρούζου· Τὰ ἀγγεῖα τοῦ τύμβου Ι τοῦ Ἀναγυροῦντος. Σχῆμα 4ον, σελίδες ις' + 140, εἰκόνες 98, πίνακες 93 καὶ 9 ἑγχρωμοί. 1963 3200.—
49. Χρυσούλα Καρδαρά· Ροδιακὴ Ἀγγειογραφία· Σχῆμα 4ον, σελίδες ια' + 310, εἰκόνες 287, παρ. πίν. Α + Β, πίνακες 14. 1963 1700.—
50. Νικόλαος Δρανδάκης· Ὁ Ἐμμανουὴλ Τζάνε Μπουνιαλῆς θεωρούμενος ἐξ εἰκόνων τοῦ σφωζομένου κυρίως ἐν Βενετίᾳ. Σχῆμα 8ον, σελίδες η' + 182, πίνακες 70. 1962 1000.—
51. Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος· Ἡ προϊστορία τῆς Πελοποννήσου. Σχῆμα 8ον, σελίδες XLVIII + 633, εἰκόνες 10, χάρται Ι - VI, πίνακες Ι - VIII. 1964. (Ἐξηγτηλήθη) —
52. Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος· Ἡ Παρηγορητίσσα τῆς Ἀρτῆς. Σχῆμα 4ον, σελίδες 183, εἰκόνες 157, πίνακες 30 (1 - 20 ἑγχρωμοί), μετὰ συντόμου γαλλικῆς μεταφράσεως ἐκ σελίδων XLII. 1963 ἀδετον 3000.—
(Ἐξηγτηλήθη) δεμένον —
53. Σωτήριος Ἰ. Δάκαρης· Οἱ γενεαλογικοὶ μῦθοι τῶν Μολοσσῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες β' + 169, πίνακες 5. 1964 1000.—
54. «Χαριστήριον εἰς Ἀ. Κ. Ὁρλάνδον»· Τόμ. Α' (1965), Τόμ. Β' (1966), Τόμ. Γ' (1966) (Ἐξηγτηλήθη), Τόμ. Δ' (1967 - 68)
ἑκαστος τόμος 2000.—
55. Ἀριστείδης Πασαδαῖος· Ἐπὶ δύο βυζαντινῶν μνημείων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀγνώστου ὀνομασίας. Σχῆμα 4ον, σελίδες 108, παρ. πίν. Α - ΚΖ', πίνακες 16. 1965 1200.—

56. **Στυλιανός Ἀλεξίου**· Ὑστερομινωικοὶ τάφοι λιμένοις Κνωσοῦ (Κατσαμπά). Σχῆμα 4ον, σελίδες ια' + 85, εἰκόνες 38, παρένθετοι πίνακες 6, πίνακες 38 (ὁ πίναξ προμετωπίδος καὶ οἱ πίνακες 6 καὶ 20 ἐγχρωμοί). 1966 1500.—
57. **Φώτιος Μ. Πέτσας**· Ὁ τάφος τῶν Λευκαδίων. Σχῆμα 4ον, σελίδες 192, εἰκόνες 43, παρένθετοι πίνακες 3, ἐγχρωμοί πίνακες Α' - Γ', πίνακες 45. 1966 ... 2200.—
58. **Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος**· Ἡ ἀρκαδικὴ Ἀλίφειρα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 274, εἰκόνες 175, παρένθ. πίνακες 1 - 5. 1967 - 68 2000.—
59. **Ἐμμανουὴλ Πρωτοψάλτης**· Ἱστορικὰ ἐγγράφα ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἀρχαιότητας καὶ λοιπὰ μνημεῖα τῆς Ἱστορίας κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ Καποδίστρια. Σχῆμα 4ον, σελίδες μδ' + 296, πίνακες Ι - XIX. 1967 2200.—
60. **Σεραφεῖμ Χαριτωνίδης**· Αἱ ἐπιγραφαὶ τῆς Λέσβου. Συμπλήρωμα. Σχῆμα 4ον, σελίδες 106, εἰκόνες 48, πίνακες 46. 1968 1500.—
61. **Κωνσταντῖνος Θ. Συριόπουλος**· Ἡ προϊστορία τῆς Στερεᾶς Ἑλλίδος. Σχῆμα 8ον, σελίδες L + 540, εἰκόνες 10, χάρται Ι - VI, πίνακες 8. 1968 2000.—
62. **Μ. Ἀνδρόνικος**· Βεργίνα Ι. Τὸ νεκροταφεῖον τῶν τύμβων. Σχῆμα 4ον, σελίδες ζ' + 298, εἰκόνες 108, παρένθ. πίν. Α - ΚΓ' (ΚΓ' 1 - 5), πίνακες 135. 1969.. 2200.—
63. **Βασίλειος Χ. Πετράκος**· Ὁ Ὀρωπὸς καὶ τὸ ἱερόν τοῦ Ἀμφιαράου. Σχῆμα 8ον, σελίδες ιδ' + 222, εἰκόνες 43, παρένθ. πίν. Α, πίνακες 63. 1968. 1500.—
64. Μεταφέρεται εἰς τὸ Κεφάλαιον Γ, ἀριθ. 4.
65. **Εὐστάθιος Γ. Στίκας**· Τὸ οἰκοδομικὸν χρονικὸν τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά Φωκίδος. Σχῆμα 4ον, σελίδες ια' + 299, εἰκόνες 135, παρένθ. πίν. Α - ΙΒ', πίνακες 184 + ἐγχρωμος πίναξ προμετωπίδος καὶ Α - Γ. 1970 2000.—
66. **Ἀντώνιος Ζώης**· Προβλήματα χρονολογίας τῆς Μινωικῆς κεραμικῆς — Γοῦρνες, Τύλισος, Μάλια. Σχῆμα 4ον, σελίδες ζ' + 99, πίνακες 47 + Α - Β ἐγχρωμοί. 1969 1000.—
67. **Σπυρίδων Ε. Ἰακωβίδης**· Περαιτὶ. Τὸ νεκροταφεῖον. Σχῆμα 4ον. Τόμ. Α - Γ.
Α'. Οἱ τάφοι καὶ τὰ εὐρήματα. Σελίδες ια' + 473, σχέδια 155. 3000.—
Β'. Γενικαὶ παρατηρήσεις. Σελίδες ιθ' + 485, εἰκόνες 161, ἐγχρωμοί πίνακες Ι - IV 3000.—
Γ'. Πίνακες 1 - 190 + σελίδες 1 - 38). 1969 - 1970 2000.—
68. **Χαρὰ Τζαβέλλα - Enjen**· Τὰ περρωτὰ ὄντα τῆς προϊστορικῆς ἐποχῆς τοῦ Αἰγαίου. Σχῆμα 8ον, σελίδες 132, πίνακες 40. 1970 1000.—
69. **Θεοδώρα Γ. Καράγιωργα**· «Γοργεῖν Κεφαλὴ» (Καταγωγή καὶ νόημα τῆς γοργονικῆς μορφῆς ἐν τῇ λατρείᾳ καὶ τῇ τέχνῃ τῶν ἀρχαίων χρόνων). Σχῆμα 8ον, σελίδες ις' + 158, πίνακες 23. 1970 1000.—

Δραχμαί

70. Δέσποινα Παπακωνσταντίνου - Διαμαντούρου· Πέλλα I. Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις καὶ μαρτυρίαι. Σχῆμα 4ον, σελίδες ι' + 257, πίνακες 40 + Α - Β ἔγχρωμοι. 1971..... 1000.—
71. Ἐφρ Σαπουνα - Σακελλαράκη· Μινωικὸν Ζῶμα. Σχῆμα 8ον, σελίδες κγ' + 259, εἰκόνες 77, πίνακες 54 + Α - Γ, ἔγχρωμοι καὶ χάρτης 1. 1971 1000.—
72. Θεόδωρος Σπυρόπουλος· Ὑστερομινωϊκοὶ ἐλλαδικοὶ θησαυροὶ. Σχῆμα 4ον, σελίδες ιε' + 233, εἰκόνες 1-37, πίνακες 37. 1972 1000.—
73. Γεώργιος Ε. Μυλωνᾶς· Ὁ ταφικὸς Κύκλος Β τῶν Μινωικῶν. Σχῆμα 4ον. Τόμος Α', σελίδες κδ' + 442, εἰκόνες 30, ἔγχρωμοι πίνακες ε-ιβ' 3000.— Τόμος Β', πίνακες 1-249 + σελίδες δ-ις'). 1973 2000.—
74. Γρηγόριος Κωνσταντινόπουλος· Ὁ Ροδιακὸς Κόσμος. I Λίνδος. Σχῆμα 8ον, σελίδες 82, εἰκόνες 4. 1972 1000.—
75. Στυλιανὸς Πελεκανίδης· Καλλιέργης. Ὁλῆς Θετταλίας ἀριστος ζωγράφος. Σχῆμα 4ον, σελίδες ι' + 175, εἰκόνες 3, πίνακες 1 - 83, ἔγχρωμοι πίνακες Α - ΚΑ, ἔγχρωμος πίναξ προμετωπίδος + παρένθετος πίναξ Ι. 1973. ('Ἐξηγτηλήθη). —
76. Ἀριστείδης Πασαδαῖος· Ὁ κεραμοπλαστικὸς διάκοσμος τῶν βυζαντινῶν κτηρίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Σχῆμα 4ον, σελίδες Ι - XII + 84, πίνακες 50 + παρένθ. πίν. Α - Β. 1973 1500.—
77. Ἀγγελικὴ Πιερίδου· Ὁ πρωτογεωμετρικὸς ρυθμὸς ἐν Κύπρῳ. Σχῆμα 4ον, σελίδες ις' + 112, εἰκόνες 5, σχήματα 23, πίνακες 35. 1973 1500.—
78. Γεώργιος Στ. Κορρές· Ἡ βιβλιογραφία τοῦ Ἐρρίκου Σλημαν. Σχῆμα 8ον, σελίδες ις' + 200, πίνακες 16. 1974 1000.—
79. Μάντω Καραμεσίνη-Οἰκονομίδου· Ἡ νομισματοκοπία τῆς Νικοπόλεως. Σχῆμα 4ον, σελίδες κ' + 200, εἰκόνες 2, πίνακες 71. 1975..... 2000.—
80. Εὐστάθιος Στίκας· Ὁ κτίτωρ τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς τοῦ Ὁσίου Λουκά. Σχῆμα 4ον, σελίδες κ' + 158, εἰκόνες 35, πίνακες 33, ἔγχρωμοι πίνακες Α' - Θ', ἔγχρ. πίναξ προμετωπίδος + παρένθετος πίν. Α' - Γ'. 1975 2000.—
81. Γεώργιος Μυλωνᾶς· Τὸ Λυτικὸν Νεκροταφεῖον τῆς Ἐλευσίνος. Σχῆμα 4ον. Τόμος Α', σελίδες ιθ' + 357, σχέδια 91, ἔγχρωμοι πίν. θ' - ιβ' 3000.— Τόμος Β', σελίδες ιγ' + 355, σχέδια 135 3000.— Τόμος Γ', πίνακες Α - Μ καὶ 1 - 91 + σελίδες λθ' 1975. (Οἱ τόμοι διατίθενται καὶ κεχωρισμένως) 2500.—
82. Ἰουλία Κουλεϊμάνη - Βοκοτοπούλου· Χαλκαὶ κορινθιογενεῖς πρόχοι. Σχῆμα 4ον, σελίδες κς' + 205, εἰκόνες XXIII, πίνακες 56, ἔγχρ. πίναξ 1. 1975. 2200.—
83. Ἀντώνης Ζῶης· Βασιλικὴ Ι. Σχῆμα 4ον, σελίδες 134, πίνακες 59, σχέδια 7 ἐντὸς φακέλλου. 1976 2200.—
84. Ἰωάννης Βολανάκης· Τὰ παλαιοχριστιανικὰ βαπτιστήρια τῆς Ἑλλάδος. Σχῆμα 4ον, σελίδες κδ' + 154, εἰκόνες Ι - Χ, πίνακες 9. 1976 1500.—

85. Νικόλαος Πλάτων - W. C. Brice: Ἑνεπίγραφοι πινακίδες καὶ πίθοι Γραμμικοῦ συστήματος Α ἐκ Ζάκρου. *Inscribed Tablets and Pithos of Linear A System from Zakro*. Σχῆμα 4ον, σελίδες 236, εἰκόνες 16, πίνακες 41, ἔγχρ. πίν. προμετωπίδος. 1975 2000.—
86. Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος: Ἡ Ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ Παρθενῶνος. Τόμος Α': Πίνακες 103 (σχῆμα 2ον). 1976. Βιβλιοδεσία πολυτελῆς (καταλογογραφημένα) —
 Βιβλιοδεσία ἀπλῆ. 10000.—
 Ἐντὸς θήκης. 9000.—
 Τόμοι Β'-Γ': Κείμενον (σχῆμα 4ον) ἑκαστος 3000.—
 Τόμος Β': σελίδες κβ' + 1 - 348, εἰκ. 232, πίν. XV. Τόμος Γ': σελίδες η' + 349 - 778, εἰκ. 233 - 505, πίν. XVI - XXXII.
87. Ἰ. Α. Παπαποστόλου: Τὰ σφραγίσματα τῶν Χανίων. Σχῆμα 8ο, σελίδες ις' + 182, πίνακες 46. 1977 1500.—
88. Χρυσούλα Καρδαρά: Νάξος Ι. Ἀπλώματα Νάξου. Κινητὰ εὐρήματα τάφον Α καὶ Β. Σχῆμα 4ον, σελίδες ιε' + 97, πίνακες 58. 1977 1500.—
89. Εὐγενία Γιούρη: Ὁ κρατήρας τοῦ Δερεβενιοῦ. Σχῆμα 4ο, σελίδες 76, ἔγχρ. πίν. Α - Η, πίν. 107. 1978 1500.—
90. Στέφανος Κουμανούδης: Θηβαϊκὴ προσωπογραφία. Σχῆμα 8ο, σελίδες η' + 222. 1979 1500.—
91. Θεοδοσία Στεφανίδου-Τιβεριίου: Νεοαττικά. Οἱ ἀνάγλυφοι πίνακες ἀπὸ τὸ λιμάνι τοῦ Πειραιᾶ. Σχῆμα 4ο, σελίδες ιθ' + 203, εἰκόνες VIII, πίνακες 63. 1979 1500.—
92. *Actes du XVe Congrès International d'Études Byzantines*. Σχῆμα 8ο, Τόμος Ι, σελίδες 480, πίνακες LXIV. 1979 1800.—
 Τόμος ΙΑ - Communications, σελίδες 8 + 438. 1981 1800.—
 Τόμος ΙΒ - Communications, σελίδες 439 - 1032. 1981 1800.—
93. Γιάννης Σακελλαράκης: Τὸ ἐλεφαντόδοντο καὶ ἡ κατεργασία του στὰ μυκηναϊκὰ χρόνια. Σχῆμα 8ο, σελίδες ια' + 125, εἰκόνες 101. 1979 (Ἐξηγητὴς) —
94. Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος: Λεξικὸν τῶν ἀρχαίων ἐλληνικῶν ἀρχιτεκτονικῶν ὄρων καὶ τινων συγγενῶν πρὸς αὐτοὺς γενικῶν τεχνικῶν ὄρων. Σχῆμα 4ο, σελίδες λε' + 268. 1986 4000.—
95. Λασκαρίνα Μπούρα: Ὁ γλυπτὸς διάκοσμος τοῦ ναοῦ τῆς Παναγίας στὸ μοναστήρι τοῦ Ὁσίου Λουκά. Σχῆμα 4ο, σελίδες ιδ' + 147, εἰκόνες 190. 1980 1500.—
96. Ἀριστείδης Πασαδαῖος: Ἡ Πόλις τοῦ Βοσπόρου. Σύντομος συστηματικὸς ὁδηγός. Σχῆμα 8ο, σελίδες 121, πίνακες 46. 1981 1000.—
97. Γιώργος Δεσπίνης: Παρθενώνεια. Σχῆμα 4ο, σελίδες 119, πίνακες 71. 1982 1500.—
98. Φανή Α. Δροσογιάννη: Σχόλια στὶς τοιχογραφίες τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τοῦ Προδρόμου στὴ Μεγάλῃ Καστάνια τῆς Μάνης. Σχῆμα 4ο, σελίδες 293, πίνακες XXXIX. 1982 2500.—

Δραχμαί

99. **Κωνσταντῖνος Συριοπούλος**. Οἱ μεταβατικοὶ χρόνοι ἀπὸ τῆς μυκηναϊκῆς εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν περίοδον, 1200-700 π.Χ. 5000.—
 Σχῆμα 8ο. Τόμος Α'. Σελίδες 513. 1983 —
 Τόμος Β'. Σελίδες 515 - 1199. 1984. —
100. **Γιάννης Σακελλαράκης**. Ἀρχάνες —
101. **Φωτεινὴ Ζαφειροπούλου**. Προβλήματα τῆς μυλιακῆς ἀγγειογραφίας. Σχῆμα 4ο. Σελίδες ιβ' + 164, σχέδια 23, εἰκόνες 145. 1985 3000.—
102. **Ἀγγελικὴ Δεμπέση**. Τὸ Ἱερὸ τοῦ Ἑρμῆ καὶ τῆς Ἀφροδίτης στὴν Κάτω Σύμη. Βιάννου Ι. Χάλκινα κορητικὰ τορνεύματα (I), σελίδες 259, πίνακες 67. 1985. 4000.—
103. **Φίλια Ἑπὴ εἰς Γεώργιον Ε. Μυλωνᾶν**. Διὰ τὰ 60 ἔτη τοῦ ἀνασκα-
 φικοῦ του ἔργου. Σχῆμα 4ο. Τόμος Α'. Σελίδες ιε' + 347, πίνακες 57. 3000.—

Γ. ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

1. **Ἀντώνιος Δ. Κεραμόπουλλος**. Ὁδηγὸς τῶν Δελφῶν. Σχῆμα 16ον, σελίδες 144, εἰκόνες 100, χάρται 3. 1935. (Ἑξηγτλήθη) —
2. **K. Kourouniotes**. *Eleusis. A Guide to the Excavations and the Museum*. Σχῆμα 16ον, σελίδες 127, εἰκόνες 71, χάρτης 1. 1936 800.—
3. **Νικόλαος Μ. Κοντολέων**. Ὁδηγὸς τῆς Δήλου. Σχῆμα 16ον, σελίδες 185, εἰκόνες 109, χάρτης 1. 1950. (Ἑξηγτλήθη) —
4. **Spyridon Marinatos**. *Excavations at Thera I (1967 season)*. Σχῆμα 8ον, σελίδες 59, εἰκόνες 88, πίνακες Α - Γ (Α - Β ἑγχρωμοί). 1968. Ἀνατύπωσις 1976. 800.—
Excavations at Thera II (1968 season). Σχῆμα 8ον, σελίδες 54, εἰκόνες 44, σχέδια Ι - ΧΙ, πίνακες 41 + Α - Ε ἑγχρωμοί. 1969. Ἀνατύπωσις 1976. 800.—
Excavations at Thera III (1969 season). Σχῆμα 8ον, σελίδες 68, εἰκόνες 45, σχέδια Ι - VIII, πίνακες 62 + Α - Β ἑγχρωμοί. 1971. Ἀνατύπωσις 1973. Ἑξηγτλ.
Excavations at Thera IV (1970 season). Σχῆμα 8ον, σελίδες 54, εἰκόνες 4, σχέδιον 1, πίνακες 126 + Α - Η ἑγχρωμοί. 1971. Ἀνατύπωσις 1977. Ἑξηγτλ.
Excavations at Thera V (1971 season). Σχῆμα 8ον, σελίδες 47, εἰκόνες 6, σχέδια 1, πίνακες 104 + Α - Ι ἑγχρωμοί. 1972. Ἀνατύπωσις 1973. 800.—
Excavations at Thera VI (1972 season). Σχῆμα 8ον, σελίδες 60, εἰκόνες 7, πίνακες 112. 1974. Ἀνατύπωσις 1977. 800.—
Thera VI Colour Plates and Plans. Σχῆμα 4ον, ἑγχρωμοὶ πίνακες 11, σχέδια 7. 1974. Ἀνατύπωσις 1977 800.—
Ἀνασκαφαὶ Θήρας VI (1972). Σχῆμα 8ον, σελίδες 52, εἰκόνες 7, πίνακες 112. 1974 800.—
Θήρα VI, ἑγχρωμοὶ πίνακες καὶ σχέδια. Σχῆμα 4ον, ἑγχρωμοὶ πίνακες 11, σχέδια 7. 1974 800.—
Ἀνασκαφαὶ Θήρας VII (1973). Σχῆμα 8ον, σελίδες 37, εἰκόνες 4, παρένθετοι πίνακες 2, πίνακες 66 + Α - ΙΒ ἑγχρωμοί. 1976. 800.—
Excavations at Thera VII (1973 season). Σχῆμα 8ον, σελίδες 38, εἰκόνες 4, παρένθετοι πίνακες 2, πίνακες 66 + Α - Ι ἑγχρωμοί. 1976. 800.—

Δραχμαὶ

5. Νικόλαος Πλάτων Ζάκρος. Τὸ νέον μινωικὸν ἀνάκτορον. Σχῆμα 8ον, σελίδες 334, εἰκόνες ἑγχρωμοὶ καὶ μαυρόασπροι 141 + παρένθ. πίναξ. 1974 . . . 3000.—

Δ. ΦΩΤΟΜΗΧΑΝΙΚΑΙ ΑΝΑΤΥΠΩΣΕΙΣ ΑΛΛΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

1. Ἀναστάσιος Κ. Ὁρλάνδος Μοναστηριακὴ Ἀρχιτεκτονικὴ (Ἑξηντλήθη) —

Ε. ΑΛΛΑΙ ΔΗΜΟΣΙΕΥΣΕΙΣ

1. Ὁργανισμὸς τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. (Τεῦχος 1ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 16. 1848. (Τεῦχος 2ον), σχῆμα 16ον, σελίδες 8. 1876. (Τεῦχος 3ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1894. (Τεῦχος 4ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 48. 1896. (Τεῦχος 5ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 24. 1899. (Τεῦχος 6ον), σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1912. (Δὲν πωλοῦνται) . . . —

2. Ὁ περὶ ἀρχαιοτήτων νόμος καὶ αἱ σχετικαὶ πρὸς αὐτὸν ἐγκύκλιοι ὑπουργικαὶ καὶ ἄλλα τινά, ἐκδιδόμενα ὑπὸ τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πρὸς χρῆσιν τῶν κατὰ τὸ Βασίλειον ἀρχῶν καὶ αὐτῶν τῶν πολιτῶν. Σχῆμα 8ον, σελίδες 43. 1872. (Δὲν πωλεῖται) . . . —

3. Νέος Ὁργανισμὸς καὶ ἐσωτερικὸς κανονισμὸς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 41. 1949. (Δὲν πωλεῖται) . . . —

4. Νέος Ὁργανισμὸς καὶ ἐσωτερικὸς κανονισμὸς τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας. Σχῆμα 8ον, σελίδες 51. 1966. (Δὲν πωλεῖται) . . . —

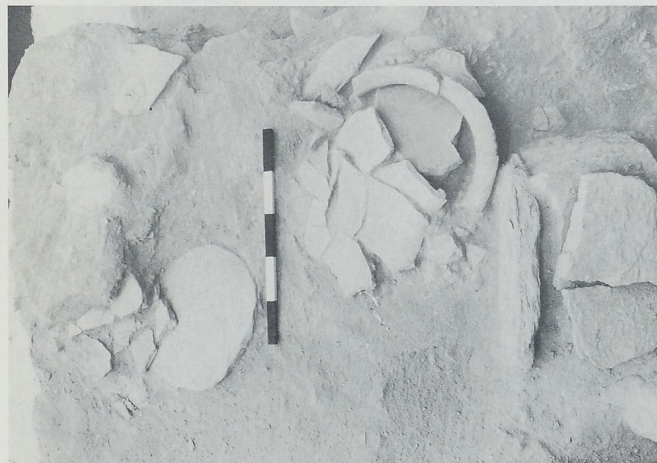
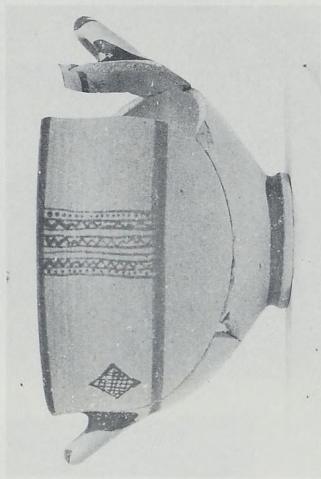
Ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πωλεῖται καὶ τὸ ἐξῆς σύγγραμμα:

Βασίλειος Λεονάρδος Ἡ Ὀλυμπία. Σχῆμα 8ον, σελίδες 352, πίνακες

2. 1901 . . . 700.—

Αἱ ἀνωτέρω τιμαὶ τῶν δημοσιευμάτων τῆς Ἑταιρείας ἰσχύουν διὰ τὴν πώλησιν αὐτῶν ἐν τῷ μεγάρῳ αὐτῆς (Λεωφόρος Βενιζέλου [Πανεπιστημίου] 22)· περὶ τῆς ἐκτὸς τοῦ μεγάρου τῆς Ἑταιρείας ἀποστολῆς τῶν ἀγοραζομένων παρακαλοῦνται νὰ φροντίζον οἱ ἐνδιαφερόμενοι.

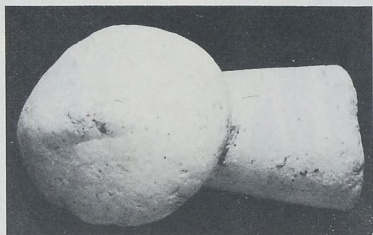
ΠΙΝΑΚΕΣ

α. Πρότη αποθήκη. Κιβωτίοσχημη κατασκευή και κατακερματισμένοι πίθοι κατά χώραν. β. Θραύσμα ΥΓ ΙΙΓ άγγείου από την πρώτη αποθήκη. γ. Μυκηναϊκός σκύφος από τον θάλαμο προς Β της πρώτης αποθήκης.

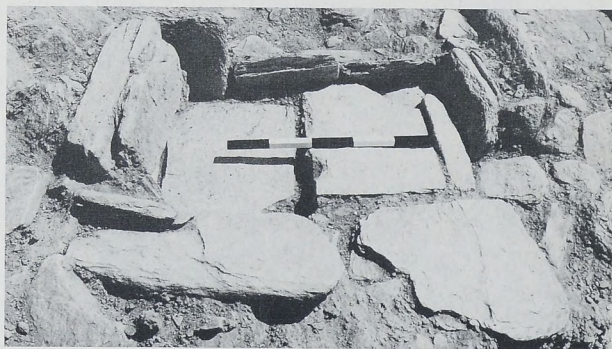

α. Παιδικός σκελετός συνθλιμμένος κάτω από λίθους και θραύσματα πήθων. β. Θράυσμα πρωτογεωμετρικού άγγείου από την τάφο Δ3. γ. Κεφαλή και λαιμός μαρμαρίνου πρωτοκυκλαδικού είδολίου.

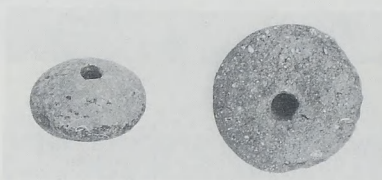
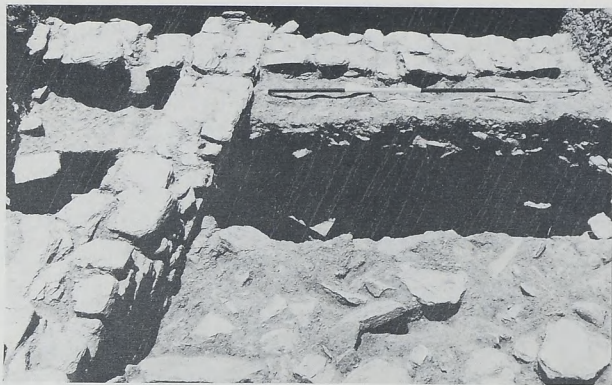
α. "Αποψη της τάφρου ΑΟ4 από Ν. Διακρίνονται τὰ ἐρείπια δοματίων καὶ ἄνω δεξιὰ ὁ διαγώνιος τοῖχος 1. β. Τὸ ἐσωτερικὸ τῆς τάφρου C03-C04, ἀπὸ Ν. Στὴ μέση ὁ κιβωτιόσχημος τάφος καὶ ἐμπρὸς ὁ τοῖχος 4.

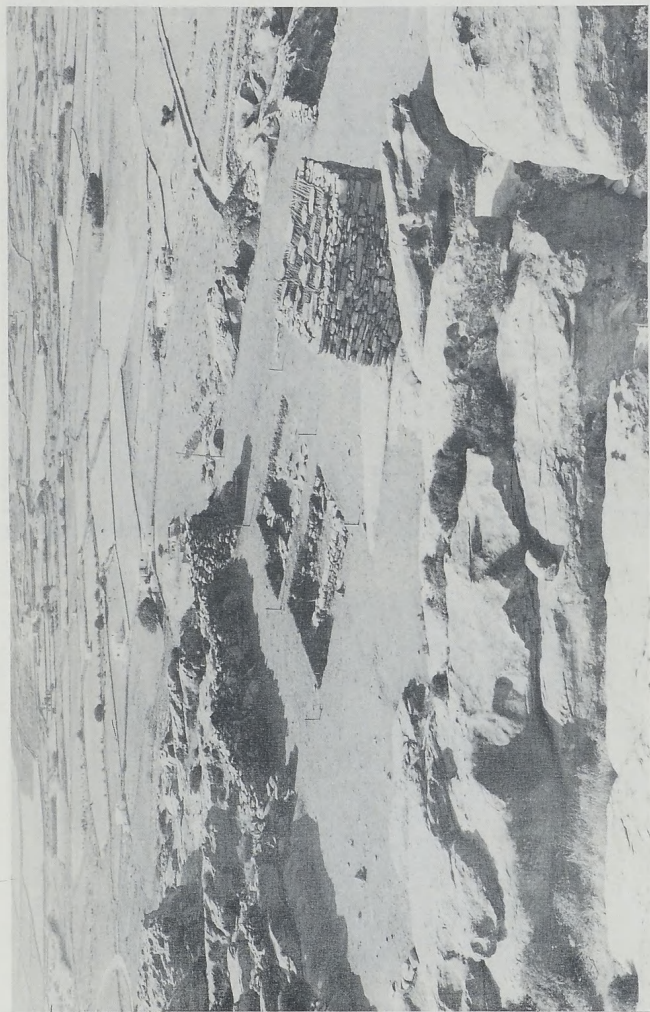
α. Θραύσμα μαρμαρίνου πρωτοκυκλαδικού είδωλίου από τόν διάδρομο μεταξύ των τάφρων C03 καί C04. β-γ. Τάφος C03-C04: β. "Οστρακα από τη στρώση 7. γ. Κιβωτιόσχημος τάφος από N.

α. Τό έσωτερικό τής C06 από Ν. Δεξιά ό τοίχος 2 καί έμπρός ό άρχαίος δρόμος. β. Τάφος C06 (νότιος διάδρομος). Οί τοίχοι 1 καί 3. Άποψη από Δ.

α. Τάφος Δ06. Τά έρείπια οικόδομήματος από Β. β. Πήλινα σφονδύλια από τό κτίριο της τάφρου Δ06. γ. Τάφος Ε06. Πλάκες δαπέδου στη ΒΑ γωνία της τάφρου.

“Αποψη του μεσαίου πλατώματος από Β. Στο βάθος ή πεδιάδα που περιβάλλει την ακρόπολη.

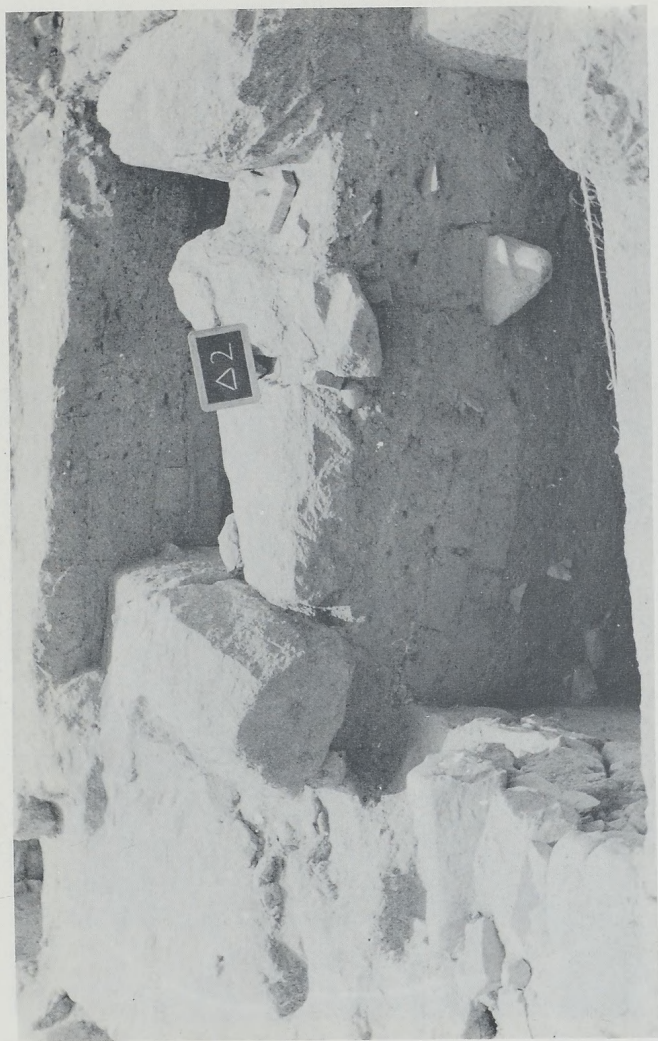
α. Ἐπιγραφή σέ θραύσματα ἀγγείου, πιθανῶς ἀπό ἱεροῦ τῆς Ἀθηνᾶς. β. Θραύσματα ἀνα-
γλύφου πινακίου μέ παράσταση Ἀθηνᾶς ἐμπρός σέ βωμό.

α. Θραύσμα μαρμαρίνου λύχνου κατά χώραν. β. Θραύσμα αγγείου με ανάγλυφη προτομή Πανός.

Οι τομείς της ανασκαφής στην πλατεία της Μητροπόλεως Νάξου. Μπροστά ο τομέας Δ2 και οι τοίχοι 1, 4 και 5, πριν από τη διάλυση των δύο πρώτων.

Τομέας Δ2. Οί ανασκαφικές τομές βόρεια καί νότια τοῦ τοίχου 4 πρὶν τὴ διάλυσή του.

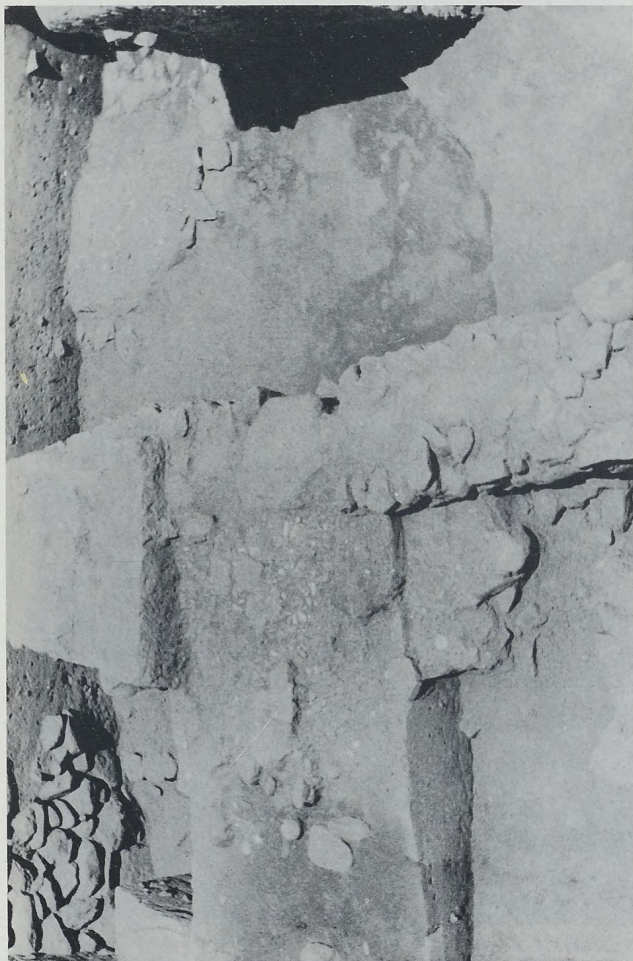
Τομέας Δ2. Οί ανασκαφικές τομές βόρεια και νότια του τοίχου 4 μετά τη διάλυσή του. Στις παρειές και των δύο τάφων φαίνονται οι στρώσεις των πλίνθων και τά στρώματα του συμπαιγνός πηλοῦ μέσα στά όποια είχαν έδρασθεί οί λίθοι του θεμελίου 4 (έμπρός) και του τοίχου 40 (πίσω).

Ἡ καμπύλη κρηπίδα ποῦ ὀρίζε τὸ στρόφιμα πλίνθων καὶ πηλοῦ πάνω ἀπὸ τῆς γεωμετρικῆς κατασκευῆς στὴν πλατεία τῆς Μητροπόλεως Νάξου. Πίσω της διακρίνονται οἱ διερευνητικῆς τομῆς.

Πλατεία Μητροπόλεως Νάξου. Μπροστά ο πρόχειρος τοίχος 9 και οι μυκηναϊκές εγκαταστάσεις (δεξιά). Πίσω οι διάφορες φάσεις των γεωμετρικών κατασκευών. Στο κέντρο, άριστερά στον μάρτυρα, διακρίνεται καλά ο παλαιότερος τοίχος 49 κάτω, ή ΒΑ γωνία των τοίχων 31 και 46 επάνω του και λίγο ή προσθήκη του τοίχου 5.

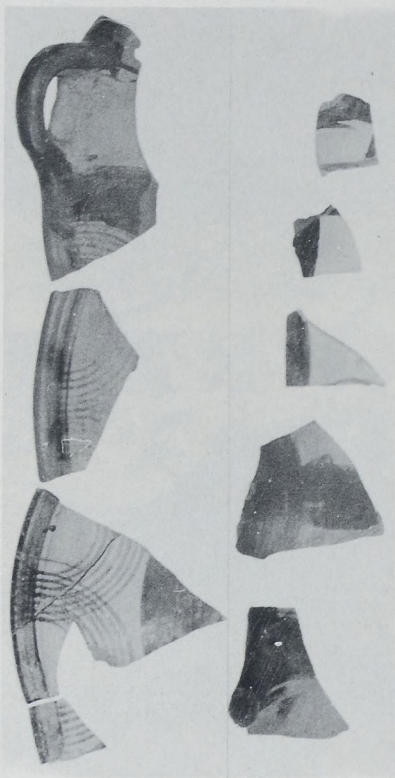
Ἡ ἀνασκαφή βόρεια καὶ νότια τοῦ γεωμετρικοῦ τοίχου 31. Διακρίνονται μπροστά τὰ λείψανα πρόχειρης κυκλικῆς κατασκευῆς μέ βότσαλα, πίσω δεξιὰ ὁμοία πρὶ ἐπιμελημένη κατασκευῇ σέ μεγαλύτερο βάθος καὶ πίσω ἄριστερά τμήματα ἀπὸ τοὺς τοίχους 5 καὶ 49.

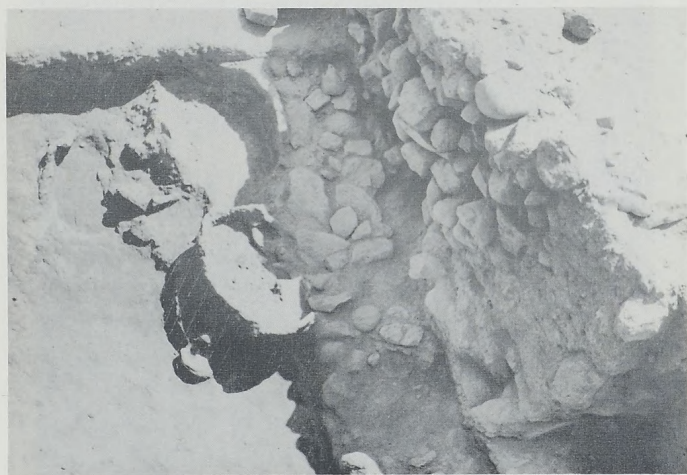
α. Κυκλικές κατασκευές στά δάπεδα χώρων που σχηματίζουν γεωμετρικοί τοίχοι. β. Χώρος E2 στην πλατεία της Μητροπόλεως Νάξου από τα νότια. Στο βάθος αριστερά μικρή κυκλική κατασκευή και στη γωνία δεξιά συγκέντρωση γεωμετρικών οστράκων.

α-β. Πλατεία Μητροπόλεως Νάξου: α. Ἡ τομή στά νότια τοῦ τοίχου 40. Διακρίνεται ὁ γεωμετρικός τοίχος 25/33 καί πάνω του ἀριστερά τά θεμέλια τοῦ ρωμαϊκοῦ τοίχου 21. β. Τό σημεῖο συνάντησης τῶν τοίχων 43 καί 25/33. Εἶναι φανερή ἡ κάλυψη τῶν ἐρειπίων τους μέ πλίνθους, πού κομμάτια τους διακρίνονται στή φωτογραφία δίπλα, καί πάνω στόν ψηλότερο σωζόμενο τοῖχο 25/33. Μπροστά πλίνθοι στρωμένες στό δάπεδο.

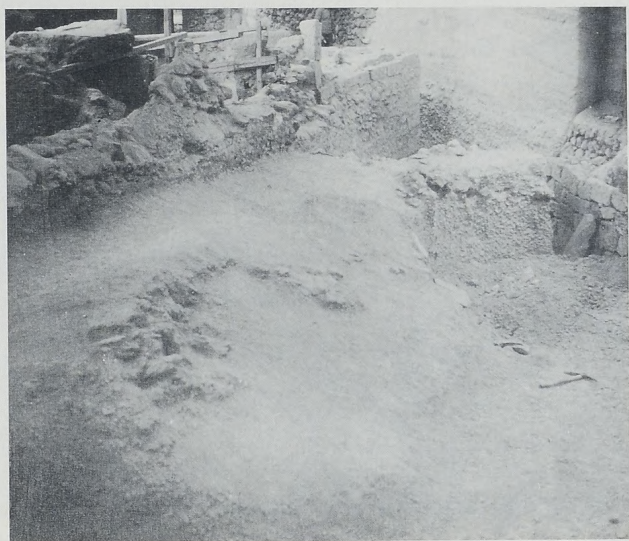
α. Ώστρακα γεωμετρικῶν ἄγγείων. β. Ώστρακα γεωμετρικῶν ἄγγείων ἀπὸ τὰ ἀντίστοιχα στρώματα
κάτω ἀπὸ τῆς πλίνθους καὶ τὸν πηλὸ.

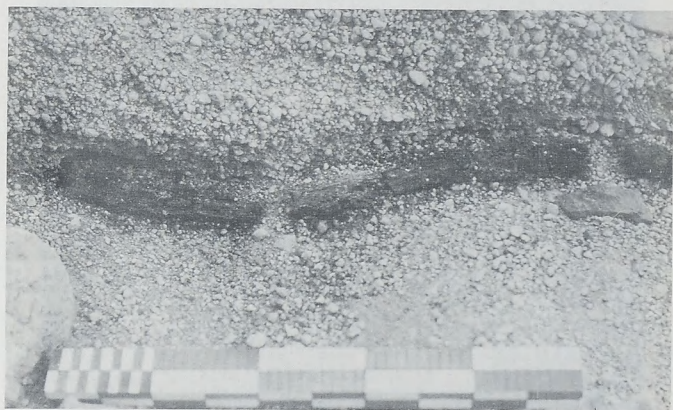
α-β. Τό δωμάτιο μέ τίς πήλινες γοῦρνες: α. (Ἀπό Α). Ἀρχίζουν νά φαίνονται οἱ γοῦρνες καί οἱ σωροί τῶν σπασμένων ἀγγείων. β. (Ἀπό Β). Οἱ τρεῖς γοῦρνες μετά τόν καθαρισμό καί τήν ἀφαίρεση τῶν ἀγγείων· δεξιὰ ὁ τοῖχος Τ.61, δίπλα του ὁ Τ.9.

α-δ. Ἀγγεῖα ἀπὸ τὸ δάπεδο τοῦ δωματίου: α. Ἀμφορίσκος. β. Κύπελλο. γ. Ἀμφορέας
 μέ στριφτές λαβές (κομμάτια ἀπὸ τὸ ἄνω μέρος τοῦ ἀγγείου ἐνδεικτικὰ τοποθετημένα).
 δ. Φλάσκα.

α. Δυτική Οικία. Ανατολικό έρμάρι χώρου 7. β. Οι επιχώσεις εξωτερικά του βορείου τοίχου της Δυτικής Οικίας.

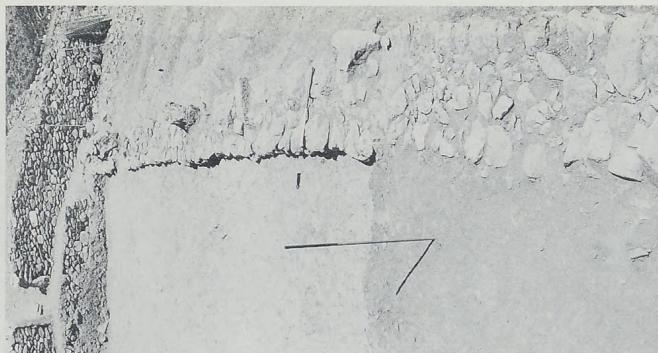
α-β. Βόρεια παρυφή Δυτικής Οικίας: α. Στρώμα καταστροφής και ήφαιστειακό στρώμα ελαφρόπετρας. Διακρίνεται κομμάτι ξύλου. β. Τό κομμάτι ξύλου κάτω από τό στρώμα ελαφρόπετρας.

α-β. Βόρεια παρυφή Δυτ. Οικίας; α. Τό στρώμα καταστροφής μετά την αφαίρεση του στρώματος ελαφρόπετρας (λήψη από τὰ ανατολικά). β. Τό στρώμα καταστροφής μετά την αφαίρεση του στρώματος ελαφρόπετρας (λήψη από τὰ δυτικά).

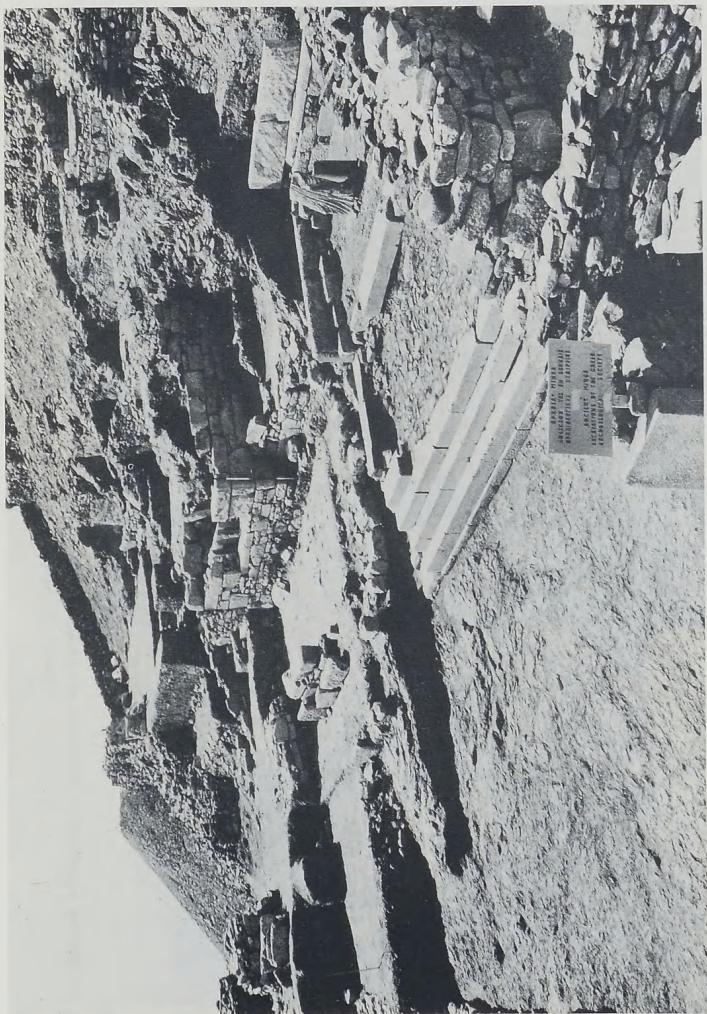
α-β. Βόρεια παρυφή Δυτικής Οικίας: α. Άνοιγμα μικρού παραθύρου του δωματίου 6. β. Οι πέντε στρώσεις ελαφρόπετρας, που αντιστοιχούν σε ισάριθμους παροξυσμούς της έκρηξης.

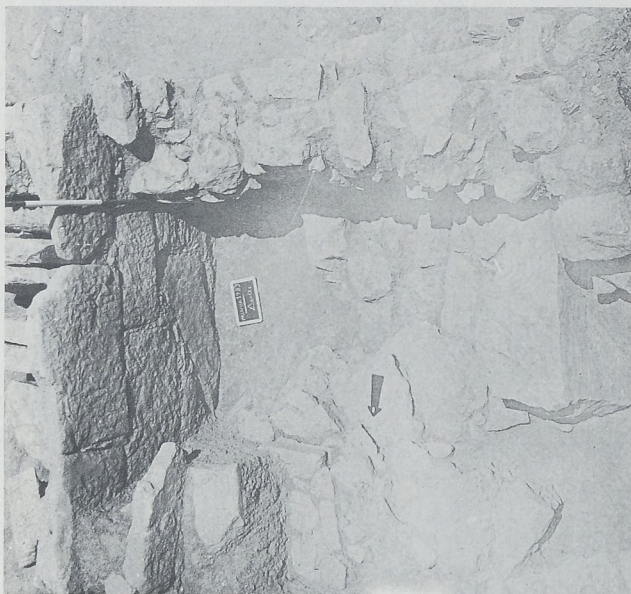
α. Ο νεότερος τοίχος του «περιβόλου» και η κρηπίδα του ναού. β. Λεπτομέρεια του τοίχου του «περιβόλου».

Τετράγωνο Ν4/1: διακρίνεται ο λαξευμένος φυσικός βράχος που αποτελεί τό δυτικό όριο του χώρου του ναού και ό τοίχος του «περιβόλου».

Κάτω Πόλη. Γενική άποψη του χώρου της ανασκαφής. Δυτικά από τόν ναό διακρίνεται ο λαξευμένος φυσικός βράχος.

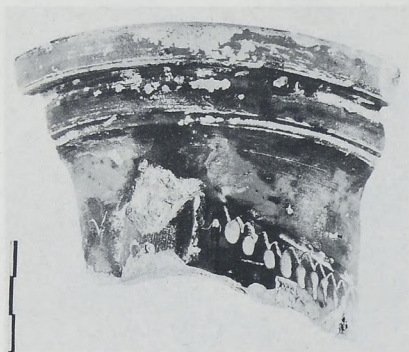
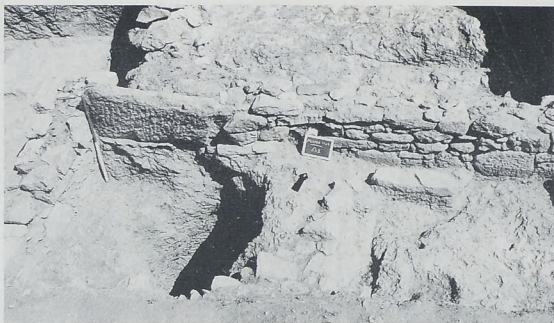
α. Θραύσμα γεωμετρικού αγγείου κατά την αποκάλυψη του δυτικού όριου του χώρου του ναού. β. ΝΔ/1. Θραύσμα γεωμετρικού αγγείου. γ. Τομή Δ6-α1. Δυτικός τοίχος του Δ1.

α. Τομή Δ6-α1 και τετράγωνο Δ6/1.

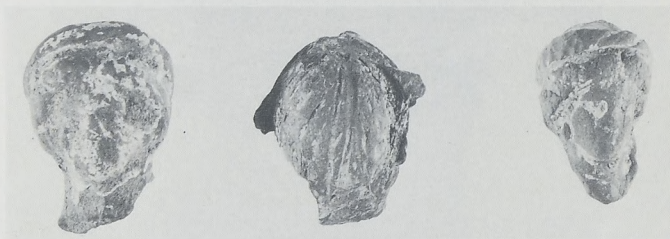
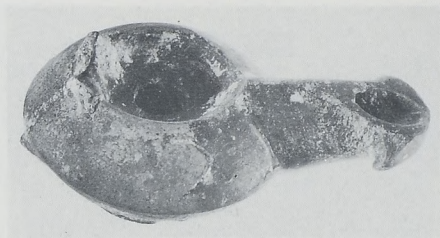
β. Κτίσματα Β7, Δ2 και Δ4 (ἄποψη ἀπό Δ).

α-γ. Δ2: α. Στόμιο φρέατος. β. Πήλινη μήτρα. γ. Όστρακο με διακόσμηση του τύπου «δυτικής κλιτύος».

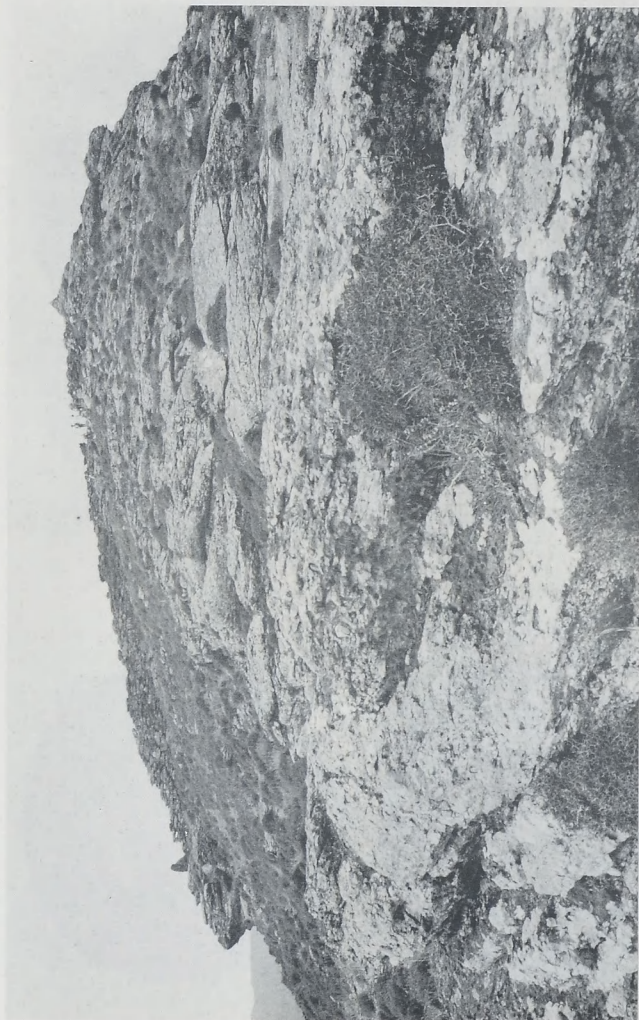
α-β. Ἀνάγλυφο ἀρρετινὸ ποτήριο ἀπὸ τὸ φρέαρ (Δ2).

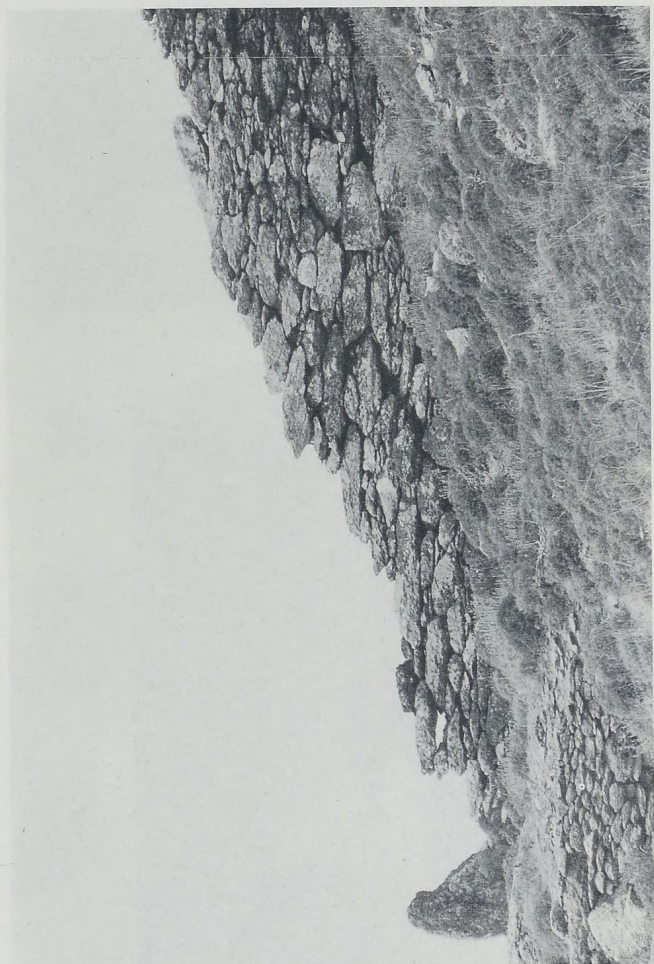
α-δ. Δ2, φρέαρ: α. Λύχνος. β. Κεφαλές ειδωλίων. γ-δ. Κεφαλή παγωνοφόρου άνδρός.

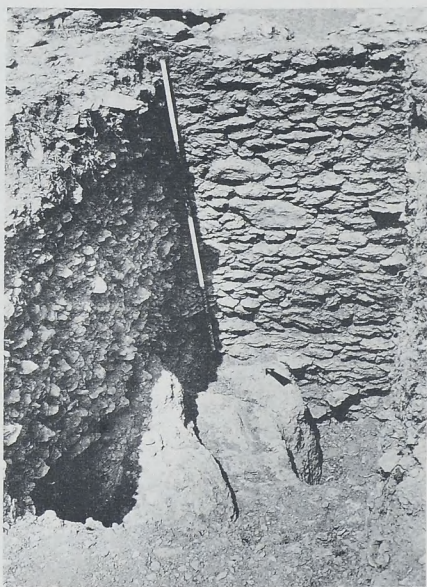
α-β. Δ4. Κεφαλή από μαρμάρινο άγαλμάτιο. γ - δ. Δ2. Μολύβδινο σταθμίο.

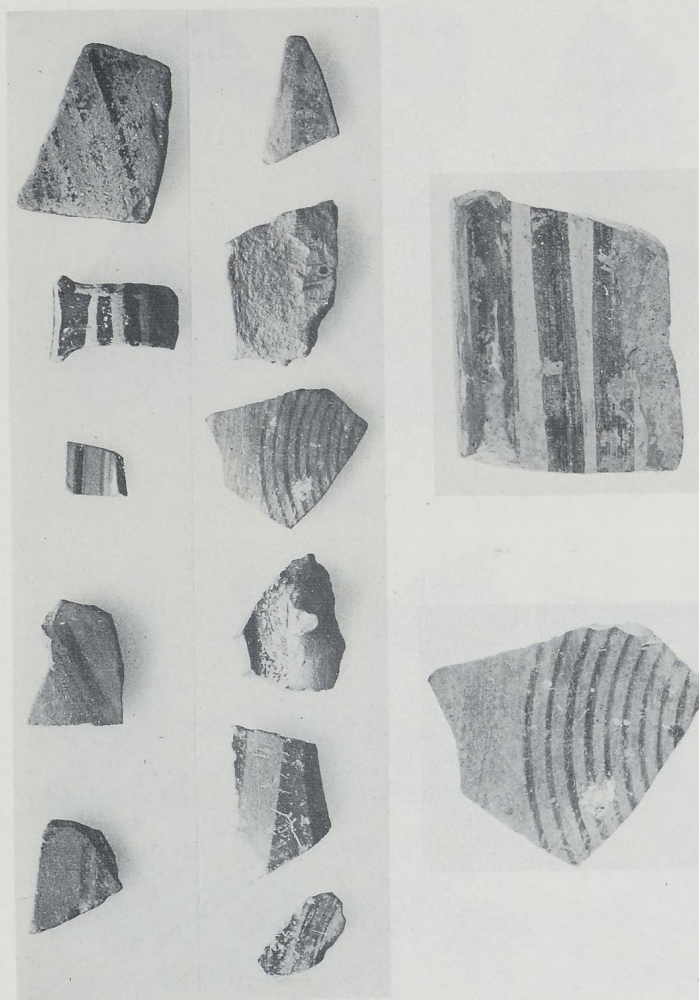
*Ανω Πόλη, τείχος, γενική άποψη.

Τείχος, νότια απόληξη. Λεπτομέρεια της εξωτερικής όλης.

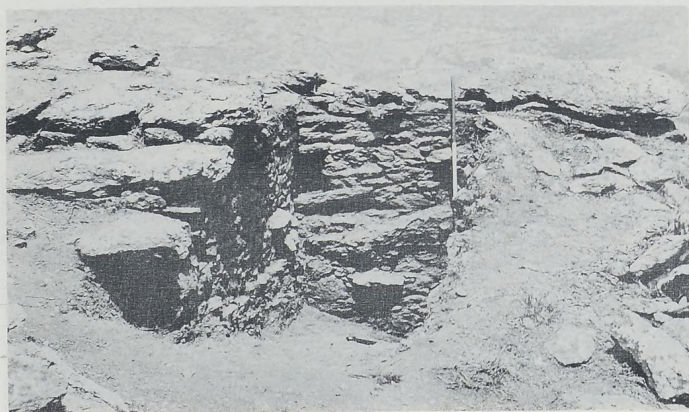
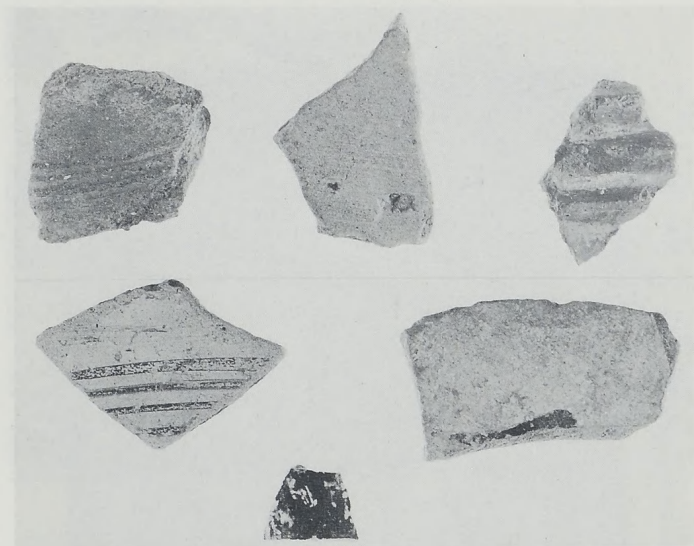
α. Τείχος, τομή 1. β. Λεπτομέρεια της εσωτερικής παρειάς του τείχους (τομή 1).

α-γ. Τεύχος, "Οστρακα από την τομή Ι."

α-β. Τείχος. "Οστρακα από την τομή 2.

α. Τείχος. Όστρακα από την τομή 2. β. Τείχος, τομή 2.

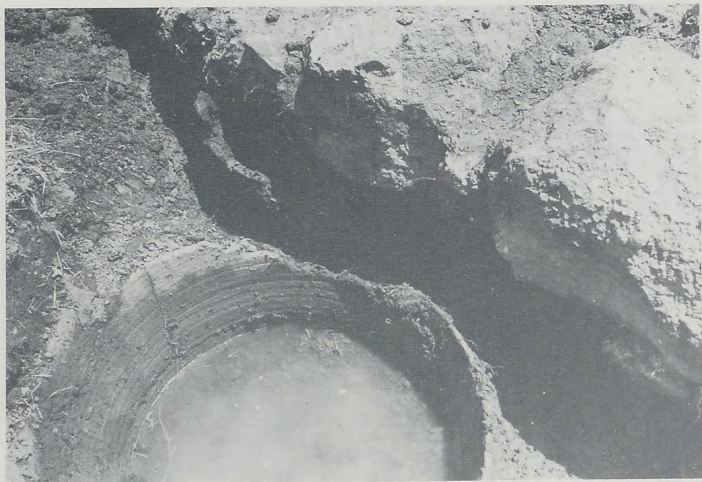
α. Τείχος, βόρεια πυλίδα. β. Τείχος, βόρεια πυλίδα και εξωτερικός πύργος.

Γενική άποψη του ανάκτορου από ΒΔ.

α-β. Ἀνατολικός τομέας: α. Τό παλαιό σκέλος τοῦ περιβόλου ἀπὸ ΝΔ. β. Τό παλαιό σκέλος τοῦ περιβόλου ἀπὸ Ν.

α-β. Ἀνατολικὸς τομέας: α. Κομμένο παλαιονακτορικὸ πιθᾶρι στὴ ρίζα τοῦ ἀνατ. περιβόλου ἀπὸ ΝΔ. β. Τὸ κονιαμένο δάπεδο ἀπὸ Ν.

α-β. Ανατολικός τομέας: α. Τό κονιαμένο δάπεδο πού καθίζησε καί τό χαλικόστρωτο από ΝΑ. β. Τό κονιαμένο δάπεδο καί τό χαλικόστρωτο από ΒΑ.

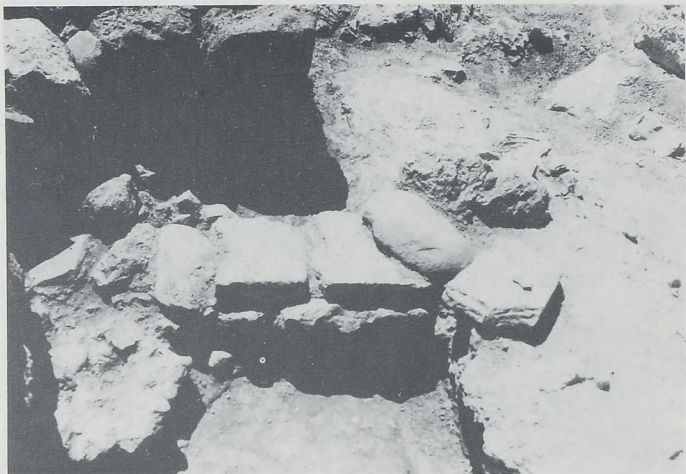
α-β. Τομέας ΝΑ περιβόλου: α. Τό Ν σκέλος τοῦ περιβόλου καί ὁ ἀντερεισματικός τοῖχος ἀπὸ Δ. β. Τό Ν σκέλος τοῦ περιβόλου καί ὁ ἀντερεισματικός τοῖχος ἀπὸ ΒΑ.

α-β. Τομέας Δυτικής αὐλῆς: α. Τό ΥΜ ΙΑ μονόλιθο κατώφλι ἀπὸ ΒΑ. β. Δοκιμή πέρα ἀπὸ τό μονολιθικό κατώφλι ἀπὸ ΝΔ.

α-β. Τομέας Δυτικής αυλής: α. Παλαιοανακτορικός τοίχος κάτω από τόν 2ο άντερεισματικό από Ν. β. Ἡ παλαιοανακτορική ἀνάβαση ἀπό Β.

α-β. Τομέας Δυτικής αυλής: α. Ἡ παλαιοανακτορική ἀνάβαση μέ τό κατώφλι ἀπό Β. β. Οἱ δύο νότιοι παλαιοανακτορικοὶ τοῖχοι μέ κατεύθυνση ἀπό Δ πρὸς Α, ἀπό Δ.

α-β. Τομέας Δυτικής αυλής: α. Τό γωνιακό κτίριο βόρεια από τόν 2ο άντρεισματικό τοίχο μέ τήν έξωτερική διάστρωση από ΝΔ. β. Τό γωνιακό κτίριο βόρεια από τόν 2ο άντρεισματικό τοίχο μέ τήν έξωτ. τριγωνική διάστρωση από ΒΔ.

α. Τομέας Δυτικής αυλής. Ἀποκάλυψη τοῦ γωνιακοῦ τοίχου βόρεια ἀπὸ τὸν 2ο ἀντρείσμα-
τικό, μέ τό κάθετο ἐπιφανειακό τοιχίο ἀκόμα στή θέση τοῦ ἀπὸ ΝΑ. β. Τομέας ΒΔ τοῦ
Σπιτιοῦ Α Hogarth. Δοκιμή κάτω ἀπὸ τό δωμάτιο τῶν κρουῶν ἀπὸ ΝΑ.

α-β. Τομέας Δυτικού κτιρίου Σπιτιού Α Hogarth: α. Το στρώμα των αγγείων νότια από τό ΒΔ κτήριο από ΝΑ. β. Στρώμα αγγείων στο ΒΑ δωμάτιο από ΝΔ.

α-β. Τομέας Δυτικού κτιρίου Σπιτιού Α Hogarth: α. Όψη των βορείων δωματίων με τόν διαχωριστικό τοίχο από Α. β. Πεσμένες πέτρες που σκέπασαν τή λοξή ανάβαση από Α.

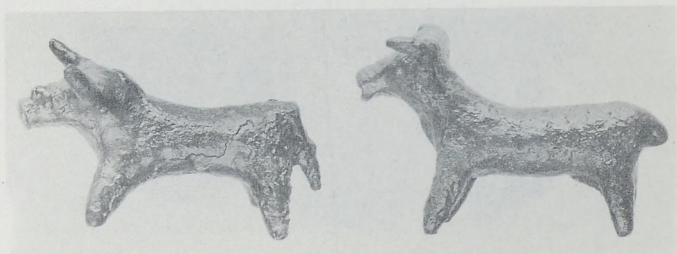
α. Τμήμα της πρόσοψης καί του γεμίσματος του ἀνδῆρου II (ἀπό Ν). β. Τό πλακόστρωτο
στήν τομή τοῦ ἀνδῆρου II καί τό στρώμα 5 στά δεξιὰ (ἀπό ΝΔ).

α. Ἀναθήματα τῆς κατώτερης στρώσης τοῦ ἀνδῆρου Π (ἀπὸ ΝΑ). β. Λίθινη τράπεζα προσφορῶν.

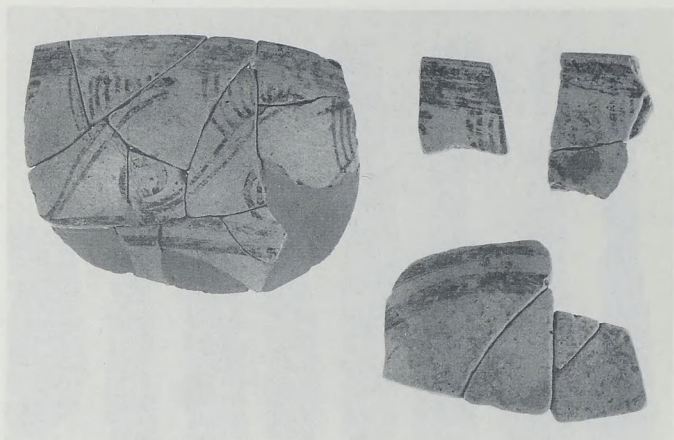
α. Πόδι από κύπελλο κοινωνίας. β. Λίθινες τράπεζες προσφορών. γ. Όστρακα με ανά-
γλυφα αйлουροειδή.

α. Κεφάλια πηλίνων ειδωλίων. β. Χάλκινα είδωλα κριών. γ. Χάλκινοι ταῦροι.

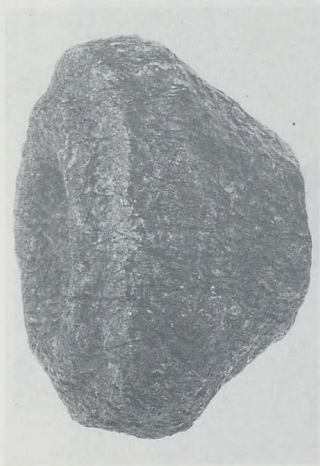
α. Ἀναθηματικά χάλκινα ἐργαλεῖα. β. Κύπελλο τῆς ΥΜ ΙΙΒ ἐποχῆς.

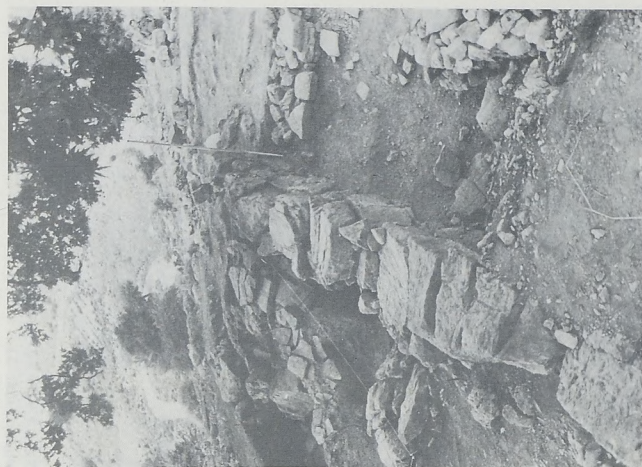
α. ΥΜ ΠΙΒ ὄστρακα. β. «Πλακόστρωτη» ἐπιφάνεια κάτω ἀπὸ τὸ ἄνδρo ΠΙΒ.

α. Στρωματογραφική τομή κάτω από τὰ ἀνδῆρα ΙΙΙΑ καὶ ΙΙΒ. β. Ἡ ἐπίγωση κάτω ἀπὸ τὰ ἀνδῆρα ΙΙΙΑ καὶ ΙΙΒ σὲ σχέση μὲ τὸ τοίχο τοῦ ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι οἰκοδομήματος (ἀπὸ Δ).

α. Μινωική τράπεζα προσφορών. β. Πόδια ειδολίων άντρικῶν μορφῶν. γ. Ὁ ισχυρὸς τοῖχος στὰ ὄρθου. Μ-Ν53 (ἀπὸ Α).

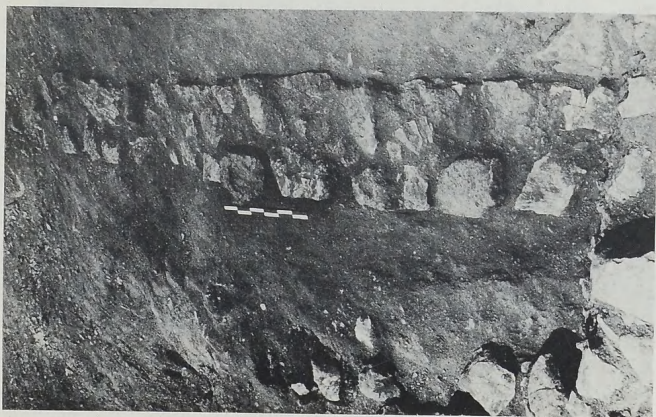

α. Νότια ὄψη τοῦ ἰσχυροῦ τοίχου, πού ἐδράζεται σέ παλαιότερο (ἀπό ΝΑ). β. Οἱ δύο ἀρχιτεκτονικὲς φάσεις στό ὄρθογ. Ι 53 (ἀπό Ν).

α. Τό πρόσωπο του ἀνδῆρου ΙΙΑ καὶ ἡ ἐπίκωψη πάνω ἀπὸ τὸ ΜΜ ΙΙΙ/ΥΜ Ι οἰκοδόμημα (ἀπὸ Δ). β. Τὰ δωμάτια 9 καὶ 9Α σὲ σχέση μετὰ 5 καὶ 7Α (ἀπὸ Β).

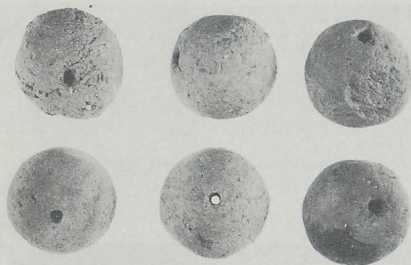
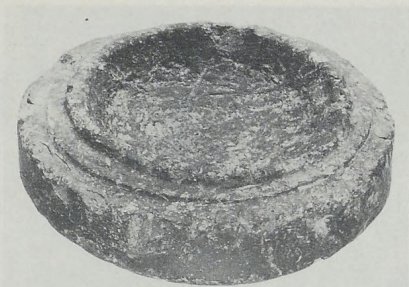

α. Ἡ τράπεζα προσφορῶν ἀνάμεσα στοὺς λίθους τοῦ δυτ. τοίχου τοῦ δωματίου 9 (ἀπὸ Β). β. Συστάδα ΜΜ ΠΙ/ΥΜ Ι κυτέλλων (ἀπὸ Α).

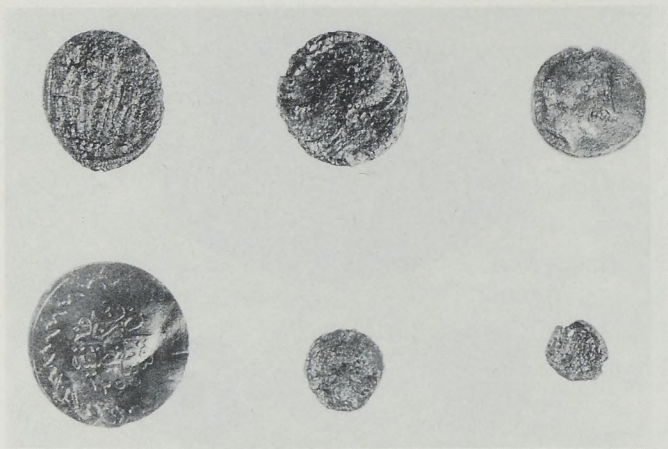

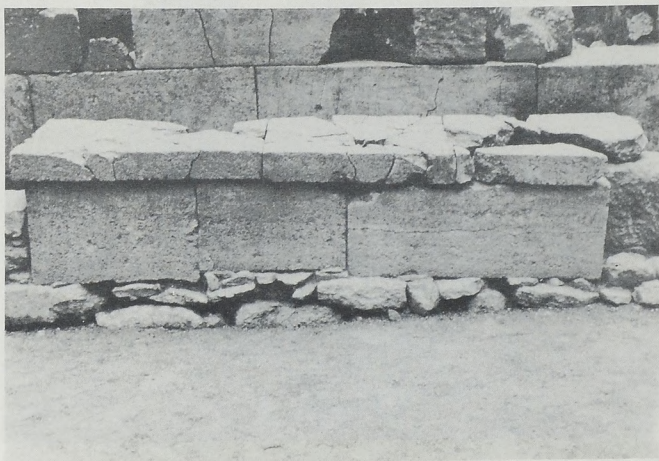
α. Ἡ ΒΔ γωνία τοῦ δωματίου 8 καί τὸ ἄνοιγμα εἰσόδου (ἀπὸ ΒΑ). β. Τὸ δωμάτιο 8 (ἀπὸ ΝΑ).

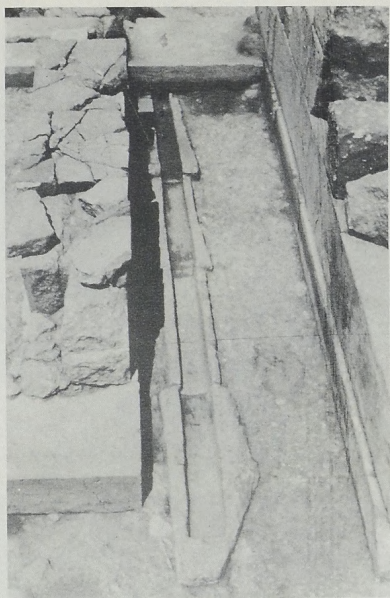
α. Μινωική τράπεζα προσφορών. β. Πήλινα μινωικά ύφαντικά βάρη. γ. MM III/ΥΜ Ι
κάδος με ύφαντικά βάρη.

α. Τουρκογειτονιά Ἀρχανῶν. Νομίσματα.

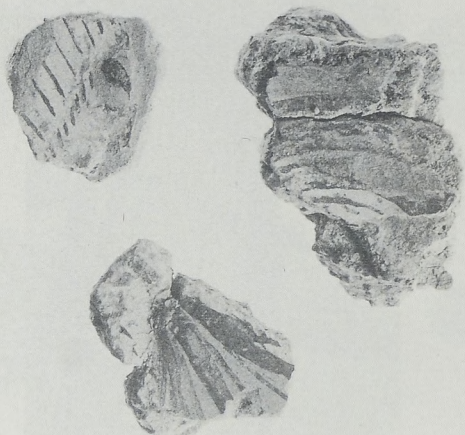
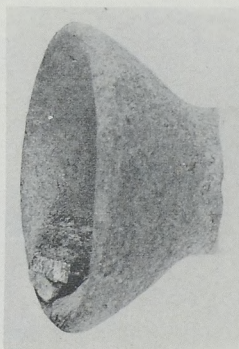
β. Τουρκογειτονιά Ἀρχανῶν. Τραπεζοειδῆς βομός.

α. Τουρκογειτονιά Ἀρχανῶν. Μικρὸς ἀγωγός.

β. Τουρκογειτονιά Ἀρχανῶν. Κυπελλίδια.

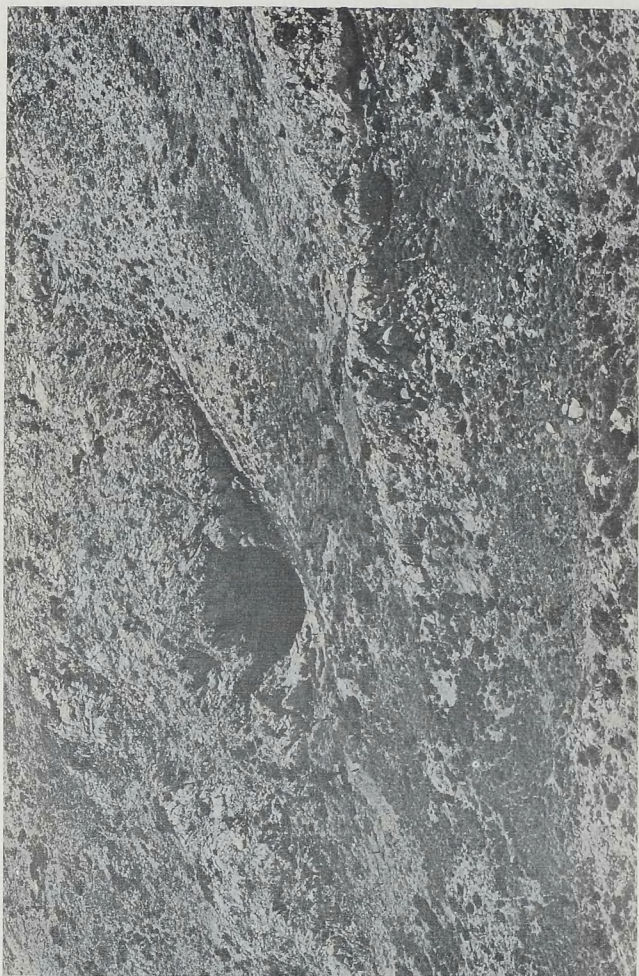
α-γ. Τουρκογειτονιά *Αρχανών: α. Πλαστικά επιθήματα από κονίαμα. β. Κύπελλο με χρυσό έλασμα. γ. Τμήματα τοιχογραφημένων κονιαμάτων.

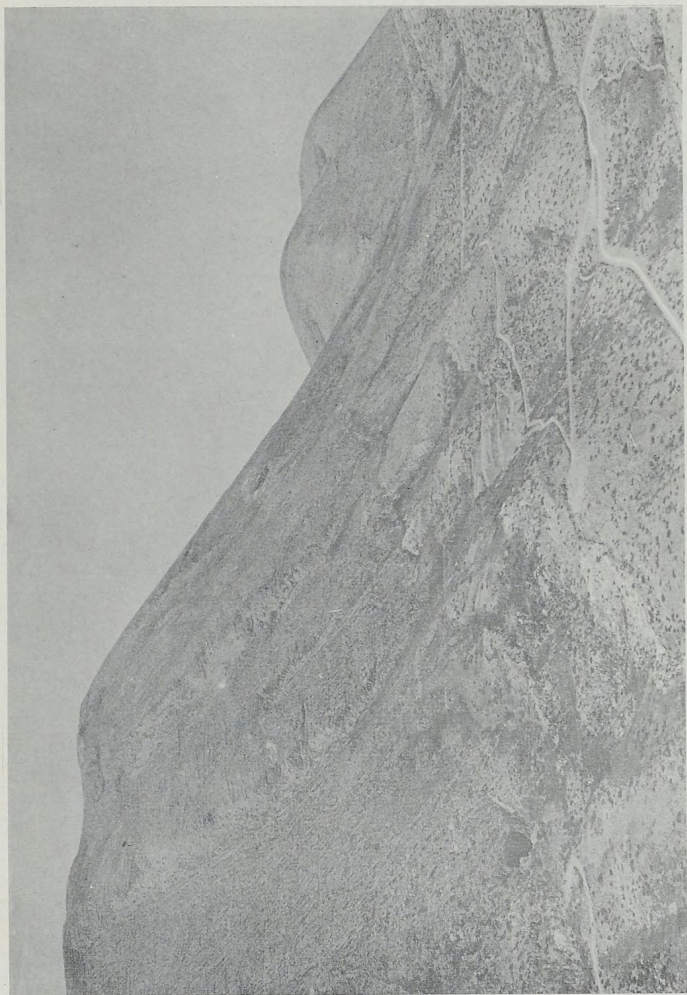
α. Τουρκογειτονιά Ἀρχανῶν. Τμήματα τοίχογραφημένων κονιαμάτων.

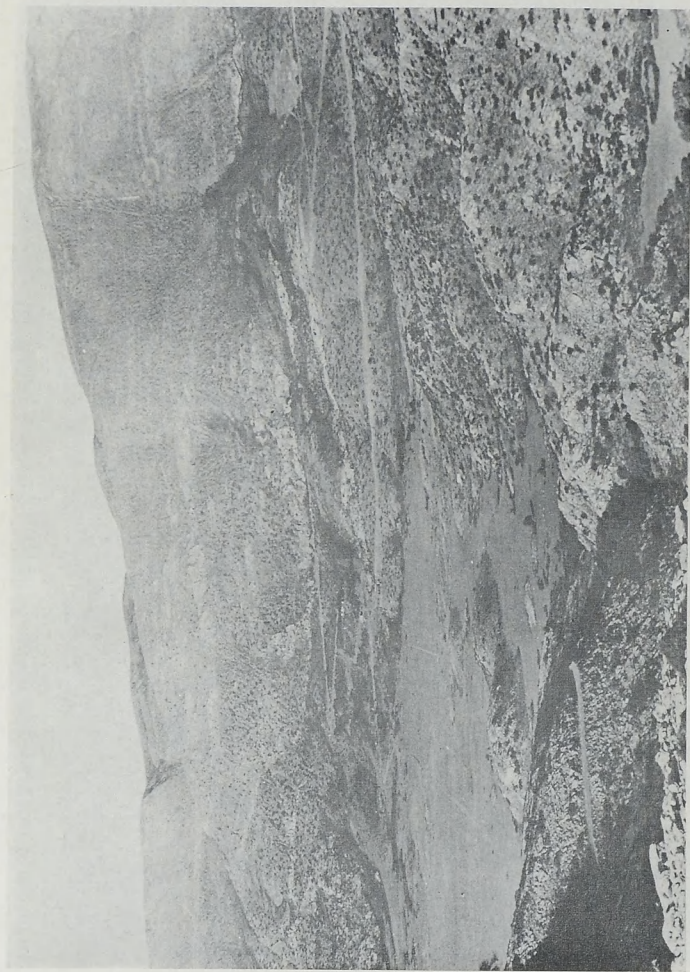
β. Τουρκογειτονιά Ἀρχανῶν. Σφράγισμα σέ λαβή πίθου.

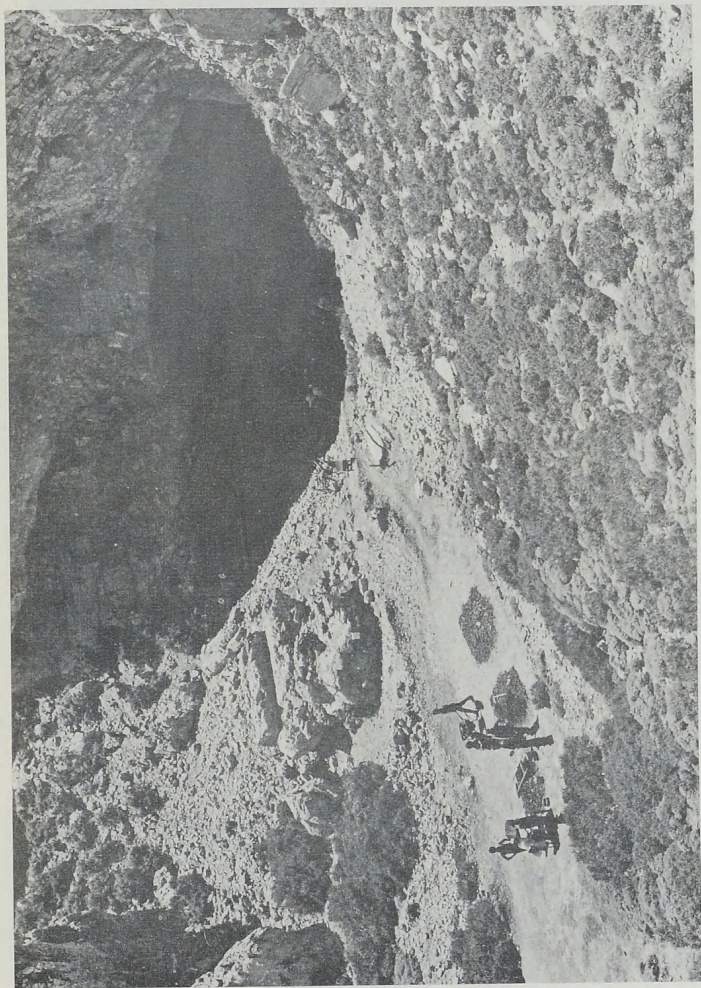
Τό 'Ιδαίο 'Αντρο. 'Αεροπορική λήψη.

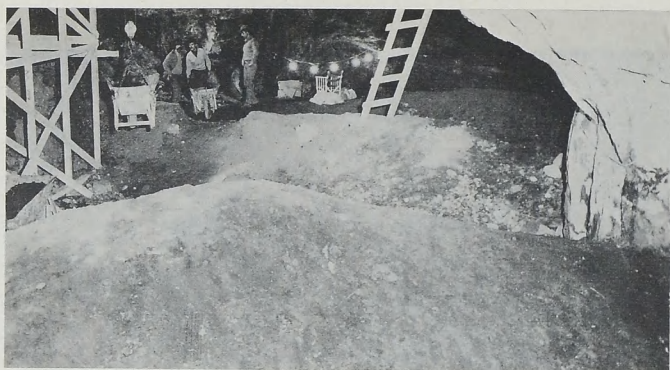
Άποψη του όρεινου όγκου του Ψηλορείτη. Τό 'Ιδαίο Άντρο στην κάτω άριστερή γωνία.

“Αποψη του βορειοδυτικού τμήματος του όροπεδίου της Νίδας, με το Ίδαο Άντρο στο βάθος, στην απόληξη των δρόμων άριστέρα.

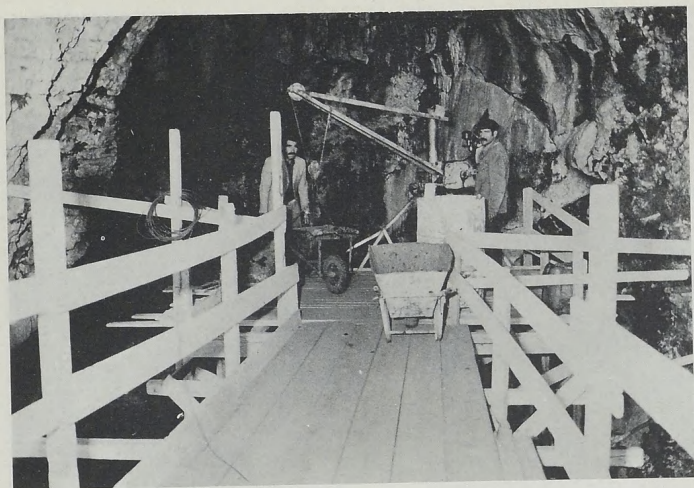
Ἡ εἴσοδος τοῦ Ἰδαίου Ἀντροῦ μέ τόν ἀμφιθεατρικό χώρο μπροστά του καί τόν μεγάλο λαξευτό βομό ἀριστερά. Ἀεροπορική λήψη.

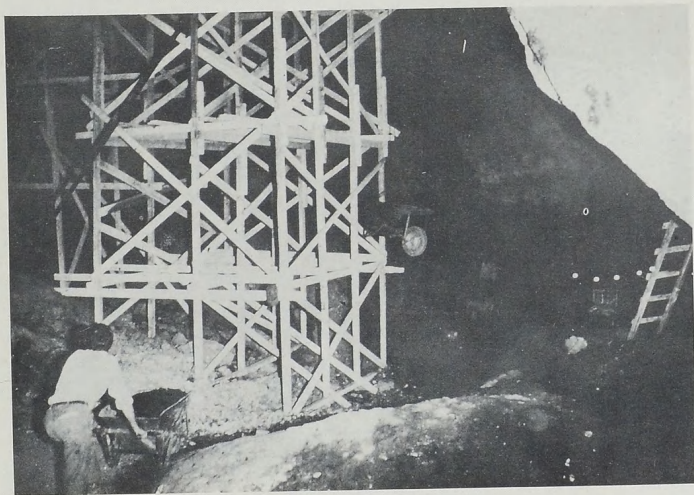
α. Άποψη της Κεντρικής Αίθουσας με τους Σωρούς IV, III και II από Βορρά.

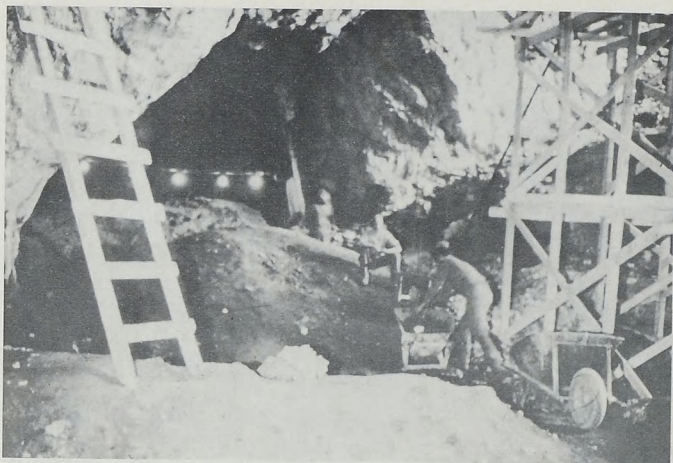
β. Τό συνεργείο κατά τή δοκιμαστική ανασκαφή τό 1982.

α. "Αποψη της απόληξης του έναέριου διαδρόμου καί της εξέδρας σέ ύψος 13 μ., μέ τή θέση τοῦ πετρελαιοκινητήρα, στή δοκιμαστική ἐρευνα τοῦ 1982.

β. "Αποψη τοῦ ὑποστηλώματος τῆς ξύλινης κατασκευῆς, μεταξύ τῶν Σωρῶν IV καί III ἀπό Βορρά, στή δοκιμαστική ἐρευνα τοῦ 1982.

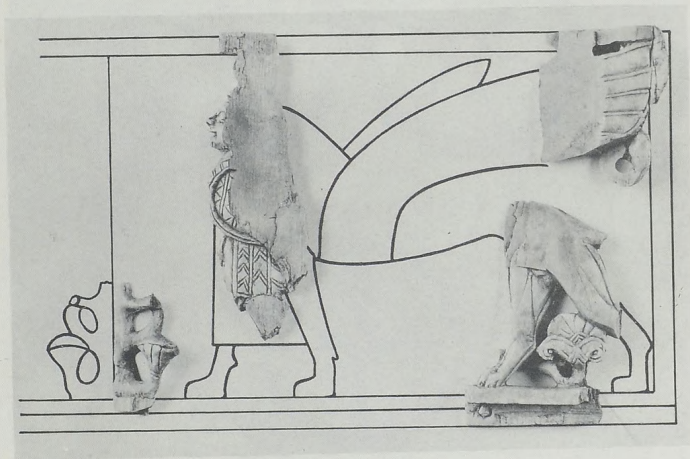
α. Άλλη άποψη του ύποστηλώματος της ξύλινης κατασκευής, μεταξύ των Σωρών IV και III από Βορρά, στή δοκιμαστική έρευνα του 1982.

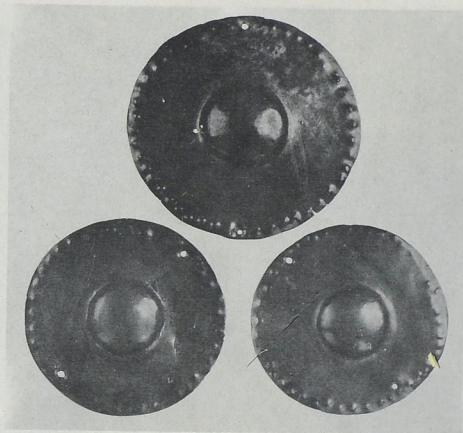
β. Άποψη της άνασκαφής στόν Νότιο Μυχό από Α, κατά την άνασκαφική έρευνα του 1982.

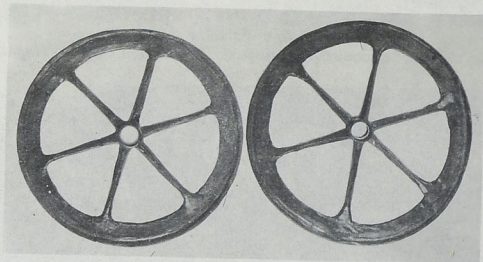
α. Χάλκινο πλαστικό προσώπειο λιονταριού. β. Χάλκινο κεφάλι, ἴσως ἐλαφιού.

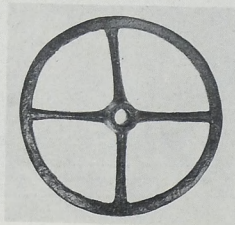
γ. Σχεδιαστική συμπλήρωση περιτμήτου ελεφάντινου πλακιδίου με παράσταση σφίγγας.

α. Τρία χάλκινα αναθηματικά άσπιδια.

β. Δύο χάλκινοι εξάκτινοι τροχοί.

γ. Χάλκινος τετράκτινος τροχός.

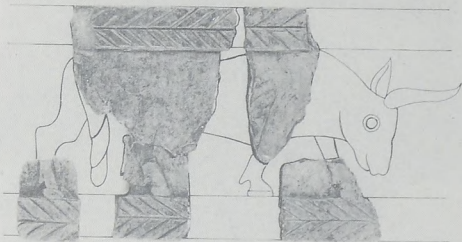
α. Λεπτομέρεια χάλκινης φιάλης με παράσταση άντρωπου ζεύγους βοοειδών.

β. "Αποψη της ανασκαφής του ΝΑ τμήματος του Βόρειου Μυχού τό 1982.

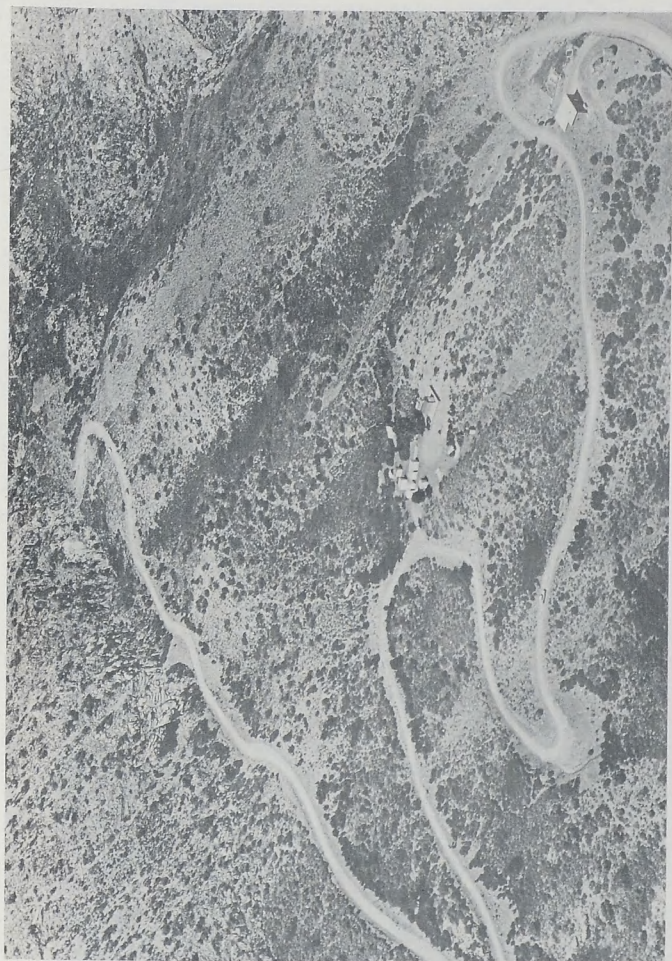
α. Σιδερένιο δακτυλίδι με παράσταση άνδρικής μορφής στόν ένθετο δακτυλιόλιθο. β. Χάλκινο νόμισμα με άπεικόνιση κεφαλής του Αύγουστου. γ. Χάλκινο νόμισμα με άπεικόνιση της κεφαλής του Κλαυδίου.

δ. Σχεδιαστική συμπλήρωση σώματος ελεφάντινης πυξίδας με παράσταση ταύρου.

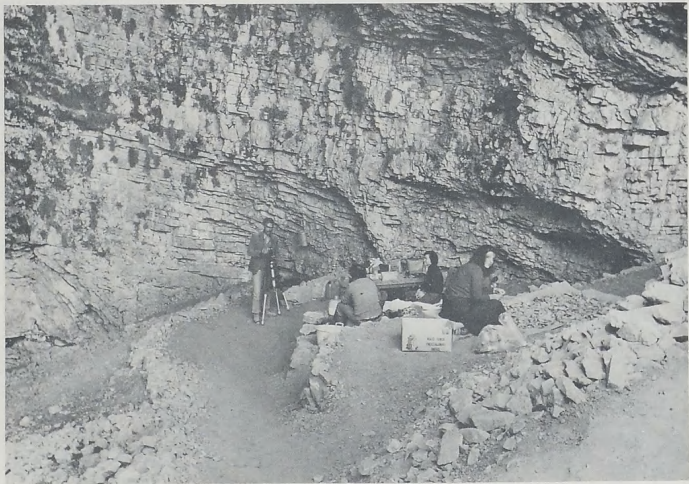
“Αποψη του καταλισμού της ανασκαφής τό 1983 στη θέση Χριστός, από δυτικά. “Αεροπορική λήψη.

“Άλλη άποψη του καταυλισμού της άνασκαφής τό 1983, στη θέση Χριστός, μέ τό δρόμο που άπολήγει στό Ίδαίο Άντρο, άπό ΒΑ. Άεροπορική λήψη.

α. Τό βασικό συνεργείο της ανασκαφής τό 1983.

β. "Αποψη των άναβαθμών πού κατασκευάσθηκαν στό βόρειο τμήμα της Κεντρικής Αίθουσας γιά τή συγκέντρωση καί πρώτη έπεξεργασία του ύλικού.

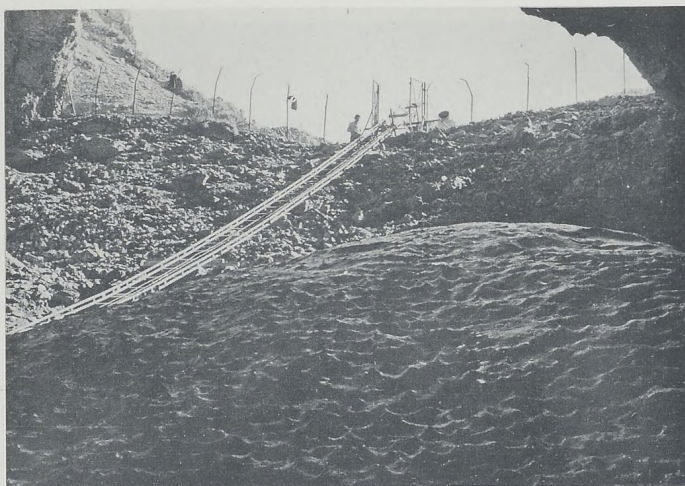
α. "Αποψη των εργασιών απομάκρυνσης του χιονιού από την Κεντρική Αίθουσα, τό 1983.

β. "Άλλη άποψη των εργασιών απομάκρυνσης του χιονιού, τό 1983.

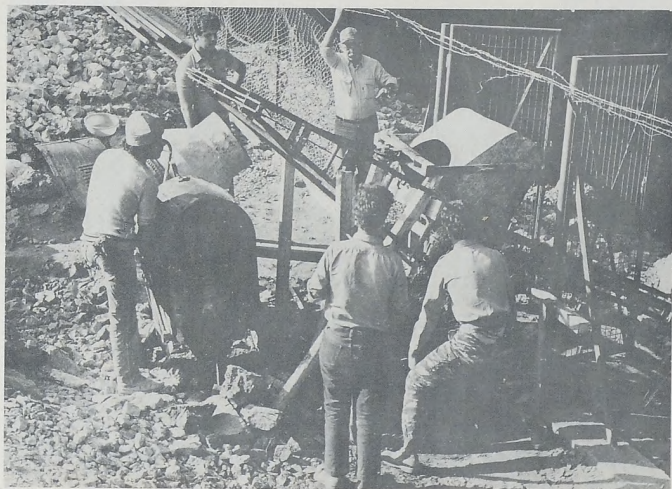
α. Άποψη της μάζας του χιονιού στην Κεντρική Αίθουσα και τόν Νότιο Μυχό τό 1983, από ΒΑ.

β. Άποψη των σιδηροτροχιών του αναβατόριου, τό 1983 από ΝΔ, μέ τόν τεράστιο όγκο του χιονιού μπροστά.

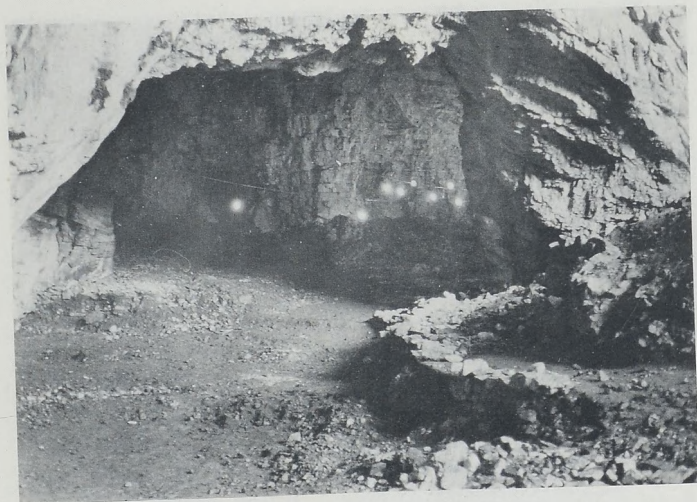
α. Άλλη άποψη των σιδηροτροχιών του αναβατόριου τό 1983 από άνατολικά.

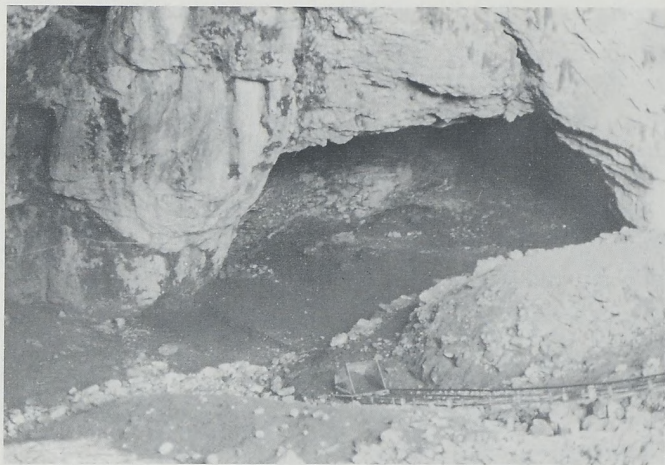
β. Άποψη της βασικής έγκατάστασης του αναβατόριου τό 1983, μπροστά στην είσοδο της σπηλιάς.

α. "Αποψη του Βόρειου Μυχού πρίν τήν ηλεκτροδότηση, τό 1983, από Νότο.

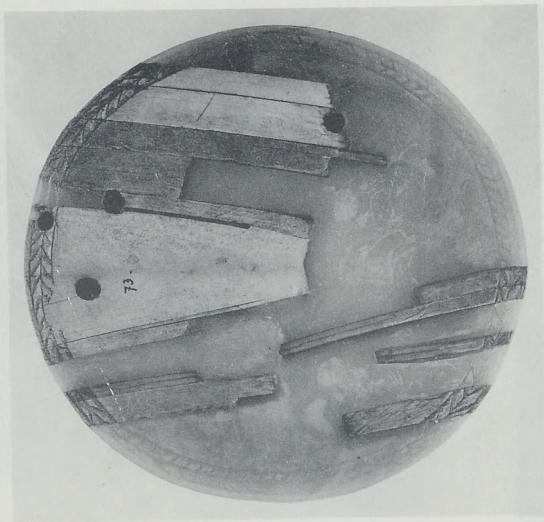
β. Ἡ ἴδια ἄποψη μετά τήν ηλεκτροδότηση.

α. Άποψη του Βόρειου Μυχού, κατά τη διάρκεια της ανασκαφής του 1983, από ΝΑ.

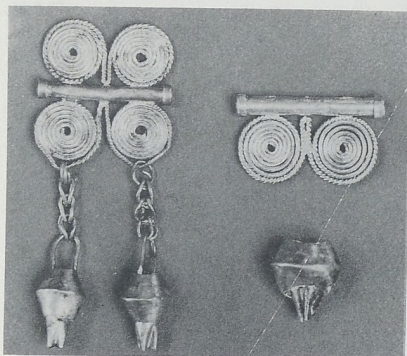

β. Άποψη του ΒΔ τμήματος της Κεντρικής Αΐθουσας, μετά την αφαίρεση των Σωρών, τό 1983.

α. Σιδερένιο δακτυλίδι με παράσταση ζεύγους μορφών στόν ένθετο δακτυλιόλιθο. β. Τό κατώτερο τμήμα της βάσης όλογλυφου αντικειμένου, με άποδοση γυναικείας μορφής, πού συναποτελέστηκε από κομμάτια τοῦ 1885 καί της άνασκαφής τοῦ 1983.

γ. Ήλεφάντινο πόμα πυξίδας, πού συγκολλήθηκε από διάφορα κομμάτια της άνασκαφής 1885, 1982-3.

- α. Τμήμα πήλινου ανθρωπομορφικού αγγείου με δήλωση των ματιών με δισκία φαγεντιανής. β. Χρυσό μικροτέχνημα με απόδοση γυναικείας κεφαλής. γ. Περίτεχνες χρυσές χάντρες περιδεραίου με κρεμάμενα όμοιώματα ροδιών. δ. Ήλεφάντινη περόνη με απόδοση αντίπτων γυναικείων κεφαλών.

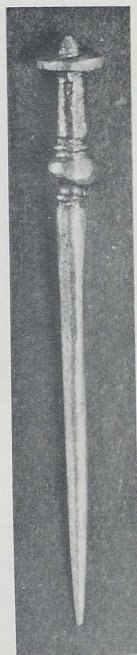
α

β

γ

δ

στ

ε

ζ

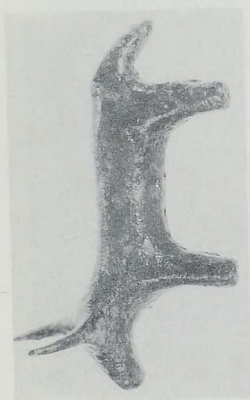
α. Χάλκινο ανδρικό ειδώλιο. β. Άσημένια δραχμή Ρόδου. γ. Πήλινη πλαστική μορφή λιονταριού. δ. Χρυσή περόνη. ε. Τμήμα πλακιδίου με ανάγλυφη παράσταση μορφής. στ. Έρμαφρόδιτη μορφή, τμήμα μεγάλου σκεύους από terra sigillata. ζ. Κεφαλή Έρωτα, τμήμα από τό ίδιο σκεύος.

α. Ἀσημένιο δακτυλίδι με φθαρμένη παράσταση καθισμένης γυναικείας μορφῆς. β. Σιδερένιο δακτυλίδι με παράσταση Ἑρώτα στὸν ἔνθετο δακτυλιόλιθο. γ. Σιδερένιο δακτυλίδι με παράσταση γυναικείας μορφῆς στὸν ἔνθετο δακτυλιόλιθο. δ. Δακτυλιόλιθος ἀπὸ σάρδιο με παράσταση Ἀθηνᾶς.

γ. Πήλινο πέλμα
σε φυσικό μέγεθος.

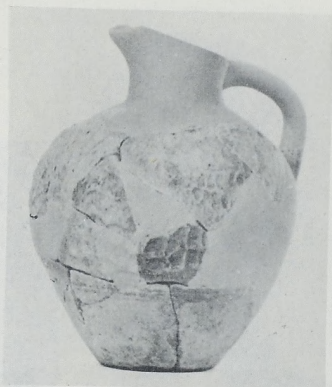
α. Χάλκινο ειδώλιο ταύρου.

β. Ύστερη γεωμετρική

έλεφαντινή σφραγίδα

με παράσταση

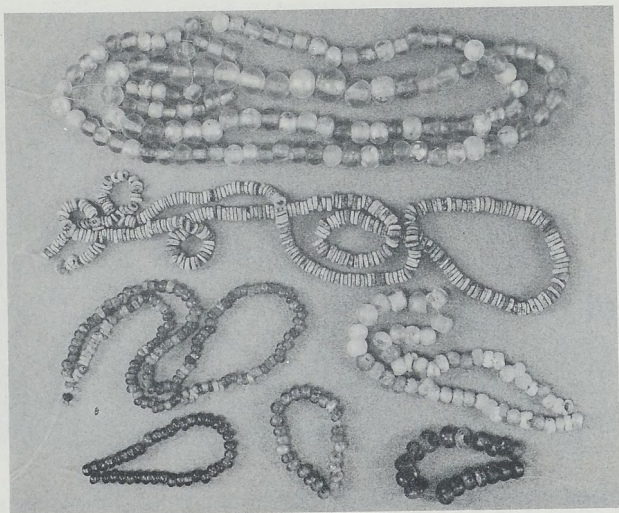
ίππια και σκύλου.

α. Ἄωτα κύπελλα ΜΜ ΙΑ χρόνων. β. Πλαστική κεφαλή, τμήμα τοῦ μεγάλου σκεύους ἀπὸ terra sigillata. γ. Πρόχους τραχωτοῦ ρυθμοῦ ΜΜ ΙΑ χρόνων.

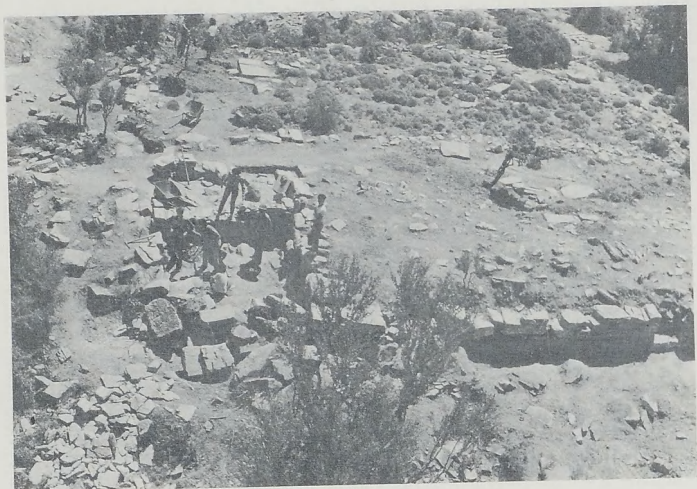
α. Διάφορα ελεφάντινα εύρηματα της έρευνας του 1982 καί της άνασκαφής του 1983.

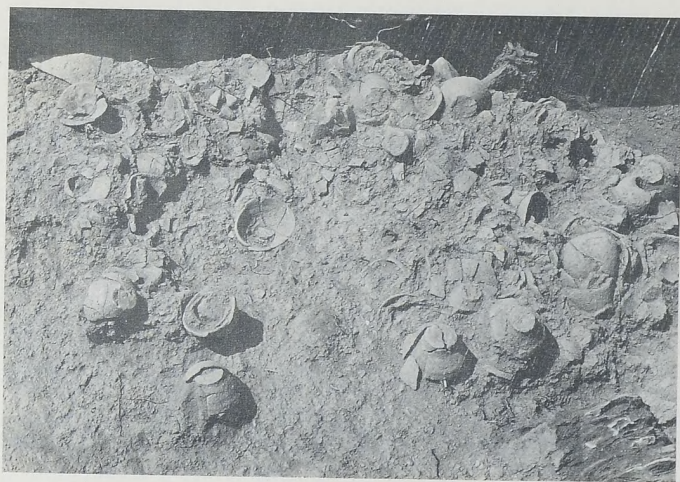
β. Χάντρες από διάφορες ύλες της έρευνας του 1982 καί της άνασκαφής του 1983.

α. Κομμάτια ειδωλίων καὶ σκευῶν ἀπὸ τὴν ἀνασκαφὴ τοῦ 1983. β. Διακοσμημένα πεδία λύχνων.

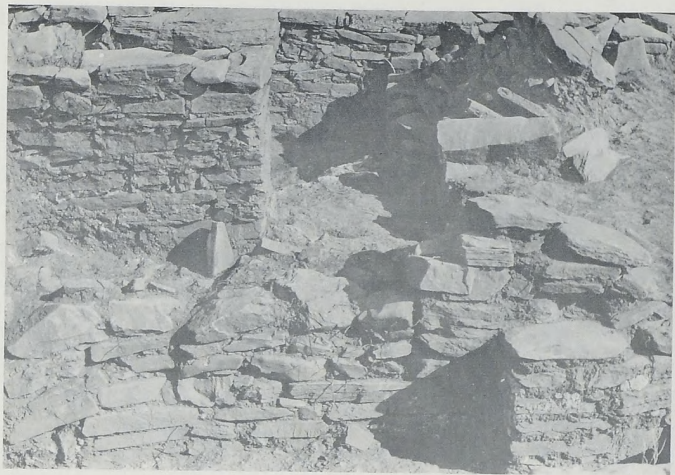
α. "Αποψη του ΥΜ ΙΑ κτιρίου της Ζωμίνθου από Βορρά. "Αεροπορική λήψη. β. "Αποψη του βόρειου εξωτερικού τοίχου του κτιρίου της Ζωμίνθου. Διακρίνονται τά δύο παράθυρα καί ή θύρα.

α. Ὁ Χώρος 1 τοῦ κτιρίου τῆς Ζωμίνθου ἀπὸ Α, μετὰ τὴν ἀφαίρεση τῆς συστάδας τῶν κυπέλλων. β. Συσσώρευση ἄωτων κωνικῶν κυπέλλων στὸν χώρο 1 τοῦ κτιρίου τῆς Ζωμίνθου.

α. Πεσμένες πέτρες στόν Χώρο 2 του κτιρίου της Ζωμίνθου. Διακρίνεται τό σπασμένο υπέρθυρο πού οδηγεί στόν χώρο 5 του κτιρίου. β. Ό Χώρος 7 του κτιρίου της Ζωμίνθου, από Α.

α. Ὁ Χῶρος 7 τοῦ κτιρίου τῆς Ζωμίνθου, ἀπὸ Ν. Διακρίνεται τμήμα τοῦ χώρου 8. β. Ἡ
θύρα στὸν βόρειο ἐξωτερικὸ τοῖχο τοῦ κτιρίου τῆς Ζωμίνθου, ἀπὸ Β.

ΤΑ ΠΡΑΚΤΙΚΑ
ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΤΟΥ ΕΤΟΥΣ 1983, ΤΕΥΧΟΣ Β'
ΤΥΠΩΘΗΚΑΝ ΣΕ 500 ΑΝΤΙΤΥΠΑ
ΜΕ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΟΥ ΓΡΑΦΕΙΟΥ ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ
ΣΤΙΣ ΓΡΑΦΙΚΕΣ ΤΕΧΝΕΣ
"Κ. ΜΙΧΑΛΛΑΣ" Α.Ε.
ΜΕΤΑΛΛΟΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΕΝΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ
Κ. ΧΑΛΚΙΟΠΟΥΛΟΥ